

Redakcja naukowa

LESZEK PAWELSKI
MAREK REMBIERZ

PONAD PODZIAŁAMI

WSPÓLNE PERSPEKTYWY I DAŻENIA
W POLSKO-UKRAIŃSKIEJ WSPÓŁPRACY NAUKOWEJ

Akademia WSB

Dąbrowa Górnicza, Cieszyn, Olkusz, Żywiec, Kraków

SZCZECINEK-DĄBROWA GÓRNICZA 2021

Redakcja naukowa
Leszek PAWELSKI
Marek REMBIERZ

PONAD PODZIAŁAMI

Wspólne perspektywy i dążenia
w polsko-ukraińskiej współpracy naukowej

POLSKIE STOWARZYSZENIE NAUCZYCIELI TWÓRCZYCH
Akademia WSB Dąbrowa Górnicza

Akademia WSB

Dąbrowa Górnicza, Cieszyn, Olkusz, Żywiec, Kraków

Szczecinek – Dąbrowa Górnicza 2021

**MONOGRAFIA NR 19
POLSKIEGO STOWARZYSZENIA
NAUCZYCIELI TWÓRCZYCH**

Recenzenci

Prof. zw. dr hab. **Andrzej RADZIEWICZ-WINNICKI** (Polska)

Prof. zw. dr hab. **Zenon JASIŃSKI** (Polska)

професор доктор педагогічних наук **Юрій ЩЕРБЯК** (Ukraina)

Projekt okładki

Mgr Katarzyna **MOŁCZUN**

Skład, adiustacja, korekta

Leszek **PAWELSKI**, Maciej **POLAK**, Bogdan **URBANEK**

© Copyright by PSNT Szczecinek, , AWSB Dąbrowa Górnicza 2021
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISBN 978-83-936269-7-7

ISBN 978-83-66794-00-9

Akademia WSB

Dąbrowa Górnicza, Cieszyń, Olkusz, Żywiec, Kraków

Wydawca:

Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych

Adres: 78-400 Szczecinek, ul. Kołobrzeska 4B/5

www.psnt.edu.pl

Druk: Drukarnia TEMPOPRINT Szczecinek

ul. Harcerska 2, 78-400 Szczecinek

www.tempoprint.pl;

BEYOND DIVISION

Shared perspectives and aspirations
in Polish-Ukrainian scientific cooperation

ЗА ПОДІЛОМ

Спільні перспективи та прагнення
в польсько-українському науковому співробітництві

WSTĘP	19
LISTY	21

CZĘŚĆ I

WSPÓLPRACA PEDAGOGÓW PONAD PODZIAŁAMI: WSPÓLNOTA DĄŻEŃ I JEJ LIDERZY

TADEUSZ LEWOWICKI

O polsko-ukraińskiej wspólnocie akademickiej – esej optymistyczny 31

BOGUSŁAW ŚLIWERSKI

Współpraca Komitetów Nauk Pedagogicznych Polski i Ukrainy 51

WOJCIECH KOJS, BEATA OELSZLAEGER-KOSTUREK

Polsko-ukraińskie wątki w dyskursach tatrzańskich seminariów
naukowych Edukacji Jutra. 64

CZĘŚĆ II

UKRAIŃSKO-POLSKIE WPŁYWY PEDAGOGICZNE: WASYL SUCHOMLIŃSKI (1918-1970)

OLGA SUCHOMLIŃSKA

Ukraińsko-polskie wpływy pedagogiczne w wymiarze historycznym: przypadek
W. Suchomlińskiego (nowy komentarz do już omawianego tematu) 83

NATALIA POBIRCHENKO

Dwie koncepcje – dwa spojrzenia na dzieciństwo:
Janusz Korczak i Wasyl Suchomliński 100

CZĘŚĆ III

Z DZIEJÓW NAUKI I TRADYCJI AKADEMICKIEJ – DZIEDZICTWO I JEGO WSPÓŁCZESNE OBLICZA

VIL BAKIROV, SIERGIEJ KUDELKO

Polska i Polacy w 215-letniej historii Narodowego Uniwersytetu
w Charkowie imienia W. N. Karazina 119

DMITRIJ SZEWCZUK, ANASTASJA HELENIUK

Odrodzenie uniwersytetu: przypadek Akademii Ostrogskiej 130

STEFAN KONSTAŃCZAK

Ukraińskie dylematy z tradycją filozoficzną 145

CZĘŚĆ IV

OD PRZESZŁOŚCI DO PRZYSZŁOŚCI – WSPÓLNE BADANIA I PERSPEKTYWY WSPÓLPRACY NAUKOWEJ

JERZY NIKITOROWICZ

Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość w partnerstwie ukraińsko-polskim.
Perspektywy współpracy w zakresie edukacji międzykulturowej 169

SYLWIA JASKUŁA, LESZEK KORPOROWICZ	
Mosty zaufania i dialogu. Jagiellońskie studia kulturowe w współpracy polsko-ukraińskiej	183
EWA OGRODZKA-MAZUR, PETRO SAUKH	
Struktura świata wartości polskiej i ukraińskiej młodej generacji: portret bez ornamentów	195
LILIA JARMOL	
Prawne gwarancje prawa człowieka do edukacji religijnej na Ukrainie	219
JANUSZ MARIAŃSKI	
Pluralizm społeczno – kulturowy a moralność	234
ALFRED MAREK WIERZBICKI	
Dramat Ukrainy 2014	260
KRZYSZTOF WIELECKI	
Problem europejskich aspiracji Ukrainy	266
SWIETŁANA MATVIENKIV	
Wpływ nowych mediów na proces wyborczy we współczesnej Ukrainie	277
LESZEK PAWELSKI	
Rola nauki i edukacji w procesie integracji Ukraińców w Polsce	289
BOGDAN URBANEK	
Wielokulturowość w edukacyjno-regionalnym wymiarze	306
KRZYSZTOF ZAJDEL	
Znaczenie oceniania dla (innego). Jak ocenianie widzą Ukraińcy mieszkający w Polsce	322
HARASYM, KURUS	
Ivan Franko - miasto wzajemnego zrozumienia wieku	333

CZĘŚĆ V

HISTORYCZNE REKONESANSE – PONAD PODZIAŁAMI

JAN ŻEBROWSKI	
Z dziejów Liceum Krzemienieckiego – Aten Wołyńskich. (Z wędrówek po kresach)	341
OLEH ZHERNOKLEIEV	
Trzeci Zakon Świeckich w kościele greckokatolickim jako fenomen etnicznej i wyznaniowej „granicy” Galicji na przełomie XIX i XX wieku	350
OŁENA BUDNYK	
Metropolita Andrzej Szeptycki o jedności kultury, sztuki i nauki	362
LARYSA SLYVKA	
Pedagogiczne aspekty polskiego ruchu prozdrowotnego (XIX – początek XX wieku)	373

MAREK MELNYK

Jasna Góra w polsko-ukraińskiej komunikacji społeczno-kulturowej.
10-11 września 1988 roku 388

GALINA STEFANIUK

Stosunki polsko-ukraińskie w okresie II wojny światowej:
prawda i dyskurs naukowy 405

BOHDAN HUD

O Wołyniu i drogach, które do niego doprowadziły, rozmawiamy
wyłącznie na podstawie dokumentów 410

SANDRA GLUBIAK, MARIAN KOPCZEWSKI

Zagrożenie dla bezpieczeństwa związane
z migracją obywateli Ukrainy do Polski 428

CZĘŚĆ VI**BIOGRAFICZNE I LITERACKIE TROPY I SPLOTY TOŻSAMOŚCI****MYKOŁA ZYMMOMRYA, MARIA JAKUBOWSKA, IVAN ZYMMOMRYA**

System wartości osobistych w dyskursie twórczej komunikacji
Iwana Franka i Dmytrgo Pawłyyczko 449

ORESTA ŁOSYK

Cena samoidentyfikacji i kwestia podwójnej tożsamości
(na przykładzie życia i losu Ołeksandra (Ołeksy) Grabowskiego) 462

TAMARA TKACZUK

Mykoła Gogol i Stanisław Przybyszewski: osobliwości typologii 478

OLENA KOLIASA, MYROSLAVA ZYMMOMRYA, OLENA ZYMMOMRYA

Strukturalne cechy sentencji w pracy Roalda Dahla
„BFG” (Wielki Przyjazny Gigant) 493

CZĘŚĆ VII**ŚWIADECTWO – W STRONĘ POJEDNANIA****JACEK SALIJ OP**

Pojednanie polsko-ukraińskie (homilia, 11 lipca 2019,
w 76. rocznicę zbrodni wołyńskiej) 503

SŁAWOMIR ŚLIWA

Obszary współpracy polsko-ukraińskiej na przykładzie
Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu 509

IRENA CHUDOVSKA

Przestrzeń edukacyjno-naukowa: miejsce
czy symulacja spotkania z „innym”? 517

CZEŚĆ VIII SYLWETKI

DANIEL KADŁUBIEC

Refleksje o życiu i dziele Profesora Jana Szczepańskiego,
patrona Wolnej Szkoły Nauk Filozoficznych i Społecznych 525

LESZEK PAWELSKI, IHOR DOBRYANSKYJ

Mykoła Zymomrya (Микола Іванович Зимомря)
wybitny uczony i wypróbowany przyjaciel Polski 531

CZEŚĆ IX SPRAWOZDANIA

TERESA CHRUSZCZ - Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku

Międzynarodowa konferencja „Filozofia Romana Ingardena
a współczesność” (8 X 2020, Uniwersytet Narodowy Akademii Ostrogskiej) 543

RECENZJE

Recenzja książki Bogusława ŚLIWERSKIEGO pt.: *(Kontr-)rewolucja oświatowa. Studium z polityki prawicowych reform edukacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, ss. 303
(Róża Gryczewska, Leszek Pawelski) 547

Recenzja książki Marka KAZIMIEROWICZA pt.: *Zarządzanie współczesną szkołą. Wybrane aspekty teoretyczno-praktyczne*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im Witelona w Legnicy, Legnica 2020. (Leszek Pawelski) 551

WSPOMNIENIA I POŻEGNANIA

Profesor Czesław BANACH (Jolanta Szempruch) 557

Doc. dr Piotr KOWOLIK (Leszek Pawelski, Bogdan Urbanek) 561

INTRODUCTION	19
LETTERS	21

PART I

COOPERATION OF EDUCATORS ACROSS DIVISIONS: A COMMUNITY OF ASPIRATIONS AND ITS LEADERS

TADEUSZ LEWOWICKI

On Polish-Ukrainian academic association – optimistic essay. 31

BOGUSŁAW ŚLIWERSKI

Cooperation of Pedagogical Science Committees Poland and Ukraine 51

WOJCIECH KOJS, BEATA OELSZLAEGER-KOSTUREK

Polish-Ukrainian threads in the discourses of the Tatra Scientific Seminars. 64

PART II

UKRAINIAN-POLISH PEDAGOGICAL INFLUENCES: WASYL SUCHOMLINSKI (1918-1970)

OLGA SUCHOMLINSKA

Ukrainian and polish pedagogical influences in the historical dimension: the case of V. Sukhomlynskyi (new comments on already considered topic). 83

NATALIA POBIRCHENKO

Two concepts - two views on childhood: Janusz Korczak and Wasyl Suchomliński 100

PART III

FROM THE HISTORY OF SCIENCE AND ACADEMIC TRADITION - HERITAGE AND ITS MODERN FACES

VIL BAKIROV, SERHIY KUDELKO

Poland and Poles in the 215-year history of Kharkiv National University.N. Karazin. 119

DMITRY SHEVCHUK, ANASTASIYA KHELENYUK

University revival: case of Ostroh Academy 130

STEFAN KONSTAŃCZAK

Ukrainian dilemmas with the philosophical tradition 145

PART IV

FROM PAST TO FUTURE - JOINT RESEARCH AND PERSPECTIVES FOR RESEARCH COOPERATION

JERZY NIKITOROWICZ

- What past does the future need in the Ukrainian-Polish partnership.
Prospects for cooperation in intercultural education 169

SYLWIA JASKUŁA, LESZEK KORPOROWICZ

- Bridges of trust and dialogue. Jagiellonian Cultural Studies
in Polish-Ukrainian Cooperation. 183

EWA OGRODZKA-MAZUR, PETRO SAUKH

- Structure of the axiological reality of Polish and Ukrainian young generation:
A portrait without ornaments. 195

LILIA YARMOL

- Legal guarantees of human rights to receive religious education in Ukraine 219

JANUSZ MARIĄSKI

- Socio-cultural pluralism and morality 234

ALFRED MAREK WIERZBICKI

- The drama of Ukraine 2014. 260

KRZYSZTOF WIELECKI

- The problem of the European aspirations of Ukraine 266

SWIETLANA MATVIENKIV

- The influence of new media on the electoral process in modern Ukraine 277

LESZEK PAWELSKI

- The role of science and education in the process of integration
of Ukrainians in Poland. 289

BOGDAN URBANEK

- Multiculturalism in the educational and regional dimension 306

KRZYSZTOF ZAJDEL

- The importance of grading for the (other). How Ukrainians
living in Poland perceive the assessment. 322

JAROSŁAW HARASYM, IGOR KURUS

- Ivan Franko - a city of mutual understandings of the century 333

PART V

HISTORICAL RECONNECTIONS - BEYOND DIVISIONS

JAN ŻEBROWSKI

- From the history of the Krzemieniec Secondary School - Volyn Athens. (From wandering in the borderlands) 341

OLEH ZHERNOKLEIEV

The third order of the laity in the Greek Catholic Church as a phenomenon of Galicia ethno-confessional “frontier zone” in the late 19th – early 20th century 350

OLENA BUDNYK

Metropolitan Andrzej Szeptycki on the unity of culture, art and science 362

LARISA SLYVKA

Pedagogical aspects of the Polish health movement (XIX - early XX century) . . . 373

MAREK MELNYK

Jasna Góra in Polish-Ukrainian social and cultural communication. September 10-11, 1988 388

GALINA STEFANYUK

Ukrainian-Polish relations during World War II: truth and scientific discourse . . . 405

BOHDAN HUD

We can only talk about Volhynia and the roads that led to it on the basis of documents 410

SANDRA GLUBIAK, MARIAN KOPCZEWSKI

A threat to security related to the emigration of Ukraine citizens to Poland 428

PART VI

BIOGRAPHICAL AND LITERARY IDENTITY TRACKS AND WEAVINGS

MYKOŁA ZYMOMRYA, MARIA JAKUBOWSKA, IVAN ZYMOMRYA

The system of personal values in the discourse of creative communication of Ivan Franko and Dmytro Pavlychko 449

ORESTA LOSYK

The price of self-identification and the issue of dual identity (exemplified by the life and fate of Oleksandr (Oleksa) Hrabovskyi 462

TAMARA TKACZUK

Mykoła Gogol and Stanisław Przybyszewski: peculiarities of the typology 478

OLENA KOLIASA, MYROSLAVA ZYMOMRYA, OLENA ZYMOMRYA

Structural peculiarities of sentences in the work of Roald Dahl “the BFG” (Big Friendly Giant) 493

PART VII

CERTIFICATE - TOWARDS RECONCILIATION

JACEK SALIJ OP

Polish-Ukrainian reconciliation (homily, 11 July 2019, on the 76th anniversary of the Volhynia massacre) 503

ŚLAWOMIR ŚLIWA

Areas of polish-ukrainian cooperation on the example of the Higher School
of Management and Administration in Opole 509

IRENA CHUDOVSKA

Educational and scientific space: a place or a simulation
of a meeting with the „other”? 517

**PART VIII
SILHOUETTES**

DANIEL KADŁUBIEC

Reflections about the professor’s life and work Jan Szczepański, patron of a free
school Philosophical and social sciences 525

LESZEK PAWELSKI, IHOR DOBRYANSKYJ

Mykola Zymomrya (Mykola Ivanovych Zymomrya) excellent
scientist and faithful friend of Poland. 531

**PART IX
REPORTS**

TERESA CHRUSZCZ

Consulate General of the Republic of Poland in Luck International conference
„Roman Ingarden’s philosophy and the present day”
(October 8, 2020, National University of the Ostrog University) 543

REVIEWS

Review of Bogusław ŚLIWERSKI’s book: *(Counter-) educational revolution.
A Study of the Policy of Right-wing Educational Reforms*, Publishing
House of the University of Lodz, Łódź 2020, pp. 303
(Róża Gryczewska, Leszek Pawelski) 547

Review of Marek KAZIMIEROWICZ’s book: *“Contemporary school
management. Selected theoretical and practical aspects”*,
Publishing House of the Witelton State University of Applied Sciences
in Legnica, Legnica 2020.(Leszek Pawelski). 551

MEMORIES AND FAREWELLS

Professor Czesław BANACH (Jolanta Szempruch) 557

Doc. dr Piotr KOWOLIK (Leszek Pawelski, Bogdan Urbanek) 561

Вступ	19
ЛИСТИ	21

ЧАСТИНА I

СПІВПРАЦЯ ОСВІТЯН БЕЗПОДЛІВ: СПІЛЬНОТА ПРАГНЕНЬ ТА ЇЇ ЛІДЕРИ

ТАДЕУШ ЛЕВОВІЦЬКИЙ

Про польсько-українську академічну спільноту – оптимістичний нарис 31

БОГУСЛАВ СЛІВЕРСЬКИЙ

Співробітництво Педагогічних Наукових Комітетів Польщі та України..... 51

ВОЙТЕХ КОЙС, БЕАТА ОЕЛШЛАЕГЕР-КОСТУРЕК

Польсько-українські аспекти в дискурсах Наукових Семінарів
у Татрах на тему «Освіта Завтра» 64

ЧАСТИНА II

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ПЕДАГОГІЧНІ ВПЛИВИ: ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ (1918-1970)

ОЛЬГА СУХОМЛИНСЬКА

Українсько-польські педагогічні впливи в історичному вимірі: випадок
В. Сухомлинського (новий коментар до вже розглядуваної теми) 83

НАТАЛІЯ ПОБІРЧЕНКО

Дві концепції – два погляди на дитинство: Януш Корчак
та Василь Сухомлинський 100

ЧАСТИНА III

З ІСТОРІЇ НАУКИ ТА АКАДЕМІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ – СПАДЩИНА ТА ЇЇ СУЧАСНІ ОБЛИЧЧЯ

ВІЛЬ БАКІРОВ, СЕРГІЙ КУДЕЛКО

Польща та поляки в 215-річній історії Харківського Національного
Університету імені В. Н. Каразіна..... 119

ДМИТРО ШЕВЧУК, АНАСТАСІЯ ХЕЛЕНЮК

Від родження університету: кейс Острозької Академії 130

СТЕФАН КОНСТАНЬЧАК

Українські дилеми з філософською традицією..... 145

ЧАСТИНА ІV
З МИНУЛОГО В МАЙБУТНЄ - СПІЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЄЖИ НІКІТОРОВІЧ

Яке минуле потребує майбутнє в українсько-польському партнерстві?
Перспективи співпраці в галузі міжкультурної освіти 169

СИЛЬВІЯ ЯСКУЛА, ЛЕШЕК КОРПОРОВІЧ

Мости довіри та діалогу. Ягеллонські культурологічні студії в польсько-українському співробітництві 183

ЕВА ОГРОДЗЬКА-МАЗУР, ПЕТРО САУХ

Структура світу польських та українських цінностей молодого покоління:
портрет без орнаментів 195

ЛІЛЯ ЯРМОЛ

Юридичні гарантії права людинина здобуття релігійної освіти в Україні. 210

ЯНУШ МАРІАНСЬКІ

Суспільно-культурний плюралізм та мораль 234

АЛЬФРЕД МАРЕК ВЕРЖБІЦКІ

Драма України 2014 260

КШИШТОФ ВСЛЕЦКІ

Проблема європейських аспірацій України. 266

СВІТЛАНА МАТВІЄНКІВ

Вплив нових медіа на виборчий процес в сучасній Україні. 277

ЛЕШЕК ПАВЕЛЬСЬКІ

Роль науки та освіти в процесі інтеграції українців у Польщі. 289

БОГДАН УРБАНЕК

Мультикультуралізм в освітньому та регіональному вимірі 306

КШИШТОФ ЗАЙДЕЛ

Важливість оцінки для (іншого). Як сприймають оцінку українці, які
проживають у Польщі 322

ЯРОСЛАВ ГАРАСИМ, ІГОР КУРУС

Іван Франко – міст взаєморозуміння на відстані століття 333

ЧАСТИНА V
ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ–БЕЗ ПОДІЛІВ

ЯН ЖЕБРОВСЬКІ

З історії Кременецького ліцею–Волинських Афін.
(З мандрівок прикордонням) 341

ОЛЕГ ЖЕРНОКЛЕСВ

Третій чин мирян у греко-католицькій церкві як феномен етноконфесійного
порубіжжя Галичини кінця XIX – початку XX ст. 350

ОЛЕНА БУДНИК Митрополит Анджей Шептицький про єдність культури, мистецтва та науки	362
ЛАРИСА СЛИВКА Педагогічні аспекти польського здоров'язбережувального руху (XIX–початок XX ст.)	373
МАРЕК МЕЛЬНИК Ясна Гура в польсько-українському соціальному та культурному спілкуванні. 10-11 вересня 1988 року	388
ГАЛИНА СТЕФАНЮК Українсько-польські від носини в роки Другої світової війни: правда і науковий дискурс	405
БОГДАН ГУД Про Волинь та дороги, що до неї вели, можна говорити лише на підставі документів	410
САНДРА ГЛУБЯК, МАРІАН КОПЧЕВСЬКІ Загроза безпеки, пов'язана з еміграцією громадян України в Польщу	428

ЧАСТИНА VI

БІОГРАФІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРНІСЛІДИ ТА ПЛЕТИВА ІДЕНТИЧНОСТІ

МИКОЛА ЗИМОМРЯ , МАРІЯ ЯКУБОВСЬКА, ІВАН ЗИМОМРЯ Система особистісних цінностей у дискурсі творчої комунікації Івана Франка та Дмитра Павличка	449
ОРЕСТА ЛОСИК Ціна самовизначення і питання по двійної ідентичності (на прикладі життя і долі Олександра (Олекси) Грабовського)	462
ТАМАРА ТКАЧУК Микола Гоголь і Станіслав Пшибишевський: типологічний аспект	478
ОЛЕНА КОЛЯСА, МИРОСЛАВА ЗИМОМРЯ, ОЛЕНА ЗИМОМРЯ Структурні особливості висловлювань у творі Роальда Дала "ВДВ" (Великий Дружній Велетень)	493

ЧАСТИНА VII

СВІДЧЕННЯ–НА ШЛЯХУ ДО ПРИМИРЕННЯ

ЯЦЕК САЛІЙ ОП Польсько-українське примирення (проповідь, 11 липня 2019 р., До 76-ї річниці Волинської трагедії)	503
Славомір СЛІВА Сфери польсько-українського співробітництва на прикладі Університету Управління та Адміністрації в Ополе	509

ІРЕНА ЧУДОВСЬКА

Освітній та науковий простір: місце чи симуляція зустрічі з «іншим»? 517

ЧАСТИНА VIII ПОРТРЕТИ

ДАНИЕЛ КАДЛУБЄЦ

Роздуми про життя та діяльність професора Яна Щепанського,
патрона Вільної школи філософських та соціальних наук 525

ЛЕШЕК ПАВЕЛЬСЬКИЙ, ІГОР ДОБРЯНСЬКИЙ

Микола Зимомря (Микола Іванович Зимомря) видатний
вчений і вірний приятель Польщі 531

ЧАСТИНА IX ЗВІТИ

ТЕРЕЗА ХРУЩ

Генеральне Консульство Республіки Польща в Луцьку
Міжнародна конференція „Філософія Романа Інгардена і сучасність”
(8 жовтня 2020 р., Національний університет „Острозька академія”) 543

РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія на книгу Богуслава СЛІВЕРСЬКОГО: *(Контр-)революція освіти. Дослідження політики правої освітньої реформи*, Видавництво Лодзького університету, Лодзь 2020, 303 с. (Ружа Гричевска, Лешек Павельські) 547

Рецензія на книгу Марка КАЗІМЄРОВІЧА: *Сучасне управління школою. Вибрані теоретичні та практичні аспекти*, Видавництво Державного університету прикладних наук Вітлон у Легніці, Легніца 2020. (Лешек Павельські) 551

СПОГАДИ І СЛОВА ПРОЩАННЯ

Професор Чеслав БАНАХ (Йоланта Шемпрук) 557

Доцент д-р Пьотр КОВОЛІК (Лешек Павельські, Богдан Урбанек) 561

WSTĘP

Stosunki polsko-ukraińskie od lat spędzały sen z powiek politykom obu krajów. Deklaracja niepodległości Ukrainy z 24 sierpnia 1991 r. była pierwszym dokumentem, który stanowił o wyborze Ukraińców i chęci przyszłego życia w demokratycznym, niepodległym państwie. Polska jako pierwsze państwo uznało niepodległość swojego wschodniego sąsiada, i już 18 maja 1992 podpisała Traktat o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy. Kolejnym krokiem w kierunku upodmiotowienia tej współpracy była umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Kijowie dnia 20 maja 1997 r.

Edukacja i nauka pełniły, pełnią i nadal pełnić będą kluczową rolę w normalizowaniu stosunków między obu krajami. Przed polskimi i ukraińskimi uczniami, studentami i pracownikami nauki otwierają się nowe perspektywy działania. KE zatwierdziła w imieniu Unii Europejskiej wypłatę pierwszych kwot euro w ramach nowego programu pomocy makrofinansowej dla Ukrainy. Skorzystają z nich również instytucje z obszarów edukacji i nauki. Również kraje kooperujące z Ukrainą mogą być beneficjentami funduszy europejskich. Przykładowo: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji prowadzi program Polsko-Ukraińska Rada Wymiany Młodzieży. Pozwoli on zdobyć środki na realizację wymian i spotkań młodzieżowych, seminariów przygotowawczych i kontaktowych, projekty informacyjno-promocyjne. Celem finansowanych inicjatyw będzie m.in. poznanie kultury i tradycji oraz historii obu krajów, obalenie stereotypów oraz nawiązanie kontaktów między młodymi uczestnikami projektów. Polsko-Ukraińska Rada Wymiany Młodzieży ma wspierać bezpośrednie kontakty i współpracę młodzieży polskiej i ukraińskiej na rzecz budowania przyjaznych, dobrosąsiedzkich relacji między społeczeństwami obu państw.

Współpraca naukowa i oświatowa Polski i Ukrainy leży w żywotnym interesie obu państw. Wymiana naukowa, staże zagraniczne polskich i ukraińskich pracowników naukowych w kraju partnera, możliwości prowadzenia badań, publikowania w wysoko punktowanych czasopismach i książkach z pewnością przyczynią się do wzrostu poziomu naukowego w naszych krajach. Jednocześnie bardzo ważny jest aspekt ludzki. Nawiązanie i kulturowanie wzajemnych, osobistych, naukowych i prywatnych

kontaktów pozwoli na łatwiejszy kontakt interpersonalny, łatwiejsze zrozumienie zawiłości historycznych, poznanie kultury, tradycji, języka i folkloru partnera. To wartości dodane takiej współpracy.

Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych dopatrując się ważkiej roli współpracy Polski i Ukrainy na niwie nauki i edukacji wyszło z inicjatywą opracowania wspólnej książki polsko - ukraińskiej, w której znalazły się referaty naukowców i praktyków z Polski i Ukrainy, opracowane w językach polskim i ukraińskim, co znacznie ułatwiło stworzenie platformy współpracy autorów z Polski i z Ukrainy. Obszar tematyczny książki był stosunkowo szeroki i zawierał zagadnienia perspektywy współpracy naukowej i dydaktycznej, historycznych zawiłości obu narodów, wspólnych korzeni kulturowych, biografie wielkich pedagogów obu krajów.

Niewątpliwym sukcesem pomysłodawców, członków PSNT okazał się udział w przedsięwzięciu licznej grupy znamienitych uczonych. Akces zgłosiło i artykuły opracowało 52 autorów, wśród nich 43 profesorów i doktorów habilitowanych, w tym 6 doktorów honoris causa, 8 byłych lub obecnych członków narodowych akademii nauk, 6 byłych i obecnych rektorów uczelni. Wśród wielu utytułowanych autorów, ze strony polskiej udział wzięli m. in. prof. prof.: Tadeusz Lewowicki, Bogusław Śliwowski, Jerzy Nikitorowicz, Janusz Mariański, Wojciech Kojs, Daniel Kadłubiec, Ewa Ogrodzka-Mazur, Jacek Salij, Jolanta Szempruch, Leszek Korporowicz, Alfred Wierzbicki, Krzysztof Wielecki. Stronę ukraińską reprezentowali m. in. prof. prof.: Vil Bakirow, Dmytro Shewchuk, Bohdan Hud, Olga Suchomlińska, Serhyi Kudelko, Mykoła Zymomrya, Natalia Pobirchenko, Petro Saukh, Oleg Żernoklejew, Jarosław Harasym.

Niezwykle ważną rolę w przygotowaniu książki do druku wypełnili Szanowni Panowie Recenzenci. Reprezentowane są obie strony, ukraińska i polska, co ułatwiło opiniowanie zwłaszcza pod kątem języka. Wielokrotne, długie rozmowy i dyskusje, naniesione poprawki, przemyślane sugestie przyczyniły się do tego, że książka przybrała taki właśnie kształt, który teraz ocenia P.T. Czytelnicy. Pragniemy choć w ten skromny sposób podziękować Panom Profesorom: Andrzejowi Radziewiczowi - Winnickiemu, Zenonowi Jasińskiemu i Jurijowi Szczerbiakowi.

Redaktorzy i autorzy opracowań liczą na jak najszerszy dostęp do wydanej książki. Marzeniem naszym jest, aby trafiła jak najszybciej pod przysłowiową „strzechę”. Liczymy na szeroki dyskurs na opracowaniu, oczekujemy na uwagi, które mogą się zmaterializować w przyszłości, choćby wydanie książki przez stronę ukraińską. Sens współpracy na tym polu naukowo-edukacyjnym jest nie do przecenienia.

LISTY

\
LETTERS

ЛИСТИ

Lublin, 10.12.2020 r.

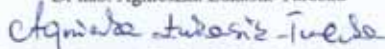
Szanowni Redaktorzy i Autorzy tomu:

*Ponad podziałami. Wspólne perspektywy i dążenia w
polsko-ukraińskiej współpracy naukowej*

Badania i rozpowszechnianie wiedzy dotyczącej elementów łączących Polaków i Ukraińców są niezwykle potrzebne. Z radością przyjęłam zatem pomysł publikacji poświęconej tej problematyce, powstałej w wyniku współpracy znamienitego grona Autorów i Redaktorów. Przedstawiony tom stanowi bowiem dobry przykład komunikacji naukowej oraz dokonanej ponad podziałami współpracy polskich i ukraińskich naukowców reprezentujących nauki humanistyczne i społeczne. Zadowolona z powstania książki wyrażam jako osoba specjalizująca się w komunikowaniu politycznym, zagadnieniu znajdującym się na styku nauk o polityce i administracji oraz nauk o komunikacji społecznej i mediach. Patrząc na treść tomu z perspektywy Lublina – miasta spotkania kultur i religii, należy także podkreślić, że jego Autorzy i Redaktorzy wpisują się w realizację ducha dialogu między narodami i kulturami, który w nauce i życiu społecznym propagował mój Mistrz o. prof. Leon Dyczewski, OFM Conv. Zaczemu gronu Autorów i Redaktorów pragnę życzyć dalszych sukcesów badawczych i zycziwego przyjęcia ich cennej inicjatywy wydawniczej.

Z wyrazami szacunku

Dr hab. Agnieszka Łukasik-Turecka

Dyrektor Instytutu Nauk o Polityce i Administracji KUL

УКРАЇНА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

**ДИПЛОМ
ПОЧЕСНОГО ДОКТОРА**

Постановою Президії № 1-2/7-175 від 20 червня 2019 року

Богуславу СЛІВЕРСЬКОМУ

присвоєно звання

**ПОЧЕСНОГО ДОКТОРА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

Президент

Василь Кремень

UKRAINA
ACADEMIA SCIENTIARUM PAEDAGOGICARUM NATIONALIS

**DIPLOMA
DOCTORIS HONORIS CAUSA**

Resolutione Praesidiatu de numero I-II/VII-CLXXV IUNII XX, MMXIX

Boguslawo SLIWERSKI

titulus collatus est

**DOCTORIS HONORIS CAUSA
ACADEMIAE SCIENTIARUM PAEDAGOGICARUM NATIONALIS**

Praeses

Vasyl Kremen

UKRAINE
ACADEMY OF PEDAGOGICAL SCIENCES

DIPLOMA
(CERTIFICATE)
FOREIGN MEMBER of the ACADEMY

By the General Meeting decision № 1-6/2-6 from NOVEMBER 23, 2000

TADEUSH LEVOVYTSKYI

is elected as

**FOREIGN MEMBER OF THE ACADEMY
OF PEDAGOGICAL SCIENCES OF UKRAINE**

President

Vasyl Kremen

ЖИТОВИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІВАН ФРАНКА

ДИПЛОМ
почесного доктора

Рішенням вченої ради
(протокол № 10 від 24 квітня 2009 р.)

п. Тадеуша Левовицького
доктора педагогічних наук, завідувача кафедри
Вищої педагогічної освіти ЗНУ
(м. Варшава, республіка Польща)
вбрани почесним доктором
Житовинського державного університету імені Івана Франка

Голова, професор, членкиня Вченої ради П.О.К. Кремен

IVAN FRANKO ZHYTOMIR STATE UNIVERSITY

DIPLOMA
of an Honorary Doctor

Academic Council Protocol No 10, April 24, 2009
conferred the Degree of an Honorary Doctor
from Ivan Franko Zhytomyr State University

TADEUSZ LEWOWICKI

Rektor, Professor, Head of the Academic Council П.О.К. Кремен

У К Р А Ї Н А
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

Рішенням Загальних зборів від 18 грудня 2019 року

ЕВА ОГРОДСЬКА-МАЗУР

обраній

ІНОЗЕМНИМ ЧЛЕНОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Президент

Василь Кремень

U K R A I N E
NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES

By the General Meeting decision of December 18, 2019

EWA OGRODZKA-MAZUR

has been elected

FOREIGN MEMBER OF THE NATIONAL ACADEMY
OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE

President

Vasyl Kremen

**ROZDZIAŁ I
WSPÓŁPRACA PEDAGOGÓW
PONAD PODZIAŁAMI: WSPÓLNOTA
DAŻEŃ I JEJ LIDERZY**

**PART I
COOPERATION OF EDUCATORS ACROSS
DIVISIONS:
A COMMUNITY OF ASPIRATIONS
AND ITS LEADERS**

**ЧАСТИНА І
СПІВПРАЦЯ ОСВІТЯН БЕЗПОДІЛІВ:
СПІЛЬНОТА ПРАГНЕНЬ ТА ЇЇ ЛІДЕРИ**

Tadeusz LEWOWICKI¹

O POLSKO-UKRAIŃSKIEJ WSPÓLNOŚCI AKADEMICKIEJ – ESEJ OPTYMISTYCZNY

Tradycja polsko-ukraińskich kontaktów w dziedzinie nauki, oświaty i kultury ma wielowiekową historię. Uznać to wypada za naturalne i zrozumiałe w sytuacji sąsiedztwa, a także okresów wspólnego przebywania części obu narodów/społeczeństw w granicach jednego państwa – Rzeczypospolitej Polskiej przed rozbiorami oraz po odzyskaniu niepodległości w roku 1918, ale również Rosji (w latach zaborów). Skomplikowane dzieje i zmienne relacje nie ułatwiały przyjaznych kontaktów, chyba też nie zachęcały do odtwarzania historii wzajemnych oddziaływań we wspomnianych wcześniej dziedzinach. Wiedza o tych oddziaływaniach wciąż pozostaje raczej skromna. Może stanie się to zachętą do pogłębionych studiów i badań.

Można jednak i – jak sądzę – warto przywołać w egzemplarycznym ujęciu niektóre wydarzenia i postacie świadczące o związkach polsko-ukraińskich. W historii Ukrainy przypomina się m.in., że pierwszą drukowaną książkę w języku cerkiewnosłowiańskim wydano w roku 1491 w Krakowie. Na Ukrainie stało się to w roku 1574, a książką był *Apostoł* (*Dzieje Apostolskie*) – wydany przez Iwana Fiodorowa, który po latach działalności w Wielkim Księstwie Litewskim osiadł we Lwowie. Historię swojego pobytu w tym mieście przedstawił w *Posłowie do Apostoła*². Następnie wydał *Azbukę* – pierwszy drukowany elementarz do nauki języka cerkiewnosłowiańskiego z podstawami gramatyki. Potem przebywał w Ostrogu (na dworze księcia Ostrogińskiego), gdzie wydał drukiem w latach 1580–1581 – po raz pierwszy w języku cerkiewnosłowiańskim – *Pismo Święte*. Powrócił do Lwowa i tam zakończył życie³.

Znaczącą rolę w rozwoju życia umysłowego i społecznego na Ukrainie odegrały bractwa – stowarzyszenia, „o których wzmianki spotyka się już w drugiej połowie XV w., chociaż szeroki ruch bracki praktycznie rozpowszechnia się od lat 80. XVI wieku, pełniąc wiodącą rolę w kształtowaniu i przyspieszeniu

¹ **Tadeusz LEWOWICKI**, prof. zw. dr hab. dr h.c. multi, doktor *honoris causa* Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, członek zagraniczny Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy (obecnie Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy).

² W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wydawnictwo Zakład Naukowy im. Ossolińskich Wrocław 2009.

³ Tamże.

rozwoju idei humanistycznych i reformacyjnych⁷⁴. Szczególną rolę przypisano bractwu we Lwowie, któremu patriarchowie antiochijski i konstantynopolitański przyznali zwierzchnictwo nad innymi podobnymi organizacjami, a statut tego bractwa traktowano jako wzór do naśladowania⁵. Działalność bractw obejmowała m.in. edukację i organizację życia społecznego. Środowiska zaangażowane w działalność bractw stanowiły „mocną, wiodącą grupę, która tworzyła ideologię, podnosiła świadomość narodową mas”⁶. Dodać trzeba, że bractwa prowadziły spór z unitami – zwolennikami unii między wyznawcami Kościoła rzymskokatolickiego i prawosławnego.

Unia brzeska, prowadzone spory, a przede wszystkim jej niepowodzenie, wywarły wpływ na późniejsze relacje polsko-ukraińskie. W ostrych sporach wystąpiły postacie wykształcone w polskich uczelniach i odgrywające znaczące role w sprawach publicznych (w tym – w sprawach wiary). Byli to np. „Pocieję, wychowanek Akademii Krakowskiej, biskup brzeski i włodzimierski, a następnie metropolita kijowski”⁷, autor wielu prac i m.in. przekładów utworów Piotra Skargi na język ukraiński⁸. Innym polemistą był Kasjan Sakowicz, wychowanek Akademii Zamojskiej i uniwersytetu w Krakowie, rektor szkoły brackiej w Kijowie.

Autorzy ukraińscy podkreślają, że już od XV wieku, a wyraźnie w wieku XVI, znaczna część zamożnych i wykształconych Rusinów (Ukraińców) wyjeżdżała na uczelnie zagraniczne. Wśród ośrodków uniwersyteckich na czołowych miejscach wymieniany jest Kraków⁹. W literaturze znaleźć można zdanie: „Humanisci pochodzenia ukraińskiego, którzy uważali się za Rusinów, rozwijali swoją działalność w samej Polsce i na Zachodzie”¹⁰.

Historia stosunków polsko-ukraińskich, niestety, nie była wolna od konfliktów, wojen, powstań, tragicznych doświadczeń. Nawet jednak w okresie zaborów ziem polskich podtrzymywano więzi między ludźmi oddanymi nauce, łaknącymi wiedzy. Oto np. w roku 1834 powstał w Kijowie Uniwersytet św. Włodzimierza. Miał poza celami naukowymi służyć rusyfikacji ludności narodowości nierosyjskiej. Wykładowcami byli głównie Rosjanie (w początkowych dekadach działalności stanowili blisko 60% kadry), a także Niemcy i Polacy (kilkanaście procent). W latach 1834–1839 największą grupą byli Polacy, co znalazło wyraz w nazywaniu tego okresu „polskim”. Społeczność polskich wykładowców tworzyli m.in. nauczyciele ze zlikwidowanego Liceum Krzemienieckiego i byli wykładowcy z Uniwersytetu Wileńskiego. Po kilkunastu latach Polacy przeważali w grupach studenckich. Kijowski uniwersytet nie stał się ośrodkiem rusyfikacji, umożliwił Polakom zdobycie wiedzy, a ponadto – jak

⁴ W. G. Kremień, *Filozofia edukacji*. Przekład I. Rodiak, Wydawnictwo ITE-PIB, Radom 2008, s. 44.

⁵ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wydawnictwo Zakład Naukowy im. Ossolińskich, Wrocław 2009.

⁶ I. W. Ogorodnik, W. W. Ogorodnik, *Istoria filozofskoj dumki w Ukraini*, Kyiv 1999 (w:) W. G. Kremień, *Filozofia edukacji*. Przekład I. Rodiak, Wydawnictwo ITE-PIB, Radom 2008, s. 44.

⁷ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wydawnictwo Zakład Naukowy im. Ossolińskich Wrocław 2009, s. 67.

⁸ Tamże.

⁹ W. G. Kremień, *Filozofia edukacji*. Przekład I. Rodiak, Wydawnictwo ITE-PIB, Radom 2008, s. 38.

¹⁰ W. G. Kremień, *Filozofia edukacji*. Przekład I. Rodiak, Wydawnictwo ITE-PIB, Radom 2008, s. 38;

to bywa w uniwersytetach – okazał się miejscem, w którym rozwijały się idee i postawy demokratyczne i wyzwolenie¹¹.

Wiadomo również, że w latach zaborów Polski młodzi Ukraińcy studiowali w naszym kraju. Absolwentem Uniwersytetu Jagiellońskiego był m.in. pisarz Wasyl Stefanyk, który we wspomnieniach przedstawił aktywność ukraińskich organizacji studenckich w Krakowie.

Doświadczenia I wojny światowej i trudne początki państwa polskiego po odzyskaniu niepodległości w roku 1918 sprawiły, że kontakty naukowe z Ukraińcami mieszkającymi w radzieckiej Ukrainie, potem z Ukrainą jako częścią ZSRR, praktycznie zostały zerwane. Natomiast w granicach odrodzonego państwa polskiego było – według spisu ludności w roku 1921 – około 3,9 mln osób narodowości rusińskiej (głównie Ukraińców) i około 1 mln osób narodowości białoruskiej (w tym także niektórzy Ukraińcy)¹². Wyjaśnić należy, że nie wszyscy prawosławni mieszkańcy terenów Podlasia na północ od Bugu mieli wykrystalizowaną ukraińską tożsamość narodową, inni nie przyznawali się do tej narodowości. Wszystkie te osoby zaliczano do narodowości białoruskiej¹³.

Rusini/Ukraińcy mieli możliwość korzystania w roku szkolnym 1922/23 z 2.996 publicznych szkół powszechnych, w których językiem wykładowym był rusiński. Ponadto było 29 prywatnych szkół powszechnych. Natomiast średnich szkół ogólnokształcących z językiem rusińskim było w roku szkolnym 1923/24 tylko 20, ponadto 1 szkoła z językami wykładowymi polskim i rusińskim. Dostęp do szkół średnich okazał się zatem dość ograniczony. Nie dziwi więc, że wśród studentów uczelni wyższych tylko 1,8% podało rusiński jako język ojczysty. Społeczność rusińska/ukraińska – stanowiąca około 14,3% ogółu obywateli uwzględnionych w spisie ludności z roku 1921 – miała niewielką reprezentację w środowisku studenckim – właśnie 1,8%¹⁴.

W kolejnych latach międzywojnia pogarszała się zarówno sytuacja polityczna, gospodarcza, społeczna, jak i edukacyjna. Na terenach b. Galicji Wschodniej toczyła się niewypowiedziana wojna ukraińskich nacjonalistycznych grup terrorystycznych i części chłopów ukraińskich z polskimi osadnikami, wojskiem i policją. Jednocześnie drastycznie zmniejszono liczbę szkół z ukraińskim językiem nauczania. Po uchwaleniu w roku 1924 ustawy o szkołach dwujęzycznych – w okresie 5 lat liczba szkół z językiem ukraińskim uległa zmniejszeniu z 2.154 do 716¹⁵.

Konflikty dotknęły również środowisko uniwersyteckie. Przykładem są relacje między studenckimi społecznościami Polaków, Żydów i Ukraińców w wielokulturowym i zamieszkałym przez tradycyjnie tolerancyjną ludność Lwowie. Nie brakowało też relacji przyjaznych, współpracy w środowiskach akademickich. Wiele zależało od indywidualnych postaw.

¹¹ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wydawnictwo Zakład Naukowy im. Ossolińskich Wrocław 2009, s. 174.

¹² Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Wydawnictwo GUS, Warszawa 1925.

¹³ L. Łabowicz, *Raport o stanie szkolnictwa ukraińskiego w Polsce*, (w:) T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta (red.) *Szkoły dla mniejszości narodowych i społeczności kaszubskiej w Polsce – stan, problemy, perspektywy* Wydawnictwo WSP ZNP, WEiNoE UŚ, UwB, SWEM, Warszawa-Cieszyn-Białystok 2013, s. 75-104

¹⁴ Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Wydawnictwo GUS, Warszawa 1925

¹⁵ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wydawnictwo Zakład Naukowy im. Ossolińskich Wrocław 2009, s. 324.

Czas po II wojnie światowej przyniósł nieufność, a nawet wrogość wobec już nielicznych – około 200–300 tys.¹⁶ – Ukraińców w Polsce. Były to zjawiska spowodowane doświadczeniami wojennymi oraz zachowaniami niektórych Ukraińców. Władze polskie zastosowały rodzaj zbiorowej odpowiedzialności osób narodowości ukraińskiej, czego szczególnym przejawem stała się akcja „Wisła”. Z biegiem lat sytuacja ulegała normalizacji, ale u Polaków pozostawała pamięć złych doświadczeń, stereotypy, a jednocześnie trwały skutki często niesprawiedliwych działań wobec Ukraińców¹⁷.

Inaczej starano się kształtować stosunki między Polakami i Ukraińcami z ówczesnego ZSRR. Organizowano współpracę w wielu dziedzinach życia, niekiedy fasadową – głównie na użytek propagandy, niekiedy pożyteczną. Jedną z form stała się współpraca – jak to nazywano – miast partnerskich. W sferze edukacji przejawiało się to w kontaktach między uczelniami i szkołami. Spełniało to jakieś funkcje informacyjne i integracyjne. W dziedzinie kontaktów naukowych w humanistyce rzadko przybierało to formę przemyślanych i systematycznych studiów i badań. Na miarę czasów i okoliczności służyło to zbliżeniu Polaków i Ukraińców. Wśród osób odbywających staż w Krakowie („partnerskim” mieście Kijowa) był Wiktor Ogniewjuk – po latach pełniący wysoki urząd ministerialny, a obecnie rektor Kijowskiego Uniwersytetu im. Borysa Grinczenki. Jest przyjacielem Polaków i Polski, patronuje współpracy uczelni ukraińskich i polskich.

Jednym z motywów współpracy z wybranymi uczelniami ukraińskimi stała się dla niektórych osób możliwość uzyskania na Ukrainie stopnia naukowego doktora – odpowiednika doktora habilitowanego w Polsce. Pominę tu różne kwestie sporne i dyskusje dotyczące tej drogi awansu. Była to szansa formalnego awansu naukowego m.in. w przypadku specjalności, której nie było w naszym kraju, albo nietypowego dorobku.

Ogólnie rzecz biorąc, współpraca miała charakter często powierzchowny, zasięg głównie lokalny i przynosiła – poza wyjątkami – rezultaty dalekie od oryginalności. Przynajmniej tak było w zakresie szeroko pojmowanych nauk o edukacji i nauk pokrewnych. Okres od drugiej połowy lat 70. do początkowych lat 90. ubiegłego wieku okazał się czasem niezbyt sprzyjającym kontaktom i współpracy.

W roku 1989 nastąpiła zmiana ustroju w Polsce, wkrótce potem Ukraina stała się niepodległym państwem. To powodowało nowe zadania i budziło nowe nadzieje – także na bliższą współpracę obu państw i społeczeństw.

Zbliżeniu i kształtowaniu dobrych relacji służyło wydarzenie sprzed blisko trzydziestu lat – spotkanie papieża Jana Pawła II z Ukraińcami, które odbyło się w Przemyślu. Wymowa tego wydarzenia wydaje się szczególna, bowiem papież – podobnie jak polscy biskupi w orędziu (nazywanym w Polsce listem) do biskupów niemieckich w latach 60. ubiegłego wieku – skierował słowa przebaczenia i prośbę

¹⁶ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 164.

¹⁷ L. Łabowicz, *Raport o stanie szkolnictwa ukraińskiego w Polsce*, (w:) T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta (red.) *Szkoły dla mniejszości narodowych i społeczności kaszubskiej w Polsce – stan, problemy, perspektywy* Wydawnictwo WSP ZNP, WEiNoE UŚ, UwB, SWEM, Warszawa–Cieszyń–Białystok 2013, s. 75-104.

o przebaczenie. Słowa ważne w relacjach polsko-ukraińskich. Orędzie do biskupów niemieckich stało się początkiem zmian w stosunkach polsko-niemieckich. Dzisiaj są to stosunki przyjazne. Pozostaje wierzyć, że również przesłanie skierowane do Ukraińców stanie się zaczynem zmian. Lata po spotkaniu w Przemyślu przyniosły wiele wydarzeń, które wiary tę wzmacniają – i o tym będą następne fragmenty tego tekstu.

Na zakończenie historycznego szkicu, który w ujęciu egzemplarycznym obejmuje kontakty o charakterze naukowo-edukacyjnym do początkowych lat 90. ubiegłego wieku, można sformułować – jak sądzę – uzasadniony m.in. przywołanymi przykładami pogląd, że kontakty te są utrzymywane od wieków i oddziaływały na myśl społeczną, naukę i kulturę zarówno Polaków, jak i Ukraińców/Rusinów. W czasach, gdy Ukraina znajdowała się w obrębie Rzeczypospolitej, była poddana oddziaływaniom kultury zachodnioeuropejskiej, ale zachowane zostały także tradycje (staro)ruskie¹⁸. Kontakty naukowe i edukacyjne utrzymywano w stosunkowo niewielkiej skali, dotyczyły one zazwyczaj osób zamożnych i wcześniej już edukowanych. Wspólnoty akademickie (universitas) były wielonarodowe/wielokulturowe, w dobrym znaczeniu kosmopolityczne, ale życie tych wspólnot/środków akademickich było, niestety, zakłócone przez – ogólnie rzecz traktując – politykę.

Inspiracje ze strony kobiet, czyli o powołaniu czasopisma animującego współpracę polsko-ukraińską

Przełom lat 80. i 90. ubiegłego wieku i przemiany dokonujące się w Polsce i na Ukrainie niosły nadzieję na bliską współpracę – także naukową, ale też spowodowały potrzebę ułożenia spraw w nowy sposób. W obu państwach trwały zmagania o model ustrojowy, przekształcenia większości dziedzin życia społecznego, gospodarczego, ekonomicznego. Sprawy edukacji i nauki, chociaż powszechnie doceniane, nie były wówczas otoczone szczególną troską – inne sprawy uważano (przynajmniej tak było w Polsce) za ważniejsze, pilne, przesądzające o losach państwa i społeczeństwa.

W tym burzliwym czasie nawiązywano na nowo formy kontaktów naukowych. Wśród osób zaangażowanych we współpracę polsko-ukraińską były prof. Nella Nyczkało z Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy i prof. Jolanta Wilsz z WSP w Częstochowie. W trakcie ich rozmów w Kijowie powstał pomysł – jeszcze niesprecyzowany – przygotowania publikacji z udziałem autorów z Polski i Ukrainy. Pomysł, jakich wiele, ale jego realizacja okazała się niezwykle udana. Przedstawiono projekt m.in. prof. Iwanowi Zjazjunowi (którego nazwisko podawane jest w polskich publikacjach także jako Ziaziun), dyrektorowi instytutu w Akademii Nauk Pedagogicznych (ANP) Ukrainy, członkowi tej Akademii, wcześniej rektorowi słynnej uczelni w Połtawie, a po powstaniu niepodległej Ukrainy – pierwszemu ministrowi oświaty i nauki w rządzie tego państwa, bardzo szanowanej postaci. Następnie projekt został przedstawiony prof. Wasylowi Kremieniowi, prezydentowi ANP Ukrainy, także ministrowi nauki i oświaty. Pomysł uzyskał bardzo silne poparcie.

¹⁸ W. G. Kremień, *Filozofia edukacji*. Przekład I. Rodiak, Wydawnictwo ITE-PIB, Radom 2008; W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wydawnictwo Zakład Naukowy im. Ossolińskich Wrocław 2009.

Akceptację dał również rektor WSP w Częstochowie, prof. Ryszard Szwed – ówczesny przełożony prof. Wilsz. Tak podjęto decyzję o powołaniu czasopisma „Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia. Rocznik polsko-ukraiński/ukraińsko-polski”.

Pomysłodawczyni miały bardziej ambitny zamiar. Chciały, aby czasopismo wykraczało swoim oddziaływaniem poza wąski, lokalny obszar. Zamierzały zachęcić do współpracy znaczących autorów z wielu ośrodków akademickich Polski i Ukrainy. Kierując się tym zamiarem zwrócono się z prośbą o współpracę do prof. Zjazjuna, a prof. Wilsz zwróciła się z podobną prośbą do mnie – jako przewodniczącego Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN. KNP PAN – wprawdzie bez tak potężnego zaplecza instytucjonalnego jak ANP Ukrainy – formalnie była odpowiednikiem ukraińskiej akademii. Oczywiście, poparłem inicjatywę publikowania polsko-ukraińskiego rocznika. Była to druga połowa lat 90. ubiegłego wieku.

Powołano redaktorów: pomysłodawczyni – N. Nyczkało i J. Wilsz – oraz J. Zjazjuna i mnie. W pierwszym Komitecie Redakcyjnym byli m.in. tacy wybitni profesorowie jak Czesław Nosal i Jan Strelau z Polski oraz Swietłana Sysojewa, Georgij Bał z Ukrainy. W komitecie tym byli także rektor WSP – Ryszard Szwed – i szef Wydawnictwa – Stanisław Podobiński. Zgromadzono bardzo wiele tekstów. Pierwszy tom ukazał się w roku 1999. Tom otwierały listy przewodnie do Czytelników – list przygotowany przeze mnie w imieniu KNP PAN i list W. Kremienia w imieniu ANP Ukrainy.

Czasopismo znalazło wsparcie autorskie i zrozumienie integracyjnych intencji ze strony uznanych przedstawicieli nauk humanistycznych (również innych nauk) w Polsce i na Ukrainie. Dokładniejsze dane znajdują się w tomach „Rocznika”, a podsumowanie 15-lecia działalności w tomie XV¹⁹ (*Rocznik polsko-ukraiński Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, 2013), tutaj ograniczę się do tylko – moim zdaniem – najważniejszych informacji. W okresie kilkunastu lat na łamach czasopisma gościło z tekstami około 80 autorów ukraińskich i około 90 autorów polskich.

Wśród autorów ukraińskich, którzy przygotowali teksty do wielu tomów wymienić należy przede wszystkim G. Bałła, L. Chomicz, O. Dubaseniuk, W. Kremienia, N. Nyczkało, O. Otycz, E. Pomytkina, W. Radkiewicz, W. Rybałko, S. Sysojewą, O. Siemienog, J. Zjazjuna, a także m.in. N. Awszeniuk, W. Bykowa, W. Borysowa, J. Cechmistera. Podaję te nazwiska, bo jest to czołówka ukraińskiej humanistyki zajmująca się zagadnieniami pedagogiki – jako nauki – i oświaty – jako dziedziny praktyki życia społecznego. W gronie autorów są m.in. pedagogowie, psychologowie, filozofowie, historycy, socjologowie i przedstawiciele innych – także pozahumanistycznych – nauk. Od początku działalności redaktorów przyjęliśmy, że obok znanych, wybitnych autorów należy promować wybijających się, utalentowanych młodych pracowników nauki. Podkreślam to, ponieważ chcieliśmy integrować i zapraszać do autorskiej współpracy różne pokolenia – z myślą o przyszłości kontaktów polsko-ukraińskich. Dzisiaj można uznać, że rzeczywiście dokonuje się swoista sztafeta pokoleń w społecznościach utrzymujących kontakty i współpracę.

¹⁹ „Oświatologia/Oswiatologija” (rocznik polsko-ukraiński wydawany od roku 2012 przez Kijowski Uniwersytet im. Borysa Grniczenka. Redaktorzy: W.O. Ogniewjuk, T. Lewowicki i S.O. Sysojewa).

Przejawem zakresu społecznego oddziaływania czasopisma jest m.in. wielość środowisk naukowych, z których wywodzą się autorzy i dokąd dociera czasopismo. W przypadku Ukrainy byli to autorzy z następujących miast: Charków, Chmielnicki, Czerkasy, Kijów, Kramatorsk, Kremieńczuk, Lwów, Mariupol, Mikołajew, Niżni, Połtawa, Słowiańsk, Symferopol, Tarnopol, Winnica, Żytomierz.

Dominującą grupę stanowili uczeni z Akademii Nauk Pedagogicznych, obecnie Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy, ale wielu autorów było z uczelni i innych instytucji edukacyjnych, a spoza środowisk akademickich m.in. przedstawiciele ministerstw: Oświaty i Nauki (później Oświaty, Nauki, Młodzieży i Sportu), Obrony, Spraw Nadzwyczajnych. Wśród autorów były osoby z Moskwy, Mannheim i innych ośrodków.

Spośród autorów polskich wymienię znowu tylko niektórych: B. Baraniak, H. Bednarczyka, K. Chyca, B. Gofron, W. Furmanka, R. Gerlacha, S. Kaczora, S. Kwiatkowskiego, T. Lewowickiego, M. Łapota, T. Nowackiego, U. Nowacką, R. Parzęckiego, S. Podobińskiego, K. Rędzińskiego, A. Stopińską-Pająk, L. Włodarską-Zolę, W. Walata, J. Wilsz. Poza znanymi i uznanymi autorami – podobnie jak wśród autorów ukraińskich – były osoby młode.

Osoby publikujące w „Roczniku” reprezentowały wiele ośrodków akademickich – m.in. Bydgoszcz, Częstochowę, Ełk, Gdańsk, Gdynię, Katowice, Kielce, Kraków, Mysłowice, Opole, Piotrków Trybunalski, Poznań, Radom, Ryki, Rzeszów, Skiernewice, Słupsk, Szczecin, Warszawę, Włocławek, Wrocław i Zieloną Górę. Z wielu miast docierały teksty z różnych uczelni – uniwersytetów, politechnik, akademii, uczelni niepaństwowych. Autorem kilku tekstów jest konsul generalny Rzeczypospolitej Polskiej na Ukrainie.

„Rocznikowi” i ludziom współtworzącym to czasopismo poświęcam stosunkowo dużo miejsca, ponieważ udało się stworzyć periodyk o zasięgu ponadlokalnym, obejmującym niemal całe terytoria obu państw, integrującym duże społeczności uczonych, z których wielu nawiązało i podtrzymuje kontakty, uczestniczy we wspólnych konferencjach, podejmuje rozmaite inicjatywy naukowe. Zaczynem były inspiracje i możliwości oferowane przez twórców czasopisma. Z czasem dokonywało się i dokonuje swoiste promieniowanie na inne środowiska, powstają nowe relacje naukowe, w różnych formach trwa polsko-ukraińska współpraca w zakresie nauk pedagogicznych i z pedagogiką współdziałających.

Intuicje i inicjatywa dwóch kobiet – Nelli Nyczkało i Jolanty Wilsz – wsparta przez trzech mężczyzn – Iwana Zjazjuna, Wasyla Kremienia i autora tego tekstu – zaowocowała fenomenem czasopisma, które stworzyło szansę powstania wspólnoty (teraz, jak sądzę, już różnych wspólnot) połączonej troską o kondycję, modele i rozwój edukacji przyjaznej i pożytecznej współczesnym pokoleniom. Jednocześnie wspólnota zaangażowanej w rozwój nauki, która będzie pomocna w kreowaniu takiej edukacji. Cieszy i daje satysfakcję, że wspomniana szansa została dostrzeżona i wykorzystana.

O nietypowej umowie i jej dobrych skutkach

Intensywność kontaktów związanych z przygotowaniem tomów „Rocznika” przyczyniła się do bliższej współpracy z prezydentem ANP Ukrainy, prof. Wasylem Kremieniem. Ożywieniu uległy również kontakty między innymi członkami KNP PAN i ANP Ukrainy. To sprawiło, że i ja, i prof. Kremień doszliśmy do wniosku, iż powstały warunki do podpisania umowy o współpracy między KNP PAN i ANP Ukrainy.

Nasze dążenia zderzyły się z formalną przeszkodą, jaką – jak uważano w PAN – były różnice, najkrócej sprawę przedstawiając, w strukturze i statusach prawnych stron pragnących podpisać umowę. ANP Ukrainy była samodzielnym podmiotem prawnym, natomiast KNP PAN – korporacją w strukturze PAN. PAN zawierał umowy z podobnie wyodrębnionymi akademiami – m.in. z (upraszczając) ogólną Akademią Nauk Ukrainy. ANP Ukrainy była jedną z kilku akademii obejmujących część dziedzin i dyscyplin naukowych. Na dodatek – KNP PAN nie dysponował – w przeciwieństwie do ANP – żadnymi instytucjami i pracownikami. Szykowała się sytuacja, którą określić można jako patową. Autentyczna współpraca, chęć podkreślenia związków między naukowymi społecznościami skupionymi w KNP PAN i ANP Ukrainy – pomimo zapewnień rządowych o przyjaźni polsko-ukraińskiej – nie mieściły się w schemacie.

Pomyślny bieg sprawie udało się nadać po moim spotkaniu z prof. Janem Strelaurem, wówczas wiceprezesem PAN, zajmującym się m.in. współpracą międzynarodową. Mogłem przedstawić sytuację i zyskałem zrozumienie. Okolicznością sprzyjającą było zapewne to, że prof. Strelau był zaprzyjaźnionym starszym kolegą z Uniwersytetu Warszawskiego, brał udział jako recenzent w moim przewodzie habilitacyjnym, a ponadto mieliśmy wspólne obszary zainteresowań naukowych (m.in. zagadnienia temperamentu). Uzyskałem zgodę na podpisanie umowy w tym nietypowym trybie. I tak doszło do umowy między KNP PAN i ANP Ukrainy.

Umowa ta nie powodowała żadnych kosztów ze strony PAN. Wszelkie działania, publikacje, konferencje itp. finansowane były przez uczelnie, które wspierały KNP i uczestniczyły we współpracy. Umowa miała i – jak sądzę – ma ważne znaczenie symboliczne, stanowi rodzaj aktu założycielskiego wspólnoty środowisk skupionych i związanych z ANP Ukrainy i KNP PAN.

Losy współpracy potoczyły się bardzo pomyślnie. Jest to niewątpliwie zasługą wielu ludzi. Pod patronatem i przy udziale obu społeczności – KNP PAN i ANP Ukrainy – odbyło się dużo konferencji, spotkań roboczych, powstały publikacje, dokonano tłumaczenia niektórych prac, dobrą praktyką stały się staże w zaprzyjaźnionych środowiskach naukowych, a nawet zatrudnienie profesorów. Przywoływanie dokonań zajęłoby wiele miejsca, a zapewne i tak spora część zostałaby pominięta. W dalszym fragmencie tego eseju podejmę próbę naszkicowania dominujących wątków merytorycznych, a ponadto przytoczę niektóre wspólne, jak sądzę znaczące, prace.

Poza aktywnością w przedsięwzięciach skupiających przedstawicieli licznych uczelni – dostrzegalny jest udział polskich uczonych w działalności ANP, a obecnie NANP (Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych) Ukrainy. Przyjaciele ukraińscy mieli i mają różne oczekiwania wobec mnie. Starając się je spełnić występowałem m.in. na plenarnym zgromadzeniu ANP i przedstawiałem problemy edukacji w Polsce,

byłem gościem honorowym spotkania kierownictwa ANP z rektorami ukraińskich uczelni wyższych. Przedstawiłem sytuację szkolnictwa wyższego w warunkach Unii Europejskiej. Przestrzegałem przed pochopnym wprowadzaniem dwuetapowego kształcenia wyższego i odwróceniem logiki kształcenia (odwrócenia porządku treści – zamiast ogólnego, ogólnozawodowego i specjalistycznego na specjalistyczno-zawodowy, ogólnozawodowy i ogólny), zachęcałem do utrzymania (obok zróżnicowanych treści) pewnego zakresu treści, który stanowi kanon wiedzy. Jak sądzę, pomogło to ukraińskim Przyjaciołom uniknąć niektórych błędów popełnionych w Polsce. Wystarczy wspomnieć, że po osobliwej dekonstrukcji różnych kierunków studiów powracamy w naszym kraju do – mam nadzieję – solidnych studiów 5-letnich i zamierzamy przywrócić logikę programów kształcenia, doboru i układu treści. To tylko przykłady udziału w dyskusjach o modelach edukacji.

Aktualnie blisko 10 osób z Polski jest członkami zagranicznymi Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy. Wszystkie biorą udział w kontaktach z poszczególnymi instytucjami/institutami NANP. Grono Polaków wśród zagranicznych członków powiększa się. W ubiegłym roku miałem zaszczyt i przyjemność rekomendować profesorów Jerzego Nikitorowicza i Ewę Ogrodzką-Mazur do składu zagranicznych członków. Oboje stali się nowymi członkami tego grona. Oboje też są od lat zaangażowani we współpracę z uczonymi ukraińskimi, w tym z członkami NANP. Warto dodać, że w swoim doświadczeniu zawodowym i społecznym reprezentują różne pokolenia. To także przejaw akcentowanej wcześniej sztafety pokoleń.

W sumie rezultaty współpracy KNP PAN i NANP Ukrainy, bezinteresownej i opartej na przyjaźni działalności naukowej, są godne uznania i świadczą o wspólnocie dążeń obu środowisk naukowych. Ogromnym wsparciem od lat jest przychylność i pomoc środowisk uczelnianych. Znaczącą rolę odgrywały też towarzystwa: „Polska-Ukraina”, które działa pod przewodnictwem prof. F. Szloska, oraz „Ukraina-Polska”, któremu przewodniczył prof. I. Zjazjun. Niejako oddolnie, z woli środowisk, wykreowana umowa stanowiła symboliczną, ale jakże ważną inspirację do wspólnych przedsięwzięć.

Dominujące wątki merytoryczne

Akademie nauk i uczelnie, a także inne instytucje naukowe (np. instytuty resortowe), pełnią rozmaite przypisane im funkcje. Tak jest również w naszych państwach – w Polsce i Ukrainie. Różna bywa siła i zakresy oddziaływania poszczególnych typów organizacji/institucji. Na przykład, NANP Ukrainy – dysponująca liczną kadrą naukową i zorganizowana w strukturze instytucjonalnej – odgrywa dużą rolę w kształtowaniu polityki edukacyjnej i przygotowaniu programów realizacji tej polityki. Jest organem w znacznej mierze działającym na rzecz ministerstwa i rządu. Oczywiście, realizuje również własne programy studyjne i badania.

Natomiast KNP PAN nie dysponuje – o czym już wspomniałem – zapleczem instytucjonalnym. Jest wybieralnym, korporacyjnym przedstawicielstwem środowiska profesorów. Wypełniała funkcje eksperckie i współdziałała w kształtowaniu polityki naukowej i edukacyjnej – przede wszystkim opiniując założenia polityki i programy badawcze. Ostatnio siła oddziaływania KNP PAN została mocno ograniczona.

Nieco inne wydają się relacje między uczelniami i ministerstwami. Uczelnie ukraińskie są silniej uzależnione od organów władzy, uczelnie polskie mają większą samodzielność. Podobne jednak pozostają zależności od państwa w dziedzinie finansowania uczelni publicznych/państwowych.

W obu państwach w różnych okresach w pracach naukowych dominują określone zagadnienia. W mijających paru dekadach także można wskazać takie zagadnienia. Dokonując subiektywnego wyboru i koncentrując się przede wszystkim na tematyce wnoszonej do polsko-ukraińskich kontaktów przez naszych Przyjaciół, chcę zwrócić uwagę polskich Czytelników na sprawy, jak sądzę, zasługujące na bliższe zainteresowanie, a także wspólne studia i badania. Niektóre zagadnienia były już przedmiotem wspólnych refleksji, ale wciąż wymagają rozważenia i szerszego przedstawienia.

Zagadnienia zbiorowej i jednostkowej tożsamości

Powstanie niepodległego państwa – Ukrainy – w oczywisty sposób wywołało temat tożsamości ukraińskiej. Przypomina się, że „nazwa »Ukraina« pojawia się po raz pierwszy w opisującym wydarzenia lat 1111–1200 tzw. *Latopisie kijowskim* (kronice)»²⁰. W opisie wydarzeń z roku 1187 użyta została właśnie ta nazwa. Kształtowanie się języka i kultury było procesem z różnych powodów długotrwałym i trudnym.

Jednym z wątków wspólnej refleksji była historyczna spuścizna relacji polsko-ukraińskich, a przede wszystkim jej oddziaływanie na edukację²¹. Związki polsko-ukraińskie, m.in. okres znajdowania się Ukrainy w granicach Rzeczypospolitej, wywarły wpływ na rozwój ukraińskiej myśli filozoficznej²².

W próbach określenia tożsamości ukraińskiej ważnym głosem są książki już wielokrotnie przywoływanego Wasyla Kremienia. W pracy *Filozofia edukacji* (2008) i wcześniejszym ukraińskim wydaniu (2007) odtwarza dzieje i znaczenie idei homocentryzmu i kordocentryzmu w kształtowaniu się duchowości ukraińskiej, ukraińskiej tożsamości opartej na rodzimej wersji humanizmu (filozofii homocentryzmu) i – jak dowodzi – typowej dla Ukraińców „filozofii serca”. Przypominani i cytowani są ukraińscy myśliciele z okresu Renesansu – m.in. J. Drohobycz, P. Rusyn, S. Orzechowski, H. Smotrycki, L. Zyzanij, P. Mohyla, a także (polski akcent) ukraińsko-polski autor Szymon Pekalid. Szczególne miejsce w rozważaniach o ideach konstytuującą duchowość ukraińską zajmuje Hryhoryj Skoworoda. Przywołane są również poglądy znanych postaci z późniejszych epok – m.in. P. Jurkiewicza, T. Szewczenki i M. Gogola. Rozwinięciem wykładu historyczno-filozoficznego są fragmenty tych książek oraz książka *Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni*²³, nawiązujące do współczesności i oddziaływania przytoczonych idei w teraźniejszych warunkach. Wraz z ukraińskim wydaniem książki pt. *Filozofia*

²⁰ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wydawnictwo Zakład Naukowy im. Ossolińskich Wrocław 2009, s. 9.

²¹ W. G. Kremień, T. Lewowicki, S. O. Sysojewa (red.), *Kulturno-istoryczna spadszczyna Polshczy ta Ukrainy jako czynnik Podwilku polikulturnoj oswiti* Wydawnictwo Ministerstwo oswiti i nauki, mołodi ta sportu Ukrainy, NAPN Ukrainy i in., Kyiv–Chmielnicki 2011.

²² W. G. Kremień, *Filozofia edukacji*. Przekład I. Rodiak, Wydawnictwo ITE-PIB, Radom 2008, s. 45.

²³ W. G. Kremień, *Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni*, Wydawnictwo ITE-PIB, Radom 2011.

ljudirocentryzmu w strategijach oswitnowo przestrzeni (2009) prace te składają się na – jak to określiłem – Wasyla Kremienia filozofię antropocentryzmu, filozofię edukacji i współczesną antropozofię²⁴.

Wielokulturowość

Polska i Ukraina, chociaż historycznie mają różne dzieje państwowości, a także okresy państwa wspólnego, od wieków są wielokulturowe/wielonarodowe. To również w jakiejś mierze określa poczucie tożsamości. Często są to akcenty tożsamościowe bardzo silnie wyznaczające funkcjonowanie ludzi.

Polska była państwem o dużym udziale ludności innej narodowości niż polska. Szczególnie wyraźne było to w okresie I Rzeczypospolitej. Ale i po odzyskaniu niepodległości w roku 1918 Polacy stanowili około 69% ludności odrodzonego państwa²⁵. Według spisu ludności z roku 1921 narodowość rusińska (tak określano narodowość ukraińską) deklarowały 3.899.223 osoby (czyli 14,3% ogółu badanych) i narodowość białoruską – 1.060.041 osób (3,9% badanych)²⁶. Wiadomo, że narodowość białoruską przypisano części Ukraińców z Podlasia²⁷. W spisie z roku 1946 nie uwzględniono narodowości ukraińskiej. Na przełomie wieków XX i XXI według danych GUS narodowość ukraińską deklarowały 27.172 osoby (0,071% o.b.). Według innych danych – opartych na różnych źródłach – szacowano, że społeczność ukraińska obejmuje 200-300 tys. osób²⁸.

Według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z roku 2011 osoby narodowości polskiej stanowią około 96% objętych badaniem. W sumie określono liczebność 23 mniejszości narodowych i grup etnicznych (ponadto były grupy „inne”, „bez przynależności” i „nieustalone”). Na piątym miejscu pod względem liczebności byli Ukraińcy – około 51 tys. osób, a więc blisko dwa razy więcej niż według poprzednich danych.

Mniejszości narodowe na Ukrainie – według danych sprzed kilku lat – obejmowały około 100 grup narodowych i etnicznych, stanowiły około 22% ludności państwa. Największą grupę mniejszościową byli i zapewne nadal są Rosjanie. Polacy to zaledwie 0,3% ludności – takie dane podawał internet²⁹.

Współpraca z ukraińskimi środowiskami naukowymi odbywała się i odbywa w czasach bardziej lub mniej sprzyjających podtrzymywaniu wielokulturowości i edukacji międzykulturowej. Między innymi przypomnieć można wprowadzenie na

²⁴ T. Lewowicki, *Wprowadzenie*, (w:) W. G. Kremień, *Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni*, Wydawnictwo ITE-PIB, Radom 2011.

²⁵ *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 1925.

²⁶ Tamże.

²⁷ L. Łabowicz, *Raport o stanie szkolnictwa ukraińskiego w Polsce*, (w:) T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta (red.), *Szkoły dla mniejszości narodowych i społeczności kaszubskiej w Polsce – stan, problemy, perspektywy*, Wydawnictwo WSP ZNP, WEiNoE UŚ, UwB, SWEM, Warszawa-Cieszyń-Białystok 2013.

²⁸ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 164.

²⁹ <https://www.cia.gov/library/publications...>, dostęp z dnia 12.11.2020.

Ukrainie przepisów promujących język ukraiński (co w okresie tworzenia nowego państwa i kształtowania tożsamości uznać wypada za zrozumiałe), ale też ograniczających możliwości podtrzymywania kultury licznej mniejszości rosyjskiej. W Polsce zmianom ulega stosunek do wielokulturowości i od kilku lat promowany jest stereotyp Polaka-katolika i model państwa narodowego. Towarzyszy temu mit tolerancyjnego państwa wielonarodowego – który wydaje się tym bardziej przywoływany, im więcej zdarza się przejawów nietolerancji i zjawisk typowych dla państwa narodo-wyznaniowego. W tle (ale ważne) są zmiany klimatu politycznego w relacjach Polski i Ukrainy – od gestów przyjaźni i poparcia (jak w czasie „pomarańczowej rewolucji”) do sporów np. o historyczne postacie różnie spostrzegane po obu stronach polsko-ukraińskiej granicy.

Spółeczności uczonych wydają się kierować podobnymi ideami – współpracy, uznania i pielęgnowania różnych kultur, troski o dobro ludzi, pokojowych relacji. W licznych kontaktach z ukraińskimi naukowcami przedstawiamy polskie doświadczenia i dorobek w zakresie teorii i praktyki edukacji międzykulturowej. Promujemy serię wydawnictw „Edukacja Międzykulturowa” (seria licząca już 80 tomów) oraz periodyk „Edukacja Międzykulturowa” (wydawany od roku 2012). Promujemy koncepcję edukacji międzykulturowej służącej poznaniu i zbliżeniu różnych kultur, ludzi tworzących i uczestniczących w różnych kulturach. Promujemy również koncepcję tożsamości wielowymiarowej/wielopłaszczyznowej, która respektując identyfikację narodową i religijną/wyznaniową docenia i podkreśla różne obszary tożsamości – rodzinny, lokalny, regionalny, religijny, narodowy i państwowy/obywatelski, a również ponadnarodowy, a nawet globalny (por. liczne prace we wspomnianej serii i czasopiśmie).

Ukraińscy Przyjaciele przedstawiają niektóre własne przemyślenia, propozycje i doświadczenia. Zapisem wspólnych studiów są publikacje³⁰. Tam teksty ukraińskich autorów. Również w czasopiśmie „Edukacja Międzykulturowa” zamieszczone zostały teksty m.in. L. Choruży, P. Saucha, S. Sysojewej, S. Sytnyakiwskiej³¹. W gronie autorów jest W.I. Ługowij, wiceprezydent NANP. Publikacji na temat wielokulturowości i edukacji międzykulturowej ukazało się bardzo dużo. Niektóre podane są w bibliografii na końcu tego tekstu.

Pozytywnym przejawem było przyjazne nastawienie ukraińskich władz oświatowych i środowiska akademickiego do szkół z polskim językiem nauczania. Odpowiednią troską należy otoczyć także szkoły dla mniejszości narodowych w Polsce.

³⁰ W. G. Kremień, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, S. Sysojewa (red.) *Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych*, Wydawnictwo WSP ZNP, Uniwersytet w Białymstoku. Warszawa 2012; T. Lewowicki, W. Ogniewjuk, E. Ogrodzka-Mazur, S. Sysojewa (red.), *Wielokulturowość i edukacja*, Wydawnictwo WSP ZNP, WEiNoE UŚ, Uniwersytet im. B. Grinczenki, Warszawa–Cieszyn–Kijów 2014;

³¹ L. Choruża, *Eticznij razwitok pedagoga*, Wydawnictwo „Akademwidaw „Edukacja Międzykulturowa”, Kyiv 2012 (seria wydawnicza obejmująca od roku 1992 do roku 2019 – 80 książek); J. P. Sauch, *Suczasná oswita: portret bez prikras..* Wid-wo ZDU im. I. Franka, Žitomir 2012; Saukh (Sauch), P. *The methodological strategy of architectonics of multicultural education in the postmodern era*. „Edukacja Międzykulturowa” 1(6), ss. 36–49; S. Sytnyakiwska, *Bilingual education of social spheres specialists in Ukraine (the case of Zhytomyr Ivan Franco State University)*, „Edukacja Międzykulturowa”, 5/2016, ss. 65–74; S. Sysojewa, *Interaktywni technologii*, Wydawnictwo NAPN Ukrainy, Kyivskij Uniwersytet imieni Borisa Grinczenka, Kyiv 2011.

Bo rację ma autorka reprezentująca mniejszość ukraińską, że kondycja szkół zależy zarówno od sytuacji na Ukrainie, jak i przede wszystkim od warunków w Polsce³². Optymistycznym symptomem jest – wspomniane już – zjawisko wyraźnie częstszych niż kilkanaście lat wcześniej deklaracji o ukraińskiej tożsamości narodowej.

Systemy edukacji

Statutowym i oczywistym obszarem zainteresowań obu akademii są systemy edukacji, reformy edukacyjne, a ponadto szczególną uwagę przywiązuje się do spraw szkolnictwa wyższego. W kontaktach polsko-ukraińskich – poza konferencjami, spotkaniami dyskusyjnymi i wykładami na wspomniane tematy – przygotowane zostały publikacje dotyczące problemów oświaty³³, paradygmatów oświatowych³⁴, reform oświatowych³⁵. Ukazał się także zbiór przedstawiający ogólną charakterystykę systemów oświaty w Unii Europejskiej³⁶. Uwagę polskich czytelników przyciągnęły opracowania analityczno-krytyczne, a jednocześnie kreślące wizje zmian³⁷. Rozprawy poświęcone zagadnieniom oświaty zamieszczone zostały m.in. w czasopiśmie „Oświatologia”. Odrębny wątek stanowiły studia naukowe nawiązujące do całościowych ujęć oświaty³⁸.

W zakresie spraw szkolnictwa wyższego przygotowano prace dotyczące m.in. rozwoju nauk pedagogicznych³⁹, kształtowania szkół naukowych⁴⁰, kształcenia elit

³² L. Łabowicz, *Raport o stanie szkolnictwa ukraińskiego w Polsce*, (w:) T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta (red.), *Szkoły dla mniejszości narodowych i społeczności kaszubskiej w Polsce – stan, problemy, perspektywy*, Wydawnictwo WSP ZNP, WEiNoE UŚ, UwB, SWEM, Warszawa–Cieszyń–Białystok 2013.

³³ W. G. Kremień, T. Lewowicki, S. Sysojewa (red.) *Problemi oswiti w Polsce ta w Ukraine w konteksti procesiw globalizacji ta eurointegracji*, Wydawnictwo Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy, APN Ukrainy, WSP ZNP, Wyd-wo ŻDU im. I. Franka, Kyiv–Żitomir 2009.

³⁴ W. G. Kremień, T. Lewowicki, S. Sysojewa (red.) 2010. *Paradymaty oświatowe i edukacja nauczycieli*, Wydawnictwo WSP ZNP, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, Warszawa–Kraków 2010.

³⁵ W. G. Kremień, T. Lewowicki, W. Ogniewjuk, S. Sysojewa, S. (red.), *Oswitni reformy, misja, dijsnist', refleksja*, Wydawnictwo Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy, NAPN Ukrainy, WSP–ZNP, Kyivski Uniwersitet imieni Borisa Grinczenka, Kyiv 2013.

³⁶ S. Sysojewa, T. Kristopczuk, *Oswitni systemy krain Ewropejskogo sojuza: zagalna charakteristika*, Wydawnictwo NAPN Ukrainy, Kyivskij Uniwersitet imieni Borisa Grinczenka, Riwne 2012.

³⁷ W. Kudin, *Obrazowanije w sud'bach narodow. Didaktika nowego wremeni*, PP „Gama Print”, Kyiv 2007; P. J. Sauch, *Suczasnna oswita: portret bez prikras*, Wid-wo ŻDU im. I. Franka, Żitomir 2012.

³⁸ T. Lewowicki, W. O. Ogniewjuk, S. O. Sysojewa (red.) *Całościowe ujęcia edukacji – ku spotkaniu z oświatą logią*, Wydawnictwo WSP ZNP, Warszawa 2011; W. O. Ogniewjuk, *Oswitologija: witoki naukowo gonepriamu*, Wydawnictwo Ministerstwo oswiti i nauki, mołodi ta sportu Ukrainy, Kyivskij Uniwersitet imieni Borisa Grinczenka, Kyiv 2012.

³⁹ W. G. Kremień. i inni, *Razwitok pedagogicznych nauk w Ukraini i Polsce na poczatku XXI stolitija*. Wydawnictwo Ministerstwo oswiti i nauki, mołodi ta sportu Ukrainy, NAPN Ukrainy i In, Czerkasi–Kyiv 2011.

⁴⁰ W. G. Kremień, T. Lewowicki (red.), *Stanowlenije i razwitok naukowo-pedagogicznych szkil: problemi, doswid, perspektiwi*, Wydawnictwo Wid-wo ŻDU im. I. Franka, Żitomir 2012.

technicznych i humanistycznych⁴¹, kształcenia i pracy nauczycieli⁴², etycznego rozwoju pedagogów⁴³, mistrzostwa pedagogicznego⁴⁴.

Poza wymienionymi powstało wiele monografii, które z Ukrainy docierały do Polski i z Polski na Ukrainę. Obieg tych prac (także tłumaczenia) coraz bardziej służy wzajemnemu poznawaniu kondycji pedagogiki i oświaty w obu państwach.

O przeszłości i współczesności

Wieki relacji polsko-ukraińskich pozostawiły pamięć dobrych i złych doświadczeń. Środowiska naukowe zajmujące się edukacją nastawione są na kształtowanie relacji przyjaznych, kooperacyjnych, służących rozwojowi obu społeczeństw i tworzących je jednostek. Znalazło to wyraz m.in. w dyskusjach i sumujących dyskusje opracowaniach⁴⁵. Być może jeszcze ważniejsze niż oficjalne konferencyjne kontakty są nieformalne okazje do spotkań i ich skutki. Okazuje się, że własna pamięć (ludzi starszych) i przekaz otrzymywany z przeszłości (u ludzi młodszych) prowadzą do jednoznacznych wniosków: nie wolno dopuścić do skłócenia przez polityków i wojskowych, trzeba czynić wszystko, żeby ludzie mogli żyć w pokoju, współpracować, tworzyć warunki do szczęśliwego i godnego funkcjonowania. Te pozornie ogólnikowe konstatacje płyną u jednych z doświadczeń wojny, innych z przeżyć czasu Wielkiego Głodu, jeszcze innych z losów w czasach radzieckich porządków. To także dowody świadomości konfliktów polsko-ukraińskich i często tragicznych skutków tych konfliktów.

Przykłady z przeszłości ukazują złożoność relacji i powinny być przestrogą dla współczesnych i przyszłych pokoleń. Ilustrują to m.in. następujące – pozornie znane, ale jeśli tak, to powierzchownie – wydarzenia: W roku 1918 odradza się niepodległa Polska. Dzieje się to przy zgodzie sowieckiej Rosji, ale już od 1919 roku trwały zmagania na pograniczu. Zwiastowały one wojnę o tereny litewskie, białoruskie i ukraińskie. W roku 1920 wojna obejmuje te tereny. Po stronie polskiej uczestniczą w niej formacje wojskowe Ukraińskiej Republiki Ludowej – oddziały pod komendą Symona (Semena) Petlury. Petlura – pod wpływem okoliczności – podpisał w marcu 1920 roku porozumienie polsko-ukraińskie, w którym godzi się na pozostawienie w granicach Polski części terenów białoruskich i ukraińskich. Przebieg wojny w roku 1920 jest znany.

⁴¹ L. L. Toważnjanski, O. G. Romanowski, (red.), *Problemi ta perspektivi formuowanija nacjonalnoj humanitarno-technicznej eliti*, Wydawnictwo Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy, APN Ukrainy, NTU–ChTI, Charkiw 2008.

⁴² T. Lewowicki, *Profesijna pidgotowka i pracia w cziteliw*, Wydawnictwo NAPN Ukrainy, polsko-ukraińskie kulturowe towarzystwo miasta Mariupolja, Wid. „Renata”. Kyiv–Mariupol 2011.

⁴³ L. Choruża, *Eticznij razwitek pedagoga*, Wydawnictwo. „Akademwidaw. „Edukacja Miedzykulturowa”, Kyiv 2012 (seria wydawnicza obejmująca od roku 1992 do roku 2019 – 80 książek).

⁴⁴ I. A. Zjazjun, *Pedagogika dobra – idei i realii*. Kyiv 2000; I. A. Zjazjun, (red.), *Filosofija pedagogicznej majsternosti*, APN, Kyiv 2000; I. A. Zjazjun (red.), *Pedagogiczna majsternost*, Wydawnictwo Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy, Akademia pedagogicznej majsternosti, Kyiv 2006; I. A. Zjazjun, (red.), *Pedagogiczna majsternost*. *Pidrucznik*. Wydawnictwo Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy Akademia pedagogicznej majsternosti, Kyiv 2008.

⁴⁵ W. G. Kremień, T. Lewowicki, S. O. Sysojewa (red.), *Kulturno-istoriczna spadszczina Polszczy ta Ukrainy jako czynnik Podwilku polikulturnoj oswiti*, Wydawnictwo: Ministerstwo oswiti i nauki, mołodi ta sportu Ukrainy, NAPN Ukrainy i in., Kyiv–Chmielnicki 2011.

Losy Petlury i jego oddziałów także (znaczna część została internowana w Polsce, wielu potem osiedliło się na stałe). Ważne w przywołanym przykładzie jest to, że zawarty w roku 1921 w Rydze traktat między Polską i Rosją potwierdził granice, na które wcześniej – we wspomnianym porozumieniu – przystał Petlura. Dla niektórych historyków, świadomych tego polityków i innych osób, jest to powód do twierdzenia, że porozumienie to wyznaczyło granice podziału (powiada się nawet, że rozbioru) Białorusi i Ukrainy. Petlura traktowany bywa jako sojusznik, uczestnik walk z bolszewikami, bojownik o wolną Ukrainę, ale też jako współwinnny podziału Ukrainy i Białorusi. Paradoks historii?

Konsekwencją rozstrzygnięć przyjętych w Rydze, ale także polityki prowadzonej w Polsce wobec Ukraińców oraz pamięci dawnych krzywd, a ponadto kryzysu gospodarczego lat 20. i 30., stał się terrorizm ze strony Ukraińców, a w odwecie pacyfikacje licznych wsi ukraińskich (których mieszkańcami byli Ukraińcy) przez polskie wojsko i policję (Serczyk, 2009). Jednocześnie innym paradoksem uznać można, że „[...] okazało się, że ustępstwa terytorialne Petlury wobec Polski były decyzją opatrnościową: granica – wytyczona w porozumieniu warszawskim, a potwierdzona w ryskim traktacie pokojowym – stała się zachodnią granicą Hołodomoru (Wielkiego Głodu). Cztery do pięciu milionów Ukraińców, obywateli II Rzeczypospolitej, nie zostało dotkniętych tą katastrofą, a także kolektywizacją, masakrą elit i bolszewizacją świadomości⁷⁴⁶”.

Te i inne wydarzenia, ich rozmaite interpretacje zapewne warto znać i pamiętać, ale przede wszystkim nie dopuścić, żeby w jakiejś wersji powróciły. W środowiskach akademickich tworzony jest klimat współpracy, przyjaznych relacji z Ukraińcami. Dotyczy to zarówno nauczycieli akademickich, jak i studentów. Wyzwaniem w szerszej skali społecznej wydaje się kształtowanie warunków życia i pracy Ukraińców w innych – poza akademickim – środowiskach. Wielu dobrze wykształconych Ukraińców – kobiet i mężczyzn – podejmuje w Polsce pracę poniżej swoich kwalifikacji i kompetencji. Są w naszym kraju potrzebni i potrzebują, jak sądzę, lepszego wykorzystania ich możliwości profesjonalnych. To sprawa, którą dostrzec trzeba także w regulacjach prawnych, uznawaniu kwalifikacji, organizacji rynku pracy. We współczesnej historii Polaków i Ukraińców tak potoczyły się losy, że możemy – podobnie jak z Niemcami – ułożyć dobre relacje sąsiedzkie i – również podobnie jak Niemcy uczynili wobec Polaków – pomóc Ukraińcom, obywatelom Ukrainy wszystkich narodowości, w przezwyciężeniu ich kłopotów i tworzeniu warunków rozwoju indywidualnego i rozwoju społeczeństwa.

O przyszłości – z optymizmem i poczuciem społecznych powinności

Przedstawiony obraz polsko-ukraińskich relacji – obraz fragmentaryczny i zaledwie naszkicowany – napawa optymizmem. Wydarzenia i rezultaty dwudziestu kilku lat kontaktów naukowych i współpracy świadczą o zawiązaniu się i działalności wspólnoty akademickiej łączącej środowiska uczonych z obu krajów. Współpraca ta obejmuje pedagogów, ale również – szczególnie na Ukrainie – przedstawicieli wielu innych dyscyplin nauki – m.in. filozofów, historyków, psychologów, socjologów. Wyjaśnić w tym miejscu warto, że np. Narodowa Akademia Nauk Pedagogicznych

⁴⁶ T. A. Olszański, *Wyprowa kijowska*. „Tygodnik Powszechny”. 20(3697), 2020.

Ukrainy, chociaż w nazwie ma nauki pedagogiczne, w rzeczywistości skupia uczonych uprawiających różne nauki. We wspomnianej wspólnotce są również polscy uczeni zajmujący się różnymi dyscyplinami nauki. Wielodyscyplinarność środowisk wydatnie poszerza krąg oddziaływań zbliżających ludzi i integrujących społeczności akademickie. Optymistyczne jest i to, że we współpracy uczestniczy coraz więcej osób młodych. Wspólnota ma realne szanse trwania i rozwoju.

Społeczności akademickie od wieków charakteryzuje wspólnota wartości i celów. Znajduje to potwierdzenie w polsko-ukraińskich relacjach naukowych. Naturalna jest ciągłość idei humanistycznych, a w relacjach tych duże znaczenie odgrywa to, co Ukraińcy nazywają kordocentryzmem, filozofią serca – przyjaźń przejawiana przez uczestników współpracy. Towarzyszy temu bezinteresowność, czego przejawem bywają np. prace prowadzone poza systemami grantów, punktów i finansowania. Ważniejsze są inne sprawy, inne motywacje.

Sytuacja w środowiskach akademickich, może też w niektórych innych środowiskach, wydaje się pozytywnie wyróżniać na tle rozmaitych relacji międzynarodowych. Ludzie zazwyczaj koncentrują się na własnych sprawach życiowych, pozostają też pod wpływem różnych instytucji (ludzi) opiniotwórczych. Jak ujął to Wolter w *Eseju o zwyczajach i duchu narodów*: „Trzy rzeczy wywierają nieustanny wpływ na umysły ludzi: klimat, rząd i religia”. Dzisiaj można dodać do tego zestawu jeszcze m.in. media i ponadnarodowe korporacje (sektory, grupy) finansowe, wojskowo-zbrojeniowe i surowcowo-gospodarcze. Większość wpływów ze strony tych obszarów życia nie zachęca do współpracy i przyjaźni, co więcej – wbrew składanym deklaracjom – nie wydają się prowadzić do pokoju na świecie. Nawet sprawy klimatu – z różnych powodów – wciąż dzielą światową społeczność. Korporacje i politycy kierują się przeważnie własnymi interesami. W tych nader niesprzyjających warunkach wciąż wiele nadziei na zmianę ludzi i ich świata kieruje się pod adresem edukacji, nauki, na zmianę świadomości i postaw ludzi uzyskujących wiedzę dzięki edukacji i nauce. Wprawdzie piękne oświeceniowe wizje są raczej dalekie od spełnienia, ale nie zwalnia to – nawet powinno mobilizować – środowisk akademickich i innych środowisk edukacyjnych od wypełniania ich podstawowych misji – sprzyjania, by ludzie byli mądrzejsi i lepsi, żeby wydobywać najlepsze cechy człowieczeństwa.

W stosunkach polsko-ukraińskich obecność i siła oddziaływania międzynarodowych korporacji, jak można sądzić, nie jest tak duża jak w wielu innych państwach, różnice religijne nie stanowią istotnego problemu, sprawy klimatu wcześniej czy później powinny stać się wspólną troską. Najwięcej kłopotów sprawiają rozmaite stereotypy i politycy, różni ideologowie żerujący na tych stereotypach, pamięci o złych doświadczeniach, a także politycy zmienni w swych postawach, niezbyt rozumiejący znaczenie współpracy i przyjaznych relacji w ogóle, a w przypadku sąsiedztwa państw i społeczeństw w szczególności. Warunki kształtowania (się) wspólnot wydają się jednak coraz lepsze, a przykład naszej wspólnoty naukowej świadczy o możliwościach i godnych uwagi skutkach współpracy. To jedna z dobrych dróg kreowania przyjaznych i pozytywnych relacji między społeczeństwami i państwami Polski i Ukrainy.

Bibliografia

- Choruża, L. 2012, *Eticznij razwitok pedagoga*. Kyiv: „Akademwidaw. „Edukacja Międzykulturowa” (seria wydawnicza obejmująca od roku 1992 do roku 2019 – 80 książek).
- „Edukacja Międzykulturowa” (czasopismo wydawane od roku 2012, początkowo rocznik, teraz półrocznik).
- Kremień, W.G., Tkaczenko, W., 1999, *Szljach do sebe: problemi suspilnoj transformacji*. Kyiv: Wydawniczyj centr „DrUk”.
- Kremień, W.G. 2005. *Oswita i nauka w Ukrainie – innowacyjni aspekty*. Kyiv: Gramota.
- Kremień, W.G. 2007. *Filosofia nacjonalnoj idei. Ljudina, oswita, socjum*. Kyiv: Gramota.
- Kremień, W.G. 2008. *Filosofia edukacji*. Przekład I. Rodiak–Radom: ITE–PIB.
- Kremień, W.G., Lewowicki, T. i Sysojewa, S.O. red. 2009. *Problemi oswiti w Polsce ta w Ukraine w konteksti procesiw globalizacji ta eurointegracji*. Kyiv–Żitomir: Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy, APN Ukrainy, WSP ZNP, Wyd-wo ŻDU im. I. Franka.
- Kremień, W.G., Lewowicki, T., Sysojewa, S. red. 2010. *Paradygmaty oświatowe i edukacja nauczycieli*. Warszawa–Kraków: WSP ZNP, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN.
- Kremień, W.G. i inni. 2011a. *Razwitok piedadogicznych nauk w Ukraini i Polsce na poczatku XXI stolitja*. Czerkasi–Kyiv: Ministerstwo oswiti i nauki, mołodi ta sportu Ukrainy, NAPN Ukrainy i in.
- Kremień, W.G., Lewowicki, T. i Sysojewa, S.O. red. 2011b. *Kulturno-istoriczna spadszczina Polsce ta Ukrainy jako czynnik Podwilku polikulturnoj oswiti*. Kyiv–Chmielnicki: Ministerstwo oswiti i nauki, mołodi ta sportu Ukrainy, NAPN Ukrainy i in.
- Kremień, W.G. 2011c. *Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni*. Radom: ITE–PIB.
- Kremień, W.G., Lewowicki, T. 2012. *Stanowlenije i razwitok naukowo-pedagogicznych szkil: problemi, doswid, perspektiwi*. Żitomir: Wid-wo ŻDU im. I. Franka.
- Kremień, W.G., Lewowicki, T., Nikitorowicz, J., Sysojewa, S. red. 2012. *Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych*. Warszawa: WSP ZNP, Uniwersytet w Białymstoku.
- Kremień, W.G., Lewowicki, T., Ogniewjuk, W. , Sysojewa, S. red. 2013. *Oswitni reformy, misja, dijsnist’, refleksija*. Kyiv: Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy, NAPN Ukrainy, WSP–ZNP, Kyivski uniwersite timieni Borisa Grinczenka.
- „Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia. Rocznik polsko-ukraiński/ukraińsko-polski”. Tomy I–XV z lat 1999–2013 (red. T. Lewowicki, N. Nyczkało, J. Wilsz, I. Ziazium (Zjazjun), Częstochowa–Kyiv.
- Kudin, W. 2007. *Obrazowanije w sud’bach narodow. Didaktika nowego wremeni*. Kyiv: PP „Gama Print”.
- Kyuchukov, H., Lewowicki, T., Ogrodzka-Mazur, E. eds. 2015. *Intercultural Education: Concepts, Practice. Problems*. Muenchen: LINCOM.

- Lewowicki, T., Ogrodzka-Mazur, E. i Szczurek-Boruta, A. red. 2000. *Edukacja międzykulturowa w Polsce i na świecie*. Katowice: Wyd. UŚ.
- Lewowicki, T. 2007. *Przemiany doktryn kształcenia nauczycieli*. W: Nyczkało, N.G. red. *Teoretyczni ta metodyczni zasady rozbitku pedagogicznej oswiti – pedagogiczna majsternist, tworczyz, technologii*. Charkiw: Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy, APN Ukrainy, NTU–ChTI i in., ss. 9–14.
- Lewowicki, T. 2008. *Kultura, wartości i edukacja – o humanistycznej synergii i racjonalnym optymizmie*. W: Toważnjanski, L.L., Romanowski, O.G. red. *Problemi ta perspektiwi formuowanija nacjonalnoj gumanitarno-technicznej eliti*. Charkiw: Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy, APN Ukrainy, NTU–ChTI, ss. 9–14.
- Lewowicki, T. 2011a. *Profesijna pidgotowka i praca w cziteliw*. Kyiv–Mariupol: NAPN Ukrainy, polsko-ukraińskie kulturne towaristwomista Mariupolja, Wid. „Renata”.
- Lewowicki, T., Ogniewjuk, W.O., Sysojewa, S.O. red. 2011. *Całościowe ujęcia edukacji – ku spotkaniu z oświatologią*. Warszawa: WSP ZNP.
- Lewowicki, T. 2011b. *Wprowadzenie*. (w:) Kremień, W.G. *Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni*. Radom: ITE–PIB.
- Lewowicki, T., Nikitorowicz, J., Szczurek-Boruta, A. red. 2013. *Szkoły dla mniejszości narodowych i społeczności kaszubskiej w Polsce – stan, problemy i perspektywy*. Warszawa–Cieszyn–Białystok: WSP ZNP, WEiNoE UŚ, UwB, SWEM.
- Lewowicki, T., Ogniewjuk, W., Ogrodzka-Mazur, E., Sysojewa, S. red. 2014. *Wielokulturowość i edukacja*. Warszawa–Cieszyn–Kijów: WSP ZNP, WEiNoE UŚ, Uniw. im. B. Grinczenki.
- Łabowicz, L. 2013. *Raport o stanie szkolnictwa ukraińskiego w Polsce*. W: Lewowicki, T., Nikitorowicz, J., Szczurek-Boruta, A. red. *Szkoły dla mniejszości narodowych i społeczności kaszubskiej w Polsce – stan, problemy, perspektywy*. Warszawa–Cieszyn–Białystok: WSP ZNP, WEiNoE UŚ, UwB, SWEM, ss. 75–104.
- Nikitorowicz, J. 2009. *Edukacja regionalna i międzykulturowa*. Warszawa: Wyd. Akademickie i Profesjonalne.
- Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. 2015. Warszawa: GUS.
- Ogniewjuk, W.O. 2012. *Oswitologija: witoki naukowo gonepriamu*. Kyiv: Ministerstwo oswiti i nauki, mołodi ta sportu Ukrainy, Kyivskijuniversitytimieni Borisa Grinczenka.
- Ogorodnik, I.W., Ogorodnik, W.W. 1999. *Istoria filozofskoj dumki w Ukraini*. Kyiv.
- Olszański, T.A. 2020. *Wyprawa kijowska*. „Tygodnik Powszechny”. 20(3697). „Oświatologia/Oswitologija” (rocznik polsko-ukraiński wydawany od roku 2012 przez Kijowski Uniwersytet im. Borysa Gmiczenka. Redaktorzy: W.O. Ogniewjuk, T. Lewowicki i S.O. Sysojewa).
- Rembierz, M. 2013. *Polskie doświadczenia wielokulturowości w interpretacji Jana Pawła II jako inspiracja dla edukacji międzykulturowej*. *Edukacja Międzykulturowa*. 2, ss. 57–92.
- Rembierz, M. 2014. *Odkrywanie tożsamości żydowskiej w cieniu Holokaustu a dziedzictwo polskiej wielokulturowości – wyzwania dla edukacji i dialogu międzykulturowego*. *Edukacja Międzykulturowa*. 3, ss. 39–99.

- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. 1925. Warszawa: Nakładem GUS.
- Sauch, P.J. 2012. *Suczasná oswita: portret bez prikras*. Žitomir: Wid-wo ŽDU im. I. Franka.
- Saukh (Sauch), P. 2017. *The methodological strategy of architectonics of multicultural education in the postmodern era*. *Edukacja Międzykulturowa*. 1(6), ss. 36–49.
- Serczyk, W.A. 2009. *Historia Ukrainy*. Wrocław: Zakład Naukowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Smolicz, J.J. 1990. *Kultura i nauczanie w społeczeństwie wielokulturowym*. Warszawa: PWN.
- Sobecki, M. 2004. *Wielowymiarowa tożsamość kulturowa a egzystencja człowieka w kontekście edukacji międzykulturowej*. W: Paszko, A. red. *Edukacja międzykulturowa w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*. Kraków: Woj. Biblioteka Publiczna.
- Sytnyakovska, S. 2015. *Bilingual education of social spheres specialists in Ukraine (the case of Zhytomyr Ivan Franco State University)*. *Edukacja Międzykulturowa*. 5, ss. 65–74.
- Sysojewa, S. 2011. *Interaktywni technologii*. Kyiv: NAPN Ukrainy, Kyivskij uniwersitet imieni Borisa Grinczenka.
- Sysojewa, S., Kristopczuk, T. 2012. *Oswitni systemy krain Ewropejskiego sojuza: zagalna charakteristika*. Riwnie: NAPN Ukrainy, Kyivskij uniwersitet imieni Borisa Grinczenka.
- Zjazjun, I.A. 2000. *Pedagogika dobra – idei i realii*. Kyiv: APN.
- Zjazjun, I.A. red. 2008a. *Filosofija pedagogicznej majsternosti*. Kyiv: APN.
- Zjazjun, I.A. red. 2008b. *Pedagogiczna majsternost'*. Kyiv: Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy, Akademia pedagogicznej majsternosti.
- Zjazjun, I.A. red. 2008c. *Pedagogiczna majsternost'*. *Pidrucznik*. Kyiv: Ministerstwo oswiti i nauki Ukrainy Akademia pedagogicznej majsternosti.

Słowa kluczowe: pedagogika, Akademia nauk, współpraca, naukowcy

Streszczenie

W tekście – w egzemplarycznym ujęciu – naszkicowane są historyczne naukowe relacje polsko-ukraińskie, a głównie wspomniane są postacie ukraińskie mające związki z polskimi uczelniami. Na tym tle przedstawione zostały współczesne relacje środowisk zajmujących się naukami humanistycznymi – w tym pedagogiką. Szczególną rolę we współpracy odegrały i odgrywają czasopisma i publikacje książkowe, a instytucjami wiodącymi są Narodowa Akademia Nauk Pedagogicznych Ukrainy i Komitet Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk. Przytoczone zostały podstawowe wątki merytoryczne i ich odzwierciedlenie w publikacjach. Zaakcentowane jest znaczenie wielopokoleniowych kontaktów naukowych środowisk polskich i ukraińskich. Przywołani są liczni uczestnicy wspólnych prac naukowych i liczne środowiska akademickie. W zakończeniu sformułowane zostały oczekiwania i nadzieje dotyczące szerszego społecznego oddziaływania środowisk akademickich. Dobre przykłady są do tego zachętą.

ON POLISH-UKRAINIAN ACADEMIC ASSOCIATION – OPTIMISTIC ESSAY

Keywords: pedagogy, Academy of Sciences, cooperation, scientists

Summary

The text outlines historical Polish-Ukrainian academic relations presented in an exemplifying manner, mainly referring to Ukrainian scholars/personages having contacts with Polish universities. This creates background to present contemporary association of academic circles cultivating the humanities, including the field of pedagogical studies.

Specialized/scientific magazines and publications have been playing a major role in this co-operation, with The National Academy of Pedagogical Studies in Ukraine and The Committee for Pedagogical Studies of The Polish Academy of Science as the leading institutions in this area. Substantial problems, reflected in publications, have been depicted, emphasizing the significance of Polish-Ukrainian scientific contacts from generation to generation and remembering many participants taking part in jointly cultivated studies.

The final part describes expectations and hopes as to broader influence of academic circles/environment on the society, understanding a motivational role of good examples to be followed on.

ПРО ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКУ АКАДЕМІЧ- НУ СПІЛЬНОТУ - ОПТИМІСТИЧНИЙ НАРИС

Ключові слова: педагогіка, Академія наук, співпраця, науковці

Резюме

У тексті - в зразковому підході - замальовано історичні польсько-українські наукові зв'язки, і в основному згадуються українські діячі, пов'язані з польськими університетами. На цьому тлі представлені сучасні відносини спільнот, що займаються гуманітарними науками, включаючи педагогіку. Журнали та книжкові видання зіграли особливу роль у співпраці, а провідними установами є Національна академія педагогічних наук України та Комітет педагогічних наук Польської академії наук. Наведені основні теми та їх відображення в публікаціях. Підкреслюється важливість наукових контактів між поколіннями між польськими та українськими колами. Згадуються численні учасники спільних наукових робіт та численні академічні кола. Висновок формулює очікування та сподівання щодо більш широкого соціального впливу академічних кіл. Хороші приклади заохочують це.

Bogusław ŚLIWERSKI¹
ORCID: 0000-0002-3875-8154

WSPÓLPRACA KOMITETÓW NAUK PEDAGOGICZNYCH POLSKI I UKRAINY

Zaproszenie do tomu rozpraw poświęconych pedagogice polskiej i ukraińskiej sprawiło, że postanowiłem dokonać podsumowania dwóch kadencji przewodniczenia Komitetowi Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk z perspektywy współpracy z ukraińskimi uczonymi, która miała szczególny zakres i charakter. Owocowała bowiem zarówno wydawaniem dzieł naukowych w obu językach i w przekładzie na rodzime języki, licznymi artykułami w czasopismach krajowych, wspólnymi konferencjami oraz wydarzeniami wpisującymi się w docenienie oraz wyróżnienie polskich pedagogów przez Narodową Akademię Nauk Pedagogicznych Ukrainy oraz senaty ukraińskich uniwersytetów. Jest to niewątpliwie bezprecedensowy wymiar współpracy naukowców z kręgu postsocjalistycznych krajów, których akademicy włączyli się w proces wspólnego wspomagania rozwoju młodych kadr naukowych oraz wymiany wyników badań w kwestiach kluczowych dla zmian i reform w systemach oświatowych oraz w szkolnictwie wyższym. Sięgam do mojej kroniki wspólnych wydarzeń, jaką jest prowadzony *blog* (www.sliwerski-pedagog.blogspot.com.pl), gdyż rozproszone w tysiącach wpisów relacje, komentarze i recenzje umykają uwadze naszego środowiska.

Podobieństwa i różnice

Narodowa Akademia Nauk Pedagogicznych Ukrainy (NANP) jest najwyższą akademicką instytucją państwową powołaną do życia przez Prezydenta Ukrainy uchwałą z dn. 4 marca 1992 r. Głównym kierunkiem jej działania jest przygotowywanie Ministerstwu Oświaty teoretycznych i metodycznych podstaw kształcenia oraz wychowania młodych pokoleń. W tej instytucji powstają państwowe standardy kształcenia i ewaluacji jego jakości. Akademia organizuje konkursy na najlepszy podręcznik szkolny oraz przygotowuje zasady wprowadzania informatyzacji i komputeryzacji do szkolnictwa. Kadra Akademii liczy 78 członków rzeczywistych Narodowej Akademii Nauk, 92 członków korespondentów, 35 członków zagranicznych i 19 doktorów honoris causa NANP Ukrainy. Liczba pracowników naukowych, naukowo-dydaktycznych w instytutach naukowych Akademii wynosi 1032 osoby, w tym 177 doktorów habilitowanych i 484 doktorów. Każdego roku ukazuje się nakładem NANP ok. 3

¹ **Bogusław ŚLIWERSKI**, prof. zw. dr hab. dr h. c. multi, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Prezes Honorowy Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych.

tys. publikacji, w tym monografie naukowe, rozprawy zbiorowe, podręczniki akademickie i szkolne, poradniki metodyczne dla nauczycieli i służb ich wspierających, słowniki, artykuły oraz materiały metodyczno-programowe do kształcenia w różnych typach szkół. Akademia wydaje własne czasopisma, jak: „Pedagogika i Psychologia”, „Szkolnictwo Wyższe Ukrainy” oraz „Gazeta Pedagogiczna”.

W NANP Ukrainy prowadzone są studia doktoranckie oraz poddoktorskie. Tu także są nadawane stopnie naukowe w dziedzinie nauk filozoficznych. Przy Akademii działa Międzynarodowa Rada ds. Koordynacji Badan Naukowych w Dziedzinie Edukacji, Pedagogiki i Psychologii. Niezwykle istotny jest wkład NANP Ukrainy w opracowywanie każdego roku ok. 100 ekspertyz naukowych dla potrzeb oświaty szkolnej i pozaszkolnej. Z udziałem uczonych NANP uchwalono na Ukrainie Narodowe Ramy Kwalifikacyjne (2011), przyjęto ustawę „O szkolnictwie wyższym Ukrainy” (2014), „O działalności naukowej i naukowo - technicznej” (2015), „O szkolnictwie” (2017), „O wniesieniu zmian do niektórych aktów ustawodawczych Ukrainy celem przeciwdziałania *cyberprzemocy*” (2018), „O edukacji zawodowej” (2019), projekty ustaw „O ogólnokształcącym szkolnictwie średnim” (2019) oraz „O edukacji dorosłych” (2019).

NANP Ukrainy współpracuje z Ministerstwem Oświaty i Nauki, organami władzy państwowej i samorządowej, z Narodową Akademią Nauk Ukrainy, placówkami oświatowymi, organizacjami pozarządowymi, Komisją Ukrainy ds. UNESCO, itp. Natomiast w Polsce KNP PAN jest społeczną korporacją, której skład zmienia się co cztery lata w wyniku tajnych wyborów wśród samodzielnych pracowników naukowych. Nie ma jednak w PAN zakorzenienia instytucjonalnego, tylko działa przy PAN. Niestety, ale współzałożyciel PAN, prof. Bogdan Suchodolski nie zadbał o to, by w Akademii powstał Instytut Pedagogiki. Tym samym od ponad 70 lat pedagodzy nie mają w PAN wsparcia organizacyjnego i prawa do prowadzenia w jej strukturze podstawowych badań naukowych. Mogą co najwyżej wypowiadać swoje opinie, formułować ekspertyzy i pośrednio uczestniczyć w niektórych wydarzenia Akademii bez prawa głosu.

Na Ukrainie Akademia bierze aktywny udział w tworzeniu podstaw naukowych i metodycznych dla potrzeb rozwoju systemu oświaty, ale także uczestniczy w współtworzeniu regulacji prawnych i pedagogicznych dla ukraińskiego systemu szkolnego. W Polsce ekspertyzy KNP PAN dotyczące polityki oświatowej czy szkolnictwa wyższego są przez MEN traktowane z dostojnością, jeśli profesorowie przytakują władzy, nawet w najgłupszych rozwiązaniach, co już się zdarzało. Są jednak przedmiotem ignorowania czy nawet wykluczania ekspertów, jeśli ich opinie są nieprzychylnie czy jednoznacznie negatywne wobec polityki oświatowej². Współpraca polskich uczonych z wybitnymi specjalistami nauk pedagogicznych na Ukrainie ma niepowtarzalny charakter przecierając szlak dla przedstawicieli innych dziedzin nauki w obu krajach. Wszystko, co wspólnie realizujemy, ma autoteliczną wartość. Dzielimy się wynikami

² Por. B. Śliwerski, *Problemy współczesnej edukacji. Dekonstrukcja polityki oświatowej III RP*, Wydawnictwo WAIp Warszawa 2009; tenże, *Edukacja (w) polityce. Polityka (w) edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2018; tenże, *Habilitacja. Diagnoza. Procedury. Etyka. Prognozy*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.

badań naukowych, przekładami publikacji uczonych, polskie uczelnie nostryfikują uzyskane przez naukowców Ukrainy stopnie naukowe, dzięki czemu wielu nauczycieli akademickich z tego kraju włącza się nie tylko do wspólnych projektów badawczych, ale i prowadzi w naszych szkołach wyższych zajęcia dydaktyczne.

Dzięki współpracy z nami Ukraina jest coraz bliżej integracji z Wspólnotą Europejską, w której od początku transformacji politycznej („*Pomarańczowa Rewolucja*”) miała Polskę po stronie swoich dążeń wolnościowych. Wieloletni przewodniczący Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN prof. Tadeusz Lewowicki podpisując umowę o wzajemnej współpracy z Narodową Akademią Nauk Pedagogicznych Ukrainy, która w pewnej mierze jest odpowiednikiem Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, włączył środowiska akademickie obu państw do także politycznego zbliżenia. Najwyższy szacunek budzi w ukraińskiej pedagogice utrzymanie aksjologicznych podstaw edukacji. Nie popełniono w tym kraju błędu polegającego na ucieczce od odpowiedzialności państwa za jakość oraz za kierunek kształcenia i wychowywania młodych pokoleń, za powierzenie strategii rozwoju edukacji środowisku akademickiemu. Powołana do życia Narodowa Akademia Nauk Pedagogicznych Ukrainy stanowi modelowe, bo bazujące na podstawach naukowych, podejście do polityki oświatowej państwa. W Polsce nastąpiło częściowe zerwanie więzi władzy państwowej z Polską Akademią Nauk, w tym Komitetem Nauk Pedagogicznych PAN, gdyż możemy jedynie opiniować projekty reform, ale nie mamy wpływu na patologiczne rozwiązania, które wprowadza władza nie licząc się z osiągnięciami nauk o wychowaniu, w tym dydaktyki i pedagogiki szkolnej.

Warto sięgnąć do znakomitego studium z filozofii edukacji Prezydenta Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy – prof. Wasyla G. Kremienia, w którym pokazuje nie tylko sięgające antyku aksjologiczne i pedagogiczne podstawy kształcenia kordialnego w swojej ojczyźnie, ale też diagnozuje fundamentalne problemy filozofii edukacji ze względu na szeroki zakres reform oświatowych, które są związane z profesjonalnym reagowaniem na problemy współczesnych przemian w kraju, ale i wpływy na edukację procesów globalizacyjnych³ (Kremień 2007). Znakomicie uczuła Prezydent Akademii na jedno z największych niebezpieczeństw, jakim jest związek między nawet nieznacznym obniżeniem poziomu edukacji a wzrostem przestępczości w społeczeństwie.

Polacy są świadomi dramatu ukraińskiego narodu, który został pozbawiony części swojego terytorium w wyniku zajęcia Krymu najpierw przez rosyjskie siły specjalne a potem armię tego agresora. Rząd polski podejmuje w polityce międzynarodowej, szczególnie kontynentalnej, od samego początku zaistniałej sytuacji działania mające na celu uświadomienie społeczeństwu nie tylko przyczyn, przebiegu, ale i skutków aneksji Krymu. Okupacja tej części Ukrainy stanowi także dla Polaków szczególnie bolesne doświadczenie, bowiem jak mamy mówić i wychowywać do pokoju, skoro imperialna polityka Rosji staje się zagrożeniem także dla innych państw socjalistycznych z tzw. postradzieckiej strefy wpływów do 1989 r.

³ W. G. Kremień, *Filozofia edukacji*, przeł. Igor Rodiuk, Wydawnictwo Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, Radom 2007.

Globalizacja może zatem być nośnikiem nie tylko tego, co powinno sprzyjać lepszemu rozwojowi gospodarczemu, kulturowemu, społecznemu naszych państw, ale także temu, co może stać się rozsądnikiem neoliberalnej patologii na globalnym rynku finansowym, przemocy, różnego rodzaju wrogości, nietolerancji czy nawet terytorialnej zaborczości. Jak zatem wychowywać dla pokoju w czasach ustawicznych wojen, które są prowadzone z zastosowaniem postnowoczesnej technologii zbrojeniowej, w tym także w zakresie monitorowania globalnej sieci informatycznej, gdy mają miejsce terrorystyczne ataki na ludność cywilną, w tym bezbronne dzieci, czy gdy pojawia się wzrost nastrojów antynarodowych? Rację ma prof. W. Kremień pisząc w jednej ze swoich monografii, że (...) *globalizacja niesie z sobą nie tylko możliwości rozwojowe w wyniku przenikania wiedzy, wyników postępu technicznego, ale i zagrożenia militarne, stając się w nowym wymiarze problemem naszych czasów*⁴. Siła i potęga w stosunkach międzynarodowych ma charakter rozproszony, policentryczny, a ostatnio także hybrydowy. Pedagodzy nie są w stanie rozstrzygać te dylematy, gdyż nie mają na tę politykę bezpośredniego wpływu, ale muszą pomóc społeczeństwu, rodzicom dzieci i młodzieży, ale także osobom starszym, równie ograniczonych w swojej społeczno-politycznej sprawczości, by szeroko pojmowana WOJNA jako przeciwieństwo POKOJU była minimalizowana w każdym z nas, w życiu osób dorosłych.

Erich Fromm trafnie określił ten syndrom mianem - „**wojny w człowieku**”, od której zaczyna się ZŁO, a Bogdan Suchodolski pytał, jak to jest możliwe, że człowiek może być tak mały, skoro jest tak wielki. Żyjemy w społeczeństwie, które w coraz mniejszym stopniu pozwala ludziom zrozumieć swoje środowisko życia, poddawać je własnej kontroli czy kształtować na własną rękę. Równocześnie jednak człowiek coraz bardziej pragnie poszerzenia zakresu swoich doświadczeń i świadomości. Naczelną istotą wychowania staje się zatem polityczne zadanie zagwarantowania jednostkom ludzkim społecznych, *konwivialnych* warunków do życia. Jest to zadanie profilaktyczne i terapeutyczne, bowiem sprowadza się do wspierania osób w ich wewnętrznym rozwoju, nabywaniu samoświadomości oraz wzmacnianiu ich w samodzielności i uniezależnianiu się od społecznej, zewnętrznej troski czy opieki. Jak pisze Fromm: (...) *stosowanie przemocy wynika najczęściej z niemożności rozwiązania przez ludzi podstawowych problemów swojego życia, z niemożności kochania innych, nieumiejętności zrealizowania własnych możliwości*⁵.

Stan wojenny zaczyna się w człowieku, który nie potrafi kochać innych, nie dostrzega w nich człowieczeństwa, toteż sięga po różne formy okrucieństwa w życiu codziennym, w tym także niewidoczne dla jego ofiar. To osoby o orientacji nekrofilnej doświadczają przyjemności z czynienia ZŁA, destrukcji, niszczenia innych. W środowiskach socjalizacyjnych, wychowawczych spotykamy się z dziećmi, ale także i ich wychowawcami o osobowości nekrofilnej i biofilnej starając się czynić wszystko, by te pierwsze pracowały nad sobą na rzecz uświadomienia sobie negatywnych skutków upokarzania przez nich innych, skłaniania ich do uległości, pozbawiania ich godności

⁴ W. G. Kremień, *Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni*, przeł. Franciszek Szlosek, Aleksandra Bratczuk, Wydawnictwo Instytut Pedagogiki Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Warszawa 2011, s. 148.

⁵ E. Fromm, *Wojna w człowieku*, Wydawnictwo Jacek Santorski i CO, Warszawa 1994, s. 7.

itp. Dla nekrofilnej osobowości liczy się moc posiadania, władania, odczłowieczającego oddziaływania na innych, traktowania ich instrumentalnie, w sposób przedmiotowy. Nadużywanie przez nauczycieli władztwa pedagogicznego wobec uczniów, podobnie jak rodziców wobec dzieci staje się dla nich wzorem opresyjnego rozwiązywania codziennych problemów życiowych w relacjach międzyludzkich, także rówieśniczych. Istotą rzeczywistej edukacji jest to, co się rozgrywa w swoistym dramacie człowieka zmagania się nie tylko z przemocą innych wobec niego, ale i z własnym losem, ze słabościami w sobie i pokusami poza nim, a mianowicie - kiedy zaczyna się stawiać samemu sobie podstawowe wymagania (obowiązki) wzrostu, dążenia *per aspera ad astra*.

Geneza i ewolucja współpracy

Niewątpliwie podsumowaniem ponad dwudziestoletniej współpracy była specjalna sesja w ostatnim dniu X Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego w Warszawie, którą poprowadził w dn. 20 września 2019 r. prof. APS Franciszek Szlosek, przewodniczący Towarzystwa Naukowego Polska-Ukraina, dyrektor Instytutu Pedagogiki Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie. Mimo dużego zmęczenia po czterech dniach intensywnych obrad warto było wziąć udział w sympozjum, w czasie którego była możliwość historyczno-społecznego poznania działań polskich i ukraińskich naukowców na rzecz wzajemnej współpracy, redukcji stereotypów, uprzedzeń, a przede wszystkim wzajemnej wymiany naukowej. Uniwersytety na tzw. „Ścianie Wschodniej” naszego kraju, jak Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie. Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach oraz Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie prowadzą od kilkadziesiątu stałą współpracę z partnerskimi uniwersytetami na Ukrainie.

To jednak, czemu było poświęcone powyższe sympozjum, dotyczyło inicjatyw pedagogów Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, których początki sięgają 1991 r. Wówczas doszło do podpisania porozumienia o współpracy naukowej i oświatowej Polski i Ukrainy przez ministra edukacji narodowej prof. Henryka Samsonowicza i ministra oświaty i nauki Ukrainy - prof. Iwana A. Zjaziuna. Zbliżenie między obu narodami jest od początku transformacji naszych państw umacniane także za sprawą naukowców, pedagogów i nauczycieli. Profesor APS Franciszek Szlosek nawiązał we wprowadzeniu do zjazdowego sympozjum do KALENDARIUM najważniejszych form współpracy pedagogicznej, które zawiera m.in.:

- 1994 – obrona pracy habilitacyjnej dr Krystyny Chałas na Uniwersytecie Tarasa Szewczenki w Kijowie;
- 1998 – udział delegacji ukraińskich pedagogów we wspólnie organizowanej konferencji z cyklu „Drogi i bezdroża kształcenia nauczycieli”;
- 1999 – Wydanie pierwszego rocznika polsko - ukraińskiego „*Kształcenie Zawodowe. Pedagogika i psychologia*”, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Zjaziun, N. Nyczkało;
- To także powstanie w Kijowie grupy inicjatywnej na rzecz powołania Towarzystwa Naukowego Ukraina - Polska; członkami Akademii Nauk Pedagogicz-

nych Ukrainy zostają profesorowie: Stefan Kwiatkowski, Franciszek Szlosek i Tadeusz Lewowicki.

- 2004 – rejestracja Towarzystwa Naukowego Polska-Ukraina.
- 2005 – IO Forum Naukowe z udziałem ambasadora Ukrainy w Warszawie, w trakcie którego delegacja ukraińska przekazała ponad 1000 pozycji literatury naukowej;
- 2005 – Wydanie przekładu monografii prof. I. Zjaziuna p.t. „*Mistrzostwo pedagogiczne*”;
- 2007 – II Forum Naukowe Polska – Ukraina w Kijowie; delegacja polskich uczonych przekazała tamtejszej Akademii także ok.1000 rozpraw naukowych z pedagogiki i psychologii; Doktorat honorowy otrzymali profesorowie: Tadeusz Nowacki i Zygmunt Wiatrowski;
- 2008 – Podpisanie umowy o współpracy pomiędzy Komitetem Nauk Pedagogicznych PAN a Akademią Nauk Pedagogicznych Ukrainy;
- 2009 – III Forum Naukowe „Polska – Ukraina” w Warszawie;
- 2011 – IV Forum Naukowe „Polska – Ukraina” na Uniwersytecie im. B. Chmielnickiego w Czerkasach; wydanie przekładu na język polski rozprawy prof. Wasyla Kremienia - prezydenta Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy p.t. „*Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni*”;
- 2013 – V Forum Naukowe „Polska – Ukraina” na Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie;
- 2014 – Prezydent III RP odznacza Sekretarz Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy - prof. Nellę G. Nyczkało Krzyżem Kawalerskim Za Zasługi dla Rzeczypospolitej;
- 2015 – VI Forum Naukowe „Polska – Ukraina” na Uniwersytecie Pedagogicznym im. Dragomanowa w Kijowie;
- 2016 – wydanie pierwszego numeru rocznika polsko – ukraińskiego „*Edukacja Zawodowa i Ustawiczna*” (red. naczelny Adam Solak, z-ca N.G. Nyczkało);
- 2017 – VII Forum Naukowe „Polska – Ukraina” na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy;
- 2019 – VIII Forum Naukowe „Polska – Ukraina” na Uniwersytecie Pedagogicznym w Pieryjaślawie Chmielnickim na Ukrainie.

Przetłumaczono z języka ukraińskiego na język polski kilkanaście książek, w tym: *Mistrzostwo Pedagogiczne* – autorstwa Prof. Iwana A. Zjaziuna, pierwszego Ministra Oświaty w wolnej Ukrainie (2010) oraz *Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni*, Prof. Wasyla G. Kremienia (2007) – Prezydenta Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy, a przy tym także wieloletniego Ministra Oświaty i Nauki Ukrainy (1998–2005); *Spółczesność zorganizowana* – autorstwa Wiktora W. Andruszczenko, Rektora Uniwersytetu Pedagogicznego im. Dragomanowa w Kijowie, Wiceministra Oświaty i Nauki w latach 2007 – 2009; *Podstawy teorii wychowania* – autor: Iwan D. Bech, Dyrektor Instytutu Wychowania Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy

w Kijowie; *Podstawy psychopedagogiki korekcyjnej. Oligofrenopedagogika*, książka napisana przez Wiktora M. Syniowa, Dyrektora Instytutu Pedagogiki Korekcyjnej i Psychologii Narodowego Uniwersytetu im. Dragomanowa w Kijowie; *Oświata dorosłych*, red. W. Kremień, J. Kowbasiuk.

Natomiast z języka polskiego przetłumaczono na język ukraiński kilka pozycji książkowych, w tym, m. in. Profesorów Tadeusza Nowackiego (4 pozycje), Czesława Kupisiewicza (2 pozycje) oraz Franciszka Szloska (2 książki), Grzegorza Kiedrowicza (1 pozycja) i innych autorów. Wydano 15 tomów rocznika pt.: *Pedagogika i psychologia oświaty zawodowej* pod redakcją Iwana A. Zjaziuna, Nelli Nyczkało oraz Tadeusza Lewowickiego i Jolanty Wilsz. Ukazały się dwa tomy nowego rocznika polsko – ukraińskiego pt.: *Edukacja Zawodowa i Ustawiczna*. Redakcja Adam Solak i Nella Nyczkało. Wydano 18 tomów książek stanowiących efekt tych konferencji oraz pozycje książkowe będące pokłosiem Forów Naukowych „POLSKA – UKRAINA” (np. *Kształcenie ustawiczne do wielokulturowości*, pod red. T. Lewowickiego i F. Szloska. W 2003 r. ukazała się rozprawa p.t. *Kształcenie zawodowe w Polsce i Ukrainie – na tle przemian* autorstwa Nelli Nyczkało i Franciszka Szloska.

Zorganizowano 18 wspólnych konferencji naukowych, w tym 10 na Ukrainie i 8 w Polsce dotyczących teoretycznych i praktycznych podstaw pedagogiki i procesu edukacyjnego. W czasie każdego z sympozjów projektowano kolejne formy współpracy naukowo – badawczej. Zwrócono uwagę na to, że konieczne jest odejście od publikowania na łamach polskich czasopism artykułów ukraińskich uczonych w ich języku narodowym na rzecz poszerzania obecności wyników ich badań i studiów teoretycznych w języku angielskim oraz w przekładach na język polski. Zdaniem rektora APS - prof. Stefana M. Kwiatkowskiego dojrzeliśmy do tego, by zaprojektować i zrealizować wspólne badania komparatystyczne i opublikować raport z uzyskanych wyników. Warto też poszerzyć wymianę młodzieży akademickiej oraz zatrudniać profesorów Ukrainy na stanowiskach profesorów wizytujących, żeby można było bliżej poznać swoistość pedagogiki tego kraju. Będziemy też jako KNP PAN włączać do udziału w Letnich Szkołach Pedagogów doktorantów z Ukrainy. Konkurs Prof. Jerzego Buzka pt.: „Debiut naukowy – Zrównoważony rozwój” rozszerzono o udział ukraińskich studentów i doktorantów.

Prowadzona jest od kilkunastu lat wymiana studentów pomiędzy uczelniami Polski i Ukrainy, która zaowocowała podpisaniem dwustronnych umów o współpracy.

Niezależnie od uwarunkowań i meandrów polityki międzynarodowej – pedagogicy Polski i Ukrainy czynią wszystko, by idee, praktyki i jakże bogate w humanistyczne treści oraz wypełnione autentyczną przyjaźnią działania stawały się forpocztą budowania cywilizacji miłości (za św. Janem Pawłem II), demokratycznych i biofilnych społeczeństw. To, co nas niewątpliwie zbliża do siebie, to myślenie kategoriami autentycznej edukacji rozumianej jako wspomaganie rozwoju osobowości młodych pokoleń, a szczególnie ich świata duchowego. Łączy naszą współpracę przesłanie Tadeusza Nowackiego, by dzięki zaangażowaniu starać się przeżywać odpowiedzialność za siebie, za innych i za otaczający nas świat⁶.

⁶ T. Nowacki, *Świat marzeń*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010.

Polska i ukraińska pedagogika serca

W 2019 r. ukazało się w Polsce zmienione wydanie przekładu książki Wasyla Suchołmińskiego p.t. *Oddaję serce dzieciom*⁷, którego dokonał profesor Marian Bybłuk. Znakomicie wzbogaca wydaną znacznie wcześniej książkę W.A. Suchołmińskiego *Słów kilka o wychowaniu*⁸(1982). Rzadko która książka pedagogiczna wywołuje tak silne odruchy serca i poczucia radości, że w minionym ustroju politycznym żył, tworzył i kreował rodzimą pedagogikę Nowego Wychowania „pawłycki Pestalozzi” – jak o nim mówiono, a przecież równie dobrze można by określić Suchołmińskiego „pawłyckim Korczakiem”. Także „Staremu Doktorowi” z Warszawy zawdzięcza twórca „Radosnej Szkoły” pądocentryczne podejście do edukacji dzieci w szkołach państwowych dawnego ZSRR, ale na terenie Ukrainy.

W czasie studiów na Uniwersytecie Łódzkim pedagogiczna myśl Wasyla Suchołmińskiego była jedynie zasygnalizowana przez historyków oświaty jako jedna z wielu, a zbliżających się do *libertariańskich* koncepcji kształcenia dzieci, głównie ze względu na prowadzoną przez niego „Radosną Szkołę” oraz związek myśli tego pedagoga na temat wychowania w wolności z poglądami Lwa Tołstoja. Moje profesjonalne i akademickie zaangażowanie w szansę na zmianę ustroju szkolnego i modelu edukacji w Polsce w latach 1988 – 1996 sprawiło, że wprawdzie nie odwoływałem się w założeniach własnego eksperymentu dydaktyczno-wychowawczego w szkolnictwie państwowym do pedagogiki Suchołmińskiego, to jednak musiała ona tworzyć *background* mojej koncepcji emancypacyjnego kształcenia dzieci w wieku wczesnoszkolnym w szkole państwowej⁹.

Kreując ruch klas autorskich, a więc oddolnie powoływanych przez nauczycieli szkolnictwa państwowego wysp innowacyjnego oporu wobec kształcenia klasowo-lekcyjnego, tradycyjnego i zdehumanizowanego, budowałem zarazem sieć nauczycieli nowatorsko myślących i gotowych do eksperymentalnego działania w różnych regionach kraju. Po kilku latach zarejestrowaliśmy w Łodzi ogólnopolskie Stowarzyszenie „Szkoła dla Dziecka”, którego celem było upowszechnianie różnych modeli innowacyjnej edukacji, szkolnictwa alternatywnego w szkolnictwie publicznym i przywracanie nieobecnych w nim modeli, rozwiązań czy programów kształcenia i wychowywania dzieci.

Jedynym czynnikiem łączącym odmienność modeli edukacyjnych była realizacja narodowego curriculum (podstaw programowych kształcenia ogólnego) oraz przestrzeganie obowiązującego w kraju prawa oświatowego np. w kwestii rejestrowania innowacji czy eksperymentów pedagogicznych zgodnie z rozporządzeniem ministra edukacji narodowej. Nie to jednak będzie przedmiotem mojego studium. Sięgając do dzieł Suchołmińskiego zdałem sobie sprawę, że współcześni pedagodzy, jeśli nawet czytają jego książki (w co wątpię), to nie sięgają do filozoficznych przesłanek tego wybitnego humanisty, który dokonał wyjątkowej rzeczy, a mianowicie nadał

⁷ W. Suchołmiński, *Oddaję serce dzieciom*, przeł. M. Bybłuk, Wydawnictwo Poligraf, Brzezia Łąka 2019.

⁸ W. Suchołmiński, *Słów kilka o wychowaniu*, przeł. W. Bielecki, Wstęp: A. Lewin, Wydawnictwo WSiP, Warszawa 1982.

⁹ B. Śliwerski, *Wyspy oporu edukacyjnego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1993.

zinternalizowanej przez siebie narodowej filozofii serca - praktyczny, a więc zrozumiały wymiar dla społeczeństwa i jego szkolnej wspólnoty. Czytelnicy nie mają jednak świadomości, jak bogata kryje się za nią tradycja i wyjątkowy w skali świata światopoglądowy paradygmat autora, którego eksperyment jest niepowtarzalny.

Poznając poglądy Suchomlińskiego na temat wychowania dziecka w rodzinie i analizując pisma Korczaka możemy stwierdzić, jak wiele mieli wspólnego. Związana z pedagogiką serca jednego, a pedagogiką miłości i szacunku dla dziecka - drugiego pedagoga znajduje w ich wypowiedziach niemalże tożsame reguły wychowawcze. Antropologia pedagogiczna tak Suchomlińskiego, jak i Korczaka wyrosła z głęboko humanistycznego przekonania, że dziecko, podobnie jak człowiek dorosły, jest autonomiczną wartością i posiada takie samo prawo do bycia autorem swojego życia, do samostanowienia i autokreacji, jak każda osoba dorosła. Obaj pedagogzy są *afirmantami* pedagogiki serca. Książki Wasyla Suchomlińskiego znakomicie wpisują się w słowiańską pedagogikę humanistyczną, którą historyk wychowania – Stefan Wołoszyn także określił mianem „pedagogiki serca”¹⁰. Pawłyńska Średnia Szkoła była w tamtym okresie czasu jedynie „wysepką” – „oazą” dobrej roboty pedagogicznej, szkołą fermentu pedagogicznego, którego źródłem stał się m.in. prąd Nowego Wychowania. Polska pedagogika nie zapomniała o Suchomlińskim, gdyż sięgano w minionym ustroju do jego publikacji nie tylko ze względu na kraj ich pochodzenia, ale na zbieżność treści z polską racją przechowania dla kolejnych generacji najlepszych wzorów Nowego Wychowania. Koncepcja pawłyńskiej szkoły wykraczała przecież poza ustrój polityczny i politykę oświatową radzieckiego państwa, a zarazem pięknie wpisywała się w korczakowską myśl o wychowaniu dziecka¹¹.

Jak na kilkanaście lat wzajemnej współpracy obu środowisk akademickiej pedagogiki, to jest to bardzo duży dorobek naukowy, dzięki któremu możemy wzajemnie uczyć się od siebie swoistości nauk o wychowaniu i wzbogacać o idee, praktyki i nieobecne w świadomości obu społeczeństw wymiary troski o edukację, pozwalające doskonalić w obu krajach procesy oświatowe, wychowawcze, ale i metodologię własnych badań. To, co nas niewątpliwie zbliża do siebie, to myślenie kategoriami autentycznej edukacji rozumianej jako wspomaganie rozwoju osobowości młodych pokoleń, a szczególnie ich świata duchowego. To także zmaganie się pedagogów obu krajów z przeciwnościami losu, by zagwarantować godne warunki do życia pełnią życia, by – jak pisał prof. Tadeusz Nowacki – umieć przeżywać odpowiedzialność za siebie, swój świat i innych. Brakuje nam dzisiaj autora książki „*Marzenia*”, który tyle serca i własnego zaangażowania włożył także w akademicką współpracę między naszymi narodami. Są jednak jego uczniowie, kolejni mistrzowie, pedagogzy, jak prof. S.M. Kwiatkowski, F. Szlosek czy zakorzenieni już w polskich uczelniach publicznych i niepublicznych na stałe profesorowie ukraińskich szkół wyższych, którzy kontynuują i pogłębiają walory tej współpracy. Istotnie, poszerzanie polsko – ukraińskiej współpracy akademickiej rodzi nadzieję na włączenie się także z naszym udziałem Ukrainy

¹⁰ M. Bybluk, *Wasył Suchomliński i jego najpopularniejsze dzieło*, (w:) W. Suchomliński, *Oddaję serce dzieciom*, przeł. M. Bybluk, Wydawnictwo Poligraf, Brzezia Łąka 2019 ; W. Suchomliński, *Oddaję serce dzieciom*, przeł. M. Bybluk, Wydawnictwo Poligraf, Brzezia Łąka 2019.

¹¹ W. Okoń, *Dziesięć szkół alternatywnych*, Wydawnictwo WSiP, Warszawa 1997.

w struktury Unii Europejskiej, a wymiana naukowa i kulturalna są najlepszą forpczą tego typu przemian.

Już teraz musimy jednak mieć więcej możliwości do poznania, zrozumienia i doskonalenia także naszych, narodowych rozwiązań oświatowych, prawnych, by były przestrzegane prawa człowieka, nawet jeśli obecne ustawodawstwo temu nie sprzyja w wymarzonej zakresie. Profesor Wasyl Kremień pisze w jednej ze swoich rozpraw, że (...) *dla postępu historycznego konieczne jest wspólne zaufanie do władzy*. My dodajemy do tego doświadczenia ewolucyjnego doskonalenia prawa, potrzebę włączania się świata nauki i oświaty w szeroko pojmowaną socjalizację polityczną społeczeństw, by nie dochodziło w nich do absurdów czy paradoksów, kłócących się z humanizmem, o który tak zabiegamy własną aktywnością pedagogiczną. Doktor honoris causa NANP Ukrainy Tadeusz Nowacki uczulał nas na to, by obok marzeń stosunkowo płytkich, codziennych, krótkookresowych, mieć także marzenia znacznie głębsze i poważniejsze, bo są one podstawą dążeń między- i *transkulturowych*. To one nadają sens naszemu życiu, gdy otwierają perspektywę na realizację pożądaných idei. A zatem podążajmy za własnymi marzeniami, by spełniały się nie tylko te, które są realizowalne, ale także te – wynoszące nas ku szczytom własnych dążeń i wyobraźni.

Ostatnie Forum Ukraina-Polska obradowało Uniwersytetu w Pierejasławiu, w mieście, które liczy sobie 1112 lat. To na tutejszym Uniwersytecie studiował i obronił dysertację doktorską w dziedzinie nauk filozoficznych ale w dyscyplinie pedagogika sportu - mistrz świata w boksie (waga ciężka) a obecnie mer miasta Kijowa (odpowiednik polskiego prezydenta miasta) dr Witalij Kliczko. Przybywając na inaugurację VIII Forum Pedagogów poświęconego „Edukacji dla pokoju” podkreślił wyjątkowe znaczenie naszej współpracy. Mer Kijowa mówił o tym, że to wiedza zmienia świat. Młodzież lokalnej uczelni studiuje w jednym z najlepszych uniwersytetów na Ukrainie. Powstają w niej najważniejsze w życiu młodych pokoleń doświadczenia. Kliczko wskazał także na to, że najważniejsze w naszym życiu są marzenia, bowiem w życiu nie ma rzeczy niemożliwych. Każde nasze marzenie może się spełnić pod warunkiem, że damy mu szansę własną edukacją i pracą.

W każdym otwartym, pluralistycznym społeczeństwie potrzebny jest udział pedagogiki w budowaniu kultury społecznego oporu, rozumianego jako opór *transformatywny*, który nie anarchizuje życia społecznego, nie paraliżuje szeroko rozumianej władzy, ale wspomaga każdą ze stron obywatelskiego życia w odnajdywaniu rozwiązań godnych ponowoczesnego humanizmu. Szkolnictwo wyższe może w tym zakresie odegrać istotną rolę, dlatego takie spotkanie, jak dzisiejsze, utwierdza mnie w przekonaniu, że warto, często wbrew poprawności politycznej, prowadzić współpracę ponad podziałami, ponad nieczytelnością czy propagandową manipulacją, by przekraczane były granice na rzecz budowania w każdym z nas mistrzostwa pedagogicznego.

Jak pisze W. Kremień: *Społeczeństwo globalne jest tą nową, jeszcze niezagospodarowaną przestrzenią historyczną, w której nowoczesna kultura ma szansę osiągnąć sukces. I, oczywiście, zrealizować tę szansę kultura nie będzie mogła, nie*

przekształcając się głęboko w samej sobie¹². Pedagodzy są tymi, którzy znajdują się na pierwszej linii frontu ochrony cywilizacji przed jej zrujnowaniem. Przekonują polityków do racji, u podstaw których tkwi bycie niejako skazanymi na nowy typ relacji międzynarodowych w skali świata, które nie powinny prowadzić do walki o czyjąkolwiek dominację. Wiek XXI może być dzięki edukacji stuleciem KULTURY DUCHOWEJ.

Bibliografia

- Andruszczenko W., *Spoleczeństwo zorganizowane*, Uniwersytet Wrocławski Wrocław 2008.
- Bybluk M., *Wasył Suchomliński i jego najpopularniejsze dzieło*, (w:) W. Suchomliński, *Oddaję serce dzieciom*, przeł. M. Bybluk, Wydawnictwo Poligraf, Brzezia Łąka 2019 .
- Kremień W., *Filozofia edukacji*, przeł. Igor Rodiuk, Wydawnictwo Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, Radom 2007.
- Kremień W.G., *Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni*, przeł. Franciszek Szlosek, Aleksandra Bratczuk, Wydawnictwo Instytut Pedagogiki Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Warszawa 2011.
- Nowacki T., *Świat marzeń*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010.
- Okoń W., *Dziesięć szkół alternatywnych*, Wydawnictwo WSiP, Warszawa 1997.
- Suchomliński W., *Słów kilka o wychowaniu*, przeł. W. Bielecki, Wstęp: A. Lewin, Wydawnictwo WSiP, Warszawa 1982.
- Suchomliński W., *Oddaję serce dzieciom*, przeł. M. Bybluk, Wydawnictwo Poligraf, Brzezia Łąka 2019.
- Śliwerski B., *Wyspy oporu edukacyjnego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1993.
- Śliwerski B., *Problemy współczesnej edukacji. Dekonstrukcja polityki oświatowej III RP*, Wydawnictwo WAiP, Warszawa 2009.
- Śliwerski B., *Edukacja (w) polityce. Polityka (w) edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2015.
- Śliwerski B., *Habilitacja. Diagnoza. Procedury. Etyka. Prognozy*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2017.
- Zjaziun I.A., *Filozofia mistrzostwa pedagogicznego*, przeł. T. Kowalik, Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, Radom 2010.

Słowa kluczowe: Edukacja, polityka oświatowa, współpraca, nauka, wychowanie, pedagogika

¹² W. G. Kremień, *Filozofia edukacji*, przeł. Igor Rodiuk, Wydawnictwo Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, Radom 2007, s. 165..

Streszczenie

Autor dokonał podsumowania dwóch kadencji przewodniczenia Komitetowi Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk z perspektywy współpracy z ukraińskimi uczonymi, która miała szczególny zakres i charakter. Owocowała bowiem zarówno wydaniem dzieł naukowych w obu językach i w przekładzie na rodzime języki, licznymi artykułami w czasopismach krajowych, wspólnymi konferencjami oraz wydarzeniami wpisującymi się w docenienie oraz wyróżnienie polskich pedagogów przez Narodową Akademię Nauk Pedagogicznych Ukrainy oraz senaty ukraińskich uniwersytetów. Jest to niewątpliwie bezprecedensowy wymiar współpracy naukowców z kręgu postsocjalistycznych krajów, których akademicy włączyli się w proces wspólnego wspomagania rozwoju młodych kadr naukowych oraz wymiany wyników badań w kwestiach kluczowych dla zmian i reform w systemach oświatowych oraz w szkolnictwie wyższym.

COOPERATION OF PEDAGOGICAL SCIENCE COMMITTEES POLAND AND UKRAINE

Keywords: Education, educational Policy, cooperation, science, upbringing, pedagogics

Summary

The author summarized the two terms of chairing the Pedagogical Sciences Committee of the Polish Academy of Sciences from the perspective of cooperation with Ukrainian scientists, which had a specific scope and character. It resulted in the publication of scientific works in both languages and in translation into native languages, numerous articles in national journals, joint conferences and events contributing to the appreciation and recognition of Polish educators by the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine and the senates of Ukrainian universities. This is undoubtedly an unprecedented dimension of cooperation between scientists from post-socialist countries, whose academics joined the process of joint support for the development of young scientific staff and the exchange of research results on issues of key importance for changes and reforms in educational systems and higher education.

СПІВРОБІТНИЦТВО ПЕДАГОГІЧНИХ НАУКОВИХ КОМІТЕТІВ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

Ключові слова: Освіта, освітня політика, співпраця, наука, виховання, педагогіка

Резюме

Автор резюмував два терміни головування в Комітеті педагогічних наук

Польської академії наук з точки зору співпраці з українськими вченими, які мали конкретний обсяг і характер. Це призвело до публікації наукових праць обома мовами та перекладу на рідні мови, численних статей у національних журналах, спільних конференцій та заходів, що сприяли визнанню та визнанню польських освітян Національною академією педагогічних наук України та сенатами українських університетів. Це, безсумнівно, безпрецедентний вимір співпраці між вченими з постсоціалістичних країн, науковці яких долучились до процесу спільної підтримки розвитку молодих наукових кадрів та обміну результатами досліджень з питань, що мають ключове значення для змін та реформ в освітній системі та вищій освіті.

Wojciech KOJS¹

Beata OELSZLAEGER - KOSTUREK²

POLSKO-UKRAIŃSKIE WĄTKI W DYSKURSACH TATRZAŃSKICH SEMINARIÓW NAUKOWYCH *EDUKACJI JUTRA*

Wstęp

Zainteresowanie tematem dyskursu polsko-ukraińskiego pojawiło się w związku z wielokrotnym udziałem w Tatrzańskich Seminariach Naukowych i spotkaniem się z aktywnie uczestniczącymi w nich profesorami z uniwersytetów ukraińskich. Obok takich zdarzeń ważną okazała się trwająca wiele lat przyjaźń z Profesorem Kazimierzem Denkiem i wynikająca z tego znajomość Jego powiązań z Ukrainą, szczególnie znajomość wielu Jego publikacji, a w tym *XX lat Edukacji jutra. U stóp Giewontu* (2014). Stąd zrodziła się potrzeba wyjaśnienia wynikających z tego pewnych edukacyjno-pedagogicznych, historyczno - ekonomicznych, biopsychicznych oraz militarnych problemów.

Podjęty do rozważenia i przedstawienia temat obejmuje trzy obszerne grupy zagadnień: (1) dyskursów polsko-ukraińskich; (2) założeń i celów dyskursów prowadzonych na Tatrzańskich Seminariach Naukowych (dyskursów tatrzańskich); (3) wzajemnych związków, zachodzących między wyróżnionymi dyskursami.

Wątki polsko-ukraińskie wchodzą w zakres tematyki dyskursów tatrzańskich. Omawiane zagadnienia ograniczamy do wybranych zdarzeń minionego stulecia, związanych z problematyką niepodległości, współistnienia oraz współpracy Polski i Ukrainy. Niemniej każdy dyskurs i każda jego część osadzone są w mniej lub bardziej rozwiniętej teorii. Debaty tatrzańskie wiązane są przez przyjęte i zaakceptowane przez ich uczestników idee, założenia oraz cele seminariów naukowych *Edukacji jutra*.

Artykuł ma charakter wprowadzający, charakter szkicu wskazującego na potrzebę podjęcia historyczno-systemowego zgłębiania całościowo postrzeganych i ujętych problemów, które dają rzetelną wiedzę ogólną i źródłową, umożliwiającą prowadzenie twórczych dyskursów, łączących różne osoby, grupy, społeczeństwa, narody w wartościach uniwersalnych.

¹ **Wojciech KOJS**, prof. zw. dr hab., Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, członek PSNT

² **Beata OELSZLAEGER – KOSTUREK**, prof. UŚ dr hab, Uniwersytet Śląski, członek PSNT.

Wielofunkcyjny charakter Tatrzańskiego Seminarium Naukowego *Edukacja jutra*

Pisząc o Tatrzańskich Seminariach Naukowych *Edukacja jutra*, mamy na myśli swoisty fenomen, który pojawił się w środowisku akademickim, w postaci licznego, nieformalnego grona pracowników uczelni wyższych, chcących współpracować ze sobą w zakresie badań i tworzenia wiedzy. Tatrzańskie dyskursy o edukacji są istotnymi, konstytuującymi elementami naukowych seminariów, poświęconych problemom przyszłości edukacji. Wyłoniły się z idei i potrzeby współpracy naukowej środowiska akademickiego, najpierw między Zakładem Dydaktyki Ogólnej i Metodologii Badań Instytutu Pedagogiki WSP w Częstochowie, kierowanym przez prof. zw. dra hab. Zygmunta Zimnego, a Zakładem Dydaktyki Ogólnej Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM w Poznaniu, kierowanym przez prof. zw. dra hab. Kazimierza Denka, a następnie współpracy z wieloma uczelniami w Polsce. Kierunki i program seminariów naukowych zostały określone na pierwszych tatrzańskich spotkaniach w latach 1996-98.

Sposób powstania Tatrzańskiego Seminarium i określenie wartości, którym ma ono służyć, a także wypracowanie jego struktur i funkcji organizacyjno-zarządzających, to przykład niezwykłych możliwości naukowo-edukacyjnej, niezależnej, twórczej, społecznej aktywności środowiska akademickiego.

Tatrzańskie Seminarium Naukowe *Edukacja jutra*, zajmuje się wymienionymi wyżej kwestiami od przeszło dwudziestu lat, lokując swe wysiłki w badaniach i studiach nad aktualnymi i przyszłymi problemami edukacji. Korzystamy z jego dorobku, jako wartościowego źródła informacji o głównych kierunkach przemian i przyszłości edukacji. Ale nie tylko - seminaria TSN są akademickim społecznym stowarzyszeniem, które od początku swego istnienia tworzyło szczególne zasady pracy, wyrastające z poczucia wolności, niezależności, samodzielności i przestrzegania ustalanych prawideł. Kierując się nimi, zwróciliśmy uwagę na aspekt metodologiczny i aksjopedagogiczny opracowania, w tym na ogólną teorię działań i ogólną teorię systemów. Zwróciliśmy uwagę między innymi na zawarte we wszystkich tomach *Edukacji jutra* artykuły wprowadzające, będące niezwykłym dokumentem autorstwa Profesora Kazimierza Denka, traktującym o rozwoju i przemianach edukacji oraz nauk pedagogicznych. Dokument ten był współtworzony z udziałem komitetu naukowego, komitetu organizacyjnego oraz uczestników seminarium. Zawiera charakterystykę funkcji, założeń, celów i zadań Tatrzańskiego Seminarium Naukowego, a także krytyczne analizy najważniejszych zdarzeń edukacyjnych. Z tego powodu wszystkie wprowadzenia i przedmowy do poszczególnych tomów *Edukacji jutra* traktujemy jako treści umożliwiające uchwycenie oraz wskazanie podstawowych idei i procesów rozwojowych zachodzących na przestrzeni minionych lat w strukturze TSN.

Rozpatrywana w artykule problematyka edukacji, pedagogiki i metodologii wymaga wielokrotnego posłużenia się w różnych kontekstach pojęciami dyskursu, działania, czynu i działalności, a także posłużenia się pojęciami dotyczącymi ich elementów i faz. Z tego powodu poświęcamy na ich analizę więcej miejsca.

Dyskurs jest podstawową formą komunikacji społecznej - tworzy i określa wartość osobowego i społecznego życia. Powodów do powszechnego zainteresowania się

jego różnorodnymi postaciami i funkcjami jest wiele, m.in. kształtowanie stosunków międzyludzkich, a w tym rozwiązywanie problemów wynikających z zaistniałych konfliktów. Dyskurs jest działaniem świadomym, co oznacza, że jego cechy zależą od sposobu jego rozumienia.

Kluczem do poznawania, tworzenia i badania dyskursu jest kategoria działania świadomego (czynu, działalności), odnoszona do działań każdego z uczestników dyskursu. Ma obejmować takie struktury informacyjne, poznawcze, emocjonalnie i wolicjonalnie, aby mógł się pojawić podmiot, przedmiot, cel, środki, metody, warunki i efekty oraz wewnętrzny i zewnętrzny kontekst. Ma także przebiegać w czasie. Oznacza to występowanie cyklu działań składowych, takich jak przygotowanie (preparacja), realizacja, aplikacja, kontrola, ocena i korekta oraz posiadać - jak wyżej - określony, dostatecznie korzystny, kontekst. Chodzi tu zwłaszcza o występowanie, współwystępowanie, następstwo w czasie, współdziałanie. Wyróżnione wymagania strukturalno-funkcjonalne odnoszą się do każdego działania, nie tylko dyskursywnego. Tak najprostszego, jednostkowego, jak i najbardziej złożonych systemów działań³.

Wyróżnione elementy i fazy świadomego działania określają warunki niezbędne do jego wystąpienia i realizacji celów. Pozwalają na stworzenie (sformułowanie) złożonego systemu komunikatów - pytań i odpowiedzi, a w tym pytań o opis, wyjaśnienie, przewidywanie; zdań warunkowych typu „jeżeli x to y”, „co stanie się z elementem x działania d, jeżeli...”

Istotnym wyznacznikiem dyskursów o szeroko pojmowanych procesach uczenia się jest życie, w którym one przebiegają i które je współtworzą. Krótko można tę myśl wyrazić w słowach - życie jest edukacją, a edukacja jest życiem. W ten sposób ujmujemy całość, która jest tekstem i kontekstem rozważań. W omawianym temacie przyjęcie takiego założenia pozwala m. in. uznać każdą osobową i społeczną organizację za organizację edukacyjną. Należy przy tym zauważyć, iż życie, dla zachowania swego istnienia i swej tożsamości, wymaga specjalnych starań, w tym walki, wyrażającej się m. in. w komunikacyjnych działaniach obronno-zaczeptych i działaniach zbrojnych. Walka taka wymaga bardzo dobrej, utrwalonej, refleksyjnej znajomości historii, czyli zdarzeń, połączonych następującymi po sobie i obok siebie, strukturalnymi i funkcjonalnymi zależnościami. Taka znajomość historii powinna wyjaśniać przeszłe procesy i jednocześnie umożliwiać opis i wyjaśnienie zdarzeń czasu teraźniejszego oraz pozwalać na przewidywanie ich następstw. To z kolei powinno stanowić podstawę projektowania i tworzenia pożądanych a jednocześnie możliwych do wystąpienia stanów rzeczywistych. Walka taka wymaga silnych, motywujących przekonań o jej zyciodajnych wartościach.

Każde działanie świadome (celowe) dotyczy jakiegoś przyszłego, pożądanego stanu rzeczy, czyli celu, a więc wyobrażenia jakiejś istniejącej w umyśle lub zwerbalizowanej i zobiektywizowanej w postaci zapisu formy przyszłości. Istotą człowieka rozumnego jest celowa działalność, stwarzająca mu większą szansę wartościowego istnienia w określonym środowisku. Z tego wynika, iż jego właściwością stała jest wytwarzanie obrazów

³ B. Oelszlaeger, *Jak uczyć uczenia się? Środki i metody kształcenia samokontroli i samooceny w edukacji wczesnoszkolnej*. Oficyna Wydawnicza „Impuls, Kraków 2007.

stanów przyszłych, przebywania w czymś, czego jeszcze nie ma, w czymś, co jest możliwe bądź konieczne, ale dopiero w owej przyszłości. Można zatem powiedzieć, że własnością człowieka jest kreowanie przyszłości przez wcześniej wytworzone w umyśle obrazy. Obrazy te w postaci celów, programów, projektów są formułowane, sprawdzane i weryfikowane każdorazowo w czasie teraźniejszym. Jednak wytwarzanie poprawnych obrazów przyszłości wymaga przewidywania i prognozowania, opartego na ustaleniu aktualnego stanu rzeczy, czyli właściwej diagnozie. Aby czynność ta została zrealizowana właściwie wymaga więzi z realną rzeczywistością.

Każdy strukturalny (kluczowy) składnik jednostkowego (osobowego) i społecznego systemu edukacji warunkuje jego funkcjonowanie jako całości (przyczynia się do powodzenia lub niepowodzenia całości). Całość ta podlega z kolei oddziaływaniom bliższego i dalszego środowiska, oddziaływaniom czynników lokalnych, regionalnych, państwowych, międzynarodowych i globalnych. Czynniki te mogą być inne systemy społeczne bądź przyrodnicze. System edukacji, podobnie jak inne systemy społeczne, to układ powiązanych ze sobą działań preparacyjnych, realizacyjnych, korekcyjnych, sprzężonych działaniami aplikacyjnymi, kontrolnymi i oceniającymi. O każdym z tych działań stanowią jego cele, podmioty, przedmioty, środki, metody i formy organizacyjne, czynniki czasoprzestrzenne i materialno-energetyczne oraz cząstkowe wyniki, których wartość z punktu widzenia celu głównego pozwala w miarę ich przyrostu na utrzymanie kierunku działania realizacyjnego. Wszystkie te czynniki wzajemnie na siebie oddziałują, a na nie - jako całość - środowisko. Nad całością i poszczególnymi częściami systemu edukacji panuje jego podmiot - fundamentalna wartość jednostkowa i społeczna.

Przyjęliśmy założenie, że każda osoba, każda grupa społeczna, każdy zespół i organizacja kulturalna, gospodarcza, społeczna, każde stowarzyszenie, partia polityczna czy państwo, działając, są systemami uczącymi się i nauczającymi. Możemy o niech mówić jako o systemach edukacji, świadomie wywołujących zmiany; zmiany w tworzących je i posiadanych oraz wytwarzanych przez nie zasobach umysłowych, biopsychicznych, społecznych, kulturowych, gospodarczych, militarnych.

Przyjmujemy założenie o wiedzotwórczych i socjotwórczych działaniach składowych - preparacyjnych, realizacyjnych, kontrolnych, oceniających, aplikacyjnych, korekcyjnych, wytwarzających wiedzę, umiejętności i kompetencje. Od tysięcy lat wykorzystywano do takich celów poznawcze kategorie związków przyczynowo-skutkowych. Choć w pewnych granicach poznawczo przydatne, wydają się niewystarczające, bo nie ogarniają całości zdarzeń, które chcemy zrozumieć. Z tego powodu skłaniamy się do skorzystania także ze strategii oferowanej przez teorię systemów - teorię poznania, myślenia i działania systemowego.

Systemami są więc osoby, grupy społeczne i społeczeństwa, państwa, narody, organizmy i organizacje, instytucje, stowarzyszenia czy partie, wyróżniane ze względu na posiadane i powiązane ze sobą cechy, umożliwiające postrzeganie, wyodrębnianie i tworzenie pewnych intelektualno-emocjonalnych form aktywności. Cechą wszystkich wyżej wymienionych systemów są kształtujące je i stanowiące o ich funkcjonowaniu struktury i treści procesów działań edukacyjnych. Są one powoływane i utrzymywane w celu zabezpieczenia systemom różnych potrzeb biologicznych, gospodarczych, kulturowych,

obronnych. Oznacza to, że cechą tak widzianych systemów jest ich zmienność w czasie i przestrzeni, a także, że edukacja spełnia wyjątkową rolę w kreowaniu zmienności. Ten aspekt rozważań ukazujemy, biorąc pod uwagę strukturalne i funkcjonalne, diachroniczne i synchroniczne właściwości szeroko pojętych systemów edukacji Polski i Ukrainy. Analizie poddajemy szeroko ujęty przedział czasu i przestrzeni, co uzasadniamy tym, że edukacyjny początek wydarzeń, związanych z tematem niniejszego opracowania, dotyczy pierwszej wojny światowej, zaś ich koniec to lata dwudzieste XXI stulecia.

Chcemy zwrócić uwagę na potrzebę wyboru strategii przeprowadzanych analiz historyczno-prawnych i psycho-socjo-pedagogicznych oraz etycznych, operujących między innymi kategoriami krzywdy, winy, kary, obwiniania, darowania, pojednania, wybaczenia, przeproszenia, do utraty i przywracania zaufania. W tym celu chcemy wskazać uznane źródła historyczne i informacje o armii polskiej i ukraińskiej, a także informacje o formach kształcenia realizowanych m.in. przez organizacje zbrojne. Uznajemy bowiem, że to właśnie formy kształcenia, sformułowane w obrębie organizacji zbrojnych mogą odpowiadać zarówno za określenie celów jak i sposobów ich osiągania. W tym kontekście unicestwienie kogoś może być zarówno skutkiem czyjegoś działania (odwetem), środkiem do uzyskania pożądanej wartości (celem pobocznym), celem samym w sobie (tak w przypadku działania świadomego, celowego) lub też nieporozumieniem. Choć efekt takiego działania jest taki sam, to każdy z tych rezultatów wywołuje różne przeżycia i uruchamia różne odpowiedzi. Dlatego tak ważne jest poprawne zdiagnozowanie i zrozumienie kontekstu historycznego określającego **wartości uczenia się podejmowania działań** – ich struktury, funkcji samego działania i jego poszczególnych elementów, przebiegu i cech jego kolejnych faz. Może to mieć kluczowe znaczenie we wzajemnym zrozumieniu się i wypracowaniu potrzebnych naszym ciężko doświadczonym narodom solidnych i trwałych fundamentów współpracy.

Czasoprzestrzeń - znaczący wymiar aktywności człowieka

Każde działanie, poza tym, że wiąże się z czasem, mieści się też w określonej przestrzeni. Przytoczone wyżej stwierdzenia prowadzą do pytania o ontologiczną naturę wszelkich działań, a tym samym ontologię i epistemologię przyszłych stanów obecnej rzeczywistości.

Z obrazem przyszłości związane są takie stany psychiczne człowieka jak: ciekawość, zdziwienie, potrzeby, pragnienia, pożądania, oczekiwania i nadzieje, a także niepokoje, obawy, troski, zwątpienia, niepewności i wątpliwości. Także wyobrażenie przyszłego stanu zdrowia. Z bardziej złożonymi i zrationalizowanymi strukturami umysłowymi mamy do czynienia w przypadku aspiracji, ambicji, zainteresowań, postaw, misji, wizji, dążeń, zamiarów, celów, programów, projektów i planów. Z przeszłością związany jest sposób istnienia i spełniania się wartości w działaniach człowieka.

Przyszłość edukacji, w rozpatrywanych i badanych tekstach, była określona za pomocą wskazanych wyżej pojęć, ale nie tylko. Przede wszystkim, jeśli przyjmiemy, iż każde świadome działanie związane jest z przyszłością, to tym samym uznamy,

iż dotyczy to wszelkich działań edukacyjnych. Przyszłość odnosi się tu nie tylko do uzyskania końcowego wyniku procesów edukacyjnych, czyli określonych stanów osobowości edukowanych i edukujących się jednostek, ale dalszej ich działalności w przyszłości. Analiza temporalnych aspektów działań wskazuje na ich pewne momenty, fazy, etapy i okresy, a więc pewien ciąg następujących po sobie lub/i równolegle zachodzących zdarzeń - końcowy cel określa zdarzenia najdalej ulokowane w czasie przyszlým. Przykładem może być każda lekcja szkolna z wyróżnionymi ogniwami, bądź każda inna forma zajęć edukacyjnych. Może być także reforma systemu edukacji: faza przygotowań, wdrażania, realizacji, korekty. Fazom tym odpowiadają fazy kontroli i oceny (samokontroli i samooceny). Czas przyszlý jest niemal dotykalny, „na wyciągnięcie ręki” lub nieco bardziej odległy, gdy rozpatrujemy na przykład zdarzenia w cyklu dwunastoletniej edukacji. Edukacja zinstytucjonalizowana poprzez swe cele, zadania, plany i programy, jest edukacją o zaprogramowanym schemacie przyszlýci.

Od samego początku, tj. od 1996 roku, formy działalności Tatrzańkiego Seminarium Naukowego wzbogacane były o dyskursy na szlakach turystycznych⁴. Tatrzańskie dyskursy na szlakach turystycznych stały się swoistą, społeczną, nieformalną instytucją tworzącą i promującą wiedzę naukową o edukacji, ale także okazją do poruszania tematów trudnych, często o traumatycznych doświadczeniach indywidualnych i społecznych wpływających na terażniejszość i modyfikujących obraz przyszlýci. Wśród tych problemów ważne miejsce zajmowały dyskusje o relacjach polsko-ukraińskich w kontekście historycznym i współczesnym. TSN-y stały się tym samym jednym z narzędzi wzajemnego poznawania się i poszukiwania obrazu wspólnej przyszlýci z kolegami i często przyjaciółmi z Ukrainy.

Można tu więc mówić o wolności tworzenia naukowej wiedzy o szeroko pojmowanej edukacji. Przyjęcie takich zobowiązań, co łatwo zauważyć, wymaga niezwykłych sprawności organizacyjnych i naukowo-dydaktycznych.

Tatrzańskie dyskursy o *Edukacji jutra* to szkicowanie, modyfikowanie i wreszcie malowanie obrazów edukacji, która ma się pojawić w niedalekiej i rozwijać w dalszej przyszlýci. Przez swoje uwikłanie w czasoprzestrzeni (zmieniającym się nieliniowo środowisku) i powiązanie z procesami społecznymi, ekonomicznymi oraz kulturowymi edukacja jest procesem w długiej perspektywie czasowej indeterministycznym, tym samym trudnym do zaprojektowania i zaprogramowania. A więc powinna być rozpatrywana w perspektywie bliskiej przyszlýci – edukacyjnego jutra. Nie oznacza to, że jej aspekt poznawczo-temporalny w badaniach, rozważaniach i dyskursach może być pominięty. Wręcz przeciwnie należy w sposób staranny poznać i zrozumieć kontinuum tego procesu osadzonego w dalszej i bliższej interpretacji naszej historii, przez czas terażniejszy i związane z nim potencjały i ograniczenia po jego prawdopodobne scenariusze przyszlýci.

Problematyka przyszlýci edukacji była rozpatrywana na TSNach wielokrotnie w kontekście zachodzących procesów globalizacyjnych i cywilizacyjnych, w szczególności procesów integrowania się z Europą. Edukacja w swych różnorodnych

⁴ T. M. Zimny, *Krajoznawstwo i turystyka na Seminariach Naukowych*. (w:) „Edukacja jutra”, *V Tatrzańskie Seminarium Naukowe*. Red. K. Denek, T. Zimny. Częstochowa, Agencja Promocji Nauki i Kultury MENOS, 1999, s. 375-380.

strukturach, w małych i wielkich systemach, podobnie jak inne sfery życia człowieka, nieustannie jest przez te procesy kształtowana. Równocześnie procesy te są zależne od stanu edukacji. Jest to więc współzależność, od której żadna ze stron nie może się uwolnić. Wiedza naukowa o wskazanych zależnościach, stanowi o jakości i efektywności myślenia o przyszłej edukacji, o wartości średnio i długookresowych prognoz, twórczych jej wariantów, planów, projektów oraz podejmowanych wyborach.

Tatrzańskie Seminarium Naukowe jako przestrzeń dyskursu i narzędzie pojednania dotyczącego wydarzeń Wołyńskich.

Jako autorzy tekstu o pewnych obszarach polsko-ukraińskiego dyskursu akademickiego o edukacji nie możemy zostawić na uboczu apelu Profesora Denka, kierowanego do uczestników i czytelników *Edukacji jutra*. Apel ten dotyczył kontynuowania starań pełnego zbadania, wyjaśnienia, zrozumienia i przemyślenia konsekwencji, wynikających z dwustronnych niedopowiedzeń, dotyczących zdarzeń wołyńskich i zdarzeń wokół-wołyńskich dla współczesnych relacji polsko-ukraińskich.

Ograniczymy się do podania kilku faktów ilustrujących jakość i wagę zdarzeń, których Profesor Denek był świadkiem i uczestnikiem. W związku z wydarzeniami wołyńskimi przedstawiamy niżej wyróżnione przez nas analizy tychże zdarzeń oraz analizy ich konsekwencji, a dalej analizy przyczyn tych zdarzeń sięgających początków XX stulecia, w szczególności I wojny światowej i okresu 20-lecia międzywojennego. Następnie omawiamy procesy przemian i istniejącą aktualnie współpracę TSN-u z uniwersytetami ukraińskimi. Dalsza część dyskursu dotyczy prezentacji treści wystąpień i artykułów autorów z Ukrainy, treści studiów i badań dotyczących współczesnego stanu edukacji i pedagogiki na Ukrainie.

Współczesność obejmuje jednak nie tylko „aktualia”, ale także przeszłość, z której wyrosła i która nieustannie i silnie wpływa na tworzony obraz przeszłości.

Zadajemy przy tym pytania fundamentalne dla całego opracowania – jakie były przyczyny zbrodni na ludności polskiej na Wołyniu? Jak doszło do wybuchu aktów niebywalej nienawiści, aktów wrogości, bez których zbrodni wydaje się niemożliwą? Przez kogo, kiedy, gdzie i jak byli edukowani jej sprawcy? Pytania o przyczyny zaprowadziły nas do początku XX wieku i sformułowania niepełnej, dyskursywnej odpowiedzi, o czym niżej.

W polskiej narracji tamtych wydarzeń, omawiane kwestie nienawiści związane są z ogromem wyrządzonych ludności cywilnej krzywd i cierpień. Dlatego odnosimy się do osobistych doświadczeń Profesora Denka i intensywnego przeżywania tej tragedii, które stały się dla niego fundamentem zrozumienia, przebaczenia i pojednania. Zwracamy uwagę na niezmiernie trudny proces zmiany silnych, negatywnych emocji związanych z tamtymi wydarzeniami i na długą drogę, którą trzeba przejść, aby oczyścić obraz wspólnej przeszłości z gniewu, którego korzenie sięgają daleko w przeszłość. Profesorowi Kazimierzowi Denkowi, dzięki osobistej sile moralnej, nie tylko to się udało, ale jednocześnie w owe obrazy wspólnej przeszłości potrafił wprowadzić elementy dobrej współpracy, rzetelnej komunikacji i nadziei. W ten sposób dochodzimy do pewnej postaci rozumienia

i wyłonienia znaczenia tamtych wydarzeń dla przyszłości. Tak widzianą całość zdarzeń (system zdarzeń) wiążemy z poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie natury edukacyjnej – jaka była przyczyna powstania dobrze wyszkolonych oddziałów, gotowych bezwzględnie wystąpić przeciwko polskiej ludności cywilnej?

Odpowiedź na przedstawione wyżej pytania ujmujemy w podstawowym dla naszych rozważań założeniu o wielowiekowych dążeniach i pragnieniach Ukraińców do utworzenia własnego, niepodległego państwa, co wyrażało się także w częstych buntach i powstaniach, skierowanych przeciw zaborcom, kolonizatorom i ciemniźcytelom.

Dążenia do uzyskania niepodległości wyraźnie dały znać o sobie z końcem XIX i początkiem XX wieku, kiedy to powstały pierwsze partie polityczne, a także stowarzyszenia o charakterze gospodarczym i kulturalnym⁵. Wraz z I wojną światową pojawiły się nowe okoliczności kształtowania się świadomości narodowej Ukraińców, a pod koniec wojny i po jej zakończeniu, zupełnie zmieniona sytuacja polityczna, społeczna, gospodarcza i militarna. Zwracamy między innymi uwagę na trzy decydujące o istnieniu państwa warunki: armia, szkolnictwo oraz partie i stowarzyszenia społeczne.

Armia polska z lat 1918-1920 - przed i po odzyskaniu niepodległości - składała się z żołnierzy dobrze wyszkolonych w armiach zaborców - Rosji, Prus i Austrii. Armia ukraińska z równie dobrych żołnierzy armii rosyjskiej i austriackiej. Wojnę „polsko-ukraińską” (11.1918 - 07.1919), obustronnie silnie motywowaną ideą niezależności i niepodległości, przegrała Ukraina (Traktat Ryski, 03.1921). Można przyjąć, iż przegrana oznaczała spotęgowanie dążeń niepodległościowych, szczególnie wśród pozostającej w granicach II Rzeczypospolitej pięciomilionowej rzeszy Ukraińców w Galicji Wschodniej.

Szczególną rolę w kształtowaniu świadomości i poczucia odrębności Ukraińców pełniło tajne szkolnictwo, w tym uniwersytety i politechnika. Rolę taką pełniły także partie polityczne i organizacje społeczne, w tym: (1) Ukraińska Organizacja Wojskowa (1920) - podziemna organizacja zbrojna – odpowiedzialna m.in. za wojskowe szkolenie młodzieży; (2) Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (1929); (3) Ukraińska Armia Socjaldemokratyczna (1899/1900 - 1939); (4) Ukraińska Powstańcza Armia - formacja zbrojna (1942 - 1954) - z oddziałów partyzanckich czynnych od 1940 na Polesiu i Wołyniu; z oddziałów OUN i innych. Jej wrogami był Związek Sowiecki i oddziały sowieckie, Niemcy i armia niemiecka, Polacy z etnicznego pogranicza polsko-ukraińskiego i oddziały polskie.

Wypowiedź Profesora Kazimierza Denka o zbrodni wołyńskiej, kierunkach pojednania i trudnościach z tym związanych, rozpoczynamy od słów: „Pamiętam dantejskie sceny mordów na ludności polskiej, zamieszkującej powiat krzemieniecki i brocki, szczegółowo zaplanowanych i zrealizowanych, z żelazną konsekwencją, z wyrachowaniem i bezwzględnością, dokonywanych z premedytacją, z niesłychanym i niespotykanym okrucieństwem”⁶. Po czerwcu 1941 rozpoczęły się okrutne akty

⁵ W. A. Serczyk” *Historia Ukrainy*, Wydawnictwo Zakład Naukowy im. Ossolińskich, Wrocław 2009.

⁶ K. Denek, *XX lat „Edukacji jutra”*. U stóp Giewontu, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2014, s. 178.

zbrodni i ludobójstwa Ukraińskiej Armii Powstańczej. „Z rąk UPA zginęli Polacy, Żydzi, Ormianie, Czesi, Rosjanie, Romowie, a także ci Ukraińcy, którzy nie zgadzali się z opętającą ideologią Stefana Bandery i pomagali Polakom uciec przed śmiercią”⁷. „Od wiosny 1943 trwały działania zbrojne przeciw ludności polskiej, zmierzające do całkowitego usunięcia jej z Wołynia, Polesia i Galicji Wschodniej”⁸.

Przedstawione zdarzenia zamyka opis Krwawej Niedzieli 11 lipca 1943 roku: „Zaatakowano wówczas w jednym czasie 167 bezbronnych miejscowości. Zamordowano prawie wszystkich mieszkających w nich Polaków - mężczyzn, kobiety, starców i dzieci, ograbiono i spalono ich domy. Podczas trwających mszy świętych podpalano kościoły. Wiernych i kapłanów, którzy nie splonęli, bestialsko mordowano”⁹.

Wyróżnione wyżej fakty są odpowiedziami na pytania dotyczące całości rozważań, czyli przyczyn i skutków wydarzeń wołyńskich. Ściśle wiążą się z wydarzeniami międzywojennymi, wydarzeniami z II wojny światowej na Ukrainie, a także rozciągają się na wydarzenia po II wojnie światowej. Są to opisy: (1) zbrodni dokonanych w okresie drugiej wojny światowej przez UPA na Polakach zamieszkałych na Wołyniu, (2) oczekiwań związanych z zadośćuczynieniem za wyrządzone cierpienia i krzywdy, a także (3) zmian w postaci zachowań, postaw i nastawień, umożliwiających zrozumienie potrzeby bezkonfliktowego współżycia, współpracy i pojednania. Wartością dyskursywną wypowiedzi są zdarzenia czasu teraźniejszego, które tworzą podstawę dla nadziei na bezpieczną przyszłość.

Pojawiają się u Profesora Denka kolejne pytania, apele i myśli o dalszej drodze, drodze do pojednania, ale ciągle z pamięcią o przeszłości: „Jaki był sens tych zbrodni? Czemu miały służyć? Do tych pytań warto wracać, bo ciągle za słabo znamy ten fragment naszej tragicznej, współczesnej historii. Nie dajmy umrzeć historycznej pamięci! Nie pozwólmy politykom, by w imię partyjnych interesów i załganych teorii o konflikcie polsko-ukraińskim, nasi męczennicy zostali zapomniani. Uczynmy to, nim wiatr rozwieje prochy 150 tysięcy Polaków z 4100 miejscowości z Kresów II Rzeczypospolitej pomordowanych przez UPA”¹⁰. Wezwania: „Nie dajmy...”, „Nie pozwólmy...”, „Nie można...”, „Uczynmy to...”, nawołują do czynu.

Opis sposobu i drogi do pojednania otwiera następująca refleksja: „Przemilczanie tragedii ludobójstwa do niczego dobrego nie prowadzi. Aby przebaczyć, trzeba wcześniej słyszeć przyznanie się do winy. Nie można zapomnieć o prawdzie. Nie da się jej zmienić, zabić, czy zapisać wbrew niej, na swój sposób. Skoro zdarzyła się, to jest i będzie, nikt nie powinien nią manipulować”¹¹. „Pamięć o tych zbrodniach nie oznacza nienawiści do ich sprawców. Jednak nie ma pojednania bez pamięci i prawdy”¹². Pojednanie „Jest konieczne i możliwe. Stanowi rację stanu Polski i Ukrainy. Pojednanie nastąpi w rezultacie autentycznego dialogu między tymi narodami. Podstawowym jego warunkiem jest prawda

⁷ J. Niewiński, *Ludobójstwo w oparach kłamstwa. Wspomnienia i refleksje świadków historii*. „Życie Krzemienieckie” 2012, nr 1.

⁸ *Encyklopedia Gazety Wyborczej*, T IXI., hasła encyklopedyczne opracowane przez Wydawnictwo Naukowe PWN: Ukraina. Kraków: Mediasat Pol; Madrid: Mediasat Group, 2005, s. 174-205.

⁹ K. Denek: *XX lat „Edukacji jutra”*... op. cit., s. 206.

¹⁰ Tamże, s. 208.

¹¹ Tamże, s. 179.

¹² Tamże.

i jej poszanowanie”¹³. Bowiem: „Nie ulega wątpliwości, że tylko wolny Polak i Ukrainiec mogą wypowiedzieć przed sobą wszystkie winy i podać sobie ręce w pojednawczym geście. Przerwać krąg krzywd i nienawiści. Podstawę pojednania stanowi prawda i szczerze przeprosiny. Jako pojednani Polacy i Ukraińcy razem możemy wiele zrobić!”¹⁴.

Jak dojść do zrozumienia i nadania sensu zdarzeniom, o których wyżej powiedziano? Jak określić swoje miejsce i możliwe zachowania w czasie przeszłym, teraźniejszym i przyszłym, skoro na tej drodze w okresie powojennym pojawiły się inne trudności i inne wyzwania, ale i wielkie szanse?

Jeśli przyjmiemy, iż koncepcja Ukrainy jako państwa niepodległego, nacjonalistycznego została z końcem I wojny światowej mocno osadzona w programach, umysłach i emocjach członków organizacji nacjonalistycznych, to nie zdziwi nas ich sprawna działalność w okresie II wojny światowej, a także długo po niej, choćby w postaci tzw. upamiętnień, o których w czasach nam współczesnych wypowiadał się m.in. Profesor Kazimierz Denek. W Polsce, poza prawem i nielegalnie, powstało „... około dwustu upamiętnień, głównie *upowców*, w tym panteon chwały UPA w Hruszowicach na Podkarpaciu... (...) Bierność polskich władz w tej sprawie jest wprost zadziwiająca. Świadczy o obojętności moralnej, obraża poczucie sprawiedliwości i godności ofiar zbrodni nacjonalistów ukraińskich, których gloryfikacja jest w Polsce tolerowana”¹⁵.

Możemy zatem powiedzieć, iż w tym łańcuchu zdarzeń przyczynowo-skutkowych mieliśmy także do czynienia z dojrzałym, przemyślanym systemem edukacji i z myśleniem systemowym. Myśleniem, w którym rolę istotną mogą odgrywać destrukcyjne emocje w postaci nienawiści. W ten sposób dajemy znać o fundamentalnym znaczeniu edukacji emocjonalnej w rozwoju człowieka, ale edukacji doświadczanej w głębokim poznaniu i głębokim doświadczaniu wartości uniwersalnych.

Problem destrukcyjnych emocji w postaci nienawiści nie jest problemem tylko ukraińskim czy polskim (na co historycznie wskazuje każda wojna a współcześnie silna polaryzacja poglądów politycznych i posługiwanie się w przestrzeni publicznej językiem nienawiści). Jest problemem człowieka i warunków, w których on wyrasta i żyje, a jego edukacyjne rozwiązywanie – przy fundamentalnym, szeroko pojmowanym rozumieniu edukacji – jest najwyższą powinnością każdej jednostki i każdej organizacji społecznej. Takie podejście do edukacji (do życia) może dawać nadzieję i tworzyć warunki na radzenie sobie z systemami „zarządzania nienawiścią”, z systemami rodzącymi nienawiść. W ten sposób można inaczej spojrzeć na źródła ludzkich konfliktów i problemów.

„Ze strony Polski od wielu lat wysyłane są liczne sygnały pojednania. Świadczył o tym także ostatnio Majdan (...) (to na tym placu Polacy w sposób jednoznaczny wyrażali swą solidarność z pragnieniem Ukraińców uniezależnienia się od Rosji i ich dążeniem do integracji z Unią Europejską”¹⁶.

¹³ Tamże, s. 206.

¹⁴ Tamże, s. 209.

¹⁵ E. Siemaszko, *Antypolska kampania*. „Nasz Dziennik” 2013, nr 229.

¹⁶ K. Denek, *XX lat „Edukacji jutra”...* op. cit., s. 207.

Do ważnych sygnałów można zaliczyć także Deklarację Kościołów Rzymskokatolickiego i Greckokatolickiego w Polsce i na Ukrainie z 28 czerwca 2013 r. oraz Uchwałę Sejmu RP z dnia 12 lipca 2013 r. Pomimo tego: „(...) wciąż jesteśmy na początku drogi do prawdziwego pojednania Polaków i Ukraińców w duchu prawdy”¹⁷.

Powiązania Profesora Kazimierza Denka z Ukrainą, Jego osobiste doświadczenia z okresu wojny, czasów powojennych oraz głęboka troska i starania o stwarzanie warunków sprzyjających wzajemnemu zbliżeniu się i pojednaniu Polaków i Ukraińców we wszystkich obszarach życia były zawsze widoczne. Dążył do poprawy relacji w kontekście własnych doświadczeń życiowych, okrutnych wydarzeń z dzieciństwa na Wołyniu. Mimo strasznej wspólnej historii obu narodów, wskazywał na konieczność porozumienia, jednak bez zniekształcania historii, między Polakami i Ukraińcami.

Mając to na uwadze należy powyższe informacje uzupełnić podając, iż po Traktacie Ryskim na Wołyniu (1) grasowały bandy i komunistyczna partyzantka WKP, (2) „1923-1939 rząd polski nie spełnił międzynarodowych zobowiązań - Ukraińcy nie otrzymali równouprawnienia¹⁸, (3) w okresie 1944-1945 z rąk NKWD zginęło ok. 70 tys. Ukraińców, (4) w ramach akcji „Wisła” zabito lub uwieziono kilka tysięcy Ukraińców z Ukraińskiej Powstańczej Armii i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów oraz przesiedlono z terenów obecnego Podkarpacia oraz Lubelszczyzny i rozproszono na terenie Polski Zachodniej ok. 140 tysięcy Ukraińców. Musimy zatem pamiętać, że niezależnie od skali tragedii, do której między naszymi narodami doszło i nieproporcjonalności działań odwetowych po jednej i drugiej stronie mamy wzajemnie za co przepraszać i mamy co wzajemnie sobie wybaczać. Na szczęście mamy również o czym ze sobą rozmawiać nie tylko w kontekście historycznym ale i dnia dzisiejszego i jutrzejszego.

Współpraca i współdziałanie na gruncie TSN – ponad podziałami

Na zaproszenie Profesora Denka, podjęli współpracę z Tatrzańskim Seminarium profesorowie z Ukrainy. Swoistym przełomem w tym zakresie było uczestniczenie w XI TSN Profesora Igora Dobryńskiego, Rektora Instytutu Regionalnego Zarządzania i Ekonomiki w Kirowogrodzie oraz Prorektor tejże uczelni, docent Natalii Kaskowej. Wśród członków Komitetu Naukowego w 2007 roku, pojawiło się nazwisko Profesora Mykoły Zymomryi, a w programie XIII TSN odnajdujemy także pierwsze wystąpienia profesorów z Ukrainy: Mykoły Zymomryi¹⁹ i Yurija Karandasheva²⁰. Profesor Mykoła Zymomrya jeszcze wielokrotnie był członkiem Komitetu

¹⁷ K. Denek, *Pieśń o tym przypomni*. „Życie Krzemienieckie” 2014, nr 1.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ M. Zymomrya, A. Krężolek, H. Jurosz, *Szkolnictwo mniejszości ukraińskiej jako element podtrzymania poczucia tożsamości narodowej*, (w:) K. Zatoń, T. Koszycz, M. Sołtyś (red.), *Edukacja jutra. XIII Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, T. 2, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 2007, s. 225-230.

²⁰ Y. Karandashev, *Pojęcie systemu w nauce i edukacji*, (w:) T. Koszycz, J. Jonkisz, S. Toczek-Werner (red.), *Edukacja jutra. XIII Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, T. 1, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 2007, s. 255-260.

Naukowego (2009, 2010, 2011), ale i Komitetu Organizacyjnego TSN (2008), a wśród uczestników kolejnych seminariów odnotowano nazwiska także innych profesorów, pedagogów z Ukrainy. Członkiem Komitetu Naukowego TSN byli m. in. profesor Ihor Dobryanski (2009, 2010, 2011, 2014) oraz profesor Walentyna Łozowiecka (2008, 2009). Pani Profesor była też członkinią Komitetu Organizacyjnego TSN (2008).

Od 2007 roku udział profesorów z Ukrainy w Tatrzańskich Seminariach Naukowych stał się widoczny i systematyczny. Nie sposób w niniejszym opracowaniu przywołać wszystkich ich wystąpień i tekstów. Warto jednak, dokonując pewnego ich wyboru, przedstawić niektóre głosy. Ilustrują one dążenie pedagogów z Ukrainy do wzajemnego poznawania się, rozumienia i kreowania systemów edukacyjnych wspólnie z polskimi pedagogami.

Tekst ukraińskiego profesora Yjurijsa Karandasheva (*Pojęcie systemu w nauce i edukacji*)²¹, świetnie lokuje się w obszarze dyskursu otwierającego seminarium z 2007 roku pt. „Metodologiczne podstawy Edukacji Jutra. Z kolei profesor Mykoła Zymomrya wraz ze współautorami przygotował tekst pt. „*Szkolnictwo mniejszości ukraińskiej jako element podtrzymania tożsamości narodowej*”, który dopełnia serię referatów na temat „Dziedzictwo kulturowe w regionie – mała i duża ojczyzna”²². W 2008 roku, w programie XIV TSN, w obszarze tematycznym „O edukacji jutra zadecydują nauczyciele”, odnotowaliśmy wystąpienie profesor Walentyny Łozowieckiej pt. *Kompetencja nauczyciela i adaptacja jego osobowości stosownie do wymagań i potrzeb współczesnego rynku pracy*²³. Także w kolejnym roku, na XV Tatrzańskim Seminarium Naukowym profesor Łozowiecka wygłosiła referat. Tym razem w obszarze pt. „Prognozowanie edukacji. Trendy w metodologii badań edukacji”, pani profesor przedstawiła referat pt. „*Podstawy metodologiczne kształtowania myślenia kreatywnego osobowości w jej adaptacji do nowych warunków pracy*”²⁴. Na tym samym seminarium (2009) odnotowaliśmy ponadto trzy inne wystąpienia profesorów z Ukrainy. Profesor Ihor Dobrianskij wygłosił referat rozpoczynający dyskurs na temat „Aksjologia i teleologia edukacji”, a który nosił tytuł – *Spoleczno-pedagogiczne zasady modernizacji szkoły wyższej*²⁵. Z kolei profesorowie Mikoła Zymomrya wraz z Ihoem Dobryanskim i Piotrem Wensierskim w obszarze tematycznym „Europejski obraz szkolnictwa wyższego” przygotowali tekst pt. *System niepaństwowej szkoły wyższej w kontekście wzajemnego oddziaływania tendencji lokalnych i globalnych*²⁶.

²¹ Y. Karandashev, *Pojęcie systemu w nauce i edukacji ...op.cit.*, s. 255-260.

²² M. Zymomrya, A. Krężolek, H. Jurosz, *Szkolnictwo mniejszości ukraińskiej jako element podtrzymania tożsamości narodowej*, (w:) *Edukacja jutra. XIII Tatrzańskie Seminarium...*, T. II., op. cit., s. 225-230.

²³ W. Łozowiecka, *Kompetencja nauczyciela i adaptacja jego osobowości stosownie do wymagań i potrzeb współczesnego rynku pracy*, (w:) K. Denek, K. Zatoń, A. Kwaśna (red.), *Edukacja jutra. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, T. II, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 2008, s. 281-286.

²⁴ W. Łozowiecka, *Podstawy metodologiczne kształtowania myślenia kreatywnego osobowości w jej adaptacji do nowych warunków pracy*, (w:) K. Denek, T. Koszczyc, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, T. I, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 2009, s. 151-158.

²⁵ I. Dobrianskij, *Spoleczno-pedagogiczne zasady modernizacji szkoły wyższej*, (w:) Ibidem, s. 175-183.

²⁶ P. Wensierski, M. Zymomrya, I. Dobryanski, *System niepaństwowej szkoły wyższej w kontekście wzajemnego oddziaływania tendencji lokalnych i globalnych*, (w:) K. Denek, T. Koszczyc, P.

W ten sam obszar wpisało się wystąpienie Oleksandra Fedorova pt. *Wyższe szkoły niepaństwowe w Polsce na przełomie wieków: burza po kontroli NIK-u w 2000 r.*²⁷. W 2010 roku, na XVI TSN mieliśmy okazję zapoznać się z referatem pt. *Uczniowie i nauczyciele w szkole jutra przez pryzmat wychowania duchowego: koncepcja Zofii Rusowej*²⁸, który to w obrębie dyskursu na temat „Aksjologiczne i teleologiczne problemy edukacji w społeczeństwie wiedzy”, przygotowali profesor Mikołaja Zymomrya, Aleksandra Nimyłowycz i Iwan Zymomrya. W kolejnym roku, w czasie XVII TSN, profesorowie Ihor Dobrianski i Oleksandr Fedorow, przygotowali tekst pt. *Refleksje na temat funkcjonalnych aspektów edukacji niepublicznej*²⁹, który wpisał się w dyskurs dotyczący polityki edukacyjnej. Dwie inne autorki, Оксана Захарова³⁰ i Наталія Савченко³¹ z Ukrainy, przygotowały referaty w języku ukraińskim, które w oryginalnym zapisie zostały ujęte w przygotowanej publikacji.

Naprzeciw temu wyzwaniu wyszły „nowe czasy” ze zmianami, jakie nastąpiły w sytuacji gospodarczej i społecznej Polski wraz z jej wejściem do Unii Europejskiej (2004). Stały się one bliskie także innym państwom, w tym Ukaranie, pretendującej do tego grona. Rozbudziły nadzieje wielu Ukraińców na poprawę warunków bytowych, co od kilku lat stało się zauważalne, jeśli weźmiemy pod uwagę znaczną liczbę obywateli Ukrainy mieszkających w Polsce. Ukraińcy pracują tutaj, a przede wszystkim biorą udział w edukacji bezpośredniej, nadając jej nowy, swoisty kształt. Sytuacja ta stała się załącznikiem dalekosiężnych przemian, których rezultaty poznamy w przyszłości. Jednocześnie rozpoczęły się procesy socjalizacji oraz daleko idącego rozdrobnienia i zatracenia tych wartości, jakim pedagogika ma służyć.

Zakończenie – aksjologiczno-metodologiczne aspekty podjętego dyskursu

Edukacja zawsze była i jest wyborem wartości i określeniem przyszłości, zarówno wtedy, gdy chodziło o to, by była ona wiernym powtórzeniem przeszłości i terażniejszości, jak i wtedy, gdy dotyczyła ewolucyjnej lub radykalnej zmiany. Czas przyszły edukacji ma swoje aktualne znaczenie. Problem wartości czasu przyszłego w edukacji

Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, T. II, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 2009, s. 473-476.

²⁷ O. Fudorov, *Wyższe szkoły niepaństwowe w Polsce na przełomie wieków: burza po kontroli NIK-u w 2000 r.*, (w:) K. Denek, T. Koszczyc, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra. XIV Tatrzańskie Seminarium...*, op. cit., s. 443-447.

²⁸ M. Zymomrya, A. Nimyłowycz, I. Zymomrya, *Uczniowie i nauczyciele w szkole jutra przez pryzmat wychowania duchowego: koncepcja Zofii Rusowej*, (w:) K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra. Edukacja w społeczeństwie wiedzy*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2010, s. 123-129.

²⁹ I. Dobrianski, O. Fedorow, *Refleksje na temat funkcjonalnych aspektów edukacji niepublicznej*, (w:) K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz. (red.), *Edukacja jutra. Aksjologia, innowacje i strategia rozwoju*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2011, s. 161-166.

³⁰ O. Захарова, *Туристичне краєзнавство України*, (w:) K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra w kontekście wyzwań współczesności*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2011, s. 405-408.

³¹ Н. Савченко, *Основні методи, форми у засоби праці у закладах позашкільного виховання*, (w:) Ibidem, s. 411-415.

pojawia się m.in. wówczas, gdy rozpatrujemy wartości poszczególnych, wyróżnionych wariantów działań edukacyjnych, działań możliwych do wykonania w danym przedziale czasu, w kontekście jednostkowego lub społecznego życia. Każda edukacja „wybiera” jakieś jutro, jakąś rzeczywistość w czasie przyszłym.

Z dotychczasowych analiz wynika potrzeba zwrócenia uwagi na następujące zagadnienia: rozumienie i określenie wartości czasu w aspekcie istnienia człowieka i przeszłości, teraźniejszości i przyszłości edukacyjnych systemów; określenie roli emocji w kształtowaniu funkcji działań edukacyjnych, a w tym edukacyjnych dyskursów; potrzebę poszukiwania tego, co łączy różne społeczności, w tym tego, co łączy Ukrainę i Polskę; potrzebę podejmowania konstruktywnego dialogu jako środka wartości i narzędzi edukacyjnych; kształtowanie i organizowanie kontaktów naukowych w kontekście ponadnarodowych i ponadczasowych wartości uniwersalnych; tworzenie optymalnych warunków kontynuowania dotychczasowej współpracy obu środowisk.

Idee, wyznaczone w ciągu wielu spotkań na Tatrzańskich Seminariach Naukowych, pozwalają łączyć się ze wspólnotą europejską, w której Polacy i Ukraińcy mogą wiele razem osiągnąć, kreując przyszłość.

Celem artykułu było wskazanie wybranych zdarzeń, w okresie 1918-1920, które w sposób bardzo niekorzystny zdeterminowały stosunki polsko-ukraińskie w kolejnych dekadach. Wybór dotyczy poczucia narodowości i niepodległości oraz warunków ich zdobycia i utrzymania – w tym edukacji militarnej. Wybrane zdarzenia tworzyły łańcuchy przyczynowo-skutkowe, a razem wzięte – jako całość – sploty przemysłanych systemów działań. Ich analizę umożliwiają i ułatwiają uznawane, głoszone i urzeczywistnianie w dyskursach wartości. Dyskursy potraktowaliśmy jako doskonałe, uniwersalne narzędzia badawcze i edukacyjne. Na te możliwości wskazaliśmy, traktując dyskurs jako działanie świadome i przedstawiając jego diachroniczne i synchroniczne (czasoprzestrzenne) struktury i funkcje. Właśnie wykorzystanie takiego narzędzia umożliwia wykrywanie ułomności działających systemów oraz określenie potrzeb ich zmian.

Jeśli przyjmiemy, że każda instytucja państwowa, każda partia, każda korporacja, każda rodzina jest systemem wewnętrznej i zewnętrznej edukacji (wywoływania celowych zmian w posiadanych zasobach umysłowych), to stwierdzimy, że nader często mamy do czynienia ze skutecznym głoszeniem haseł nienawiści wobec milionów odbiorców, że odkrywamy proste i skuteczne mechanizmy zarządzania nienawiścią poprzez dzielenie społeczeństwa za pomocą tychże haseł. Możemy wobec tego stwierdzić, że w takich sytuacjach mamy do czynienia z silnymi, destrukcyjnymi, a więc wadliwymi systemami edukacji.

Profesor Kazimierz Denek, współtwórca Tatrzańskiego Seminarium Naukowego, doświadczone i przeżywane na ziemi krzemienieckiej przywiązanie do kraju ojczystego przeniósł na całą Polskę poprzez bezpośredni kontakt z jej przyrodą i kulturą, poprzez wielostronne wspieranie działalności PTTK, poprzez rozwinięcie pedagogicznej teorii edukacji turystyczno-krajoznawczej. Wskazane wyżej obszary działalności Kazimierza Denka wyrastały i rozwijały się z wartości, o których pisaliśmy wyżej oraz z przeżytych okropności wojny. Z kolei z tych doświadczeń wyłoniły się ideały, które stały się wytycznymi życia – prawda, wybaczenie i pojednanie.

Bibliografia

- Denek K., *Pieśń o tym przypomni*. „Życie Krzemienieckie” 2014, nr 1.
- Denek K., *Tatrzańskie dyskursy wokół edukacji jutra*, (w:) *Edukacja jutra. XIII Tatrzańskie Seminarium Naukowe, t. 1*. Red. T. Koszczyc, J. Jonkisz, S. Toczek-Werner. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 2007, s. 113-137.
- Denek K.: *XX lat „Edukacji jutra” - u stóp Giewontu*. Oficyna wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2014.
- Dobryński I., Fedorow O., *Refleksje na temat funkcjonalnych aspektów edukacji niepublicznej*, (w:) *Edukacja jutra. Aksjologia, innowacje i strategia rozwoju*. Red.: K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz. Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2011, s. 161-166.
- Dobryński I., *Spoleczno-pedagogiczne zasady modernizacji szkoły wyższej*, (w:) *Edukacja jutra. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe, t. 1*. Red. K. Denek, T. Koszczyc, P. Oleśniewicz. Wrocław, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe 2009, s. 175-183.
- Encyklopedia Gazety Wyborczej*, hasła encyklopedyczne opracowane przez Wydawnictwo Naukowe PWN: Ukraina. Kraków: Mediasat Pol; Madrid: Mediasat Group, 2005.
- Fudorow O., *Wyższe szkoły niepaństwowe w Polsce na przełomie wieków: burza po kontroli NIK-u w 2000 r.*, (w:) *Edukacja jutra. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe, t. 2*. Red. K. Denek, T. Koszczyc, P. Oleśniewicz. Wrocław, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe 2009, s. 443-447.
- Karandashev Y., *Pojęcie systemu w nauce i edukacji*, (w:) *Edukacja jutra. XIII Tatrzańskie Seminarium Naukowe, t. 1*. Red. T. Koszczyc, J. Jonkisz, S. Toczek-Werner. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 2007, s. 255-260.
- Łozowiecka W., *Kompetencja nauczyciela i adaptacja jego osobowości stosownie do wymagań i potrzeb współczesnego rynku pracy*, (w:) *Edukacja jutra. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe, t. 2*. Red. K. Denek, K. Zatoń, A. Kwaśna. Wrocław, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe 2008, s. 281-286.
- Łozowiecka W., *Podstawy metodologiczne kształtowania myślenia kreatywnego osobowości w jej adaptacji do nowych warunków pracy*, (w:) *Edukacja jutra. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe, t. 1*. Red. K. Denek, T. Koszczyc, P. Oleśniewicz. Wrocław, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe 2009, s. 151-158.
- Niewiński J., *Ludobójstwo w oparach kłamstwa. Wspomnienia i refleksje świadków historii*. „Życie Krzemienieckie” 2012, nr 1.
- Oelszlaeger B., *Jak uczyć uczenia się? Środki i metody kształcenia samokontroli i samooceny w edukacji wczesnoszkolnej*. Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2007.

- Serczyk W. A., *Historia Ukrainy*. Zakład Naukowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2009.
- Siemaszko E.: *Antypolska kampania*. „Nasz Dziennik” 2013, nr 229.
- Wensierski P., Zymomrya M., Dobryński I., *System niepaństwowej szkoły wyższej w kontekście wzajemnego oddziaływania tendencji lokalnych i globalnych*, (w:) *Edukacja jutra. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe, t. 2*. Red. K. Denek, T. Koszczyc, P. Oleśniewicz. Wrocław, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe 2009, s. 473-476.
- Zimny T.M., *Krajoznawstwo i turystyka na Seminariach Naukowych*, (w:) „*Edukacja jutra*”, *V Tatrzańskie Seminarium Naukowe*. Red. K. Denek, T. Zimny. Częstochowa, Agencja Promocji Nauki i Kultury MENOS, 1999, s. 375-380.
- Zymomrya M., Krężolek A., Jurosz H., *Szkolnictwo mniejszości ukraińskiej jako element podtrzymania tożsamości narodowej*, (w:) *Edukacja jutra. XIII Tatrzańskie Seminarium Naukowe, t. 2*. Red. T. Koszczyc, J. Jonkisz, S. Toczek-Werner. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 2007, s. 225-230.
- Zymomrya M., Nimyłowycz A., Zymomrya I., *Uczniowie i nauczyciele w szkole jutra przez pryzmat wychowania duchowego: koncepcja Zofii Rusowej*, (w:) *Edukacja jutra. Edukacja w społeczeństwie wiedzy*. Red. K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz. Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2010, s. 123-129.
- Захарова О., *Туристичне краєзнавство України*. (w:) *Edukacja jutra w kontekście wyzwań współczesności*. Red. K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz. Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2011, s. 405-408.
- Савченко Н., *Основні методи, форми у засоби праці у закладах позашкільного виховання*, (w:) *Edukacja jutra w kontekście wyzwań współczesności*. Red. K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz. Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2011, s. 411-415.

Słowa kluczowe: dyskurs seminaryjny, edukacja, przeszłość - przyszłość, wojna, zbrodnia, przebaczenie, zaufanie, pojednanie, współpraca.

Streszczenie

W artykule przedstawiono pewne zagadnienia, dotyczące działalności Tatrzańskiego Seminarium Naukowego *Edukacja Jutra*. Powstało ono jako społeczne stowarzyszenie pracowników uczelni akademickich, chcących zgłębiać aktualne problemy edukacji oraz badać i projektować jej przyszłość. W związku z tym przedstawiono najważniejsze założenia i cele Seminarium, a w tym współpracę z ośrodkami zagranicznymi. Blżej określono dyskursy prowadzone z wybranymi uniwersytetami Ukrainy, w tym nawiązujące do okresu 1918-1939, okresu II wojny światowej oraz

lat 2000-2020. Na uwagę zasługuje również ożywiona, prowadzona od kilkunastu lat współpraca i aktywne uczestniczenie w działalności TSN grona zaprzyjaźnionych profesorów.

POLISH-UKRAINIAN THREADS IN THE DISCOURSES OF THE TATRA SCIENTIFIC SEMINARS ON EDUCATION OF TOMORROW

Keywords: seminar discourse, education, past-future, war, crime, forgiveness, trust, reconciliation, cooperation.

Summary

The article presents issues related to the activities of the Tatra Scientific Seminar (Tatrzańskie Seminarium Naukowe, TSN) entitled "Education of Tomorrow". It was established as a bottom-up association of university employees who want to explore the current problems of education as well as research and design its future. Therefore, the most important assumptions and goals of the Seminar were presented, including cooperation with foreign centers. The discourses with selected universities of Ukraine have been described in more detail, including those relating to the period 1918-1939, the period of World War II and the years 2000-2020. Also noteworthy is the lively cooperation that has been conducted for over a dozen years and proactive participation in the activities of TSN by a group of befriended professors.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ АСПЕКТИ В ДИСКУРСАХ НАУКОВИХ СЕМІНАРІВ У ТАТРАХ НА ТЕМУ «ОСВІТА ЗАВТРА

Ключові слова: семінарський дискурс, освіта, минуле-майбутнє, війна, злочин, прощення, довіра, примирення, співпраця.

Резюме

У статті представлені питання, пов'язані з діяльністю Татрського наукового семінару (Tatrzańskie Seminarium Naukowe, TSN) під назвою «Освіта завтрашнього дня». Він був створений як асоціація працівників університетів знизу вгору, які хочуть дослідити сучасні проблеми освіти, а також дослідити та розробити її майбутнє. Тому були представлені найважливіші припущення та цілі семінару, зокрема співпраця із закордонними центрами. Більш докладно описані дискурси з окремими університетами України, включаючи ті, що стосуються періоду 1918-1939 років, періоду Другої світової війни та 2000-2020 років. Також заслуговує на увагу жвава співпраця, яка ведеться протягом десятка років і активна участь у діяльності TSN групою друзів-професорів.

Ключові слова: семінарський дискурс, освіта, минуле-майбутнє, війна, злочин, прощення, довіра, примирення, співпраця.

**ROZDZIAŁ II
UKRAIŃSKO-POLSKIE WPŁYWY
PEDAGOGICZNE:
WASYL SUCHOMLIŃSKI (1918-1970)**

**PART II
UKRAINIAN-POLISH PEDAGOGICAL
INFLUENCES: WASYL
SUCHOMLINSKI (1918-1970)**

**ЧАСТИНА II
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ
ПЕДАГОГІЧНІ ВПЛИВИ:
ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ (1918-1970)**

Ольга СУХОМЛИНСЬКА¹

УКРАЇНСЬКО – ПОЛЬСЬКІ ПЕДАГОГІЧНІ ВПЛИВИ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ: ВИПАДОК В. СУХОМЛИНСЬКОГО (НОВИЙ КОМЕНТАР ДО ВЖЕ РОЗГЛЯДУВАНОЇ ТЕМИ)

Автор статті вже зверталася до цієї теми і висвітлювала її на сторінках польської преси в 2016 році, але дуже коротко, що не давало уявлення про цей феномен². Такі ж закиди можна висунути і до аналогічної статті, що з'явилася в тому ж році в українському часописі «Історико-педагогічний альманах»³. Але, на наш погляд, тема не є вичерпаною, оскільки нинішні часи змін і потрясінь, «плинної реальності» (за Зігмундом Бауманом) повертають нас до переосмислення вже сказаного, і нового або ж уточненого погляду на висловлене і записане. Тож ця стаття – це новий коментар до коротко висвітленого, але не достатньо розкритого феномену.

Тема міждержавних і міжкультурних впливів на різні аспекти діяльності суспільства в процесі його розвитку – надзвичайно широка. Неабияке місце у її розкритті належить дослідженню історії педагогічних зв'язків, які не лише інформують про стан справ у галузі освіти і виховання у різних суспільствах, а й відчутно впливають на розробку стратегії і тактики розбудови освітнього простору, особливо у переломні періоди розвитку, як це, наприклад, відбувається нині.

Україна і Польща – найближчі сусіди, пов'язані одна з одною спільною історією, не до кінця визначеною і проясненою, – сьогодні шукають точки зближення, взаєморозуміння, позитивних прикладів і підходів, які сприятимуть налагодженню більш тісної співпраці, руху в єдиному освітньому просторі.

¹ Ольга СУХОМЛИНСЬКА, професор дійсний член Національної академії педагогічних наук України.

² O. Sukhomlynska, *Ukraińsko-polskie wzajemne wpływy pedagogiczne w wymiarze historycznym: przypadek Wasyla Suchmlńskiego* // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Section J. Paedagogia – Psychologia*/ Vol.29. №2(216). 2016. s. 134-138

³ O. Sukhomlynska, *Ukraińsko-polskie wzajemne wpływy pedagogiczne w wymiarze historycznym przypadek Wasyla Suchmlńskiego* // *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*. 2016. M. № 1, c.46-50.

В останні роки в цьому напрямі зроблено більше, ніж за попередні десятиліття, особливо в університетській освіті: в організації діяльності закладів, методиці викладання, змісті навчальних дисциплін тощо.

Інтенсифікуються взаємозв'язки між університетами двох країн, які свідчать про суттєві впливи польської системи вищої освіти на українську, спровоковані рядом чинників, і серед них: обрання європейського вектору розвитку держави; успішний економічний розвиток і соціальні реформи, в тому числі і в освітньому секторі, вищій школі; погляд на університетську освіту як важливу складову державної політики, інвестицію у майбутнє і держави в цілому, і кожної особистості. Ці процеси викликають не лише цікавість українських освітян, а й бажання вивчати й аналізувати не лише сьогодення, а й минуле. У зверненні до нашої спільної історії – як у віддаленому, так і в недавньому минулому – вже здійснено немало плідних кроків. Відтак подивимося на українсько-польські зв'язки з погляду історії цих процесів, які стали підґрунтям і основою у розбудові сучасних взаємодій і впливів. Їх можемо прослідкувати, проаналізувавши джерела, тобто праці українських науковців, які розглядають різні аспекти розвитку педагогічних ідей і освіти у Республіці Польща. В хронологічному вимірі вони аналізують педагогічні ідеї та освітню практику переважно в останні півтора століття і за вагомістю наукового доробку.

Серед українських праць такого гатунку останніх років відзначимо 6 захищених дисертаційних досліджень кваліфікаційного рівня доктора наук, яким передувала публікація монографій за заявленою тематикою. Вони розкривають наступні теми: підготовка вчителів фізичної культури у Польщі (1918 – 2005) (В. Пасічник, 2010); тенденції реформування польської шкільної освіти у ХХ – на початку ХХІ ст. (А. Василюк, 2011); розвиток системи підготовки кваліфікованих робітників з кінця ХІХ і впродовж ХХ ст. (А. Каплун, 2011); теорія і практика позашкільної освіти в Польщі в останній чверті ХІХ ст. і до середини ХХ с. (Н. Савченко, 2013); розвиток аксіологічної освіти в Польщі у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. (Л. Пелех, 2015); теорія і практика формування культури здоров'я школярів в Польщі (друга половина ХХ – початок ХХІ ст. (Т. Єрмакова, 2016)⁴.

Щодо досліджень кваліфікаційного рівня кандидата наук (доктора філософії), то у хронологічно-тематичному покажчику «Українська історико-педагогічна наука в дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995 – 2014)» перелічено більше 20 обраних науковцями тем, присвячених педагогіці Польщі. Наведемо найцікавіші, на нашу думку, з них: «Організація підпільної освіти у Польщі в період Другої світової війни» (О. Давиденко, 2015); «Розвиток українського національного шкільництва на землях Надсяння, Любачівщини та Холмщини (1919-1939)» (І. Павлів, 2017); «Альтернативна освіта в Польщі в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.» (І. Кравець, 2014)³.

⁴ *Ukrainska istoriko-pedahohichna nauka u dzerkali tematyky dysertatsiinykh doslidzhen (1995-2014). Khronolohichno-tematychnyi pokazhchyk*, Uman: FOP, Zhovtyi 2014.

Важливою складовою української полоністики є розгляд і аналіз історії розвитку польської освіти в Україні, особливо в періоди послаблення імперського (Російської імперії) або ж тоталітарного (СРСР) тиску на розвиток національних меншин, що проживали на українських землях. Час, який викликав зацікавленість в українських дослідників, – це 20-і – початок 30-х років ХХ століття, коли Радянський Союз проводив політику «позитивної діяльності» або «національного вирівнювання», згідно якої національні меншини, що проживали на її теренах, отримали можливість навчатися рідною мовою, розвивати власну культуру⁵. Польська спільнота, яка посідала 3-є місце за чисельністю в СРСР і проживала по всій території республіки, хоча і називалася «польською трудовою людністю»⁶, отримала реальний шанс на розвиток власної ідентичності. І згідно загальної тенденції залучення всіх громадян УРСР до активного соціально-політичного життя, до суспільних модернізаційних процесів була започаткована й почала діяти низка польських навчальних і культурних закладів. «Метою влади також було, – стверджує одна з сучасних українських дослідниць, – ліквідувати неписьменність, впровадити загальнообов'язкову початкову освіту. Культурне, театральне, освітнє життя польської спільноти зосереджувалось у Києві. Тут діяли польський клуб, польська державна центральна бібліотека, польський інститут пролетарської культури, Польський педагогічний інститут, польський технікум педагогічний, польський театр, польська секція при комуністичному інституті сільського господарства, два польські дитячі будинки та одні ясла. Поза Києвом існували педагогічні технікуми в Умані і Проскуріві. В Житомирі діяла польська секція при технікумі, в Мархлевську – робітничий факультет. У тому ж Мархлевську та Старокостянтиніві – десятилітки. В інших більших польських населених пунктах діяли польські клуби (Козятин, Бердичів, Вінниця, Немирів)»⁷.

Однак регіональний вимір також ураховувався українськими дослідниками, які приділяли особливу увагу західним регіонам України. Це стосується передусім праць, присвячених розвитку польської освіти на Волині – Житомирщині, тобто на Правобережній Україні, яка історично перебувала під впливом польської культури і де споконвіку проживали етнічні поляки. Серед таких авторів відзначимо Н. Сейко з її дослідженням «Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині – Житомирщині у 1905-1938 рр.» (1999)⁸ та С. Коляденко «Кременецький ліцей у системі освіти Волині (ХІХ – 30-ті роки ХХ століття)» (2003)⁹.

⁵ M. Teri, *Imperiiia natsionalnogo vyrivniuvannia. Natsii ta natsionalizm u Radianskomu Soiuzi (1923-1939 roky)*. Krytyka, Kyiv 2013. 639 с.

⁶ K. Dvirna, *Stvorennia ta likvidatsiia Polskoho pedahohichnogo instytutu v m. Kyievi v 30-kh rokakh KhKh st. (arkhivna rozvidka)*, Volynski istorychni zapysky. 2011. T. 6. С. 149-155.

⁷ A. H. Mohylna, *Polskyi pedahohichnyi instytut yak oseredok mizhkulturnoi vzaiemodii, Mova i kultura*. 2012. №. 15. T.5. С. 130-134.

⁸ N. A. Seiko, *Pedahohichni ta etnosotsiologichni zasady rozvytku polskoho shkilnytstva na Volyni-Zhytomyrshchyni u 1905-1939 rr*, Kyiv 1999.

⁹ S. M. Koliadenko, *Kremenetskyi litsei u systemi osvity Volyni*, (KhKh – 30-ti rr. KhKh st.). Kyiv, 2007.

Така безпрецедентна увага до «систематичного сприяння розвитку національної свідомості етнічних меншин», яка вилася у створення громадських й інституційних форм, хоча й мала своєю метою «радянлізувати» цей процес, взяти під свій контроль їхнє бажання розвивати свою освіту і культуру, все ж сприяла розвитку польської освіти і культури, хоча і в межах «імперії позитивної діяльності», якою впродовж 1920-х – на початку 1930-х років являвся Радянський Союз¹⁰.

Але до середини 1930-х років ідея рівноправного розвитку різних народів, об'єднаних в одному Союзі, змінилася на протилежну і призвела до терору в Україні, звела нанівець досягнення цих років і розпочала новий напрям радянського устрою під гаслом «дружби народів» як «реабілітації традиційної російської культури і російського націоналізму як сили, що забезпечує радянську єдність»⁹. Власне тоді й припинилися українсько-польські впливи і взаємовпливи. Після 1930-х років настали важкі воєнні 1940-і, зати́м повоєнні складні й водночас конструктивні 1950 і 1960-і роки, які в порушеній нами темі не досліджувалися, позаяк ці зв'язки і впливи після довгої перерви лише почали налагоджуватися. Вони були малопомітними, але тим більше цінними і важливими для більш повного розуміння як тогочасних історичних процесів так й тих, що відбуваються нині.

Сьогодні найбільш плідним дослідницьким напрямом вважається звернення до мікроісторії, як до процесу олюднення і персоніфікації загальноісторичного тла. Він дає можливість глибоко проникнути в суть загальних процесів через одичне явище. Ми використаємо цей метод для висвітлення українсько-польських впливів через розгляд долі і творчості однієї людини – учителя, директора сільської школи, публіциста і відомого українського педагога Василя Сухомлинського (1918-1970), який плідно працював у 50-60 роках ХХ ст. Він широко відомий за межами України завдяки своїм педагогічно-публіцистичним працям, і в першу чергу книзі «Серце віддаю дітям», в якій, хоча це і спеціально не досліджувалося, вперше в радянській педагогічній літературі прозвучало ім'я Януша Корчака не лише як великого польського педагога, але й як приклад для наслідування, високий життєвий і професійний взірець.

Василь Сухомлинський називав польського педагога «людиною незвичайної моральної краси»; його життя, праця стали для нього натхненням, «заповітом на все життя». Він перебував під сильним впливом особистості і творчості Корчака, про що свідчать і його твори, і виховна діяльність керованої ним школи. Так, як директор школи, він планував упорядити учительську кімнату, серед іншого, і висловами, афоризмами з творів видатних педагогів, і в першу чергу Януша Корчака. Ось які його слова обрав Сухомлинський для того, щоб учителі його школи кожного дня зустрічалися з корчаківськими думками: «Чим нижчий духовний рівень вихователя, безбарвніше його моральне обличчя, більше піклування про свій спокій,

¹⁰ М. Тері, *Imperia natsionalnogo vyrivniuvannia. Natsii ta natsionalizm u Radianskomu Soiuzi (1923-1939 roky)*. Крyтка. Kyiv 2013. 639 с.

зручності, тим більше він видає наказів і заборон, які диктуються нібито піклуванням про благо дітей. Вихователь, який не хоче неприємних сюрпризів і не бажає нести відповідальність за те, що може трапитися, – тиран». І ще один маленький афоризм: «Добра в тисячу разів більше, ніж зла. Добро сильне і непохитне». Ці слова повністю характеризують педагогічні світогляди обох педагогів. (З матеріалів особистого архіву сім'ї Сухомлинських).

У своїх творах Сухомлинський спирається на думки Корчака, вступає з ним у діалог, багато цитує його не лише на сторінках книги «Серце віддаю дітям», і в інших його творах знаходимо посилання на польського педагога. Однак, аналізу частотності згадувань і посилань Сухомлинського на праці Корчака до сьогодні не здійснено¹¹, хоча в Незалежній Україні захищено 5 кандидатських дисертацій, присвячених різним аспектам соціально-педагогічної діяльності польського педагога¹².

Сприйняття Василем Сухомлинським постаті і творчості Януша Корчака ми розподіляємо на дві частини: першу, коли він спирається і розвиває його ідеї в своїх педагогічних міркуваннях і другу, коли він звертається до постаті і подвигу польського педагога, коли йдеться про систему вихованих впливів на школярів.

Розпочнемо з першого, перегорнемо сторінки книги «Серце віддаю дітям», сама назва якої навіяна творчістю Корчака. Він, зокрема, пише: «Життя Януша Корчака, його подвиг дивовижної моральної сили й чистоти, стали для мене натхненням. Я зрозумів: щоб бути справжнім вихователем, треба віддати їм своє серце»¹³.

Які ж ідеї польського педагога найбільш співзвучні з позицією Сухомлинського? На що українець найбільше звертає увагу? Коли він цитує Корчака? Гортаємо сторінки «Серця» і знаходимо таку промовисту цитату «видатний польський педагог Януш Корчак в одному з листів нагадує про необхідність піднятися до духовного світу дитини, а не ставитися поблажливо до неї. Це дуже тонка думка, в сутність якої нам, педагогам, треба заглибитися. ... Заклик Януша Корчака піднятися до духовного світу дитини треба розуміти як найтонше розуміння і відчуття дитячого пізнання світу – пізнання розумом і серцем»¹³.

Сухомлинському імponує наступні думки Корчака про те, що кожна жива істота, як і нежива природа – і собака, і пташка, і метелик, і квітка, і камінчик, і мушля – їх усіх дитина наділяє душею. І Сухомлинський продовжує далі цю думку і говорить, що для того, щоб дитина так зливалася з оточуючим світом,

¹¹ U predmetnomu pokazhchyku do piatytomnoho vydannia Vybranykh tvoriv V.O. Sukhomlynskoho (Kyiv, 1977 s. 621-637) predstavlena chastotnist posylan na N. K. Krupsku, A. S. Makarenka, ale ne vydileno posylan na polskoho pedahoha, shcho svidchyt pro zamovchuvannia ofitsiinoiu pedahohikoiu 1970-kh – 1980-kh- rokiv osoby Yanusha Korchaka ta yoho dorobku

¹² *Ukrainska istoriko-pedahohichna nauka u dzerkali tematyky dysertatsiinykh doslidzhen (1995-2014). Khronolohichno-tematychnyi pokazhchyk*, Uman: FOP Zhovtyi. 2014. 357 c.

¹³ V. Sukhomlynskyi, *Sertse viddaiu ditiam. Nove prochyannia*, Kharkiv 2018, 540 c.

бачила і відчувала його, потрібно її виховати: «Добра дитина не падає з неба. Її потрібно виховати», – стверджує Василь Олександрович¹³.

Співпадають і думки педагогів щодо використання оцінки в початковій школі як інструменту покарання. Сухомлинський цитує слова Корчака: «Зачудовано зупиняється часом розумна дитина перед агресією сивочолої дурості» і продовжує далі: «"Поважайте дитяче незнання" – ці слова польського педагога запам'яталися мені на все життя. Лише тоді, коли вчитель опанує найвищу мудрість людинознавства – уміння шанувати дитяче незнання, двійка буде найгострішим, найтоншим, але таким, що ніколи не застосовуватиметься в початковій школі, інструментом»¹⁴.

Але не лише в «Серці віддаю дітям» Сухомлинський веде діалог з Янушем Корчаком. Так, наприклад, в книзі «Розмова з молодим директором» під час роздумів про матеріалізацію моральних постулатів (норм, правил, принципів), він звертає увагу на важливість форми їх опредмечення дитиною. Для підсилення своєї думки Сухомлинський наводить приклад з твору Януша Корчака «Коли я знову стану маленьким», де розповідається про те, як батьки Януша подарували йому рідкісну в ті роки річ – ковзани, а він виміняв їх на пенал з вишневого дерева. «Хіба мандрівник у пустелі не віддасть мішок з перлинами за жбан води?» – ставить запитання Корчак, а Сухомлинський розвиваючи далі цю думку, продовжує: «Кожна дитина має прагнути до свого *жбана води*, без якого вона не змогла б жити. Спочатку – це прив'язаність до речей, рослин, пізніше – до живих істот, до людей. Це могутній засіб виховання людяності»¹⁵.

Найважливіша ідея, що об'єднує обох педагогів – це ідея кордоцентризму, коли формування моральної, емоційної, естетичної культури дитини відбувається шляхом, який Януш Корчак назвав «пізнанням серця», а Сухомлинський, процитувавши ці слова у своїй праці «Методика виховання колективу», витлумачив як «пізнання людини серцем», бо той, хто не здатен цього робити «у кого людська біда не викликає жалю, співчуття, співпереживання», той здатен до жорстокості¹⁶.

Сухомлинський звертався не лише до ідейної складової спадщини Януша Корчака, а й бачив у постаті великий виховний потенціал, помістивши його серед тих особистостей, на прикладі життя яких мають виховуватися школярі, а педагоги – ознайомлювати з їхнім життям. У багатьох своїх творах, на сторінках, де йдеться про ідейне і громадянське виховання, український педагог завжди говорить про Корчака як про ідеал, взірець незламності духу, відданості своїй справі, любові до дітей аж до самопожертвування. Він зазначає: «Януш Корчак – педагог, лікар, національний герой польського народу, вихователь притулку для єврейських дітей – сиріт. Під час окупації Варшави фашистами, коли гітлерівці вирішили спалити дітей з притулку

¹⁴ V. Sukhomlynskyi, *Sertse viddaiu ditiam. Nove prochyttannia*, Kharkiv 2018, 540 с.

¹⁵ V. O. Sukhomlynskyi, *Rozmova z molodym dyrektorom*, В 5 т. Т. 4. 1977. С. 546.

¹⁶ V. O. Sukhomlynskyi, *Metodyka vykhovannia kolektivu*, В 5-ти т. Т 1. 1976. С.341-637.

Януша Корчака в печач Трєблінки, він відмовився від порятунку, який йому пропонували, і пішов на смерть разом з дітьми»¹⁷.

Сухомлинський також включав до рекомендаційних списків художньої літератури і для дітей молодшого віку, і для підлітків повісті Януша Корчака під загальною назвою «Коли я знову стану маленьким»¹⁸, яка вийшла в перекладі російською мовою в Москві у видавництві дитячої літератури в 1961 р., тобто в роки часткової демократизації культурного і суспільного життя в СРСР.

Відтак, незважаючи на певне замовчування особистості і творчого доробку Януша Корчака в Радянському Союзі, прослідковуємо на прикладі Сухомлинського, що ідеї польського педагога не лише проникали в радянський освітній простір, а й через Василя Сухомлинського оприлюднювалися, приймалися і поділялися, виступали джерелом, з якого продукувалися нові ідеї, які не були характерними для радянської виховної парадигми.

Але не лише українські педагоги цікавилися польськими: в 1950-і й упродовж 1960-х років польські науковці виявляли підвищену увагу до радянської освіти взагалі і до Сухомлинського зокрема, як до директора школи та автора науково-публіцистичних праць. Починаючи з 1954 року статті українського педагога, присвячені різним аспектам виховання школярів, почали з'являтися на сторінках польських періодичних видань. Інтерес польських педагогів до Сухомлинського був викликаний, на мою думку, тим, що повоєнна Польща, змушена «будувати соціалізм», повинна була реформувати систему освіти на радянський взірець, вчитися у «старшого брата». Той факт, що в поле зору польських педагогів потрапив серед інших і Сухомлинський, можна пояснити тим, що він писав живою мовою, не такою офіційно-схоластичною, до того ж спирався на власний досвід, описував його в своїх творах. Звичайно, може бути й інша аргументація цього явища. Однак, якою б вона не була, Сухомлинський поціновувався польськими педагогами як один із багатьох, а, можливо, як один з кращих. За життя Василя Олександровича було опубліковано, за нашими даними, 12 його статей у польських періодичних педагогічних виданнях¹⁹. Вони стосувалися питань взаємодії між учителем і вихователем, морального і естетичного виховання, єдності навчального і виховного процесів, індивідуального підходу до дитини, питання вибору учительської професії тощо²⁰.

На експериментальний характер навчальної і виховної роботи Сухомлинського, втілюваний в діяльність Павліської середньої школи

¹⁷ V. O. Sukhomlynskyi, *Metodyka vykhovannia kolektyvu*, В 5-ти т. Т 1. 1976. С.341-637.

¹⁸ V. Sukhomlynskyi, *Sertse viddaiu...* op. cit., 540 c.

¹⁹ V. Sukhomlynskyi, *Wyobyblyohrafiya*, Sost. A.Y. Sukhomlynskaia, O.V. Sukhomlynskaia. Kyev. 1987. 255 c.

²⁰ W. Suchmlinski, *Przewodnik i nauczyciel*,(w:) *O pracy organizacji pionierskiej*, Warszawa, 1954, s.91-95; W. Suchomlinski, *Pierwiastek estetyczny w wszechstronnym rozwoju człowieka*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1960 № 2, s. 3-25; W. Suchomlinski *Elementarz kultury moralnej*, „Wychowanie” 1964 № 8, s. 24-26; *List do mlodej nauczycielki*, „Glos nauczyciela”, 1968 № 17, s. 3 та інш.

звернули увагу ті польські дослідники, які вивчали досвід розбудови освіти в СРСР або цікавилися розвитком радянської педагогічної думки. Таким був польський вчений, професор Тадеуш Вілох (Tadeusz Wiloch) (1927-1995), фахівець з порівняльної і зокрема з радянської педагогіки, який часто приїздив до Радянського Союзу для ознайомлення з радянською системою освіти, з діяльністю окремих цікавих на його думку закладів. Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років, він неодноразово бував у селищі Павлиш, Павлиській школі, був гостем Сухомлинського, жив у його квартирі, що знаходилася на території школи.

В особистому архіві сім'ї Сухомлинських зберігається 12 копій листів Василя Олександровича Вілоху, повернених дружині педагога. У своїх листах Сухомлинський ділиться з польським колегою про спонтанні і не завжди продумані реформи в загальній середній освіті, що відбувалися в 1960-і роки в Радянському Союзі, сприйняття їх учительством, повідомляє про свої видавничі справи, розповідає про свою творчість. Він висловлює незадоволення позицією республіканського Міністерства освіти щодо вчителя: «Вчителі працюють дуже важко, тому що кількість годин на основні предмети (математика, мова) сильно скорочені. Змушені застосовувати героїчні зусилля, аби учні знали матеріал. А працівники Міністерства освіти залишаються відстороненими від проблем учительства. Це найбільш неприємні явища в житті нашого суспільства. В ім'я кар'єри керівник готовий на чорне говорити біле... Це страшно обурює вчительство» (13.11.1962). Йому болить непослідовність процесів, кидання з одного боку в інший, заперечення того, що вчора було істиною. «Я пишу Вам про це, – підкреслює він, – думаю, що це цікавить Вас та Ваших колег-учених» і робить «оптимістичний» висновок: «потрібно пам'ятати, що наш народ уміє створювати кумирів, але він уміє й крушити їх» (13.12.1963).

Василь Сухомлинський живо цікавиться польською освітою, взагалі польським життям. Так, у листі від 25.02.1960 р. зазначає: «Читав у газетах про підготовку до святкування тисячоліття Польщі. Поділяю Вашу радість і Ваше свято». В цитованому вже нами листі від 13.11.1962 р. залишає важливий для нас постскриптум: «Мене дуже цікавить польський педагог Януш Корчак. Надішліть, будь ласка, книжку, де була б його біографія, портрет. Це чудова людина. Про нього я пишу в книжці «Моральний ідеал молодого покоління». Дуже прошу Вас, надішліть цей матеріал якомога швидше». Ця приписка свідчить, що ніякої інформації про польського педагога в Радянському Союзі на той час не було.

У своїх листах Сухомлинський пише, що мріє побувати у Польщі, але все не складалося. А в останньому листі він сповіщає свого кореспондента, що висилає йому книгу «Серце віддаю дітям» і підкреслює, що вона «вже три роки маринувалася у видавництві, все побоювалися її видати, звинувачували в «абстрактному гуманізмі». І додає: «Надсилаючи її Вам, прошу звернути увагу на сторінки, присвячені Янушу Корчаку. Я в багатьох місцях пишу про нього з великим теплом, розповідаю, який величезний вплив він справив на мене» (19.07.1969).

За результатами поїздок в СРСР Тадеуш Вілох видав книгу «Радянська освітньо-виховна система» (1962), де серед інших описана система трудового виховання в Павльській середній школі²¹. Він також публікував у польських періодичних виданнях рецензії на твори Сухомлинського «Людина неповторна» (1962), «Виховання особистості в радянській школі» (1965), а також написав вступну статтю до польського видання книги «Сто порад учителям» (1987)²².

Але особливий інтерес до творчості українського педагога польські дослідники виявили після того, як педагог пішов із життя, тобто після 1970 року. Цьому сприяли і попередні публікації його статей в польській пресі, але великою мірою і зростання популярності в Радянському Союзі, полеміка навколо імені і праць Сухомлинського у 1967-1968 і наступні роки. До того ж московське видавництво «Прогрес», що спеціалізувалося на випуску літератури іноземними мовами, а відтак пропагувало книги радянських авторів у зарубіжжі, видало польською мовою дві книги Сухомлинського – «Серце віддаю дітям» (1979) і «Народження громадянина» (1982) саме для розповсюдження у Польщі²³. Але ці переклади, здійснені радянським видавництвом, не стали популярними серед учительства Польщі з різних причин, і серед них якість перекладу була далеко не останньою.

Перш за все зазначимо, що у 1980-х роках в Польщі були опубліковані у перекладі польською мовою три праці Сухомлинського: «Серце віддаю дітям» (1978)²⁴, «Деякі слова про виховання» (1982, польська назва збірки «Батьківська педагогіка»)²⁵, «Сто порад учителям» (1987)²⁶.

У ці роки Сухомлинським зацікавилися помітні постаті польської педагогіки. І тут особистісний фактор, як і завжди буває, зіграв далеко не останню роль. Зупинимося на найбільш знакових науковцях та їхніх публікаціях, які і донині ще не втратили своєї наукової значущості, присутні в дослідницькому полі Польщі.

Відтак вважаємо, що видані твори вийшли за ініціювання і підтримки польських дослідників, які виявляли інтерес до Сухомлинського впродовж років. І серед них назвімо Олександра Левіна (Alexander Levin) (1915-2002), професора, освітнього діяча, теоретика освіти і виховання, послідовника Януша Корчака, який певний час працював під його керівництвом. Як дослідник, вивчав розвиток гуманістичних ідей у світі через постаті Януша Корчака, Антона Макаренка, Селестена Френе. З часу появи імені Сухомлинського в педагогічних виданнях цікавився його творчістю, на

²¹ T. Wiloch, *Radziecki system oświatowo – wychowawczy*, PWN, Warszawa 1962, 192 s.

²² *Biobibliograficzny pokazchcyk "Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi: do 100-richchia vid dnia narodzhennia"*. Upor. O.V. Sukhomlynska, L.D. Berezivska ta insh. – Vinnytsia: Tvory, 2018. 395 2c.

²³ W. A. Suchomlinski, *Me serce – dzieciom*, M: Progress. 1979. 504 s. W. A. Suchomlinski *Narodziny obywatela*, M: Progress. 1982. 464 s.

²⁴ W. Suchomlinski, *Oddaj serce dzieciom* [tl. Marian Byblyuk, Wstęp A. Lewin]. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978, 322 s.

²⁵ W. Suchomlinski, *Słów kilka o wychowaniu* [wstęp A. Lewin], WSiP, Warszawa. 1982, 112 s.

²⁶ W. Suchomlinski, *Sto rad dla nauczyciela*, [wstęp T. Wiloch], WSiP, Warszawa 1987, 232s.

початку 1980-х років бував у Києві, відвідував дружину педагога Ганну Сухомлинську.

Ознайомившись з його творчою спадщиною, Олександр Левін відразу зарахував себе до його прихильників, бо вважав його ідеї гуманістичними, дитиноцентричними. Він написав вступні статті до польського перекладу книги «Серце віддаю дітям» – «Василь Сухомлинський – видатний педагог нашого часу» та до збірки «Де кілька слів про виховання», де підкреслюється думка про важливість виховання дітей у сім'ї.

Авторка цієї статті листувалася з Олександром Левіним, він підтримував мої розвідки з порівняльної педагогіки, і зокрема вивчення спадщини французького педагога Селестена Френе, цікавився розвитком сухомлиністики, жалкував, що не мав змоги приїхати в Україну і взяти участь у міжнародній конференції, присвяченій 75-річчю від дня народження В. Сухомлинського (лист від 18.12.1993).

У контексті ознайомлення польського вчителства зі спадщиною Сухомлинського відзначимо книгу відомого польського дидакта і методолога професора Вінцента Оконя (Wincenty Okon) (1914-2011) «Десять альтернативних шкіл» (1997), де серед шкіл, відомих у всьому світі – О. Декролі, С. Френе, Я. Петерсона, Ол. Нілла та інших, йдеться і про школу в Павлиші (розділ «Павлиська школа Василя Сухомлинського»), в якому особлива увага приділяється емоційно-ціннісному вихованню дітей²⁷.

Найбільшим, найпомітнішим дослідником і популяризатором творчої спадщини українського педагога у Польщі, починаючи з кінця 1970-х років і дотепер є доктор наук, професор Університету імені Миколи Коперника в Торуні, а нині Куявсько-поморської вищої школи в Бигощі Маріан Библюк (Marian Bybluk). Його внесок у дослідження творчості Сухомлинського є дуже значним і слугує яскравим прикладом українсько-польських творчих зав'язків. Так, бібліографічні покажчики доробку Сухомлинського (а їх, найбільш повних, налічується 6) називають 25 праць польського дослідника, присвячених різним аспектам творчості українського педагога. І, впевнена, це не повний перелік.

Польський професор цікавився постаттю і спадщиною Сухомлинського, починаючи з 1970-х років, неодноразово відвідував Київ, Павлиш, працював у архівах, брав інтерв'ю у вчителів, рідних педагога. І до сьогодні ми підтримуємо з ним зв'язки, листуємося, обмінюємося інформацією, публікаціями. Маріан Библюк – активний учасник Міжнародного товариства послідовників Сухомлинського та Всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського. У Польщі вийшли дві його книги, присвячені доробку українського педагога: «Педагогічна концепція і виховна система Василя Сухомлинського»(1982)²⁸, що лягла в основу кваліфікаційної роботи як

²⁷ W. Okoń, *Dziesięć szkół alternatywnych*, WSiP, Warszawa 1997, 238s.

²⁸ M. Bybluk, *Koncepcja pedagogiczna i system wychowawczy Wasyła Suchomlińskiego*, Wydawnictwo UAM, Torun 1982, s. 181.

доктора філософії, та «Школа радості Сухомлинського» (1990)²⁹, а також багато статей, рецензій відгуків у польських часописах.

Вся сукупність праць, написаних професором Библюком, відображає глибинне розуміння розвитку освітніх процесів у Радянському Союзі, представляє нову, свіжу і неупереджену оцінку доробку Сухомлинського в царині освіти і виховання дітей, його підходам до розвитку дитини, організації і функціонування загальнопедагогічного процесу, спілкування дорослого і дитини тощо. Він не обмежується вивченням праць лише Сухомлинського – в колі його наукових інтересів перебувають й інші українські педагоги – Антон Макаренко, а в останні роки – і Григорій Ващенко. У порівняно нещодавно опублікованій праці «Відродження і розвиток освіти в Незалежній Україні» (2011), М. Библюк розкриває сприйняття і оцінювання сучасними українськими педагогами-науковцями спадщини Сухомлинського, порівнює його ідеї і погляди з концепціями Антона Макаренка, Григорія Ващенка, тобто з іншими знаковими постатями української/радянської педагогіки³⁰.

У листі до авторки цієї статті (9.11.2001) професор Библюк зазначає, що досить велика кількість його публікацій, присвячених Сухомлинському «зобов'язує продовжувати працювати в певному напрямі, вести наукову і популяризаторську роботу». Його також хвилює, що нині «в Польщі тільки декілька людей добре знали або знають спадщину Василя Олександровича, але, на жаль, це педагоги старшого покоління або ж ті, що пішли з життя... в педагогіці і в освіті, крім мене, думки Сухомлинського пропагує лише Мечислав Лобоцьки з Любліна» (8.06.2018). Свої вболівання польський науковець висловив у статті «Чому польська педагогічна думка не збагатилася творчістю В.О. Сухомлинського?», що була опублікована в Україні у 2018 році³¹.

Незважаючи на досить песимістичну назву статті, ознайомившись з нею, переконалися, що польська педагогічна думка, якщо брати її в історичному, що й робить насправді автор статті, а не лише в сьогочасному вимірі, таки збагатилася ідеями Сухомлинського. Професор Библюк розкриває «золотий час для проникнення ідей В.О. Сухомлинського в Польщу», а це 1970-1980-і роки, і перелічує ті постаті Т. Вілоха, В. Оконя, О. Левіна і себе також, які виступали передавачами ідей, що розповсюджувалися не лише в теорії, а й в процесі підготовки студентів до педагогічної діяльності. І тут йому є про що говорити. Він ставить питання: «Чи заросте до українського педагога «народна стежка?», і залишає його відкритим, наголошуючи, що

²⁹ M. Bybliuk, *Radosna szkoła Suchomlińskiego*, Wydawnictwo UAM, Warszawa – Toruń 1990., s. 105.

³⁰ M. Bybliuk, *Odrodzenie i rozwój oświaty w niepodległej Ukrainie 1991-2010*. Warszawa 2011, s. 200.

³¹ M. Bybliuk, *Pochemu polskaia pedahohycheskaia mysl neobohaty las tvorchestvom V. A. Sukhomlynskoho*, Naukovi zapysky Tsentralno-ukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho uniwersytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: pedahohichni nauky. Вип. 172 (2018). С.35-38

«заростанню» сприяють геополітичні та ідеологічні бар'єри та зсуви, перехід на інші ідеологічні, політичні й, відповідно, педагогічні засади, що здійснили великий вплив на педагогічні науки у Польщі³².

І Маріан Библюк не ностальгує за минулими часами, а здійснює певні кроки, порушуючи цю новітню традицію, і у 2019 році публікує нову редакцію книги «Серце віддаю дітям» у власному перекладі зі своїм вступним словом. Тут же він помістив вступну статтю Олександра Левіна «Василь Сухомлинський – видатний педагог нашого часу», що була поміщена у польському виданні 1978 р.³³ У листі до мене професор зазначив, що йому дуже хотілося б «щоб у польських підручниках педагогіки біля прізвищ таких педагогів-новаторів, видатних практиків як Януш Корчак, С. Френе, М. Монтесорі, Р. Штайнер та ін. нарешті і назавжди з'явилося прізвище В. Сухомлинського – класичного представника педагогіки серця». Крім того, у нього є й особисті причини здійснити цю публікацію: «Видання і розповсюдження цієї книжки в Польщі я розглядаю як вираз моєї вдячності до святої пам'яті Вашого Батька, який своєю творчістю надихнув мене до серйозного вивчення (перша кандидатська поза СРСР) і подальшого становлення на шлях наукової роботи» (20.05.2019).

Вихід цього перекладу у світ приніс, на нашу думку, перші плоди. Так, в матеріалах Українсько-польського наукового форуму, що відбувся в Україні в листопаді 2019 року, поміщено статтю Богуслава Сліверського, доктора наук, професора, голови Комітету педагогічних наук Польської академії наук, що носить назву «Кордіальна філософія української педагогіки серця Василя Сухомлинського», в якій аналізується широке коло теоретичних і методологічних питань, що стосуються як «педагогіки серця», так і її практичного втілення в діяльності школи Сухомлинського у порівнянні з ідеями і доробком Януша Корчака³⁴.

Для нас у цій доповіді важливі декілька моментів. По-перше, той факт, що ця стаття була написана під впливом книги, виданої М. Библюком, про що свідчать наступні слова професора: «Без сумніву, творчість М. Библюка становить ключове, хоча все ще фрагментарне, доповнення знань на тему педагогіки В. Сухомлинського, оскільки у нас в Польщі немає перекладів усіх його праць. Тож ці знання потребують нових досліджень і дослідницьких проєктів, які можна створити у рамках співпраці польських і українських вчених».³³

Висловився автор і з приводу подальшої долі спадщини Сухомлинського в Польщі. Він зазначає: «Польська педагогіка не забула про В. Сухомлинського, оскільки за минулого політичного ладу до його публікацій зверталися не лише з огляду на країну їх походження, а й з огляду

³² Ibidem, s. 35-38.

³³ W. Suchomlinski, *Oddaję serce dzieciom* [wstęp M. Bybluk, A. Lewin. Tłumaczył M. Bybluk], Brzezia Łaka 2019, s. 346.

³⁴ B. Sliverskyi, *Kordialna filozofia ukraińskiej pedagogiki sertsia Wasylii Sukhomlynskiego*, V kn.: VIII Ukraino-polskyi/ Polsko-ukraiński naukowy forum «Osvita dla myru». Kyiv: Znannia Ukrainy. 2019. 56 s.

на суголосність змісту з польською логікою збереження для наступних поколінь зразків Нового виховання» і продовжив ще одною важливою ідеєю: «Для кожного покоління важливим має бути те, чи наступні покоління педагогів знаходять у текстах видатних реформаторів виховання такі аргументи, які можуть становити для сучасників своєрідну опору для власної педагогічної діяльності»³⁵

Відтак, ці останні публікації дають надію на налагодження взаємозв'язків між українським і польськими педагогами в царині «знаходження у текстах реформаторів таких аргументів, які можуть становити для сучасників своєрідну опору для власної педагогічної діяльності», як пропонує шановний пан професор. Як видається, надалі ідеологічна складова відступатиме, а педагогічна, навпаки, посідатиме чільне місце. І от якраз постаті Януша Корчака і Василя Сухомлинського можуть слугувати прикладом і основою для такої співпраці. Тим більше, що в цьому напрямі вже здійснено досить багато. Так, у 1993 році в Києві було засновано Українське товариство Януша Корчака під головуванням Світлани Петровської, завдяки старанням і відданості якої, любові до дітей і до Януша Корчака воно успішно працює ось уже 23 роки, розширюючи і поглиблюючи свою діяльність. За ініціативи Товариства та підтримки Польського інституту в Києві в столиці України з'явилися вулиця Януша Корчака, а 20 листопада 2012 року на фасаді будинку по вул. Володимирській, 47 (центр міста) була урочисто відкрита Меморіальна дошка Януша Корчака (скульптор Іван Григор'єв), де педагог зображений разом з дітьми. Дошка встановлена в пам'ять про перебування польського педагога в Києві в роки Першої світової війни, біля неї відбувається багато подій, пов'язаних з іменем Корчака, із захистом дітей тощо. У Києві українською мовою видаються книги Корчака та література про нього, у м. Коростишев працює Міжнародний приватний навчально-виховний комплекс імені Януша Корчака. Товариство проводить Дні та Тижні Януша Корчака, долучаючи до цих подій широкі кола освітян, і серед них сухомлинців, які всіляко підтримують цей рух і висловлюються щодо спорідненості ідей і праці обох педагогів. Так, у квітні 2017 року в Києві відбулася Міжнародна науково-практична конференція з педагогіки і дитячої психології «Філософія дитинства Януша Корчака. Фундаментальні потреби дитини в сучасному суспільстві»³⁶, в якій взяли участь прихильники корчаківських ідей, члени Міжнародної асоціації Януша Корчака. І в багатьох виступах звучали перехресні думки, аналогії з праць цих двох педагогів – Януша Корчака і Василя Сухомлинського.

Оскільки за останні декілька років українсько-польські педагогічні і наукові зв'язки інтенсифікувалися, що свідчить про загальну тенденцію, то дослідження ідей Сухомлинського польськими педагогами в контексті

³⁵ Ibidem.

³⁶ Filozofia dytynstva Yanusha Korchaka. Fundamentalni potreby dytyny v suchasnomu suspilstvi: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii z pedahohiky ta dytyachoi psykholohii, 7-8 kvitnia 2017 r., Kyiv // K.: Dukh i litera. 2017. 416 P.

наукових і освітніх пошуків буде розгортатися і надалі. Так, чекає дослідників, наприклад, епістолярна спадщина, листування Сухомлинського з Тадеушем Вілохом, листування між українськими і польськими вченими щодо спадщини Сухомлинського, потребують також аналізу тексти перекладів, наприклад, книги «Серце віддаю дітям» у московському видавництві й у Польщі, компаративний аналіз ідей і думок двох гуманістів – Януша Корчака і Василя Сухомлинського, які об'єднують наші дві педагогічні спільноти – українську і польську.

Bibliografia

- Biobibliohrafichni pokazhchyk "Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi: do 100-riчchia vid dnia narodzhennia"*. Upor. O.V. Sukhomlynska, L.D. Berezivska ta insh. – Vinnytsia: Tvory, 2018.
- Bybluk M., *Koncepcja pedagogiczna i system wychowawczy Wasyla Suchomlinskego*, UAM, Toruń 1982.
- Bybluk M., *Radosna szkoła Suchomlinskego*, UAM, Warszawa – Toruń 1990, 105 s.
- Bybluk M., *Odrodzenie i rozwój oświaty na niepodległej Ukrainie. 1991-2010*. 2011.
- Выблик М. *Pochemu polskaia pedahohycheskaia mysl ne o bothaty las tvorchestvom V. A. Sukhomlynskoho*, Naukovi zapysky Tsentralno-ukrainskoho derzhavnogo pedahohichnoho uniwersytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seria: pedahohichninauka. Vip. 172 (2018).
- Dvirna K. *Stvorennia ta likvidatsiia Polskoho pedahohichnoho instytutu v m. Kyievi v 30-kh rokakh KhKh st. (arkhivna rozvidka)*, Volynski istorychni zapysky. 2011. T. 6.
- Filosofia dytynstva Yanusha Korchaka. Fundamentalni potreby dytyny v suchasnomu suspilstvi: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii z pedahohiky ta dytiachoi psykholohii, 7-8 kvitnia 2017 r.*, Kyiv // K.: Dukh i litera. 2017.
- Koliadenko S.M. *Kremenetskyi litsei u systemi osvity Volyni (KhIKh – 30-ti rr. KhKh st.)*. Kyiv, 2007
- Martin Teri. *Imperiia natsionalnoho vyrivniuvannia. Natsii ta natsionalizm u Radianskomu Soiuzi (1923-1939 roky)*, „Krytyka”, Kyiv, 2013.
- Mohylna A.H. *Polskyi pedahohichniy instytut yak oseredok mizhkulturnoi vzaiemodii*, „Mova i kultura”, 2012. №. 15. T.5.
- Okoń W. *Dziesięć szkół alternatywnych*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne (WSiP). 1997.

- Seiko N.A. *Pedahohichni ta etnosotsiologichni zasady rozvytku polskoho shkilnytstva na Volyni-Zhytomyrshchyni u 1905-1939 rr.* Kyiv, 1999.
- Sliverskyi B. *Kordialna filozofii ukrainskoi pedahohiky sertsia Vasylia Sukhomlynskoho*, (w:) VIII Ukraino-polskyi/ Polsko-ukrainskyi naukovyi forum «Osvita dla myru», Znannia Ukrainy, Kyiv 2019.
- Suchmlinski W. *Przewodnik i nauczyciel.* (w:) *O pracy organizacji pionierskiej*, Warszawa 1954, s. 91-95; Suchomlinski W., *Pierwiastek estetyczny w wszechstronnym rozwoju człowieka*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1960 № 2; Suchomlinski W., *Elementarz kultury moralnej*, „Wychowanie” 1964, № 8.; *List do młodej nauczycielki*, „Głos Nauczyciela”, 1968 -№ 17.
- Suchomlinski W. *Oddaj serce dzieciom* [tl. Marian Bybluk, Wstęp A. Lewin]. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. 1978.
- Suchomlinski W. *Słów Kilka o wychowaniu* [wstęp A. Lewin]. Warszawa: WSiP. 1982.
- Suchomlinski W. *Sto rad dla nauczyciela.* [wstęp T. Wiloch]. Warszawa: WSiP. 1987.
- Suchomlinski W.A. *Me serce – dzieciom.* M: Progress. 1979.
- Suchomlinski W.A. *Narodziny obywatela.* M: Progress. 1982.
- Suchomlinski Wl. *Oddaję serce dzieciom* [wstęp M. Bybluk, A. Lewin. Tłumaczył M. Bybluk]. Brzezia Łąka. 2019.
- Sukhomlynska O. *Ukraino-polskie w wzajemne wpływy pedagogiczne w wymiarze historycznym: przypadek Wasyla Suchmlinskiego*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Section J. Paedagogia. Psychologia/ Vol.29. №2(216). 2016.
- Sukhomlynska O. *Ukrainsko-polski pedahohichni vplyvy v istorychnomu vymiri: vypadok V. Sukhomlynskoho // Istoryko-pedahohichniy almanakh.* 2016. M. № 1.
- Sukhomlynskyi V.A. *Byoblyohrafiya.* Sost. A.Y. Sukhomlynskaia, O.V. Sukhomlynskaia. Kyev. 1987.
- Sukhomlynskyi V.O. *Metodyka vykhovannia kolektyvu.* В 5-ти т. Т 1. 1976.
- Sukhomlynskyi V.O. *Rozмова z molodym dyrektorem.* В 5 т. Т. 4. 1977.
- Sukhomlynskyi V. *Sertse viddaiu ditiam. Nove prochyttannia.* Kharkiv: 2018.
- U predmetnomu pokazhchyku do piatytomnoho vydannia Vybranykh tvoriv V.O. Sukhomlynskoho* (Kyiv, 1977 s. 621-637) predstavlena chastotnist posylan na N. K. Krupsku, A. S. Makarenka, ale ne vydileno posylan na polskoho pedahoha, shcho svidchyt pro zamovchuvannia ofitsiinoiu pedahohikoiu 1970-kh – 1980-kh- rokiv osoby Yanusha Korchaka ta yoho dorobku

Ukrainska istoryko-pedahohichna nauka u dzerkali tematyky dysertatsiinykh doslidzhen (1995-2014). Khronolohichno-tematychnyi pokazhchyk. Uman: FOP Zhovtyi. 2014.

Wiloch T. *Radziecki system Oświatowo – wychowawczy*. Warszawa: PWN. 1962.

UKRAIŃSKO-POLSKIE WPŁYWY PEDAGOGICZNE W WYMIARZE HISTORYCZNYM: PRZYPADEK W. SUCHOMLIŃSKIEGO (NOWY KOMENTARZ DO JUŻ OMAWIANEGO TEMATU)

Słowa kluczowe: edukacja, wzajemne zrozumienie, pedagog, pedagogika, kozwój, wpływy, publikacja, książka, Polska, Ukraina.

Streszczenie

Artykuł dotyczy znaczenia ukraińsko-polskich powiązań pedagogicznych dla rozwoju nowoczesnej edukacji jakościowej, budowy wspólnego europejskiego domu; argumentuje znaczenie doświadczenia historycznego dla pełniejszego zrozumienia procesów zachodzących obecnie, dla zrozumienia osiągnięć przeszłości we współczesnej międzykulturowej przestrzeni pedagogicznej. Jako przykład wybrano postać i twórczość ukraińskiego pedagoga Wasyla Suchomlińskiego, jego związki z polskimi pedagogami w latach 50-60 XX wieku; wpływ na jego światopogląd pedagogiczny wybitnego polskiego pedagoga Janusza Korczaka; scharakteryzowano dalszy rozwój więzi i wpływów ukraińsko-polskich w ciągu następnych dziesięcioleci. Artykuł analizuje tłumaczenia książek Suchomlińskiego w Polsce, popularyzując jego idee przez znanych polskich pedagogów-badaczy, m.in. Tadeusza Wilocha, Aleksandra Lewina, Wincentego Okonia, Mariana Bybluka i innych. Podkreśla się perspektywę podejścia mikrohistorycznego, umożliwiającego spojrzenie na wspólne procesy przez pryzmat losu jednostki, jej dziedzictwa pedagogicznego jako składnika przestrzeni międzykulturowej.

UKRAINIAN AND POLISH PEDAGOGICAL INFLUENCES IN THE HISTORICAL DIMENSION: THE CASE OF V. SUKHOMLYNSKYI (new comments on already considered topic)

Key words: education, mutual understanding, teacher, education, development, influences, publication, book, Poland, Ukraine.

Summary

The article is devoted to the importance of the Ukrainian-Polish pedagogical relations for the development of the modern education quality, building a common European home; the historical expertise significance for the better understanding of the modern processes, the realization of the previous achievements in the contemporary intercultural pedagogical space is discussed. As an example, the

figure of Vasyl Sukhomlynskyi, the Ukrainian pedagogue, and his creative heritage, relations with the Polish colleagues in 50-60-s of the XX century, the influence of Janusz Korczak, the famous Polish educator, on his outlook were chosen; the further development of the Ukrainian-Polish relations and the influences over the next decades were featured. In the article, an analysis is conducted on the translation of V. Sukhomlynskyi's books in Poland, the popularization of his ideas by the well-known Polish teachers and researchers, including Tadeus Wiloch, Aleksander Levin, Vinset Oconee, Marian Byblyuk and others. The microhistorical approach prospects are emphasized; it allows to consider the overall processes in the light of the certain individual's destiny, his educational heritage as an intercultural space component.

Ключові слова: освіта, взаєморозуміння, педагог, педагогіка, розвиток, впливи, публікація, книга, Польща, Україна.

Резюме

Стаття присвячена важливості українсько-польських педагогічних зав'язків для розбудови сучасної якісної освіти, побудови спільного європейського дому; аргументується значення історичного досвіду для більш повного розуміння процесів, що відбуваються нині, для осмислення здобутків минулого в сучасному міжкультурному педагогічному просторі. В якості прикладу обрано постать і творчий доробок українського педагога Василя Сухомлинського, його зв'язки з польськими колегами у 50-60-х роках ХХ ст.; вплив на його педагогічний світогляд видатного польського педагога Януша Корчака; охарактеризовано подальший розвиток українсько-польських зав'язків і впливів впродовж наступних десятиліть. У статті аналізуються переклади книг Сухомлинського у Польщі, популяризація його ідей відомими польськими педагогами-дослідниками, серед яких Тадеуш Вілох, Олександр Левін, Вінсет Оконь, Маріан Библюк та інші. Підкреслюється перспективність мікроісторичного підходу, що дає можливість подивитися на загальні процеси крізь призму долі окремої людини, її педагогічної спадщини як складової міжкультурного простору.

**DWIE KONCEPCJE - DWA SPOJRZENIA NA DZIECIŃSTWO:
JANUSZ KORCZAK I WASYL SUCHOMLIŃSKI**

Dziś możemy zaobserwować, jak teoretyczne i praktyczne dziedzictwo znanych pedagogów odgrywa ważną rolę w rozwoju nauki pedagogicznej i nowoczesnej szkoły opartej na „odrodzeniu diachronicznych idei przeszłości”².

Głównymi zasadami dzisiejszej edukacji są powszechne wartości ludzkie, humanizm, znaczenie ludzkiego życia i zdrowia, swobodny rozwój osobowości, przestrzeganie praw człowieka, troska o środowisko, miłość do swojego kraju, szacunek dla starszego pokolenia oraz dla tradycji rodzinnych i innych.

To właśnie w takim kontekście znajdują się główne cele edukacji, które koncentrują się przede wszystkim na dziecku, na rozwijaniu jego zdolności i zaspokajaniu indywidualnych potrzeb. To lata szkolne i przedszkolne przypadają na okres dzieciństwa, kiedy kształtuje się człowiek, obywatel, osobowość. Jak podkreśla polska badaczka S. Guz: „dzieciństwo jest konstruktem historycznym, który jest uwarunkowany zmianami politycznymi, społecznymi, kulturowymi cechującymi daną epokę. Zależy ono również od dominujących w określonym miejscu i czasie poglądów filozoficznych i pedagogicznych”³.

Fenomen dzieciństwa badany jest przez różne nauki (humanistyczne, społeczne, przyrodnicze). Każda z tych nauk zgromadziła szeroką wiedzę o dzieciństwie i opracowała odpowiednie narzędzia badawcze. Mówimy o takich naukach jak psychologia, etnografia, fizjologia, historia, socjologia, pediatria, w mniejszym stopniu pedagogika, która wykorzystuje osiągnięcia wielu z tych nauk, ale do dziś uważa dzieciństwo za niezintegrowaną całość, a dziecko – nie za jedność fizjologiczną, psychologiczną, genetyczną, społeczną, we wzajemnym związku tych czynników i rozwoju, lecz za dziecko w wieku przedszkolnym, dziecko jako uczeń, uczeń szkoły podstawowej itp. Wszystkie wymienione nauki, z wyjątkiem etnografii dzieciństwa lub antropologii, dają bardziej pierwszeństwo takim terminom jak „dziecko”, „dzieci” niż „dzieciństwo”⁴.

¹ **Natalia POBIRCHENKO**, prof. dr hab. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy, członek korespondent Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy.

² E. Popadopoulou, *The humanitarian pedagogy of Sukhomlinsky and the application of his ideas in preschool education*, „International Views of Early Childhood Education” 2008, s. 1–9.

³ S. Guz, *Dziecko i dzieciństwo w percepcji dzieci kończących edukację przedszkolną i wczesnoszkolną*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2018, T. XXXVII, z. 1, s. 95–109.

⁴ О. Сухомлинська, *Українсько-польсько педагогічні впливи в історичному вимірі: випадок В. Сухомлинського*,

https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2016_1/8.pdf, dostęp: 22.08.2019 r.

Nowy paradygmat myślenia społecznego zdefiniował fenomen dzieciństwa jako podstawową, znaczącą rzeczywistość, wymagającą zmiany postawy wobec niego przez społeczność dorosłych, a przede wszystkim nauczycieli. Konsekwencją procesu demokratyzacji społeczeństwa była transformacja społeczeństwa od „doroślocentryzmu” do „dzieciocentryzmu”, co doprowadziło do zmian w społeczno-kulturalnym systemie edukacji dzieci w kierunku równości dzieci z dorosłymi w zakresie możliwości rozwoju społecznego, psychicznego i kulturowego.

Badanie dzieciństwa wykazało, że istnieje wiele definicji tego pojęcia, ale żadna z nich nie jest dokładna i wyczerpująca, co jeszcze raz pokazuje brak wiedzy o dzieciństwie. Istnieje nadzieja, że przyszli badacze, a także nasza konferencja, przyczynią się do naukowego rozwoju definicji „dzieciństwa”.

Współczesna pedagogika dzieciństwa, chcąc realizować swoje cele, musi podjąć szereg działań, aby ich podmiotem uczynić dziecko, ponieważ tylko taka polityka oświatowa zagwarantuje rozwój jednostki i jej przygotowanie do życia w społeczeństwie. Jednak, aby było to możliwe – jak uważa Joanna Skibska – nauczanie i wychowanie muszą wyznaczać i określać umysł i serce, szacunek i zrozumienie, akceptację i życzliwość. Dzisiejsza szkoła w szczególności musi gwarantować podążanie za każdym uczniem i jego indywidualnością. Podmiotowość dziecka to także swoisty wyznacznik i miernik wiedzy oraz umiejętności dobrego nauczyciela: wychowawcy – diagnosty – terapeuty⁵.

Źródłem gotowych wskazówek i rozwiązań problemów pedagogiki dzieciństwa jest praca i działalność wybitnych znanych na całym świecie nauczycieli XX wieku – Janusza Korczaka (Polska) i Wasilija Suchomlińskiego (Ukraina). Aby to pokazać, zwrócę się do takiej metody badań jak mikrohistoria – do procesu humanizacji i personifikacji tła historycznego. Stworzy to możliwość głębokiego wglądu w istotę wspólnych procesów za pomocą jednego zjawiska⁶.

Zastosuję także tę metodę do analizy dialogu dwóch pedagogik dzieciństwa – polskiej i ukraińskiej – niezwykle przydatnych ze względu na obecność w każdej z nich możliwości wzajemnego wzbogacenia się.

Pomimo że obaj pedagogowie żyli w różnych krajach, w różnych warunkach społecznych i politycznych, należeli do różnych pokoleń, pracowali w różnym czasie – Janusz Korczak (1878–1942) w pierwszej połowie, Wasilij Suchomliński (1918–1970) w drugiej połowie XX wieku; Janusz Korczak pracował w domach dziecka, Wasilij Suchomliński był dyrektorem szkoły wiejskiej przez 22 lata – każdy z nich stworzył własną oryginalną koncepcję pedagogiczną. Obaj pedagogowie mają ze sobą wiele wspólnego. Spróbuję to zademonstrować.

Janusz Korczak był znany na Ukrainie przed I wojną światową jako pisarz: *Dzieci ulicy* (1901), *Sława* (1905), *Dziecko salonu* (1906), *Moški*, *Joski i Srule* (1909) *Józki*, *Jaški i Franki* (1910), zbiór opowiadań *Bobo* (*Bobo*, *Spowiedź motyla*,

⁵ J. Skibska, *Podmiotowość dziecka w procesie edukacji - idea pedagogiki Janusza Korczaka we współczesnej praktyce pedagogicznej*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6712/Podmiotowosc_dziecka.pdf;sequence=1, dostęp: 22.07.2019 r.]

⁶ О. Сухомлинська, *Українсько-польсько педагогічні впливи в історичному вимірі...*

Feralny tydzień) 1914. Po I wojnie światowej napisał m.in. *Jak kochać dziecko* (1920), *Momenty wychowawcze* (1924).

Po wybuchu I wojny światowej Janusz Korczak został zmobilizowany, wstąpił do wojska jako lekarz. Był młodszym ordynatorem szpitala dywizyjnego, głównie na zapleczu frontu ukraińskiego. Pracując w szpitalu wojskowym w pobliżu Tarnopola, otrzymał trzydniowy urlop na święta Bożego Narodzenia, które postanowił spędzić w Kijowie, w polskiej społeczności. W tym czasie w Kijowie mieszkało prawie 100 000 Polaków, którzy mieli tam swoje instytucje kulturalne i edukacyjne. W szczególności społeczność polska na własny koszt, charytatywnie utrzymywała sierocińce dla polskich dzieci, które straciły rodziców podczas wojny. Janusz Korczak spędził te trzy dni w domu wychowawczym dla chłopców polskich w Kijowie, który prowadziła Maryna Rogowska-Falska. W tym krótkim czasie zorganizował samorząd dziecięcy pełniący funkcje legislacyjne i sędownicze, a także zaczął wydawać „Gazetkę” – organ opinii publicznej uczniów, która zawierała poważną analizę etyczną i psychologiczną różnych sytuacji i konfliktów, artykuły pisane przez dzieci, opowiadania, protokoły ze spotkań samorządu dziecięcego itp. „Gazetka” wprowadziła ducha demokratycznego w życie internatu⁷.

Janusz Korczak, znajdując się podczas wojny w Tarnopolu, często odwiedzał lokalny sierociniec, w którym warunki do wychowywania i życia dzieci były bardzo trudne. „To nie internat – pisał – a śmietnik, dokąd zrzucają dzieci, nieużytek wojny, smutne odpadki dyzenterii, tyfusu plamistego, cholery, które zmiatają rodziców”⁸.

W sierpniu 1917 r. polski pedagog zabrał z tarnopolskiego przytułku do swojego szpitala podczas przerwy na froncie ukraińskiego chłopca – Stefana Zagorodniuka. Janusz Korczak pisał: „Byłem ordynatorem lazaretu polowego. W okresie wojennego zacisza wziąłem chłopca z przytułku. Chciał się uczyć rzemiosła, a w lazarecie był warsztat stolarsko-ciesielski”⁹.

Korczak spędził ze Stefanem 11 dni, w czasie których obserwował, jak chłopiec poznawał tajniki rzemiosła w przyszpitalnym warsztacie stolarsko-ciesielskim, jak z wielkim mozołem ćwiczył się codziennie w trudnej sztuce czytania i pisania. Korczak dostrzegał i potrafił analizować dziecięce, ulotne, mgnienia i momenty, w których dzieje się tak wiele i które tak wiele mówią o dziecku. Dziennik Stefana jest szczególnym dokumentem obserwacji dziecka prowadzonej przez bardzo wnikliwego Mistrza. Ciekawe wnioski z obserwacji stały się podstawą czwartej części pracy *Momenty wychowawcze* o nazwie *Stefan*, którą autor pisał dla przyszłych nauczycieli. Zadaniem nauczyciela jest nie tylko dostrzec te ułamki chwil, ale jednocześnie je utrwalić, zapisać.

Korczak przywiązywał wielką wagę do dokumentacji pedagogicznej. Uczył przyszłych słuchaczy seminariów nauczycielskich planowej obserwacji, sporządzania notatek, komentowania sytuacji i zachowań, stawiania pytań i hipotez. Ten

⁷ О. В. Мельниченко, *Аналіз впливу педагогічних ідей Я. Корчака на розвиток української педагогіки*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22.10.2015, м. Київ С.264 (С. 261–267)

http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13832/1/O_Melnichenko_22_10_2015_konf_GI.pdf,dostęp: 2.08.2011 r.

⁸J. Korczak, *Helcia, Pisma wybrane*, T.3, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 241.

⁹Ibidem.

zapis jest dla Korczaka jednocześnie wielkim sensem pracy pedagogicznej. Oznacza, że do dziecięcego doświadczenia dodawany jest kolejny element, tzn. nauczycielska analiza i refleksja nad praktyką. W ten sposób dziecięcy moment zyskuje nauczycielskie atrybuty wychowawcze. Korczak pokazuje i uczy młodych nauczycieli, że moment wychowawczy nie jest przypadkowym zdarzeniem, ruchem, gestem, słowem dziecka, ale utrwała się w nauczycielskiej próbie zrozumienia dziecka i refleksji nad praktyką wychowawczą. Staje się ważną i znaczącą częścią procesu wychowania¹⁰.

Jesienią 1917 r. szpital Janusza Korczaka przybył do Kijowa. W tym czasie w Kijowie otwierały się przytulki dla dzieci. Do pracy w tych przytułkach był potrzebny personel, w szczególności brakowało pediatrów. Januszowi Korczakowi zaoferowano stanowisko lekarza w domach dziecka. Korczak zgodził się przyjąć pod opiekę cztery internaty dla dzieci, które były ulokowane w domach i domkach pod Kijowem. Warunki były niezwykle trudne: dzieci głodowały, w pokojach było zimno, bo nie było ani węgla, ani drewna. Janusz Korczak wraz z chłopcami kradł drewno na opał w lesie, a leśniczy strzelał do nich ze strzelby jak do wron¹¹.

Pracował 16 godzin dziennie. Starał się zapewnić dzieciom jedzenie, zorganizować normalne warunki zamieszkania, porządek i odpowiedni proces wychowania. Ale to było prawie niemożliwe. Ciągła zmiana władzy – bolszewicy, Ukraińcy, potem Petlura, potem ktoś inny, a wokół głód, surowa zima, rewolucja, wojna, choroby, brak zdrowego rozsądku itp.

Po sześciu miesiącach, zmęczony daremnymi wysiłkami i nadziejami, opuszcza pracę w przytułkach dla dzieci, wynajmuje pokój w piwnicy i pracuje nad książką *Jak kochać dziecko*.

W tym czasie pracował jeszcze jako psycholog obserwacyjny w jednej z przedszkolnych instytucji w Kijowie, która wdrożyła system edukacji Marii Montessori. Korczak chciał napisać porady metodyczne dla przyszłych nauczycieli przedszkolnych, jak prowadzić i rejestrować obserwacje dotyczące rozwoju dzieci. Okazało się jednak zupełnie inaczej.

Pisał: „Napisałem dla siebie wzór, jak z drobnego dostrzeżonego momentu – pytania dziecięcego – przechodzić do zagadnień wielorakich i ogólnych. To dowód, jaką przeszkodą dla niezależnego myślenia są wszelkie ramki, plany, drogowskazy”¹². Materiały te zaprezentował Janusz Korczak w trzeciej części pracy *Momenty wychowawcze* pod tytułem *Helcia*.

W 1918 r. Janusz Korczak powrócił do Polski, gdzie głosił nowatorskie teorie, pisał dzieła literackie i pedagogiczne, pracował jako kierownik Domu Sierot dla dzieci żydowskich oraz w Naszym Domu – internacie dla polskich dzieci, tworząc wyjątkową koncepcję humanistycznego wychowania dziecka. Jego pomysły rozprzestrzeniają się coraz bardziej wśród społeczności pedagogicznej w Polsce i za granicą. W 1942 r. w obozie koncentracyjnym w Treblince Korczak wraz z dziećmi wszedł do komory gazowej.

¹⁰ M. Michalak, *Słowo wstępne* [w:] J. Korczak, *Momenty wychowawcze*, Warszawa 2017, s. 6–7.

¹¹ *Janusz Korczak w getcie. Nowe źródła*, red. A. Lewin, Oficyna Wydawnicza Latona, Warszawa 1992, s. 67.

¹² J. Korczak, *Stefan* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T.3, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 239.

Po wojnie imię Janusza Korczaka i jego prace stały się niezwykle popularne, głównie dlatego, że jako takie nie mają znaczenia związanego z czasem, z konkretną epoką. Książki Korczaka były i są przez cały czas czytane przez nauczycieli i rodziców, dzieci i młodzież, ponieważ są syntezą tragedii i światła, duszy i umysłu, w całości służąc dzieciom, dziecięcemu szczęściu.

Na Ukrainie za czasów radzieckich popularyzacja jego poglądów zależała od sytuacji politycznej: w latach 60. XX wieku jego dziedzictwo było najczęściej ukrywane i przemilczane. Dlatego polski badacz M. Bybluk pisał: „Szkoła radziecka zapatrzona w swoich idoli wychowania komunistycznego, z klasowym podejściem do obcej myśli pedagogicznej, uznawała «pedagogikę serca» Janusza Korczaka tylko oficjalnie i nader powierzchownie. W rzeczywistości istniał ideologiczny mur odgradzający «jednego z najwybitniejszych pedagogów świata» (M. I. Kondakow) i jego rozumienie spraw dziecka od funkcjonującej w pozorach miłości i szacunku dla dzieci szkoły radzieckiej. W interpretacji radzieckich ideologów w dziedzinie pedagogiki Korczak, były oficer Polski burżuazyjnej, walczący z bolszewikami w wojnie polsko-bolszewickiej, «nie rozumiał, jakie są realne drogi, prowadzące do sprawiedliwego urządzenia stosunków społecznych», w których «dopiero istnieje racjonalny system wychowania dzieci»¹³.

Tak więc z powodu „politycznego ograniczenia” polskiego autora „najbardziej postępową na świecie” szkoła radziecka nie mogła właściwie wykorzystać jego spuścizny¹⁴. Dopiero od lat 60. (nazywamy ten okres „odwilżą Chruszczowa”) pojawiły się liczne publikacje dzieł Janusza Korczaka, które miały ogromny wpływ na rozwój pedagogiki ukraińskiej. Przykładem takiego wpływu jest dziedzictwo pedagogiczne wybitnego ukraińskiego nauczyciela, publicyisty, pisarza Wasyla Suchomlińskiego, który pracował jako dyrektor szkoły w latach 50–60 ubiegłego wieku, podczas „odwilży Chruszczowa”, kiedy w społeczeństwie zrodziły się nadzieje na demokratyczną transformację.

Humanizm, wybrany przez utalentowanego pedagoga na główną zasadę własnej koncepcji wychowania dziecka, jest znany w wielu krajach. Ale w podporządkowanej ideologii dyktatury radzieckiej szkole po raz pierwszy zabrzmiał pełnym głosem w małym, cichym miasteczku Pawłysz. Zbyt niezależny, przemyślany i twórczy dyrektor szkoły z Pawłysza odchodził od ideologicznych dogmatów w wychowaniu, tworząc własną humanistyczną koncepcję dzieciństwa.

Kamień węgielny koncepcji pedagogicznej W. Suchomlińskiego – zasada dzieciocentryczna. W centrum procesu edukacyjnego postawiono dziecko, jego rozwój, kształtowanie wewnętrznego świata. Pedagog-innowator w radzieckiej zideologizowanej szkole wprowadził własny, autorski system edukacji na wartościach dobra, sprawiedliwości, szacunku dla rodziców, miłości do ojczystego kraju, języka ojczystego, kultury, historii.

Z dzisiejszego punktu widzenia jest oczywiste, że była to próba, zresztą udana, uratowania dzieci przed szkodliwym wpływem „podwójnej moralności”, która istniała w tych czasach w imperium radzieckim.

¹³ M. Bybluk, *Janusz Korczak i Rosja*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy”, „Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji” 2012–2013 nr 7–8, s. 67.

¹⁴ Ibidem.

Dopiero od dzieciństwa zaszczepione dziecku zasady przyzwoitości, sprawiedliwości, umiejętność doceniania honoru budzą w człowieku człowieka, nadają osobowości hartowanie i siłę, by żyć prawdziwie, w każdych warunkach nie zdradzać swoich przekonań. Wśród głównych założeń koncepcji wychowawczej Suchomlińskiego, które wprowadził w swojej szkole, było połączenie nauczania z wychowaniem. W pewnym momencie istniało przekonanie, że zadaniem nauczyciela jest nieść wiedzę. Wychowawca to inna kategoria zawodowa. Można znaleźć wiele przykładów tego, że szkoła nadal koncentruje się na ilości wiedzy, którą należy dać uczniowi, w ostatecznym wyniku – na przygotowanie się do kształcenia w wyższej uczelni.

Stosunek Suchomlińskiego do formuły „nauczanie-wychowanie” jest jasny i pewny. Według niego: „...nauka w szkole jest tylko jednym z płatków tego kwiatu, który nazywa się wychowaniem w szerokim znaczeniu tego pojęcia. W edukacji nie ma głównego i drugorzędnego, ponieważ nie ma głównego płatka wśród wielu, które tworzą piękno kwiatu. W wychowaniu wszystko jest najważniejsze – i lekcja, i rozwój wszechstronnych interesów dzieci poza lekcją, i relacje uczniów w zespole”¹⁵.

Jedno z głównych miejsc w koncepcji pedagogicznej Suchomlińskiego zajmuje praca jako potężny czynnik wychowania: jedność wychowania pracy i rozwoju moralnego, intelektualnego, estetycznego, fizycznego; rozwój indywidualności w pracy; orientacja społeczno-użyteczna; wczesne zaangażowanie w pracę produkcyjną, jej różnorodność, obecność konkretnego wyniku. Na przykład uczniowie sadzili drzewa, ratując tereny przed erozją. Szkoła miała własny rozsądek drzew owocowych: nie jest to łatwa codzienna praca przez cały rok. Potrzebuje pewnych kwalifikacji i kreatywności: kombinacji z zaszczepieniem drzew różnych odmian, eksperymentów z użyciem różnych rodzajów nawozów. W ówczesnych szkołach ogólnokształcących zaczęły pojawiać się pierwsze maszyny-obrabiarki w warsztatach, silniki elektryczne. Suchomliński był zwolennikiem budowy specjalnej techniki „dziecięcych skal”, którą można wykorzystać do prawdziwej produktywnej pracy.

Jednym z kamieni węgielnych humanistycznej koncepcji Suchomlińskiego jest jedność rodziny i szkoły w procesie wychowawczym. Co więcej, wpływ rodziny na wszystkie sfery kształtowania i rozwoju młodej osobowości jest decydujący. Pierwsze pojęcia dobra i zła, honoru i wstydu, prawdy i urazy dziecko otrzymuje z kręgu rodzinnego. Wpływa na los dzieci i przykład życia rodzinnego – na poziomie podświadomości potomstwo przyjmuje go jako wzorzec do naśladowania. Dobra, przyjazna rodzina jest najlepszą szkołą do pielęgnowania życzliwości, szczerości, czułości. Po prostu niemożliwe jest nauczenie tego dzieci za pomocą pouczeń akademickich. Te pojęcia są przyswajane w procesie komunikowania się z rodzicami, podczas gry z nimi, słuchania bajki.

Ale czy wszyscy dorośli, czy każda rodzina jest w stanie naprawdę spełnić swoją edukacyjną rolę w wychowaniu dziecka? Niestety, nie każda. Przeszkodą jest brak wykształcenia, wiedzy pedagogicznej, kultury, czasu, różnego rodzaju dramatyczne sytuacje (niepełne rodziny, choroby, pijaństwo, aspołeczne zachowanie

¹⁵В. О. Сухомлинський, *Павлиська середня школа* (w:) В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 4, „Радянська школа” 1977, с.223

rodziców). Likwidacji tych luk pomagała powołana przez Suchomlińskiego szkoła dla rodziców. Tę formę oświecenia wśród rodziców można nazwać prekursorem współczesnych centrów pomocy psychologicznej. Rodzice tutaj uczyli się budować harmonijne relacje z dziećmi, stosować rozsądne wymagania w ich wychowywaniu. Dla dzieci Suchomliński wymyślił „szkołę serca” – w formie gry uczniowie zajmowali się produkcją prezentów-niespodzianek dla rodziców. W programie tej szkoły było święto róży, święto kwiatów, święto zniw, a najbardziej ulubionym – święto Matki. W szkole Wasyla Suchomlińskiego panował kult Matki – jest to również jeden z elementów jego koncepcji humanizacji. W koncepcji pedagogicznej Suchomlińskiego brzmi idea: charakter relacji między nauczycielem a uczniami jest decydującym czynnikiem w wychowaniu szkolnym. Takie podstawy stosunków humanistycznych między nauczycielem a uczniami położono w szkole Suchomlińskiego. Koncepcja humanistyczna może zakorzenić się tylko w szkole z silnym, niezwykłym zespołem pedagogicznym. Jak zauważył Suchomliński, prawdziwy zespół jest tam, gdzie istnieje twórcze jądro nauczycieli uduchowionych przez wielką humanitarną ideę, w rękach których największą ze wszystkich wartości świata jest człowiek. Dlatego „od nas – pisał Suchomliński – od naszych umiejętności, sztuki, mądrości zależy jego życie, zdrowie, umysł, charakter, wola, jego szczęście”¹⁶.

Wasyl Suchomliński podjął próbę przeciwstawienia oficjalnej ideologii radzieckiej, czyli kolektywizmu, konieczność podmiotowego traktowania dziecka, budzenia w nim człowieczeństwa i wychowywania przez dobroć. Jak uważa M. A. Kadykało, jego koncepcja może być uznana za swoisty fenomen w radzieckiej rzeczywistości kulturowej, jednak często nie spotykała się – rzecz jasna – z entuzjastycznym przyjęciem w przestrzeni wychowawczej ZSRR. Suchomliński realizował swoją koncepcję w warunkach ideologicznej kontroli każdej sfery życia. O jego wielkiej sile ducha i nieustępliwości świadczy to, że mimo fali krytyki w prasie i powtarzających się oskarżeń o odejście od przodujących założeń pedagogiki radzieckiej konsekwentnie realizował założenia swojego systemu¹⁷.

Suchomliński jest autorem blisko czterdziestu książek, kilkunastu broszur, ponad sześćset artykułów oraz ponad tysiąc drobnych utworów dla dzieci, m.in. bajek, opowiadań i powiastek¹⁸. Jego prace zostały przetłumaczone na kilkadziesiąt języków, m.in. angielski, niemiecki, francuski, polski, hiszpański, chiński, japoński i hindi. Po śmierci wydano wiele jego prac zachowanych w rękopisach, m.in.: *Sto porad dla nauczyciela* (1976), *Jak wychować prawdziwego człowieka* (1976), *Listy do syna* (1977).

Pozostawił po sobie także kilkadziesiąt tomów analiz hospitowanych lekcji. Liczne cytaty z jego prac są dziś przytaczane w różnych mediach (także Internecie) jako przykłady mądrości życiowej i wieloletniego doświadczenia pedagogiczne-

¹⁶ В. О. Сухомлинський, *Розмова з молодим директором* [w:] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, т. 4, „Радянська школа” 1977, с.442.

¹⁷ A. Kadykało, *Poglądy Wasylja Suchomlińskiego na wychowanie*, s. 228, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Podstawy_Edukacji/Podstawy_Edukacji-r2013-t6/Podstawy_Edukacji-r2013-t6-s227-242/Podstawy_Edukacji-r2013-t6-s227-242.pdf, dostęp: 22.07.2019 r.

¹⁸ M. Bybluk, op. cit., s. 67.

go¹⁹. Pod koniec życia poddany został ostrej krytyce ze strony moskiewskich pedagogów za odstępstwa od wychowania komunistycznego.

Polski pedagog prof. Wincenty Okoń, nawiązując do pedagogicznej ideologii Suchomlińskiego, pisał: „Jeśli ktoś twierdzi, że te idee pozostają w jakiejś sprzeczności z niektórymi założeniami ideologii komunistycznej, to pozostaje przyznać mu rację. Ale też na tym polega wielkość W. Suchomlińskiego, że potrafił się wznieść ponad kanony reżimu radzieckiego i nawet, powtarzając pewne jego hasła, stworzyć i ucieleśnić koncepcję szkoły, która przerosła swój ustrój”²⁰.

Na niepodległej Ukrainie (również w różnych krajach świata – Niemcy, Chiny, Japonia, Australia, USA) jest powszechnie zaakceptowany przez nauczycieli, wychowawców mimo posługiwania się retoryką obowiązującą w ZSRR.

29 konferencja Generalnego Zgromadzenia UNESCO włączyła do swojego kalendarza pamiętnych dat uczczenie setnych urodzin Suchomlińskiego w 2019 roku. Więc jest znany poza Ukrainą dzięki swoim dziełom pedagogicznym i dziennikarskim, a przede wszystkim książce *Oddaję moje serce dzieciom*, w której po raz pierwszy od lat dwudziestych pojawiło się w radzieckiej literaturze pedagogicznej nazwisko Janusza Korczaka. Suchomliński nazwał polskiego nauczyciela „osobą o niezwykłej urodzie moralnej”. Napisał, że życie i prace Korczaka stały się dla niego inspiracją, przymierzem wszelkiego życia: „Życie Janusza Korczaka, jego czyn bohaterski o uderzającej sile moralnej i czystości stały się dla mnie inspiracją. Uświadomiłem sobie: aby być prawdziwym wychowawcą dzieci, musisz oddać im swoje życie”²¹.

Sądząc po tych słowach, Suchomliński zatytułował główną książkę swojego życia – *Oddaję moje serce dzieciom*, będąc pod silnym wpływem twórczości Korczaka. Suchomliński opiera się na myśli Korczaka, często cytuje go nie tylko na łamach *Serca*, ale i w innych dziełach (*Metody wychowania kolektywu*, *Rozmowa z młodym dyrektorem*, *To zależy tylko od nas*, *Jak kochać dzieci*)²².

Chociaż J. Korczak i W. Suchomliński żyli i pracowali w różnych czasach i w różnych warunkach społecznych oraz tradycjach narodowych, które pozostawiły swoje piętno na myśleniu i działalności tych dwóch nauczycieli, wiele podobieństw znajduje się w ich poglądach pedagogicznych. Znajdujemy wiele punktów styecznych w głębszym sensie ich teorii pedagogicznych. Na przykład Suchomliński jest inspirowany prawdziwym humanizmem polskiego pedagoga, solidaryzuje się z jego poglądami na temat wartości i tożsamości dzieciństwa, często mówi o potrzebie „wzniesienia się”, a nie „obniżenia” dla zrozumienia dziecka.

Przede wszystkim dotyczy to duszy dziecka, jego osobliwego dziecięcego świata, zrozumienia absolutnej wartości dzieciństwa, na których zbudowany jest cały system edukacyjny zarówno Korczaka, jak i Suchomlińskiego. Porównajmy na przykład ich rozumienie fenomenu dzieciństwa. Korczak pisał: „wiek dziecięcy –

¹⁹ A. Kadykało, op. cit.

²⁰ W. Okoń, *Pawłyska szkoła Wasyla Suchomlińskiego* (w:) W. Okoń, *Dziesięć szkół alternatywnych*, WSiP, Warszawa, 1999, s. 202.

²¹ В. Сухомлинський, *Серце віддаю дітям*, „Нове прочитання” 2012, Харків, Акта, s. 47–48.

²² О. Сухомлинська, *Українсько-польсько педагогічні впливи в історичному вимірі...*

długie, ważne lata żywota człowieka”;; „dziecko jest istotą rozumną, zna dobrze potrzeby, trudności przeszkody swego życia”²³.

Według koncepcji Korczaka dzieciństwo to długie, ważne i bardzo trudne lata w życiu każdego człowieka. Dziecko jest dla niego zarówno nieskończonością, jak i wiecznością oraz drobiną pyłu w kosmosie²⁴. Wielokrotnie podkreślał znaczenie szczęśliwego, radosnego dzieciństwa w kształtowaniu osobowości, wierząc, że bez dzieciństwa doświadczonego w całości całe życie człowieka zostanie skałeczone.

Suchomliński także określał dzieciństwo jako najważniejszy okres życia człowieka. Według niego nie można patrzeć na dzieciństwo jedynie jako na okres przygotowania się do dorosłego życia. Tylko przede wszystkim jako na niepowtarzalny, jaskrawy, pełnowartościowy okres życia każdej osoby²⁵.

W interpretacji Suchomlińskiego dzieciństwo to wyjątkowy świat. Dzieci – pisał – żyją swoimi pomysłami na dobro i zło, honor i hańbę, na ludzką godność; mają swoje własne kryteria piękna, mają nawet własną miarę czasu: w dzieciństwie dzień wydaje się rokiem, a rok jest wiecznością²⁶. Człowiek – uważał Suchomliński – nie może poznać swojej natury, jeżeli nie zrozumie i nie pozna sensu dzieciństwa i reguł, które nim kierują. Tak samo nie można zbudować systemu wychowania, nie rozumiejąc natury dzieciństwa, jego najważniejszych cech, jego okresów itd.

Obaj pedagodzy szczególną uwagę zwracali na wychowawców, na relacje między dorosłym a dzieckiem, między uczniem a nauczycielem. Dla Korczaka dziecko – to jest człowiek, to jest osobowość: „Nie ma dzieci – są ludzie; ale o innej skali pojęć, innym zasobie doświadczenia, innych popędach, innej grze uczuć... To jeden z najzłośliwszych błędów sądzić, że pedagogika jest nauką o dziecku, a nie o człowieku”²⁷.

Suchomliński, podobnie jak Korczak, pisze, że „dziecko to ta sama osoba co Pan”²⁸. Mówiąc o dziecku, stwierdzał: „Mamy do czynienia z najtrudniejszą, nieocenioną, najdroższą rzeczą w życiu – z człowiekiem”²⁹. Był przekonany, że „nie ma i nie może być abstrakcyjnego ucznia”³⁰.

Korczak był obrońcą nie tylko dzieciństwa, ale także dziesiątek i setek konkretnych dzieci, które mają swoje unikalne, niepowtarzalne cechy charakteru, lęki i doświadczenia. I jak każdy człowiek – każde dziecko ma prawo do zaufania, życzliwości i szacunku. „Lata pracy – pisał Korczak – potwierdzały coraz oczywiściej, że dzieci zasługują na szacunek, zaufanie, na życzliwość”³¹. Dlatego ostrzegał: „Nie

²³ J. Korczak, *Prawo do szacunku* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 75–76.

²⁴ О. Сухомлинская, *Философия детства Януша Корчака*, <http://edition.vogazeta.ru/ivo/info/15000.html>, dostęp: 22.08.2019 r.

²⁵ О. В. Сухомлинський, *Серце віддаю дітям* (w:) В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 3, „Радянська школа” 1977, s. 15.

²⁶ Ibidem, s. 8.

²⁷ J. Korczak, *Jak kochać dziecko* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 217.

²⁸ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителєві* (w:) В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 2, „Радянська школа” 1976, s. 640.

²⁹ Ibidem, s. 620.

³⁰ Ibidem, s. 436.

³¹ J. Korczak, *Niechęć* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 68.

wolno lekceważyć dziecka. Ono wie więcej o sobie, niż ja wiem o nim”³². Według Korczaka jednym z najważniejszych problemów dzieciństwa jest niedostrzeganie najważniejszego prawa dziecka – prawa do poszanowania, szacunku, prawa do bycia tym, kim chce być, czego chce, prawa do bycia sobą, a nie tym, jakim chcą je widzieć dorośli³³.

W pracy *Prawo dziecka do szacunku* Korczak ustala konkretne wymagania wobec nauczycieli i rodziców: „Szacunku dla niewiedzy dziecka!”; „Szacunku dla pracy poznania!”; „Szacunku dla niepowodzeń i łez!”; „Szacunku dla własności dziecka i jego budżetu!”; „Szacunku dla tajemnic i wahań ciężkiej pracy wzrostu!”; „Szacunku dla każdej z osobna chwili!”; „Szacunku, jeśli nie pokory, dla białego, jasnego, niepokalanego, świętego dzieciństwa”³⁴.

Polska badaczka J. Skibska najważniejszą ideą pedagogiki Janusza Korczaka nazywa jego stwierdzenie, że dziecko to człowiek, a nie zadatek na człowieka, w związku z czym ma ono prawo do godnego traktowania, szacunku i szczęścia oraz zaspakajania potrzeb i odnoszenia sukcesów na miarę sił i możliwości³⁵. Naprawdę Korczak cały czas podkreślał, że dziecko trzeba akceptować takim, jakim jest, ponieważ „w każdym jest iskra własna, która może rozpałać ogniska szczęścia i prawdy, może w dziesiątym pokoleniu wybuchnie pożarem geniuszu i spali własny ród, dając ludzkości światło nowego słońca. Dziecko nie jest gruntem zorany przez dziedziczość pod zasiew życia; my tylko współdziałać możemy wzrostowi tego, co silnymi pędami wzrastać poczyna jeszcze przed pierwszym jego oddechem”³⁶.

W szczególności Janusz Korczak był przekonującym przeciwnikiem kary cielesnej, która jego zdaniem niszczyła godność dziecka. „Jestem bezwzględny, nieubłagany przeciwnikiem kary cielesnej – pisał – Baty, dla dorosłych nawet, będą tylko narkotykiem, nigdy – środkiem wychowawczym”³⁷.

Suchomliński jakby podziela i rozwija tę opinię Korczaka, zauważając, że „w dziecku nie ma nic, co wymagałoby od nauczyciela okrucieństwa”. Okrucieństwo, złośliwość, „nietolerancja dziecięcych psot, czyni nauczyciela zimnym rezonatorem, bezstronnym nadzorcą, którego nienawidzą dzieci”³⁸.

J. Korczak podkreślał, że „dziecko chce, by je traktować poważnie, żąda zaufania, wskazówki i rady”³⁹. „Nie despotyczny nakaz, narzucone rygory i nieufna

³² J. Korczak, *Wychowanie wychowawcy przez dziecko* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 132.

³³ J. Korczak, *Prawo dziecka do szacunku* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.

³⁴ Ibidem, s. 77–79, 88.

³⁵ J. Skibska, op. cit.

³⁶ J. Korczak, *Niechęć...*, s. 51.

³⁷ J. Korczak, *Pedagogika żartobliwa (Moje wakacje. Gadaninki radiowe starego doktora)*, Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa 1939, s.32

³⁸ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителєві* (w:) В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т.2, „Радянська школа” 1976, s. 431.

³⁹ J. Korczak, *Jak kochać dziecko* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 100.

kontrola, ale taktowne porozumienie, wiara w doświadczenie, współpraca i współzycie”⁴⁰.

W tym kontekście Suchomliński dodawał, że tutaj jest niezbędna rozsądna dobroć i życzliwość” nauczyciela, jako „delikatne nitki, które jednoczą serca”, wywołują uczucia, uczy „samooceny”, „uczy dzieci rozpoznawania świat sercem, odczuwać kondycję, w której dana osoba jest”⁴¹.

Korczak również podejmował wszelkie starania, aby praca z dzieckiem wpływała z życzliwości wobec niego, uwzględniała kategorię jego problemów oraz była oparta na chęci wskazywania dróg odnoszenia sukcesu oraz zdobywania wiedzy i nabywania umiejętności niezbędnych w dorosłym życiu⁴².

Pedagogika dzieciństwa Janusza Korczaka i Wasyla Suchomlińskiego jest ściśle związana z takimi aspektami jak pogląd na dziecko i nauczyciela-wychowawcę, ich relacje oraz rolę nauczyciela w życiu dziecka. Szczególnie martwił ich problem mądrości wychowawczej nauczyciela, jego rozsądnego podejścia do dziecka, jego zdolności do wnikania w skomplikowany duchowy świat dziecka. Tak na przykład Suchomliński stwierdził: „[...] konieczne jest, aby osobowość nauczyciela wywierała najbardziej żywy, aktywny i korzystny wpływ na osobowość ucznia [...]”⁴³

Korczak zastanawia się również, kim powinien być nauczyciel, aby mieć jak najlepszy wpływ na dziecko. Dlatego zachęca kolegów, aby zawsze myśleli o tym, jaki jesteś dla dziecka: dobry czy zły? Na pierwszy rzut oka jest to proste pytanie, jednak ten problem jest bardzo ważny w procesie edukacyjnym i niezwykle istotne jest, aby każdy nauczyciel mógł zrozumieć, na czym polega różnica. Według Korczaka „dobrzy od złych różnią się wychowawcy tylko ilością popełnianych błędów, wyrządzanych krzywd... Zły wychowawca winę własnych pomyłek przypisuje dzieciom. Dobry wychowawca wie, że warto myśleć nad drobnym epizodem, bo w nim się kryje zagadnienie – nie lekceważy... Zły wychowawca sądzi, że dzieci w samej rzeczy powinny nie hałasować, nie plamić ubrań, sumiennie wykuwać gramatyczne formułki. Rozumny wychowawca nie dąsa się, że nie rozumie dziecka, ale rozmyśla, poszukuje, wypytuje dzieci. One go pouczą, by ich nie urażał zbyt dotkliwie – byle chciał się uczyć”⁴⁴.

Suchomliński rozwija zdanie Korczaka w tym kierunku, uważając, że „dobry nauczyciel jest przede wszystkim osobą, która kocha dzieci, czuje radość z komunikowania się z nimi, wierzy, że każde dziecko może stać się dobrą osobą, umie przyjaźnić się z dziećmi, bierze bliskie sercu radości i smutki dzieci, zna duszę dziecka, nigdy nie zapomina, że on sam był dzieckiem”⁴⁵.

Za główny warunek dobrego nauczyciela obaj wychowawcy uważali miłość do dzieci. Symboliczne jest, że obaj pedagodzy mają prace pod niemal jednakowym

⁴⁰ J. Korczak, *Prawo do szacunku* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 76.

⁴¹ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителеві...*, s. 432, 433, 436.

⁴² J. Skibska, op. cit.

⁴³ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителеві...*, s. 420.

⁴⁴ J. Korczak, *Internat – kolonie letnie – Dom sierot* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 219–220.

⁴⁵ В. О. Сухомлинський, *Павлиська середня школа* (w:) В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т.4, „Радянська школа” 1977, s. 49–50.

tytułem: Korczak – *Jak kochać dziecko*; Suchomliński – *Jak kochać dzieci*. Obaj ujawniają najgłębsze motywy doświadczeń i działań dzieci. Korczak jest przekonany, że nauczyciele mogą nauczyć się prawdziwie kochać dzieci tylko poprzez próbę zrozumienia procesów kształtowania osobowości dziecka. On pisze w szczególnie sposób, nie oferując gotowych rozwiązań, z ufnością zwraca się do czytelnika jako miłego rozmówcy, zaprasza go do refleksji, żeby przekonać się na własne oczy o swoich problemach i błędach w trudnym zadaniu wychowania dziecka.

Suchomliński jest również pewien: „Nauczyciel bez miłości do dziecka – to samo co śpiewak bez głosu, muzyk bez słuchu, malarz bez poczucia koloru”⁴⁶.

I tutaj jest bardzo ważne dla nauczyciela – pisze Korczak – działać „rzetelnie, gruntownie – nie z zewnętrznego nakazu, pod grozą obcej kontroli, a z własnej, nieprzymuszonej dobrej woli pod bacznym dozorem sumienia. Nie dla wygody, a dla wzbogacenia siebie... Najważniejsze, sądzę – bez złudzeń oceniając fakty, wychowawca winien umieć: Każdemu w każdym przypadku całkowicie przebaczyć. Wszystko rozumieć – to wszystko wybaczać. Wychowawca zmuszony burczeć, zrzędzić, krzyżeć, besztać, grozi, karać – musi w sobie i dla siebie po-błażliwie sądzić każde wykroczenie, uchybienie, winę. Zawiniło, bo nie wiedziało; bo się nie zastanowiło; bo uległo pokusie, namowie; bo próbowało; bo nie mogło inaczej”⁴⁷.

Suchomliński nazywa zdolność wybaczenia „harmonią serca i umysłu”, która przewiduje tak ważne cechy nauczyciela jak „życzliwość” i „serdeczność”. „Życzliwość nauczyciela oznacza – pisze – przede wszystkim umiejętność zapobiegania błędnym krokom dziecka... dusza dziecka musi być przygotowana na wychowanie dzięki łasce, życzliwości i serdeczności. Chyba nie ma zawodów innych niż zawód nauczyciela i lekarza, które wymagałyby tyle serdeczności”⁴⁸.

Tak więc podstawą pedagogiki dzieciństwa Korczaka i Suchomlińskiego jest cudowne połączenie miłości i szacunku dla dziecka oraz jasne marzenie o świecie, w którym dzieci zostaną uwolnione od wszystkiego, co ich poniża, a szczęście będzie determinowane szczęściem i wolnością całego narodu. Główną ideą jest pełna wartość dziecka jako osoby i wewnętrzna wartość dzieciństwa jako prawdziwego, a nie początkowego etapu życia.

Obaj pedagodzy postrzegali okres dzieciństwa jako samodzielny, zintegrowany, wieloaspektowy system, który określa pełnowartościowy etap kształtowania osobowości i jest ściśle powiązany z kolejnymi okresami życia danej osoby. Dziecko, jego zainteresowania i potrzeby w koncepcjach Korczaka i Suchomlińskiego znalazły się w centrum relacji nauczyciel – dziecko i były rozpatrywane w systemie tych relacji nie przez obiekt, ale przez pełnoprawny podmiot wychowania.

Obaj pedagodzy postrzegali każde dziecko jako wyjątkowy, unikalny świat o wielu możliwościach, podkreślali znaczenie tworzenia niejednorodnych elementów społeczeństwa z dzieci, ale jednocześnie tworzenia warunków, w których osobo-

⁴⁶ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителєві* (w:) В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 2, Радянська школа, 1976, s. 521.

⁴⁷ J. Korczak, *Wychowanie wychowawcy. Teoria a praktyka* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, Т. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 128.

⁴⁸ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителєві* (w:) В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 2, „Радянська школа” 1976, s. 420.

wość każdego dziecka ma szansę rozwinąć wrodzony ludzki potencjał, który przejawia się we wczesnym dzieciństwie.

Obaj uważali dzieciństwo za podstawę życia, bronili równości dziecka i osoby dorosłej, bronili prawa dziecka do poszanowania i uznania prawa do „bycia tym, czym jest”, uważali, że świadomość i uznanie dziecka jest najważniejszym ogniwem w łańcuchu przedmiotów edukacyjnych. Celem wychowania jest całkowity, wolny i harmonijny rozwój wewnętrznych sił i zdolności każdego dziecka, kształtowanie osobowości w odniesieniu do dobra, piękna, wolności, osobowości wolnej od konformizmu i egocentryzmu.

Bibliografia

- Bybluk M., *Janusz Korczak i Rosja*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, „Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji” 2012-2013. nr 7– 8.
- Газизова Ф., *Предпосылки становления и развития педагогики детства*, <https://cyberleninka.ru/article/n/predposylki-stanovleniya-i-razvitiya-pedagogiki>, dostęp: 22.07.2019 r.
- Guz S., *Dziecko i dzieciństwo w percepcji dzieci kończących edukację przedszkolną i wczesnoszkolną*, „Lubelski rocznik pedagogiczny” 2018, T. XXXVII, z., s. 95–109.
- Janusz Korczak w getcie. Nowe źródła*, red. A. Lewin, Oficyna Wydawnicza Lato-
na, Warszawa 1992
- Kadykało A., *Poglądy Wasilija Suchomlińskiego na wychowa-
nie*, http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Podstawy_Edukacji/Podstawy_Edukacji-r2013-t6/Podstawy_Edukacji-r2013-t6-s227-242/Podstawy_Edukacji-r2013-t6-s227-242.pdf, dostęp: 22.07.2019 r.
- Korczak J., *Internat – kolonie letnie – Dom sierot* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, t. T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Jak kochać dziecko* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Niechęć* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Prawo do szacunku* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Helcia* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T.3, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Pedagogika żartobliwa (Moje wakacje. Gadaninki radiowe starego doktora)*, Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, Wydawnictwo

- J. Mortkowicza, Warszawa 1939.
- Korczak J., *Stefan* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T.3, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Wychowanie wychowawcy przez dziecko* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Wychowanie wychowawcy. Teoria a praktyka* (w:) J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Мельниченко О.В., *Аналіз впливу педагогічних ідей корчаканарозвитокукраїнськоїпедагогіки*, Матеріа ли Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22.10.2015, Київ, С. 264 (С. 261–267)http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13832/1/O_Melnichenko_22_10_2015_konf_GI.pdf, dostęp: 2.08.2011 r.
- Michalak M., *Słowo wstępne* (w:) J. Korczak, *Momenty wychowawcze*, Warszawa 2017.
- W. Okoń, *Pawłyska szkoła Wasyla Suchomlińskiego* (w:) W. Okoń *Dziesięć szkół alternatywnych*, WSiP, Warszawa 1999, s.185–203.
- Popadopoulou, E., *The humanitarian pedagogy of Sukhomlinsky and the application of his ideas in preschool education. International Views of Early Childhood Education*, s. 1–9.
- Skibska J., *Podmiotowość dziecka w procesie edukacji – idea pedagogiki Janusza Korczaka we współczesnej praktyce pedagogicznej*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6712/Podmiotowosc_dziecka.pdf;sequence=1, dostęp: 22.07.2019 r.
- Сухомлинська О., *Українсько-польсько педагогічні впливи в історичному вимірі: випадок В.Сухомлинського*, https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2016_1/8.pdf, dostęp: 22.08.2019 r.
- Сухомлинская О., *Философия детства Януша Корчака*, „Вести образования” от 11 октября 2017, № 11(149), <http://edition.vogazeta.ru/ivo/info/15000.html>, dostęp: 22.08.2019 r.
- Сухомлинський, В., *Павльська середня школа* (w:) В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 4, „Радянська школа”, Київ 1977.
- Сухомлинський В. (1977с), *Серце віддаю дітям* (w:) В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т.3, „Радянська школа”, Київ 1977.
- Сухомлинський, В., *Розмова з молодим директором* (w:) В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 4. Київ: „Радянська школа”, Київ 1977.
- Сухомлинський В., *Серце віддаю дітям*, „Нове прочитання”, Акта, Харків, 2012.

Сухомлинський В., *Сто порад учителеві* (w:) В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т.2, „Радянська школа”, Київ 1976.

Słowa kluczowe: Janusz Korczak, Wasyl Suchomliński, dzieciństwo, wychowanie,

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest próba analizy porównawczej dziedzictwa pedagogicznego wybitnych, znanych na całym świecie pedagogów XX wieku – Janusza Korczaka (Polska) i Wasilija Suchomlińskiego (Ukraina) – w zakresie badań ich poglądów na dzieciństwo. W opracowaniu opisano wpływ twórczości Janusza Korczaka na pracę i działalność Wasyla Suchomlińskiego. Opisano podejście obu pedagogów do określenia okresu dzieciństwa jako samodzielnego, zintegrowanego, wieloaspektowego systemu, który określa pełnowartościowy etap kształtowania osobowości. Zwrócono uwagę na ich obronę równości dziecka i osoby dorosłej oraz prawa dziecka do poszanowania i uznania prawa do „bycia tym, czym jest”. Przedstawiono w koncepcjach Korczaka i Suchomlińskiego relacje nauczyciel – dziecko, w których dziecko występuje jako pełnoprawny podmiot wychowania. Na koniec autor analizuje poglądy obu pedagogów na wychowanie jako całkowity, wolny i harmonijny rozwój wewnętrznych sił i zdolności każdego dziecka.

TWO CONCEPTS-TWO TWO LOOKS AT CHILDHOOD: JANUSZ KORCZAK AND WASYL SUCHOMLIŃSKY

Key words: JanuszKorczak, VasylSukhomlynsky, childhood, upbringing.

Summary

This paper intends to provide a comparative analysis of the pedagogical heritage of Janusz Korczak (Poland) and Vasyl Sukhomlynsky (Ukraine) – two outstanding 20th century teachers known worldwide - in the field of research into child-centred pedagogy. The study describes the influence of Janusz Korczak on the work and activities of Vasyl Sukhomlynsky. It describes the approach of both teachers to the period of childhood as an independent, integrated, multi-faceted system that defines a fully-fledged stage of the formation of a person. They both postulated the equality of children and adults, children's right for respect and "being themselves". The teacher-child relations were presented in the concepts of Korczak and Sukhomlynsky not through the object, but through a fully-fledged subject of education. The final part of the article shows the views of both of them on the aim of upbringing as complete, free and harmonious development of the internal forces and abilities of each child.

ДВА КОНЦЕПЦІЇ - ДВА ДВІ ПОГЛЯДИ НА ДИТИНСТВО: ЯНУШ КОРЧАК І ВАСИЛЬ СУХОМЛІЙСЬКИЙ

Ключові слова: Януш Корчак, Василь Сухомлинський, дитинство, виховання.

Резюме

Цей документ має на меті забезпечити порівняльний аналіз педагогічної спадщини Януша Корчака (Польща) та Василя Сухомлинського (Україна) - двох видатних учителів ХХ століття, відомих у всьому світі - у галузі досліджень педагогіки, орієнтованої на дитину. Дослідження описує вплив Януша Корчака на роботу та діяльність Василя Сухомлинського. У ньому описано підхід обох вчителів до періоду дитинства як незалежної, інтегрованої, багатогранної системи, що визначає повноцінний етап формування особистості. Вони обидва постулювали рівність дітей та дорослих, право дітей на повагу та "бути собою". Відносини вчитель-дитина були представлені в концепціях Корчака та Сухомлинського не через об'єкт, а через повноцінний предмет освіти. В заключній частині статті подано погляди обох на мету виховання як цілісного, вільного та гармонійного розвитку внутрішніх сил та здібностей кожної дитини.

**CZĘŚĆ III
Z DZIEJÓW NAUKI I TRADYCJI
AKADEMICKIEJ – DZIEDZICTWO
I JEGO WSPÓŁCZESNE OBLICZA**

**PART III
FROM THE HISTORY OF SCIENCE AND
ACADEMIC TRADITION - HERITAGE
AND ITS MODERN FACES**

**ЧАСТИНА III
З ІСТОРІЇ НАУКИ ТА АКАДЕМІЧНОЇ
ТРАДИЦІЇ – СПАДЩИНА ТА
ЇЇ СУЧАСНІ ОБЛИЧЧЯ**

Віль БАКІРОВ¹
Сергій КУДЕЛКО²

ПОЛЬЩА ТА ПОЛЯКИ В 215-РІЧНІЙ ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

Харківський класичний університет — найстаріший серед українських. Він має видатні заслуги не лише перед вітчизняною, а й світовою наукою. З нього вийшли понад 120 тис. випускників³, представників 120 країн всіх континентів⁴. Його викладачі та вихованці вписали яскраві сторінки майже у всі сфери наукової діяльності, збагатили своєю творчістю культуру, мистецтво і літературу⁵. Цього року вийшов друком довідник «Вкарбовані в літопис науки», який містить імена 362 осіб, так чи інакше пов'язаних з Каразінським університетом і на честь яких були названі більше тисячі різноманітних формул і теорем, рослин і тварин, мінералів і об'єктів топоніміки, та ін. не лише на Землі, але й в космосі⁶. Цей список не є остаточним. Ми переконані, що він буде розширений і доповнений. Наша alma mater в останні роки є лідером серед українських університетів за найбільш престижними міжнародними рейтингами. Він входить до 500 успішних університетів світу. Досвід Харківського університету викристалізувався в його девізі: «Cognoscere Docere Erudire» («Пізнавати — Навчати — Просвіщати»).

¹ **Віль Савбанович БАКІРОВ**, професор, соціолог, ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор соціологічних наук, Академік НАН України (2012) та член-кореспондент НАПН України (2006). Академік АН ВШ України (2008). Заслужений професор Каразінського університету.

² **Сергій Михайлович КУДЕЛКО** (нар. 15 вересня 1951 р., м. Москва) — кандидат історичних наук, професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, директор Центру краєзнавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, член-кореспондент Санкт-Петербурзької Академії наук та мистецтв.

³ *Класика, що випереджає час: до 215-річчя Каразінського університету* / редкол.: В. С. Бакіров (гол. ред.) та ін. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. С. 48.

⁴ Там само. С. 58.

⁵ Див.: *Харківський університет в образотворчому мистецтві: альбом* / за заг. ред. В. С. Бакірова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 148 с.; *Харківський університет і література: антологія творів випускників, викладачів і студентів* / за аг. ред. В. С. Бакірова та Ю. М. Безхутрого. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 452 с. та ін.

⁶ *Вкарбовані в літопис науки* / укл. О. І. Вовк, А. В. Григор'єв, С. М. Куделко. 2-ге вид., перероб. і доповн. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 376 с.

З університетом пов'язані навчанням або працею 3 Нобелівських лауреати — представники трьох сфер наукової діяльності: точні науки (фізик Л. Ландау), суспільні (економіст С. Кузнець) та природничі (мікробіолог і фізіолог І. Мечников). Пам'ятники цим діячам встановлені перед головним входом до університету, навпроти монумента його засновнику, просвітителю, природодосліднику, винахіднику та громадському діячу Василю Каразіну (1773–1842).

З моменту відкриття університету та до сьогодні ми виразно відчуваємо присутність польського елемента в його історії та сучасності. Не можна не відзначити, що й місто Харків має глибокі зв'язки з Польщею, які вивчають покоління дослідників (перш за все — вчених університету). Свідчень цьому багато. Серед них — «Польські альманахи», які в останні два десятиріччя виходили друком, діяльність Харківського товариства польської культури, «Діма Полонії», католицького костелу Успіння Пресвятої Діви Марії та ін⁷. Звісно, серед поляків, чие життя було пов'язане з Харківським університетом (а таких — сотні імен)⁸, були й ті, хто не були тісно пов'язані зі своєю історичною батьківщиною та не лишили помітного сліду в її історії та культурі. Проте, були й ті, хто зробив значний внесок в українську (а іноді — в європейську та світову) культуру, науку та освіту⁹.

Власне відкриття університету в столиці Слобідської України нерозривно пов'язане з поляками. Чимало зусиль до цього доклав перший попечитель Харківського навчального округу (який спочатку займав площу більшу, аніж сучасні Великобританія, Німеччина та Італія разом взяті), представник старої польської аристократії, граф С. Потоцький (1762–1829). Коли він залишив свою посаду, імператор Олександр I написав йому: «за все труды и старания ваши, поднятые по сему званию, с самого учреждения означенного Университета, который и открыт вашим попечением, равно как и многие другие учебные заведения в округе, коим вы управляли, ... дозволяю вам носить и впредь мундир Харьковского университета». На честь С. Потоцького встановлена меморіальна дошка на старій будівлі університетської бібліотеки, а в місті його іменем названо вулицю. До речі, сама будівля наукової бібліотеки була побудована за проєктом архітектора університетського навчального округу, уродженця Варшави В. Величка (1864–1923), який взяв за взірць будівлю бібліотеки Варшавського університету.

⁷ Див.: *Поляки на Харківщині: огляд джерел* / гол. ред. С. І. Посохов. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 124 с. та ін.

⁸ Один з мемуаристів згадує, що у 1840 рр. в Харківському університеті з загальної кількості студентів, яка була між цифрами 450-500, від 150 до 200 були поляками (див.: Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 т. Т. 1 / укл. Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, В. І. Кадеєв, С. М. Куделко та ін. Харків: Видавництво Сага, 2010. С. 300).

⁹ *Вихованці Харківського університету. Біобібліографічний довідник* / автори-уклад. Б. П. Зайцев, В. І. Кадеєв, С. М. Куделко та ін. Харків: «Авто-Енергія», 2004. 250 с. та ін.

На відкритті університету була виконана святкова ораторія, яка була спеціально написана для цього урочистого моменту учнем Й. Гайдна, композитором польського походження І. Вітковським (1777–40-ві рр. XIX ст.)¹⁰.

Серед перших професорів університету були професори-поляки. В перших наборах студентів теж були поляки, а польська мова викладалася в університеті починаючи з першої половини XIX ст. До речі, вона й сьогодні викладається в стінах університету. Одним з лекторів був відомий український літератор, представник класицизму П. Гулак-Артемівський (1790–1865, згодом — професор і ректор університету). В якості поета він займався популяризацією польської літератури. Для своїх байок він використовував сюжети письменника доби Просвітництва І. Красіцького (1735–1801). Випускник філософського факультету університету 1846 року, педагог і публіцист М. Де-Пуле (1822–1885) відзначав: «Вивчення польської мови харківськими студентами 40-х років [XIX ст. — авт.] було таким же звичайним явищем, як вивчення німецької та французької»¹¹.

Але не лише польська література, а й польська музика постійно була присутня в університеті. Наступним викладачем музики після І. Вітковського був ще один поляк — Я. Лозинський (бл. 1770–бл. 1850). Професор університету, музикознавець Г. Гесс де Кальве (1784–після 1850) писав в одній зі своїх статей: «Кожна народність однаково проявляється як в танці, так і в танцювальній мелодії. Візьмемо, наприклад, полонези Огінського, Барцицького, Козловського, Хжонстовського, які досконало виражають характер народного танцю». Польські танці — полонези, мазурки, польки та інші постійно виконувались на університетських вечорах¹².

Харківський університет, як і будь-який навчальний заклад, з гордістю згадує імена своїх найбільш видатних вихованців. Світове значення мала творчість випускника природничого відділення фізико-математичного факультету університету Г. Семирадського (1843–1902). Цей представник пізнього класицизму, член майже всіх європейських академій мистецтв, за думкою деяких мистецтвознавців, захопився красою навколишньої природи, коли студентом малював фантастично яскравий світ метеликів (його дисертація була присвячена комахам). У 2015 р. в Харківському університеті була відкрита Художня галерея імені Г. Семирадського.

З університетом пов'язане ім'я Ю. Пілсудського (1867–1935) — маршала та будівника відродженої Польської держави, який певний час був студентом його медичного факультету. Немає сумнівів в тому, що цей діяч займає

¹⁰ *Харківський університет і українська культура* (до 210-річчя від часу заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна) / за ред. Ю. М. Безхутрого. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 254.

¹¹ *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*: У 2 т. Т. 1 / укл. Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, В. І. Кадеєв, С. М. Куделко та ін. Харків: Видавництво Сага, 2010. С. 300.

¹² *Харківський університет і українська культура* (до 210-річчя від часу заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна) / за ред. Ю. М. Безхутрого. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 254.

центральне місце в історії міжвоєнної Польщі. У 2016 р. на будівлі колишнього університету, де він навчався, була встановлена пам'ятна дошка.

До імен, які, на нашу думку, незаслужено рідко згадують, варто віднести Л. Ценковського (1822–1887) — видатного ботаніка та протистолога, відомого мандрівника, засновника першої бактеріологічної школи в Російській імперії (сучасні пандемії нагадують нам про важливість цього напрямку в науці). Він одним з перших у Східній Європі організував самостійну роботу студентів з мікроскопом. Незалежно від Л. Пастера розробив ефективний метод щеплення від сибірської виразки. Він став засновником онтогенетичного методу вивчення нижчих організмів. Л. Ценковському належить заслуга встановлення відсутності різких меж між рослинним і тваринним світами, що свідчить про їхню генетичну спорідненість. Лише це його відкриття, на нашу думку, заслуговує на Нобелівську премію. Втім, в той період її ще не було. Діяльність вченого була пов'язана не тільки з теоретичними проблемами, але й вирішенням практичних завдань у тваринництві¹³.

В історії науки відображені імена природодослідника Я. Криницького (1797–1838), на честь якого був названий ряд відкритих в першій половині XIX ст. комах і Т. Опенховського (1856–1914) — лікаря, на честь якого названий один з медичних термінів («симптом Опенховського»). Залишили свій слід в історії Харківського університету математик О. Масловський (1831–1889) і астроном А. Шагін (бл. 1800–1842), філологи Ю. Пеховський (1816–1891) і Л. Лазаревич-Шепелевич (1863–1909). Професор А. Валицький (1808–1858) — блискучий музеєзнавець і мистецтвознавець, один з основоположників найстарішої в Україні харківської школи історії мистецтва, він, серед інших своїх обов'язків, спеціально досліджував пам'ятки польської культури, які зберігалися в університеті, перекладав В. Шекспіра польською мовою. Про нього залишилося багато захоплюючих відгуків колишніх студентів. В одному з них читаємо, що він був «... живий ідеал людини!»¹⁴.

З моменту відкриття університету, в його фундаментальній бібліотеці став формуватися корпус літератури з полоністики (включаючи такі раритети як твори Ніколая Коперника). До наших днів цей фонд, один з кращих в Україні, нараховує сотні найрізноманітніших видань. Його окрасою є книги польських класиків. У Харківській університетській друкарні видавалася перекладна польська література. Серед них — переклад праці вченого-енциклопедиста Я. Снядецького (1756–1830), ректора Віленського університету «Географія, або математичний і фізичний опис Землі». Перший переклад з польської мови побачив світ ще у 1808 році. Не можна оминати багаторічні перевидання в харківській університетській друкарні знаменитого

¹³ *Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)* / Под ред. проф. И. П. Осипова и проф. Д. И. Багаляя. Репр. изд. Харьков: Издательство Сага, 2008. С. 216–220 та ін.

¹⁴ *Пашков В. Идеализм и идеалисты сороковых годов: воспоминания 1882 г. о Харьковском университете 40-х и 60-х годов XIX в.* // Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 т. Т. 1 / укл. Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, В. І. Кадеєв, С. М. Куделко та ін. Харків: Видавництво Сага, 2010. С. 268.

польського календаря, який включав в себе хронологію достопам'ятних дат, словника власних імен з тлумаченням, керівництво до пасхалій і, нарешті, зауваження з економіки (особливо з землеробства, садівництва, бджільництва, а також інших розділів) стало помітним явищем на півдні Росії. Цей календар став першим на українських землях Російської імперії виданням з історичної хронології. Друкарня університету видавала збірник «Молодик», в якому друкувався відомий польський письменник Ю. Коженювський (Амброжевич, 1797–1863)¹⁵.

Тут же видавалися літературні дослідження студентів, які або перекладали польських поетів і письменників, або ж друкували свої твори в «наслідування польському» (А. Карасьов, П. Сендецький, І. Золотарьов та ін.).

Університетські викладачі та професори активно пропагували в різних харківських виданнях твори польських авторів. Так, наприклад, поет і ад'юнкт словесності Р. Гонорський (1791–1819) публікував в «Українському віснику» переклади А. Нарушевича, І. Красіцького, Ф. Карпінського та інших.

Довгі роки гордістю університету була його нумізматычна колекція, що включала в себе краще польське зібрання свого часу князів Радзивіллів з Несвижського замку. Серед тих, хто особливо багато зробив для збереження і опису цієї колекції, був професор польського походження І. Данилович (1787–1843)¹⁶.

На жаль, разом із загибеллю архіву, багатьох інших цінних зібрань університету, в роки Другої світової війни (від якої наш університет постраждав більше за інші класичні університети України)¹⁷ загинула й ця колекція монет і медалей, де був кращий свого часу в світі відділ польських монет і нагород¹⁸. Про героїчні і трагічні сторінки війни нагадає монумент біля Головного корпусу університету на честь студентів, які пішли на фронт і мало хто з них повернувся додому. Один з авторів цього пам'ятника — заслужений діяч польської культури Л. Жуковська.

У міжвоєнний період зв'язки Харківського університету з Польщею носили епізодичний характер. У повоєнний час відносини Харківського університету з Польщею значно зміцніли. Особливо тісні зв'язки встановилися з Познанським університетом ім. Адама Міцкевича. Багато студентів, аспірантів, стажистів з Польщі навчалися в Харківському університеті, а представники Харківського університету — в Польщі. В університеті постійно проводилися виставки і конференції, присвячені пам'ятним датам в історії польського народу, друкувалися книги і статті з даної проблематики, захищалися дисертації.

¹⁵ Див.: *Издания типографии Харьковского университета в фондах ЦНБ: Библиограф. указ.* В 2-х ч. Ч. 1. 1805–1860 / Сост. М. Г. Швалб, Л. П. Калинина, С. Н. Мельник. Харьков: ХГУ, 1999. 108 с.

¹⁶ Kalugin O., Myzgin K. *Zbiór numizmatyczny Uniwersytetu Charkowskiego: krótkie wprowadzenie do historii strat* // Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Utracone kolekcje numizmatyczne. Warszawa, 2019 та ін.

¹⁷ *Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років* / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. Харків: Фоліо, 2004. С. 407–432.

¹⁸ Kalugin O., Myzgin K. *Zbiór numizmatyczny Uniwersytetu Charkowskiego: krótkie wprowadzenie do historii strat* // Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Utracone kolekcje numizmatyczne. Warszawa, 2019 та ін.

У 2019 р. побачила світ спільна українсько-польська монографія, присвячена, серед іншого, цій тематиці¹⁹.

З Харківським університетом також пов'язані імена представників видних польських родів. Меморіальна дошка на старому корпусі університету нагадує про історичну зустріч тут А. Міцкевича (1798–1855) з класиком української літератури П. Гулаком-Артемівським. А. Міцкевич приїжджав до Харкова для зустрічі зі своїм молодшим братом Олександром (1804–1871)— професором кафедри римського права університету (зустрічався він і з професорами-поляками Я. Криницьким і І. Даниловичем). На честь цієї пам'ятної зустрічі, на будівлі колишнього головного корпусу університету встановлена меморіальна дошка. Відзначимо, що твори А. Міцкевича перекладалися українською та російською мовами такими діячами української культури, які пов'язані з Харківським університетом: П. Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський (1806–1888), М. Старицький (1840–1904), В. Сосюра (1898–1965) та іншими, а засновник української класичної музики, композитор М. Лисенко (1842–1912) писав музику до його текстів. На фасаді цієї будівлі встановлена меморіальна дошка на честь ще одного видатного діяча польського походження, скульптора та мецената, князя М. Гедройца (1853–1933). Тут також працював брат Ф. Дзержинського — Владислав (1881–1942), відомий медик, професор неврології Харківського університету. Згодом переїхав до Варшави. Згадуючи медиків — вихованців університету, неможливо обійти В. Франковського (1819–1895) — лікаря та благодійника, на честь якого названо вулицю та провулок в Харкові, встановлена меморіальна дошка, а також Б. Шарецького (1874–1960). У роки Другої світової війни очолював службу охорони здоров'я в польській армії генерала В. Андерса. Професор і генерал-майор, він у повоєнні роки керував службою охорони здоров'я Міністерства національної оборони Польщі. Був головним хірургом польської армії. Його ім'ям називалася Військово-медична академія в м. Лодзь²⁰.

З університетом пов'язані сторінки життя ентомолога С. Мокржецького (1865–1936), який у 1923 році став першим головою Польського ентомологічного товариства і Є. Неймана (1894–1981) — польсько-американського математика та філософа, інших непересічних особистостей.

Поляки були не лише професорами, деканами. Видатний математик, професор кафедри чистої математики А.-Б. Пшеборський (1871–1941) був обраний ректором університету. Повернувшись до Польщі після Ризького

¹⁹ *Каразінський університет у Харкові — Університет ім. Адама Міцкевича в Познані: 50 років співпраці (1967–2017)* = Uniwersytet Karazinski w Charkowie — Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu: 50 lat współpracy (1967–2017). Харків: Раритети України = Poznan: Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, 2019. 288с.

²⁰ *Вкарбовані в літопис науки* / укл. О. І. Вовк, А. В. Григор'єв, С. М. Куделко. 2-ге вид., перероб. і доповн. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. С. 347.

миру 1921 р., він помер в 1941 р. в окупованій нацистами Варшаві. Йому належать фундаментальні праці в теорії наближення²¹.

Ряд діячів польської науки і культури в різний час були обрані почесними членами та почесними докторами Харківського університету. Серед них — такі відомі діячі, як юрист В. Мацієвський (1792(1793?)–1883), філолог Ю. Ковалевський (1800–1878), такі діячі російської та української історії польського походження, як С. Потоцький і В. Антонович, та інші. В останні роки почесними докторами були обрані такі відомі діячі, як дипломат Я. Гранат і економіст Л. Бальцеревич²².

У свою чергу, багато університетських вчених і його вихованців отримали різні відзнаки від польських наукових і навчальних товариств, закладів. Наприклад, видатний болгарист М. Дринов (1838–1906) був обраний член-кореспондентом Краківської АН. Він також викладав польську мову в стінах університету. Тісні зв'язки з польськими вченими підтримував й інший видатний харківський дослідник-мовознавець — О. Потебня (1835–1891). Особливо звертає на себе увагу його листування з одним із найбільших польських і російських мовознавців Я. Бодуеном де Куртене (1845–1929). Втім, інтерес до польської філології, лінгвістики та історії свого часу заклав основоположник славістики як науки, професор Харківського університету І. Срезневський (1812–1880). З тих далеких часів і до сьогодні він, хоча й з різною інтенсивністю, продовжується. Такі приклади можна довго продовжувати.

Харківський університет сьогодні активно розвиває зв'язки з Університетом імені Марії Кюрі-Склодовської, Університетом Ополе, Інститутом технології експлуатації м. Радом, Гданським університетом, Інститутом ядерних досліджень імені Анджея Солтана (м. Отвоцьк), Політехнічним університетом в Лодзі, Центром космічних досліджень Польської академії наук (м. Варшава), Варшавським університетом, Християнською Богословською Академією у Варшаві та іншими нашими польськими партнерами. У 2013 р. наш університет увійшов до Консорціуму українських університетів і Варшавського університету²³.

Ось лише деякі приклади нашого співробітництва за останні роки. Були проведені такі масштабні конференції та симпозиуми, як «Польські рефлексії в літературі та мистецтві Слобожанщини», «Українсько-польські архітектурні візії: Погляд крізь часи та епохи» (2017 р.), «1918 рік в історії Центрально-Східної Європи: до 100-річчя проголошення незалежності УНР та 100-річчя відродження польської державності», в рамках якої був проведений круглий стіл «Українсько-Польські відносини 1918-1921 рр.: уроки історії та виклики

²¹ *Ректори Харківського університету (1805–2014): біобібліографічний довідник* / уклад. В. Д. Прокопова, Р. А. Ставинська, М. Г. Швалб, Б. П. Зайцев та ін. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 113-116.

²² *Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник* / кол. авт.; гол. ред. В. С. Бакіров. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 356 с.

²³ *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна: хроніка подій (1991–2014 рр.)* / уклад. Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, Ю. А. Кісельова та ін. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 92 с. та ін.

сучасності» (2018 р.) та ін. Не можна оминати чисельні виставки, які проводились в Харківському університеті, пов'язані з Польщею. Серед них – «Під провідною зіркою науки: Маріян Смолуховський – геніальний фізик і чудова людина» (2018 р.) та ін., презентації книг. Серед останніх привертає до себе увагу монографія «Людвік Яновський. Харківський університет на початку свого існування (1805—1820) / Ludwik Janowski. Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820)» (друге видання вийшло друком у 2019 р.). Схвальну оцінку отримав збірник «Польська діаспора Харкова: історія й сучасність», який було видано до 200-річчя Харківського університету і Року Польщі в Україні.

Традиційними стали культурні заходи за участю польських учених і дипломатів, а також проведення Днів українсько-польської дружби в Каразінському університеті.

У 2010 році в університеті був заснований Українсько-польський академічний центр науки і культури (директор – Т. Біткова). Його головним завданням є встановлення та розвиток академічних зв'язків з науковими та культурними закладами Польщі, підтримка спільних проєктів. При Центрі діють курси польської мови і сформована бібліотека.

Підсумовуючи наш стислий огляд, ми можемо впевнено стверджувати, що Каразінський університет на Сході України був і залишається флагоманом у справі збереження та популяризації надбань польської історії, науки та культури. Йому належить видатна роль в становленні різноманітних контактів між нашими народами. Тема, яку ми лише окреслили, на нашу думку, ще чекає свого монографічного дослідження. На прикладі українсько-польських зв'язків ми підтверджуємо один з наріжних каменів нашої університетської корпорації, який знайшов відображення у «Кодексі цінностей Каразінського університету»: «Університет відкритий до світоглядного міжкультурного діалогу, вільного обміну інформацією, до публічності наукових дискусій, толерантного спілкування з різними людськими спільнотами, розширення міжнародної науково-освітньої і культурної комунікації та співпраці»²⁴.

Те, що було зроблено нашими попередниками, професорами, викладачами і вихованцями університету, в сфері вивчення та популяризації історії та культури, народу, який дав світові Н. Коперника і Ф. Шопена, А. Міцкевича і М. Складовську-Кюрі, інших геніїв — міцний фундамент для того, щоб в ХХІ ст. не тільки продовжити це благородну справу, але й дати їй новий імпульс, вписати нові сторінки в літопис нашого співробітництва.

Бібліографія

Kalugin O., Myzgin K. *Zbiór numizmatyczny Uniwersytetu Charkowskiego: krótkie wprowadzenie do historii strat // Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Utracone kolekcje numizmatyczne*. Warszawa, 2019 та ін.

²⁴ *Кодекс цінностей Каразінського університету*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 20.

- Kalugin O., Myzgin K. *Zbiór numizmatyczny Uniwersytetu Charkowskiego: krótkie wprowadzenie do historii strat // Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Utracone kolekcje numizmatyczne*. Warszawa, 2019 та ін.
- Вихованці Харківського університету. Біобібліографічний довідник / автори-уклад. Б. П. Зайцев, В. І. Кадеєв, С. М. Куделко та ін. Харків: «Авто-Енергія», 2004. 250.*
- Вкарбовані в літопис науки / укл. О. І. Вовк, А. В. Григор'єв, С. М. Куделко. 2-ге вид., перероб. і доповн. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020.*
- Вкарбовані в літопис науки / укл. О. І. Вовк, А. В. Григор'єв, С. М. Куделко. 2-ге вид., перероб. і доповн. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. С. 347.*
- Издания типографии Харьковского университета в фондах ЦНБ: Библиогр. указ. В 2-х ч. Ч. 1. 1805–1860 / Сост. М. Г. Швалб, Л. П. Калинина, С. Н. Мельник. Харьков: ХГУ, 1999.*
- Каразінський університет у Харкові — Університет ім. Адама Міцкевича в Познані: 50 років співпраці (1967–2017) = Uniwersytet Karazinski w Charkowie — Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu: 50 lat współpracy (1967–2017). Харків: Раритети України = Poznan: Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, 2019. 288с.*
- Класика, що випереджає час: до 215-річчя Каразінського університету / редкол.: В. С. Бакіров (гол. ред.) та ін. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020.*
- Кодекс цінностей Каразінського університету. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 20.*
- Пашков В. Идеализм и идеалисты сороковых годов: воспоминания 1882 г. о Харьковском университете 40-х и 60-х годов XIX в. // Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 т. Т. 1 / укл. Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, В. І. Кадеєв, С. М. Куделко та ін. Харків: Видавництво Сага, 2010.*
- Поляки на Харківщині: огляд джерел / гол. ред. С. І. Посохов. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016.*
- Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник / кол. авт.; гол. ред. В. С. Бакіров. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 356 с.*
- Ректори Харківського університету (1805–2014): біобібліографічний довідник / уклад. В. Д. Прокопова, Р. А. Ставинська, М. Г. Швалб, Б. П. Зайцев та ін. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 113-116.*
- Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Под ред. проф. И. П. Осипова и проф. Д. И. Багалея. Репр. изд. Харьков: Издательство Сага, 2008.*

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років /
В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. Харків: Фоліо,
2004. С. 407-432.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна: хроніка подій
(1991–2014 рр.) / уклад. Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, Ю. А. Кісельова
та ін. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 92 с. та ін.

Харківський університет в образотворчому мистецтві: альбом / за
заг. ред. В. С. Бакірова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 148 с.;
Харківський університет і література: антологія творів випускників,
викладачів і студентів / за аг. ред. В. С. Бакірова та Ю. М. Безхутрого.
Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018.

Харківський університет і українська культура (до 210-річчя від часу
заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна) / за ред. Ю. М. Безхутрого. Харків:
ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015.

Харківський університет і українська культура (до 210-річчя від часу
заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна) / за ред. Ю. М. Безхутрого. Харків:
ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015.

Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його
професорів та вихованців: У 2 т. Т. 1 / укл. Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко,
В. І. Кадеєв, С. М. Куделко та ін. Харків: Видавництво Сага, 2010.

Ключові слова: Харківський класичний університет, поляки-викладачі та вихованці Каразинського університету, впливи та взаємодія української та польської науки і культури.

Резюме

Оглядова стаття присвячена «польським» сторінкам історії найстарішого на Сході України університету. На конкретних прикладах показано, що на всіх етапах свого 215-річного існування університетськими викладачами й вихованцями був пов'язаний з Польщею, її наукою та культурою. Робиться висновок про плідність цих контактів, а сама тема заслуговує окремого монографічного дослідження.

POLSKA I POLACY W 215-LETNIEJ HISTORII NARODOWEGO UNIWERSYTETU W CHARKOWIE IMIENIA W. N. KARAZINA

Słowa kluczowe: Charkowski Uniwersytet Klasyczny, polscy nauczyciele i studenci Uniwersytetu Karazina, wpływy i interakcje ukraińskiej i polskiej nauki i kultury.

Streszczenie

Artykuł przeglądowy poświęcony jest „polskim” stronom historii najstarszej uczelni wschodniej Ukrainy. Konkretnie przykłady pokazują, że na wszystkich etapach swojego 215-letniego istnienia uczelnia była związana z Polską przez nauczycieli i studentów, jej naukę i kulturę. Wnioskuje się o owocności tych kontaktów, a sam temat zasługuje na osobne opracowanie monograficzne.

POLAND AND POLES IN THE 215-YEAR HISTORY OF KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY. N. KARAZIN

Keywords: Kharkiv Classical University, Polish teachers and students of Karazin University, influences and interaction of Ukrainian and Polish science and culture.

Summary

The review article is devoted to the "Polish" pages of the history of the oldest university in Eastern Ukraine. Specific examples show that at all stages of its 215-year existence, the university was associated with Poland, its science and culture by its teachers and students. The conclusion about the fruitfulness of these contacts is made, and the topic itself deserves a separate monographic study.

ДМИТРО ШЕВЧУК¹
АНАСТАСІЯ ХЕЛЕНЮК²

ВІДРОДЖЕННЯ УНІВЕРСИТЕТУ: КЕЙС ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Відродження Острозької академії – це зближення «часових пластів» (якщо скористатися поняттям, яке розроблялося німецьким істориком Рейнгартом Козеллеком), входження їх у стан діалогу. Відбувається актуалізація традиції, яка закладена в українській вищій освіті в кінці XVI століття. Ця традиція ніби пронизує нас. Цілком в дусі Гадамерівської герменевтики, ми можемо ствердити, що традиція – це щось, що не перешкоджає розвитку, а, навпаки, надає ідентичності інституції, смислу для діяльності культурних агентів, що до неї причетні, та надихає не лише на реконструкцію пам'яті про епоху, що пов'язана із її початками, але й на впровадження своєїрідної модернізації, що забезпечить простягання в майбутнє ідеалів та цінностей, які несе із собою традиція. Будучи причетними до відродження традиції Острозької академії, ми відчуваємо це на рівні власного досвіду. Саме тому, поняття «часові пласти» тут доречно, бо виявляє людський вимір історії та тяглості традиції. В нашому випадку традиції вищої освіти в Україні та Східній Європі. Острозька академія – це університет, який започатковує традицію вищої освіти в Східній Європі.

Острозька академія кінця XVI – початку XVII століття

Формування традиції Острозької академії сягає кінця XVI століття. Попри наявність ряду праць, присвячених історії академії³, значною проблемою, яка

¹ **Дмитро ШЕВЧУК**, доктор філософських наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Національного університету «Острозька академія» (м. Острог, Україна).

² **Анастасія ХЕЛЕНЮК**, кандидат історичних наук, директор Музею історії Острозької академії

³ Я. Бондарчук, *Історія Острозької академії: навчальний посібник*, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острог, 2014, 548 с.; М. Ковальський, *туди з історії Острога: Нариси*. Острог: Острозька Академія, 1998; П. Кралюк, *Освітня система Острозької академії в Острозька академія XVI-XVII століття*. Енциклопедія, Ред. колегія: Ігор Пасічник (голова редколегії), Петро Кралюк (відповідальний редактор, заступник голови редколегії) та ін., Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011; І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636)*, Київ: «Наукова думка», 1990, 191 с.; Л. Тимошенко, *Гене́за та ідея Острозької академії у світлі історіографії та нових гіпотез (в:) Острозька давнина: науковий збірник*. Вип. 3. Ред. кол. Ігор Пасічник (гол. ред.), Ігор Тесленко (відпов. ред.) та ін., Острог: Видавництво Національного

і сьогодні стоїть на заваді ґрунтовним дослідженням є відсутність джерельної бази, адже архів академії практично втрачений. Важко відтворити цілий ряд аспектів діяльності закладу, зокрема відтворити імена усіх викладачів та учнів академії, ґрунтовніше вивчити організацію навчального процесу тощо. Зважаючи на відсутність документів, які фіксують конкретну дату заснування академії, 1576 рік - є загальноприйнятою у науковому світі датою початку діяльності академії. Першу згадку про існування навчального закладу в Острозі зафіксовано в «Букварі», який надрукував в Острозі Іван Федорович в 1578 році. Хоча у передмові до «Букваря» згадується про «дитяче училище», яке наказав створити князь Острозький для навчання дітей, деякі дослідники (наприклад, Микола Ковальський) переконують, що йдеться саме про вищу школу, яка могла мати багатоступеневу структуру. Тут варто зауважити, що різні дослідники по-різному висловлюються, зокрема, щодо статусу академії та назви навчального закладу. Адже і сучасники називали її по-різному: «колегіумом», «академією», «тримовним ліцеєм», «школою». Точаться дискусії і щодо рівня освіти, який надавала академія. Так, П. Кралюк вказує, що починаючи з 80-х рр., згадки про острозьку школу як навчальний заклад вищого типу засвідчено в різних документах. Єзуїт АнтоніоПоссевіно, якого римська курія послала на Схід Європи для вивчення релігійних проблем, 1581 р. писав, що «деякі князі, як, наприклад, в Острозі і Слуцьку, мають друкарні та школи, в яких підтримується схизма»⁴. Термін «грецький колегіум» фігурує в листуванні Альберто Болоньєтті, який був папським нунцієм у Польщі в 1581–1584 роках. Симон Пекалід у поемі використовує термін «тримовний лицей». І. Мицько вказує, що острозьку школу сучасники часто називали і «академією», «зокрема так про неї писали фундаторка Гальшка Острозька, ректор Герасим Смотрицький, ідеологічний супротивник Іпатій Потій, укладач інвентарю міста 1620 р. Навіть єзуїтський хроніст Ян Велевіцький з Кракова величав її «схизматицькою академією», на протипагу єзуїтській острозькій «колегії» (1623)»⁵. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) так підсумовує різні способи називання Острозької академії: «Сучасники звали цю школу по-різному: триязычний лицей, колегія, грецька школа, греко-слов'янська школа, училище греко-слов'янське. Звали цю школу й академією. Дійсно, кн. Костянтин Острозький пильно старався, щоб його школа стала університетом і звалася академією[...]. Ректор цієї школи, Герасим Смотрицький, у своєму творі зве цю школу академією. Тому й ми

університету «Острозька академія», 2014; Т.Кемпа, *Akademia i drukarnia Ostrogska*, BiałyDunajec; Ostróg: Ośrodek "Wołanie z Wołynia", 2006; Т. Kempa, *Akademia Ostrogska i jej fundator – wojewoda kijowski Konstanty Wasyl Ostrojski w AkademiaZamojska i Akademia Ostrogska w perspektywie historyczno-kulturowej : współczesne implikacje dla współpracy transgraniczne*, Zamość: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. SzymonaSzymonowicza, Wydawnictwo OfficinaSimonidis, 2010.

⁴П. Кралюк, *Освітня система Острозької академії(в.) Острозька академія XVI-XVII століття. Енциклопедія*, Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011, С. 301

⁵І.Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія(в.)Острозька давнина: Дослідження і матеріали*, Вип. 1, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995, С. 15.

маємо право звати її так, як хотів кн. Костянтин, і як звали самі професори: академія»⁶.

Академію в Острозі заснував Костянтин-Василь Костянтинович Острозький (1526-1608), найбільший магнат держави, відомий меценат. Василь-Костянтин належав до одного з найбагатших на найвпливовіших родів Литовської держави, а згодом і Речі Посполитої. Створення академії в Острозі XVI століття була доволі закономірним явищем. Про це зазначає, наприклад, український історик Ігор Мицько⁷. Він вважає, що внаслідок історично зумовлених обставин в 70-х роках XVI століття саме волинські магнати стали провідною культуротворчою силою на українських землях. Відтак, вони були зацікавлені в тому, що в цій частині Східної Європи постала школа вищого типу. До цього додаються також причини, які пов'язані із політичними та релігійними процесами, які відбувалися в цьому регіоні в другій половині XVI століття. Зокрема, прицерковні та монастирські школи уже не могли забезпечити навчання шляхетських та міщанських дітей на високому рівні, а тому вони не виконували роль формування політичної, релігійної та культурної еліти, яка б не втрачала православної ідентичності. Ігор Пасічник з цього приводу зазначає таке: «Костянтин Острозький, як ніякий інший магнат, розумів, що однією з найбільших проблем православної церкви є відсутність вищого рівня освіти в той час, коли католицьке та реформаційне шкільництво переживало свій розквіт. Починаючи з 60-х років XVI ст., у Речі Посполитій швидко з'являлися єзуїтські колеґіуми. Не було нічого дивного в тому, що більшість православних магнатів і шляхти посилали своїх дітей навчатись у школи протестантські та єзуїтські. Першочерговим завданням у галузі освіти було створення православної школи вищого типу, яка б формувала кадри, потрібні для розвитку культури, виховувала б ідеологів, які могли б протистояти католицьким теологам»⁸. Хоча помилкою буде стверджувати, що Острозька академія створювалася як антикатолицький та антипротестантський навчальний заклад. Історики неодноразово наголошують на тому, що князь Василь-Костянтин Острозький демонстрував толерантність до різних християнських конфесій: «...засновник академії був людиною дуже толерантною. В його володіннях співіснували представники різних віросповідань та походження. Його сміливий погляд на захід, став важливим для ефективної діяльності академії. До Острога князь запрошував вчених різних віросповідань і конфесій, випускників провідних на той час європейських університетів, створюючи таким чином гурток вчених, які могли б працювати з біблійними текстами і водночас навчати студентів. Таким чином до Острога була принесена європейська освітня система»⁹.

⁶Митрополит Іларіон, *Князь Костянтин Острозький і його культурна праця*, Вінніпег, 1958, С. 112.

⁷І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія*, С. 13-23.

⁸І. Пасічник, *Князь Василь-Костянтин Острозький (біля 1524/1525 - 1608) (в:) Острозькі просвітники XVI - XX ст.* С. 7

⁹A.Kheleniuk, Yu.Plyska, *Ostroh Academy: the history and tradition*, „PrzeglądHistoryczno-Oświatowy”, 2020, Nr 1-2, S. 29.

При повній втраті архіву академії про її внутрішній устрій, систему і предмети викладання можна говорити лише на основі посередніх даних і на підставі вивчення аналогічних сучасних навчальних закладів. Формування традиції Острозької академії не відбувалося в «культурному вакуумі». Принципи навчання в ній відповідали ренесансній вищій освіті. Крім того, при творенні академії в Острозі бралися за зразки подібні католицькі і протестантські школи та культурні осередки, які існували в Речі Посполитій. Дослідники історії Острозької академії (наприклад, Ігор Мицько) віднаходять також її схожість із престижними європейськими університетами. Зокрема, ця схожість полягає в тому, що в Острозькій академії XVI століття було покладене викладання «семи вільних мистецтв», що було традиційним для європейських університетів, починаючи з середніх віків. Йдеться про предмети так званих «тривіуму» (граматика, риторика, діалектика) та «квадривіуму» (арифметика, геометрія, музика, астрономія). При цьому, як зазначає Ігор Мицько, Острозька академія мала виразну специфіку, що відрізняла її від подібних західноєвропейських та польських освітніх закладів. Ця специфіка полягала у тому, що вона мала виразний національний характер та орієнтацію на греко-візантійську культурну спадщину: «Унікальність та оригінальність її виявилася і в тому, що відповідно до культурних та політично-релігійних потреб України тут своєрідно інтерпретували гуманістичну ідею “тримовного ліцею” (тобто гебрайсько-греко-латинського). Православний характер школи продиктував заміну іврити церковнослов'янською мовою»¹⁰.

Відтак, ще одним аспектом існування Острозької академії, який наближає її до західноєвропейських освітніх інституцій того часу була реалізація ідеї тримовної школи. На те, що в академії в Острозі реалізовувалась саме ця ідея вказує відома фраза із уже згаданої передмови до «Букваря» Івана Федоровича 1578 року: «...умышлением и промышленіемблагочестиваго князя КонстантинаКонстантиновича, княжати Острозскаго... Повелівшу ему устроит и дом на діло книг печатных, к тому же ещедом и дітем к наученію, в свомотчизном и славном граде Острозі. [...] И избравшимужей в божественномписаніиискусных, в греческомязыці и в латиньском, паче же и в руском»¹¹. У цілому, ідея тримовного навчального закладу була висунута відомим ренесансним мислителем Еразмом Роттердамським. Згідно з ним, в такому тримовному навчальному закладі, де мали викладатися гебрайська, грецька та латинська мови, для того, аби готувати видання Біблії. В Острозі ситуація була дуже схожою, адже саме в кінці XVI століття в цьому місті існував гурток вчених, які були зібрані князем Острозьким з метою підготовки до друку видання Біблії. На це вказує також Михайло Грушевський: «Уставленне біблійного тексту потребувало не тільки книжного матеріалу, а й книжних людей, яких кн. Острозький стягав з ріжних країв, а се скупленне культурних сил дало можливість розвинути не тільки літературній

¹⁰І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія*, С. 14.

¹¹Цит. за: Н. Бондар, М. Ковальський, *Буквар (Острог, 1978)*, (в:) *Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку*. Енциклопедичне видання, Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019, С. 128.

роботі та видавничій – завдяки друкарні, але й дало спромогу організувати, по довгій перерві, першу школу вищої марки на Україні»¹².

Як пише митрополит Іларіон (Іван Огієнко), слов'янська чи церковно-слов'янська мова вивчалася дуже серйозно в Острозькій академії кінця XVI – на початку XVII століття. При цьому це була також мова викладання інших предметів¹³. На той час існувала певна традиція використання церковно-слов'янської мови. Можна говорити навіть про те, що вона була своєрідною сакральною мовою православних слов'ян. А тому тогочасні вчені були переконані, що церковно-слов'янська не поступається грецькій та латинській мові. З цього приводу Ярослав Ісаєвич пише так: «...те, що “високою” у всіх православних слов'янських народів була саме церковнослов'янська мова, пояснюється прагненням освіченої верхівки спертися на давні традиції вітчизняної культури... Потяг до архаїки можна пояснити тим, що в умовах зростання етнічної свідомості виникла потреба шукати “свою античність”, корені власної самобутності»¹⁴. Вивчення церковно-слов'янської мови вимагало її наукового впорядкування. Випускник, а згодом і викладач Острозької академії Мелетій Смотрицький підготував наукову «Граматику церковно-слов'янської мови», яка була видана в 1619 році. Вивченню грецької мови в Острозькій академії також надавали великого значення. Це засвідчує, наприклад, перший ректор академії Герасим Смотрицький, який в праці «Ключ Царства Небесного» висловлює переконання, що саме від греків пішли філософи та богослови. Латинська мова, у свою чергу, викладалася також на високому рівні, оскільки це була, по суті, державною мовою в тогочасній Польщі.

Паралельно з академією князь організував гурток вчених, завданням якого було створення повного перекладу усіх книг святого письма слов'янською мовою. Водночас, князь запросив до Острога відомого друкаря Івана Федорова (Федоровича), який організував і розвинув видавничу справу в місті на дуже високому рівні. Фактично, в Острозі, за наявності висококваліфікованих вчених, друкарні та навчального закладу, вперше сформувався осередок, який розвинув українську культуру до нового рівня. Ряд вчених схильні вважати, що гурток вчених і академію не варто розділяти, що вони працювали комплексно і творили навчально-науковий центр.

Освітня і наукова модель Острозької академії кінця XVI – початку XVII століття цілком відображала тенденції та ідеї, характерні для освіти епохи Відродження. Зокрема, в ренесансній освіті можна спостерігати зростання ролі рідної мови, античних авторів та, відповідно, грецької мови. Разом з тим, Ренесансна культура характеризувалася тісним зв'язком з християнством, яке було релігійно-моральною основою освіти. Хоча до цього додається зростання ролі людини в світобудові, що втілювалося в ренесансному гуманізмі. У працях острозьких книжників того часу, може зустрічаються ідеї, типові для цього періоду. Зближує Острозьку академію того часу і західно-європейські осередки освіти і те, що важливу роль в системі освіти

¹²М.Грушевський, *Історія України-Руси*, Т. 6, Нью-Йорк, 1955, С. 483-484.

¹³Митрополит Іларіон, *Князь Костянтин Острозький і його культурна праця*, Вінніпег 1958, С. 109.

¹⁴Я.Ісаєвич, *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*, Львів, 2002, С. 380.

відігравали гуртки науковців, які об'єднувалися для реалізації освітніх та наукових проєктів.

Острозька академія кінця XVI – початку XVII гуртувала чимало видатних вчених того часу. Серед них: Герасим Смотрицький, перший ректор Острозької академії, Клірик Острозький, Ян Лятош, Кипріян, Ісакій Борискович, Кирило Лукаріс, Никифор Кантакузин та інші. Не менш відомими також є випускники Острозької академії кінця XVI – початку XVII століття: Северин та Дем'ян Наливайки, Мелетій Смотрицький, Тарасій Земка, Петро Конашевич-Сагайдачний, Йов Княгиницький та інші. Існують свідчення, що за час існування Острозької академії в кінці XVI – на початку XVII століття її закінчило не менше як 500 осіб, які згодом працювали вчителями, літераторами, священиками, друкарями, секретарями в приватних та державних установах¹⁵.

На жаль, по смерті князя, в 1608 році, діяльність академії поступово занепадає. Остаточно, за версією більшості дослідників, діяльність академії була припинена в 1636 році після конфлікту внучки князя Анни-Алоїзи Ходкевич із острозькими міщанами. Проте, 60 років її діяльності стали надзвичайно важливим періодом для становлення нового типу освіти на українських землях. Освітня традиція не зникає із припиненням діяльності вищої школи в Острозі. Вихованці Острозької академії справили значний вплив на розвиток освіти в Східній Європі, а закладені в Острозькій академії принципи навчання відтворювалися в інших тогочасних навчальних закладах, зокрема, в Києво-Могилянській академії. Як пише Ігор Мицько, «...вироблена в Острозі система шкільництва, яка ґрунтувалася на поєднанні українсько-візантійських традицій та певних досягнень європейської педагогіки та науки, не зникла безслідно. Сформований власне тут тип національного вищого учбового закладу православного спрямування – слов'яно-греко-латинська академія – був перенесений до Києва (1632), звідки поширився до Молдавії (Ясси, 1640), а після декількох невдалих спроб – і до Москви (1687)»¹⁶.

Відродження Острозької академії

Збереження традиції Острозької академії, культурна та історична пам'ять про її значення в історії освіти Східної Європи заклали передумови для її відродження в середині 90-х років XX століття уже в незалежній Україні. Відродження Острозької академії тісно пов'язане із відродженням ціннісних, культурних та соціальних підвалин незалежної України. Заклад вищої освіти, який було створено в Острозі в 1994 році і який став спадкоємцем давньої Острозької академії, був орієнтований на впровадження в Україні нового типу освіти та відродження національних освітніх традицій. Результатом цього стало створення освітніх програм, які орієнтовані як на формування висококваліфікованих спеціалістів, так і високоморальних

¹⁵І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія*, С. 21.

¹⁶Там само

громадян, які слідуєть за українською національною ідеєю та спрямовують свої зусилля на розвиток України.

Проте, процес становлення Острозької академії в 1990-их роках відбувався досить непростих умовах. Острог кінця 1980-их поч. 90-их рр. важко порівняти з могутнім князівським містом XVI ст. Двадцять століття принесло для міста чимало втрат - як матеріальних, так і духовних. Руйнації Другої світової війни та радянська «відбудова» назавжди стерли з лиця землі автентичну міську забудову. На місці старого Острога постали нові радянські споруди, що абсолютно не враховували старовинне планування міста. Сміливо і дуже влучно охарактеризував Острог кінця 80-их рр. відомий вчений, архітектор Петро Ричков: «З відчуттям жалю і смутку можна лише констатувати, що декілька фрагментів цього фону стерті з «лиця» міста вже в останні десятиліття. А ті, які з'явилися на їх місці, «німі» паралелепіеди сучасних будівель, явно чужорідні в архітектурному середовищі історичного міста аніскільки не відображають навіть натяку на спробу врахувати характер і архітектурну особливість навколишнього середовища»¹⁷. «Свідченням бездумності і вандалізму» назвав М.П. Ковальський руйнацію двох старовинних острозьких некрополів – католицького та іудейського, що завдало непоправної втрати для збереження історичних пам'яток міста. В 1960-их рр. було закрито усі старовинні культові споруди та перетворено їх на склади та спортивні школи. До фізичного знищення історії Острога додалося і заснування в місті ряду лікувальних закладів, як от Обласної психіатричної лікарні, які в поточному житті регіону поступово змінювали сприйняття Острога як міста історії, освіти та культури. Як згадує М.П. Ковальський: «фактично до поч. 90-их рр. XX ст. Острог все більше і більше перетворювався на посереднє, з відсутністю культурного потенціалу містечко»¹⁸.

В таких несприятливих умовах ідея відродження Острозької академії здавалася абсолютно нереальною. Вважаємо, що попри все, успішна реалізація цієї ідеї не стала збігом обставин чи випадковістю. Поява академії в Острозі була зумовлена рядом чинників, які істотно вплинули на можливість відродження цього навчального закладу із забуття, адже ідея острозької академії не зникла назавжди, а «жила» в наукових працях істориків. До історії академії та острозького освітнього осередку дослідники звертались і в XIX, і в різні періоди XX століття. На кінець 80-их рр. в українських наукових колах острозький період розвитку української культури був предметом жвавого зацікавлення. Відомі українські науковці, зокрема Ярослав Ісаєвич, Микола Ковальський, Ігор Мицько у своїх працях поглиблено вивчали інтелектуальну спадщину Острозької академії. Надзвичайно важливою стала монографія І. Мицька «Острозька слов'яно-греко-латинська академія», яка науково обґрунтовувала та розкривала історію та роль цього навчального закладу

¹⁷П. Ричков, *Дорогами ЮжноїРовеницины*, Москва, Искусство, 1989, С. 97.

¹⁸М. Ковальський, *Острог у ретроспективі його 900-річчя і початку третього тисячоліття*(в:) *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, Острог, 2002, Вип.2, С. 250.

в розвитку української освіти та культури. Величезний комплекс джерел до історії Острога дослідив професор Дніпропетровського державного університету М. Ковальський, якому судилося в подальшому відіграти одну з ключових ролей у відродженні академії в Острозі. Ці наукові дослідження, за визначенням В. Трофимовича, «з одного боку, сигналізували науковій громадськості і всім небайдужим до історичного минулого України про вкоріненість освітніх традицій українського народу, а, з іншого, будували підмурівки історичної легітимності і виправданості прагнення до створення вищої школи в Острозі»¹⁹.

Ще одним важливим чинником, що сприяв реалізації ідеї академії була загальна політична ситуація, що склалася в кінці 80-их на поч. 90-их рр. В цей час, пропри складні економічні процеси та політичні перетворення, на тлі лібералізації політичного режиму СРСР в період горбачовської «перебудови», поступово відроджується українська національна ідея. На хвилі зростаючого краєзнавчого руху, в українських містах з'являються краєзнавчі гуртки та товариства, які, як і у випадку з Острогом, будували в громадах міст, серед їх мешканців, розуміння та зацікавленість історією рідного краю. В цей час зростає інтерес до історії міст і сіл, до охорони пам'яток історії та культури, створюється мережа громадських історико-краєзнавчих музеїв. Важливо згадати, що, не зважаючи на доволі песимістичну ауру міста кінця радянської епохи, в Острозі успішно працювали музеї державного історико-культурного заповідника, в яких працювала ціла когорта професійних істориків, археологів, мистецтвознавців, що досліджували, зберігали та популяризували історичне минуле міста та активно підтримували місцевий краєзнавчий рух. Власне ідея відродження академії в Острозі виникла у краєзнавчому товаристві «Спадщина», що було засноване в Острозі в 1989 р. і гуртувало краєзнавців, вчителів, працівників культури, любителів історії свого міста. Невеликий спочатку гурток ентузіастів зробив величезну роботу, даючи перший імпульс новому шляху Острозької академії. Ключову роль в його діяльності відіграв його голова, історик, краєзнавець Петро Зотович Андрухов, який і став ідеологом та промотором відродження академії. Він активно популяризував історію міста серед його мешканців, проводив зустрічі та лекції, публікував науково-популярні видання про Острог та історичну Волинь. У своїх виступах він часто наголошував на ролі Острога як надважливого культурного осередку в нашій історії. Апелюючи до минулого, Петро Зотович озвучував ідею необхідності відродження міста як освітнього і культурного центру. Тут варто зауважити, що окрім Острозької академії в різні періоди в місті діяли численні навчальні заклади, які залишили свій слід в історії розвитку освіти на українських землях. Тому історія Острога як «міста шкіл» в свою чергу логічно обґрунтовувала появу нового освітнього закладу як закономірне історичне явище.

¹⁹В. Трофимович, *Відродження і поступ Острозької академії* (в:) *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, Острог, 2002, Вип.2, С. 153.

За підтримки голови міськради М.В. Гришука та активного сприяння завідувача кафедри джерелознавства та історіографії Дніпропетровського університету, доктора історичних наук, професора корінного острожанина М. П. Ковальського в 1990 році «Спадщина» започаткувала проведення наукових конференцій «Остріг на порозі 900-річчя», що були підготовкою до святкування 900-річчя Острога. Авторитет М. Ковальського сприяв розширенню діяльності товариства та участі в конференціях представників різних наукових та освітніх установ України. Участь у цих конференціях відомих українських істориків, обговорення та дискусії щодо історії міста, його ролі в розвитку української культури поступово кристалізували та оформлювали ідею відродження діяльності академії та стали важливим підґрунтям для її популяризації.

Однак, ключовим фактором, що уможливив реалізацію ідеї відродження академії стало здобуття Україною незалежності. На хвилі піднесення нового державного будівництва, ідея академія набула нового змісту. Окрім згаданих конференцій, з ініціативи «Спадщини» у жовтні 1993 року, були організовані збори інтелігенції міста Острога, які мали на меті чітко окреслити подальші кроки в реалізації процесу відкриття академії в Острозі. Саме на цій зустрічі відбулася жвава дискусія, в якій лунали часом кардинально протилежні думки щодо можливості відродження академії. Емоційна промова П.З. Андрухова на цих зборах зафіксована в стенограмі: «...якщо зруйнується якась споруда, то її через рік відбудують, якщо ж розвалиться якась ланка культури, то на її відбудову потрібно життя цілих поколінь. А які страшні удари завдавалися нашій культурі протягом тих тоталітарних режимів, які були тут. Треба надіятись на свої власні сили, і більше ні на що, ось наше головне завдання»²⁰. В результаті обговорення було прийнято «Звернення» інтелігенції міста Острога до вченого світу України, в якому, зокрема, пролунав заклик до сприяння «щодо культурного, духовного та освітнього відродження славетного українського міста, насамперед, відновлення Острозької академії...». Рішення зборів про відродження академії стало підставою для звернення міської ради до президента України Л.Кравчука.

Крім того, ініціативна група острожан заручилася широкою підтримкою: до них долучилися академік Микола Жулинський (на той час віце-прем'єр з питань гуманітарної політики), який жваво відгукнувся на ідею та запропонував подати на розгляд кабінету міністрів та президента України відповідні документи; представник президента України в Рівненській області Роман Васишин, який направив до президента України лист з обґрунтуванням необхідності відкриття навчального закладу в Острозі; ректор Києво-Могилянської академії В'ячеслав Брюховецький, який, маючи досвід організації Києво-Могилянської академії, спершу допоміг в бюрократичних питаннях, а згодом сприяв діяльності Острозької академії, яка перші роки розпочала свою роботу як філія КМА.

Таким чином, ідея академії вийшла на загальноукраїнський рівень.

²⁰Матеріали з фондів музею історії НаУОА. Установчі документи, заяви, звернення, укази. Протокол проведення зборів інтелігенції міста, с. 2

12 квітня 1994 р. президент України Л.Кравчук видав указ “Про заснування Острозького вищого колегіуму”. Після 358 років забуття Острозька академія була відроджена, розпочалась нова сторінка її історії. Згодом, академію підтримали інші українські президенти. Ключові для становлення та розвитку нового навчального закладу укази були підписані Леонідом Кучмою. 5 червня 1996 р. був оприлюднений Указ Президента Л. Кучми “Про перейменування Острозького колегіуму в академію”. Вищому навчальному закладу в Острозі була повернута його історична назва. 22 січня 2000 р. указом Президента Л.Кучми Острозькій Академії був наданий статус університету, а 30 жовтня 2000 р. – статус Національного університету.

Ідея відродженої академії відрізнялася від загальної концепції діяльності пострадянських вищих навчальних закладів. Варто зазначити, що діяльність освітніх закладів на поч. 90-х рр. ще не була чітко регламентована. З проголошенням незалежності у 1991 р. та прийняттям Закону України «Про освіту» заклади вищої освіти отримали певну автономію. Окрім того, Законом було зафіксовано рівноправне функціонування державних, комунальних і недержавних за формою власності закладів вищої освіти. Однак, у законі не було означено критеріїв щодо матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів, але наголошувалась необхідність забезпечення якості освіти відповідно до державних вимог. Відтак, у першій половині 90-х років вплив держави на діяльність вищої освіти був мінімальним²¹. Через таку певну невизначеність діяльності системи вищої освіти, керівництво академії фактично самостійно створили концепцію та сформувавши місію її діяльності. Орієнтуючись на досвід та зразок західних університетів, було обрано концепцію нового університету, заснованого на давніх традиціях. Академія з перших днів роботи пропагувала новий, модерний для України формат навчального закладу - вступне тестування, рейтингове оцінювання студентів, спосіб проведення та організації лекційних та практичних занять. Цьому сприяло і потужне інтелектуальне середовище, створене завдяки науковцям та запрошеним викладачам, що приїхали працювати до острозької академії з різних міст. Особлива роль у відродженні університету належить професору Ігорю Пасічнику - першому ректору, який, гуртуючи навколо себе колектив ентузіастів (серед них і перших викладачів академії), доклав максимум зусиль для становлення та розвитку навчального закладу.

Навчальний заклад в Острозі від самого початку отримав свій особливий сенс, що полягав не лише у створенні умов для навчання молоді, а й відродженні та культивуванні власне українських освітніх традицій. Ця ідея була не просто новою, але й, в певній мірі, необхідною для молоді української держави. В новітньому університеті культуються традиції давньої академії. Передусім йдеться про «повернення» імен острозьких просвітників XVI-XVII ст., дослідження історії академії. Важливим проектом стало Енциклопедичне видання «Острозька академія», ініційоване М.П.

²¹Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя, Київ : Педагогічна думка, 2016, С. 110-111.

Ковальським, яке на сьогоднішній день уже витримало три перевидання. Сучасний університет часто апелює до традицій давньої академії. Зокрема, це проявляється у обов'язковому ознайомленні усіх студентів із історією Острозької академії та Острога, відродженням деяких традицій академічного життя, започаткованих студентами та викладачами Острозької академії кінця XVI – початку XVII століття (конвокації, інавгурації, рекреації). Одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень є Острогіана.

Процес становлення академії неможливо уявити без підтримки величезної кількості людей. Ідея академії об'єднала українських політичних, громадських діячів, представників сфери культури та бізнесу. Завдяки потужній підтримці української діаспори, справа відродження Острозької академії вийшла на міжнародний рівень. Саме зарубіжні українці одні з перших підтримали молодий університет. Було організовано коло друзів Острозької академії, налагоджено контакти з українськими науковими установами в США, Канаді, європейських державах. Важливим осередком наукової співпраці став інститут дослідження української діаспори, заснований як структурний підрозділ університету. За підтримки жертводавців було закуплено комп'ютери, наукову та навчальну літературу, запроваджено стипендії кращим студентам, побудовано новітню наукову бібліотеку

Паралельно з налагодженням та розвитком усіх напрямків навчального та наукового життя університету, в Острозькій академії було здійснено низку важливих будівельних проектів, покликаних покращити побут викладачів та створити належні умови для навчання і дозвілля студентів. За сприяння голови Рівненської облдержадміністрації Миколи Сороки, у 2001 році було збудовано котеджне містечко для професорсько-викладацького складу НаУОА, спортивний комплекс університету (реконструйований стадіон, спортивні майданчики, тенісні корти). Важлива роль у впровадженні цих проектів у життя належить Берташу В.М. Одним з наймасштабніших будівельних проектів, здійснених в університеті було будівництво наукової бібліотеки. Проект будівлі був розроблений групою архітекторів ПрАТ «Рівнеінвестпроект» під керівництвом Чабака М.С. за ідеєю ректора академії І.Д. Пасічника. Реалізацію проекту здійснювала будівельна компанія “Вежа” (директор - Аршинов Г.Й.). В 2006 ректор НаУОА став лауреатом державної премії в галузі архітектури за реалізацію проекту будівництва бібліотеки.

На сьогодні Національний університет «Острозька академія» - це один із лідерів освітнього ландшафту України. Університет має п'ять факультетів та Науково-навчальний інститут права, названий на честь відомого правознавця, уродженця Острога Юнікія Малиновського. Разом з тим, зберігається своєрідна компактність, що відображена, наприклад, у порівняно невеликій кількості студентів. Це дозволяє повною мірою реалізовувати принципи студентоцентрованого навчання. Національний університет «Острозька академія» розвиває широку співпрацю із закордонними та українськими освітніми та науковими установами. Зокрема, він є членом Європейської

Асоціації Університетів, членом Консорціуму українських університетів та Варшавського Університету, а також член Східноєвропейської мережі університетів. Один із нечисленних українських закладів вищої освіти, представлений у міжнародних рейтингах університетів. Досягнення сучасної Острозької академії значною мірою зумовлені міцним підґрунтям традиції, на якому вона відроджувалася. Зрештою, це чітко відображено у гаслі університету «Традиція, яка творить майбутнє».

Бібліографія

- КемпаТ., *Akademia i drukarnia Ostrogska*, Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek "Wołanie z Wołynia", 2006;
- КемпаТ., *Akademia Ostrogska i jej fundator – wojewoda kijowski Konstanty Wasyl Ostrogi w Akademii Zamojskiej i Akademii Ostrogskiej w perspektywie historyczno-kulturowej : współczesne implikacje dla współpracy transgranicznej*, Zamość: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Szymona Szymonowicza, Wydawnictwo Officina Simonidis, 2010.
- Kheleniuk A., Plyska Yu., *Ostroh Academy: the history and tradition*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2020, Nr 1-2.
- Бондар Н., Ковальський М., *Буквар (Острозька академія, 1978)*, (в:) *Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку. Енциклопедичне видання*, Острозька академія, 2019.
- Бондарчук Я. *Історія Острозької академії : навчальний посібник*, Видавництво Національного університету «Острозька академія», Острозька академія, 2014.
- Грушевський М., *Історія України-Руси*, Т. 6, Нью-Йорк, 1955.
- Ісаєвич Я., *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*, Львів, 2002.
- Ковальський М., *Етюди з історії Острога: Нариси*. Острозька академія, 1998.
- Ковальський М., *Острозька академія у ретроспективі його 900-річчя і початку третього тисячоліття* (в:) *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, Острозька академія, 2002, Вип. 2.
- Кралуцький П., *Освітня система Острозької академії* (в:) *Острозька академія XVI-XVII століття. Енциклопедія*, Острозька академія, 2011.
- Матеріали з фондів музею історії НаУОА. Установчі документи, заяви, звернення, укази. Протокол проведення зборів інтелігенції міста.*

Митрополит Іларіон, *Князь Костянтин Острозький і його культурна праця*, Вінніпег 1958.

МицькоІ., *Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636)*, Київ: «Наукова думка», 1990.

МицькоІ., *Острозька слов'яно-греко-латинська академія (в:) Острозька давнина: Дослідження і матеріали*, Вип. 1, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995.

Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя, Київ: Педагогічна думка, 2016.

ПасічникІ., *Князь Василь-Костянтин Острозький (біля 1524/1525 - 1608) (в:) Острозькі просвітники XVI -XX ст.*, Острог 2000.

РичковП., *Дорогами ЮжнойРовеницины*, Москва, Искусство, 1989.

ТимошенкоЛ., *Генеza та ідея Острозької академії у світлі історіографії та нових гіпотез (в:) Острозька давнина: науковий збірник*. Вип. 3. Ред. кол. Ігор Пасічник (гол. ред.), Ігор Тесленко (відпов. ред.) та ін., Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014.

ТрофимовичВ., *Відродження і поступ Острозької академії (в:) Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, Острог, 2002, Вип.2.

ODRODZENIE UNIWERSYTETU: PRZYPADEK AKADEMII OSTROGSKIEJ

Słowa kluczowe: Akademia Ostrogska, książę Konstanty-Wasył Ostrogski, edukacja, uniwersytet, tradycja

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony dziejom i współczesności Akademii Ostrogskiej – pierwszej uczelni wyższej w Europie Wschodniej. Kształtowanie tradycji Akademii Ostrogskiej sięga końca 16 wieku. Akademia została założona przez książę Konstantego-Wasyła Ostrogskiego (1526-1608), który był najbardziej zamożny magnat państwa Litewskiego, a później również Rzeczy Pospolitej. Kształtowanie tradycji Akademii Ostrogskiej nie odbywało się w próżni kulturowej. Zasady nauczania w niej odpowiadały wyższej edukacji renesansowej. Oprócz tego, podczas tworzenia akademii w Ostrogu za wzór były wykorzystywane katolickie i protestanckie uczelnie, które istniały w Rzeczypospolitej. Przy tym Akademia Ostrogska miała wyraźną specyfikę, która odróżniała ją od podobnych zachodnioeuropejskich i polskich uczelni. Owa specyfika polegała na tym, że miała ona wyraźny charakter narodowy oraz orientację na kulturę spuściznę grecko-bizantyjską. Współczesne odrodzenie Akademii Ostrogskiej jest procesem,

w którym odbywa się aktualizacja tradycji, założonej w ukraińskiej edukacji wyższej w końcu XVI wieku. Uniwersytet w Ostrogu od samego początku zdobył swój sens, który polegał nie tylko w stworzeniu warunków dla nauczania młodzieży, ale również w odrodzeniu i rozwoju właśnie ukraińskich tradycji edukacyjnych. Owa idea była nie nowa, ale bardzo potrzebna dla młodego państwa ukraińskiego. W nowoczesnym uniwersytecie rozwijają się tradycje dawnej akademii.

UNIVERSITY REVIVAL: CASE OF OSTROH ACADEMY

Key words: Ostroh Academy, Kostiantyn-Vasyl Ostroz'kyy, education, university, tradition.

Summary

The article is devoted to the history and modernity of Ostroh Academy, the first higher education institution in Eastern Europe. The formation of the tradition of the Ostroh Academy dates back to the end of the XVI century. The Academy in Ostroh was founded by Konstantyn – Vasyl Ostroz'kyy (1526-1608), the largest tycoon of the state, a well-known philanthropist. He belonged to one of the richest and most influential families in the Lithuanian state, and later in the Polish-Lithuanian Commonwealth. The formation of the tradition of Ostroh Academy did not take place in a “cultural vacuum”. The principles of teaching initially corresponded to the Renaissance higher education. In addition, when establishing the academy in Ostroh, similar Catholic and Protestant schools and cultural centers that existed in the Commonwealth were taken as models. At the same time, Ostroh Academy had a distinct specificity that distinguished it from similar Western European and Polish educational institutions. This specificity was that it had a distinct national character and focus on the Greco-Byzantine cultural heritage. The modern revival of the Ostroh Academy is a process in which the tradition, which was laid down in Ukrainian higher education at the end of the 16th century, is being actualized. From the very beginning, the educational institution in Ostroh received its special meaning, which was not only to create conditions for the education of young people, but also to revive and cultivate the actual Ukrainian educational traditions. This idea was not only new, but also, to some extent, necessary for the young Ukrainian state. The traditions of the ancient academy are cultivated in the newest university.

Ключові слова: Острозька академія, князь Василь-Костянтин Острозький, освіта, університет, традиція

Резюме

Стаття присвячена історії та сучасності Острозької академії – першого закладу вищої освіти в Східній Європі. Формування традиції Острозької академії сягає кінця XVI століття. Академію в Острозі заснував Костянтин-Василь Костянтинович Острозький (1526-1608), найбільший магнат держави, відомий меценат. Василь-Костянтин належав до одного з найбагатших на

найвпливовіших родів Литовської держави, а згодом і Речі Посполитої. Формування традиції Острозької академії не відбувалося в «культурному вакуумі». Принципи навчання в ній відповідали ренесансній вищій освіті. Крім того, при творенні академії в Острозі бралися за зразки подібні католицькі і протестантські школи та культурні осередки, які існували в Речі Посполитій. При цьому Острозька академія мала виразну специфіку, що відрізняла її від подібних західноєвропейських та польських освітніх закладів. Ця специфіка полягала у тому, що вона мала виразний національний характер та орієнтацію на греко-візантійську культурну спадщину. Сучасне відродження Острозької академії – це процес, в якому відбувається актуалізація традиції, яка закладена в українській вищій освіті в кінці XVI століття. Навчальний заклад в Острозі від самого початку отримав свій особливий сенс, що полягав не лише у створенні умов для навчання молоді, а й відродженні та культивуванні власне українських освітніх традицій. Ця ідея була не просто новою, але й, в певній мірі, необхідною для молоді української держави. В новітньому університеті культуються традиції давньої академії.

Stefan KONSTAŃCZAK¹

UKRAIŃSKIE DYLEMATY Z TRADYCJĄ FILOZOFICZNĄ

Polska przedwojenna była państwem wielokulturowym, w którym mniejszości narodowe stanowiły znaczący procent ogółu ludności. Stwarzało to niemało problemów przy integrowaniu państwa już po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918r. W polskiej literaturze naukowej w zasadzie nie pisze się o pozytywnych aspektach mozaiki narodowościowej odrodzonego państwa, gdyż dominuje przekaz o zasadniczo wrogim stosunku mniejszości ukraińskiej do państwa polskiego i jego organów. Taka wrogość nie oznaczała jednak tego, że polscy Ukraińcy sabotowali instytucje państwa, które zamieszkiwali. Uczestniczyli bowiem także w jego życiu politycznym, mając własną reprezentację polityczną w Sejmie II RP. Na drodze parlamentarnej zamierzali osiągnąć cel polityczny, jakim było powstanie własnego państwa, co dobitnie wyrażali także podczas obrad parlamentu: „Z deklaracji prezesa U.N.D.O. i przewodniczącego „Ukraińskiego Klubu Sejmowego”, p. Dmytra Lewickiego, wygłoszonej na posiedzeniu Sejmu w dn. 29.III.1928 r., dowiedzieliśmy się, zresztą nie po raz pierwszy, iż «najwyższym, świętym i niezachwianym ideałem (Ukraińców) jest niepodległe, zjednoczone ukraińskie państwo na wszystkich ziemiach ukraińskich», oraz, że objąć ono powinno również «odwieczne ukraińskie ziemie: Wschodnią Galicję wraz z Łemkowszczyzną, Chełmszczyzną, Podlasie, Wołyń i Polesie, *jako kraje przyznane Polsce na podstawie aktów gwałtu, któremi pogwałcono prawo ukraińskiego narodu do stanowienia o sobie*². Na tym obszarze wedle Lewickiego obejmującym ok. 137.000 km², zamieszkiwać miało ok. 7 mln Ukraińców³. Tego typu deklaracje wzbudzały jednak nieufność społeczeństwa i zarazem przesłaniały oczywisty fakt, że Ukraińcy jako obywatele państwa polskiego aktywnie uczestniczyli w życiu społecznym pomnażając jego dorobek i kulturę. To paradoksalne, że oceniając relacje polsko – ukraińskie, prawie wszyscy koncentrują się na tragicznych wydarzeniach spisanych przelana krwią, zamiast na tym, co oba

¹ **Stefan KONSTAŃCZAK**, prof. dr hab. Uniwersytet Zielonogórski

² A. Krysiński, *Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce*, Instytut Badań Spraw Narodowościowych, Warszawa 1928, s. 2. UNDO - Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) – ukraińska partia polityczna działająca legalnie w Polsce w latach 1925-1939. (We wszystkich cytatach zachowano pisownię oryginałów nawet jeśli przeczy to zasadom współczesnej polszczyzny.

³ Tamże.

narody łączyło. W żadnej innej dziedzinie takie współdziałanie nie było dostrzegane wyraźniej niż w nauce.

Wyliczenia nacjonalistów Ukraińskich były jednak w całej rozciągłości kwestionowane przez polskich polityków, jak i demografów. „Oba więc twierdzenia p. pos. Lewickiego t. j. zarówno twierdzenie o istnieniu 6 milionów Ukraińców na ziemiach polskich t jak i twierdzenie o jednolitości narodowej obszaru przez nich zamieszkanego, należy odrzucić. W szczególności, hipotezę o jednolitości należy raz na zawsze stanowczo odrzucić”⁴. Ogólną liczbę Ukraińców zamieszkujących Polskę szacowano w pobliżu wielkości stwierdzonej podczas spisu powszechnego w 1921 r. (3.942.092)⁵.

Nie brakowało wówczas także zwolenników nawet przymusowej asymilacji Ukraińców, do której najprostsza droga prowadzić miała poprzez przymusową konwersję religijną. Jak podkreślał Krysiński: „Zmiana poczucia narodowego zawsze tu za sobą pociągnąć może i faktycznie pociąga zmianę wyznania, ponieważ żadne względy prawne nie stoją temu na przeszkodzie; przyczem przewaga kultury polskiej sprawia, iż ten prąd konwersji jest zawsze jednostronny: w kierunku od prawosławia do katolicyzmu”⁶. Tym samym to trwanie w tradycji religijnej stało się podstawowym wyznacznikiem tożsamości narodowej. Zauważalnym było już przed wojną, że Ukraińcy Polsce nie stanowili jednolitej narodowościowo zbiorowości, gdyż poczucie odrębności narodowej zachowali przede wszystkim ci z nich, którzy zamieszkiwali tereny dawnego zaboru austriackiego. Natomiast zamieszkujący tereny zaboru rosyjskiego byli w znacznej mierze zrusyfikowani i bliżej im było do Białorusinów niż do Ukraińców z Galicji. To właśnie w Galicji istniało wyraźne powiązanie wyznania z narodowością, czyli zmiana wyznania (np. dla zawarcia związku małżeńskiego) była prawie równoznaczna ze zmianą narodowości. Związek tego rodzaju powodował, że osoby narodowości ukraińskiej nazywały Polaków „łacinnikami”, zaś Polacy wzorem Austriaków, *en bloc* nazywali mieszkańców Galicji wyznania prawosławnego lub grekokatolickiego, Rusinami.

Niezależnie od wysuwanych wątpliwości liczba Ukraińców Polsce była znaczna, stanowili oni najliczniejszą mniejszość narodową w ówczesnej Polsce. Miała ona swoją reprezentację nie tylko w Sejmie RP, ale również zgłaszała aspiracje kulturalne i oświatowe. Było to zrozumiałe, gdyż na terenach dawnej Galicji stanowili oni większość społeczeństwa. Z tej racji głównym obiektem zainteresowania ukraińskiej elity intelektualnej był Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, który takie aspiracje legitymizował cenzusem akademickim. Niemniej jednak polskim Ukraińcom nie udało się stworzyć własnego modelu uprawiania nauki, co spowodowało, że nie zrodziła się wówczas odrębna tradycja filozoficzna, której powstanie stanowi zawsze najbardziej wysublimowany element tożsamości narodowej.

⁴ Tamże, s. 49.

⁵ Tamże, s. 53.

⁶ Tamże, s. 22.

O specyfice ukraińskiego filozofowania

Dla większości historyków filozofii nie istnieje odrębna od rosyjskiej filozofia ukraińska, a przykładem takiego stanowiska jest monumentalna „Historia filozofii” Fredericka Coplestona, w której cały tom dziesiąty poświęcony został filozofii rosyjskiej. Dla przykładu Hryhorij Sawycz Skoworoda (1722-1794) został przypisany do filozofii rosyjskiej i nawet słowa nie napisano o jego ukraińskim pochodzeniu⁷. Tego typu problem zauważali także sami ukraińscy intelektualiści. Dla przykładu, filozof Iwan Mirczuk (1891-1961) w swoim artykule poświęconym filozofii słowiańskiej powołał się na słowa Wilhelma Wundta, który w swojej książce „Die Nationen und Ihre Philosophie: Ein Kapitel zum Weltkrieg” pisał, że to kultura duchowa daje impuls do tworzenia własnej filozofii. A sprzyjają temu wielkie wydarzenia w rodzaju wojen, w których ten duch przez polaryzacją postaw ma okazję się przejawiać w najczystszej postaci⁸. Inaczej mówiąc, naród wpierv musi mieć poczucie ciągłości kulturowej i własną historię, aby mieć także swoją filozofię. Nic zatem dziwnego, że Mirczuk całe swoje życie poświęcił staraniom, aby uświadomić swoim rodakom, że mają własną historię i filozofię, o której rozwój usilnie zabiegał zwłaszcza wtedy, gdy piastował swego czasu stanowisko dyrektora emigracyjnej Ukraińskiej Akademii Nauk. Wszystkie swoje prace umieścił w obrębie historii filozofii starając się wykazać, że istnieje odrębna filozofia ukraińska, która zachowała niezależność od rosyjskiej zwłaszcza przez ścisłe powiązania z filozofią światową⁹. Mirczuk jednak w tym samym artykule w pewnym sensie sam sobie zaprzecza, bo stwierdził, że „Ukraińcy wycieńczeni nieszczęśliwymi wojnami o państwową niezależność, późniejszą ruiną dostali się w końcu pod władzę rosyjskiego absolutyzmu, który niszczył w zarodkach wszelki objaw wolnej myśli”¹⁰. A zatem okazało się, iż wojna i przełomowe wydarzenia wcale nie muszą sprzyjać krystalizowaniu się zębów własnej filozofii. Tym samym zakwestionował twierdzenie Wundta, a dla założonego sobie celu proponował sięgnąć do tradycji polskiej filozofii, która taką tradycją za jego czasów już mogła się pochwalić.

Okazuje się jednak, że współczesne dyskusje toczące się na Ukrainie na temat rodzimej filozofii odzwierciedlają więc analogiczne dyskusje, które toczyły się w Polsce na przełomie XIX i XX wieku¹¹. Wówczas to Henryk Struve zauważył: „*Póki naród nie ma filozofii, dopóty działalność jego na polu estetycznym, poznawczym i społecznym ma przeważnie charakter instynktowny*”¹². Nie istnieje

⁷ F. Copleston, *Historia filozofii*, t. 9, przeł. B. Chwedeńczuk, PAX, Warszawa 2009, s. 21-22.

⁸ I. Mirczuk, *O słowiańskiej filozofii*, „Przegląd Filozoficzny” 1927, nr 2-3, s. 118.

⁹ O. O. Ковальчук, *Мирчук Іван* -hasło (w:) *Енциклопедія історії України*, Т.6, Науковадумка, Київ 2009, s. 790.

¹⁰ I. Mirczuk, *O słowiańskiej filozofii*, s. 124.

¹¹ O dyskusjach i sporach na temat filozofii narodowej i uniwersalnej obszernie pisze Tomasz Mróz w swoim artykule *Filozofia polska czy filozofia w Polsce? Opinie pierwszych polskich historyków filozofii*, (w:) *Filozofia jako mądrość bycia*, pod red. S. Konstańczaka i T. Turowskiego, Wyd. UZ, Zielona Góra 2009.

¹² H. Struve, *Historia filozofii w Polsce na tle ogólnego rozwoju życia umysłowego*, Skład Główny w Księgarni E. Wende i Sp., Warszawa 1900, s. 5..

bowiem jeszcze fundament własnej tradycji, na której można swoje rozważania opierać. Dlatego Struve zauważył także: „*Rzecz tedy naturalna, że i o przedstawieniu historii filozofii w Polsce można było mówić dopiero wtedy, gdy filozofia polska wyraziła się w szeregu objawów wybitnych; a więc dopiero w wieku 19-ym*”¹³. Wówczas bowiem pojawił się trend w filozofii, który dziś zwany jest filozofią narodową. Dlatego Struve mógł skonstruować swój wywód następująco: „*Filozofia polska, podobnie jak język polski, literatura polska, oznacza, że mamy na myśli bezpośredni wytwór narodu polskiego, będący jego duchową własnością, zrodzony i rozwinięty przez umysły, z jego łona wydane. Filozofia polska oznacza to samo, co filozofia Polaków*”¹⁴. Głos w tej sprawie zabrał także twórca szkoły lwowsko-warszawskiej. Zapewne do filozofii ukraińskiej w całej rozciągłości odnoszą się ówczesna uwaga Kazimierza Twardowskiego: „Posiadamy bowiem o wiele bogatszy dorobek filozoficzny, aniżeli by się mogło wydawać. Z dorobku tego nie korzystamy należycie ani w samodzielnej pracy filozoficznej, ani w nauczaniu filozofii. A nie korzystamy dlatego, że go nie znamy”¹⁵.

Dla poznania własnych tradycji niezbędna jest usystematyzowana jej historia. Wymaga to jedna wprawdzie rozwiązania zasadniczego problemu dla współczesnej filozofii ukraińskiej, jakim jest przede wszystkim odgraniczenie się od filozofii rosyjskiej. Takiemu procesowi nie sprzyja swoiste ujednorodnienie filozofowania w dawnym Związku Radzieckim, w którym uprawiać można było tylko filozofię marksistowską w interpretacji Lenina, czyli tzw. marksizm-leninizm. Odgraniczenie jego wersji rosyjskiej od ukraińskiej jest niemożliwe, gdyż w jednym i drugim przypadku uprawiana była na sposób identyczny. Rosja miała jednak silną reprezentację filozofów na emigracji, przede wszystkim we Francji, co pozwoliło zachować ciągłość kontynuacji wszystkich koncepcji zrodzonych jeszcze w epoce przedrewolucyjnej, natomiast w przypadku filozofii ukraińskiej nie można mówić o kontynuacji, skoro przed rewolucją też nie zyskała wyraźnej odrębności. W zasadzie współcześni intelektualiści Ukraińcy mają do wyboru dwie opcje, albo kontynuację związków z filozofią rosyjską, albo eksponowanie niezależności od niej. W tym drugim przypadku droga do tego celu prowadzi poprzez eksponowanie jej dorobku w dawnej Galicji, a zwłaszcza na CK Uniwersytecie Lwowskim. Można więc zauważyć, że sami Ukraińcy swą odrębność od rosyjskiego filozofowania w taki właśnie sposób najchętniej określają. Filozofia ukraińska przez taki rozdział nie ma nic wspólnego z marksizmem ani z rosyjskim mistycyzmem i kosmizmem. Przyjęto zatem orientację na filozofię analityczną w wydaniu, jaki uprawiano w szkole Twardowskiego, gdyż nie ma ona żadnych analogii w filozofii rosyjskiej. Nie należy jednak sądzić, iż jest to trwała orientacja, gdyż w miarę jak będą powstawać syntetyczne opracowania z historii filozofii ukraińskiej, będą się ujawniać jej specyficzne narodowe rysy, które z takich czy innych względów będą zyskiwały wsparcie ze strony decydentów w sferze polityki naukowej.

¹³ Tamże, s. 6.

¹⁴ Tamże, s. 7.

¹⁵ K. Twardowski, *O potrzebach filozofii polskiej*, (w:) tenże, *Rozprawy i artykuły filozoficzne*, Księgarnia „Książnica-Atlas” Lwów 1927, s. 138.

Postulat utworzenia ukraińskiej szkoły filozofii analitycznej zrodził się wśród młodego pokolenia filozofów. Takie stanowisko reprezentuje między innymi znany w Polsce historyk filozofii ukraińskiej Stepan Ivanyk, który zauważył: „filozofia ukraińska – w ścisłym tego słowa znaczeniu, jako fakt dokonany - jeszcze nie istnieje. [...] dzisiaj filozofia ukraińska – to *δύναμις*, który potrzebuje do swojego urzeczywistnienia dołączenia odpowiedniej formy”¹⁶. Wedle tego autora ową potencjalność można wydobyć dopiero poprzez dwa konieczne posunięcia, z których na pierwszym miejscu wymienił „usunięcie dominacji wpływów rosyjskich poprzez zrównoważenie ich innymi wpływami obcymi”¹⁷. Filozofia bowiem nie rozwija się samoistnie, ale stanowi wysublimowany wyraz kultury, w której została sformułowana. Nie jest to zadanie łatwe zważywszy na już istniejącą tradycję i brak zaufania do filozofów właściwy dla całego dawnego bloku komunistycznego. Niemniej jednak na terenach dawnego ZSRR jest on zdecydowanie poważniejszy niż w pozostałych państwach bloku postsowieckiego. W drugiej kolejności należy dokonać swoistej rewolucji programowej w filozofii, co zdaniem Ivanyka da się osiągnąć poprzez radykalny zwrot w stronę filozofii naukowej, pod którą rozumie filozofię analityczną. Byłoby to zarazem swoiste przecięcie pępowiny łączącej ją z rosyjskim irracjonalizmem i jego historią. Nie można tutaj nie zauważyć, że byłby to proces długotrwały, przez co filozofia ukraińska swoją historię zyskać może dopiero po wielu latach. Wymagałoby to także stworzenie ośrodka filozofii analitycznej na wzór tego, który Twardowskiemu udało się stworzyć we Lwowie. Oczywiście istnieje taka możliwość, a osią nową szkoły mogliby być naukowcy, którzy doskonalą swe rzemiosło doszukując się wpływu szkoły lwowsko-warszawskiej na filozofów ukraińskich. Takich filozofów na Ukrainie nie brakuje tym bardziej, że Polska jest otwarta na współpracę naukową z Ukrainą i wielu z jej obywateli zdobywało szlify naukowe na polskich uczelniach.

Nie wydaje się jednak, aby było możliwe zbudowanie ukraińskiej szkoły filozofii analitycznej całkowicie od podstaw. Sądzić raczej należy, że droga do takiego celu prowadzi raczej poprzez studiowanie dorobku własnych filozofów i eksponowanie tej jego części, która wykazuje związki z filozofią europejską. Stepan Ivanyk wskazuje nazwiska i konkretne dokonania rodzimych filozofów, które mogłyby być przedmiotem zainteresowania w takich studiach. Okazuje się też, że początków filozofii naukowej na Ukrainie można doszukiwać się jeszcze w wieku XVII. w Akademii Kijowsko – Mohylańskiej. Znanym przedstawicielem takiego sposobu filozofowania miałby być profesor Uniwersytetu w Charkowie Oleksandr Potebnia (1835-1891)¹⁸, autor niewątpliwych osiągnięć w filozofii języka, który mógłby stać się łącznikiem łączącym tradycję Akademii Kijowsko – Mohylańskiej ze współczesnością. Niewątpliwie jednak podstawą wyjściową dla szkoły nowoczesnej filozofii naukowej na Ukrainie mogliby stać się także filozofowie wypromowani przez Twardowskiego i jego uczniów na Uniwersytecie we Lwowie.

¹⁶ S. Ivanyk, *Dlaczego istnieje filozofia polska, a nie istnieje filozofia ukraińska*, (w:) A. Brożek, A. Chybińska (red.), *Fenomen szkoły lwowsko-warszawskiej*, Wyd. Akademikon, Lublin 2016, s. 135.

¹⁷ Tamże, s. 136.

¹⁸ Tamże, s. 137.

Propozycja sformułowana przez Ivanyka tylko na pierwszy rzut oka może wydawać się trudna lub nawet niemożliwa do realizacji. Sam Ivanyk wskazuje przecież, że przed przybyciem Twardowskiego do Lwowa polska filozofia była w zbliżonej sytuacji do tej, która teraz panuje na Ukrainie. A jednak tylko dzięki kwalifikacjom i jego umiejętnościom organizacyjnym udało się całkowicie od nowa stworzyć szkołę filozoficzną, która do dziś jest chlubą polskiej nauki. Ale nie jest to jedyna droga, bo można też skorzystać z doświadczeń filozofów czeskich, którzy także mieli problem z wykazaniem swej odrębności od filozofii niemieckiej i austriackiej. Ajednak nikt nie ma dziś wątpliwości, że zarówno Tomáš Masaryk czy Jan Patočka są filozofiami czeskimi, choć nie udało im się stworzyć szkoły znaczeniem i naukową powagą dorównującej szkole Twardowskiego. Ambicje filozofów ukraińskich sięgają jednak dalej, bo dążą do stworzenia własnej szkoły filozoficznej. Do stworzenia od podstaw szkoły jednak są potrzebni ludzie, których łączy wspólne zapatrywania na sposób uprawiania nauki, a nie tylko podobne zainteresowania naukowe.

Przez szkołę Twardowskiego przewinęli się, podobnie jak przez Koło Wiedeńskie, przedstawiciele wielu różnych nauk, a nie tylko filozofii. Wśród uczniów Twardowskiego są bowiem zarówno pedagodzy, psychologdy, socjolodzy, biolodzy (Ludwik Jaxa – Bykowski), a nawet lekarze (Władysław Szumowski). To właśnie nie różnorodność zainteresowań, ale wspólnie praktykowany sposób uprawiania nauki, powoduje, że powstawały więzi personalne, które sprawiły, iż uczniowie Twardowskiego opanowali wszystkie polskie uniwersytety. Nic więc nie stoi na przeszkodzie, aby naukowcy cieszący się autorytetem w swoim kraju powtórzyli sukces filozofa ze Skrzypnej. Jest to możliwe tym bardziej, że władze państwowe tego rodzaju starania emancypacyjne przedstawiciele rodzimej nauki z pewnością będą wspierać. Szkoła, aby zaistnieć w przestrzeni edukacyjnej Ukrainy, musi być ekspansywna, a tego nie da się osiągnąć tylko poprzez garstkę filozofów, którzy na swoich uczelniach stanowią często grupę niedostrzegalną, a przede wszystkim mało wpływową.

Wbrew obawom podnoszonym przez Ivanyka, filozofia ukraińska nie musi zaczynać od zera. Już Mirczuk w swoim artykule o filozofii słowiańskiej zauważył, że „choć cel filozofii ma charakter ogólnoludzki, to formy, w jakich przejawia się dążenie do tego celu filozoficznej spekulacji, mają zawsze pewne narodowe zabarwienie”¹⁹. Wskazał też dwie publikacje, które choć wydane poza granicami Ukrainy, miały za ambicję przedstawić historię jej filozofii. Pierwszą z nich była wydana w 1908 r. książka Wasyla Szczurata przedstawiająca źródła do dziejów ukraińskiej filozofii²⁰. Ważniejszą niewątpliwie była jednak praca Dymitro Czyżewskiego wydana w 1926 r., w której autor podjął próbę systematyzacji dziejów historii ukraińskiej filozofii. Miał najwyraźniej o czym pisać, skoro książka miała 200 stron objętości²¹.

¹⁹ I. Mirczuk, *O słowiańskiej filozofii*, s. 120.

²⁰ В. Щурат, *Українські жерела до історії філософії*, Накладом Мих. Петрицького, Львів 1908.

²¹ Zob. Д. Чижевський, *Філософія на Україні. Спроба історіографії*, Сіач, Прага 1926.

Punkt wyjścia

Punkt wyjściowy dla utworzenia ukraińskiej filozofii został zatem już określony przez Ivana Mirczuka. Te dwie przywołane przez niego książeczki na temat historii rodzimej filozofii stanowią także dobry punkt wyjścia dla dalszych rozważań. Mamy zatem co najmniej dwie opcje budowania własnej tożsamości filozoficznej, z których pierwszą reprezentowaną przez Mirczuka można nazwać narodową, a drugą reprezentowaną przez Ivanyka – naukową. Przypomina to jako żywo polski spór pomiędzy dwoma stronnictwami, z których pierwsza uważała, że nie istnieje nic takiego jak filozofia narodowa, bo filozofia jest jedna i wszędzie jest tak samo uprawiana. Można co najwyżej mówić o filozofii w Polsce, ale nigdy o filozofii polskiej. Druga opcja zaś przeciwnie – uważała, że kolorytu lokalnego filozofii przydaje kultura, religia, wspólne dzieje oraz język. Tym samym niektórzy zwolennicy tej opcji główny wysiłek wkładali na wyposażenie filozofii w pojęcia właściwe tylko danemu narodowi, a zatem i niezrozumiałe dla innych. Takie rozwiązanie propagował np. Bronisław Trentowski. Nie wydaje się jednak, aby była to droga, którą mogliby podążać współcześni filozofowie ukraińscy.

W przypadku Ukrainy problemem zasadniczym zatem jest słabo zarysowana odrębność kulturowa od Rosji. W ogóle nie można mówić natomiast o różnicach religijnych dzielących oba narody. Dzieje obu narodów historia spłótła tak dokładnie, że te same postacie i wydarzenia są przez oba narody uznawane za element własnej tożsamości. Jedynie język zachował wyraźną odrębność i poszukiwanie własnych tradycji powinno rozpocząć się właśnie od badań filologicznych. Można tu dostrzec niemałe analogie z sytuacją Polski pod zaborami, w której poszczególne zabory integrował przez cały okres niewoli właśnie wspólnota językowa, co wyrażały dobitnie zwłaszcza słowa Niemcewicza: „w powszechnym ojczyzny rozbiciu mowa jedna została się na wierzchu powodzi, która nas zalała, a z mową została się pamięć naszego języka”²². Jeszcze dobitniej znaczenie języka dla zyskania narodowej tożsamości podkreślał Stanisław Potocki, jeden z ważniejszych przedstawicieli najwyższych organów władzy Księstwa Warszawskiego: „*Język nie tylko jest najszybszą cechą każdego narodu, ale oraz najszybszym węzłem. On stanowi jego oddzielność wiekami niepożytą, on rozzerwane łączy i spaja członki, i zatrzeć nie dozwala ogółu*”²³. W świetle tego typu uwag propozycja Ivanyka o tworzeniu ukraińskiej filozofii naukowej nie może spełnić swego zadania, a zatem i oczekiwania ukraińskich elit intelektualnych, gdyż jej przyjęcie oznacza w swej istocie zastąpienie języka rosyjskiego powszechnie dotąd stosowanego przez filozofów ukraińskich, np. językiem angielskim. Tak ukształtowana filozofia nie będzie bowiem stanowiła elementu tradycji narodowej. Funkcją języka powinno być bowiem to, aby: „*wskazałby nam przynajmniej,*

²²A. Bar, *Zwolennicy i przeciwnicy Hegla w polskim czasopiśmiennictwie (1830-1850)*, „Archiwum Komisji do Badania Historji Filozofji w Polsce” 1933, t. V, s. 74.

²³*Mowa Stanisława Potockiego, Wojewody Senatora, miana przy zakończeniu Popisu Uczniów Lyceum Warszawskiego*, „Pamiętnik Warszawski” 1809, nr 23, s. 173.

niezatarte dawności ślady wzrostu rozumu ludzkiego"²⁴. Przy czym chodzi tu o wykazanie, że toczone obecnie rozważania filozoficzne znajdują się w jakimś związku z tym, co już było wcześniej. Brak zachowania takiej ciągłości uniemożliwia przecież napisanie spełniającej rygory naukowości historii filozofii ukraińskiej. Z tych właśnie racji wypada przychylić się do stanowiska, że Ukraina co prawda potrzebuje własnej filozofii, ale nie może to być jakaś formapowielania już istniejących na świecie rozwiązań.

Za punkt wyjścia do dalszych rozważań nad uformowaniem się narodowej filozofii ukraińskiej warto zatem przyjąć rozważania Ivana Mirczuka. Zauważył on interesującą prawidłowość – otóż polska filozofia wywodzi się z narodowej literatury, bowiem romantyczny mesjanizm początkowo miał charakter wyłącznie literacki. W ten sposób filozofia ta była wcześniej obecna w świadomości społecznej niż jej wśród naukowców. Mirczuk twierdził: „z tego, że słowiańska myśl filozoficzna idzie w szerokie masy. zamiast koncentrować się z wielką siłą w umysłach jednostek, wynika że musi przystosować się do potrzeb i sposobu myślenia tych mas, wśród których znalazła taki sprzyjający grunt. Jednakowoż przez to traci ta myśl na swojej delikatności, Oderwaniu (abstrakcyjnym charakterze), a staje się coraz bardziej konkretną, praktyczną, związaną bezpośrednio z życiem. W ośrodku słowiańskiego filozoficznego poglądu na świat (np. u Dostojewskiego) stoi przeważnie człowiek, jego los, ludzkie życie i zmysł tego życia”²⁵. Ta uwaga choć dotyczy w zasadzie głównie warunków polskich, powinna znaleźć swoje odzwierciedlenie również na Ukrainie. Istnieje przecież literatura ukraińska, a o jej odrębności od wszystkich innych literatur nie sposób wątpić. Głosząc taki pogląd zarazem podważał możliwość budowania filozofii ukraińskiej na sposób naukowy. *„Według mego zdania jest to zupełnie fałszywy krok, gdy Słowianie starają się przeszczepić zachodnio – europejskie prądy filozoficzne na słowiański grunt w nadziei na nadzwyczajne wyniki tego eksperymentu. Wszelkie idealizmy, pozytywizmy, materializmy, neokantyzm, pragmatyzm, bergsonizm skazane są na vegetację bez możliwości twórczej pracy, o ile będą one tylko echem, kopią zachodnio – europejskich nastrojów”*²⁶. Przy okazji należy stwierdzić niejako wbrew temu co napisał Stepan Ivanyk, że Mirczuk nie zakwestionował możliwości budowy własnej narodowej filozofii przez Ukraińców, bo stwierdził tylko, że należy ją budować na zupełnie inny sposób: *„Dla pełnego sukcesu potrzeba nam Słowianom może nie tak bardzo oryginalności, jak zrozumienia dla własnej tradycji. Nie wystarcza, by każdy naród starał się poznać wyniki własnej pracy (choć u Słowian i to jest już wielkim sukcesem), ale powinien prócz tego zaznajomić się także z tym, co zrobili inni Słowianie na polu filozofii”*²⁷.

Z pewnością zatem Mirczuk, choć tworzył i publikował poza granicami ukraińskiego terytorium, może być uznany za element tradycji, której ciągłość

²⁴ *Uwagi filozoficzne nad mową ludzką, a mianowicie Polską, przez X. Wyszomirskiego, w ręko piśmie, Pamiętnik Warszawski* 1809, nr 2, s. 181.

²⁵ I. Mirczuk, *O słowiańskiej filozofii...*, op. cit., s. 129.

²⁶ Tamże, s. 129.

²⁷ Tamże, s. 135.

trzeba dopiero wydobyć na światło dzienne. Mirczuk opublikował w 1949 r. także historię filozofii ukraińskiej (*Історія української філософії*) nie mógł więc mieć wątpliwości, co do jej istnienia. Zresztą sama treść tego hasła nie pozostawia żadnych wątpliwości, gdyż Mirczuk powtórzył swe uwagi wygłoszone jeszcze przed wojną na warszawskim kongresie słowiańskim, że każda filozofia oddaje ducha narodu, w którym powstała²⁸. Za przyczynę tego, że nie zyskała ona jeszcze takiego znaczenia jak filozofie innych narodów uznał długotrwały brak własnej państwowości oraz zacofanie społeczeństwa pod względem materialnym, co przełożyło się na swego rodzaju ubóstwo duchowe. Społeczeństwo skoncentrowane przede wszystkim na przetrwaniu nie potrzebuje bowiem filozofii a przede wszystkim poczucia bezpieczeństwa. Tym samym uznał za przyczynę słabego zainteresowania filozofią brak własnych elit intelektualnych, a stąd filozofia ukraińska nie ma charakteru stricte naukowego i charakteryzuje ją bliski związek problemów życia codziennego ze sferą sacrum. W konsekwencji istnieje społeczne zapotrzebowanie na mistykę a nie na naukową filozofię. Z powodu braku elit nośnikiem filozofii narodowej stają się plebejskie warstwy społeczeństwa. Skłoniło to Mirczuka do przewidywania, że to Wjaczesław Łypynski (1882-1931) uznany przez niego za głównego przedstawiciela ukraińskiego mesjanizmu i głosiciela narodowych koncepcji historiozoficznych, stanie się w przyszłości postacią, wokół której ukształtuje się nowoczesna filozofia ukraińska. Podkreślał przy tym, że jest to spowodowane oczekiwaniem ścisłego związku teorii z praktyką, a zatem Ukraińców nie interesują reguły „czystego myślenia”, ale natychmiastowe przeniesienie rezultatów do praktyki życia codziennego. Za właściwy punkt wyjścia przy tworzeniu historii ukraińskiej filozofii został tym samym uznany Pamfil Jurkiewicz (1826-1874) twórca „filozofii serca” (*філософіюсерця*), w której uwidaczniają się najważniejsze cechy duchowości ukraińskiej, emocjonalizm i zmysłowość, co wiąże ją z głęboką religijnością ludu. Mirczuk jednak w ślad za swoimi poprzednikami starającymi się doszukiwać początków myśli filozoficznej już na Rusi Kijowskiej, co znajdować miało wyraz w teologicznych rozważaniach natury moralnej, kreśli szeroką perspektywę czasową istnienia filozofii ukraińskiej. Nie zmienia to faktu, że zasadnicze jej zręby powstawały jednak w wieku XIX.

Ważnym dopełnieniem historii filozofii u Mirczuka są przedstawiciele emigracji ukraińskiej, której liczne grono wymienił jako swoich nauczycieli i współpracowników z Wolnego Uniwersytetu Ukraińskiego (*Український Вільний Університет*). Wśród nich został wymieniony także autor wcześniejszej historii filozofii ukraińskiej, Dmitrij Cziżewski, (1894-1977), który wydał w 1926 r. w czeskiej Pradze własną historię filozofii ukraińskiej. Okazuje się, że Mirczuk pisząc hasło do „Encyklopedii Ukrainoznawstwa” czerpał informacje przede wszystkim z jej treści. Książkę bowiem otwiera rozdział (*Проблеми національної філософії*), w którym autor próbuje wyłożyć specyfikę filozofii ukraińskiej korzystając z prac najbardziej cenionego przez siebie Hryhorja Skoworody (1722-

²⁸I. Mirczuk, *Історія української філософії* – hasło (w:) *Енциклопедія українознавства*, T. 2 (EУ-І), Наукове товариство імені Шевченка, Мюнхен 1949, s. 718-719. („...кожна творчість, а тим самим і філософічна, розвивається на ґрунті своєї нац. культури і виявляє характеристичні риси останньої).

1794), co nieomal dosłownie później powtórzył także Mirczuk w swoim opracowaniu. Cziżewski wiele miejsca poświęcił w swojej książce mistycyzmowi, który traktował nie tylko jako formę związku jednostki ze sferą sacrum, ale ujmował to znacznie szerzej, bo, najwyraźniej pod wpływem mistyków rosyjskich traktował ten związek także jako wszystko co łączy człowieka z Bogiem. Sama zaś historia filozofii jest w jego ujęciu, historią ludzkich pomysłów, błędzenia w poszukiwaniu prawdy, której zawsze znaleźć można tylko małą cząstkę. Prawda jest więc tajemnicą, ideałem, do którego się dąży. Jeśli można mówić o pesymizmie w filozofii ukraińskiej, to z pewnością można go dostrzec u Cziżewskiego, gdy stwierdził, że Ukraina nigdy dotąd nie zdobyła się dotąd na ideę filozoficzną, która przeniknęłaby na cały świat. Niemniej na Ukrainie uprawiano się filozofię kompletną, co potwierdzają ostatnie rozdziały jego książki poświęcone historii metodologii nauk, logiki, psychologii oraz ontologii²⁹. Niemniej jednak to w tej książce znaleźć można wskazanie od którego momentu można mówić o filozofii ukraińskiej. Wedle Cziżewskiego jest nim okres działalności Akademii Kijowskiej w XVII-XVIII w., bo to w niej właśnie doszło do pierwszych prób syntezy rodzimej myśli filozoficznej z ideami płynącymi z Zachodu Europy. Ukształtował się wówczas pewien standard europejskiego Rusina (*російський європеець*), który do dzisiaj trwale odróżnia ukraińskich filozofów od rosyjskich. Dlatego car Piotr Wielki wykorzystywał właśnie kijowskich akademików do procesów modernizacji swego imperium. Stąd właśnie mowa o „kijowskiej pseudomorfozie”, dzięki której myśl europejska pośrednio zmieniła całe imperium.

Dopełnieniem obrazu punktu wyjścia dla opracowaniu historii filozofii ukraińskiej jest wymieniona w artykule Mirczuka o słowiańskiej filozofii, jej najwcześniejsza próba syntetycznego opracowania podjęta przez Wasila Szczurata (1871-1048). Autor tej książeczki nie był jednak filozofem a literaturoznawcą. Znany jest przede wszystkim z opracowania i tłumaczenia eposu „Słowa o wyprawie Igora”. Jego historia filozofii ma specyficzny charakter, bo jest poświęcona w zasadzie tylko historii ukraińskiej scholastyki. Niemniej jednak jest w niej zawarta podobna refleksja, co u Cziżewskiego z tym jednak, że okres, w którym Ukraina otworzyła się na nowinki intelektualne płynące z Zachodu został umiejscowiony pod koniec wieku XIV, było to możliwe zdaniem Szczurata dzięki temu, że Ukraińcy studiowali na uniwersytetach w Pradze i w Krakowie³⁰.

Można zatem zauważyć, że dla ukraińskich historyków filozofii punktem orientacyjnym, od którego można byłoby mówić o jej powstaniu, a raczej o wyodrębnieniu się z rosyjskiej myśli, zawsze były kontakty i wymiana myśli z Zachodem. Należy jednak wskazać na kolejny element, którym było swoiste rozdwojenie dróg uprawiania tej filozofii na niezależną, emigracyjną, oraz na oficjalną – krajową. Nikt bowiem nie twierdzi, że w dawnym ZSRR nie było literatury ukraińskiej, czy też nie było filozofów ukraińskich, ale wyodrębnienie ich dorobku z myśli rosyjskiej jest niemożliwe bądź bezcelowe, gdyż filozofia w wersji

²⁹ Д. Чижевський, *Філософія на Україні. Спроба історіографії*, Сіяч, Прага 1926.

³⁰ В. Щурат, *Українські жерела до історії філософії. Історично-філософський начерк*, Накладом Мих. Петрицького, Львів 1908, s. 26.

marksistowsko-leninowskiej nie pozwalała na żadną twórczość filozoficzną, a tylko powielala ciągle te same slogany, Ja trafnie zauważył jeden z rosyjskich filozofów: „Nie tylko krytyka, ale i rozwój dialektyki materialistycznej w sowieckiej filozofii był tematem zupełnie zmarginalizowanym. Być autorem jakiegoś odkrycia w sowieckiej filozofii! Broń Boże! To tak, jakby podpisać na siebie wyrok śmierci”³¹.

Ciągłość w nieciągłości

Historia filozofii w każdym narodzie spełnia dwojakie funkcje, z których pierwsza dotyczy tego, co w filozofii dzieje się niejako poza nim samym. Tak toczy się historia filozofii światowej, gdyż nigdy nie jest do końca wiadome, co z niej zostanie utrwalone na kartach podręczników. Druga natomiast wiąże dotychczasową tradycję światową z własnymi dokonaniem. Nie można byłoby bowiem mówić o własnej filozofii, jeśli nie odzwierciedla ona przynajmniej w jakimś stopniu tradycji całej ludzkości. Badacze dziejów cywilizacji ogólnoludzkiej dostrzegają w tym procesie wiele prawidłowości: „Każde pokolenie ulega nieodpartej pokusie kwestionowania dokonań swoich poprzedników, co jego następcy z nawiązką mu odpłacają. Istnieje również zjawisko stałej oscylacji między romantyzmem [...] a klasycyzmem; nieustający dialog niespokojnego serca i chłodnego intelektu, czemu towarzyszą spektakularne przewartościowania”³². W przypadku dyskusji na temat historii filozofii ukraińskiej spotykamy się właśnie z takim zjawiskiem. Mamy zatem do czynienia z historiografią filozoficzną spisana przez myślicieli, którzy wybrali emigrację bądź zostali do niej zmuszeni, oraz z historykami filozofii, którzy nadal robią tom samo, co robili w czasach niepodważalnej dominacji marksizmu w wersji leninowskiej. Ci pierwsi wiedzą już, że można, a nawet należy, filozofię uprawiać zupełnie inaczej, niż to robią ich odpowiednicy, którzy pozostali w kraju. Głośno nawołują do zmian, ale bez widocznego skutku, za co oczywiście obwiniają opór skostniałych i w pewien sposób nie do ruszenia starych układów krajowych. W swym zapale zapominają, że przebywając przez lata na emigracji już dawno przestali być reprezentantami własnej kultury i nauki, bo reprezentują już kulturę intelektualną narodu, ma którym spędzili nieraz kilkadziesiąt lat swego życia. Próby germanizowania czy anglicyzowania środowisk, do których wracają napotykać nie tylko na opór krajowego środowiska intelektualistów ale są po prostu ignorowane. Nie jest to zjawisko typowo ukraińskie, ale właściwe wszystkim narodom postkomunistycznej Europy Środkowo-Wschodniej. Dla przykładu Leszek Kołakowski nigdy nie wrócił z emigracji i zmarł na obczyźnie, bo jego wyobrażenia o tym, jak powinna wyglądać filozofia w Polsce tak dalece odbiegały od realnej sytuacji, że sam zrozumiał bezsens swojego powrotu. Nie dotyczy to tylko filozofii, ale każdej

³¹ W.P. Gricenko, T.J. Danilczenko, *O marginesach filozofowania we współczesnej filozofii rosyjskiej*, przeł. S. Konstańczak, (w:) *Filozofia wychowania a wizje świata*, Wyd. Akademii Pomorskiej, Słupsk 2007, s. 28.

³²F. Braudel, *Gramatyka cywilizacji*, przeł. H. Igalson – Tygielska, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006, s. 59.1

dziedziny życia, a przykładem takiego zjawiska był w Rosji Aleksander Sołżenicyn, który po powrocie do kraju stosunkowo szybko stał się konserwatystą i bronił istniejących w kraju porządków.

Można się zapytać czy jest to normalne, ewentualnie, czy jest to pożądane zjawisko. Odpowiedź na to pytanie jest banalna, bo mechaniczne uzyskanie formalnej odrębności nie oznacza przecież, że ona rzeczywiście powstaje. Braudel wyjaśnia to następująco: „«Punkty zwrotne», wydarzenia, bohaterowie. Koniunktury i następstwa zdarzeń pomagają zrozumieć wyjątkowe miejsce, jakie w historii wszystkich cywilizacji przypada niektórym wydarzeniom i wyjątkowym osobistościom”³³. Takim zdarzeniem niewątpliwie był rozpad dawnego ZSRR, ale przecież ponad siedemdziesiąt lat jego istnienia musiało także zostawić trwałe ślady na psychice ludzi i ich przywiązaniu do określonej symboliki. Gwałtowne wprowadzanie niepożądanego przez ogół porządku rzeczy wymaga wpięrw uzyskania społecznego przyzwolenia. W nauce nie ma tu szybkich efektów, zwłaszcza gdy nie idą za tym działania rekompensujące koszty takich zmian. To paradoksalne, ale marksizm wprowadzano dokładnie takimi metodami, jak teraz się go chce wyprowadzić. Ogólnie rzecz biorąc skutki takich działań muszą być relatywnie niewielkie. Mamy więc zatem pozorowane zmiany polegające na mechanicznym zastępowaniu marksizmu przez synergetykę, czy jakąś tradycją, której nie można bezpośrednio odrzucić. Ale to przecież w zasadzie niczego nie zmienia. W historii cywilizacji pojawiały się także wyjątkowe osobowości, które wywierały i nadal wywierają wyraźny wpływ na ludzkość przekraczający zasięg kultury, która ich wydała. Takimi osobistościami byli także filozofowie, jak Arystoteles czy Platon. Braudel zalicza do nich także Marksa, co z pewnością nie budzi entuzjazmu w krajach postkomunistycznych. „Jedynym kryterium, wedle którego ową skłębioną masę ludzi i zdarzeń możemy sklasyfikować pod względem ważności, jest czas, jaki upłynie nim znikną ze sceny świata. W wielkiej historii cywilizacji liczą się tylko ludzie i zdarzenia, których cechą jest «długie trwanie», a rzeczywistością długi wymiar rozległych przestrzeni czasu”³⁴.

Tak się złożyło, że kraje słowiańskie, o których w 1926 r. w Warszawie mówił Mirczuk wydały wielu wybitnych przedstawicieli kultury, a filozofów, których idee zmieniłyby świat, w zasadzie wcale. Stało się to dla wielu filozofów romantycznych podstawą historiozoficznych koncepcji głoszących, że czas na wybitnych filozofów narodów słowiańskich dopiero nadejdzie. Przyszłość świata miała od nich należeć. Minęło jednak już prawie półtora wieku i nic takiego nie nastąpiło, co pozwala sądzić, że nie pojawi się także nagle całkowicie oryginalna filozofia ukraińska, która wpływać będzie na losy całego świata. Należy ją zatem dopiero tworzyć żmudną pracą, podglądając jak to się udało sąsiadom. Ze względów historycznych nie jest brana pod uwagę najbliższa duchowo kultura i nauka rosyjska. Odwołajmy się zatem znowu do Braudela, dla którego filozofia jest elementem każdej cywilizacji i wypada się zgodzić z jego przekonaniem, iż stanowi ona element

³³ Tamże, s. 60.

³⁴ Tamże, s. 61.

spajający ją w sensowną całość. Inaczej mówiąc nie ma cywilizacji bez swojej filozofii, tak jak nie ma filozofii bez cywilizacji.

Oczekiwania, że da się stworzyć ją od nowa jakimiś nakazami są czysta utopia. Pytanie zatem czy w ogóle w jakimś kraju postkomunistycznym takie warunki zostały spełnione, aby można było skorzystać z jego doświadczeń. Okazuje się, że nie ma na to pytanie dobrej odpowiedzi, gdyż wszyscy filozofowie znaczący wywodzą się z jeszcze poprzedniej epoki. Natomiast Polska ma tradycje, które pielęgnuje i nie wydaje się, aby inne rozwiązanie było możliwe na Ukrainie. „Nie istnieje bowiem cywilizacja, którą można zrozumieć bez poznania przebytej przez nią drogi, jej tradycyjnych wartości i doświadczeń, jakie były jej udziałem. Cywilizacja zawsze jest przeszłością, żywą przeszłością. Historia każdej cywilizacji polega zatem na poszukiwaniu w przeszłości tego, co zachowało aktualność do chwili obecnej. Nie chodzi o prezentowanie całej naszej wiedzy na temat cywilizacji greckiej czy chińskiego średniowiecza, lecz o to, co z tamtych odległych lat przetrwało do dzisiaj w Europie Zachodniej czy w Chinach Mao Zedonga. Tego, co sprawia, że między przeszłością a teraźniejszością następuje «iskwienie», mimo iż dzielą je wieki”³⁵. Tym samym zamiast iść za sugestią Stepana Ivanyka i tworzyć od nowa filozofię ukraińską należy rozpocząć wnikliwe badania tego wszystkiego, co stanowi o odrębności Ukraińców i ich kultury od sąsiednich nacji. Wiadomo bowiem, że zmiana istniejącego stanu rzeczy jest pożądana i powinna zaistnieć, ale nie odbędzie się ona na rozkaz, tylko poprzez eksponowanie własnej symboliki i to takiej, która nie będzie obrazą dla sąsiednich narodów, z którymi zawsze łączy dana kultura najwięcej.

W sytuacji, gdy główną troską ludzi jest tylko zapewnienie sobie warunków przetrwania, nie ma warunków dla filozofowania. Zmienność jest luksusem, na który mogą sobie pozwolić tylko ci, którzy nie doświadczają braku poczucia bezpieczeństwa. Zmienność to bogactwo, ubodzy muszą zadowolić się gwarantowanym minimum niezbędnym dla przetrwania. To w zmienności powstają nowe formy i jakości, które mogą przetrwać wieki. Jak powiada Braudel, „Zmienność tę obserwujemy pod postacią następujących po sobie «epok» literackich, artystycznych i filozoficznych. Zamkniętych epizodów. W tej sytuacji mamy prawo posłużyć się przejętym od ekonomistów terminem i określić je mianem «konjunktur» kulturowych, na wzór konjunktur gospodarczych, oznaczających długo- lub krótkotrwałe fluktuacje, najczęściej następujące po sobie w atmosferze buntu i zrywania z przeszłością. W ciągu dziejów wszystko podlega prawdziwej lub pozornej zmianie, zupełnie jak w teatrze, kiedy dzięki oświetleniu scena przybiera inną barwę i inny wymiar, mimo że dekoracje pozostają te same i aktorzy są ci sami”³⁶. Stąd jeśli rzeczywiście władze polityczne chcą przemianę duchowej, to muszą dbać o swoje elity intelektualne, a wtedy to one same stworzą nie tylko nową filozofię, ale także niepowtarzalną cywilizację. Dopóki towary z napisem „Made in Ukraine” nie będą zdobywały rynków światowych tak długo będzie trwało oczekiwanie na cud, który nie może przecież nastąpić, bo własne

³⁵ Tamże, s. 58.

³⁶ Tamże, s. 59.

bogactwo trzeba samemu dopiero wytworzyć. Nie jest to uwaga dotycząca tylko Ukrainy, bo tyczy się również każdego innego kraju.

Polskie doświadczenia

Jeśli przyjmiemy, że Braudel ma rację, to religia w przypadku narodu, który ma ciągle kłopot z własną historią i tożsamością, jest najsilniejszym spoiwem i wartością. Nic zatem dziwnego, że prawie wszystkie koncepcje filozoficzne zrodzone na Wschodzie Europy deklarują silne związki z religią nawet jeśli ją zwalczają. Niemniej jednak aby warunki dla rozwoju filozofii były sprzyjające cywilizacja musi się rozwijać progresywnie. Każdy regres jest przyczyną zaniku zainteresowania filozofią, która jest w kulturze towarem luksusowym zarówno dla odbiorców jak i twórców. W czasach kryzysu mamy bowiem do czynienia z koncentracją na próbach zaspokojenia bieżących potrzeb egzystencjalnych lub z próbami uniknięcia istniejących zagrożeń, stąd nikt nie poświęca wówczas czasu na budowanie kunsztownych koncepcji filozoficznych. Filozofia polska w epoce rozbiorów słabo rozwijała się na nielicznych polskich uczelniach, za to przeżywała rozkwit w zaciszach domowych i na emigracji. Z chwilą odzyskania niepodległości sytuacja zmieniła się jednak diametralnie i od zakończenia I wojny światowej następuje szybki rozwój filozofii we wszystkich ośrodkach akademickich w naszym kraju. Istniało jednak źródło, z którego wywodzili się wszyscy filozofowie – był nim Uniwersytet Lwowski. Ukraina jest dziś w innej sytuacji, gdyż od odzyskania suwerenności państwowej minęło już oprawie trzydzieści lat ale renesans filozofii jakoś nie nastąpił. Nie należy też sądzić, że nastąpi on w najbliższej przyszłości z racji występujących wewnętrznych i zewnętrznych zagrożeń.

W niepodległej Polsce pierwszym ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego, ówczesnego odpowiednika dzisiejszych ministerstw edukacji i nauki, został właśnie filozof, Jan Łukasiewicz, jeden z pierwszych uczniów wypromowanych przez Kazimierza Twardowskiego. Jest godnym uwagi fakt, że swoje największe osiągnięcia naukowe odnosił jeszcze wówczas, gdy pracował na Uniwersytecie Lwowskim. W 1915 r. przeniósł się do tworzonego Uniwersytetu Warszawskiego i jego styl pracy uległ wyraźnej metamorfozie. We Lwowie panował kult nauki, natomiast Warszawa zaoferowała mu co prawda możliwość zaspokojenia ambicji kierowniczych, co jednak niestety przyczyniło się do zajmowania przez niego coraz bardziej konserwatywnego stanowiska w nauce. Wystarczy przypomnieć jego wystąpienie na II Zjeździe Filozoficznym, w którym zaatakował wszystkich filozofów reprezentujących odmienne stanowisko niż on sam. Stwierdził wówczas: „Wszystkie te systemy filozoficzne posiadają zapewne niemałe znaczenie w dziejach myśli ludzkiej, mają nieraz wielką wartość estetyczną lub etyczną, zawierają nawet niektóre trafne, na intuicji oparte spostrzeżenia; wartości *naukowej* nie posiadają żadnej. Stąd pochodzi, że filozofia nie tylko nie doszła dotąd, jak inne nauki, do jakichś prawd ustalonych i powszechnie uznanych,

ale nie zdobyła się nawet na ściśle sformułowanie swych zagadnień³⁷. Konkluzją zaś tego wywodu było stanowisko, które w filozofii nie powinno być formułowane: „Przyszła filozofia naukowa musi zacząć swą budowę od samego początku, od fundamentów. Zacząć zaś od fundamentów, to znaczy zrobić naprzód przegląd zagadnień filozoficznych i wybrać spośród nich te tylko zagadnienia, które można sformułować zrozumiale, odrzucić zaś wszelkie inne³⁸. Wydaje się zatem, że propozycje budowania filozofii ukraińskiej na bazie filozofii annalistycznej powtarzają ten sam błąd.

Nie należy zatem Łukasiewicza dawać za przykład do naśladowania Ukraińcom. Na Uniwersytecie Lwowskim był przecież profesorem, ale najprawdopodobniej uwierała go to, że był w cieniu swego nauczyciela. Dlatego wykorzystał pierwszą sytuację, aby się z tego cienia wyzwolić. Objęcie stanowiska profesora w dopiero co powołanym przez Niemców Uniwersytecie Warszawskim nie mogło być dobrze postrzegane w środowiskach naukowych i niepodległościowych, bo jego powołanie było działaniem celowym nowego zaborcy, który chciał zyskać przychyłność Polaków w swojej walce z zaborcą dotychczasowym. Niemniej jednak Łukasiewicz w swoim „Pamiętniku” starał się usprawiedliwić swój wybór tym, że zaproszony został na ten Uniwersytet przez enigmatyczny Komitet Polski Obywatelski. Nie przypadkiem jednak w 1916 r. został mianowany na dziekana Wydziału Filozoficznego tego uniwersytetu i osiadł już na stałe w Warszawie³⁹. Na wykładzie wstępnym rozpoczynającym jego pracę na uniwersytecie zapowiedział: „*Na wykładach z historii filozofii przedstawię krytycznie poglądy na świat i na życie najwybitniejszych filozofów nowożytnych. Będą to filozofowie obcy, bo nie mieliśmy dotąd wielkich filozofów polskich. Nie mamy też dotąd własnego, narodowego poglądu: na świat i życie. Nie stać nas dzisiaj ba, taki pogląd ho jesteśmy znękami wiekową: niedolą i klęskami obecnej wojny. I w przeszłości nie mieliśmy nigdy własnego poglądu na świat i na życie a ulegaliśmy zawsze poglądom cudzym*”⁴⁰. Takie przemilczanie tego, co robiono na Uniwersytecie Lwowskim w szkole Twardowskiego było zapewne spowodowane jakąś urazą żywioną do swego nauczyciela, o czym przekonuje nas inny zapis „Pamiętnika”, w którym o swoim promotorze wyraził się wielce niepochlebnie: „Aparat pomysłów i zagadnień, jakie Twardowski przywiózł z Wiednia do Lwowa, był niesłychanie jałowy i ubogi. Ciągłe mówiło się o tym, że przekonanie jest zjawiskiem psychicznym odrębnego rodzaju, czy też jest połączeniem pojęć; ciągle mówiło się o wyobrażeniach, przedstawieniach, pojęciach, o ich treści i przedmiocie i nie wiadomo było, czy analizy, jakie się przy tym robiło, należały do psychologii, czy do logiki, czy do gramatyki”⁴¹.

³⁷ J. Łukasiewicz, *O metodę w filozofii*, „Przegląd Filozoficzny” 1928, z. 1-2, s. 3.

³⁸ Tamże, s. 4.

³⁹ J. Łukasiewicz, *Pamiętnik*, oprac. J.J. Jadacki i Ł. Surma, Wydawnictwo Semper, Warszawa 2013, s. 18-19.

⁴⁰ J. Łukasiewicz, *O nauce i filozofii*, „Przegląd Filozoficzny” 1915, z. 3-4, s. 195. Jest to treść wykładu wstępnego wygłoszonego w Uniwersytecie Warszawskim dnia 22 listopada 1915 roku.

⁴¹ J. Łukasiewicz, *Pamiętnik...*, op. cit. s. 65.

W świetle tego typu konstatacji można domniemywać zasadnie, że Łukasiewicz dopiero na Uniwersytecie Warszawskim zamierzał zbudować szkołę prawdziwie naukowej filozofii. Wykład wstępny zawierał w zakończeniu taki zamiar: „błyśnie kiedyś na całą Polskę jasna synteza filozoficzna, i jeżeli my pracujący tu wspólnie nad rozwojem myśli polskiej przyczynimy się choć w części do powstania takiej syntezy, to zdziałamy rzecz wielką i trudy nasze będą sowiecie opłacone”⁴². Sam fakt, że plan ten nigdy nie został nawet w części zrealizowany wzbudza pewne wątpliwości, co do tego, czy Łukasiewicz posiadał wystarczające komplementacje społeczne, aby takie zadanie zrealizować.

Przywołanie tego faktu w tym właśnie miejscu jest związane z pewnym zauroczeniem kompetencjami naukowymi Łukasiewicza, które wyrażają współcześni ukraińscy filozofowie. Tworzenie własnej filozofii narodowej wymaga bowiem nie tylko kompetencji fachowych, ale jeszcze bardziej kompetencji społecznych. Pęknięcie szkoły Twardowskiego na część warszawską i lwowską miało swoje negatywne jak i pozytywne konsekwencje dla całej polskiej filozofii, bo pozostali uczniowie Twardowskiego mogli już szukać sobie miejsca na uniwersytetach, które tworzone w zasadzie od nowa w Poznaniu i Wilnie, dzięki czemu szkoła rozprzestrzeniła się na całą Polskę, poza tradycyjnie konserwatywnym Uniwersytetem Jagiellońskim. Właśnie to najlepiej świadczy o tym, że w zachowawczym Krakowie szkołę Twardowskiego traktowano nieomal jak rewolucjonistów, burzących tradycję filozoficzną, której to Wszechnica Jagiellońska stała się ostatnim bastionem. Zasadniczy rozdział w polskiej filozofii przebiegał jednak pomiędzy Lwowem a Warszawą. Jeden z pierwszych uczniów Twardowskiego, Zygmunt Zawirski, jako wiceprzewodniczący III Zjazdu Filozoficznego zauważył, że na Zjeździe zarysowały się dwie frakcje filozoficzne, a przywódcą pierwszej miał być Jan Łukasiewicz, a drugiej Roman Ingarden. Ta pierwsza wedle Zawirskiego była silniejszą „zmierającą do rewizji problemów filozoficznych z punktu widzenia tej ścisłości, do jakiej nas przymusza współczesna logika matematyczna”⁴³. To właśnie jej przypisał nazwę „rewizjonistów filozoficznych”.

Druga frakcja, filozofii tradycyjnej, była słabszą. Sam się jednak utożsamiał z pierwszym stanowiskiem, które reprezentowało filozofię naukową czyli „tradycjonałiści” uprawiać musieli filozofię nienaukową. Uzasadniał to tym, że Ingarden, „*obstawał za odrębnością metod filozofii, która winna się, zdaniem jego, opierać na bezpośrednim poznaniu apriorycznym i na intuicji*” przez co „*zarzucał obozowi przeciwnemu lekceważenie, a nawet pogardę dla intuicji, nominalizm, wynoszenie metody aksjomatycznej oraz formalizacji*”⁴⁴. Taka sytuacja powinna ostrzec ukraińskich filozofów przed oparciem prób budowy filozofii narodowej wyłącznie na zrębach filozofii analitycznej, gdyż ostateczną konsekwencją tego będzie nie rozkwit, ale zubożenie filozofii. Filozofia bowiem najbujniej rozwija się wtedy, gdy wszystkie racjonalnie uzasadnione koncepcje zyskują prawo

⁴²J. Łukasiewicz, *O nauce i filozofii...*, op. cit., s. 196.

⁴³Z. Zawirski, *Po Krakowskim Zjeździe Filozoficznym*, „Kurier Poznański” 1936, nr 460, s. 13.

⁴⁴Tamże.

obywatelstwa, a więc nie są z góry odrzucane ani zakazywane. Można nawet sądzić, że dwie uczelnie na Ukrainie, czyli Uniwersytet we Lwowie oraz Uniwersytet Kijowski, nie staną się ośrodkami, w których zrodzi się nowa filozofia ukraińska z racji różnorodnych ograniczeń stawianych przed własnymi filozofami⁴⁵. Jak można zatem zbudować nową filozofię, skoro istnieją instytucjonalne i administracyjne ograniczenia możliwości jej uprawiania. Wolność uprawiania filozofii, pluralizm poglądów, jest podstawowym warunkiem sprzyjającym jej rozwojowi. Przecież uniwersytety nie staną się przez to wylęgarniami marksizmu czy rodyjskiego nacjonalizmu i raczej nikt na Ukrainie takiej drogi rozwoju naukowego już nie wybierze. Takie stanowisko znajduje również wsparcie w myśli polskiego filozofa, Henryka Elzenberga: „Sytuacja w filozofii jest dzisiaj taka: można albo kiepsko myśleć o sprawach ważkich, albo czysto i porządnie o obojętnych”⁴⁶. A niewątpliwie taką ważną sprawą pozostaje dziś tradycja filozofii ukraińskiej.

Zakończenie

Wydaje się, że trafnie zrekapitulowała znaczenie Ivana Mirczuka dla filozofii ukraińskiej Wiktoria Bilecka, autorka rozprawy kandydackiej na temat jego naukowej twórczości nazywając go „ambasadorem kultury ukraińskiej”⁴⁷. Zwróciła również trafnie uwagę na pewien ciąg ideowy w filozofii ukraińskiej, który rozpoczął się od Skoworody, a Mirczuk przeniósł go do myśli europejskiej. To przecież Mirczuk utrzymywał kontakty korespondencyjne z Kazimierzem Twardowskim dbając o to, aby filozofia ukraińska była obecna na łamach „Ruchu Filozoficznego”⁴⁸. Cóż w tych czasach mógł więcej zdziałać dla kultury swego narodu. Co interesujące, Mirczuk był słowianofilem i interesowało go zwłaszcza filozofia ukraińska jako pewien wyraz duchowości słowiańskiej. Dlatego sięgał nie tylko w przeszłość ale także do współczesnych mu filozofów, którzy mieli zbliżone przekonania. Stefan Ivanyk słusznie jednak stawia pytanie, czy w ogóle można mówić o współpracy dwóch filozofów posiadających tak różne spojrzenia na sposób uprawiania filozofii i jej miejsce w kulturze narodów⁴⁹. Bo różnica między nimi była zasadnicza, gdyż Mirczuk, niczym swego czasu nasz Karol Libelt, jakby

⁴⁵ Nie jest to przypuszczenie bezzasadne, jeśli weźmie się pod uwagę, że wydany w 2002 r.

Філософський енциклопедичний словник, wydany przez Instytut Filozofii Ukraińskiej Akademii Nauk zawiera dziesiątki nazwisk filozofów ukraińskich, których mogą poszczycić się jedynie tytułem doktora filozofii, a w ogóle nie zawiera biogramu np. Stepana Oleksiuka (1892-1941),

wypromowanego na doktora przez Kazimierza Ajdukiewicza o którego twórczości powstały przecież nawet całe książki. Sądzić można, że jedynym powodem takiego pominięcia było to, że był marksistą.

⁴⁶H. Elzenberg, *Kłopot z istnieniem*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2002, s. 466-467.

⁴⁷В. Білецька, *Іван Мірчук як істори кукраїнської філософії: європейський контекст*, nieropublikowana rozprawa kandydacka Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава – Київ – 2019, s. 222.

⁴⁸ Współpracę Twardowskiego z Mirczukiem przedstawił Stepan Ivanyk w swoim artykule *Іван Мірчук і Казімеж Твардовський: з історії наукової співпраці*, „Філософська думка” 2011, nr 6.

⁴⁹ Zob. S. Ivanyk, *Filozofowie ukraińscy w szkole lwowsko-warszawskiej*, Wydawnictwo Semper, Warszawa 2014, s. 95-96.

czekał na to, że oto wreszcie samorzutnie powstanie filozofia ukraińska, która wreszcie wyzwoli twórczy potencjał narodów słowiańskich, czyniąc z nich awangardę cywilizacji światowej. Twardowski zaś nie miał takich złudzeń i wiedział, że będzie to możliwe tylko dzięki ciężkiej pracy, w której zadaniem filozofów będzie otwieranie umysłów ludzkich przez oczyszczanie ich ze złogów skostniałej tradycji. Nie miał jednak na myśli narzucania jakiegoś gotowego systemu, ale wypracowanie go wspólnym wysiłkiem. Nie istnieją więc gotowe rozwiązania, bo mogą istnieć tylko te, które sami wypracujemy. A to wymaga pełnej wolności tworzenia, gdyż każdy może wnieść swoją cegielkę do takiej budowli. Tak było w szkole Twardowskiego, o czym pisała Izydora Dąbska: „Nie łączyła bowiem lwowskich filozofów jakaś wspólna doktryna, jakiś jednolity pogląd na świat. To, co stworzyło podstawę wspólnoty duchowej tych ludzi, to była nie treść nauki, tylko sposób, metoda filozofowania i metoda filozofowania i wspólny język naukowy. Dlatego wyjść z tej szkoły mogli spirytualiści i materialści, nominaliści i realiści, logistycy i psychologowie, filozofowie przyrody i teoretycy nauki”⁵⁰. Pluralizm poglądów rodzi się w dyskusjach naukowych, a jak takich dyskusji zabraknie, to możliwa jest tylko stagnacja. Dlatego tak ważne dla naukowca jest, aby mógł zajmować się tym, co akurat stało się przedmiotem jego zainteresowania, bo powtarzanie tego co już jest, w niczym nauki nie wzbogaci. Dobitnie to wyraził Kazimierz Ajdukiewicz uczeń Twardowskiego, a nauczyciel ukraińskiego filozofa Stepana Oleksiuka: „Wolność jest własnością, jaką człowiekowi przypiszemy, gdy człowiek może coś zrobić. Wolnym jest człowiek, gdy pewną sferę przedmiotów może do życia, do bytu powołać. [...] Jeśli możemy zrobić, aby było coś, to możemy też wtedy zrobić, aby tego czegoś nie było i odwrotnie. [...] Ta możliwość obosieczna jest warunkiem twórczości w najszerszym znaczeniu tych wyrazów”⁵¹.

Zadekretować powstania filozofii ukraińskiej więc nie da się, a zatem nie gotowe rozwiązania zapożyczone z Polski czy to ze Stanów Zjednoczonych przyczynią się do jej narodzin, a tylko pomysłu zrodzone wśród samych Ukraińców. Możliwe, że będzie to jakaś forma filozofii analitycznej, ale możliwe też, że będzie to jakaś postać mesjanizmu. Czego bowiem od nauki oczekują dziś Ukraińcy? Z pewnością jednak nie tego, aby koncentrowała się ona na problemach właściwych innym nacjom próbując je mechanicznie przetransponować na własnego państwa. Powinna bowiem koncentrować się na tym, co łączy zarówno Skovorodę, Mirczuka, Czizewskiego, Oleksiuka, oraz Ivanyka. A łączy ich przecież nie osoba Twardowskiego, a pewna postawa wobec rzeczywistości, którą być może trafnie oddał ten ostatni w swojej książce o filozofach ukraińskich w szkole Twardowskiego, ważnej dla filozofii obu narodów: „Cechami charakterystycznymi tej gałęzi są: ukraińskojęzyczność, rozproszenie i «psychoanalityczność»”⁵². Nawet jeśli są wątpliwości, co do trafności nazwy

⁵⁰ I. Dąbska, *Czterdzieści lat filozofii we Lwowie*, „Przegląd Filozoficzny” 1948, z. 1–3, s. 17.

⁵¹ K. Ajdukiewicz, *Polska filozofia wolności*, „Słowo Polskie” 1920, nr 599, s. 3.

⁵² S. Ivanyk, *Filozofowie ukraińscy w szkole lwowsko-warszawskiej*, Wydawnictwo Semper, Warszawa 2014, s. 181..

użytej do ostatniej cechy, to przecież istnieje już jakaś podstawa, na której można budować przyszłość.

Warto zatem zamknąć podjęte rozważania odwołując się właśnie do myśli Skoworody jako rzecznika programu filozofii ukraińskiej, który twierdził: *всяка має своєю ум голова*, co było i ciągle pozostaje „skierowane na to, by człowiek samodzielnie rozwiązywał powstające przed nim problemy. Było to coś pozytywnego, co [...] pozostaje obecne w kulturze ukraińskiej do dziś. [...] Jednak obecne było tu również ostre wezwanie do samodzielności, do indywidualnego rozumienia prawdy, piękna i dobra. I wezwanie to pozostawało [...] głębokim sensem skoworodyńskiej filozofii”⁵³.

Bibliografia

- Ajdukiewicz K., *Polska filozofia wolności*, „Słowo Polskie” 1920, nr 59.
- Bar A., *Zwolennicy i przeciwnicy Hegla w polskim czasopiśmiennictwie (1830-1850)*, „Archiwum Komisji do Badania Historji Filozofji w Polsce” 1933, t. V.
- Білецька В., *Іван Мірчук як історик української філософії: європейський контекст*, niepublikowana rozprawa kandydacka Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава – Київ 2019.
- Braudel F., *Gramatyka cywilizacji*, przeł. H. Igalson-Tygielska, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006.
- Copleston F., *Historia filozofii*, t. 9, przeł. B. Chwedeńczuk, PAX, Warszawa 2009.
- Чижевський Д., *Філософія на Україні. Спроба історіографії*, Сіяч, Прага 1926.
- Dańska I., *Czterdzieści lat filozofii we Lwowie*, „Przegląd Filozoficzny” 1948, z. 1–3.
- Elzenberg H., *Kłopot z istnieniem*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2002.
- Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія*, голов. ред. В. І. Шинкарук, НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, Абрис, Київ 2002.
- Gricenko W. P., Danilczenko T. J., *O marginesach filozofowania we współczesnej filozofii rosyjskiej*, przeł. S. Konstańczak, (w:) *Filozofia wychowania a wizje świata*, Wyd. Akademii Pomorskiej, Słupsk 2007.
- Ivanyk S., *Filozofowie ukraińscy w szkole lwowsko-warszawskiej*, Wydawnictwo Semper, Warszawa 2014.

⁵³M. Popowycz, *Hryhorij Skoworoda. Filozofia ukraińska*, (w:) *Hortus (in)conclusus. Polska i Ukraina: rozmowy o filozofii i literaturze*, pod red. M. Falkowskiego, Fundacja na Rzecz Myślenia im. Barbary Skargi, Warszawa 2017, s. 74.

- Ivanyk S., *Іван Мірчук і Казімеж Твардовський :з історії наукової співпраці*, „Філософська думка” 2011, nr 6.
- Ivanyk S., *Dlaczego istnieje filozofia polska, a nie istnieje filozofia ukraińska*, (w:) *Fenomen szkoły lwowsko-warszawskiej*, pod red. A. Brożek, A. Chybińskiej, Wyd. Akademikon, Lublin 2016.
- Ковальчук О. О., *Мірчук Іван – hasło* (w:) *Енциклопедія історії України*, Т. 6, Наукова думка, Київ 2009.
- Krysiński A., *Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce*, Instytut Badań Spraw Narodowościowych, Warszawa 1928.
- Łukasiewicz J., *O metodę w filozofii*, „Przegląd Filozoficzny” 1928, z. 1-2.
- Łukasiewicz J., *O nauce i filozofii*, „Przegląd Filozoficzny” 1915, z. 3-4.
- Łukasiewicz J., *Pamiętnik*, oprac. J. J. Jadacki i Ł. Surma, Wydawnictwo Semper, Warszawa 2013.
- Mirczuk I., *Історія української філософії – hasło* (w:) *Енциклопедія українознавства*, Т. 2 (ЕУ-І), Наукове товариство імені Шевченка, Мюнхен 1949.
- Mirczuk I., *O słowiańskiej filozofii*, „Przegląd Filozoficzny” 1927, nr 2-3.
- Mowa Stanisława Potockiego, Wojewody Senatora , miana przy zakończeniu Popisu Uczniów Lyceum Warszawskiego*, „Pamiętnik Warszawski” 1809, nr 23.
- Mróz T., *Filozofia polska czy filozofia w Polsce? Opinie pierwszych polskich historyków filozofii*, (w:) *Filozofia jako mądrość bycia*, pod red. S. Konstańczaka i T. Turowskiego, Wyd. UZ, Zielona Góra 2009.
- Popowycz M., *Hryhorij Skoworoda. Filozofia ukraińska*, (w:) *Hortus (in)conclusus. Polska i Ukraina: rozmowy o filozofii i literaturze*, pod red. M. Falkowskiego, Fundacja na Rzecz Myślenia im. Barbary Skargi, Warszawa 2017.
- Struve H., *Historia filozofii w Polsce na tle ogólnego rozwoju życia umysłowego*, Skład Główny w Księgarni E. Wende i Sp., Warszawa 1900.
- Щурат В., *Українські жерела до історії філософії*, Накладом Мих. Петрицького, Львів 1908.
- Twardowski K., *O potrzebach filozofii polskiej*, (w:) tenże, *Rozprawy i artykuły filozoficzne*, Księgarnia „Książnica – Atlas”, Lwów 1927.
- Uwagi filozoficzne nad mową ludzką, a mianowicie Polską, przez X. Wyszomirskiego, w rękopiśmie*, „Pamiętnik Warszawski” 1809, nr 2.
- Zawirski Z., *Po Krakowskim Zjeździe Filozoficznym*, „Kurier Poznański” 1936, nr 460.

Słowa kluczowe: Ivan Mirczuk, Stepan Ianuk, Ukraina, narodowość, filozofia

Streszczenie

Stosunki polsko-ukraińskie nigdy nie należały do łatwych i przebiegających pokojowo. Polska była państwem wielokulturowym i kulturowość ukraińska musiała mieć swoje miejsce w tej paletce różnorodności. Z tej racji głównym obiektem zainteresowania ukraińskiej elity intelektualnej był Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, który takie aspiracje legitymizował cenzurą akademicką. Autor artykułu podjął próbę przeanalizowania procesu kształtowania się filozofii ukraińskiej i jej współistnienie z filozofią polską.

UKRAINIAN DILEMMAS WITH THE PHILOSOPHICAL TRADITION

Keywords: Ivan Mirczuk, Stepan Ivanuk, Ukraine, nationality, philosophy

Summary

Polish-Ukrainian relations have never been easy and peaceful. Poland was a multicultural country and Ukrainian culture had to have its place in this diversity palette. For this reason, the main object of interest of the Ukrainian intellectual elite was the Jan Kazimierz University in Lviv, which legitimized such aspirations with academic censorship. The author of the article attempted to analyze the process of shaping Ukrainian philosophy and its coexistence with Polish philosophy.

УКРАЇНСЬКІ ДИЛЕМИ З ФІЛОСОФСЬКОЮ ТРАДИЦІЄЮ

Ключові слова: Іван Мірчук, Україна, національність, філософія

Резюме

Польсько-українські відносини ніколи не були легкими та мирними. Польща була багатокультурною країною, і українська культура повинна мати своє місце в цій палітрі різноманітності. З цієї причини головним об'єктом зацікавлення української інтелектуальної еліти був університет Яна Казімежа у Львові, який легітимізував такі прагнення академічною цензурою. Автор статті спробував проаналізувати процес формування української філософії та її співіснування з польською філософією.

**CZĘŚĆ IV
OD PRZESZŁOŚCI DO PRZYSZŁOŚCI -
WSPÓLNE BADANIA I PERSPEKTYWY
WSPÓŁPRACY NAUKOWEJ**

**PART IV
FROM PAST TO FUTURE - JOINT
RESEARCH AND PERSPECTIVES
FOR RESEARCH COOPERATION**

**ЧАСТИНА IV
З МИНУЛОГО В МАЙБУТНЄ - СПІЛЬНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Jerzy NIKITOROWICZ¹

JAKIEJ PRZESZŁOŚCI POTRZEBUJE PRZYSZŁOŚĆ W PARTNERSTWIE UKRAIŃSKO-POLSKIM. PERSPEKTYWY WSPÓŁPRACY W ZAKRESIE EDUKACJI MIĘDZYKULTUROWEJ

Założenia wstępne

Partnerstwo było zawsze kojarzone ze współuczestnictwem w jakimś dziele, w czymś, co rodziło spotkanie i dialog, nakazywało prowadzić negocjacje w kontekście partycypacji w określonym przedsięwzięciu. W efekcie sprzyjało to, z jednej strony budowaniu więzi i wspólnoty, z drugiej zaś niejednokrotnie stawało się zarzewiem nieporozumień, konfliktów, a nawet wrogości. Partnerstwo bowiem postrzegam i rozpatruję w procesie, w kontekście określonego czasokresu, zaistniałych warunków, sytuacji czy okoliczności. Nie jest czymś stałym, raz na zawsze określonym, dzieje się na określonej przestrzeni i w określonym czasie, kreują je konkretni ludzie, ich postawy i działania. Stąd efekt jest trudny do przewidzenia lecz istotą z edukacyjnego punktu widzenia jest już sama wartość podjęcia działań sprzyjających poznaniu się, lepszemu zrozumieniu, ustaleniu współpracy i współdziałania w realizacji określonego celu.

Zamierzeniem moim jest zwrócenie uwagi na to, jak powstawało i funkcjonowało partnerstwo ukraińsko-polskie, jakie wnioski wypływają z niego dla teraźniejszości i przyszłości, czy wielowiekowe dzieje i losy zróżnicowanej religijnie i etnicznie ludności I Rzeczypospolitej pozwalają uświadomić wartość partnerstwa? W przeszłości miały bowiem miejsce sytuacje częstego zrywania łączności z pewnymi obszarami i zamieszkałą tam ludnością, procesy kształtowania się wielokulturowej monarchii jagiellońskiej, ekspansja kultury polskiej na Litwie i Rusi, wchłonięcie wielu składników świeckiej i religijnej kultury ruskiej, procesy reformacji i kontrreformacji, a po nich dezintegracja Rzeczypospolitej szlacheckiej, rozbiory i powstania narodowe, jak też ustawiczne przeplatanie się wzajemnego uznania, akceptacji i tolerancji z niechęcią, uprzedzeniami, megalomanią, nacjonalizmem i ksenofobią, jak też wrogością i nienawiścią do odmienności narodowych, religijnych czy wyznaniowych w ramach wspólnego chrześcijaństwa. Stąd przez wiele wieków, aż do dnia dzisiejszego, na terenach tych występuje bogata mozaika językowa, etniczna, narodowościowa, religijna i wyznaniowa. Żyli tu i żyją nadal obok Polaków, Białorusinów, Litwinów, Ukraińców, Rosjan,

¹ **Jerzy NIKITOROWICZ**, prof. zw. dr hab., b. Rektor Uniwersytetu w Białymstoku Katedra Edukacji Międzykulturowej Wydział Nauk o Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku.

Niemców, Żydów, Romów, także potomkowie tureckich Tatarów i Karaimów. Kościoły, cerkwie, synagogi, meczety, zbory ewangelickie, molenny stanowiły i stanowią istotny wyraz różnie rozumianego i kształtowanego partnerstwa ludzi i ich kultur. Może należało ukierunkować się bardziej ku mitowi sarmackiemu „wspólnocie wyobrażonej”. Słowianie mieli wywodzić się od walecznych Sarmatów zamieszkujących w starożytności między morzem Azowskim a Donem. Potem za potomków Sarmatów uznawano wyłącznie szlachtę i to niezależnie od języka czy pochodzenia etnicznego. Litwini mieli pochodzić od starożytnych Rzymian tak jak Francuzi od starożytnych Galów, Szwedzi od Wandalów i Gotów, chociaż szlachta litewska, podobnie jak koronna, uznawała się za potomków Sarmatów. Mit o wspólnym, sarmackim pochodzeniu szlachty stał się ważnym uzasadnieniem wspólnoty i utrwał jej spoistość, determinował ideologię, system wartości, kulturę polityczną, obyczajowość, jednak odnosił się wyłącznie do szlachty.

Uważam, że obowiązkiem obywatelskim współczesnych Ukraińców i Polaków jest ustawiczne podejmowanie refleksji nad takimi problemami jak te powyższe i te niżej wskazane. Dlaczego w świadomości wolnych obywateli I Rzeczypospolitej nie został realizowany pomysł przekształcenia Rzeczypospolitej Obojga Narodów w Rzeczypospolitą trzech narodów? Pomysł powstał, jednak akt unii hadziackiej podpisanej w 1658 roku był spóźniony. Może dlatego współcześni Ukraińcy mniej odwołują się do tamtych tradycji, a więcej do okresu międzywojennego, co jest przyczyną konfliktów między nami w interpretacji wydarzeń, uznawanych wartości, wskazywanych wzorów osobowych i kulturowych. Kozacy próbowali w swym małym państwie hetmańskim na lewym brzegu Dniepru rządzić się na wzór szlachty Rzeczypospolitej. Dlaczego nie chciano dopuścić Kozaków do statusu szlachty, o co przecież zabiegali, jak potoczyłaby się historia Rzeczypospolitej gdyby przyznano starszyźnie kozackiej prawa szlacheckie zgodnie ze statusem „ludzi wolnych i rycerskich”, czy i kiedy była możliwa przebudowa Rzeczypospolitej Obojga Narodów w układ trialistyczny, uwzględniający mieszkańców ziem tworzących Ukrainę współczesną, dlaczego nie zauważano wzrostu liczebności Kozaków i rosnącej świadomości, ich aspiracji, dlaczego nie brano pod uwagę całej gamy przyczyn natury społecznej, religijnej, ekonomicznej i uważano, że kolejne okrutnie zdławione powstanie zapewni dotychczasowy, stary ład?

Dlaczego nie udało się zachować względnej równowagi etniczno-wyznaniowej? Protestantyzm przegrywał w całej Sarmacji, najdłużej utrzymując się na Litwie. Unię Brzeską z 1596 roku, którą można potraktować jako swoistą prawosławną reformację, gdyż miała zachować istotne elementy prawosławia w warunkach ofensywy katolicyzmu i zintegrować naród, także spotkało niepowodzenie. Bratobójcze walki zniweczyły ukierunkowanie myślenia i działania ku współlistnieniu i doprowadziły do upadku I Rzeczypospolitej. Od połowy XVIII wieku nastąpiło uzależnienie od potężnych sąsiadów i zniszczenie Jej autonomii. Dlatego tak istotnym problemem jest wskazanie na perspektywy współpracy w powyższym zakresie, uświadomienie wyzwań edukacji międzykulturowej, uświadamianie istoty tradycji wolności obywatelskich i związków wolnych ludzi, wspólnot związanych z wolnością. Kreując od trzydziestu lat idee i cele edukacji

międzykulturowej kierują się tezą, że ludzie, społeczności i kraje mając swobodę „urządzania się”, bez presji zewnętrznych, często podejmują próby nowych, innowacyjnych, twórczych i interesujących rozwiązań. Dlaczego to zostało zaniedbane, co zrobić aby wyciągnąć wnioski z powyższego na przyszłość? Sadzę, że w pierwszej kolejności należy uświadomić wartość Innego w rozwoju kultury własnej. Dzięki doświadczeniom w kontaktach i interakcjach z reprezentantami innych kultur mamy możliwość zrozumienia kultury własnej, uświadomienia jej wartości, nadania znaczenia jej składnikom. To w efekcie pozwala na porównywanie, świadome procesy enkulturacji i akulturacji, kształtuje postawy zrozumienia, porozumienia i dialogu.

Inni w I Rzeczypospolitej

Historycy analizując funkcjonowanie I Rzeczypospolitej wskazują na trwający kilka wieków eksperyment wielokulturowy, co można porównać do obecnej sytuacji w wielu krajach Europy Zachodniej i sformułować następujące pytania: czy i na jakich warunkach społeczeństwa przyjmujące, w wiekach poprzednich i współcześnie, chciały prowadzić dialog z przybyszami, czy idea, zasady i prowadzona polityka wielokulturowości była prowadzona z uznaniem i poszanowaniem ich odmienności, jakie były zasady, metody i formy jej prowadzenia, jakie były skuteczne, a jakie spotkały niepowodzenia oraz jakie mogą być obecnie skuteczne?

Problemem wydaje się być przede wszystkim poczucie zagrożenia, to, czy dotychczasowy dialogiczny i wspólnotowy wymiar ukształtowanych więzi nie zostanie zdewaluowany czy zdewastowany. W I Rzeczypospolitej przybysze należący do innych grup etnicznych czy wyznaniowych nie stanowili zagrożenia, nie obawiano się zdominowania, zagrożeń dla stanu rządzącego. Istotne było to, czy byli przydatni państwu i jego mieszkańcom. „Żydzi byli przydatni z uwagi na swe obeznanie z handlem i operacjami finansowymi, podobnie Karaimi i Ormianie. W przypadku Tatarów, częściowo też Karaimów, decydowały względy militarne, w przypadku Niemców ich kompetencje gospodarcze. Podobnie było w epoce wczesnonowożytnej: mennonici mieli niekwestionowane kompetencje w zakresie melioracji, Włosi – w zakresie gospodarki, dyplomacji i oczywiście kultury artystycznej, Szkoci dysponowali kompetencjami militarnymi i dodatkowo wypełniali lukę w zakresie handlu wewnętrznego”².

Michał Kopczyński zwraca uwagę, że tam, gdzie zagrożenie wyczuwano, szlachta potrafiła się bronić. Przykładem może być odebranie królowi w 1576 roku prawa do nobilitacji i nadawania indygenatu (obywatelstwa - szlachectwa) i przekazanie tych praw sejmowi. We wstępie do pracy „Pod wspólnym niebem. Narody Dawnej Rzeczypospolitej” Kopczyński pisze o Rzeczypospolitej Obojga narodów jako państwie bez stosów. Podkreśla panującą w niej tolerancję religijną, która była w XVI wieku ewenementem na skalę europejską. Szczególną wartością pracy w kontekście edukacji międzykulturowej jest analiza trzech grup narodów:

² M. Kopczyński, *Wstęp*, (w:) M. Kopczyński, W. Rygielski (red.), *Pod wspólnym niebem. Narody Dawnej Rzeczypospolitej*, Muzeum Historii Polski, Wydawnictwo „Bellona”, Warszawa 2010, s. 19-20.

miejscowych - zasiedziały, „w mieszkanych”, czyli imigrantów przybywających na ziemię Rzeczypospolitej już w średniowieczu, jeszcze zanim państwo objęło swoimi granicami Litwę i Ruś (Niemcy, Żydzi, Tatarzy, Ormianie, Cyganie, Karaimi) oraz „przybyszy”, czyli cudzoziemców napływających w wieku XVI i XVII w poszukiwaniu lepszych warunków życia (Szkoci, Włosi, holenderscy mennonici)³.

Proces kształtowania się partnerstwa ukraińsko-polskiego w I Rzeczypospolitej

Może należałoby rozpocząć od tego, że władający ziemią halicko-wołyńską książę Daniel szukał sojuszników do wali ze Złotą Ordą i w tym celu nawiązał kontakt z papieżem i z księstwami zachodnimi. W 1244 roku najechał ziemię lubelską należącą do Bolesława Wstydlwego jako (m) sprzymierzeniec Konrada Mazowieckiego i zbudował swój gród w Chełmie obok Lublina. Następnie, wspólnie z polskimi książętami, podjął kilkakrotnie wyprawę przeciw Jaćwingom, podporządkował Polesie i powiększył swoje terytorium przez przyłączenie ziem nad Bugiem. W 1254 roku uznał przejściowo zwierzchnictwo Rzymu i został w Drohiczyne koronowany przez legata papieskiego. Gdy oczekiwana pomoc w walce ze Złotą Ordą nie nadeszła, zerwał stosunki z Rzymem i sam walczył. Musiał jednak ulec i zobowiązać się do zniszczenia fortyfikacji swoich miast. Przeniósł wówczas swoją stolicę do Chełma, który rozbudował jako ośrodek hutniczy. Daniel był także założycielem Lwowa, w którym panował jego najstarszy syn Lew. Zjednoczył on ziemię halicko-wołyńską i stolicę przeniósł z Chełma do Lwowa. Syn Lwa, Jerzy był w przyjaznych stosunkach z Władysławem Łokietkiem udzielając mu wsparcia przeciwko Czechom. W 1340 jego syn Jerzy II zmarł otruty przez bojarów i Ruś Halicko-Wołyńska została bez władcy. W efekcie cała Ruś Halicka, część Wołynia i Polesia zostały połączone z Polską unią personalną i nastąpił masowy napływ osadników na te ziemie. W dokumencie z 1353 roku król Kazimierz Wielki pisał, że droga na Ruś została otwarta dla moich kupców i ludzi⁴.

Może nasze partnerstwo należy zauważyć od panowania księcia Daniela na tym pograniczu kultur i wskazać na jego rozwój i upadki, blaski i cienie, poczynając od 1366 roku, kiedy to dokonano podziału Rusi Włodzimierskiej (Halicko-Wołyńskiej), która od 1340 roku pozostawała bez władcy, jak wskazałem wyżej. W jego wyniku państwo ostatniego z Piastów, Kazimierza Wielkiego, rozrosło się terytorialnie o 1/3. W skład Korony Polskiej weszła ludność ruska wyznająca prawosławie oraz Ormianie, który mieli od 1363 roku odrębne biskupstwo we Lwowie. Włączenie dalszych ziem było konsekwencją unii lubelskiej w 1569 roku. Jak pisze Mirosław Nagielski „Przyjęto Rusinów do grona obywateli Korony jako „równych do równych” zapewniając im stosowanie II Statutu Litewskiego, używanie języka ruskiego w urzędach i kancelarii królewskiej, a kniaziom pozwolono zachować swoje starodawne tytuły”⁵. Czy i jak była ta

³ Tamże, s. 7-8.

⁴ Szerzej L. Podhorodecki, *Dzieje Ukrainy*, „Bellona”, Warszawa 2014-2015.

⁵ M. Nagielski, *Ukraińcy*, (w:) M. Kopczyński, W. Rygielski (red.), *Pod wspólnym niebem. Narody Dawnej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo „Bellona”, Warszawa 2010, s. 56.

zasada realizowana pozostaje ciągle kwestią analiz i dyskusji w gronie historyków. Wskazuje się, że nie było opozycji, gdyż szlachta ruska nie zmieniała panującego i nie przeprowadzono egzekucji dóbr. W efekcie jednak następował coraz większy wpływ kultury łacińskiej i polskiej. Zaczął się systematyczny napływ katolickiej szlachty polskiej na Ukrainę, a następnie już planowa kolonizacja pod koniec wieku XVI, a po niej rozdawnictwo ziem ukraińskich i powstawanie olbrzymich majątków magnackich. Można więc stwierdzić, że zasada ta była „miękką” propozycją asymilacji. Istotne moim zdaniem bowiem było to, czy kultura danego narodu była atrakcyjna, czym fascynowała i przyciągała, czy jej członkowie mieli poczucie wartości i wierzyli w jej przyciąganie naturalne, nie uciekając się do przyciągania środkami administracyjno - politycznymi. Zygmunt Bauman⁶ zwrócił uwagę, że „...posłuszeństwo wzorom niezbędnym dla utrzymania ładu osiąga się przy pomocy pokus, a nie przemocy; za pomocą zniewolenia miękkiego, maskującego się jako wolność wyboru”.

Najazdy tatarskie na te ziemie spowodowały zaproszenie Kozaków od 1572 roku do służby za wynagrodzeniem (tzw. rejestrowani). Liczna ich pomoc miała miejsce w kampanii chocimskiej w 1621 roku, gdzie armia kozacka pod dowództwem hetmana Piotra Konaszewicza- Sahajdacznego walczyła obok armii polsko-litewskiej pod wodzą hetmana Jana Karola Chodkiewicza. W skierowanej do króla prośbie Kozacy Zaporozcy prosili o żołd ale i zachowanie wolności dla wyznania prawosławnego i uznanie wyświęconej hierarchii dyzunickiej. Żądali aby ich wyznanie nie było piętnowane przez unitów. Tak więc do szlachty ruskiej, która na sejmie domagała się poszanowanie swojej wiary dołączyli także Kozacy. Te postulaty natury wyznaniowej często występowały w I Rzeczypospolitej. Poselstwo kozackie w 1632 roku, po kampanii chocimskiej w 1621 roku, domagało się od sejmowych stanów praw podobnych do stanu szlacheckiego, Twierdzili, że są pełnoprawnymi obywatelami Rzeczypospolitej, „gdyż jej zdrowie na sobie nosimy, gardła swe przeciwko każdego nieprzyjaciela za całość ojczyzny kładąc”⁷. Senatorowie zganili poselstwo za to, że „zwali się członkami Rzeczypospolitej (chyba takimi jak włosy i paznokcie dla ciała, wprawdzie są potrzebne, ale gdy zbyt wyrosną, jedne ciężą głowie, drugie przykro ranią, oboje trzeba częściej przycinać)”⁸. Z jednej więc strony nie negowano przydatności Kozaków do walk z Turkami, Tatarami czy rosnącym w siłę księstwem moskiewskim, z drugiej zaś uważano, że duża ich liczba może prowadzić do zguby Rzeczypospolitej. Powstanie Bohdana Chmielnickiego w 1648 roku, które objęło ziemie dzisiejszej Ukrainy i około połowy współczesnej Białorusi, a w którym walczono między innymi o równy status wyznań w Rzeczypospolitej, już na stałe rozbiło wspólnotę Rzeczypospolitej. Król przestał być najbardziej istotnym odniesieniem i podstawą identyfikacji, a zaczęły się kształtować odniesienia rodzinne i narodowe, które dotychczas tak wyraźnie nie występowały⁹.

⁶ Z. Bauman, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Instytut Kultury, Warszawa 1994, s. 27.

⁷ M. Nagielski, *Ukraińcy*, (w:) *Pod wspólnym niebem...*, op. cit., s. 62.

⁸ Tamże, s. 63

⁹ O. Łatyszonek, E. Mironowicz, *Historia Białorusi*, Wydawnictwo Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej, Białystok; L. Podhorodecki, *Dzieje Ukrainy*, Wydawnictwo „Bellona”, Warszawa 2014.

Ukraina w Rzeczypospolitej wielu narodów

Analizując historię Ukrainy zauważa się wyraźnie, że pierwszym składnikiem kultury była ruskość, której wyznacznikiem było wyznanie prawosławne (cerkiew). To wyznanie były powodem przeżywania konfliktu sumienia, konfliktu świadomościowego. Gdyby nie to, Kozacy nie szukaliby wsparcia w księstwie moskiewskim. Uważam, że był to i jest podstawowy problem w procesie kształtowaniu się naszego partnerstwa. W 1590 roku czterech biskupów prawosławnych zgodziło się uznać władzę papieża nad cerkwią. Przeciw uznania władzy papieża wystąpił Konstanty Wasyl Ostrogski oraz Bractwa Prawosławne. Papież Klemensem VIII zgodził się na zachowanie przez unitów obrządku wschodniego, na małżeństwa księży i tradycyjny kalendarz. Zjazd w Brześciu w roku 1596 (Unia Brzeska), rozbiła społeczność prawosławną na unitów (grekokatolików) i dyzunitów. Oleg Łatyszonek zwraca uwagę, że Wielkie Księstwo Litewskie oficjalnie nosiło nazwę WKL, Ruskie i Żmudzkie a jego narodami „państwowymi” były narody Litwinów, Rusinów i Żmudzinów. „Prawnie sankcjonował to III Statut Litewski z 1588 roku, którego artykuł 12 określał, że prawa do otrzymywania wszelkich nadań od wielkiego księcia mają przedstawiciele trzech narodów Litwy, Rusi i Żmudzi”¹⁰. Statut opublikowano w języku ruskim, a jego wydawcą był podkanclerzy Lew Sapieha, który przeszedł z prawosławia na katolicyzm. Łatyszonek zwraca uwagę na problem zróżnicowania wyznaniowego Rusinów w XVI wieku, konwersje z prawosławia na katolicyzm, a od połowy tego wieku na protestantyzm.

Problem konwersji traktuję jako pierwszoplanowy w naszej historii i konieczny do analiz i interpretacji edukacyjnych. Bez jego zrozumienia tworzymy w dalszym ciągu całą gamę mitów, powielamy uprzedzenia i stereotypy. Początkowo bowiem nie był problemem język, dominował ruski i powoli od XVI wieku wchodził na arenę I Rzeczypospolitej język polski i ukraiński, jednak nie był on tak istotny jak inne składniki kultury. Językiem ruskim posługiwali się także Ci, którzy uczęszczali do kościoła rzymskokatolickiego. Stał się istotnym problemem później, w kontekście nabywania świadomości narodowej, kształtowania się państw narodowych, rozwoju szkolnictwa, świadomości narodowej nauczycieli, prowadzonej świadomie przez zaborców rusyfikacji czy germanizacji. Poeta i były ukraiński ambasador w Polsce w latach 1999-2002 Dmytro Pawłyeczko w liście do Polaków zwrócił uwagę, jak w Jego przypadku kształtowała się świadomość językowa i narodowa. Pisał, że jako były uczeń pierwszej klasy polskiej szkoły w Jabłoniowie pamięta, jak nauczycielka, pani Weber, zabraniała mu nazywać siebie Ukraińcem. Zapamiętaj – mówiła – jesteś Rusinem! A że bym lepiej to zapamiętał, zostawiała na mojej dziecięcej dłoni dwadzieścia uderzeń żelazną linijką. Jestem jej wdzięczny za to, że nauczyła mnie lubić w sobie Ukraińca.

Sądzę, że istotą naszego partnerstwa, poczynając od XVI wieku była wzrastająca świadomość etniczno-językowa i nakładająca się na nią świadomość

¹⁰ O. Łatyszonek, *Białorusini*, (w:) M. Kopczyński, W. Rygielski (red.), *Pod wspólnym niebem. Narody Dawnej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo „Bellona, Warszawa 2010, s. 39.

państwowa (historia, obyczaje, wspólne losy, cnoty obywatelskie, symbole, herb państwa – połączone godło Polski i Litwy). Nie godzono się jednak na uznanie Kozaków członkami Rzeczypospolitej, nie dopuszczono ich do udziału w elekcji króla, nie wykształcono świadomości państwowej wśród elity kozackiej. Zawarowanie w akcie Unii Lubelskiej używanie języka ruskiego oraz trwania w prawosławnej wierze pozostało w głównej mierze deklaracją. Szlachta litewska i ruska mówiła w jednym i drugim języku. Unia spowodowała potrzebę porozumiewania się w języku polskim w życiu codziennym początkowo, a następnie w życiu publicznym na dworze Jagiellonów. Propagowali go przybysze z Korony, osiedlając się w Wielkim Księstwie, duchowni, kupcy, administracja itp. Polski stawał się językiem państwowym w dość długim procesie. „...już w XVI wieku górna warstwa tak zwanych panów i kniaziów posługiwała się językiem polskim dość dobrze, niektórzy nawet traktowali go jako język codzienny, zwłaszcza w rodzinach pochodzenia litewskiego (na przykład Radziwiłłowie), gdy prawosławni Rusini – i to nawet z warstwy magnackiej - używali języka ruskiego jeszcze w początkach XVII wieku”¹¹. Jeżeli język nie był elementem szczególnie konfliktowym to wyznanie stało się wyraźnie, wobec powszechnego przechodzenie rodów ruskich na katolicyzm, a szczególnie w kontekście idei i realizacji zjednoczenia katolicyzmu i prawosławia (unia w Krewie). Dążenie do przywrócenia jedności Kościoła trwało nieprzerwanie od schizmy (1054). Faktem jest że chrześcijaństwo bizantyjskie było stałym elementem życia religijnego w historii państwa polskiego¹². „Wschodnia polityka wyznaniowa ostatnich Piastów, a następnie polityka Jagiellonów i innych królów elekcyjnych spowodowała, że w granicach państwa polsko-litewskiego znalazła się ludność wyznania niekatolickiego”¹³. Walka o „dusze”, świątynie, majątki pozostaje do dnia dzisiejszego istotnym i ciągle ważnym problemem. Niejednokrotnie pytamy, jak to się stało, co spowodowało, że chrześcijaństwo oparte na miłości bliźniego, zostało podzielone.

Z powyższego wynikają liczne zadania edukacji międzykulturowej związane z niwelowaniem nietolerancji, mitów i uprzedzeń wzajemnych narosłych przez wieki. Szczególnym celem jest informacja o faktach historycznych, dokonywanie refleksji nad duchowymi i materialnymi tradycjami chrześcijaństwa podzielonego i integrującego się, propagującego porozumienie i współpracę między wyznaniem. Edukacja winna podejmować ustawicznie trud tworzenia nowej pamięci zbiorowej, tworzyć warunki do dialogu jako imperatywu rozwoju człowieka i kształtowania pokoju. Za istotne wyzwanie i zadanie edukacji i samoedukacji uważam budowanie więzi intelektualnej z Kościołem, z instytucją mocno hierarchiczną, często zamkniętą na nowe idee i myśli. Nie możemy kształtować wspólnoty w opozycji do siebie. Kościół nie może działać w opozycji do elity intelektualnej ale razem z nią, winien być otwarty na zróżnicowane poglądy i odmienność świata kultury jak za czasów Jana Pawła II. Jest to istotne zadanie edukacji międzykulturowej, która jest odpowiedzialna za dialog, rozbudowywanie i zauważanie wielowymiarowości

¹¹ J. Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, Białystok 1965, s. 33.

¹² A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w Państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003.

¹³ W. Mysłek, *Przedmurze*, Warszawa 1987, s. 86.

człowieka, za nabywanie kompetencji międzykulturowych, niwelowanie megalomanii, ksenofobii i lęków przed innymi. Z zasady równości całej szlachty, około 10% społeczeństwa, wypływała zasada wolności szlacheckiej z zasadą tolerancji religijnej. Ta zasada uczyniła Polskę, w targanej walkami religijnymi Europie, oazą spokoju, wolności od prześladowań za przekonania. Ten system demokracji szlacheckiej funkcjonował po włączeniu w wyniku Unii w 1569 roku rodów litewsko-ruskich.

System demokracji szlacheckiej podupadał wraz ze wzrostem siły magnaterii. Uwidocznił się wyraźnie konflikt rozwoju z konserwatywnym programem zachowania złotej wolności. Do tego dołączył się bunt chłopów przeciwko państwu, zbrojne wystąpienia, ucieczki itp. Rodziły się także idee humanizmu, nabierały znaczenia indywidualne wartości człowieka i tolerancja, reformacja, kalwinizm, natomiast z drugiej strony magnateria nie zamierzała wyrzec się nadmiernego dostatku i zbytku. Kształtowanie się świadomości narodowej, poczucia więzi narodowej, nastąpiło później, z nasileniem w XIX wieku, jako wynik wykształcenia się więzi społecznych natury ogólniejszej niż więzi grupowe, stanowe czy klasowe. Ujawniło się poczucie wspólnoty wychodzące poza różnice społeczne, językowe, religijne czy ideologiczne.

Problemem późniejszym, pod koniec XVIII wieku, stała się odpowiedzialność za wspólne państwo. Zaczęły dominować własne potrzeby i interesy, podejrzliwość, brak zrozumienia i chęci porozumienia, zawiść i nienawiść na różnym tle, zdrady, chęć zysku, służba na rzecz innych mocarstw itp. Okres rozbiorów kończył byt Rzeczypospolitej Obojga Narodów i dzieje się to w okresie największego nasilenia myśli oświeceniowej w Polsce, dorównując niekiedy politycznej myśli oświeceniowej Francji i Stanów Zjednoczonych. Winniśmy zauważać całe rzesze wybitnych postaci dla Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wcale niepolskich i wcale niekatolickich, bez których to dzieje Rzeczypospolitej byłyby bezbarwne. Na przykład rody Ostrogskich, Chodkiewiczów, Firlejów, Whalów czy Ezofowiczów. W okresie rozbiorowym, jak i po nim, członkowie tych rodzin dokonują najróżniejszych wyborów narodowych i wyznaniowych. Są to często konwersje prawosławnych rodów ruskich i litewskich na polskość i katolickość, ale również odwrotnie. Bracia generała Stanisława Szeptyckiego (1867-1950), ministra wojny z okresu zamachu majowego Piłsudskiego z 1926 stają się zdeklarowanymi Ukraińcami (wracają do korzeni, pochodzą bowiem z Wiśniowieckich i z Fredrów). Andrzej 1865-1944 zostaje greckokatolickim metropolitą lwowskim, zaś Klemens (1869-1951) ihumenem klasztoru. Poprzez najróżniejsze osobiste manifestacje niektórzy intelektualiści wskazują na nowe sympatie narodowe i polityczne. Na przykład Józef Mackiewicz (1902-1985), brat Stanisława Caca Mackiewicza (1896-1966) demonstracyjnie zawiera ślub w 1938 w cerkwi prawosławnej w Wilnie i deklaruje się prawosławnym w proteście burzenia cerkwi na Chełmszczyźnie. Później nastąpiła walka o postacie historyczne, o to kim byli na przykład Mickiewicz i Giedroń, Kościuszko i Moniuszko, Słowacki i Szymanowski itd. W naszej historii funkcjonowała koncepcja narodu obejmująca wszystkich mieszkańców kraju (państwa, ojczyzny), niekoniecznie polskiego języka i tradycji.

Edukacja międzykulturowa w kreowaniu partnerstwa ukraińsko-polskiego

Obecnie edukacja międzykulturowa winna dokonywać namysłu nad konsekwencjami określonych zachowań i działań, które dokonały się w przeszłości. Sądzę, że powinniśmy coraz częściej „stawać w wietrze myśli” jak wskazywała Hannah Arendt, odwoływać się do platońskiej „sztuki mądrych rozmów” czy Heideggerowskiego „zapytywania”. Istotne jest rozbudowywanie przestrzeni do myślenia, podejmowanie prób zrozumienia. Barbara Skarga wskazywała, że w przeszłości Grecy łączyli myślenie z troską o własną doskonałość i w tym niezbędny był dialog jako nieskończona rozmowa z sobą samym, ale przede wszystkim z innymi, gdy pragnie się coś zrozumieć i odnaleźć sens. W tym kontekście powinniśmy między innymi pytać o to – dlaczego w czasie ludobójstwa na Wołyniu w 1943 roku nie było takiego myślenia, czy obecnie, mając taką możliwość, jesteśmy w stanie je podjąć?

Identyfikacja narodowa sama w sobie jest dobra gdy nie prowadzi do nienawiści rasowej, religijnej czy narodowej. Silna identyfikacja z kulturą narodową nie stoi w opozycji do zainteresowania innymi kulturami, współpracy, porozumienia. Problemem była podatność na komunistyczną propagandę, wizja Ukrainy bez panów, silny wpływ nacjonalizmu, który nie dopuścił do jakiegokolwiek myślenia i zniszczył uczucia ludzkie i wcześniejsze dobrosąsiedzkie relacje. Krzesimir Dębski¹⁴ pisze o kleszczach nacjonalizmu, komunizmu i nazizmu, o wielkim dylemacie opowiedzenia się po określonej stronie. Nacjonalizm spowodował, że Polacy, Ukraińcy, Żydzi, Rosjanie zaczęli postrzegać siebie jako wrogów, określać zdrajcami, gdy się przyjaźnili, uznawali się i szanowali, wchodzili z sobą w związki małżeńskie. Obłęd nacjonalistyczny doprowadzał nawet do mordu żony i własnych dzieci aby udowodnić lojalność wobec swojego narodu. Wskazywano aby nie wstydzić się mordów i podpaleń, nie wahać się przed największą zbrodnią jeśli wymaga tego dobro sprawy¹⁵. Zwraca uwagę, co może uczynić propaganda, agitacja, mitingi, zebrania szkoleniowe, jak wyzwolić nienawiść, okrucieństwo i uśmiercić człowieczeństwo. W kontekście idei i zadań edukacji międzykulturowej winniśmy podjąć problem kształtowania się świadomości narodowej, skutków kształtowania jej w kontekście sowietyzacji, działań polskich władz w okresie międzywojennym itp.

Naszym obowiązkiem jest podjęcie problemu kształtowania się skrajnego nacjonalizmu, odpowiedź na pytanie – czy miałoby miejsce ujawnienie się nacjonalizmu w tak skrajnej postaci bez sowieckiego komunizmu i nazizmu? Winniśmy zadać sobie trud oglądu problemów z obu stron i na przykład zapoznać się, w celu zniwelowania agresywnej propagandy w Polsce Ludowej, kształtowanych przez lata negatywnych stereotypów przedstawiających żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii jako bandytów i rezunów, z autentyczną relacją

¹⁴ K. Dębski, *Nic nie jest w porządku. Wołyn - Moja rodzinna historia*, Wydawnictwo „Czerwone i Czarne Sp. z o. o. S.K. A”, Warszawa 2016.

¹⁵ Tamże, s. 125.

żołnierza tej armii. Omelan Płeczeń¹⁶, jako żołnierz UPA, ukrywał się w latach 1947 – 1956 (dziewięć lat) w bunkrach i lasach w regionie Przemyśla, Sanoka, Leska, przedstawia wspomnienia, które pozwalają inaczej interpretować problem walki polsko-ukraińskiej w latach 1945-1947, wyzwolić się z „czarnej nienawiści” kształtowanej w Polsce Ludowej przez wielokrotnie wydawane „Łuny w Bieszczadach”. Na tych terenach od wieków żyli jego przodkowie, których wywieziono. Kto więc pomógł? Polacy i nieliczni Ukraińcy z rodzin mieszanych. Można więc powiedzieć, że zwyciężyło człowieczeństwo i aktualne są, oby zawsze były, znane słowa, że na świecie nie ma dobrych czy złych nacji, a są tylko dobrzy lub źli ludzie. Mirosława Kawecka, która przełożyła książkę z ukraińskiego, napisała: „...książka ta nie przyczyni się do rozniecania emocji i odwiecznych dyskusji – „kto winien”, lecz pomoże spojrzeć na ukraińską stronę konfliktu, jak na normalnych ludzi, którzy kochali, nienawidzili i ginęli za swoją ojczyznę, a także, że przyczyni się do zapelnienia tej olbrzymiej przepaści obcości i niechęci, powstałej między naszymi narodami w ciągu powojennych lat”¹⁷.

Może powinniśmy pójść za przykładem mamy Krzesimira Dębskiego, która podczas zdjęć do filmu spotkała w Kisielinie koleżanki, z którymi chodziła do szkoły. W czasie wojny walczyły one w UPA. Przywitała się z nimi życzliwie, jednak Polacy, rodziny pomordowanych i ofiary rzezi oburzyli się i czynili Jej wyrzuty. Odpowiedziała, że nie zasługują na pogardę. Były w czasie wojny żołnierzami, walczyły w UPA o wolną Ukrainę, a ona w AK o wolną Polskę. Każda z nich miała do tego prawo. Mogą podać sobie ręce jako kombatantki. „*Nie rozumie natomiast, jak można było będąc żołnierzem, mordować ludzi we wsiach. I to stoi między nami. Tym koleżankom też to powiedziała. Myślę jednak, że na nich to nie zrobiło wrażenia. Wśród ludzi na Wołyniu nie widać żadnej refleksji na temat przeszłości. To jest właśnie bolesne*”¹⁸.

Zwracam uwagę na nasz wspólny problem, szczególnie istotny w wielowiekowym partnerstwie. Konieczne jest jego przepracowanie aby niwelować narosłe oskarżenia czy zapomnieć i myśleć tak jak przyjaciel ojca Krzesimira Dębskiego. Mówił on do kamery w filmie Oczyszczenie: „*Na co wy to robicie? Po co wyciągacie z grobów martwych? Usiłujecie ich ożywić. Pozwólcie im spać spokojnie. Starsi ludzie tacy jak ja wymarli. Niektórzy jeszcze żyją. A młodzież o tym nic nie wie. Młodzi potrafią tylko pić wódkę. Komu to potrzebne? Ja jestem przeciw temu. Nie trzeba ludzi budzić*”¹⁹.

W kontekście powyższego edukacja międzykulturowa podejmuje trud odpowiedzi na takie pytania jak te: czy można budować partnerstwo narodów nie podejmując analizy i interpretacji wydarzeń z naszej wspólnej historii, czy powinniśmy, czy chcemy o nich zapomnieć, „wypruć” z naszej pamięci, czy to „wyparcie” będzie sprzyjać kształtowaniu i rozwijaniu naszego porozumienia i zrozumienia w przyszłości, czy nie doprowadzi do jego „karłowatości” i w efekcie nie pozwoli osiągnąć dojrzałej, refleksyjnej i krytycznej tożsamości?

¹⁶ O. Płeczeń, *9 lat w bunkrze. Wspomnienia żołnierza UPA*, przeł. Z ukraińskiego Mirosława Kawecka, „Takt”, Lublin 1991.

¹⁷ Tamże, s. 6.

¹⁸ Tamże, s. 198.

¹⁹ Tamże, s. 202.

Wskazania końcowe

Uważam, że nie możemy zrezygnować z rzetelnej oceny przeszłości, z ukazania doświadczeń jednej i drugiej strony, z uświadomienia wagi pamięci jako źródła dojrzałej refleksji ludzkiej. Edukacja międzykulturowa ukierunkowana jest bowiem na emancypację narodowych pamięci. Uznaje, że każde państwo ma prawo mieć własną wizję przeszłości i realizować określoną politykę historyczną, jednak istotna jest łączność z przeszłością, która jest istotnym elementem kształtującym świadomość obywateli. Przedstawiając swoją historię, tożsamość, wskazując na dumę narodową winniśmy zmierzyć się z faktami. Nie jest istotne czy one są wygodne dla nas, dla naszej tożsamości narodowej. Istotne jest to, aby nie być wobec nich obojętnym, nie uciekać się do fałszowania obrazów z historii, nie powielać dawnych błędów.

Na terytorium obecnej Ukrainy mieszkają obecnie spadkobiercy Rzeczypospolitej świadomi swojego dziedzictwa. Teresa Siedlak-Kołyuszko²⁰ pisze, że przetrwali, ale czy będą i czy kolejne pokolenia będą mogły zachować pamięć o przodkach, którzy przed wiekami zasiedlili te ziemie i czują się u siebie. W jednej ze wsi, niedaleko od Żytomierza, mieszkańcy podkreślali: „-*My tu, proszę Pani, zawsze byli. Tu byli rodzeni ojciec i mama, tu z tej wioski byli dziadkowie i przdziady nasze, bo tu żyli Polacy, tu podobnie dawno temu Polska była. Ale my to dobrze nie wiemy, bo o tym mówić strach był, nie wolno było...*”²¹. Obecnie są możliwości i podejmuje się działania aby ukazać znaczące postacie tych ziem. W Kalniku, gdzie urodził się Jarosław Iwaszkiewicz szkołę nazwano jego imieniem, urządzono niewielkie muzeum, a przed szkołą znajduje się pomnik autora „Sławy i chwały”. Sądzę, że jesteśmy gotowi wykazać się naszą mądrością historyczną aby poszukiwać możliwości porozumienia, dzielić się wspólną historią i dziedzictwem kulturowym kształtowanym wspólnie przez wiele wieków. Świadczy o tym między innymi pomnik Ukraińców i Polaków, którzy zginęli w lipcu 1648 roku w bitwie pod Machnówką. Przecież na tej ziemi żyli, pracowali, tworzyli wspólną kulturę i historię ludzie mający często poczucie podwojonej tożsamości. Nie zniknęli, mimo wywózek, prześladowań, przesiedleń. Żyją ich potomkowie, wskazują na doświadczenia, na braterstwo Polaków i Ukraińców, otwarcie, bez lęków przedstawiają się, że są polskiego pochodzenia, że kiedyś się wyrzekli polskości, po prostu się bali, a obecnie coraz więcej się przyznaje że są Ukraińcami polskiego pochodzenia. Ujawnia się także coraz częściej „dobra pamięć” i takie wskazania: „...*nawet w czasie wojny, jak banderowcy byli, to nas zawsze ktoś z innej nacji uprzedził i uratował. Podobnie jak wywozili na Sybir, Polaków przede wszystkim, to sąsiedzi zawsze ostrzegali. Podtrzymywali jeden drugiego*”²². „*Wiele się zmienil(o) na lepsze. Możemy rozmawiać swobodnie. Na święta nie musimy zamykać drzwi i zasłaniać okien, żeby ktoś nie podglądnał, że obchodzimy Boże Narodzenie, że*

²⁰ T. Siedlak-Kołyuszko, *Byli, są. Czy będą...?*, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków 2006.

²¹ Tamże, s. 19.

²² Tamże, s. 406.

jest, nie daj Boże, choinka. Możemy kolędować, a najważniejsze – po polsku rozmawiać”²³.

Bibliografia

- Bauman Z., *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Instytut Kultury, Warszawa 1994.
- Dębski K., *Nic nie jest w porządku. Wołyń - Moja rodzinna historia*, Warszawa 2016, wyd. „Czerwone i czarne Sp. z o. o. S.K. A.”
- Kopczyński M., *Wstęp*, (w:) M. Kopczyński, W. Rygielski (red.), *Pod wspólnym niebem. Narody Dawnej Rzeczypospolitej*, Muzeum Historii Polski, wyd. „Bellona, Warszawa 2010.
- Łatyszonek O., *Białorusini*, (w:) M. Kopczyński, W. Rygielski (red.), *Pod wspólnym niebem. Narody Dawnej Rzeczypospolitej*, wyd. „Bellona, Warszawa 2010.
- Łatyszonek O., Mironowicz E., *Historia Białorusi*, wyd. Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej, Białystok. Mironowicz A., *Kościół prawosławny w Państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003.
- Mysiek W., *Przedmurze*, Warszawa 1987, s. 86.
- Nagielski M., *Ukraińcy*, (w:) M. Kopczyński, W. Rygielski (red.), *Pod wspólnym niebem. Narody Dawnej Rzeczypospolitej*, wyd. „Bellona, Warszawa 2010.
- Ochmański J., *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, Białystok 1965.
- Pięczeń Ol., *9 lat w bunkrze. Wspomnienia żołnierza UPA*, przeł. Z ukraińskiego Mirosława Kawecka, „Takt”, Lublin 1991.
- Podhorodecki L., *Dzieje Ukrainy*, wyd. „Bellona”, Warszawa 2014-2015.
- Podhorodecki L., *Dzieje Ukrainy*, wyd. „Bellona”, Warszawa 2014.
- Siedlak-Kołyшко T., *Byli, są. Czy będą...?*, wyd. „Impuls”, Kraków 2006.

Słowa kluczowe: partnerstwo, współpraca, przeszłość, przyszłość, Polska, Ukraina, międzykulturowość

Streszczenie

Zamierzeniem moim jest zwrócenie uwagi na to, jak powstawało i funkcjonowało partnerstwo ukraińsko-polskie, jakie wnioski wypływają z niego dla teraźniejszości i przyszłości, czy wielowiekowe dzieje i losy zróżnicowanej

²³ Tamże, s. 410.

religijnie i etnicznie ludności I Rzeczypospolitej pozwalają uświadomić wartość partnerstwa? W przeszłości miały bowiem miejsce sytuacje częstego zrywania łączności z pewnymi obszarami i zamieszkałą tam ludnością, procesy kształtowania się wielokulturowej monarchii jagiellońskiej, ekspansja kultury polskiej na Litwie i Rusi, wchłonięcie wielu składników świeckiej i religijnej kultury ruskiej, procesy reformacji i kontrreformacji, a po nich dezintegracja Rzeczypospolitej szlacheckiej, rozbiory i powstania narodowe, jak też ustawiczne przeplatanie się wzajemnego uznania, akceptacji i tolerancji z niechęcią, uprzedzeniami, megalomanią, nacjonalizmem i ksenofobią, jak też wrogością i nienawiścią do odmienności narodowych, religijnych czy wyznaniowych w ramach wspólnego chrześcijaństwa. Stąd przez wiele wieków, aż do dnia dzisiejszego, na terenach tych występuje bogata mozaika językowa, etniczna, narodowościowa, religijna i wyznaniowa.

WHAT PAST DOES THE FUTURE NEED IN THE UKRAINIAN-POLISH PARTNERSHIP. PROSPECTS FOR COOPERATION IN INTERCULTURAL EDUCATION

Key works: partnership, cooperation, past, future, Poland, Ukraine, interculturalism.

Summary

My intention is to draw attention to how the Ukrainian-Polish partnership was formed and operated, what conclusions are drawn from it for the present and future, or whether the centuries-old history and fate of the religiously and ethnically diverse population of the First Polish Republic allow to realize the value of the partnership? In the past, there have been situations of frequent breaks in communication with certain areas and the population living there, processes of shaping the multicultural Jagiellonian monarchy, expansion of Polish culture in Lithuania and Ruthenia, absorption of many components of secular and religious Ruthenian culture, reformation and counterreformation processes, followed by disintegration of the Polish nobility, partitions and national uprisings, as well as the constant interweaving of mutual recognition, acceptance and tolerance with aversion, prejudice, megalomania, nationalism and xenophobia, as well as hostility and hatred for national, religious or religious differences within a common Christianity. Hence, for many centuries, up to the present day, there is a rich language, ethnic, national, religious and religious mosaic in these areas.

ЯКЕ МИНУЛЕ ПОТРЕБУЄ МАЙБУТНЄ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПАРТНЕРСТВІ? ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ В ГАЛУЗІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

Ключові слова: партнерство, співпраця, минуле, майбутнє, Польща, Україна, міжкультуралізм.

Резюме

Мій намір полягає в тому, щоб звернути увагу на те, як формувалося та діяло українсько-польське партнерство, які висновки з нього робляться для сьогодення та майбутнього, чи чи дозволяє багатовікова історія та доля релігійно та етнічно різноманітного населення Першої Польської Республіки усвідомити цінність партнерства? У минулому були випадки частого розриву комунікацій з певними районами та населенням, яке там проживає, процеси формування полікультурної Ягеллонської монархії, розширення польської культури в Литві та Русі, поглинання багатьох компонентів світської та релігійної руської культури, процеси реформації та контрреформації з подальшим дезінтеграцією. Про польське дворянство, поділи та національні повстання, а також постійне переплетення взаємного визнання, прийняття та толерантності з відразою, забобонами, мегаломанією, націоналізмом та ксенофобією, а також ворожості та ненависті до національних, релігійних чи релігійних відмінностей у межах загального християнства. Отже, протягом багатьох століть, до наших днів, в цих районах існує багата мовна, етнічна, національна, релігійна та релігійна мозаїка.

Sylvia JASKUŁA¹
Leszek KORPOROWICZ²

MOSTY ZAUFANIA I DIALOGU. JAGIELLOŃSKIE STUDIA KULTUROWE WE WSPÓŁPRACY POLSKO-UKRAIŃSKIEJ

Jagiellońskie studia kulturowe jako badawczo-edukacyjny powstał w roku 2010 w środowisku naukowym Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego³. W warstwie merytorycznej projekt miał budować swoją własną tożsamość, odróżniając się od brytyjskich studiów kulturowych poprzez koncentrację nie tyle na analizie problematyki kultury poprzez obecne w niej, mniej lub bardziej ukryte stosunki władzy, ile na szeroko pojętym pytaniu o sposób w jaki wyraża ona tworzącego ją człowieka. Źródła inspiracji sięgały do okresu budowania tożsamości intelektualnej Akademii Krakowskiej i podkreślały żywotność kulturową wartości jagiellońskich otwartych na antropologiczną różnorodność wizji człowieka, ale także na jej konsekwencję w postaci koniecznego dialogu kultur i religii, co w sumie prowadzić ma do prawdziwego rozwoju zarówno konkretnych osób, jak i wspólnot ludzkich. Od samego początku wola realizacji tego typu wartości w ramach tworzonego projektu przeniesiona została na założenia merytoryczne, które doskonale wkomponowują się we współczesne wyzwania społeczeństw dnia dzisiejszego, po drugie, otwierac miała na współpracę międzynarodową, zgodną z profilem i misją Wydziału oraz powstałego w nim Instytutu Studiów Międzykulturowych. Relacje międzykulturowe stanowić miały uzupełnienie zainteresowań w obszarze stosunków międzynarodowych zarówno jako obszar badań, ale także jako przedmiot realnie konstruowanych interakcji, szczególnie w obszarze współpracy naukowej, modelowanych zgodnie z jagiellońską aksjologią tworzenia rzeczy wspólnych. Projekt zakładał i w dalszym ciągu zakłada animowanie i promowanie konkretnych przykładów twórczego współdziałania jako mostów wymiany, ale także dobrej woli, zaufania i dialogu. Do tak powstałej koncepcji niemal natychmiast dołączyły osoby oraz reprezentowane przez nie instytucje z różnych ośrodków akademickich Ukrainy, z którymi animatorzy projektu współpracowali wcześniej, angażując się w wielorakie formy działań wspólnych.

¹ Sylvia JASKUŁA, dr hab. prof. Państwowej Wyższej Szkoły Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży

² Leszek KORPOROWICZ, dr hab. prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

³ L. Korporowicz, *Jagiellońskie studia kulturowe jako projekt kulturoznawczy*, „Relacje Międzykulturowe”, 2018, nr 1(3), s.103-127

Korzenie: aksjologia kultury symbolicznej

Bardzo szybko i efektywnie rozwijająca się współpraca nie byłaby możliwa gdyby nie cały ciąg działań, które były rezultatem analogicznych poszukiwań na gruncie nauk o komunikowaniu, socjologii kultury oraz pedagogiki społecznej rozwijanej w kontakcie dwóch ośrodków akademickich. W Polsce były to prace realizowane przez Zakład Socjologii Kultury Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego pod bezpośrednim kierownictwem jednej z najbardziej znaczących postaci polskiej socjologii lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku jaką była prof. Antonina Kłóskowska. W Ukrainie analogiczne poszukiwania w tym samym okresie skupione były w tworzonej wówczas szkole etnosocjologii jakie podejmował jej twórca i ówczesny dziekan Wydziału Psychologii i Socjologii na Uniwersytecie Tarasa Szewczenki w Kijowie, prof. Volodymir Yevtukh. Istnieje kilka powodów dla których nawet dzisiaj ustalenia tych środowisk są niezbędne w rozumieniu wagi procesów dziejących się w obszarze kultury symbolicznej jaka jest podstawą zarówno konsolidacji jak i rozpadu wspólnot etnicznych oraz ich relacji o charakterze synergetycznym lub konfliktowym. Niewątpliwą zasługą Antoniny Kłóskowskiej było ujawnienie i udokumentowanie głęboko niedocenianych wartości, które za Stanisławem Ossowskim nazwała *wartościami autotelicznymi*. Wartości te mają charakter nieredukowalnych doświadczeń egzystencjalnych stanowiących rodzaj doznań o charakterze fundamentalnym, formułującym rodzaj osobowości podstawowej, istotnych jako „same dla siebie”. Co ważne, wartości tych nie można zamienić na inne, jak honor, godność czy wolność. Volodymir Yevtukh wychodząc z własnych założeń teoretycznych rozwijał analogiczną koncepcję wartości, wykorzystując ją w analizie dynamiki doświadczeń na poziomie etnicznym. Czynił to poprzez dokumentowanie ale także konstruowanie modeli teoretycznych procesów, w których podlegają one aktywizacji. Dodatkowym aspektem tego typu badań była także kontekstualna analiza uwarunkowań faktycznych funkcji wartości rdzennych kultury etnicznej w perspektywie socjologicznej, politologicznej, a nawet etnograficznej, wkomponowując się w pozyskujące coraz większe uznanie metody jakościowe, semiotyczne i międzykulturowe.

Ukazanie wagi wartości autotelicznych w ich wkomponowaniu w realne działania kulturotwórcze, okazało się ważną prawdą manifestującą się zarówno w realiach polskich, jak i ukraińskich, w determinacji działań podejmowanych przez animatorów związków zawodowych „Solidarności”, albo znacznie później w aksjologii rewolucji godności jaką z pewnością był ukraiński „Majdan”, ukazując powiązanie kultury symbolicznej z fundamentalnymi doświadczeniami wspólnoty narodowej.

W kontekście nasilających się współcześnie ruchów i zjawisk rewitalizujących dążenia autonomizacji wielu grup narodowościowych, jak Ukraińców, ale także grup etnicznych, a nawet wspólnot kulturowych, czego przykładem mogą być Katalończycy, Szkoci, a nawet Walijszczyki oraz stanowczego dopominania się o Europę jako wspólnotę narodów, a nie wynarodowione super-państwo, uznać można, iż ustalenia obu szkół były w znacznej mierze pionierskie i pomagają

diagnozować problemy dnia dzisiejszego. Odkrywana wówczas użyteczność takich pojęć jak kompetencja kulturowa, komunikacyjna i językowa, wspomniane już pojęcie wartości rdzennych, zaproponowane przez współpracującego z ośrodkiem warszawskim prof. Jerzego Smolicza z Uniwersytetu w Adelajdzie, ale także powiązane z nimi działania, jak komunikacja i edukacja międzykulturowa, w pełni potwierdziły swoją wagę i stanowią dzisiaj niemal standard analiz socjokulturowych. Co istotne, była to droga ukazująca potrzebę pełnej, w tym pozytywnej analizy rzeczywistości narodu jako grupy kulturowej, odróżniając ją od zjawisk nacjonalizmu, podobnie jak patriotyzmu i szowinizmu, dialogu i demokracji, odróżnianej od zwykłego wandalizmu jako patologicznie rozumianych prawa człowieka. Niestety potwierdzają się dzisiaj ostrzeżenia płynące z podejmowanych wówczas analiz o niepokojącej redukcji pełnego znaczenia powyższego pojęcia „praw człowieka” poprzez sprowadzanie ich do rzeczywistości zatowarowanej i niemal wyalienowanej jednostki postrzeganej poprzez partykularyzmy i egocentryzmy jej istnienia. Wymiar osobowy, społeczny i kulturowy zostaje wówczas poddany swoistej atrofii pozbawiając człowieka praw do rozwoju u życia w strukturach ponadindywidualnych, w tym narodowych, wraz z całym potencjałem przysługującej mu podmiotowości jako uczestnika rzeczywistości wspólnotowej.

Współczesne zaawansowanie analiz socjokulturowych wraz z szybkim rozwojem społeczeństw informacyjnych animuje dalszy ciąg wspomnianych wyżej analiz generując pytania o to w jaki sposób opisana przez te dwie szkoły socjodynamika kultur narodowych przenosi się w świat kultur wirtualnych oraz obecnej nich przestrzeni symbolicznej charakterystycznej dla cywilizacji medialnej. Warto zauważyć, że swoista łączniczka obu tych szkół, wówczas doktorantka Uniwersytetu Szewczenki w Kijowie realizująca swój staż naukowy na Uniwersytecie Warszawskim, obecnie prof. Irena Czudowska z Uniwersytetu Tarasa Szewczenki w Kijowie, w pełni potwierdziła w realizowanych przez siebie badaniach znaczenie kultury symbolicznej i wartości autotelicznych w procesach komunikacyjnych w różnych kontekstach etnicznych, działaniach marketingowych i międzykulturowych realizowanych przez organizacje pozarządowe i samorządowe Ukrainy.

Ujęcia aplikatywne wymienionych powyżej koncepcji stały się inspiracją zaangażowania w pionierskie w obu krajach badania o charakterze ewaluacyjnym. Stały się one potrzebą reformy edukacyjnej, a następnie zaawansowanych strategii i technik zarządzania w sferze projektów społecznych, administracji publicznej oraz zmian strukturalnych w sektorze samorządowym. Zainteresowanie zarówno teoretyczną, jak i praktyczną stroną badań ewaluacyjnych było naturalną konsekwencją zintegrowanych i interdyscyplinarnych analiz „kultury w działaniu” z racji samego ich przedmiotu jakim jest uporządkowany i uspołeczniony proces wartościowania konkretnych działań zgodnie z przyjętymi w tym celu kryteriami. Rosnąca popularność badań ewaluacyjnych zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie nie zawsze wiązała się z umiejętnym rozpoznaniem ich funkcji oraz zaplecza metodologicznego. Wbrew pozorom nie istniała również świadomość, szczególnie w półprofesjonalnych i doraźnie tworzonych zespołach badań ewaluacyjnych, że proces wartościowania nie istnieje poza systemem wartości, a ewaluacja jest

faktycznie rodzajem aksjologii społecznej, tyle, że realizowanej w celowym, zorganizowanym i metodycznym procesie badań, bez względu na obszar ich społecznej aplikacji. Wkomponowanie badań ewaluacyjnych w świadomie animowany proces zmian społecznych zorientowanych na demokratyzację kultury organizacyjnej i sposobu podejmowania decyzji uznano za społeczną misję nie tylko ewaluacji, ale także zaangażowanych społecznie środowisk akademickich⁴. Dyskusje wokół tak pojętej ewaluacji w kontekście społecznej odpowiedzialności zarówno studiów socjologicznych, jak i kulturowych podejmowano w czasie wielu wzajemnych wizyt, konferencji, wykładów gościnnych oraz wspólnych publikacji, czego owocem było powstanie w roku 2000 Polskiego Towarzystwa Ewaluacyjnego, a na Ukrainie pierwszego Centrum Ewaluacji Programów Naukowych, Edukacyjnych i Społecznych jakie powstało w wyniku starań profesora Yevtukha. Centrum od lat prowadzi seminaria, konferencje i przygotowuje specjalistyczne wydawnictwa.⁵ Szczegółową dokumentację i analizę wszystkich tych przedsięwzięć wkomponowaną w aktywność naukową etnosocjologicznej szkoły Wolodymira Yevtukha zawierają przygotowane przez niego publikacje wydawane we wspomnianym wyżej Narodowym Uniwersytecie Pedagogicznym im. W. Dragomanowa w Kijowie (National Pedagogical Dragomanow University).

Wspólnym mianownikiem współpracy było systematycznie narastające przekonanie odnoszące się do trzech fundamentalnych kwestii:

- 1) Współdziałanie w kwestiach czysto merytorycznych jest rodzajem dialogu odkrywającego ogromny potencjał wzajemnego zainteresowania i nieodkrytych możliwości w różnych obszarach życia naukowego i kulturalnego, które przełamują często stereotypowe postrzeganie swoich środowisk.
- 2) Istnieje ciągle żywa potrzeba kontynuacji i rozwoju humanistycznego paradygmatu w naukach społecznych i humanistycznych, w tym studiów kulturowych ze względu na konieczność obrony otwartego charakteru wartości dialogicznych jakie tkwią w rozpoznaniu fundamentalnych wartości każdej wspólnoty, w jej godności i pełni praw kulturowych pojmowanych jako rodzaj praw człowieka,
- 3) Praw kulturowych i prawa narodów, nie zastąpią postmodernistyczne wizje aksjologicznej dekompozycji wspólnot ludzkich ani też posthumanistyczne koncepcje człowieka sterowanego i technologicznego.
- 4.) Należy budować alternatywę systematycznej redukcji aksjologicznej jaka dokonuje się w realnych procesach desocjalizacji lub też socjalizacji wirtualnej. Nie zastąpi ona takich wartości jak tradycyjnie pojęta mądrość instrumentalnie pojętą wiedzę, systemem operacyjnych sprawności, a w końcu pozbawioną kontekstu informacją. Godności nie da się zastąpić poczuciem autonomii, wolności poczuciem swobody na życzenie, a odpowiedzialności instrukcją obsługi i usługi na wzajemnie korzystnych warunkach.

⁴ S. Jaskuła, *Ewaluacja społeczna w edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2018.

⁵ Por. *Evaluation. Scientific, Educational, Social Projets*. Pismo wydawane przez Centre for Evaluation of Scientific, Educational and Social Programs in Kyiv.

Zagrożenie nasilającymi się redukcjami o wymienionym charakterze obserwowano w obu społeczeństwach przy jednocześnie postępującym uzależnieniu od struktur formalnych, rynkowych i informatycznych o coraz mniej ukrywanych kontekstach ideologicznych idących w kierunku zawłaszczania praw kulturowych wspólnot narodowych, jak również instytucji z wysokim etosem autonomii, jak uniwersytety, zaangażowane w działania o charakterze politycznym i ideologicznym.

Filary mostów dialogu i nadziei: godność, wolność i odpowiedzialność

Istnieje wiele powodów aby uznać, iż współczesne problemy z wielokulturowością, która doprowadza do nasilenia interakcji kulturowych, wielokierunkowych migracji i z jednej strony apoteoza, ale z drugiej systematyczne naruszanie tolerancji religijnej, nie jest specyficzną cechą czasów współczesnych. Poszukując dróg wyjścia warto skierować się do działań, myśli i postaw okresu, który może być inspiracją, pomimo faktu, iż jak każda rzeczywistość ludzka, daleka była od ideału. Tym wielkim i twórczym doświadczeniem historycznym, ciągle poruszającym naukową i kulturotwórczą wyobraźnię wielu osób i środowisk jest okres jagielloński wieku XV i XVI jaki w historii Polski, Litwy oraz innych powiązanych z nimi narodów. Stanowić on może źródło interesujących odniesień. Inspiracje te motywowane potrzebą lepszego zrozumienia dylematów współczesnych w rozwiązaniu których pomocne mogą być idee integrujące, koncepcje dobra wspólnego, zachowania wzajemnego szacunku, godności, ale i tożsamości poszczególnych „kultur w interakcji”, podjął się wspomniany na początku tekstu projekt „Jagiellońskich studiów kulturowych”. Rozpoczął on swoją działalność w roku 2010 na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie koordynowany przez autorów niniejszego tekstu. W sposób konsekwentny zwrócił się on ku jagiellońskiemu dziedzictwu kultury, obecnej w nim myśli filozoficznej i prawniczej o pionierskim w często charakterze. Dziedzictwo to z właściwą sobie wrażliwością aksjologiczną, stanowi bardzo bogatą bazę humanistycznie zorientowanych badań w zakresie trzech pól jagiellońskiej tradycji intelektualnej, 1.) szeroko pojętej problematyki człowieka, 2.) jego relacji z innymi ludźmi poprzez różnorodne formy komunikacji i współdziałania, a w końcu 3.) w obszarze refleksji nad różnorodnością dróg jego rozwoju.

Zwrócenie się do opisanych powyżej inspiracji wynikało z rozwijanych przez animatorów projektu koncepcji Antonimy Kłoskowskiej wyrażonej w jej pracy „Kultury narodowe u korzeni”⁶. Autorka analizuje nie tylko kulturowe drogi transferu i transformacji dziedzictwa kulturowego, ale także wzory i reguły tej transformacji, które nazywa „syntagmą kultury narodowej”. Odkrywane i opisywane przez Kłoskowską sposoby konstruowania i rewitalizacji dziedzictwa ukazują jednocześnie twórcze sposoby zarówno jego percepcji, ale także wyboru, a nawet swoistego projektowania jeśli tylko spotkają się z potencjałami rozwoju kulturowego. Co istotne, procesy te otwarte są na wartości i możliwości jakie

⁶A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

zawarte są w interakcjach kulturowych, komunikacji międzykulturowej, wyznaczając tym samym cel edukacji, współpracy i dialogu międzykulturowego. Koncepcje Kłoskowskiej określiły w ten sposób zasadniczą metodologię i teoretyczne przesłanki Jagiellońskich studiów kulturowych, które zwracając się ku dziedzictwu jagiellońskiemu potraktowały go jako inspirację zarówno ze względu na jego treści, ale także implikowaną metodologię w obszarze interdyscyplinarnych badań nad kulturą i relacjami międzykulturowymi⁷.

Dopełnieniem konceptualizacji badawczej projektu stały się działania dydaktyczne ale także wiele konkretnych form wymiany i współpracy z ośrodkami i projektami zagranicznymi czego wyrazem stała się między innymi seria numerów pisma „Politeja”, czasopisma naukowego Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego o własnej nazwie „Jagiellonian Cultural Studies”. Seria wydawana jest zarówno w języku polskim, jak i angielskim, grupując wokół problematyki relacji międzykulturowych, tożsamości i dziedzictwa kulturowego naukowców z kilku krajów Europy, Azji i Australii. Problematykę projektu i kolejno wydawanych numerów Serii w coraz bardziej wykrystalizowany sposób dookreśliły dyskusje, wykłady i seminaria poświęcone kategorii przestrzeni międzykulturowej zorganizowane na Tajwanie, w Chinach, Jordanii, ale także we Francji, Rumunii i Ukrainie. Wszystkie te działania w sposób niejako naturalny wykorzystywały istniejący już i rozwijający się potencjał współpracy z ośrodkami ukraińskimi, które w sposób skuteczny wykorzystywały swoją aktywność międzynarodową, zapal nowego pokolenia naukowców oraz wielką wolę reform strukturalnych, politycznych i mentalnych. Wiele z tych działań przynosiły przenikanie się wspólnych przedsięwzięć.

Istotnym krokiem ich rozwoju były nowe inicjatywy współpracy wynikające zarówno z założeń projektu Jagiellońskich studiów kulturowych, etnosocjologicznej szkoły prof. Yevtukha jak i doświadczeń współpracy z rozwijającym się szybko, międzynarodowym ruchem o nazwie Human Rights Education. Jego animatorem jest australijski uczonego polskiego pochodzenia, prof. Seva Ozdowskiego z Western Sydney University, przewodniczący Australian Multicultural Council⁸. W ramach realizowanych przez niego inicjatyw wielokrotnie podnoszono problematykę twórczego wykorzystania dziedzictwa kulturowego w perspektywie założeń programowych i badawczych projektu poświęcając wiele miejsca współczesnym wyzwaniom Europy Środkowej i Wschodniej. Dzięki inicjatywie profesora Ozdowskiego Western Sydney University stał się trzykrotnie (2017,2018,2020) miejsce narodzin wielu inspiracji. Z przeprowadzonych konferencji, warsztatów i dyskusji jednoznacznie wynika, iż działania na rzecz spójności społecznej w środowiskach wielokulturowych, a takimi stają się w istocie wszystkie współczesne społeczeństwa, nie są skuteczne bez wzajemnego poznawania

⁷ L. Korporowicz, *Jagiellońskie inspiracje dialogu międzykulturowego*, (w:) L. Korporowicz, P. Plichta (red.), *Mosty nadziei. Jagiellońskie inspiracje dialogu międzykulturowego*, Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2016, s. 23-36.

⁸ Por. S. Ozdowski, *Importance of Heritage Languages to Australia's Social and Economic Future*, in: *Jagiellonian Ideas Towards Challenges of Modern Times*, ed. L. Korporowicz, S. Jaskuła, M. Stefanowic, P. Plichta, The Jagiellonian Library, Krakow 2017, p. 303-318.

dziedzictwa kulturowego poszczególnych grup, bez umiejętności rozpoznawania ważnych dla nich znaczeń i wartości. Komunikowanie najistotniejszych elementów dziedzictwa, które jest rozumiejąco postrzegane przez uczestników interakcji, stać się powinno strategicznym elementem polityki współpracy i integracji podejmowanej w środowiskach wielokulturowych. Politykę taką, a jeszcze bardziej konkretne działania wspierać powinny środowiska kulturotwórcze i projekty działające na rzecz dialogu i praw kulturowych. Warto przy tym zaznaczyć, że prawa kulturowe nie można redukować do praw mniejszości etnicznych, pomijając strategiczny problem wzajemnego szacunku grup niezależnie od ich pozycji mniejszościowych lub większościowych oraz obowiązku respektowania godności każdej z grup. Nie jest to możliwe bez umiejętnego komunikowania i wzajemnego rozpoznawania rdzennych wartości kultur. Z tego właśnie powodu środowisko Jagiellońskich studiów kulturowych przyjęło zaproszenie do udziału w działalności międzynarodowej fundacji (Ivan Franko International Foundation) organizującej konkursy w zakresie studiów ukraińskich ze szczególnym uwzględnieniem popularyzacji twórczości Ivana Franko, ale także ukraińskiego dziedzictwa kulturowego.

Interesującym elementem współpracy, trwającej od roku 2017 są obrady międzynarodowej komisji konkursowej, organizowane przez Instytut Sławistyki Uniwersytetu Wiedeńskiego, a zarządzanej i kierowanej przez dyrektora wykonawczego Fundacji, Igora Kurusa, animatora z wielką wyobraźnią, zaangażowaniem i pasją. Seminaria wiedeńskie są wielką lekcją dialogu międzykulturowego w duchu jakiego bardzo ubogaca aksjologię projektu jagiellońskiego stanowiąc inspirację wielu innych działań. Stanowią one przykład realizacji analogicznych wartości korespondujących z całą serią przedsięwzięć podejmowanych przez rektora Charkowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Karazina, a jednocześnie przewodniczącego Ukraińskiego Towarzystwa Socjologicznego, jakim jest profesor Vil Bakirov. Są one zbieżne z założeniami polskiej szkoły edukacji międzykulturowej, dyskusji i badań nad podstawami aksjologii dialogu międzykulturowego obecnymi w koncepcjach polskich pionierów tego typu koncepcji jakimi są prof. Tadeusz Lewowicki i prof. Jerzy Nikitorowicz. Działania zwracają uwagę na odpowiedzialność i rolę jaką w edukacji międzykulturowej, jak i studiów międzykulturowych spełniać mają ośrodki akademickie.⁹ Poziom uniwersytecki traktowany jest w założeniach problemowych projektu jako szczególny gdyż wiąże się z zaawansowanym kształceniem kompetencji międzykulturowych liderów dialogu międzykulturowego, którzy oprócz wiedzy i umiejętności dysponują także niezbędnym w skutecznym działaniu zasobem postaw i motywacji. Zasoby te są wręcz niezbędne w kształceniu świadomej swojej roli inteligencji, a więc grupy, którą społeczeństwa współczesne traktują jako archaiczną, a wręcz dysfunkcyjną, podejmującą zapomnianą rolę etosu środowisk kulturotwórczych oraz współczesnej inteligencji. Nie da się jej zastąpić klasą średnią, której poziom konformizmu oraz trywializacji form

⁹ V. Bakirov, *University as a Space of Intercultural Communication*, in: Jagiellonian Ideas Towards Challenges of Modern Times, ed. L.Korporowicz, S. Jaskuła, M. Stefanowicz, P. Plichta, The Jagiellonian Library, Krakow 2017, p. 233-248.

uczestnictwa kulturowego czyni z niej homogeniczną społeczność zaawansowanych konsumentów.

Co interesujące, problematyka wrażliwości aksjologicznej przywoływana w projekcie Jagiellońskich studiów kulturowych stała się także i niezależnie, stałym elementem kongresów, konferencji i seminariów zarówno w Charkowie¹⁰, Kijowie¹¹ i Lwowie. W rozwoju merytorycznym projektu analiza tożsamości aksjologicznych nawiązywała do niemal analogicznych dyskusji jakie udało się zaaranżować w kilku zupełnie odmiennych ośrodkach akademickich na Tajwanie i w Jordanii, a następnie jako programową część projektu, w czasie tematycznych konferencji poświęconych ideom jagiellońskim zorganizowanych wspólnie z Uniwersytetem w Oxfordzie, Cambridge oraz Western Sydney University.

W środowisku animatorów projektu owocny przebieg dyskusji i wynikające z niej propozycje potraktowano jako świadectwo o niemal transkulturowym i nieprzemijającym charakterze. Wydarzenia te pozwoliły wyeksponować niemal uniwersalne znaczenie tak fundamentalnych wartości jak godność, wolność i odpowiedzialność, choć pojmowanych w kontekście różnych środowisk kulturowych. Nie bez znaczenia jest fakt, że problematyka ta była silnie wiązana z prawem do podmiotowości zarówno osoby, jak i wspólnot kulturowych, w tym wspólnot narodowych, bez kwestionowania ich prawa do istnienia, a nawet rozwoju. W sposób szczególnie znajdowało to i znajduje zrozumienie właśnie na Ukrainie. W ten sposób prawa człowieka powiązano z ich wymiarem wspólnotowym, a więc z prawami kulturowymi, te z kolei z prawami narodów tak silnie obecnymi w koncepcji *ius gentium* Pawła Włodkowica oraz krakowskiej szkoły prawa międzynarodowego z początków XV wieku jaka do dziś stanowi o tożsamości Uniwersytetu Jagiellońskiego. To właśnie Włodkowic tak silnie podkreślał personalistyczny charakter wszelkich praw. Pozwalało mu to pisać nie tylko o godności osób, ale także grup, co stanowić powinno, jego zdaniem, aksjologiczny fundament we wzajemnych ich relacjach. Być może dlatego to właśnie założenie projektu stanowił dobry most pomiędzy polskimi i ukraińskimi partnerami współpracy budując drogę do analizy kolejnej kategorii moralno-politycznej współczesnego świata jaką jest bezpieczeństwo kulturowe. Problem ten został znakomicie rozwinięty przez Volodymira Yevtukha nadając mu analitycznie uporządkowaną i spójną formę.¹² Zagadnienie to stało się przedmiotem międzynarodowego seminarium w marcu 2020 roku przygotowując projekt poświęcony aksjologii praw kulturowych w dobie zaawansowanych procesów globalizacji.¹³ W seminarium uczestniczył wspomniany już rektor Charkowskiego

¹⁰ Por. Congress III of the Sociological Association of Ukraine, *New Inequalities –New Conflicts: paths of Overcoming*, 12-13 October 2017, Kharkiv, Ukraine.

¹¹ Por. Session of the Professor Volodymyr Yevtukh Scientific Ethno-Sociological School, 16 May 2019, National Pedagogical Dragomanov University: *Scientific Schools in Context of Research Spaces: Competition of Myths and Realities*.

¹² V. Yevtukh, *Cultural security in Ethnic Diverse Society: Challenges for Ukraine*, in "Jagiellonian Ideas..." op. cit cit., p. 249-280.

Por. L. Korporowicz, *Bezpieczeństwo kulturowe w rozwoju zrównoważonym*, „Edukacja Międzykulturowa”, 2018, nr 2(9), ISSN 2299-4106, s.32-59

¹³ International seminar: „*Cultural rights and security in the age of globalization*”, Horizon Europe Week, Jagiellonian University in Krakow, Wieliczka 9-13 marca 2020.

Uniwersytetu Narodowego im. Karazina, Vil Bakirow oraz profesor Natalia Vynnikowa, stawiając wiele nowych i nieznanych jeszcze pytań.

Zależności wymienionych powyżej pojęć, ale także ich dopełniający się charakter niemal równolegle analizowano na gruncie spotkań przedstawicieli Jagiellońskich studiów kulturowych oraz wieloaspektowej i interdyscyplinarnej koncepcji „społeczeństwa zorganizowanego” jaką od wielu już lat rozwija profesor Viktor Andruszczenko¹⁴, filozof i pedagog, rektor przywołanego już, Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. M.P. Dragomanowa w Kijowie. Koncepcja „społeczeństwa zorganizowanego” podnosi ważne dla obu środowisk, zagadnienie kondycji aksjonormatywnej społeczeństwa i narodu poprzez odwołanie do historii idei i dorobku intelektualnego wielu mniej lub bardziej znanych postaci tak ukraińskiej, jak i światowej myśli humanistycznej. W ten sposób odwołania i inspiracje historyczne stały się wspólną troską o metodologię szczególnie inspirujących przykładów, rewitalizacji myśli zepchniętych na margines lub w niepamięć, ale także twórczego odczytywania koncepcji kanonicznych, wepchniętych w okowy stereotypowych interpretacji. Wiktor Andruszczenko okazał się aktywnym partnerem w refleksji i aplikacji zainteresowania pedagogiką dziedzictwa kulturowego w nowym polu badań nad przestrzenią wirtualną. Był to krok w kierunku rozwijania wielu wątków podnoszonych wspólnie zarówno w ramach opisanej dyskusji, jak i we wspomnianej wcześniej szkole etnosocjologii stawiając pytania nie tylko o pedagogikę, ale i antropologię użycia świata wirtualnego w relacjach międzykulturowych¹⁵.

Należy przyznać, że w czasie wizyt przedstawicieli opisywanego projektu w Kijowie, Charkowie jak i innych ukraińskich ośrodkach akademickich uczestniczących w podejmowanych wspólnie działaniach, podobnie jak podczas wizyt rektora Andruszczenko w Krakowie, dominowało zawsze obustronne przekonanie o wielu zbieżnościach, strategicznej otwartości i możliwościach zintegrowania wielu przedsięwzięć. Metawartością, która dodawała woli współpracy, było niezwykle profesjonalne, staranne i detaliczne przygotowanie wszystkich szczegółów każdego spotkania, dyskusji czy konferencji, doskonałe zaprojektowanie estetycznej strony omawianych materiałów, nie mówiąc już o tradycyjnej dla Ukraińców gościnności.

Obecna faza współpracy zarysowuje trzy kierunki współdziałania jakie rysują się w polu działania Jagiellońskich studiów kulturowych. Jest to: po pierwsze, obszar analiz funkcji i roli dziedzictwa kulturowego w procesach transformacji i globalizacji relacji międzykulturowych, po drugie, jest to rola wartości autotelicznych w formowaniu tożsamości kulturowych, i po trzecie, problem nasilających się zjawisk hybrydyzacji kulturowej. Jest ona konsekwencją dywersyfikacji i mobilności ludzi, ich zasobów i wytworów. Z pewnością budować będą przestrzeń kulturową i komunikacyjną współczesnych relacji

¹⁴ V. Andruschenko, *Organized Society. Explanation and continuation*, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv 2019.

¹⁵ S. Jaskuła, L. Korporowicz, *Wirtualizacja dziedzictwa kulturowego*, (w:) A. Betlej, D. Błaszczak, M. Górka (red.), *Społeczeństwo. Gospodarka. Technologia. W świecie sieciowych powiązań*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, str. 139-157.

międzykulturowych. Obecny czas pandemii uniemożliwia bezpośrednie kontakty osób i instytucji, ale wbrew pozorom uczy wykorzystania komunikacji zdalnej, co z pewnością będzie bardzo przydatną umiejętnością dopełniającą późniejszą konsolidację i koordynację działań badawczych, edukacyjnych i kulturotwórczych w skali na jaką zasługują oba narody i społeczeństwa.

Bibliografia

Andrushchenko V., *Organized Society. Explanation and continuation*, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv 2019.

Bakirov V., *University as a Space of Intercultural Communication*, in: Jagiellonian Ideas Towards Challenges of Modern Times, ed. L.Korporowicz, S. Jaskuła, M. Stefanowic, P. Plichta, The Jagiellonian Librery, Krakow 2017, p. 233-248.

Congress III of the Sociological Association of Ukraine, *New Inequalities –New Conflicts: paths of Overcoming*, 12-13 October 2017, Kharkiv, Ukraine.

Evaluation. Scientific, Educational, Social Projets. Pismo wydawane przez Centre for Evaluation of Scientific, Educational and Social Programs in Kyiv.

International seminar: „*Cultural rights and security in the age of globalization*”, Horizon Europe Week, Jagiellonian University in Krakow, Wieliczka 9-13 marca 2020.

Jaskuła S., *Ewaluacja społeczna w edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2018.

Jaskuła S., Korporowicz L., *Wirtualizacja dziedzictwa kulturowego*, (w:) A. Betlej, D. Błaszczak, M. Górka (red.), *Spółczesność. Gospodarka. Technologia. W świecie sieciowych powiązań*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.

Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Korporowicz L., *Bezpieczeństwo kulturowe w rozwoju zrównoważonym*, „Edukacja

Korporowicz L., *Jagiellońskie inspiracje dialogu międzykulturowego*, (w:) L. Korporowicz, P. Plichta (red.), *Mosty nadziei. Jagiellońskie inspiracje dialogu międzykulturowego*, Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2016.

Korporowicz L., *Jagiellońskie studia kulturowe jako projekt kulturoznawczy*, „Relacje Międzykulturowe”, 2018, nr 1(3).

„Międzykulturowa”, 2018, nr 2(9), ISSN 2299-4106.

Ozdowski S., *Importance of Heritage Languages to Australia's Social and Economic Future*, in: Jagiellonian Ideas Towards Challenges of Modern Times, ed. L. Korporowicz, S. Jaskuła, M. Stefanowic, P. Plichta, The Jagiellonian Librery, Krakow 2017.

Session of the Professor Volodymyr Yevtukh Scientific Ethno-Sociological School,
16 May 2019, National Pedagogical Dragomanov University: *Scientific
Schools in Context of Research Spaces: Competition of Myths and Realities.*

Yevtukh V., *Cultural security in Ethnic Diverse Society: Challenges for Ukraine,*
in” Jagiellonian Ideas...” op. cit. cit.

Słowa kluczowe: Jagiellońskie studia kulturowe, socjologia kulturowa, Dialog międzykulturowy, dziedzictwo kulturowe, prawa narodów, idee jagiellońskie, etnosocjologia

Streszczenie

Artykuł przedstawia genezę współpracy polskich i ukraińskich środowisk skupionych wokół humanistycznych i autotelicznych analiz kultury, tożsamości narodowej, prawa narodów jako odmiany praw człowieka oraz rdzennych wartości wspólnot etnicznych w dynamice ich relacji, komunikacji i współpracy. Autorzy opisują założenia Jagiellońskich studiów kulturowych przeniesione w obszar wymiany i wzajemnej inspiracji jaka stała się doświadczeniem osób i grup zaangażowanych we wspólne przedsięwzięcia akademickie i kulturotwórcze organizowane w polskich i ukraińskich ośrodkach akademickich od lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku kontynuujących tradycję polskiej szkoły socjologii humanistycznej, ukraińskiej szkoły etnosocjologii oraz studiów międzykulturowych animowanych przez ich czołowych przedstawicieli oraz skupione wokół nich środowiska.

BRIDGES OF TRUST AND DIALOGUE. JAGIELLON CULTURAL STUDIES IN POLISH-UKRAINIAN COOPERATION

Key words: Jagiellonian Cultural Studies, Cultural Sociology, Intercultural Dialogue, Intellectual Heritage, Rights of Nations, Jagiellonian Ideas, Ethnosociology

Summary

The article presents the origins of cooperation between Polish and Ukrainian communities centered on humanistic and autothelic analyses of culture, national identity, the rights of nations as a variety of human rights and the indigenous values of ethnic communities in the dynamics of their relations, communication and cooperation. The authors describe the assumptions of Jagiellonian cultural studies transferred to the area of exchange and mutual inspiration which has become the experience of people and groups involved in joint academic and cultural projects organized in Polish and Ukrainian academic centers since the 1980s continuing the tradition of the Polish school of humanistic sociology, the Ukrainian school of ethnoscience and intercultural studies animated by their leading representatives and the environment around them.

МОСТИ ДОВІРИ І ДІАЛОГУ. КУЛЬТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЖАГЕЛЛОНА В ПОЛЬСЬКО- УКРАЇНСЬКОМУ СПІВПРАЦІ

Ключові слова: Ягеллонська культурологія, культурна соціологія, міжкультурний діалог, культурна спадщина, права націй, ягеллонські ідеї, етносоціологія

Резюме

У статті представлено витоки співпраці між польською та українською громадами, зосередженою на гуманістичному та автотелістичному аналізі культури, національної ідентичності, прав націй як різновиду прав людини та корінних цінностей етнічних спільнот у динаміці їх відносин, спілкування та розвитку. співпраця. Автори описують припущення Ягеллонської культурології, перенесеної в область обміну та взаємного натхнення, що стало досвідом людей та груп, які беруть участь у спільних академічних та культурних проектах, організованих у польських та українських академічних центрах з 1980-х років, продовжуючи традиції польської школа гуманістичної соціології, українська школа етнонауки та міжкультурних досліджень, анімована їх провідними представниками та навколишнім середовищем.

Rezyume

Ewa OGRODZKA-MAZUR¹
Petro SAUKH²

STRUCTURE OF THE AXIOLOGICAL REALITY OF POLISH AND UKRAINIAN YOUNG GENERATION: A PORTRAIT WITHOUT ORNAMENTS

Introduction: Contemporary cultural contexts versus axiological (un)consciousness of the young generation

Without a doubt, contemporary youth and university students, who live in a complicated and contradicting reality, must answer some crucial existential questions: Who am I? Where do I belong? Who can I be? This social group is in a special situation, as it is subjected to various socializing experiments of history, it experiences the phenomena of exclusion, freedom, disintegration and integration of identity. The identities and biographies of the young are shaped by macro-social and macro-economic tendencies.

The youth living at the turn of the centuries is a new generation, quite different from their peers in previous generations. Their specificity and dissimilarity originates from the sociocultural, political and economic situation of the discussed countries, Europe and the world – the situation which becomes an important reference point. In the conditions of accelerated changes associated with globalization and transformational processes, the traditional order of values has been staggering – the values which pertain to particular human, social or economic situations gain growing acceptance. The observation of social life seems to indicate a relation between the contemporary cultural crisis and the crisis of orientation and valuing capability of the young, whose world of values is largely anchored in a new culture. This has an impact on youth's lifestyle. The contemporary youth do not share any longer the common worldview, axiology and communication code, as it took place in postwar or post-Communist times. The young are a generation characterized by a growing

¹ **Prof. Ph.D. hab. Ewa Ogrodzka-Mazur** – University of Silesia in Katowice, Faculty of Arts and Educational Science, foreign member of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, ORCID: 0000-0001-9990-6176.

² **Prof. Ph.D. hab. Petro Saukh** – National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Department of Higher Education, ORCID: 0000-0003-4366-2496.

diversity of attitudes and evaluations, specifically lost, reflective and focused on their own existence³.

The political, economic and sociocultural changes to which the Polish and Ukrainian society (as well as the European Union and other countries or nations) have been subjected over the last decades are expressed in the same new approach and many different ways of understanding the world, different values, lifestyles and views⁴. The shaping of the new sociocultural order is favourable for some axiological transformations, among which the ones taking place in life should be distinguished from the transformations of values that have been objectivized in culture and are comprised in the objects created by this culture. In the expert literature, the following forms (types) of contemporary axiological transformations are most frequently indicated: axiological reductionism, differentiation, broadening the subject of implementation of particular values, their narrowing or limitation, absolutization of values, their revalorization, instrumentalization, and axiological crisis – a crisis which consists in questioning and rejecting the objectively viewed, fundamental values of life and culture and which expresses a breakdown in the existing axiological order in all the fields of the sociocultural reality⁵.

The most recent psychological studies on the process of undertaking adult social roles and on the development of personality have been largely influenced by Jensen Arnett's theory of emerging adulthood, which was put forward nearly two decades ago. The stage of emerging adulthood occurs in the countries in which the knowledge-based economy dominates and in which the people aiming at satisfying social positions have to devote many years to gain education and experience and – therefore – they postpone adulthood tasks until they acquire an appropriate (in their

³ R. Inglehart, R.Ch. Welzel, *Modernization, cultural change and democracy: the human development sequence*. New York 2007, Cambridge University Press; J. Kucharczyk, A. Łada, G. Schöler (eds): *Exit, voice or loyalty? Young people on Europe and democracy. Case studies from Austria, the Czech Republic, Germany, Hungary, Poland and Slovakia*. Report 2017, pp. 127-137 <http://www.isp.org.pl/publikacje,25,944.html> (access: 8.04.2020); K. Ptoukha: *Youth and youth policy in Ukraine: social and demographic aspects*. Kyiv 2010, Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine; R. Robertson: *Globalization. Social theory and global culture*. London 1992, SAGE Publications.

⁴ J.J. Arnett, *Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties*. "American Psychologist" 2000, Vol. 55, No. 5, pp. 470-479; O. Datsko, *Culture of socio-economic security of Ukraine: challenges in 21st century*. "Securitologia" 2015, No. 1, pp. 75-88; P. Dlugosz, *Youth in the situation of anomie in the East-Central Europe borderlands*. "Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies" 2016, Vol. 6, No. 2, pp. 11-26; T.A. Klimstra, K. Luyckx, S. Branje, E. Teppers, L. Goossens, W.H.J. Meeus, *Personality traits, interpersonal identity and relationship stability: longitudinal linkages in late adolescence and young adulthood*. "Youth Adolescence" 2013, Vol. 42, No. 11, pp. 1661-1673.

⁵ M. Łojewska-Krawczyk, *Wiedza o wartościach*. In: A. Motycka (ed.): *Wiedza a wartości*. Warszawa 2001, IFiS PAN, pp. 23-47.

opinion) social and professional position⁶. Such a situation takes place in Poland and Ukraine, where many young people aged 18-30 (especially until 25) complete the consecutive levels of education (after graduating from secondary school) and collect their first experiences at work. This will bring effects not earlier than in later years.

A characteristic feature of the period of emerging adulthood is substantial demographic differentiation and instability, which reflects young people's tendency to exploration and change. The changes, determined by a particular sociocultural, economic or political situation in a certain country/society, take place in the field of: (1) more frequent undertaking – after graduating from secondary school – of higher education, (2) the age of getting married, (3) the age of the first child's birth. The changes taking place with growing frequency decrease young people's motivation to engage in adult social roles and lead to postponing them⁷. The cases of Poland and Ukraine point to the occurrence of similar social transformations which result in putting off the moment of entering into adulthood and in prolonging the time for shaping the basic competences, such as responsibility for one's own acts, the acquisition of autonomy, or building one's own – open, flexible, but at the same time clear and stable – identity. In contrast to the beginning of the transformation period in the 1990s, currently – the number of Polish and Ukrainian young adults who continue education at university has increased three times and constitutes 50% of the whole population at the age 19-24⁸. Similarly to most EU countries, they also get married for the first time later and later decide to have children.

Theoretical and methodological assumptions of the research

In the pedagogical analysis of the undertaken issues concerning the cultural identity and education of young adults learning in a culturally diversified environment, some theoretical conceptualizations were applied related to Ward H. Goodenough's (1) axiological concept of culture as a set of values. The concept was applied in its phenomenal order (the material manifestation of culture in the created products, behaviour patterns – also language-related ones – and social events) and

⁶ J.J. Arnett, *Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties*. "American Psychologist" 2000, Vol. 55, No. 5, pp. 470-479; A.I. Brzezińska, W. Syska (eds), *Ścieżki wkraczania w dorosłość*. Poznań 2016, UAM.

⁷ M.D. Laird, P. Harvey, J. Lancaster, *Accountability, entitlement, tenure, and satisfaction in Generation Y*. "Journal of Managerial Psychology" 2015, Vol. 30, No. 1, pp. 87-100; *Report to the European Commission on New modes of learning and teaching in higher education*. Luxembourg 2014, Publications Office of the European Union.

⁸ European Commission/EACEA/Eurydice. *The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report*. Luxembourg 2018, Publications Office of the European Union.

ideational order (what people learn as members of culture, the standards which constitute the directly unobservable ideational order – the appropriate culture)⁹.

The cultural identity of university students was specified in the context of Paweł Boski's (2) theory of cultural identity based on values and practices in the conditions of bi- and multicultural socialization. Reaching for the suggested model in pedagogical analyses assumes the possibility of cultural transmission in the conditions of an intentional learning process (i.e. in the family, school, peer group, local environment) and some experiences in the social discourse of a particular country¹⁰.

In the undertaken research, the (3) constructivist perspective was also applied, which consisted in emphasizing learners' activeness in the educational process and the resulting construction of their own educational reality¹¹. This approach seems particularly useful in the interpretation of university students' learning, which is understood as participation in constructing the social world and a common culture.

Due to the comparative character of the research, some references were made to Harold J. Noah's (4) model of qualitative comparison of academic education¹². This referred to the case of Poland and Ukraine and took into account a description of the traditions and latest tendencies in higher education in both countries, namely, an analysis of university curricula, socio-economic and cultural contexts, as well as some interpretations of the educational phenomena which might become change predictors

Own research was carried out in culturally diverse environments of Poland and Ukraine. In accordance with the applied methodological standpoint, the research was conducted with the use of both quantitative and qualitative methods and particular research tools, elaborated on the basis of the research procedures recognized within these methods. Their choice and/or construction (in the case of the authors' tools) were determined by the applied theories and the research assumptions resulting from them¹³.

⁹ W.H. Goodenough, A. Harris, *Description and comparison in cultural anthropology*. London – New York 2006, Routledge, pp. 13-20.

¹⁰ P. Boski, *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*. Warszawa 2009, PWN, pp. 548-564.

¹¹ J.S. Bruner, *The culture of education*. Cambridge 1996, London Harvard University Press; F.C. Lunenburg, *Constructivism and technology: instructional designs for successful education reform*. "Journal of Instructional Psychology" 1998, Vol. 25, No. 2, pp. 75-81.

¹² J. Marshall, *Introduction to comparative and international education*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington 2014, Sage Publications Ltd.; H.J. Noah, M.A. Eckstein, *Dependency theory in comparative education: twelve lessons from the literature*. In: J. Schriewer, B. Holmes (eds), *Theories and methods in comparative education*. Frankfurt am Main 1988, Peter Lang Publishers, pp. 165-192.

¹³ The own research conducted in 2017-2018 and in 2019-2020 comprised 378 Polish B.A. and M.A. pedagogy students from the University of Silesia in Katowice (Faculty of Arts and Educational Science). The required representative sample size was specified with the help of the sample size calculator. For the size of population, the following was assumed: fraction size 0.5, confidence interval 85%, maximum error 0.5 – E. Ogrodzka-Mazur, P.

Highly rated values of the young generation from Poland

The respondents' axiological preferences were established on the basis of Scheler Value Scale (SVS)¹⁴, which enables one to specify the significance of particular values and their categories (groups) and to compare them to the model Scheler hierarchy. Each of the 50 values of SVS is evaluated separately on an estimation scale of 101 points. Referring the obtained raw results to sten norms allowed for outlining the profiles of values accepted by learners and university students, as well as for specifying how highly (in comparison to the normative group) they rank particular values.

The lack of evident dominating values and a clearly flattened character of the whole structure might confirm that youth is still not convinced what is important in their life as the ranks of values at consecutive positions are spaced in small distances and can change their places. Truth and moral values are at their proper position in the structure (in compliance with the objectivistic approach to values, represented in Max Scheler's phenomenological concept), which also confirms their universal character. A higher position of this group of values among the Polish youth in comparison to the results of other studies¹⁵, may be interpreted as realizing by young people both the significance of knowledge and education in the conditions of free market economy and the fact that the quality of acquired qualifications determine their life, their future profession, work, position, living standards, and the fulfilment of their own goals and aspirations.

Yet, an evident revaluing has taken place in the case of religious values. According to James W. Fowler's model of religious faith, the religiousness of

Saukh, *Contemporary Polish and Ukrainian academic youth: a portrait without ornaments. A comparative analysis* – in print.

¹⁴ Scheler Value Scale (SVS) consists of 50 values, which make up 6 basic subscales comprising the following values: /H/ *Hedonistic* (affluent life, erotic love, possessing, pleasure, joy of life, comfort, relaxation, exciting life); /V/ *Vital* (stamina, physical strength, fitness, body flexibility, cold endurance, hunger endurance); /A/ *Aesthetic* (elegance, good taste, harmony, order of things, shape proportionality, regularity of lines, good organization); /T/ *Truth* (intelligence, logical thinking, wisdom, objectivity, open mind, understanding, broad intellectual horizons, knowledge); /M/ *Moral* (goodness, honour, brotherly love, peace, helping others, truthfulness, reliability, sincerity, kindness, friendliness); /S/ *Sacred* (God, country, nation, independence, homeland, state, patriotism, religious faith, salvation, eternal life). In statistical analyses, apart from basic scales, 4 factor subscales were distinguished. The subscale of vital values breaks into two factor subscales: /FPS/ *Fitness and Physical Strength* (physical strength, fitness, body flexibility) and /End./ *Endurance* (resistance to tiredness, cold endurance, hunger endurance). The subscale of sacred values also breaks into two factor subscales /SS/ *Secular Sanctities* (country, nation, independence, state, patriotism) and /RS/ *Religious Sanctities* (God, faith, salvation, eternal life) – P. Brzozowski, *Skala Wartości Schelerowskich – SWS. Podręcznik*. Warszawa 1995, PTP, pp. 14-15.

¹⁵ *Youth, democracy and politics: Poland. Survey results 2018*. NDI/IPA <https://www.ndi.org/publications/youth-democracy-and-politics-public-opinion-research-poland> (8.04.2020).

the surveyed youth is in the individual-reflective stage, associated with the emerging self-consciousness of a young person as regards relativity of the inherited religious worldview alongside the rejection of the authorities which have been recognized so far¹⁶. This situation results in an increasing critical attitude to almost all areas of life in which a growing up person functions and, at the same time, in developing the ability to reflect on one's own identity and ideology. In the declarations of Polish respondents from all the examined environments, religious sanctities most often get the highest average among all the groups of values (75.8). For almost a half of the respondents (48.5%), the highest value – out of the 50 comprised in Scheler Value Scale which can obtain the maximum number of points – is the God. The other respondents, who declared their attitude to religion as being “a non-practicing believer” or “hesitant in religious issues”, always highly rank other values in this subscale: eternal life and salvation.

Although, in the questionnaire, the attitude of the Polish youth to faith, religion and God was unambiguously specified by the highest ranks, the opinions of young people on the role of religion and the Church in their life were rather moderate and even partially contradictory. Some confirm the phenomenon of weakened religiousness both in Poland and worldwide, others emphasize a revival in searching and discovering new symbols of religious faith. In the opinion of 39.4% of respondents, the return to God, discovering Him anew, does not have to mean a return to the Catholic, Protestant, Orthodox or another Church. The institutional renaissance of religion is expressed not only in a return to traditional forms of religiousness but also in the pluralization of religious life, the sign of which is the birth of new religious movements (sects and cults). Among the youth surveyed in 2018, 28.2% declared trying to contact other religious groups – in comparison, in 2012 – 19.4% and in 2002-2006 – 6.5%. According to the majority of respondents, religion is a private matter of every person. Therefore, as in traditional societies, this does not indicate the whole of the attitude to the world but becomes one of the segments of an individual's experience. Thus, religion and religiousness are more and more often the values individually (personally) chosen, however – they are losing the rank of values “inherited” only by “being” a member of a particular family or sociocultural community¹⁷.

Secular sanctities go through a kind of crisis. These values ceased to be essential elements and fundamental mechanisms which consolidated particular groups and the whole Polish society. What appears here is an obvious tendency to seek a new semantic formula (both in the linguistic and symbolic sphere) for this group of values in the context of the occurring socio-political and cultural changes in Poland,

¹⁶ J.W. Fowler, *Becoming adult, becoming Christian: adult development and Christian faith*. San Francisco 2000, Jossey-Bass Publishers, pp. 37-61.

¹⁷ E. Ogrodzka-Mazur, A. Szafrńska, J. Malach, M. Chmura, *Cultural identity and education of learning young adults in selected countries of East-Central Europe. A Polish-Czech comparative study*. Göttingen 2020, Vandenhoeck & Ruprecht Verlag 2020 – in print.

Europe and the world. Thus, such values as: the country, nation, independence, homeland, state, patriotism are not very significant for the young generation. However, it can be also assumed that the lack of manifestation of patriotic attitudes by the respondents might result from their not feeling any threat to the sovereignty of Poland and other countries.

The general image of axiological preferences of the surveyed youth from Poland shows a decrease in the overall level of the system of values, the growing tendency to focus on life for oneself, increasing significance of individual-private values – contrary to society-oriented values, as well as aiming at self-fulfilment, understood as the conduct in compliance with one's potentialities and needs and in rejection of any ideology, including the religious one.

One's own life situation of Polish students and satisfaction from it versus the feeling of identity

Young adults' assessment of their own life situation is related to such cognitive categories as satisfaction, happiness, feeling of mental welfare, satisfaction with life or with its quality. As many psychologists and researchers into this subject emphasize, these terms are not identical, yet – they all refer to the individual's general attitude to life, owing to which a person actively struggles against adversities and consistently aims at fulfilling important values¹⁸. It should also be stressed that the evaluation of one's own life situation may be treated as a cognitive-affective process which comprises the analysis of one's own situation and its assessment according to the fulfilment of internalized standards or as the process entailing the assessment of life as a global project stretching in the time perspective¹⁹.

The surveyed academic youth expressed their opinions on a 1-7 scale – from extreme, severe and moderate dissatisfaction, through moderate, severe and extreme satisfaction, to the answer “this does not concern me”. The declarations composed four characteristic subsystems.

What is located in the first subsystem are the indications concerning the fields of life with which the academic youth is satisfied – family life (96%), the environment of friends (91%) and the own health (88%). The respondents express lesser satisfaction at life and educational achievements (86%), ways of spending leisure time (85%), studies (84%) and emotional life (82%). They are much less satisfied also with their current financial situation (76%) and professional prospects after their studies (70%). The fourth subsystem is composed of the fields with which the respondents are the least satisfied – the economic (50%) and political (36%) situation in Poland.

¹⁸ R. Malinauskas, A. Dumciene, D. Lapeniene, *Social skills and life satisfaction of Lithuanian first- and senior-year university students*. “Social Behavior and Personality” 2014, Vo. 42, No. 2, pp. 285-293; L.J.S. Riberio, R. Pereira, I.V. Freire, B.G. Oliveira, C.A. Casotii, E.N. Boery, *Stress and quality of life among university students: a systematic literature review*. “Health Professions Education” 2018, No. 4, pp. 70-77.

¹⁹ Ö.F. Şimşek, *Happiness revisited: ontological well-being as a theory-based construct of subjective well-being*. “Journal of Happiness Studies” 2009, Vol. 10, No. 5, pp. 505-522.

The subjective evaluation of their own life situation and satisfaction with it, as outlined by Polish students, is determined by the individual system of their values and it indicates the way of students' perceiving the surrounding reality. As the analyses carried out so far show, young adult learners give the highest rank in their life to family values and to the peer environment (including friends and acquaintances). They are also satisfied with their health condition and they undertake various activities (e.g. regular sport exercises, healthy nutrition, healthy lifestyle) which confirm their pro-health attitudes. It does not seem to be a surprise that the respondents are not satisfied with the economic and political situation in their countries, which in fact determines their financial status, educational possibilities and professional prospects after their studies. On the basis of the data collected in the 6th edition of the international studies Eurostudent, it can be claimed that students' financial situation mostly depends on their families (46%) and their own work incomes (40%), and – to the smallest extent – on the public support guaranteed by the state (3%). What is worth mentioning here are the countries in which students getting support from public sources constitute the large majority of their population (more than 60%) – these are: Turkey, France, Sweden, Malta, Norway, Holland and Denmark. In the last of them, 91% of students obtain public financing and it constitutes 66% of their total budget. In several countries, also in Poland, almost two fifths of students (38%) admitted that they currently experienced severe or very severe financial difficulties – it is one of the highest numbers in Europe²⁰.

In the authorial studies, an attempt was also made to specify the relationship between Polish students' life satisfaction and their feeling of identity in the local, regional, national, European and supra-European dimension. The detailed data concerning the statistically significant relationships are presented in Table 1.

In the environment of academic youth, the people who feel significantly more strongly associated with their living place are simultaneously very satisfied with their studies (Mann-Whitney U test: $Z = 2.65$; $p = 0.008$), family life ($Z = 2.35$; $p = 0.02$) and friends ($Z = 2.20$; $p = 0.03$). Yet, they critically evaluate their town or village as regards the economic and political situation of the country ($Z = -2.45$; $p = 0.04$), professional prospects after their studies ($Z = -2.19$; $p = 0.029$), the possibilities of spending leisure time ($Z = -2.03$; $p = 0.042$) and their own health condition ($Z = -2.01$; $p = 0.044$).

²⁰ Eurostudent VI. *Spoleczne i ekonomiczne warunki życia studentów w Polsce na tle innych krajów europejskich*. Raport końcowy dla MNiSW. Sopot – Warszawa 2018, Partner in Business Strategies, pp. 57-89.

Table 1. Evaluation of Polish students' satisfaction versus their feeling of identity (statistically significant data)

Categories		I feel a resident of my town /village	I feel a resident of the region	I feel a citizen of Poland	I feel a European	I feel a citizen of the world
Family life	S	H	H	H	H	H
	NS					
Emotional life	S				H	H
	NS			L		
Financial situation	S					
	NS					
Health condition	S					
	NS	L	L			
Studies	S	H	H			
	NS		L			
Friends	S	H	H		H	
	NS		H			
Ways of spending free time	S	L				
	NS					
Students' own life and educational achievements	S					
	NS					
Professional prospects after studies	S		H		H	H
	NS	L		L		
Economic situation of the state	S	H				
	NS	L		L		
Political situation of the state	S	H				
	NS	L				

Legend: S – satisfaction; NS – no satisfaction; H – high significant evaluation; L – low significant evaluation;

Source: authors' own research.

The significantly strong association with the region is related to students' satisfaction with friends ($Z = 2.97$; $p = 0.003$), studies ($Z = 2.76$; $p = 0.006$), professional prospects after studies ($Z = 2.54$; $p = 0.011$) and family life ($Z = 2.22$; $p = 0.03$).

Young adults assess their feeling of being a citizen of Poland through negative experiences and dissatisfaction at the economic situation of the state ($Z = -2.34$; $p = 0.019$), professional prospects after their studies ($Z = -2.40$; $p = 0.017$) and their own emotional life ($Z = -2.03$; $p = 0.04$). Only the students who are satisfied with their family life are at the same time more strongly emotionally attached to their homeland ($Z = 2.03$; $p = 0.04$).

Two dimensions of the feeling of identity – the European and supra-European one – are determined by significantly positive evaluations resulting from students' satisfaction at their professional prospects after their studies ($Z = 2.67$; $p = 0.008$), friends ($Z = 2.32$; $p = 0.02$), emotional life ($Z = 2.21$; $p = 0.03$) and family life ($Z = 2.01$; $p = 0.04$).

Satisfaction (or its lack) due to the financial situation and their own life and educational achievements does not significantly differentiate the evaluations of all the surveyed students' feeling of identity. What draws attention in the general image of the respondents' assessment of their own life situation and satisfaction at it is the low evaluation of the feeling of being a citizen of Poland. It can be assumed that the contemporary phenomena (associated with globalization, integration or immigration) taking place worldwide are changing the way of thinking about oneself and Others. The choice of the place/country of everyday life, work or education verifies the perception of oneself and of Others and contributes to the change of the feeling of identity and the related behaviour patterns. The surveyed academic youth living in the cultural borderland shape their awareness in complex sociocultural arrangements, which in turn verify their view on and evaluation of the present reality. Therefore, their identity problems, confirmed by the results of other studies²¹, are not surprising.

The surveyed students from Poland are aware of their own subjectivity, of their individual distinctiveness and self-identity, which appear in particular social interactions. The characteristic features of these students are the following: specific *optimism* (a mindset towards positive events and success), *self-confidence* (the belief in one's own powers, preferences and potentialities), *selectiveness* (firmly determined valuing, selective reception and processing of information), and *searching for causality* (aiming at finding out cause-effect relationships between phenomena and, first of all, between their own behaviour and the possible consequences of undertaken activities). Therefore, it can be stated that university students fulfil their own life aspirations in three basic perspectives of self-perception and the perception of the surrounding culturally diversified environment:

- in the perspective indicated by the category of “time” – which orientates academic youth in their choices towards the present and future time, determined by the own group's traditions;
- in the perspective indicated by the category of “identity structure”;
- in the perspective pertaining to the category of “social role”.

²¹ E. Ogrodzka-Mazur, P. Saukh, *The social and cultural tendencies in the environment of contemporary youth. A Polish-Ukrainian comparative study of the structure of axiological reality*. “The New Educational Review” 2019, Vol. 57, No. 3, pp. 63-74.

Structure of the axiological reality of Ukrainian youth

The matrix of the modern youth environment in Ukraine, as well as in Poland, is predetermined by the pancivilizational matters. *The first such issue is the balance of the life-giving existential components of human being in the current conditions.* Nowadays the society has faced two ambivalent value orientations. In one respect, it is concerned with the universal fundamental values, such as good, truth, mutual respect, beauty that are related to the existential component "to be". On the contrary, the society deals with the material, utilitarian values (money, wealth, power) which are invoked from the perspective of governing and consumerism and which comprise the existential component "to have". Regardless of the country of residence, the youth gives a higher rank to the existential "to have" as compared to the senior generation. *The second issue is the (non)perception of the new, the differentiation of the distribution of innovations in the society.* Modern opinion surveys prove a serious differentiation in the youth environment, as compared to the senior generation, in relation to accepting the current developments and the craving for risks. As it turned out, the young generation is far more open to innovations and taking risks than the older one. *The third issue encloses the amplification and intensification of the social and cultural reality,* accompanied by the annihilation of the traditions and norms, rapid and overall distribution of mass culture products. The techmarket orientation of the modern civilization, having reached a sort of the cult of easiness in all aspects, is of particular interest to the youth. *Finally, the fourth issue, being of a local character, is related to the imperfection of the society and the economic instability in Ukraine.* In total, it preconditions the peculiarities of the trends in the contemporary Ukrainian society. According to numerous social studies, the major problems the youth is faced with are the following: (a) economic instability in the country (63.3 %); (b) decrease in the population's living standards (60 %); (c) corruption and incompetence of the ruling authorities (50.5 %); (d) the problem of employment (52 %) and war actions in Eastern Ukraine (49.2 %). As a consequence, only 6.5 % of the young feel happy, according to the rates of social negativism. Two thirds of the young people do not see any social prospects in Ukraine²².

The four matters altogether outline the *five* major trends in the environment of contemporary Ukrainian youth. *The first is the dramatic change in the value orientation.* Everything that is not connected with the principles of governing (honour, compassion, friendship, love, consciousness, etc.) is being pushed into the background and deprived of the social and cultural prestige. Thus, the strong influence of the morals on everyday behavior is admitted only by 43.7% of the young people. Every tenth young person is not influenced by the moral norms, while only 3% of the young generation are concerned with the idea of "a clear conscience" as the prior condition of happiness. As a result, modest social roles do not satisfy the young and are considered

²² P.Y. Saukh, *Sotsiokulturni tendentsii v suchasnomu molodizhnomu seredovyshchi: tsyvilizatsiynyi vymir [Social and cultural trends in modern youth environment: civilizational dimension]*. „Pedahohika i Psykholohiia/ Pedagogy and Psychology” 2017, Vol. 97, No. 4, pp. 32-33.

to be a loser's fate. *The second trend is the destruction of the traditional social and cultural norms and rules of behavior.* There is a constant rise in the role of the sub-cultural component in the youth environment, which constitutes the ground for the emerging new social and cultural communities (silver-spooners, liubers, yuppies, ravers, streetworkouts, cyberpunks, hiphoppers, emos, diggers, etc.). These non-formal groups comprise nearly 7% of the youth – they tend towards moral relativism, embrace the cult of physical force, criminal orientation, annihilation of everything created by the previous generations, heterogenocidal behavior. Under the conditions of the political instability some non-formal groups become dangerous, as far as they are flexible enough to become an instrument in the hands of radical or extremist political organizations. *The third trend is a decrease in the intellectual culture, compensated by the mass culture orientation.* There is a specific way of perceiving the world through a peculiar system of "intellectual values" constituting the foundation of youth subcultures: the desire to live a life of pleasure, priority for the consumerist orientation and "easy money", the rejection of social canons and applying the alternative position which opposes the existing one. The civic engagement is extremely low. 80% of the youth participate in public organizations, 22% are engaged in politics without expecting high performance of their social and political activity, only 1.9 % visit libraries. The youth do not trust the law, moreover, every fifth ignores it. Only 30.6 % think that the laws affect their everyday life²³. Unlike the older generation, the youth find justification for avoidance of taxes, robbery, bribery, perjury, unlawful government assistance, etc. At the same time there is a growing interest in religion, which helps all layers of the young to solve the problems of morality and spiritual life in the conditions of meaningful traditional sources of axiological consciousness. Over 50 % of the young people pray and go to church. The number of young believers increases annually.

The fourth trend – the transformation of the spare time sphere in youth's life – is often accompanied by criminalization owing to alcohol, drug or crime abuse. A large part of Ukrainian young people (28.4%) spend their free time outdoors and in night clubs. Over the last 10 years the number of drug addicts has increased 6-8 times. In the communication aspect, the sphere of youth's spare time is even more vulnerable – the processes of computerization and commercialization are even more rapidly developing. E-communication increases the opportunities of creative activity, fulfils the informational, educational and cultural demands, opens an unlimited space for socializing and self-expression. However, this is also often related to financial fraud, hacking, misinformation, seduction (porn industry, computer games etc.), promoting violence, neglecting the ethic norms of behaviour. *The fifth trend focuses on establishing and developing a new digital "Z-generation" imbued with a spirit of hedonism, easily harmed, denying the thought-leaders, tending towards freedom and individual life space.* A sense of responsibility not only for oneself, but also for the surrounding world is characteristic feature of this generation. Zs possess large-scale information, easily take innovations and implant the knowledge from one sphere into another. They skillfully combine spontaneity, mature abilities and

²³ N. Dmytruk, *Tsinnosti ukrayins'koyi molodi. Rezul'taty reprezentatyvnoho sotsiologichnoho doslidzhennya stanovyscha molodi.* Kyiv 2016, PP "SKD", pp. 73-75.

the understanding of the depth of life. There are no boundaries for this generation. Despite the fact the age of the young varies from 14 to 20, they are extremely responsible and serious and have a conscientious attitude towards justice as well as gender, race and social equality.

At the same time, the opinion surveys have proved that a large part of the Ukrainian youth treats the traditional values as the top-priority ones. The first three positions in the hierarchy of values are: family happiness (71.7%), health (55.8%) and career (48.1%); 44.9% of the young want to live in Ukraine and do not plan to emigrate²⁴. Thus, the vast majority of young Ukrainians (88%) want their country to be subjected to dramatic large-scale changes.

A portrait of Ukrainian university students

Today in Ukraine the vast majority of school graduates are trying to undertake university education. In 2020, this majority is 80%. However, the current Ukrainian sociological research shows that the choice of higher professional education is only partly due to interest in a particular profession. More than on a profession, young people focus on their future social status. It means that the social orientation of school graduates in Ukraine is formed before the professional one. They often have little interest in the content of the future profession, but are aware of what life benefits, privileges, well-being it provides. Obviously, this explains the fact that in recent years the number of people wishing to obtain law, economic and financial education has sharply increased. According to Ukrainian youth, these types of education provide an opportunity to be a leader in the future, a well-off person, and to have a high social rank. The modern Ukrainian student has become more pragmatic, which is manifested in the desire to get a better job in life, to achieve material well-being and high social status with the help of education.

It is "material well-being" as a terminal (life) value that ranks first in the context of the value orientations of modern Ukrainian students (Table 2). In addition, they are particularly concerned about such values as "domestic comfort", "special peace and absence of trouble", "economic" and "physical security", which can also be attributed to "materialist" values, which is obviously due to the economic crisis, corruption, inflation, and war, experienced by the Ukrainian society. Our research shows that 80% of young people believe that the current economic conditions in the country are the main cause of poverty, and only 6% of respondents believe that the current situation in the country allows one to ensure the well-being by personal labor. Ukrainian students are most concerned about such things as corruption (37%) and war (36%). These fears dominate in all regions of Ukraine. At the same time,

²⁴ P.Y. Saukh, *Sotsiokulturni tendentsii v suchasnomu molodizhnomu seredovyschchi: tsyvilizatsiyniy vymir [Social and cultural trends in modern youth environment: civilizational dimension]*. „Pedahohika i Psykholohiia/ Pedagogy and Psychology” 2017, Vol. 97, No. 4, pp. 30-36.

students are concerned about unemployment (32%), and their fear is the biggest in Kyiv and the Eastern part of Ukraine (39%)²⁵

Table 2. The orientation of Ukrainian students to terminal (life) values

№	Value orientations	%	Rank
1	Education, knowledge	46.8	5
2	Interesting, creative work	28.8	10
3	Material well-being	66.5	1
4	Opportunity to bring benefits to people	8.2	18
5	Family	48.2	3
6	Health	47	4
7	Personal freedom, independence in judgments and ideas	36.6	8
8	Domestic comfort	35.6	9
9	Respect for others	15.1	14
10	Dignity	57.2	2
11	Moral stability	40	7
12	Honesty	10	16
13	Participation in public life, in solving social problems	23.2	12
14	Ecological safety	7.2	19
15	Opportunity to develop, use their abilities	9	17
16	Understanding relationships with parents, the older generation	18.6	13
17	Complete rest, entertainment	26.5	11
18	Economic independence	40.1	6
19	High official and social position	12.3	15
20	Involvement in literature and art	5.6	20

Source: authors' own research

It is also significant that in addition to material well-being, the first places are held by "family" (48.2%) and "health" (47%) and this is understandable, because these axiophenomena are the foundation of human well-being. After all, without health, a person will not be able to fulfil their needs, interests, values and goals. The fact that young students who are just beginning their independent lives are aware of this is extremely important. As regards the family, although in recent decades the academic discourse is about its crisis and its importance, the significance of family

²⁵Survey results 2017: what Ukrainian youth live and are interested in (infographics). (<https://hmarochos.kiev.ua/2017/11/23/rezultati-opituvannya-chim-zhive-ta-tsikavitsya-ukrayinska-molod-infografika/>) (30.09.2020).

relations according to sociological research remains quite high²⁶. However, the "health" of the student environment is not a simple issue. Physicians determine health disorders in 90% of students, more than half of whom have an unsatisfactory physical condition. Students themselves are much more optimistic about their own health. According to our sociological research, 42.7% of respondents consider it good, 39.9% do not consider it very good, and 16.6% of respondents assess their health as satisfactory. Bad opinions about students are caused by their bad habits. The survey conducted among university youth shows that a significant part of them are quite tolerant of alcohol (53.3%), smoking (34.2%), and drugs (7.7%), which mean that many of them may have habits related to these. At the same time, it is significant that only 14.8% of students systematically practice sports, 66.4% answer that they do not do sports at all, and 32.2% do not do sports regularly.

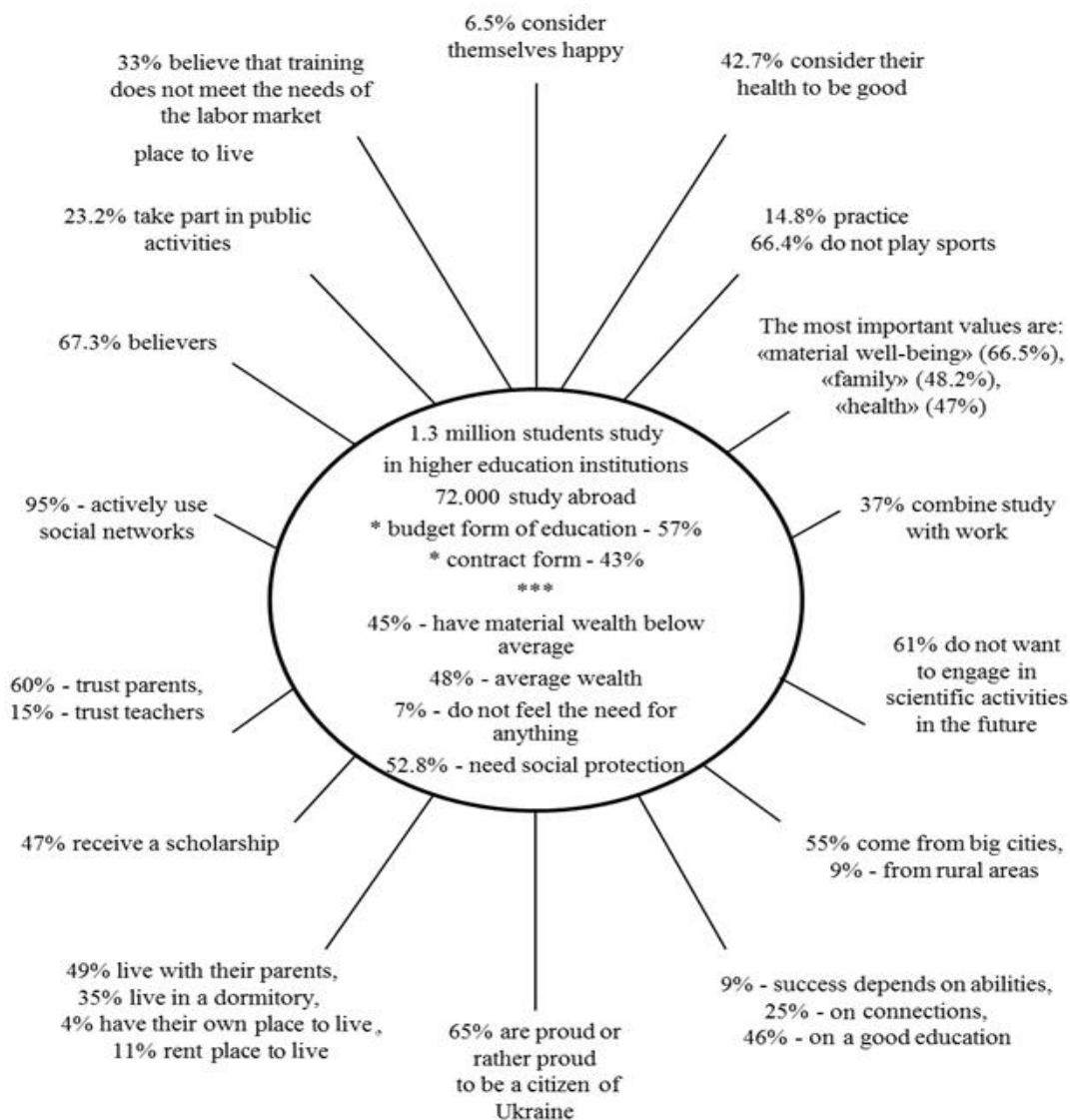
It should be noted that the current Ukrainian students are mostly from large cities (55%), from rural areas and small towns – 25%. Among them there are three social status groups: "poor" (12%), "middle class" (48%), "wealthy" (34%). Interestingly, the most excellent students are among well-off families (59%), among the middle class (50%) and 43% from low-income families. Most students study on a budget basis (57%). Despite the fact that education for Ukrainian students is a life priorities, only 33% believe that studying in higher education institutions in Ukraine meets the needs of the modern labor market. The quality of education does not suit Ukrainian students either. According to the research, slightly more than half of students finishing higher education have significantly increased their own intelligence (IQ) in comparison to the first year. Quite often, even the best students' intellectual development indicators remain, unfortunately, at the same level as when they came to the university.

It is also important in the university environment that the percentage of students who have the so-called "distorted motivation" is quite small (28%). The survey shows that 51%, when choosing a profession, is guided by the opportunity to get a good job, and 50% – to acquire professional knowledge and skills. The question whether students would like to engage in research activities after higher education is answered "no" by 69% and "yes" by 31%. Interestingly, the motivation for higher education differs between those who see their future in science and those who do not. Among "potential scientists", 45% entered the university for personal intellectual development, 57% – for professional skills and only 22% indicated obtaining a diploma as a reason. The relevant indicators for those who do not want to go into science – 35%, 47% and 36%. The motivation for a future job also differs. Work in the specialty is important for 67% of those who are ready to engage in

²⁶ L. Sokuryanska, O. Svid, *Dynamics of values of Ukrainian students since independence: back to "materialism"?* <http://sg-sofia.com.ua/dinamika-zinnisnih-orientazij-ukr-studentov-chasiv-nezaleznosti> (30.09.2020).

scientific activities in the future, compared to 55% of those who are not ready. Instead, the salary is also less important for them – 73% vs. 80%²⁷.

Figure 1. A portrait of Ukrainian academic youth

The attitude of Ukrainian students to such life values as "participation in public life, in solving social problems" (23.2%), "opportunity to bring benefits to people" (8.2%), "environmental safety" (7.2) is of some concern. "Involvement in literature and art" (5.6%), in our opinion, requires increased attention to education and communicative competence of future members of the Ukrainian intellectual elite. The analysis of these issues in terms of gender shows that girls are three times more actively involved in public activities, more actively concerned about environmental safety, literature and art. The sociological research shows a positive attitude of university youth to religion. Only 32.7% consider themselves non-believers and 67.3% believers, although they state that they do not belong to any particular denomination.

Ukrainian students value the most: decency (59.5%), self-esteem (57.2%), understanding (44.1%), independence (41.6%), freedom (36.6%), and do not tolerate: betrayal (80.9%), cruelty (49.2%), greed (33.8%) and ignorance (23.1%). Yet, the most important thing in the university student environment of Ukraine is that there is a confusion about the future (35.5%) and only 6.5% of students consider themselves happy.

Thus, the study has helped to construct a "portrait of Ukrainian university youth", namely to allow a comprehensive view of the social feelings and values of students, their activity in various spheres of society (Figure 1). The portrait is not stable, and in time, it depends on many factors, such as economic stability, educational reforms, some new elevating factors in the society, etc.

Conclusions

The surveyed youth is quite diversified due to qualitative social and economic characteristics pertaining not only to certain categories and social groups but also to regions. Most generally, there are no grounds to criticize or to idealize youth. As regards its highly differentiated value scales, the conflict self-awareness merely reflects the tectonic movements in the economic, social and cultural spheres of the Ukrainian life. The youth's perplexity is a natural result of their lack of experience. The young observe the conflicts, paradoxes and calamities of the society from the outside, and therefore they initiate social changes. This is an objective fact to face and to understand. However, to make these changes grounded and constructive, a brand new algorithm is needed of the state youth policy based on an up-to-date educational system.

Considering all the aspects mentioned above, the following steps are to be made urgently:

- to initiate a number of reforms in social politics and education, providing or re-establishing a system of social lifts, i.e. the mechanisms enabling an increase in the social and economic status of young people and determining their career development due to their abilities and competence;
- to form a flexible educational system based on the ideas of the so called "new humanism", aimed not at idealizing humanity or denying the anti-humanity, but at accepting the fact that all the people are bound in the good and the bad. Thus, the youth consumerism should not be criticized by means of mor-

al arguments, the youth should rather be equipped with the skills and abilities to provide the conditions for existence: "to have" for the sake of "to be" in the context of human dignity;

- to redirect the academic and educational process from the partial (intellectual, moral, national and patriotic, aesthetic, physical, etc.) education of a young person to the holistic intellectual education. This should lead to empathy which prevents offences, hatred, cruelty, aggression, stress, and pessimism;

- to concentrate the efforts of the academic and educational system not only on training creative innovators capable of solving complex problems or operating the principles of "tying up" the knowledge and providing it with a new sense, but also on turning this knowledge into life wisdom which will become a cognitive expertise of all fundamental life practices.

In the present conditions, the characteristic features of students both in Poland and Ukraine stand out significantly from other segments of the population. This has also a special role in the youth environment. Compared to other groups of young people, students can be distinguished by the following features: higher education; a strong desire for knowledge; high social activity; quite a harmonious combination of intellectual and social maturity. As an integral part of youth, university students are a specific social group of different social statuses and characterized by specific working and living conditions, social behavior and mentality, and a system of values, for which the acquisition of knowledge and training for work in social production, science and culture is the main or mostly the main occupation. Students are a potential elite of the society, an intellectual source of the nation.

However, as a special social group of transitional (essentially marginal) nature, students have rather an unstable culture and act as a focus group for future society as a whole. This group is characterized by a certain kind of "border", which makes it an extremely mobile part of society, sensitive to any changes in its structure, quickly capturing new trends in culture²⁸. It is more efficient than other segments of the youth, reacts quickly to new trends in rapidly changing technologies, business environment, fashion, literature, music, etc. As a specific sociocultural community, university students are characterized by: (1) the temporality of their social status; (2) the intensity and scale of communication; (3) lack of life and social experience, variability of behaviors, and at the same time, curiosity, the desire to expand knowledge, a polarized vision of problems and the attempts to solve them in the most radical way; (4) maximalism, often an exaggerated assessment of one's own opinion, a certain confrontation with the older generation.

At the same time, students most vividly generate and present some new ideas and advanced views. In any time and geographical space, academic youth forms an innovative reserve of the reformist section of the society, acting as a testing ground

²⁸ P. Saukh, Characteristics of the new "Z" – walk and features work with him in the context of the New Ukrainian School. In: *Practical philosophy and the New Ukrainian School: a collection of theses of the all-Ukrainian scientific and practical conference*. Kiev 2019, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, pp. 66-70.

for the production of progressive forces of society, unfortunately – often becoming a hostage of destructive forces.

Therefore, the methodological matrix of the parameters applied in the portrait of students in Poland and Ukraine is as similar as possible. This is explained, firstly, by the fact that Polish and Ukrainian students are not homogeneous groups. They have different social backgrounds and the economic, cultural and social capital. Secondly, despite their internal differentiation, students are a sociocultural community that has a similar lifestyle, specific behaviour patterns and values. Thirdly, as a social group, students are in a certain border zone between a passive object of the state and social care and an active subject of social action. Fourthly, academic youth is characterized by rational and pragmatic thinking and understanding that success in life depends only on them. This means that students have a positive desire for self-fulfilment through the use of their own intellectual potential. Fifthly, despite the lack of "commitment to common ideals" and "national snobbery" in the student community, it is characterized by both patriotism and cosmopolitanism. Migration processes, which take place both among Polish and Ukrainian students, are rather related to dissatisfaction with their place in society and the attitude of political powers to their role in the socio-economic and cultural life of the society. Sixthly, students are a flexible and dynamic social group as regards changing basic values, they are a source of critical reflection upon the experience of previous generations, they have significant innovative potential and a high susceptibility to innovation and risk-taking. Seventhly, the academic youth has a balanced or critical attitude to various negative phenomena, which, according to its representatives, are quite common among young people – consumerism, ignorance, intolerance, cruelty and violence.

However, the portrait of Polish and Ukrainian students has its own characteristics, due to e.g. national traditions, different living standards, and the attitude of the authorities to the problems of youth. In particular, in regard to the Ukrainian students, their consciousness is significantly affected by modern transformations of society, which once again is undergoing a radical break. Changing forms of ownership, ideological pluralism, the painful formation of democratic institutions, the transformation of the spirit and the periodic testing of its national existence led to the distinction (in the minds of university youth) between those who quickly abandon the old and begin to live and think in a new way, and those who slowly join the process. In this discourse, it is the youth environment, represented by students, that serves as the laboratory which produces and tests previously unknown values, attitudes, patterns of behavior, cultural norms and patterns. At the same time, information about democratic transformations in the neighboring countries, including Poland, has a significant impact on the socialization of Ukrainian student youth. Young people react emotionally to the political processes taking place in Western and Eastern Europe. Such information influences the consciousness and activity of young Ukrainians and largely determines their life and educational orientations. It is no coincidence that Ukrainians now make up 55% of all Polish students abroad.

According to the surveys, only 9% of them plan to return home, 28% would like to stay in Poland, and 29% intend to move to other EU countries²⁹.

Bibliography

Arnett J.J.: *Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties*. "American Psychologist" 2000, Vol. 55 No. 5.

Boski P.: *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*. Warszawa 2009, PWN.

Bruner J.S.: *The culture of education*. Cambridge 1996, London Harvard University Press.

Brzezińska A.I., Syska W. (eds): *Ścieżki wkraczania w dorosłość*. Poznań 2016, UAM.

Brzozowski P.: *Skala Wartości Schelerowskich – SWS. Podręcznik*. Warszawa 1995, PTP.

Datsko O.: *Culture of socio-economic security of Ukraine: challenges in 21st century*. "Securitologia" 2015, No. 1.

Długosz P.: *Youth in the situation of anomie in the East-Central Europe borderlands*. "Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies" 2016, Vol. 6, No. 2.

Dmytruk N.: *Tsinnosti ukrayins'koyi molodi. Rezul'taty reprezentatyvnoho sotsiologichnoho doslidzhennya stanovyscha molodi*. Kyiv 2016, PP "SKD".

European Commission/EACEA/Eurydice. *The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report*. Luxembourg 2018, Publications Office of the European Union.

Eurostudent VI. Społeczne i ekonomiczne warunki życia studentów w Polsce na tle innych krajów europejskich. Raport końcowy dla MNiSW. Sopot – Warszawa 2018, Partner in Business Strategies.

Every year the number of Ukrainian students grows in Poland: what attracts education abroad. <https://tsn.ua/ukrayina/schoroku-v-polschi-zrostaye-kilkist-ukrayinskih-studentiv-chim-privablyuye-osvita-za-kordonom-1318044.html><https://tsn.ua/ukrayina/schoroku-v-polschi-zrostaye-kilkist-ukrayinskih-studentiv-chim-privablyuye-osvita-za-kordonom-1318044.html> (30.09.2020).

²⁹*Every year the number of Ukrainian students grows in Poland: what attracts education abroad*. <https://tsn.ua/ukrayina/schoroku-v-polschi-zrostaye-kilkist-ukrayinskih-studentiv-chim-privablyuye-osvita-za-kordonom-1318044.html><https://tsn.ua/ukrayina/schoroku-v-polschi-zrostaye-kilkist-ukrayinskih-studentiv-chim-privablyuye-osvita-za-kordonom-1318044.html> (30.09.2020).

- Fowler J.W.: *Becoming adult, becoming Christian: adult development and Christian faith*. San Francisco 2000, Jossey-Bass Publishers.
- Goodenough W.H., Harris A.: *Description and comparison in cultural anthropology*. London – New York 2006, Routledge.
- Inglehart R., Welzel R.Ch.: *Modernization, cultural change and democracy: the human development sequence*. New York 2007, Cambridge University Press.
- Klimstra T.A., Luyckx K., Branje S., Teppers E., Goossens L., Meeus W.H.J.: *Personality traits, interpersonal identity and relationship stability: longitudinal linkages in late adolescence and young adulthood*. “Youth Adolescence” 2013, Vol. 42, No. 11.
- Kucharczyk J., Łada A., Schöler G. (eds): *Exit, voice or loyalty? Young people on Europe and democracy. Case studies from Austria, the Czech Republic, Germany, Hungary, Poland and Slovakia*. Report 2017. <http://www.isp.org.pl/publikacje,25,944.html> (access: 8.04.2020).
- Laird M.D., Harvey P., Lancaster J.: *Accountability, entitlement, tenure, and satisfaction in Generation Y*. “Journal of Managerial Psychology” 2015, Vol. 30, No. 1.
- Łojewska-Krawczyk M.: Wiedza o wartościach. In: A. Motyka (ed.): *Wiedza a wartości*. Warszawa 2001, IFiS PAN.
- Lunenburg F.C.: *Constructivism and technology: instructional designs for successful education reform*. “Journal of Instructional Psychology” 1998, Vol. 25, No. 2.
- Malinauskas R., Dumciene A., Lapeniene D.: *Social skills and life satisfaction of Lithuanian first- and senior-year university students*. “Social Behavior and Personality” 2014, Vo. 42, No. 2.
- Marshall J.: *Introduction to comparative and international education*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington 2014, Sage Publications Ltd.
- Noah H.J., Eckstein M.A.: Dependency theory in comparative education: twelve lessons from the literature. In: J. Schriewer, B. Holmes (eds): *Theories and methods in comparative education*. Frankfurt am Main 1988, Peter Lang Publishers.
- Ogrodzka-Mazur E., Saukh P.: *The social and cultural tendencies in the environment of contemporary youth. A Polish-Ukrainian comparative study of the structure of axiological reality*. “The New Educational Review” 2019, Vol. 57, No. 3.
- Ogrodzka-Mazur E., Saukh P.: *Contemporary Polish and Ukrainian academic youth: a portrait without ornaments. A comparative analysis* – in print.
- Ogrodzka-Mazur E., Szafrńska A., Malach J., Chmura M.: *Cultural identity and education of learning young adults in selected countries of East-Central Eu-*

- rope. A Polish-Czech comparative study.* Göttingen 2020, Vandenhoeck & Ruprecht Verlag 2020 – in print.
- Ptoukha K.: *Youth and youth policy in Ukraine: social and demographic aspects.* Kyiv 2010, Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine.
- Report to the European Commission on New modes of learning and teaching in higher education.* Luxembourg 2014, Publications Office of the European Union.
- Riberio L.J.S., Pereira R., Freire I.V., Oliveira B.G., Casotii C.A., Boery E.N.: *Stress and quality of life among university students: a systematic literature review.* "Health Professions Education" 2018, No. 4.
- Robertson R.: *Globalization. Social theory and global culture.* London 1992, SAGE Publications.
- Saukh P.Y.: *Sotsiokulturni tendentsii v suchasnomu molodizhnomu seredovyschi: tsyvilizatsiynyi vymir [Social and cultural trends in modern youth environment: civilizational dimension].* „Pedahohika i Psykhohohiia/ Pedagogy and Psychology” 2017, Vol. 97, No. 4.
- Saukh P.: Characteristics of the new "Z" – walk and features work with him in the context of the New Ukrainian School. In: *Practical philosophy and the New Ukrainian School: a collection of theses of the all-Ukrainian scientific and practical conference.* Kiev 2019, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
- Şimşek Ö.F.: *Happiness revisited: ontological well-being as a theory-based construct of subjective well-being.* "Journal of Happiness Studies" 2009, Vol. 10, No. 5.
- Socio-economic portrait of students: survey results 2016.* https://twitter.com/intent/tweet?url=https://cedoc.org.ua/uk/articles/sotsialno-economicchnyi-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia&via=CSR_Ukraine (30.09.2020).
- Sokuryanska L., Svid O.: *Dynamics of values of Ukrainian students since independence: back to "materialism"?* <http://sg-sofia.com.ua/dinamika-zinnisnih-orientazij-ukr-studentov-chasiv-nezaleznosti> (30.09.2020).
- Survey results 2017: what Ukrainian youth live and are interested in (infographics).* (<https://hmarochos.kiev.ua/2017/11/23/rezultati-opituvannya-chim-zhive-tatsikavitsya-ukrayinska-molod-infografika/>) (30.09.2020).
- Youth, democracy and politics: Poland. Survey results 2018.* NDI/IPA <https://www.ndi.org/publications/youth-democracy-and-politics-public-opinion-research-poland> (8.04.2020).

Structure of the axiological reality of Polish and Ukrainian young generation: a portrait without ornaments

Keywords: identity forming in early adulthood, axiological preferences, generation gap, one's own life situation of the young generation, Polish-Ukrainian comparative study

Abstract: In the philosophical-pedagogical analysis of the undertaken issues, some theoretical and methodological conceptualizations have been applied that refer to: Ward H. Goodenough's axiological concept of culture as a set of values, Paweł Boski's theory of the cultural identity based on values and practices in bi-or multicultural socialization, and Harold J. Noah's model of the comparison of academic education. The assumption was also made that the research into the quality of life of Polish and Ukrainian youth and university students enables one to learn the way(s) in which students understand themselves, the others and the world – the way(s) anchored in their own experience and culture.

The undertaken studies also address the important problem of forming youth and students' identity in the stage of the so called *emerging adulthood*. It occurs in the countries where a knowledge-based economy dominates and where the intensive changes both decrease the young's motivation to engage in adult roles and make the young postpone them.

STRUKTURA ŚWIATA WARTOŚCI POLSKIEJ I UKRAIŃSKIEJ MŁODEJ GENERACJI: PORTRET BEZ ORNAMENTÓW

Słowa kluczowe: formowanie się tożsamości we wczesnej dorosłości, preferencje aksjologiczne, luka pokoleniowa, własna sytuacja życiowa młodej generacji, polsko-ukraińskie studia porównawcze

Streszczenie

W filozoficzno-pedagogicznej analizie podjętej problematyki przyjęto konceptualizacje teoretyczno-metodologiczne, nawiązujące do Warda H. Goodenougha aksjologicznej koncepcji kultury jako zbioru wartości, Pawła Boskiego teorii tożsamości kulturowej opartej na wartościach i praktykach w warunkach dwu- i wielokulturowej socjalizacji, perspektywy konstruktywistycznej oraz Harolda J. Noaha modelu porównywania jakości edukacji akademickiej. Przyjęto jednocześnie założenie, że badanie poczucia jakości życia polskiej i ukraińskiej młodzieży oraz studentów, umożliwi poznanie sposobu (sposobów) rozumienia przez nich siebie, Innych i świata, zakotwiczonym w ich własnym doświadczeniu i kulturze.

Podjęte rozważania podejmują ponadto ważny problem dotyczący formowania (się) tożsamości młodzieży i studentów w fazie tzw. *wylaniającej się dorosłości*. Występuje ona w krajach, w których dominuje gospodarka oparta na wiedzy, i w których zachodzące coraz intensywniej zmiany zmniejszają zarazem motywację młodych do angażowania się w dorosłe role społeczne i doprowadzają do ich odraczania w czasie.

СТРУКТУРА СВІТУ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ: ПОРТРЕТ БЕЗ ОРНАМЕНТІВ

Ключові слова: формування ідентичності в ранньому зрілому віці, аксіологічні уподобання, розрив між поколіннями, власна життєва ситуація молодого покоління, польсько-українське порівняльне дослідження

Резюме

У філософсько-педагогічному аналізі порушених питань були прийняті теоретичні та методологічні концептуалізації, посилаючись на аксіологічну концепцію культури Уорда Гуденуфа як набір цінностей, теорію культурної ідентичності Павла Боскі, засновану на цінностях і практиках в умовах дво- і полікультурної соціалізації, конструктивістську перспективу та Гарольда Дж. Модель Ноя для порівняння якості академічної освіти. Водночас передбачалося, що дослідження сенсу якості життя польської та української молоді та студентів дає змогу дізнатись про те, як (способи) вони розуміють себе, Інших та світ, закріплені у власному досвіді та культурі.

Міркування також піднімають важливу проблему, що стосується формування (формування) ідентичності молоді та студентів у фазі т.зв. що формується доросле життя. Це відбувається в країнах, де економіка, заснована на знаннях, є домінуючою, і в якій все більш інтенсивні зміни одночасно знижують мотивацію молоді до участі у соціальних ролях дорослих і призводять до їх відкладення в часі.

Liliia YARMOL¹

LEGAL GUARANTEES OF HUMAN RIGHTS TO RECEIVE RELIGIOUS EDUCATION IN UKRAINE

Introduction

Education is the basis of personal development, its successful socialisation, material well-being, the key to the development of society and the state. One of its varieties is religious education which plays a vital role in the formation and development of personality. The right to receive religious education is also an element of a person's freedom of religion.

This human possibility can be considered in two aspects:

- 1) as a general social (natural) right which does not depend on the state and is given to a person from birth;
- 2) as a subjective legal right guaranteed by the state.

Every democratic state governed by the rule of law must create effective mechanisms for the realisation of the right to religious education which must be aimed at ensuring the conditions for obtaining religious education, as well as at removing obstacles to its acquisition.

International guarantees for the human right to religious education

The human right to receive religious education as an element of human freedom of religion is enshrined in major international human rights instruments. Thus, in Art. 18 of the Universal Declaration of Human Rights (UN, 1948) emphasises that “everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief, and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in teaching, practice, worship and observance”.

The International Covenant on Civil and Political Rights (UN, 1966) states that “everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion. This right shall include freedom to have or to adopt a religion or belief of his choice, and freedom, either individually or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in worship, observance, practice and teaching” (Part 1, Art. 18). The same provisions are reflected in Art. 1 Declaration

¹ **Liliia YARMOL**, Doctor of Juridical Science, Associate Professor at the Department of Theory, History and Philosophy of Law of Lviv Polytechnic National University; 79013, Lviv S. Banderi 12, e-mail: yarmol.lilia@gmail.com

on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (UN, 1981). Besides, in Art. 6 of this Declaration specifies that the right to freedom of thought, conscience, religion or belief includes the following possibilities:

- To establish and maintain appropriate charitable or humanitarian institutions. Humanitarian institutions also include those educational institutions in which people can receive religious education;

- To teach a religion or belief in places suitable for these purposes.

The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Council of Europe, 1950) states that freedom of thought, conscience and religion includes the freedom to practice one's religion or beliefs in worship, education, etc. (Art. 9).

The Concluding Document of the Vienna Meeting of Representatives of the Participating States of the CSCE (1989) ascertains that “in order to ensure the freedom of the individual to profess and practise religion or belief, the participating States will, *inter alia*, respect the right of everyone to give and receive religious education in the language of his choice, whether individually or in association with others” (Paragraph 16.6).

The Parliamentary Assembly of the Council of Europe, with Recommendation № 1202 “On Religious Tolerance in a Democratic Society” (1993), called on European states to ensure that studies of religions and ethics are part of the general school curriculum and to work towards a differentiated and careful depiction of religions in school books (including history books) and in classroom teaching with a view to achieving a better and deeper understanding of the various religions (Art. 16).

In Recommendation 1396 «On Religion and Democracy» (1996), the Parliamentary Assembly of the Council of Europe invited member governments to promote the development of knowledge about religion, in particular:

- a) step up the teaching about religions as sets of values towards which young people must develop a discerning approach, within the framework of education on ethics and democratic citizenship;

- б) promote the teaching in schools of the comparative history of different religions, stressing their origins, the similarities in some of their values and the diversity of their customs, traditions, festivals, and so on;

- в) encourage the study of the history and philosophy of religions and research into those subjects at university, in parallel with theological studies;

- г) co-operate with religious educational institutions in order to introduce or reinforce, in their curricula, aspects relating to human rights, history, philosophy and science (Paragraph «ii» Art. 13).

As already mentioned, the right to religious education is a kind of right to education. Thus, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (UN, 1966) proclaims the right of everyone to education, and emphasises that education should be aimed at the full development and realisation of human dignity, as its task is to strengthen respect for human rights and fundamental freedoms (Part I of Art. 13). Undoubtedly, this includes religious education, which significantly affects the formation, formation of personality.

According to Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1952), «no person shall be denied the right to education...» (Art. 2).

In Part 1 of Art. Article 14 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000) states that «Everyone has the right to education and to have access to vocational and continuing training».

Thus, as the analysis of the main international human rights instruments shows, the right to receive religious education is interpreted as a kind of right to education and an element of human religious freedom.

It should be emphasised that the international UN Covenants, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocol № 1 were ratified by Ukraine, and they, according to Art. 9 of the Constitution of Ukraine, became part of its national legislation.

Legal support of the human right to receive religious education in Ukraine

After the proclamation of its independence, Ukraine began to form legal mechanisms to ensure the realisation of the human right to receive religious education. Thus, one of the urgent measures aimed at overcoming the negative consequences of the totalitarian policy of the former USSR in the field of religion and restoring the violated rights of churches and religious organisations was the introduction of spiritual and moral values in the educational process.²

This was due to the fact that in Soviet times the right to receive religious education in Ukraine was significantly limited. Let's consider this question briefly. On January 19, 1919, the Provisional Workers-Peasants Government of Ukraine adopted the Decree “On the Separation of the Church from the State and the School from the Church.” According to this document, the teaching of religious beliefs was not allowed in all public and private educational institutions. Since then, the study of religion has become a private affair of citizens. The legislation did not specify the assimilation of religious doctrine “in a private way”, and this gave rise to a variety of interpretations, especially with regard to the education of minors. Religious organisations were forbidden to establish biblical literary circles for the study of religion, as well as to open libraries.

The main points of the Decree of the Provisional Workers-Peasants Government of Ukraine of January 19, 1919, were later reproduced in the Regulations on Religious Associations in the Ukrainian SSR (approved by the Presidium of the Supreme Soviet of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of November 1, 1976).³

² Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій: Указ Президента України від 21.03.2002 N 279/2002 *База даних «Законодавство України»* /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279/2002#Text> (дата звернення: 10.05.2020).

³ Сборник законов Украинской ССР и указов Президиума Верховного Совета УССР 1938-1979: В 2 т. К., 1980. С. 230.

The Criminal Code of the USSR (1960) provided for criminal liability for violating the laws on the separation of church from state and school from church (Article 138). On March 26, 1966, the Presidium of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR adopted the Decree «On the Application of Art. 138 of the Criminal Code of the USSR» which explained in detail what is the violation of the laws on the separation of church from state and school from church, as well as a detailed list of acts for which criminal liability was provided.⁴ These included the organisation and systematic conduct of classes on the teaching of minorities in religion in violation of the rules established by law. Individual teaching of religion by the parents of their children did not provide for criminal liability, but if such training was attended by children of other believers, the act was treated as systematic teaching of religion to minors, and the persons concerned were prosecuted. Art. 138 of the Criminal Code of Ukraine was withdrawn only in 1992, when the Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations” of 23rd of April 1991,⁵ which significantly expanded people's opportunities for religious education, was implemented.

In Ukraine, the legal mechanism of the human right to receive religious education is enshrined in a number of documents:

- Constitution of Ukraine of 28th of June 1996 (Art. 35, 52);
- Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations» of 23rd of April 1991;
- Law of Ukraine «On Education» of 5th of September 2017;⁶
- Law of Ukraine «On Complete General Secondary Education» of 16th January 2020;⁷
- Law of Ukraine «On Higher Education» of 1st July 2014⁸ and other regulations.

In Art. 53 of the Constitution of Ukraine documents that everyone has the right to education, a variety of which, no doubt, is religious education. In Art. 35 of the Constitution of Ukraine enshrines the right of everyone to freedom of thought and religion. However, unlike international documents, in the Constitution of Ukraine, the right to receive religious education is not a component of freedom of worldview and religion, so this discrepancy must be eliminated.

According to the Law of Ukraine «On Education» (2017), Every person has a right to high-quality and affordable education. The right to education includes a right to obtaining education throughout life, a right to the affordability of

⁴ Там же. С. 251.

⁵ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. *Голос України*. 1991, 6 січ.

⁶ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII *База даних «Законодавство України»* /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.05.2020).

⁷ Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01. 2020 № 463-IX. *База даних «Законодавство України»* /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 25.05.2020).

⁸ Про вищу освіту: Закон України 1.07. 2014. № 1556-VII *База даних «Законодавство України»* /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 26.05.2020).

education, a right to a tuition-free education in cases and according to the procedure specified by the Constitution and Laws of Ukraine (Art. 3).

Among the main principles of Ukraine's state policy in the field of education the special places are occupied by human-centrism, the rule of law, non-interference by religious organisations into the educational process (except for instances established by this Law), versatility and balance of information on political, worldview and religious issues (Art. 6 of the Law of Ukraine «On Education»).

The Constitution of Ukraine declares that in our state the school is separated from the church (P. 3 of Art. 35). However, the concept of «school» enshrined in the Constitution of Ukraine is quite inaccurate, too general. Naturally, the question arises: does this concept cover all institutions of all levels of education in Ukraine? In this formulation, the concept of «school» includes educational institutions not only state and communal property but also private.

In our opinion, the educational legislation of Ukraine rightly specifies that only state and communal educational institutions are separated from the church (religious organisations), have a secular character (P. 1 of Art. 31 of the Law of Ukraine «On Education»). As for private educational institutions, including those founded by religious organisations, they have the right to independently determine the religious orientation of their own educational activities (P. 2 of Art. 31 of the Law of Ukraine «On Education»).

The Law «On Freedom of Conscience and Religious Organizations» (1991) also stipulates that only the state education system in Ukraine is secular and separate from the church (religious organisations) (P. 1 Art. 6).

According to the Law of Ukraine «On Higher Education» (2014), state policy in the field of higher education is based, *inter alia*, on the independence of such education from political parties, public and religious organisations (except for institutions of higher spiritual education) (Par. 3 P. 2 Art. 3). This law should be supplemented by the provision that private higher education institutions have the right to independently determine the religious orientation of their educational activities.

In our opinion, only the state and communal education system should be secular, and this should be enshrined in the Constitution of Ukraine. The secular nature of the state education system means that the educational process in such institutions is free, i.e. independent of the interference of political parties, public and religious organisations. It is not allowed to involve students in political actions and religious events during the educational process.

Education seekers may not be restricted in their right to obtain education in the state and communal institutions of education due to their belonging or not belonging to religious organisations of political parties (associations) (P. 6 Art. 31 of the Law of Ukraine «On Education»).

The Law of Ukraine «On Education» prohibits the involvement of students, employees of educational institutions to participate in events organised by religious organisations or political parties, except for activities provided by the educational program (P. 4, 5 of Art. 31 of the Law of Ukraine «On Education»).

This rule does not apply to private educational institutions, in particular those founded by religious organisations.

Consequently, from these regulations, the educational program of any educational institution can provide for activities that will be organised and conducted by religious organisations or political parties in the educational process. In our opinion, this is a violation of the principle of secularism of the state education system.

According to the Law of Ukraine «On Complete General Secondary Education» (2020), it is prohibited to involve students in activities organised by paramilitary formations not provided by law, as well as political parties, religious organisations (associations), except in cases specified in Art. 31 of the Law of Ukraine «On Education». It is also not allowed to force students to join any public associations, paramilitary formations, political parties (associations), religious organisations (P. 2 Art. 20 of the Law of Ukraine «On Complete General Secondary Education»).

There is no legal liability for violating these provisions of the Laws of Ukraine, so it is necessary to establish, for example, administrative liability for forcible involvement of students, employees of educational institutions to participate in religious and political events. Non-governmental educational institutions, as already mentioned, may not be separated from religious organisations. The legislation of Ukraine also stipulates that «any discrimination of persons and limitation of citizens' rights and freedoms depending on their attitude to religion shall be prohibited» (P. 3 Art. 3 of the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations»). In our opinion, this normative provision should be supplemented by another one: any coercion to atheistic teaching is also prohibited.

For the commission of the above offence by a religious organisation, its activities may be terminated in court. However, Ukrainian law does not provide for legal liability for individuals who compel others to attend religious instruction. For this offence, as well as, in our opinion, and coercion to atheistic education, it is necessary to establish legal liability, such as administrative.

According to the legislation of Ukraine, founder of the institution of education – a public authority on behalf of the state, a respective council on behalf of the territorial community (communities), physical and/or legal person (p. 7 Art. 1 of the Law of Ukraine «On Education»). That is, a religious organisation as a legal entity may also be the founder of an educational institution. In our opinion, the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations» should also stipulate that religious organisations have the right to establish not only spiritual educational institutions but also other educational institutions in the manner prescribed by the legislation of Ukraine.

This provision meets the requirements of international law. Thus, the Convention against Discrimination in Education (UNESCO, 1960) allows the establishment or maintenance, for religious or linguistic reasons, of separate educational systems or institutions offering an education which is in keeping with the wishes of the pupil's parents or legal guardians, if participation in such systems or attendance at such institutions is optional and if the education provided

conforms to such standards as may be laid down or approved by the competent authorities, in particular for the education of the same level (Par. b Art. 2). The Convention for the Suppression of Discrimination in Education came into force for Ukraine on March 19, 1963. This provision is reflected (albeit in a slightly modified wording) in other international human rights instruments: for example, P. 3 of Art. 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; Par. c of Art. 6 Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief.

The purpose of religious education may be different for each person. Some master it in order to become a priest, preacher, etc., others do not associate religious education with professional activities, but obtain it «for themselves».

Religious education is an educational process focused on the transmission to a person of a certain amount of religious information in order to increase the level of religious intelligence and conscious perception of the content of a certain religious doctrine.⁹

N. Melnychenko argues that religious education is a person's study of the basics of the creed in accordance with his religion, along with or in the course of the general education program defined by the state.¹⁰

To our mind, religious education is focused not only on raising the level of religious education of a person, but also its formation. In addition, religious education should develop in a person some practical skills in professing a particular creed.

Thus, the review suggests that the *human right to receive religious education* is the ability of a person during the educational process to master a certain amount of information of religious content in order to form and (or) increase the level of religious awareness, conscious perception of the content of certain religious beliefs and formation of her practical skills and abilities for its confession.

The right to receive religious education can be classified into certain types. Thus, according to the subjective composition of its implementation, it can be individual and collective, which is reflected in the legislation of Ukraine. It stipulates, in particular, that citizens may master religious doctrine and receive religious education individually or together with others (P. 3 Art. 6 of the Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”).

Individual religious education does not require the establishment of legal means for its implementation, in contrast to training with others. The right to receive religious education collectively can be: 1) general education (education in Sunday schools, Bible courses, etc.); 2) professionally-oriented (carried out in theological educational institutions).

These methods of collective religious education are also outlined in the legislation of Ukraine: it is the ability of citizens to receive religious education together with others, and the right of religious organisations to create appropriate

⁹ *Релігієзнавчий словник* / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика, К. Четверта хвиля, 1996. С. 70.

¹⁰ Мельниченко Н.О., *Співвідношення принципу світськості освіти та права на отримання релігійної освіти у конституційному законодавстві країн-членів Європейського Союзу*. (В) *Актуальні проблеми політики*: збірник наукових праць. Одеса: Фенікс, 2011. Випуск 43. С. 93.

educational institutions and groups for adult religious education, as well as provide other forms of education (P. 3, 4 Art. 6 of the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations»).

In Ukraine, theological schools are established by religious administrations and centres for the training of clergy and ministers of other religious specialities they need. Theological schools operate on the basis of their statutes (provisions) (Art. 11 of the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations»).

Citizens who study in secondary and higher theological educational institutions use the rights and benefits of deferment of military service, taxation, enrolment in the length of service in the manner and under the conditions established for students of public educational institutions.

The right to religious education, depending on the categories of subjects who receive it, can be divided into the following types: the right of citizens of a particular state to religious education; the right of foreigners to religious education; the right of stateless persons to religious education; the right of children to religious education; the right of convicts to religious education; the rights of other categories of persons to religious education.

In our opinion, there is a need to enshrine in the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations» (P. 3 Art. 6) the provision that the right to receive religious education individually or together with others have not only citizens of Ukraine but also foreigners and stateless persons.

Legal means of obtaining religious education by children

The process of obtaining religious education by children is coordinated by their parents. International human rights instruments stipulate that the religious, moral and educational upbringing of children depends on the beliefs of their parents or guardians (P. 3 Art. 26 of the Universal Declaration of Human Rights; P. 3 Art. 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; P. 4 Art. 18 of the International Covenant on Civil and Political Rights; Art. 2 of Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms).

Under the Convention on the Rights of the Child (UN, 1989), states Parties shall respect the right of the child to freedom of thought, conscience and religion and as well as the rights and duties of the parents and, when applicable, legal guardians, to provide direction to the child in the exercise of his or her right in a manner consistent with the evolving capacities of the child (P. 1, 2 Art. 14). Paragraph «a» of P. 1 Art. 29 of the said Convention emphasises that education should be aimed at the development of the child's personality, talents, mental and physical abilities to their fullest potential.

The legislation of Ukraine also stipulates that parents or persons replacing them, by mutual consent, have the right to raise their children in accordance with their own beliefs and attitudes towards religion (P. 3 Art. 3 of the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations»).

The constitutional acts of democratic states also proclaim the right of parents to raise their children in accordance with their own views and beliefs. Thus, the Constitution of the Republic of Poland (1997) stipulates that parents shall have the right to rear their children in accordance with their own convictions. However, such upbringing shall respect the degree of maturity of a child as well as his freedom of conscience and belief and also his convictions (P. 1 Art. 48).¹¹

The Basic Law of the Federal Republic of Germany (1949) stipulates that persons authorised to bring up have the right to decide whether a child will receive religious instruction (P. 2 Art. 7).¹²

The Constitution of the Principality of Andorra (1993) states that parents have the right to decide the type of education for their children. They also have the right to moral or religious instruction for their children in accordance with their own convictions (P. 3 Art. 20).¹³

Yet the right of parents to determine the religious, moral upbringing and education of their children is not unlimited. Every child should be brought up in the spirit of understanding, tolerance, respect for the freedom of belief of others. Practices of a religion or belief in which a child is brought up must not be injurious to his physical or mental health or to his full development (P. 5 Art. 5 of the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief). This means that the interests of their child should still be the determining principle in the upbringing and education of children for parents.

In some states, the child's right to religious education is exercised not only by religious organisations but also by public educational institutions. For example, the Basic Law of the Federal Republic of Germany stipulates that the teaching of religion in state schools, with the exception of non-denominational schools, shall form part of the regular curriculum. At the same time, teachers may not be obliged against their will to give religious instruction (P. 3 Art. 7).

The Belgian Constitution (1994) affirms that the community organises non-denominational education. This implies, in particular, the respect of the philosophical, ideological or religious beliefs of parents and pupils. Schools run by the public authorities offer, until the end of compulsory education, the choice between the teaching of one of the recognised religions and non-denominational ethics teaching (§ 1 Art. 24). All pupils of school age have the right to moral or religious education at the community's expense (§ 3 Art. 24).¹⁴

In the Constitution of the Republic of Poland (1997) fixed that the religion of a church or other legally recognised religious organisation may be taught in

¹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej / Opracował: Dariusz Dudek: Wydanie IV. Lublin: Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, 2001. 111 s.

¹² Основной Закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г. *Конституции государств Европы*: в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. ст. Л. А. Окунькова. Москва: Норма, 2001. Т. 1. С. 581.

¹³ Конституция Княжества Андорра(14.03. 1993). *Конституции государств Европы*: в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. ст. Л. А. Окунькова. Москва: Норма, 2001. Т. 1. С. 231.

¹⁴ Конституция Бельгии (17.02.1994). *Конституции государств Европы*: в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. ст. Л. А. Окунькова. Москва: Норма, 2001. Т. 1. С. 344.

schools, but other peoples' freedom of religion and conscience shall not be infringed thereby (P. 4 Art. 53).

In Ukraine, in the process of studying in state schools, individuals also have the opportunity to gain knowledge about the teachings of the Christian religion (the course "Fundamentals of Christian Ethics") and knowledge about other religions (the course "Religious Studies", etc.).

It should be noted that "Christian ethics" as an optional subject in Ukrainian schools began to be studied in 2005. Prior to that, in 1992, in Lviv, Ternopil and Ivano-Frankivsk regions by local government was introduced an experimental subject of choice "Fundamentals Christian morality".

Deputies of the Lviv Regional Council appealed to the President of Ukraine, the Supreme Council of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the teaching of the subject «Fundamentals of Christian Ethics» in schools (Annex 2 to the decision of the Lviv Regional Council of September 18, 2018 № 748).¹⁵ It argued the need to ensure the development of Christian, moral, national and cultural education of children, in particular, to introduce in all educational institutions "Fundamentals of Christian Ethics" as a compulsory subject. New sociological research shows that 89.2% of respondents recognise education as the main priority of society, and 56% of them would like to raise children in a Christian environment.¹⁶

On June 4, 2020, the Department of Education and Science of the Lviv Regional State Administration issued an order № 07-01 / 243 «On the teaching of «Fundamentals of Christian ethics» in educational institutions of the region».¹⁷

In our opinion, in general educational institutions of Ukraine, it is necessary to introduce as obligatory disciplines «Religious Studies», «Fundamentals of Christian Ethics». At the same time, applicants should have the right to choose the course «Fundamentals of Christian Ethics» or the course «Non-Confessional Ethics», as Ukraine is a secular state.

As of January 1, 2019, there were 204 theological educational institutions in Ukraine, including 136 higher ones; secondary - 68, where 7939 full-time students and 9947 part-time students studied; 13,211 schools, including 16 secondary schools and 13,195 Sunday schools.¹⁸ Orthodox religious organisations established 45 theological educational institutions with 2,416 full-time and 3,249 part-time students; 5944 Sunday schools and one secondary school. Catholic religious organisations established 28 theological schools with 2,469 full-time and 258 part-time students; 2566 Sunday schools and five secondary schools. A significant number of religious and other educational institutions were founded

¹⁵ Про звернення Львівської обласної ради: рішення від 18.09. 2018. № 748. URL: https://archive.lvivoblrada.gov.ua/document.php?doc_id/1802 (дата звернення: 10.06. 2020).

¹⁶ Там же.

¹⁷ Про викладання «Основ християнської етики» у закладах освіти області: наказ Департаменту освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації від 04.06. 2020 р. № 07-01/243 URL: https://loda.gov.ua/osv_dokumenty; <https://loda.gov.ua/news?id=51771> (дата звернення: 27.06. 2020).

¹⁸ Про річну статистичну звітність з питань державно-конфесійних відносин в Україні за 2018 рік (релігійні організації): наказ Міністерства культури України від 29.03.2019 р. № 257. URL: https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr_2019/75410/ (дата звернення: 24.04. 2020).

by Protestant organisations. For example, Baptist religious organisations have established 49 theological schools with 878 full-time and 5,463 part-time students; 1433 Sunday schools. For comparison: as of January 1, 2001, there were 126 theological educational institutions in Ukraine, with 9,618 full-time students and 8,070 part-time students; 7684 Sunday schools.¹⁹

These data indicate that the number of theological schools and schools in Ukraine during these periods has increased significantly. At the same time, there are very few secondary schools in Ukraine established by religious organisations. As noted, as of January 1, 2019, there were only 16. Therefore, in our opinion, it is necessary to intensify educational activities aimed at supporting religious organisations in creating general educational institutions. The state must also provide an effective legal mechanism that would facilitate the establishment of secondary schools by religious organisations. From our standpoint, cooperation between the state and religious organisations in Ukraine, including in the field of education, should be based on a contractual basis.

Conclusion

Thus, a person's right to receive religious education can be considered in two ways - as a kind of right to education and as an element (possibility) of religious freedom.

The right of a person to receive religious education is an opportunity for a person to acquire a certain amount of information of religious content during the educational process in order to form and (or) increase his level of religious awareness, conscious perception of the content of a certain religious doctrine and formation of practical skills.

The right to receive religious education can be classified into certain types:

1) according to the subjective component of its implementation: individual and collective (general education; professionally-oriented);

2) by categories of subjects receiving religious education: the right of citizens of a particular state to religious education; the right of foreigners to religious education; the right of stateless persons to religious education; the right of children to religious education; the right of convicts to religious education; the rights of other categories of persons to religious education.

Proposals for improving the legislation of Ukraine in the field of ensuring the human right to receive religious education have been formulated:

1. The *Constitution of Ukraine* must: a) proclaim the right to religious education as a component of freedom of worldview and religion (P. 1 Art. 35); b) to consolidate the principle that only state and communal educational institutions are separated from the church (religious organisations) and have a secular character (P. 3 Art. 35).

2. The *Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations"* must: a) provide that religious organisations have the right to

¹⁹ Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2001 р. (У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник). *Людина і світ*. 2001. № 1. С. 35-42.

establish not only theological educational institutions, but also others in the manner prescribed by the legislation of Ukraine; b) to enshrine the provision that the right to receive religious education individually or together with others have not only citizens of Ukraine, but also foreigners, stateless persons (P. 3 Art. 6); c) the normative provision that any coercion to teach religion is not allowed should be supplemented as follows: any coercion to atheistic teaching is prohibited (P. 3 Art. 3).

3. *The Law of Ukraine «On Higher Education»* should be supplemented with the provision that private higher education institutions have the right to independently determine the religious orientation of their educational activities (Art. 3).

4. Provide for administrative liability for the forced involvement of students, employees of educational institutions to participate in religious and political events; for compulsory religious and atheistic education.

5. Introduce into the educational legislation of Ukraine the provision that in general educational institutions of Ukraine it is obligatory to study the disciplines «Religious Studies»; «Fundamentals of Christian Ethics» or «Non-Confessional Ethics» (optional).

Bibliography

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej / Opracował: Dariusz Dudek: Wydanie IV. Lublin: Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, 2001. 111 s.

Конституция Бельгии (17.02.1994). *Конституции государств Европы*: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Норма, 2001. Т. 1. С. 341-380.

Конституция Княжества Андорра (14.03. 1993). *Конституции государств Европы*: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Норма, 2001. Т. 1. С. 227-250.

Мельниченко Н.О. Співвідношення принципу світськості освіти та права на отримання релігійної освіти у конституційному законодавстві країн-членів Європейського Союзу. *Актуальні проблеми політики*: збірник наукових праць. Одеса: Фенікс, 2011. Випуск 43. С. 92–98.

Основной Закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г. *Конституции государств Европы*: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Норма, 2001. Т. 1. С. 580-634.

Про викладання «Основ християнської етики» у закладах освіти області: наказ Департаменту освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації від 04.06. 2020 р. № 07-01/243 URL: https://loda.gov.ua/osv_dokumenty; <https://loda.gov.ua/news?id=51771> (дата звернення: 27.06. 2020).

Про вищу освіту: Закон України 1.07. 2014. № 1556-VII *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 26.05.2020).

Про звернення Львівської обласної ради: рішення від 18.09. 2018. № 748. URL: https://archive.lvivoblrada.gov.ua/document.php?doc_id/1802 (дата звернення: 10.06. 2020).

Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій: Указ Президента України від 21.03.2002 № 279/2002 *База даних «Законодавство України»* /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279/2002#Text> (дата звернення: 10.05.2020).

Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII *База даних «Законодавство України»* /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.05.2020).

Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01. 2020 № 463-IX. *База даних «Законодавство України»* /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 25.05.2020).

Про річну статистичну звітність з питань державно-конфесійних відносин в Україні за 2018 р. (релігійні організації): наказ Міністерства культури України від 29.03.2019 р. № 257. URL: https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr_2019/75410/ (дата звернення: 24.04. 2020).

Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. *Голос України*. 1991. 6 січ.

Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. К.: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2001 р. (У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник). *Людина і світ*. 2001. № 1. С. 35-42.

Сборник законов Украинской ССР и указов Президиума Верховного Совета УССР 1938-1979: В 2 т. К., 1980. 200 с.

PRAWNE GWARANCJE PRAWA CZŁOWIEKA DO EDUKACJI RELIGIJNEJ NA UKRAINIE

Słowa kluczowe: oświata, edukacja religijna, prawa człowieka, prawo do edukacji religijnej, prawodawstwo Ukrainy, prawne gwarancje religijnych praw człowieka, międzynarodowe instrumenty ochrony praw człowieka.

Streszczenie

Celem niniejszego opracowania jest analiza poszczególnych aspektów prawa do edukacji religijnej w prawie międzynarodowym oraz w porządku prawnym Ukrainy.

Prawo to może być ujmowane zarówno jako jeden z elementów zarówno prawa do edukacji, jak i prawa do wolności religii. Punktem wyjścia do podjętych rozważań jest przedstawienie historycznoprawnych aspektów korzystania z prawa do edukacji religijnej na Ukrainie w okresie Związku Radzieckiego ze szczególnym uwzględnieniem istniejących wówczas ograniczeń jego realizacji.

Następnie autorka definiuje pojęcie prawa człowieka do zdobywania edukacji religijnej oraz dokonuje jego charakterystyki. Ponadto analizuje ustawodawstwo Ukrainy w zakresie realizacji prawa do edukacji religijnej oraz omawia środki prawne umożliwiające korzystanie z tego prawa przez dzieci.

Formułuje także postulaty *de lege ferenda*, zarówno na poziomie konstytucyjnym jak i ustawowym, mające na celu udoskonalenie prawnych mechanizmów jego realizacji.

Keywords: education, religious education, human rights, the right to religious education, Ukrainian legislation, legal guarantees for the realisation of human rights, international human rights instruments.

Summary

The article examines the international and national aspects of the human right to receive religious education.

It is stated that the human right to receive religious education can be considered as a kind of right to education, and as an element (possibility) of human freedom of religion. Some historical and legal aspects of receiving religious education in the Soviet period in Ukraine are analysed. There are significant restrictions on the human right to receive religious education during this period.

The concept of the human right to receive religious education is defined, and its classification into certain types is carried out. The legislation of Ukraine on the implementation of the human right to religious education is analysed. The legal means of obtaining religious education by children are described.

Proposals to the Constitution of Ukraine and other normative legal acts of Ukraine are formulated in order to improve the mechanism of realisation of the human right to religious education.

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИНА ЗДОБУТТЯ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ключові слова: освіта, релігійна освіта, права людини, право на релігійну освіту, законодавство України, юридичні гарантії реалізації прав людини, міжнародні акти з прав людини.

Резюме

У статті досліджуються міжнародні та національні аспекти права людини здобувати релігійну освіту.

Констатується, що право людини здобувати релігійну освіту можна розглядати як різновид права на освіту, і як елемент (можливість) свободи віросповідання людини. Аналізуються окремі історико-правові аспекти отримання релігійної освіти у радянський період в Україні. Констатуються значні обмеження права людини здобувати релігійну освіту в цей період.

Визначено поняття права людини здобувати релігійну освіту та здійснено його класифікацію на певні види. Проаналізовано законодавство України з питань реалізації права людини на релігійну освіту. Охарактеризовані юридичні засоби здобуття релігійної освіти дітьми.

Сформульовані пропозиції до Конституції України та інших нормативно-правових актів України з метою удосконалення механізму реалізації права людини на релігійну освіту.

Janusz MARIĄSKI¹

PLURALIZM SPOŁECZNO – KULTUROWY A MORALNOŚĆ

W ostatnich 40 latach w Europie Zachodniej zaznaczał się przyspieszony proces sekularyzacji. Społeczeństwa stawały się coraz bardziej zdechrystianizowane, nawet jeżeli zachowywały jeszcze chrześcijańską fasadę. *Sacrum* było eliminowane zarówno z życia społecznego, jak i z wytworów kulturowych ludzi. Polityka, gospodarka, nauka, kultura i inne dziedziny życia społecznego uzyskiwały swoją niezależność od religii i moralności chrześcijańskiej, wypracowywały własne systemy regulacji i legitymizacji swoich działań. Mandat interpretacyjny religii uległ poważnemu osłabieniu. W ponowoczesnych społeczeństwach nie ma już jednego, ogarniającego wszystkie dziedziny życia systemu wartości i norm. Życie społeczne w coraz większym zakresie jest kierowane i koordynowane różnorodnymi zasadami pragmatycznymi, niezwiązanymi z religią i moralnością religijną. Proces ten można określić jako przejście od całościowego i monocentrycznego porządku do spluralizowanego życia społecznego i politycznego. W sekularyzujących się społeczeństwach jednostki uzyskiwały możliwość wyboru określonych elementów z doktryny chrześcijańskiej, wraz ze swoistym „prawem” dystansowania się wobec Kościołów jako instytucji, a także oddzielenia moralności od religii. Kontury tego, co chrześcijańskie, stają się mniej określone, bardziej zróżnicowane, mniej ukościelnione, bardziej pluralistyczne².

Anthony Giddens określa sekularyzację jako proces, w wyniku którego religia traci swój wpływ na różne dziedziny życia społecznego. Wskazuje się na trzy wymiary sekularyzacji:

a) Zmniejsza się liczba członków organizacji religijnych, czyli coraz mniej osób należy do Kościołów i innych organizacji religijnych oraz aktywnie uczestniczy w nabożeństwach oraz innych uroczystościach religijnych (np. w różnych rytuałach religijnych). Te wskaźniki sekularyzacji mają charakter obiektywne;

b) Spada znaczenie społeczne, zmniejsza się majątek i prestiż Kościołów i innych organizacji religijnych. Organizacje religijne na całym świecie straciły znaczną część swojej władzy społecznej i politycznej. Zwłaszcza w Europie Zachodniej organizacje

¹ Janusz MARIĄSKI, ks. prof. zw. dr hab. dr h.c., Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie.

² Henryk Seweryniak, *Apologia i dziennikarstwo*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2018, s. 312-327.

religijne borykają się z problemami finansowymi, tylko niektóre nowe ruchy religijne potrafią zgromadzić z dnia na dzień znaczne fundusze;

c) Zmienia się sfera przekonań i wartości. Dawniej religia odgrywała w życiu codziennym ludzi znacznie większą rolę niż dzisiaj. Kościoły wpływały na ich życie rodzinne i osobiste. Idee religijne dzisiaj w o wiele mniejszym stopniu oddziałują na nasze życie niż w społeczeństwach tradycyjnych³. Koncepcja sekularyzacji jest bardzo użyteczna w wyjaśnianiu zmian w tradycyjnych Kościołach chrześcijańskich, także w dziedzinie moralności (sekularyzacja moralności).

Wiara chrześcijańska zawiera nie tylko zobowiązania człowieka wobec Boga, ale i wobec samego siebie i innych ludzi (relacje z innym człowiekiem, z grupami społecznymi, całym społeczeństwem). Część tych zobowiązań moralnych wynika z idei człowieczeństwa (przesłanki humanistyczne), część ma swoje odniesienia do religii jako takiej. Przekonania moralne człowieka wierzącego i niewierzącego nie pokrywają się całkowicie. Wierzący spostrzega i akceptuje wiele swoich obowiązków wobec Boga, także i część zobowiązań wobec siebie, innych ludzi, a nawet rzeczy, które mogą nie mieć znaczenia dla człowieka niewierzącego. Przekonania wierzących i niewierzących w odniesieniu do innych ludzi mogą być częściowi zbieżne. Jeżeli nawet religia nie dostarcza wyłącznie właściwych fundamentów dla moralności, to odgrywa ważną rolę w kształtowaniu przekonań moralnych⁴. Współcześnie związek religii i moralności został w znacznej mierze zakwestionowany, a przekonania moralne ludzi zmieniają się w zależności od kontekstu społeczno-kulturowego⁵.

Sekularyzacja i pluralizm społeczno-kulturowy to dwa wielkie procesy społeczne charakteryzujące czasy współczesne. Wywołują one także zmiany w dziedzinie moralności, czyli uznawanych wartości i norm moralnych oraz wzorów zachowań moralnych. W niniejszym artykule zostaną omówione trzy kwestie, a mianowicie, ogólna charakterystyka pluralizmu społeczno-kulturowego, przemiany moralności w nowoczesnych społeczeństwach oraz możliwe kierunki dalszych przemian moralności. Dość często w tych rozważaniach będziemy odwoływać się do poglądów socjologa amerykańskiego Petera L. Bergera⁶.

Pluralizm społeczno-kulturowy

Procesy pluralizacji kultury, czy szerzej życia społecznego, są niekiedy traktowane jako jeden z aspektów dezinstytucjonalizacji, mogą być rozważane odrębnie. Sam pluralizm jest uznawany za podstawową zasadę organizacji

³ A. Giddens (współpraca z Ph. W. Sutton), *Socjologia*. Tł. O. Siara, A. Szulżycka, P. Tomanek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 696-698.

⁴ P. L. Berger, *Erlösender Glaube? Fragen an das Christentum*, Walter de Gruyter Verlag, Berlin 2006, s. 187-194.

⁵ G. Adamczyk, *Przemiany moralności w polskim społeczeństwie między mitem a rzeczywistością. W kręgu socjologii Janusza Mariańskiego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7/2015 nr 2, s. 161-180; M. Zemło, *Socjologia moralności Marii Ossowskiej i Janusza Mariańskiego – analiza porównawcza*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7/2015 nr 2 s. 133-159.

⁶ P. L. Berger, *Im Morgenlicht der Erinnerung. Eine Kindheit in turbulenter Zeit*, Molden Verlag, Wien-Graz-Klagenfurt 2008.

nowoczesnego społeczeństwa, jest także traktowany jako wartość nadrzędna i wyznacznik nowoczesnego ładu społeczno-kulturowego. Wyraża się on na wielu poziomach rozwoju współczesnych społeczeństw, zarówno jako wielość teoretycznych stanowisk w poszukiwaniu prawdy, jak i różnorodność proponowanych i praktykowanych wartości, norm i wzorów zachowań. Według Petera L. Bergera pluralizm jest ważnym skutkiem modernizacji, tj. radykalnej przemiany ludzkiego życia w warunkach rozwoju technologicznego dwóch ostatnich wieków. Rewolucja przemysłowa, zapoczątkowana w XVIII wieku w Anglii, rozprzestrzeniła się aż do najdalszych zakątków świata⁷.

Efekty pluralizmu są szczególnie widoczne w warunkach gospodarki rynkowej i rozwijającej się demokracji. Nowoczesne społeczeństwa nie są zbiorowościami jednostek, składają się one z wielu grup, stowarzyszeń, instytucji, organizacji itp. Przynależność do nich ma charakter dobrowolny, wynikający z indywidualnej decyzji⁸. Pluralizm bądź – jak mówią inni – pluralność, staje się zasadą organizacji życia społecznego i nowym paradygmatem w naukach społecznych. Wraz z pogłębianiem się zróżnicowanych i wyspecjalizowanych systemów funkcjonalnych dokonuje się radykalizacja pluralizmu społecznego i kulturowego.

Istnieje w społeczeństwach współczesnych wiele konkurencyjnych grup społecznych, częściowo przenikających się, częściowo niezależnych od siebie. Ich liczba jest właściwie nieograniczona, na miejsce jednych powstają drugie. Cele grupowe mogą być ukierunkowane bardziej „do wewnątrz” lub bardziej „na zewnątrz”, bardziej na dobro swoich członków lub bardziej na wspomaganie interesów środowiska. Wszystkim grupom społecznym przysługuje daleko idąca samodzielność i autonomia. Jednostka nie jest skazana na jeden zamknięty system aksjologiczny, lecz konfrontowana z różnorodnymi możliwościami stylów życia i ocen postępowania. W związku z tym dochodzi do pomniejszenia roli i znaczenia ogólnie obowiązujących wartości i norm moralnych, a niekiedy do ich wyraźnej redukcji. Z pluralizmem wartości i norm wiąże się pluralizm wzorów osobowych i wzorów zachowań.

Empirycznie rozumiany pluralizm oznacza mnogość wyznań i religii (pluralizm religijny), wartości (pluralizm aksjologiczny), grup społecznych (pluralizm społeczny), stylów i „filozofii” życia (pluralizm kulturowy) oraz sił kształtujących zjawiska polityczne (pluralizm polityczny). W sensie normatywnym pluralizm dotyczy uznania i pochwały tej różnorodności i zróżnicowania. Przy całej funkcjonalnej odmienności poszczególne grupy społeczne mają jednakowe prawo do swobodnego rozwoju. Jednostki i grupy społeczne są względem siebie niezależne, działają i konkurują ze sobą w sposób równouprawniony, według zdefiniowanych przez siebie celów i interesów.

W społeczeństwie pluralistycznym powstaje mnóstwo grup i instytucji społecznych, które często rywalizują pomiędzy sobą. Nie tylko współistnieją obok

⁷ P. L. Berger, *Pluralistische Angebote: Kirche auf dem Markt?* (w:) *Leben im Angebot – das Angebot des Lebens. Protestantische Orientierung in der modernen Welt*, Synode der Evangelischen Kirche in Deutschland. Gütersloh 1994 s. 36.

⁸ P. L. Berger, *Sehnsucht nach Sinn. Glauben in einer Zeit der Leichtgläubigkeit*, Kamphausen J. Verlag. Frankfurt am Main 1994 s. 96.

siebie, ale są związane ze sobą na wiele sposobów, przez niezliczone interakcje społeczne, takie jak wymiana, wzajemna wiedza, konflikty, konkurencyjność itp. Jednostki równocześnie lub sukcesywnie mogą być lub są członkami wielu grup społecznych, mają prawo powiedzieć „tak” lub „nie” wobec zastanej tradycji. Coraz częściej nasza świadomość społeczna tworzy się poprzez powtarzające się akty odcinania się od przeszłości.

Techniczny rozwój ludzkości dokonuje się w ciągłym przyspieszeniu. Dziś osiągnęliśmy taki etap rozwoju, że podstawowe zmiany i przeobrażenia techniczne i społeczne zachodzą częściej niż jeden raz w życiu tego samego pokolenia. Zamiast postawy dopasowania się do tego, co zostało już osiągnięte, pojawia się postawa ciągłej gotowości do przyjmowania tego, co przewyższa dotychczasowe osiągnięcia techniczno-organizacyjne. Każdy, kto chce dotrzymać kroku szybko zmieniającemu się światu, musi odznaczać się wielką plastycznością i umiejętnościami w zakresie bardzo zróżnicowanych działań. Człowiek, który chce zachować się zgodnie z duchem swego czasu, bardzo szybko zostaje „wdowcem”⁹.

W nowoczesnym społeczeństwie rozwija się segmentalizacja i pluralizacja życia codziennego. Poszczególne systemy częściowe uzyskują wysoką niezależność i autonomię w wypełnianiu swoich funkcji, chociaż równocześnie zależą od funkcji wypełnianych przez inne systemy częściowe. Pluralizacja – wynikająca z faktu istnienia coraz liczniejszych grup o własnych interesach, przekonaniach i wzorach zachowań – zaznacza się zarówno na poziomie zewnętrznych zachowań społecznych, jak też i na poziomie świadomości zbiorowej. Tworzy się naturalna konkurencja systemów wartości, gwarantująca możliwość wyboru spośród różnych alternatyw, w sytuacji, gdy brakuje jednej nadrzędnej zasady.

W pluralistycznym społeczeństwie ludzie mogą swobodnie zabiegać o swoje partykularne interesy, także w warunkach ostrych konfliktów i współzawodnictwa. Postępujące procesy społecznej dyferencjacji, które praktycznie występują we wszystkich sferach życia codziennego, prowadzą do tworzenia się niezależnych hierarchii wartości, które tylko częściowo pokrywają się. Każda z wydzielonych sfer życia codziennego (subsystemy) ma swoje wartości, normy oraz wzory zachowań i nie daje się kontrolować przez inne. W gospodarce ludzie kierują się skutecznością i efektywnością rynkową. W dziedzinie polityki państwo kieruje się racją stanu, która nie zawsze odpowiada kryteriom moralnym. To samo dotyczy „wolnej od wartościowania” nauki i niektórych systemów wychowania.

Ludzie współcześni żyją w społeczeństwach zróżnicowanych pod względem światopoglądowym, pluralistycznych w zakresie postaw religijnych, permissywnych w zakresie postaw moralnych. Pluralizm form i postaci życia codziennego jest nie tylko pewną rzeczywistością, ale nabiera charakteru ważnej, niekiedy najważniejszej wartości. Każdy, jak długo nie narusza praw innych osób – według tego stanowiska – może żyć według własnych przekonań i pragnień, żadna instancja z Kościołem i państwem włącznie, nie może wymuszać określonych

⁹ P. L. Berger, *Zur Soziologie kognitiver Minderheiten*, „Internationale Dialog Zeitschrift“ 2/1964 nr 2, s. 127-132.

modeli i wzorów życia. Dla wielu współczesnych pluralizm jako taki jest swoistą religią¹⁰.

W nowoczesnych społeczeństwach utrwała się i pogłębia pluralizm społeczno-kulturowych, społeczeństwo staje się społeczeństwem radykalnego wyboru. Jednostka staje przed koniecznością wybierania spośród różnych ofert i opcji. Peter L. Berger nazywa ten przymus imperatywem heretyckim (greckie słowo *hairesis* znaczy wybór). Heretykiem w tym znaczeniu jest każdy, kto nie przyjmuje całej tradycji, lecz wybiera z niej pewne treści, inne pomija lub odrzuca. Współcześnie nawet ortodoksja religijna nie jest kwestią losu, lecz opcją, rezultatem mniej lub bardziej wolnego wyboru. Większość ludzi współczesnych jest „heretykami”¹¹.

Na poszerzającym się „bazarze idei” jest coraz więcej producentów i dystrybutorów wiedzy symbolicznej. Rynek oferuje wiele odmian wartości, norm, wzorów zachowań, stylów życia itp. W „religijnych supermarketach” wybiera się światopogląd tak jak każdy inny towar na rynku podaży. Każdy może wybierać według własnej preferencji, ale też każdy jest odpowiedzialny za niepomyślne skutki swoich wyborów. Jeżeli nawet mówi się, że w społeczeństwie pluralistycznym człowiek jest „skazany” na wybór, to nikt go nie zmusza do takiego czy innego wyboru. Wybór oparty na subiektywnych preferencjach, które pozwalają wybierać z różnorodnych ofert religijnych to, co jednostce „pasuje”, jest coraz mniej uzależniony od społecznie określonych kryteriów selekcji.

Pluralizm określa strukturę społeczeństwa, w którym liczne, mniej lub bardziej niezależne od siebie, zorganizowane według różnorodnych kryteriów interesów, wartości i norm oraz znajdujące się we wzajemnej konkurencji grupy i instytucje, walczą o wpływy społeczne i polityczne. U podstaw konkurujących grup społecznych leżą rozmaite wartości i porządki wartości, nadające sens społeczeństwu oraz wpływające na tożsamość osobową jednostek. W warunkach społeczeństwa pluralistycznego upowszechnia się – stymulowany szczególnie przez środki masowej komunikacji – relatywizm moralny, który stawia na równi różnorodne koncepcje wartości, prowadząc do swoistego kulturowego synkretyzmu i częściowej identyfikacji z grupami społecznymi.

„Jeżeli nawet nowoczesne społeczeństwa są sceptycznie nastawione do ponadczasowo ważnego kodeksu wartości, jeżeli nawet nie przyznają nieomyślności żadnemu autorytetowi osobowemu, politycznemu, religijnemu czy intelektualnemu, to jednak jako struktury więzów pracy i komunikacji potrzebują one przynajmniej kilku ogólnie ważnych normatywnych reguł zobowiązujących, które nie są uwikłane w spór poszczególnych wyznań czy ideałów życiowych”¹². Stąd – według Otfrieda Höffe – nie jest sensowny absolutny pluralizm, zdolny jest przetrwać i jest

¹⁰ P. Monti, *Postsecularawarenessandthedepthofpluralism*, (w:) *Democracy, Law and Religious Pluralism in Europe. Secularism and post-secularism*, Ed. by Ferran Requejo, Camil Ungureanu, Routledge, London – New York 2014 s. 86-105.

¹¹ P. L. Berger, *Modernizacja jako uniwersalizacja herezji*, (w:) H. Grzymała-Moszczyńska (red.), *Religia a życie codzienne. Wybór tekstów*. T. 1, wydawnictwo Instytut Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1990 s. 13-46.

¹² O. Höffe, *Etyka państwa i prawa*, Tł. Cz. Porębski. Wydawnictwo Znak, Kraków 1992, s. 169.

pożądany pluralizm względny, który rozwija się na podłożu tego, co zasadniczo wspólne¹³.

W ponowoczesnych społeczeństwach dokonuje się – z powodu znacznego pluralizmu społeczno-kulturowego – proces problematyzacji przekonań religijnych i moralnych. Znikła dawna jednolitość systemów aksjologicznych. „Ludzie stają w obliczu coraz bardziej różnorodnych przekonań, wartości, stylów życia i dlatego muszą między nimi *wybierać*. [...]. Socjolog powiedziałby, że współczesność problematyzuje przekonania z powodu znacznego *pluralizmu*, jaki tworzy w społecznym środowisku. Tam, gdzie istnieje wiele przekonań i gdzie człowiek dlatego musi między nimi wybierać, potrzeba też bardziej rozbudowanej refleksji”¹⁴. Ponowoczesność jest porządkiem posttradycyjnym. W wysoko rozwiniętej czy płynnej nowoczesności tożsamość osobowa i społeczna (w tym i religijna) musi być tworzona w sposób refleksyjny. Realizacji tego zadania nie ułatwia ogromna rozmaitość opcji i preferencji.

Postępująca modernizacja społeczna w wielu krajach podważa wiarygodność religii. W nowoczesnych społeczeństwach zjawiska, dawniej wyjaśniane i interpretowane w sposób religijny, uzyskują pozareligijną interpretację. Są one społecznie i religijnie spluralizowane, jednostki w swoim życiu są konfrontowane z różnymi religijnymi i niereligijnymi światopoglądami, które roszczą sobie prawo do posiadania pełnej prawdy. Świadomość nowoczesnego człowieka staje się coraz bardziej zrelatywizowana i zdystansowana wobec własnej religii i kościelnego punktu widzenia. Ludziom coraz trudniej jest uwierzyć w transcendentne siły: Boga czy bogów, aniołów czy szatana. Religie tracą swoją dawną oczywistość kulturową, a jednostki stoją przed koniecznością osobistego wyboru. Modernizacja społeczna wiąże się z sekularyzacją świadomości religijnej ludzi wierzących, ale przede wszystkim z jej pluralizacją¹⁵.

W pluralistycznym świecie zmienia się ranga przekonań religijnych i moralnych. W miejsce przekonań silnych, przekazywanych przez tradycję, pojawiają się zmienne opcje. Nakazy i zakazy nabierają charakteru propozycji. Przekonania stają się niekiedy sprawą gustu, stabilne wzorce wyjaśniania życia – hipotezami (przejście od pewności do opinii). W kontekście pluralizmu zasad (a nasze czasy są naznaczone pluralizmem), wybory moralne i sumienie moralne, które podąża ich tropem, jawią się jako zasady zmienne i nieusuwalnie ambiwalentne¹⁶. Niepewność dotyczy nie tylko treści religijnych, jak i moralnych, chociaż w zróżnicowany sposób. Pluralizm w swoich różnych postaciach może stwarzać różne napięcia, nieporozumienia i konflikty. Nie sprzyja on utrzymywaniu

¹³ Tamże s. 169.

¹⁴ P. L. Berger, *Pytania o wiarę. Sceptyczna zachęta do chrześcijaństwa*, Tł. J. Łoziński. Instytut Wydawniczy Pax. Warszawa 2007 s. 17-18.

¹⁵ P. L. Berger, W. Weiße, *Im Gespräch: Religiöse Pluralität und gesellschaftlicher Zusammenhalt*, (w:) *Religiöse Differenz als Chance? Positionen, Kontroversen, Perspektiven*, Hrsg. von W. Weiße, H.- M. Gutmann, Waxmann, Münster 2010, s. 19-20.

¹⁶ Z. Bauman, *Etyka ponowoczesna*, Tł. J. Bauman, J. Tokarska-Bakir. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 31.

się przekonań, że istnieją jedynie słuszne rozwiązania w danej sytuacji, obowiązujące wszystkich bez wyjątku.

Pluralizm różnych przekonań światopoglądowych i moralnych podważa dotychczasową pewność. To, co wcześniej uchodziło za oczywiste, staje się opinią, traci swoją dotychczasową ważność. Opinie są na ogół niekoherentne i niestabilne. Pluralizm pociąga za sobą niepewność, prowadzącą w ekstremalnych przypadkach do nihilistycznych rozwiązań. Pewność jako idea staje się czymś iluzorycznym. Nie chodzi tylko o to, że nie wiemy, co jest prawdziwe a co nie jest prawdziwe, ale wątpimy w istnienie jakiegokolwiek prawdy obiektywnej. Ten teoretyczny i praktyczny relatywizm jest legitymizowany przez postmodernistyczne nurty ideologiczne, przyznające każdemu prawo do jego własnej prawdy, jego własnych reguł moralnych. Jediną zasadą odnoszącą się do wszystkich jest uniwersalna reguła tolerancji¹⁷.

Streszczając poglądy Petera L. Bergera na temat wpływu pluralizmu na religijność Grace Davie stwierdza: „Związek ten ma charakter dialektyczny: pluralizm prowadzi do erozji struktur wiarygodności stworzonych przez monopolistyczne instytucje religijne, gdyż oferuje alternatywy dla nich. Z kolei te alternatywy rywalizują ze starszymi tradycjami, przyczyniając się do dalszego podważenia ich wiarygodności – innymi słowy, do sekularyzacji. Co więcej, pluralizm stanowi nieodłączną część modernizacji, zważywszy na coraz większą mobilność nowoczesnego świata (zarówno jeśli chodzi o ludzi, jak i idee). Dlatego pluralizm staje się kluczową zmienną wpływającą na rozumienie związku między modernizacją a sekularyzacją. To właśnie wynikające z nowoczesności pluralistyczne tendencje okazują się niszczące dla religii”¹⁸.

Berger zaznacza, że pluralizm prowadzi do erozji religii w tych społeczeństwach, w których uprzednio istniał monopol religijny, ale w tych społeczeństwach, w których pluralizm istniał od początku (np. w USA), rezultat ten może być całkowicie odmienny. W ujęciach skrajnych twierdzi się, że pluralizm religijny charakterystyczny dla czasów współczesnych jest stanem przejściowym w okresie dezinstytucjonalizacji religii, w dalszej przyszłości społeczeństwa osiągną stan powszechnej niewiary. Problem religii zostanie ostatecznie rozwiązany, stanie się ona sprawą przeszłości. Według niektórych socjologów pluralizm jest przejściowym stadium sekularyzacji¹⁹.

Peter L. Berger wyraża pogląd, że teza o sekularyzowanej nowoczesności jako fenomenu koniecznościowego i nieodwracalnego jest fałszywa. To, co nowoczesność (*Modernität*) wywołuje, to pluralizacja. Oznacza ona, że tradycyjne treści są relatywizowane, nie są tak oczywiste i niepodważalne jak dawniej. Po pierwsze dlatego, że zanikają zamknięte społeczności lub tracą na znaczeniu,

¹⁷ P. L. Berger, *An die Stelle von Gewissheiten sind Meinungen getreten. Der Taumel der Befreiung und das wachsende Unbehagen darüber*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” 1998 nr 105, s. 14.

¹⁸ G. Davie, *Socjologia religii*, tł. R. Babińska, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010, s. 88.

¹⁹ R. Stark, W. S. Bainbridge, *Teoria religii*, tł. T. Kunz, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2000, s. 351.

funkcjonują obok innych, często konkurencyjnych wobec nich. Skutkiem tego jest relatywizacja i relatywizm jako ideologiczna akceptacja pluralizacji. W warunkach relatywizacji znikają wartości absolutne, wszystko jest otwarte, wszystko jest możliwe. Pluralizacja doprowadza do ujawnienia się coraz więcej wyborów natury religijnej niż w społeczeństwach wcześniejszych. Od religii „dziedziczonej” można odejść, można przy niej trwać, można wybierać dla siebie określone jej elementy i łączyć z innymi, pochodzącymi z odmiennych tradycji.

Peter L. Berger podkreśla, że relatywizm religijny i moralny jest dla wielu ludzi nie do zniesienia, tęsknią oni za pewnością. Zachwyty z powodu uzyskanej wolności stają się ciężarem nie do udźwignięcia. Ci, którzy pragną pewności, są podatni na wszelkie oferty tych, którzy zapewniają, że zabezpieczą jednostkę jej pragnienie bezpieczeństwa i pewności. Dotyczy to nie tylko sekt, ale i wszelkich ruchów o charakterze totalitarnym i fundamentalistycznym. Ruchy fundamentalistyczne powstają nie tylko w obszarze życia religijnego, ale także w ruchach o charakterze czysto świeckim. Recepta jest taka sama: przyjdź do nas, damy ci pewność, której poszukujesz i za którą tęsknisz. Berger ujmując ten proces w krótkiej, być może nie do końca zadowolającej formule: „nihilista staje się fanatykiem”²⁰.

Moralność w warunkach pluralizmu społeczno-kulturowego

Obok pluralizmu kulturowego (wielość konkurencyjnych idei) istnieje pluralizm społeczny (wielość konkurencyjnych grup) i instytucjonalny (wielość konkurencyjnych instytucji). Ten drugi i trzeci pluralizm określa sytuację, w której istnieją i działają – nie zawsze w pokojowej koegzystencji – grupy społeczne i zbiorowości o różnych systemach odniesień. Te formy pluralizmu pociągają niekiedy ze sobą niebezpieczeństwo relatywizmu. Bowiern pluralizm „systemów znaczeń” różnych grup osłabia wiarygodność każdego poszczególnego systemu²¹. Ogólnie obowiązujące normy moralne są poddawane w społeczeństwach pluralistycznych dość często w wątpliwość, niekiedy wprost odrzucane, aż po granice swoistego minimum moralnego. Tendencje do relatywizacji i instrumentalizacji określają z coraz większą siłą życie codzienne ludzi współczesnych.

Istotna cecha nowoczesnych społeczeństw odnosi się do społeczno-kulturowej pluralizacji orientacji oraz tożsamości osobowych i społecznych. „Jednostka, nie czując skrepowania żadnymi nakazami i zakazami, może realizować wszystkie swoje pragnienia i marzenia, może eksperymentować i testować kolejne możliwości, które ją zainteresują. Czyni tak w przekonaniu, że samorealizuje się, że osiąga indywidualny sukces, faktycznie zaś dokonywane przez nią wybory mogą ją zasklepić we własnym ego, mogą być niekorzystne dla dalszego jej rozwoju i dla dobra wspólnego. W efekcie takiej postawy w globalizującym się świecie, w

²⁰ P. L. Berger, *An die Stelle...*, op. cit., s. 14.

²¹ P. L. Berger, *Hansfried Kellner. Für eine neue Soziologie. Ein Essay über Methode und Profession*, FISCHER Taschenbuch, Frankfurt amMain 1984 s. 73.

którym zagęszczają się kontakty międzyludzkie, w którym ludzie wprost ocierają się o siebie fizycznie, wielu pozostaje wzajemnie wobec siebie obcymi duchowo i moralnie, tracą też poczucie odpowiedzialności za los innych ludzi i dobro wspólne”²².

W społeczeństwach (po)nowoczesnych moralność nie jest kwestią dziedziczenia. W warunkach radykalnej wolności każdy na nowo i na własny rachunek musi podejmować decyzje moralne. Nawet najważniejszych wartości z przeszłości nie można automatycznie i po prostu odziedziczyć. Trzeba je przyswajać i odnawiać poprzez oczywisty wybór, często niełatwy. Tożsamość moralna przekazywana (dziedziczona) przekształca się w tożsamość moralną konstruowaną, aż po jej bardzo zróżnicowane formy, takie jak tożsamość hybrydowa („trochę tego, trochę tego”) lub nawet wielotożsamość („wiele różnego naraz”) ²³. Współczesnymi społeczeństwami Zachodu rządzi samozadowolenie i nieskrępowana wolność osobista, do tego dochodzi nieumiarkowany indywidualizm. Peter L. Berger nazywa te zjawiska „kulturą miękką”²⁴. Jednostki muszą konstruować swoją indywidualną tożsamość moralną niejako na „własną rękę”, „własnym sumptem”, w chaotycznym i płynnym świecie wartości i norm. Im więcej poświęcenia wykazujemy i im większy kapitał inwestujemy, tym bardziej staje się ona „naszą” tożsamością moralną. Nie brak i takich, którzy uważają, że człowiek powinien żyć ze świadomością całkowitego braku sensu i pewników moralnych.

Pluralizm wywiera znaczący wpływ na życie jednostek. „W miarę jak coraz większe obszary życia tracą swe niekwestionowane normy, jednostka musi rozpatrywać dostępne możliwości i dokonywać spośród nich wyboru. Modernizację można wręcz przedstawić jako gigantyczną zmianę kondycji ludzkiej z kondycji losu na kondycję wyboru”²⁵. Powiększanie się obszarów życia, w których ludzie mogą podejmować wolne i autonomiczne decyzje, może być uznane za przejaw rozwoju społecznego. Pluralizm społeczno-kulturowy prowadzi niejednokrotnie do ambiwalencji, synkretyzmu, a także relatywizmu moralnego. Współczesnemu człowiekowi nie wystarcza ukazywanie norm *ex auctoritate*, pyta o ich uzasadnienie, jak i o uwiarygodnienie samego autorytetu stojącego za systemem norm etycznych. Pytanie o słuszność proponowanych przez religię i Kościoły chrześcijańskie zasad i reguł moralnych zbiega się z dystansem, jaki wytworzył się między współczesnym światem a teologią moralną, z upowszechniającym się przekonaniem, że człowiek ma możliwości niemal nieograniczonego rozwoju, że nic nie jest z góry zabronione, że ma on możliwość wyboru orientacji dla swojej

²² L. Dyczewski, *Cechy kultury w procesach globalizacji*, (w:) M. Banaś, J. Dziadowiec (red.), *Współczesne transformacje. Kultura. Polityka. Gospodarka*, Wydawca: Księgarnia Uniwersytecka, Kraków 2013, s. 30-31.

²³ L. Zacher, *Transformacje społeczeństw od informacji do wiedzy*, C. H. Beck, Warszawa 2007, s. 91.

²⁴ P. L. Berger, *Etyka społeczna w świecie postsocjalistycznym*, tł. J. J. Franczak, A. Kowal, „First Things. Edycja Polska”, 2008 nr 6, s. 26-33.

²⁵ P. L. Berger, *Między relatywizmem a fundamentalizmem*, tł. R. Lewandowski, „W drodze” 2007 nr 9, s. 10-11.

przyszłości. Istnienie jakiejś ogólnie obowiązującej etyki byłoby więc niezgodne z „logiką” społeczeństwa pluralistycznego.

W postępowaniu wielu ludzi współczesnych nie zauważa się wewnętrznego i bezpośredniego związku z wartościami i normami bezwzględными. Tracą one powoli swoją moc niosącą usensownienie życia. Tam, gdzie brakuje wartości, zaznacza się zachwianie sensu i tożsamości osobowej, gdyż one właśnie kierują emocjonalnymi i poznawczymi orientacjami oraz standardami wyboru celów i środków działań. Człowieka porównuje się niekiedy do klienta w sklepie samoobsługowym, który ma do dyspozycji mnóstwo towarów, ale brak mu kryteriów wyboru tego, co jest właściwe i godne pożądania. Zbyt wcześnie musi rozróżniać i wybierać w bogatej ofercie dotyczącej wszystkich dziedzin życia, często w sytuacji rozpadu lub niejasności kryteriów etycznych, stanowiących oparcie dla społecznych i indywidualnych wyborów. Oznacza to niejednokrotnie akceptację sprzecznych z chrześcijaństwem wartości, norm i wzorów zachowań, uważanych za zbyt rygorystyczne i z tego powodu będących źródłem niepotrzebnych konfliktów sumienia. Niekiedy ulega się iluzjom społeczeństwa neutralnego aksjologicznie.

Na płaszczyźnie świadomości egzystencjalnej mamy do czynienia z wartościami odnoszącymi się do sensów częściowych, znacznie rzadziej do sensu ostatecznego (absolutnego). Sens częściowy rozgrywa się w ramach tego, co od nas zależy (np. przygotowanie się do matury, wykonanie jakiegoś zadania w ramach pracy zawodowej, osiągnięcie jakiegoś celu politycznego), w ramach konkretnego horyzontu motywacyjnego. Sens ludzkiego istnienia w całości dokonuje się w ramach tego, co od nas bezpośrednio nie zależy, a przynajmniej nie zawsze. Dopiero z perspektywy sensu ogólnego (całościowego, ostatecznego) następuje usensownienie wszystkich innych płaszczyzn sensu. Człowiek zagubiony w sensach częściowych rozmija się z sensem ogarniającym całość życia i koncentruje się na płytko rozumianych celach samorealizacyjnych. Takie niebezpieczeństwo da się odczytać z rezultatów wielu badań psychologicznych i socjologicznych, zwłaszcza w odniesieniu do świadomości moralnej młodzieży.

Radykalny pluralizm oznacza w konsekwencji wyobcowanie i anomie w skali społecznej oraz dezorientację w wymiarach jednostkowych. Tylko nieliczni, których można by za Peterem L. Bergerem i Thomasem Luckmannem nazwać „wirtuozami pluralizmu”, czują się znakomicie w tych warunkach. Wielu jest natomiast bezradnych, niepewnych i zagubionych. Ambiwalencja możliwości życiowych przerasta ich zdolności przystosowania się do nowych kontekstów sytuacyjnych. Globalne rozpowszechnienie się radykalnego pluralizmu jest najbardziej znaczącą przyczyną kryzysu sensu życia. Procesy sekularyzacyjne jedynie ten kryzys wzmacniają²⁶.

Cechą charakterystyczną społeczeństwa pluralistycznego jest daleko idące poczucie względności. „Świadomość względności, która chyba we wszystkich

²⁶ P. L. Berger, T. Luckmann, *Modernität, Pluralismus und Sinnkrise. Die Orientierung des modernen Menschen*, Verlag Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 1995, s. 43-44.

epokach historycznych dana była jedynie małym grupom intelektualistów, okazuje się dziś niezbitym faktem kulturowym, sięgającym daleko w niższe regiony systemu społecznego”²⁷. Następstwem zróżnicowania społecznego jest subiektywizacja i indywidualizacja wszystkich sfer życia ludzkiego. Ukształtowanie się spójnej struktury osobowości staje się w tych warunkach niekiedy problematyczne, w każdym razie nie jest z reguły rezultatem uwewnętrznienia jednego z góry określonego wzorca instytucjonalnego. Wraz z erozją tradycji kształtuje się nowy typ osobowości zorientowany na zmienność jako trwałą cechę. Dostosowanie się do zmian ma znaczenie podstawowe.

We współczesnym świecie zaznacza się radykalna zmiana kontekstu społeczno-kulturowego, w którym kształtują się poglądy moralne, idee światopoglądowe, style życia, sposoby wartościowania. W warunkach rozwoju społeczno-gospodarczego, demokratyzacji i pluralizacji życia społeczno-kulturowego umacnia się sekularyzacja życia publicznego, w ramach której uniezależniają się poszczególne dziedziny życia społecznego od wpływów religii. Związany z tym jest proces fragmentaryzacji wartości i norm, które regulują działania ludzi w różnych sferach życia (pracy, rodziny, religii, moralności, polityki, nauki, wychowania itp.). Każda z nich rozwija swoją własną, odrębną logikę racjonalności²⁸. W wielu teoriach socjologicznych podkreśla się, że moralność w dużej mierze znikła ze struktury społecznej nowoczesnych społeczeństw. Twierdzi się, że wielkie instytucje tej struktury, jak gospodarka i państwo, działają zgodnie z normami funkcjonalnymi, które – choć nie zawsze – również w swej legitymizującej je retoryce wyzwoliły się z tradycyjnego porządku moralnego, nie wymagają usprawiedliwienia przez odwołanie się do transcendentnego uniwersum. Thomas Luckmann, który do pewnego stopnia podziela ten pogląd, utrzymuje, że zniknięcie moralności ze struktury nowoczesnych społeczeństw nie oznacza zniknięcia moralności ze społeczeństwa w ogóle²⁹. W ogromnym chaosie normatywnym nie dominuje już jednak żadna określona moralność (rozlewająca się czy wędrująca moralność).

Pluralizm moralny na płaszczyźnie indywidualnej oznacza przede wszystkim ewolucję w stronę tzw. wartości samorealizacyjnych (wartości samorozwoju). Dokonująca się przemiana wartości i norm – związana przynajmniej częściowo z przekształceniami struktury społecznej – pomniejsza szanse identyfikowania się ludzi wierzących ze schematami interpretacji życia i wzorami działań preferowanymi przez Kościoły chrześcijańskie. Wielu nie pyta zasadniczo o religijne prawdy objawione i normy moralne, których nauczają Kościoły, lecz ustala swoją własną religię według subiektywnych odczuć. Tendencje do

²⁷ P. L. Berger, *Zaproszenie do socjologii*, tł. J. Stawiński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, s. 58.

²⁸ A. Jasińska-Kania, M. Marody, *Polacy w procesie przemian norm i wartości społeczeństw Europy*, (w:) *Polska w Zjednoczonej Europie. Substrat ludzki i kapitał społeczny*, Materiały z Konferencji Komitetu „Polska w Zjednoczonej Europie” przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk oraz Fundacji Redaktorów Polskich, Warszawa 2006, s. 15.

²⁹ T. Luckmann, *Komunikacja moralna w nowoczesnych społeczeństwach*, (w:) *Współczesne teorie socjologiczne*, T. 2, Wybór i oprac. A. Jasińska-Kania, L. M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006, s. 940-941.

subiektywizacji wiary chrześcijańskiej, a także do częściowego tylko i warunkowego uczestnictwa w życiu i posłannictwie Kościołów, są szczególnie silne wśród ludzi młodych.

Dokonując się przemiany w świecie wartości i norm można by opisać jako przejście od etyki zakazów i nakazów do etyki przyzwoleń, od restrykcji do wolności. Przebiegają one w warunkach wzrastającej konkurencyjności różnych światopoglądów. Własne przekonania ulegają stosunkowo łatwo relatywizacji w zetknięciu z innymi poglądami w szkole, w środowisku pracy, w środkach społecznego przekazu, w codziennych interakcjach itp. Dość wcześnie zostają zburzone duchowe przestrzenie ochronne dziecka, a ono samo poddane jest wielorakim oddziaływaniom przekraczającym aktualne możliwości rozwoju osobowościowego.

W społeczeństwie pluralistycznym zaznacza się przejście od moralności nakazów do moralności sumienia, od moralności zakazów do moralności indywidualnych osądów, od moralności posłuszeństwa do moralności odpowiedzialności, od moralności autorytarnej do moralności wolnej od nadmiernych rygorów, od moralności surowej i rygorystycznej do moralności komunikatywnej i dialogalnej. Chodzi więc nie tyle o to, czy ma być moralność, czy ma jej nie być, lecz raczej o to, jaka to ma być moralność. Nowa moralność, akcentująca przede wszystkim wolność człowieka i jego odpowiedzialność w samorealizacji moralnej, chce umożliwić – według mniej lub bardziej wyraźnie formułowanych postulatów – życie w solidarnej wspólnocie z innymi i w sensownych strukturach oraz systemach społecznych.

W społeczeństwach pluralistycznych faktycznie przeakcentowuje się indywidualną wolność tak, że staje się ona poniekąd samowolą, bardziej prawem jednostki niż jej zadaniem. Podkreśla się wolność jako zdolność do wyboru czy decyzji lub jako wolność „od”, z niedocenianiem lub pomijaniem wolności jako cechy konstytuującej człowieka jako osobę, wolności „do” czegoś, ze świadomą odpowiedzialnością (wolność jako zadanie). Jednostka sama próbuje decydować, które z przykazań moralnych regulujących życie indywidualne i społeczne będzie respektować i w jakim zakresie.

Prywatyzacja i subiektywizacja wartości i norm religijnych oraz moralnych może mieć aspekt pozytywny. Prowadzi ona na przykład do wzrostu poczucia osobistej odpowiedzialności, do pragnienia wierności i pewności. Z reguły jednak oznacza, że sądy o dobru i złu nie opierają się na przekazywanym przez Kościół porządku moralnym. Jest to jakaś forma autonomii rozumianej jako wolność w stosunku do zewnętrznych instancji kontroli, ale nie w stosunku do tego, co jest w jednostce, jej osądów, poglądów, odczuć itp. W sytuacji konfliktu norm, gdy nie można dochować wierności wszystkim normom bez względu na konsekwencje, wielu chce rozstrzygać dylematy i konflikty moralne we własnym zakresie, bez uciekania się do ogólnych „katechizmów” religijnych czy świeckich. Sumienie indywidualne staje się ostatecznym źródłem norm moralnych, co wiąże się z przekonaniem, że moralność jest prywatną sprawą człowieka i nikt nie powinien w ten sferę ingerować. W ostatecznym rozrachunku wolność utożsamia się z prawem do mówienia i robienia wszystkiego, co się zechce.

Zgromadzone dane empiryczne uprawomocniają – przynajmniej pośrednio – tezę amerykańskiego socjologa Petera L. Bergera o zmieniającej się lokalizacji moralnego osądu i o przesunięciu kognitywnym moralności. Podstawą sądów moralnych jest percepcja, co oznacza, że moralność ma z istoty charakter poznawczy. Sumienie ma nie tyle charakter imperatywny („rób to, lub tamtego nie rób”), lecz funkcje wskazująco-informacyjne, dające rozeznanie w różnych sytuacjach życiowych. Dokonująca się zmiana oznacza odchodzenie od normatywnych przykazań do poznawczych funkcji sumienia (tzw. efekt zmiany poznawczej)³⁰. W tym kontekście nie zwraca się uwagi na fakt, że sumienie jednostki, niewspierane przez normy moralne oraz instytucje i sankcje, może być przyćmione, a jego decyzje mogą być nietrafne, czysto subiektywne.

Istnieje uzasadnione przypuszczenie, że część katolików pojmuje sumienie jako instancję całkowicie autonomiczną w podejmowaniu decyzji. Uznają oni stanowisko Magisterium Kościoła w kwestiach moralnych za zbyt katerygiczne, wywołujące u wiernych niepotrzebne konflikty moralne. Jednostka powinna stać się – według tego ujęcia – autonomiczną wobec każdej sytuacji codziennej i niecodziennej, w końcu stać się samodzielnym twórcą sensu swojego życia. Chce ona sobie przyswoić z życia tyle, ile zaplanuje, i nikt, w tym także Kościół, nie powinien jej przeszkadzać. Autentyczność staje się wartością naczelną i tworzy ramy dla indywidualnej samorealizacji. Religia, a tym bardziej Kościół, przestaje być najwyższą wartością, według której dokonuje się wyboru między alternatywnymi kierunkami działania.

Spółeczeństwa współczesne, które nie gwarantują żadnych wartości moralnych uznawanych za bezwzględnie obowiązujące, oferując w zamian wiele różnorodnych dróg rozwoju osobowości, stają się – przynajmniej pośrednio – źródłem niepokojów egzystencjalnych i kryzysów związanych z poczuciem sensu i orientacji. W tych warunkach pytanie o sens staje się jednym z decydujących pytań naszego wieku. Znalezienie odpowiedzi na pytanie, po co człowiek żyje, do jakiego celu zmierza jego życie, czyni to życie sensownym i pozwala patrzeć z nadzieją w przyszłość oraz znaleźć równowagę między potrzebami własnego rozwoju a obowiązkami wobec innych ludzi i szerszych grup społecznych.

Publiczna sfera życia jest w wysokim stopniu zinstytucjonalizowana i zbiurokratyzowana, naznaczona racjonalnością, nie jest w stanie dostarczyć wzmocnienia jednostkowego znaczenia i sensu. Sfera prywatna podlega procesom dezinstytucjonalizacji i również nie jest w stanie dostarczyć zintegrowanego systemu znaczeń, który by nadawał sens jednostkowemu doświadczeniu życiowemu. Nowoczesność (modernizacja) niesie więc ze sobą kryzys znaczeń dla jednostki, swoisty permanentny kryzys tożsamości osobowej, który objawia się psychologiczną anomią czy doświadczeniem duchowej bezdomności³¹.

³⁰ P. L. Berger, *Pytania o wiarę. Sceptyczna zachęta do chrześcijaństwa*, tł. J. Łoziński. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2007, s. 228-232.

³¹ J. Davidson Hunter, *Nowe religie: de-modernizacja i protest przeciw modernizacji*, (w:) B. Mikołajewska (red.), *Zjawisko wspólnoty* (Wybór tekstów), Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, Warszawa 1989, s. 338-339.

Wydaje się, że wielu katolików, w tym szczególnie młodych, oczekuje, że Kościół nie tyle będzie akcentował reguły i zakazy dyscyplinujące wiernych w sprawach moralności małżeńsko-rodzinnej (zwłaszcza w sprawach seksualnych), ale będzie wykazywał więcej zaufania do wiernych i ich kompetencji moralnych. Większość młodych ludzi ceni małżeństwo i rodzinę, poszukuje miłości z związkach partnerskich, Kościół mógłby wspierać ich w dążeniach do realizacji „wyższych” wartości i norm moralnych. Przekładanie pewnych reguł o charakterze idealnym powiększa - tak sądzą niektórzy – dystans katolików wobec doktryny moralnej Kościoła katolickiego. Pluralizacja moralna stanowi większe wyzwanie dla Kościoła, niż pluralizacja religijna³².

Moralność relatywistyczna w kontekście pluralizmu społeczno-kulturowego

Przejście od „świata losu” (społeczeństwo tradycyjne, społeczeństwo kierowane totalitarnie), do „świata wyboru” (społeczeństwo pluralistyczne) zmienia się nie tylko stosunek ludzi do ogólnych norm moralnych, ale poszerza się sfera relatywizmu w wielu innych dziedzinach życia. Pluralizacja znaczeń i wartości oraz ich niestabilność są cechami tzw. nowoczesnej mentalności i są doświadczane masowo przez wielu ludzi. Trudno w tym świecie utrzymać przez dłuższy czas bezwzględność pewności, często jednostka staje w obliczu zagrożenia anomią społeczno-moralną. „Nowoczesność jest więc wielkim relatywizującym kotłem. Ale nowoczesność sama jest także relatywnym zjawiskiem – jest to przecież tylko jeden moment w historycznym pochodzie ludzkiej świadomości. Nie jest ani jego uwieńczeniem, ani kulminacją, ani zakończeniem”³³.

Według Petera L. Bergera reakcją na pluralizm charakterystyczny dla nowoczesności i pociągający za sobą sekularyzację, są relatywizm i fundamentalizm, zarówno w odniesieniu do prawdy, jak i wiary oraz moralności. Te dwie pozornie sprzeczne postawy wobec wiary i moralności wzajemnie się wzmacniają („napędzają”). Współcześnie jest możliwa wiara religijna bez teologicznej pewności, a pewna doza wątpliwości jest nawet pożądana, by wiara nie stała się zbyt dziecinna w obliczu dorosłych dylematów. „Relatywizm reaguje na ten dylemat z minimalizowaniem (albo wyeliminowaniem) zakresu władzy religijnej i zanegowaniem istnienia jakiegokolwiek niezmiennego prawdy. Fundamentalizm maksymalizuje (albo totalizuje) zakres władzy religijnej i jeszcze większymi literami wpisuje na sztandarach swoje pewniki. Żadna z tych metod nie jest historycznie normalna. Każde społeczeństwo miało sferę niepodważalnych wartości i przekonań oraz sferę podlegającą zakwestionowaniu. Ponadto w każdym społeczeństwie przynależność do danej religii była równoznaczna z przynależnością do wspólnoty, co oznaczało, że każdy mógł sobie prywatnie uważać, co tylko

³² P. L. Berger, A. C. Zijderfeld, *Lob des Zweifels. Was ein überzeugender Glaube braucht* (tł. z am. B. Schellenberger), Kreuz Verlag, Freiburg im Breisgau 2010, s. 34.

³³ P. L. Berger, *Modernizacja jako uniwersalizacja herezji*, (w:) B. Mikołajewska (red.), *Zjawisko wspólnoty. (Wybór tekstów)*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, Warszawa 1989 s. 410.

chciał, a mimo to nie groziło mu, że zostanie usunięty ze wspólnoty religijnej. Innymi słowy, większość tradycyjnych społeczeństw posiadała ujścia dla ludzkiej ciekawości i dla pewnych rodzajów nonkonformizmu”³⁴.

O ile relatywizm prowadzi do rozbijania zinstytucjonalizowanej religijności, jej fragmentaryzacji i selektywności, o tyle fundamentalizm charakteryzujący ludzi szukających w religii lepszego zrozumienia otaczającego nas świata i lepszego w nim miejsca prowadzi do konsolidowania rozmytej tożsamości religijnej i często do utwierdzania się religijności kościelnej. Może to także oznaczać, że każdy jest w jakimś stopniu skazany na konstruowanie własnej tożsamości religijnej, a życie religijne jest czymś nie tylko danym, lecz raczej zadaniem. W odniesieniu do życia religijnego obowiązują te same reguły, co w odniesieniu do innych sfer życia społecznego, np. moralnego.

Upowszechniający się we współczesnych społeczeństwach pluralizm społeczno-kulturowy relatywizuje moralność zarówno w wymiarach instytucjonalnych, jak i w świadomości jednostek. „Relatywizacja ta oczywiście się zwiększa, gdy państwo nie próbuje narzucić jednolitych przekonań i wartości drogą przymusu. Jednak, jak pokazuje los współczesnych reżimów totalitarnych, nawet gdy państwo podejmuje taką próbę, bardzo trudno jest położyć tamę w każdej formie skażenia poznawczego. Obecnie mamy do czynienia z prawdziwym rynkiem światopoglądów i moralności”³⁵. W sprawach moralności ludzie wyznają różne wartości, uznają odmienne normy, wybierają swoje opcje, deklarują preferencje czy styl życia. Budują samodzielnie swoją własną mozaikę znaczeń i norm (konstruktorzy moralności), swoistą stylistykę własnego życia, łącznie z jego sensem (typ majsterkowicza). W życiu społecznym jesteśmy wciąż konfrontowani z nowymi aktorami społecznymi, co pociąga za sobą swoistą karuzelę wyborów i decyzji. Różnorodność wartości, norm i stylów życia, między którymi trzeba wybierać, pociąga za sobą problematyzację przekonań w świadomości jednostek.

Ambiwalencja charakteryzująca społeczeństwa ponowoczesne oddziałuje na sferę przekonań i działań moralnych. „Efekt netto owej przemiany można podsumować następująco: <Pewność staje się o wiele trudniejsza do osiągnięcia>. Oznacza to, że nawet jeśli nadal deklaruje się te same tradycyjne przekonania i wartości, to zmieniła się forma tej deklaracji. Inaczej mówiąc, to, co wyznajemy, może się nie zmieniać, ale jak to robimy – owszem. Przez wielu ludzi, przynajmniej w początkowym stadium tego procesu, owa zmiana odbierana jest jako wielkie wyzwolenie – którym faktycznie zresztą jest. Po pewnym czasie jednak może ona być odbierana jako ciężar, od którego człowiek chce się uwolnić. Następuje często rozpaczliwe poszukiwanie pewności, a tam gdzie jest popyt, znajdzie się i podaż. To jest właśnie moment, w którym na scenę wkraczają fundamentaliści”³⁶. Utrata pewności i ambiwalencja, konieczność przekonywania i negocjowania, czego doświadcza wielu ludzi współczesnych, jest związana z erozją tradycji w jej

³⁴ P. L. Berger, *Zasada wątpliwości. Poza relatywizmem i fundamentalizmem*, tł. T. Bieroń. „Dziennik” 2008, nr 93 (dodatek „Europa”, nr 16), s. 14.

³⁵ P. L. Berger, *Pytania o wiarę. Sceptyczna zachęta do chrześcijaństwa*, tł. J. Łoziński. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2007, s. 9.

³⁶ Tamże s. 9.

różnych postaciach. Erozja tradycji nie jest jednak tendencją nieodwracalną, wciąż powstają i utrwalają się nowe tradycje. Dotyczy to także moralności.

Badania socjologiczne wskazują na upowszechniający się relatywizm moralny, zwłaszcza wśród ludzi młodych, lepiej wykształconych i mieszkających w wielkich miastach. Wyrażają oni pogląd, że w wielu kwestiach moralnych nie ma jedynie słusznych odpowiedzi. Osoby o postawach relatywistycznych będą bardziej interesować się skutkami działań niż zasadami, będą skłonni do kompromisu z mniejszym złem, nawet za cenę zła moralnego. Taki pogląd zdają się prezentować Brigitte Berger i Peter L. Berger. „Tradycjoniści wszelkiego rodzaju nie przestają powtarzać, że istnieją wartości absolutne. Nie mamy zamiaru spierać się z tym poglądem. Naszym zdaniem problem polega na tym, że nie bardzo wiadomo, jakie są to wartości absolutne. Nie jesteśmy w stanie – pozostając w granicach uczciwości – zaakceptować w całości żadnej określonej tradycji moralnej jako oczywistego przejawu woli Boskiej, prawa naturalnego, czy rozumu. Uważamy natomiast, że historia jest bezustannym odkrywaniem, zaciemnianiem i ponownym wyjawianiem intuicji moralnych. Niektórych jesteśmy pewni – tego na przykład, że jednostka ludzka ma wartość nieskończoną, a działania i instytucje, które temu zaprzeczają, są moralnie odrażające. Mimo tego nie jesteśmy w stanie bez zastrzeżeń przyjąć żadnej określonej tradycji niosącej ze sobą to przekonanie. Nie jest to ani przejawem <utilitaryzmu>, ani też apodyktycznej pewności, którą tak lubią manifestować tradycjoniści. Napiwszy się ze źródła relatywizmu, nie potrafimy już udawać, że tego nie uczyniliśmy”³⁷.

Niezależnie od tego, czy zjawiska te określimy mianem permissywności czy relatywizmu moralnego, mamy do czynienia z osłabieniem więzi moralnych, a nawet swoistą pragmatyzacją stosunków międzyludzkich. Warto jednak podkreślić, że nawet w społeczeństwach naznaczonych piętnem relatywizmu moralnego można niekiedy zaobserwować swoistą erupcję moralnej pewności i protestu, które ujawniają się wtedy, gdy trzeba stawić czoła głębokiemu złu pojawiającemu się w relacjach międzyludzkich. Będą to marsze i protesty przeciwko bezsensownym i makabrycznym zbrodniom, masowe poparcie dla inicjatyw propokojowych itp.³⁸

Pomiędzy tymi ujęciami krańcowymi istnieje wiele form pośrednich, o większej lub słabszej sile relatywizmu i absolutyzmu („twardy” i „miękki”). Relatywizm w znaczeniu wulgarnym oznacza pogląd, że skoro wszystko jest względne, to wszystko jest tak samo dobre (nihilizm aksjologiczny). „Poczucie względności świetnie przedstawił w klasyczny sposób Pascal mówiąc, że co jest słuszne po jednej stronie Pirenejów, jest błędem po drugiej stronie. Nie ma to bynajmniej oznaczać, iż prawda nie istnieje, a już zupełnie nie należy o taki pogląd podejrzewać Pascala. Ale poczucie względności utrudnia traktowanie przekonań jako danych i oczywistych, co zawsze było charakterystyczne dla przekonań

³⁷ B. Berger, P. L. Berger, *Nasz konserwatyzm*, tł. M. Tabin, „Aneks. Kwartalnik Polityczny”, 1989 nr 53, s. 122.

³⁸ P. L. Berger, *Questions of Faith. A Skeptical Affirmation of Christianity*, Wiley-Blackwell Malden 2004, s. 157.

wypływających z tradycji. Kto doświadczył tej względności, może nawet mieć bardzo zdecydowane poglądy, ale zawsze pozostanie świadom, że je *wybrał*³⁹.

Peter L. Berger wskazuje na dwa skrajne rozwiązania, będące reakcją na nowoczesny pluralizm: relatywizm i fundamentalizm, które *per saldo* źle służą racjonalnej debacie publicznej w kwestiach moralnych, a racjonalny spór moralny musi odbywać się w warunkach niepewności. Relatywiści twierdzą, że moralność nie podlega analizie racjonalnej, wszystkie wybory moralne w jednakowym stopniu są pozbawione podstaw, jednakowo słuszne lub jednakowo banalne. Większość relatywistów neguje istnienie jakichkolwiek aksjomatów moralnych, aprobując tezę, że wszystkie moralne narracje są równoprawne, a wybór między nimi nosi znamiona arbitralności. Fundamentalisci odwołują się do pewników moralnych, np. tych wynikających z przykazań Bożych i usiłują je przywrócić naszej świadomości. „Zarówno relatywizm, jak i fundamentalizm są złe dla porządku społecznego, zwłaszcza w demokracji. Relatywizm podkopuje wspólny system wartości (<zbiоровe sumienie>, by posłużyć się terminologią Émila Durkheima), bez którego społeczeństwo nie może na dłuższą metę funkcjonować. Z kolei fundamentalizm albo wykazuje skłonności totalitarne, albo – w wersji minimalistycznej – bałkanizuje społeczeństwo na zwaśnione obozy, które nie umieją się ze sobą porozumieć, co zagraża spokojowi społecznemu i kulturze kompromisu, bez której demokracja nie może przetrwać. Konieczne jest zatem możliwe jak największe ograniczenie zasięgu oddziaływania zarówno relatywizmu, jak i fundamentalizmu”⁴⁰.

Relatywizm moralny znalazł najpełniejszy wyraz w teoriach postmodernistycznych, zaprzeczających samej możliwości istnienia obiektywnych kryteriów słuszności moralnej. Socjolog amerykański Peter L. Berger wyraża pogląd, że istnieją sądy moralne – nawet jeżeli są uzależnione od naszego miejsca w czasie i przestrzeni – które osiągają wysoki stopień pewności. „Niewolnictwo i tortury są tu dobrym przykładem. Nie jestem gotów twierdzić, że moje moralne potępienie tortur to kwestia smaku lub że jest to jedynie hipoteza. Jestem pewien, że tortury to całkowicie niedopuszczalne moralne zło. I żaden argument, że mój pogląd byłby inny, gdybym był, na przykład, sędzią pokoju w Anglii Tudorów, nie sprawi, że to przekonanie zmienię. Sądy moralne wynikają z określonego postrzegania kondycji ludzkiej, uformowanego w trakcie określonych wydarzeń historycznych, lecz geneza ta nie uzasadnia ich słuszności. Einstein nie wymyśliłby teorii względności, gdyby był chłopem żyjącym w starożytnym Egipcie, lecz to oczywiste stwierdzenie nie obala owej teorii. Odkrycia naukowe Einsteina to nie to samo, co jego przekonania moralne, jednak ani jednych, ani drugich nie da się potwierdzić lub obalić, wskazując na ich społeczny i historyczny kontekst. Istnieją pewniki moralne, które opierają się relatywizacji”⁴¹.

³⁹ B. Berger, P. L. Berger, *Nasz konserwatyzm...*, op. cit., s. 118; P. L. Berger, *Dialog zwischen religiösen Traditionen in einem Zeitalter der Relativität*, Mohr Siebeck, Tübingen 2011.

⁴⁰ P. L. Berger, *Zasada wątpliwości. Poza relatywizmem i fundamentalizmem*, „Dziennik” 2008b nr 93 (dodatek „Europa”, nr 16), s. 14.

⁴¹ P. L. Berger, *Pytania o wiarę. Sceptyczna zachęta do chrześcijaństwa*, tł. J. Łoziński. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2007, s. 17-18.

Teza o związku modernizacji społecznej z relatywizmem moralnym wydaje się potwierdzona w wielu badaniach socjologicznych i w badaniach opinii publicznej. Pogląd, że istnieją trwałe zasady pozwalające odróżniać dobro i zło moralne, jest charakterystyczny dla mniejszości społeczeństw zachodnioeuropejskich. Nasilają się tendencje do traktowania zasad moralnych jako względnych, uzależnionych od sytuacji i zmieniających się okoliczności. „Zgodnie z przewidywaniami teorii modernizacji i postmodernizmu, w rozwiniętych krajach zachodnioeuropejskich występuje wzrastająca permissywność wobec odstępstw od norm moralności osobistej. Trend ten nie dotyczy jednak sfery życia publicznego: w państwach Unii przeważa (a nawet nieco wzrasta) potępanie wykroczeń przeciw normom moralności obywatelskiej. Świadczy to o charakterystycznym dla nowoczesności procesie różnicowania się, wyodrębniania, fragmentaryzacji i autonomizacji poszczególnych sfer wartości kulturowych”⁴². W tym kontekście mówi się o trendzie uspołeczniania świadomości moralnej, wyrażającej się we wspieraniu norm służących ochronie wspólnych dóbr i interesów zbiorowości. „Przemianom tym towarzyszy wzrastająca refleksyjność świadomości moralnej, reinterpretacja norm w świetle różnorodnych wartości, swoiście powiązanych z poszczególnymi sferami moralności”⁴³.

Socjolog amerykański Peter L. Berger twierdzi, że w jego przeświadczeniach moralnych niewiele zmieniłoby się, gdyby nagle stał się ateistą. Zastrzega jednak, że wierzący uważają, że są pewne powinności wobec Boga, które dla ateisty nie mają żadnego sensu, i że są powinności wobec samego siebie, a także wobec natury ożywionej i nieożywionej, które trochę odmiennie przedstawiałyby się z religijnego i ateistycznego punktu widzenia. Niemniej jednak zdecydowana większość moralnych przeświadczeń odnosi się do relacji z innymi ludźmi i w odniesieniu do nich zostanie ateistą nic lub niewiele by zmieniło. W konsekwencji Berger wyraża wątpliwość w słuszność rozpowszechnionego poglądu, że tylko religia może dać solidną podstawę dla moralności. Wskazuje, że „empiryczna historia chrześcijaństwa dostarcza bardzo silnych argumentów przeciw wiązaniu religii z moralnością. Oczywiście, były osoby o wysokim morale, które to postawy takiej czerpały bardzo silną motywację z chrześcijaństwa, ale mamy także niekończący się ciąg oburzających moralnie czynów, których dopuszczali się chrześcijanie i chrześcijańskie Kościoły, a działania swe wspierali argumentami zaczerpniętymi z chrześcijańskiej teologii. Mam bardzo silne poczucie, że ta druga strona jest znacznie liczniejsza”⁴⁴.

Berger nie przeczy, że wiara w Boga dostarcza wszystkim moralnym osądom i czynom transcendentnego znaczenia i ontologicznych podstaw oraz że chrześcijaństwo odegrało ważną rolę w formowaniu moralnych przeświadczeń, ale nie jest podstawą jedyną. Wskazuje on na rolę moralnego instynktu, który jest niezależny od wiary w Boga. Nawet w sytuacji powszechnej relatywności wartości

⁴² A. Jasińska-Kania, *Przekształcenia moralności w Polsce i w Europie*, (w:) M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002 s. 414.

⁴³ Tamże s. 415.

⁴⁴ P. L. Berger, *Pytania o wiarę...*, op. cit., s. 227.

moralnych zdarzają się przypadki wybuchu moralnej pewności w obliczu określonych postaci zła. Uznanie dla wartości moralnych wypływa z jakiejś podstawowej zasady moralnej mówiącej, że każdy człowiek ma niepoliczalną wrodzoną wartość⁴⁵.

Swoje własne stanowisko Peter L. Berger streszcza następująco: „Pozwolę sobie na osobiste wyznanie: moja wiara religijna obywa się bez teologicznej pewności, natomiast pewne oceny moralne formułuję z całkowitym przekonaniem, nawet kiedy podsuwa mi się relatywizujące kontrargumenty. Jestem na przykład przekonany, że niewolnictwo stanowi naruszenie samych podstaw człowieczeństwa i nie wpływa na ten osąd świadomość, że przez większość dziejów ludzkości i w większości społeczeństw niewolnictwo uchodziło za instytucję całkowicie dopuszczalną, a nawet naturalną. Po głębszym zastanowieniu nad swoją pewnością w niektórych kwestiach moralnych dochodzę do wniosku, że wypływa ona z pewnej podstawowej zasady moralnej: każdy człowiek posiada niepoliczalną wrodzoną wartość. Z zasady tej wynikają wszystkie tezy dotyczące ludzkich praw i swobód. Dewiza ta pozwala jednak tylko precyzyjniej sformułować pytanie, ale nie daje odpowiedzi. Nawet jeśli zidentyfikujemy źródło naszej moralnej pewności – Tora, Nowy Testament, filozofia grecka, prawo rzymskie, oświecenie czy jeszcze coś innego – nie udowodnimy w ten sposób, że wyznawane przez nas wartości moralne są słuszne. Istnieją różne sposoby uzasadniania moralnej powinności, a tym samym uniwersalnej obowiązywalności ocen moralnych, ale wszystkie one są w jakiś sposób problematyczne”⁴⁶.

Według Petera L. Bergera ani relatywizm ani fundamentalizm nie są dobrymi propozycjami dla dzisiejszego społeczeństwa. Potrzebne jest stanowisko pośrednie, które docenia zasady moralne, ale uznaje wątpliwości w kwestii ich praktycznego stosowania. Jeżeli nawet relatywizacja przekonań może być doświadczana najpierw jako wyzwolenie, to później to poczucie wyzwolenia może budzić lęk lub panikę, wynikającą ze świadomości, że nie można już znaleźć wskazówek i psychicznego oparcia w pewnikach tradycji. Trzeba ustawicznie dokonywać wyborów. Relatywizm i fundamentalizm są próbami ucieczki od tej konieczności. Osoby, które Berger nazywa „poważnymi modernistami”, biorą na siebie obowiązek moralnego wyboru w sytuacji nieuniknionej niepewności i starają się z niego jak najlepiej wywiązać. W praktycznym działaniu powinna obowiązywać zasada wątpliwości i umiarkowanie⁴⁷.

Proponowana przez Bergera etyka wątpliwości jest rozwiązaniem pośrednim między relatywizmem i fundamentalizmem. Ważne w tej propozycji jest to, że wskazuje ona na potrzebę zasad moralnych w życiu. Podejmowanie decyzji moralnych w warunkach niepewności ma w sobie coś z heroizmu i być może nie jest rozwiązaniem odpowiednim dla ludzi „przeciętnych”, którzy nie są i nie będą „poważnymi modernistami”. Przyznawana jednostce wolność musi być

⁴⁵ Tamże, s. 226-231.

⁴⁶ P. L. Berger, *Etyka społeczna w świecie postsocjalistycznym*, „Frist Things. Edycja Polska” 2008a nr 6, s. 15.

⁴⁷ P. L. Berger, *Zasada wątpliwości. Poza relatywizmem i fundamentalizmem*, „Dziennik” 2008 nr 93 (dodatek „Europa”, nr 16), s. 14.

związana z odpowiedzialnością i samokontrolą ze względu na powiązania z innymi ludźmi, którzy mają podobnie jak my prawo do wolności i realizowania własnego dobra. Nie jest łatwo, jeśli w ogóle możliwe, żyć w świecie pozbawionym trwałych punktów oparcia i orientacji.

Propozycja Petera L. Bergera jest nie do przyjęcia z punktu widzenia doktryny Kościoła katolickiego. W sytuacji niepewności trzeba rozstrzygać na korzyść tego, kogo ono dotyczy. Jeżeli nawet nie mamy pewności co do tego, czy płód jest człowiekiem (osobą), to już wystarczy, by odnosić się do niego jak do człowieka. Człowiek rozwija się biologicznie, psychicznie i duchowo, jednakże na każdym etapie swojego rozwoju jest człowiekiem. Poszczególne sprawności człowiek rozwija z biegiem czasu, ale samo człowieczeństwo, bycie osobą ludzką jest niestopniowalne. Człowiek żyje, kompletny w swej osobowej strukturze i funkcjach.

Uwagi końcowe

W warunkach współczesnych są coraz bardziej podważane stabilne środowiska społeczne poprzez masową migrację, wieloaspektową masową komunikację społeczną (eksplozja informacji dzięki rewolucji komputerowej), urbanizację, globalizację. To wszystko powoduje ogromny wzrost umiejętności uzyskiwania dostępu do alternatywnych sposobów podejścia do rzeczywistości. Ludzie stoją w obliczu coraz bardziej zróżnicowanych przekonań, wartości i norm oraz stylów życia i dlatego muszą między nimi wybierać. Współczesność problematyzuje to, co kiedyś uchodziło za oczywiste (pluralizm społeczno-kulturowy). W sytuacji, w której istnieje wiele przekonań i człowiek musi między nimi wybierać, coraz trudniej jest osiągnąć pewność w kwestiach wiary⁴⁸. Indywidualne preferencje, zainteresowania i subiektywne hierarchie wartości stają się wiodącymi kryteriami podejmowanych decyzji dotyczących wiary religijnej. Wiara przestała być przeznaczeniem (losem), staje się kwestią wyboru. Żyjemy w społeczeństwach o rozbudowanej kulturze wolnościowej i lansowanych imperatywach zmiany. „Posługując się grą słów, można powiedzieć, że jedni wybierają się poza Kościół, podczas gdy inni – wybierają się do Kościoła”⁴⁹.

Nowoczesność – twierdzi Peter L. Berger i Anton C. Zijderveld – pociąga za sobą różnorodność i dezinstytucjonalizację. Przynależność do danej religii nabiera charakteru wolnego wyboru. Kościoły chrześcijańskie przestają być religijnymi monopolami, stają się stowarzyszeniami społecznymi. Dobrowolny charakter przynależności do religii oznacza, że ludzie mają większe szanse modyfikacji oficjalnych doktryn czy praktyk uznawanych przez Kościoły. Kościół katolicki oparty na strukturze hierarchicznej z trudem reaguje na tę nową sytuację, która oznacza zmianę zarówno treści, jak i rozumienia religii. Różnorodność religii, Kościołów, wyznań, ugrupowań religijnych, sekt, nowych ruchów religijnych i parareligijnych we współczesnym świecie powoduje, że wielu katolików określa

⁴⁸ P. L. Berger, *Pytania o wiarę...*, op. cit., s. 17.

⁴⁹ *Trzeba ruszyć głowę. Ks. prof. Paul M. Zulehner w rozmowie z Markiem Zającem*. „Tygodnik Powszechny” 2011 nr 39, s. 4.

swoją autoidentyfikację wyznaniową „jestem katolikiem, ale ...”. To „ale” oznacza, że dany człowiek np. nie wierzy w nieomylność papieża czy odrzuca niektóre reguły moralne uznawane przez jego Kościół. Różnorodność, zwana najczęściej pluralizacją, zmienia także relacje młodzieży z instytucjami religijnymi, które teraz rywalizują ze sobą na wolnym czy względnie wolnym rynku idei. Według Bergera i Zijderveld pluralizacja wartości, które stanowią fundament moralności, jest trudniejsza do zaakceptowania przez Kościoły niż pluralizacja religijna⁵⁰. Relatywizm religijny jak i moralny, będący niekiedy konsekwencją pluralizmu, zagraża religijnej tożsamości osoby, dezorientuje on człowieka w odniesieniu do tego, co jest w życiu ważne i na czym polega dobre życie. Wierzący pozostaje wciąż w procesie uczenia się.

Pluralizm społeczno-kulturowy przynosi ze sobą relatywizację tradycyjnych orientacji normatywnych. W świecie przednowoczesnym, w którym panował w miarę koherentny system wartości i norm kulturowych, wartości i normy miały charakter niepodważalny i wyznaczały sposoby działania jednostek. Człowiek miał w praktyce niewiele opcji do wyboru. Między obiektywną i subiektywną tożsamością istniała daleko idąca symetria. W warunkach nowoczesności poszerza się przestrzeń wolności, ale równocześnie jednostka traci swoją dawną pewność i bezpieczeństwo na rzecz zmiennych przekonań, opinii, poglądów i preferencji. Nowoczesna wolność i nowoczesna samotność są nierozzerwalnie związane i ucieczka od jednej oznacza automatycznie ucieczkę od drugiej. Pluralizm staje się ważną częścią składową nowoczesnego życia, a tzw. heretycki imperatyw zmusza do podejmowania decyzji. Na pluralistycznym „rynku idei” przybywa wciąż aktorów kierujących się własną logiką i sposobami interpretacji życia. Pluralizm społeczno-kulturowy i moralny, wskazujący na obecnym etapie rozwoju cechy nieodwracalnego zjawiska, stanowi poważne wyzwanie dla wszystkich odpowiedzialnych za kształt życia społecznego i moralnego.

Procesy społeczne, zwłaszcza natury moralnej, są trudno przewidywalne, i to, co w obecnym momencie wydaje się mało realne, w innych zmieniających się okolicznościach staje się prawdopodobne. Jest to scenariusz zmian społecznych możliwy, może nawet prawdopodobny, ale niewyznaczony deterministycznymi koniecznościami. Nauki społeczne – jak zauważył socjolog amerykański Peter L. Berger – nie są w stanie dostarczyć niezawodnych przewidywań. Wszystkie tendencje i trendy mogą ulegać przekształceniom, przebiegać właściwymi sobie drogami. Przewidywany scenariusz zmian wartości i norm moralnych w społeczeństwach współczesnych ma tylko charakter hipotetyczny⁵¹. Przyszłość jest dla socjologa jedynie kwestią oszacowania szans czy prawdopodobieństwa

⁵⁰ P. L. Berger, A. C. Zijderveld, *Pochwała wątpliwości. Jak mieć przekonania i nie stać się fanatykiem*, tł. S. Baranowski, Wydawnictwo vis à vis. Kraków 2010, s. 32-35; P. L. Berger, *Religion as a Transnational Force*, (w:) *Transnationale Vergesellschaftungen*, Verhandlungen des 35. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Frankfurt am Main 2010. Bd. 1. Hrsg. von Hans-Georg Soeffner, Springer Fachmedien. Wiesbaden 2013 s. 32-35.

⁵¹ P. L. Berger, *Religia i nowoczesność*. Rozmowa z amerykańskim socjologiem religii Peterem L. Bergerem, „Europa. Miesięcznik Idei” 2012 nr 5, s. 26.

utrzymania się dotychczasowych tendencji, lub przeciwnie, osłabienia czy nawet odwrócenia dotychczasowych trendów rozwojowych.

Rozpad wartości i norm nie jest jakąś dziejową koniecznością, nawet jeżeli ta tendencja wydaje się współcześnie bardzo ważna. Warto w tym kontekście przypomnieć słowa Petera L. Bergera: „Trendy społeczne nie działają na zasadzie nieuchronnej, niezależnej od idei i działań ludzkich. Nowoczesność jako taka nie jest żadną siłą natury, lecz rezultatem praktyki ludzi myślących i działających w określony sposób. Nie ma więc takiej przedustawnej konieczności, zgodnie z którą nowoczesne społeczeństwa muszą być z istoty świeckie. Czy się takie staną, zależy od naszych działań: od świadomych wyborów jednostek, niezamierzonych następstw tych wyborów, a także walk o władzę i wpływy między różnymi grupami”⁵².

Socjolog o orientacji empirycznej koncentruje się na opisie wartości moralnych uznawanych w jakiejś grupie społecznej lub w całym społeczeństwie, starając się zachować dystans wobec badanych zjawisk tak, aby nie dochodziły do głosu jego własne poglądy i przekonania. Socjolog nie posiada jakichś szczególnych kwalifikacji do wypowiedzania się na temat tego co być powinno. Nie jest zdolny logicznie wyprowadzać wartości z faktów. Jego kwalifikacje zawodowe sprowadzają się do wyuczonej zdolności oceniania empirycznych świadectw. Na tę zdolność składają się: a) umiejętność widzenia rzeczy i oceniania sytuacji; b) odsuwania na bok własnych uczuć i przekonań, aby lepiej zrozumieć uczucia i przekonania innych ludzi; c) umiejętność słuchania raczej niż głoszenia poglądów; d) realistyczne spojrzenie na rzeczywistość, nawet gdyby odbiegała ona daleko od naszych życzeń⁵³. Tak uprawiał socjologię religii i moralności socjolog amerykański Peter L. Berger.

Bibliografia

Adamczyk G., *Przemiany moralności w polskim społeczeństwie między mitem a rzeczywistością. W kręgu socjologii Janusza Mariańskiego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7/2015 nr 2.

Bauman Z., *Etyka ponowoczesna*, Tł. J. Bauman, J. Tokarska-Bakir. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.

Berger B., Berger P. L., *Nasz konserwatyzm*, tł. M. Tabin, „Aneks. Kwartalnik Polityczny”, 1989 nr 53.

Berger P. L., *Dialog zwischen religiösen Traditionen in einem Zeitalter der Relativität*, Mohr Siebeck, Tübingen 2011.

Berger P. L., *Questions of Faith. A Skeptical Affirmation of Christianity*, Wiley-Blackwell Malden 2004.

⁵² P. L. Berger, *Alternatywne nowoczesności*, tł. A. Bielik-Robson, <http://www.newsweek.pl/> (dostęp: 15.06.2019).

⁵³ P. L. Berger, *Moralność a działania polityczne*, „Ameryka” 1989 nr 232, s. 3.

- Berger P. L., *Alternatywne nowoczesności*, tł. A. Bielik-Robson, <http://www.newsweek.pl/> (dostęp: 15.06.2019).
- Berger P. L., *An die Stelle von Gewissheiten sind Meinungen getreten. Der Taumel der Befreiung und das wachsende Unbehagen darüber*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” 1998 nr 105.
- Berger P. L., *Erlösender Glaube? Fragen an das Christentum*, Walter de Gruyter Verlag, Berlin 2006.
- Berger P. L., *Etyka społeczna w świecie postsocjalistycznym*, tł. J. J. Franczak, A. Kowal, „First Things. Edycja Polska”, 2008 nr 6.
- Berger P. L., *Etyka społeczna w świecie postsocjalistycznym*, „First Things. Edycja Polska” 2008a nr 6, s. 15.
- Berger P. L., *Hansfried Kellner. Für eine neue Soziologie. Ein Essay über Methode und Profession*, FISCHER Taschenbuch, Frankfurt amMain 1984.
- Berger P. L., *Im Morgenlicht der Erinnerung. Eine Kindheit in turbulenter Zeit*, Molden Verlag. Wien-Graz-Klagenfurt 2008.
- Berger P. L., Luckmann T., *Modernität, Pluralismus und Sinnkrise. Die Orientierung des modernen Menschen*, Verlag Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 1995.
- Berger P. L., *Między relatywizmem a fundamentalizmem*, tł. R. Lewandowski, „W drodze” 2007 nr 9.
- Berger P. L., *Modernizacja jako uniwersalizacja herezji*, (w:) B. Mikołajewska (red.), *Zjawisko wspólnoty. (Wybór tekstów)*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW. Warszawa 1989.
- Berger P. L., *Modernizacja jako uniwersalizacja herezji*, (w:) H. Grzymała-Moszczyńska (red.), *Religia a życie codzienne. Wybór tekstów*. T. 1, wydawnictwo Instytut Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1990.
- Berger P. L., *Moralność a działania polityczne*, „Ameryka” 1989 nr 232.
- Berger P. L., *Pluralistische Angebote: Kirche auf dem Markt?* (w:) *Leben im Angebot – das Angebot des Lebens. Protestantische Orientierung in der modernen Welt*, Synode der Evangelischen Kirche in Deutschland. Gütersloh 1994.
- Berger P. L., *Pytania o wiarę. Sceptyczna zachęta do chrześcijaństwa*, tł. J. Łoziński. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2007.
- Berger P. L., *Religia i nowoczesność*. Rozmowa z amerykańskim socjologiem religii Peterem L. Bergerem, „Europa. Miesięcznik Idei” 2012 nr 5.
- Berger P. L., *Religion as a Transnational Force*, (w:) *Transnationale Vergesellschaftungen*, Verhandlungen des 35. Kongresses der Deutschen

Gesellschaft für Soziologie in Frankfurt am Main 2010. Bd. 1. Hrsg. von Hans-Georg Soeffner, Springer Fachmedien. Wiesbaden 2013.

Berger P. L., *Sehnsucht nach Sinn. Glauben in einer Zeit der Leichtgläubigkeit*, Kamphausen J. Verlag. Frankfurt am Main 1994.

Berger P. L., Weiße W., *Im Gespräch: Religiöse Pluralität und gesellschaftlicher Zusammenhalt*, (w:) *Religiöse Differenz als Chance? Positionen, Kontroversen, Perspektiven*, Hrsg. von W. Weiße, H.- M. Gutmann, Waxmann, Münster 2010.

Berger P. L., *Zaproszenie do socjologii*, tł. J. Stawiński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.

Berger P. L., *Zasada wątpliwości. Poza relatywizmem i fundamentalizmem*, „Dziennik” 2008 nr 93 (dodatek „Europa”, nr 16).

Berger P. L., Zijderveld A. C., *Lob des Zweifels. Was ein überzeugender Glaube braucht* (tł. z am. B. Schellenberger), Kreuz Verlag, Freiburg im Breisgau 2010.

Berger P. L., Zijderveld A. C., *Pochwała wątpliwości. Jak mieć przekonania i nie stać się fanatykiem*, tł. S. Baranowski, Wydawnictwo vis à vis. Kraków 2010.

Berger P. L., *Zur Soziologie kognitiver Minderheiten*, „Internationale Dialog Zeitschrift“ 2/1964 nr 2.

Davidson Hunter J., *Nowe religie: de-modernizacja i protest przeciw modernizacji*, (w:) B. Mikołajewska (red.), *Zjawisko wspólnoty* (Wybór tekstów), Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, Warszawa 1989.

Davie G., *Socjologia religii*, tł. R. Babińska, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010.

Dyczewski L., *Cechy kultury w procesach globalizacji*, (w:) M. Banaś, J. Dziadowiec (red.), *Współczesne transformacje. Kultura. Polityka. Gospodarka*, Wydawca: Księgarnia Uniwersytecka, Kraków 2013.

Giddens A. (współpraca z Ph. W. Sutton), *Socjologia*. Tł. O. Siara, A. Szulżycka, P. Tomanek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

Höffe O., *Etyka państwa i prawa*, Tł. Cz. Porębski. Wydawnictwo Znak, Kraków 1992.

Jasińska-Kania A., Marody M., *Polacy w procesie przemian norm i wartości społeczeństw Europy*, (w:) *Polska w Zjednoczonej Europie. Substrat ludzki i kapitał społeczny*, Materiały z Konferencji Komitetu „Polska w Zjednoczonej Europie” przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk oraz Fundacji Redaktorów Polskich. Warszawa 2006.

- Jasińska-Kania A., *Przekształcenia moralności w Polsce i w Europie*, (w:) M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002.
- Luckmann T., *Komunikacja moralna w nowoczesnych społeczeństwach*, (w:) *Współczesne teorie socjologiczne*, T. 2, Wybór i oprac. A. Jasińska-Kania, L. M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006.
- Monti P., *Postsecular awareness and the depth of pluralism*, (w:) *Democracy, Law and Religious Pluralism in Europe. Secularism and post-secularism*, Ed. by Ferran Requejo, Camil Ungureanu, *Routledge*, London – New York 2014.
- Seweryniak H., *Apologia i dziennikarstwo*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2018.
- Stark R., Bainbridge W. S., *Teoria religii*, tł. T. Kunz, Zakład Wydawniczy NOMOS. Kraków 2000.
- Trzeba ruszyć głową. Ks. prof. Paul M. Zulehner w rozmowie z Markiem Zającem. „Tygodnik Powszechny” 2011 nr 39.
- Zacher L., *Transformacje społeczeństw od informacji do wiedzy*, C. H. Beck, Warszawa 2007.
- Zemło M., *Socjologia moralności Marii Ossowskiej i Janusza Mariańskiego – analiza porównawcza*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7/2015 nr 2.

Słowa kluczowe: pluralizm społeczno-kulturowy, moralność, wartości i normy, fundamentalizm i relatywizm moralny.

Streszczenie

Sekularyzacja i pluralizm społeczno-kulturowy to dwa wielkie procesy społeczne charakteryzujące czasy współczesne. Wywołują one także zmiany w dziedzinie moralności, czyli uznawanych wartości i norm moralnych oraz wzorów zachowań moralnych. W niniejszym artykule zostaną omówione trzy kwestie, a mianowicie, ogólna charakterystyka pluralizmu społeczno-kulturowego, przemiany moralności w nowoczesnych społeczeństwach oraz możliwe kierunki dalszych przemian moralności. Dość często w tych rozważaniach będziemy odwoływać się do poglądów socjologa amerykańskiego Petera L. Bergera.

SOCIO-CULTURAL PLURALISM AND MORALITY

Keywords: socio-cultural pluralism, morality, values and norms, fundamentalism and moral relativism

Summary

Secularization and socio-cultural pluralism are two great social processes that characterize modern times. They also cause changes in the field of morality, i.e. recognized moral values and norms, as well as moral behavior patterns. In this article, three issues will be discussed, namely, the general characteristics of socio-cultural pluralism, morality changes in modern societies, and possible directions for further morality changes. Quite often in these considerations we will refer to the views of American sociologist Peter L. Berger.

СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ ТА МОРАЛЬ

Ключові слова: соціокультурний плюралізм, мораль, цінності та норми, фундаменталізм та моральний релятивізм

Резюме

Секуляризація та соціокультурний плюралізм - два великі соціальні процеси, що характеризують сучасність. Вони також спричиняють зміни в галузі моралі, тобто визнані моральні цінності та норми, а також моральні зразки поведінки. У цій статті будуть обговорені три питання, а саме загальна характеристика соціокультурного плюралізму, зміна моралі в сучасних суспільствах та можливі напрями подальших змін моралі. Досить часто в цих міркуваннях ми посилаємось на погляди американського соціолога Пітера Л. Бергера.

DRAMAT UKRAINY 2014

Pisanie o Ukrainie w połowie sierpnia 2014 roku może polegać na sporządzaniu kroniki wypadków, następujących po sobie w gwałtownym tempie dzień po dniu. Byłaby to kronika aktów przemocy stosowanej przez Rosję przeciwko Ukrainie na różnych płaszczyznach: dyplomatycznej, medialnej, ekonomicznej i militarnej. Jeśli ktoś sporządzi taki dokument, będzie on doprawdy wstrząsający. Warto podjąć próbę spojrzenia na dramat Ukrainy w szerszej perspektywie historiozoficznej i etycznej. Trudno jest zdefiniować istotę przemocy, ale ludzie, którzy jej doświadczają, nie mają wątpliwości, że jest ona złem, które wywraca i niszczy ich świat, infekuje wszystkich – sprawców i ofiary. Przemoc jest faktem, którego nie można analizować niejako z pozycji bezstronnego obserwatora, angażuje ona moralnie każdego, kto się z nią styka, nawet przygodny obserwator ku swemu zaskoczeniu odkrywa, że również on jest uczestnikiem.

Geograficzna i historyczna bliskość Ukrainy na pewno wpływa na to, że w Polsce mamy ostrzejszą świadomość wojny, która bez wypowiedzenia już ogarnęła wschodnią Ukrainę. Boimy się również o siebie. Ale czy widzenie z bliska nie wyolbrzymia problemu? W tym samym czasie w innych miejscach na świecie w Syrii, Iraku, Strefie Gazy toczą się krwawe wojny, zagrażające istnieniu całych grup etnicznych i religijnych. Tragedia jednych narodów nie powinna przesłaniać tragedii innych, a same współrzędne geograficzne nie wyznaczają jeszcze właściwej skali oceny. Gwałtu w relacjach między narodami nigdy nie da się usprawiedliwić, zastosowanie go przeciwko jednemu narodowi uderza w całą ludzkość, nawet jeśli nie wszyscy odczuwają ból w tym samym stopniu.

Wojny toczą się zwykle o coś, dochodzi do nich z jakiegoś powodu, który można próbować racjonalnie uzasadnić w kategoriach politycznych, ekonomicznych czy ideologicznych, lecz skutek działań wojennych giną konkretni ludzie, których wartość życia traci niepowtarzalny osobowy sens przez to, że staje się funkcją spraw, które ma rozstrzygnąć wojna. Zło wojny przejawiające się w śmierci i zniszczeniu tkwi w akcie woli zamieniającej istoty ludzkie w obiekty do pokonania nawet za cenę ich zniszczenia. Wojna powoduje radykalne umasowienie i uprzedmiotowienie istnienia ludzkiego, w swej najgłębszej istocie przejawia się ona w postaci przemocy ontologicznej, zagraża nie

¹Alfred Marek WIERZBICKI, ks. dr hab. prof. KUL, filozof, poeta, publicysta. W latach 2006–2014 dyrektor Instytutu Jana Pawła II KUL i redaktor naczelny kwartalnika „Ethos”. W latach 2011–2019 kierownik Katedry Etyki KUL. Główne obszary badań: etyka, antropologia, filozofia polityki, myśl Jana Pawła II, nowożytna i współczesna filozofia włoska, związki literatury z filozofią. Opublikował 11 tomików poetyckich.

tylko określonym dobrom dla człowieka, lecz godzi w podstawowe dobro istnienia osób. Stosowanie przemocy wiąże się nieuchronnie z odebraniem przeciwnikowi prawa do bycia bliżnim. Dlatego przemoc żywi się fałszem na temat kondycji ludzkiej, podważa ona - w sposób ewidentnie arbitralny – równość i braterstwo wszystkich ludzi, jednych przeznaczają do roli zwycięzców, a innych skazuje na unicestwienie. Oczywiście sięgnięcie po przemoc, zwłaszcza w akcie wypowiedzenia wojny, niesie ryzyko własnej klęski, lecz ono rzadko prowadzi agresora do refleksji nad absurdem swych działań. Przemoc nie ma ani natury wyłącznie racjonalnej, ani natury czysto irracjonalnej, racjonalność i irracjonalność zrastają się w niej w jedną postać za sprawą wszakże elementu irracjonalnego, skrajnie wolitywnego. Gwałt wojny godzi w dobre imię ludzkości, ponieważ każde wierzyć, że prawdziwymi protagonistami spraw ludzkich są szaleńcy.

Ukraina stała się ofiarą a to zakamuflowanych, a to jawnych działań swego sąsiada w momencie, w którym zaczęła odzyskiwać polityczną i kulturową podmiotowość. Druga rewolucja kijowskiego Majdanu nie była inspirowana przez zewnętrznych agentów, jak uparcie głosi propaganda rosyjska, lecz podobnie jak pierwsza rewolucja, nazywana rewolucją pomarańczową, była ona wynikiem moralnego przebudzenia ludu, zdeterminowanego do walki na śmierć i życie przeciwko skorumpowanemu marionetkowemu państwu, rządzonemu przez oligarchów i uzależnionemu od Rosji. Na przełomie 2013 i 2014 roku rozbite i zdegradowane społeczeństwo Ukrainy zaczęło się integrować wokół pragnienia transformacji swego kulawego państwa w nowoczesne państwo prawa, marząc o akcesji do Unii Europejskiej w bliżej nieokreślonej przyszłości. U podłoża rewolucji znajduje się zarówno upokorzenie i rozczarowanie Ukraińców, jak i głębokie poczucie godności i siły moralnej. Obydwie rewolucje kijowskie wpisują się w ten sam proces dziejowy, który zapoczątkowała Solidarność i Jesień Ludów 1989 roku, zmierzają one w kierunku odzyskania suwerenności narodowej i zbudowania nowego porządku politycznego w Europie, respektującego prawa człowieka i prawa narodów.

Podczas gdy wydarzenia w Europie Środkowo-Wschodniej kruszyły ukształtowane przez międzynarodowy system jałtański imperium sowieckie, oparte na założeniach totalitarnej idei komunistycznej, to obydwie rewolucje kijowskie, rozgrywane się w mieście, które było pierwszym ośrodkiem chrystianizacji ziem ruskich i dało początek państwowości Rusi Kijowskiej, burzą jeszcze starszą, sięgającą XVII i XVIII wieku, polityczną strukturę imperium rosyjskiego. Sednem dramatu Ukrainy jest fakt, że podejmując walkę ze swą wewnętrzną polityczną i cywilizacyjną słabością, ściąga ona na siebie gniew Rosji nie cofającej się przed podsycaniem ruchów separatystycznych i grożącej militarną interwencją. Konflikt rosyjsko-ukraiński nie ma znamion regionalnego konfliktu dwóch ustabilizowanych państw, które spierałyby się o swe granice, lecz jest to konflikt pomiędzy imperium a jego częścią dążącą do definitywnej dekolonizacji. W rzeczy samej jest on konfliktem o granice w Europie i o sposób ich ustalania.

Zmarnowana szansa rewolucji pomarańczowej skłaniała do sceptycznego poglądu na temat zdolności elit ukraińskich w dziedzinie reformowania państwa. Elity istotnie zawiodły, ale wydarzenie „Euromajdanu” było rewolucją ludową, dzięki której ujawniły się nowe energie społeczne, czerpiące siłę z pryncypiów

moralnych, zakorzenionych głęboko w tożsamości religijnej. Nie bez znaczenia była cicha i zgodna obecność na Majdanie duchownych wszystkich wyznań chrześcijańskich, w warunkach pokojowych nastawionych do siebie raczej antagonistycznie. Majdan w zimowych miesiącach 2014 roku okazał się niezwykłym sprawdzianem ekumenizmu, wyrażającego się we wspólnej modlitwie, wspólnych deklaracjach o zasadach życia społecznego i politycznego i wreszcie w gigantycznej posłudze charytatywnej. Śmierć „niebieskiej sotni”, setki manifestantów zabitych kulami snajperów, uświadomiła znaczenie ofiary jako fundamentu wspólnoty narodowej. Religijna kategoria ofiary stanowiąca rdzeń chrześcijańskiej duchowości odsłoniła swą więziotwórczą moc i przypieczętowała narodziny nowej świadomości narodowej. Śmierć setki młodych ludzi obudziła wielki żal i jednocześnie wielką wolę wytrwałości aż do zwycięstwa, przyniosła wyzwolenie z lęku, który w sposób wzmoczony ogarnia ludzi wobec groźby użycia przeciwko nim przemocy. Moralna autentyczność wydarzeń na Majdanie stworzyła społeczny klimat, w którym mogła na nowo pojawić się na Ukrainie nadzieja.

Rozgrywał się tam prawdziwy dramat polityczny na miarę wyobraźni szekspirowskiej – dramat namiętności i interesów. Nie od razu, ale wraz z nasilaniem się protestu prowadzącego do przewrotu politycznego, który nastąpił po ucieczce z kraju prezydenta Wiktora Janukowycza, sprawa ukraińska stawała się sprawą europejską i poniekąd światową. Świat zaczął odróżniać Ukrainę i Rosję, zaczęła rysować się nowa mapa Europy z wyraźnym podmiotem politycznym, jakim jest państwo ukraińskie.

Nie wszyscy z zadowoleniem witali ten obrót rzeczy. Bądź co bądź w latach po upadku Związku Radzieckiego wypracowano jakiś *modus vivendi* z Rosją, rozwinęły się obustronnie korzystne powiązania ekonomiczne pomiędzy Rosją i Zachodem, wprawdzie w oczach prezydenta Putina przestano już dostrzegać szczerą miłość do demokracji, ale jego despotyzm zdawał się nie zagrażać nikomu poza Rosją.

Stwierdzenie Angeli Merkel po telefonicznej rozmowie z Władimirem Putinem tuż przed jego zamiarem aneksji Krymu, „że chyba odkleił się od rzeczywistości”, wyraża nie tylko psychologiczny szok, ale przede wszystkim fiasko koncepcji traktowania Rosji jako państwa zdolnego do przestrzegania traktatów międzynarodowych. Merkel dobrze zrozumiała podczas tej rozmowy, że Putin chce cofnąć Europę do epoki sprzed Hobbesa i Grotiusa, aby zastąpić traktaty prawem silniejszego. Od czasu Hitlera i Stalina Europa nie знаła przypadku pogwałcenia prawa międzynarodowego wskutek aneksji terytorium sąsiedniego państwa. Putina „odklejenie się od rzeczywistości” wiąże się z wprowadzeniem zasady przemocy jako metody postępowania w relacjach międzynarodowych. Za cenę podstępu i kłamstwa Rosja powiększyła swoje terytorium, ale tym samym wyłączyła siebie z grona państw przestrzegających zasadę *pacta sunt servanda*. Niestety niewielu polityków i komentatorów zrozumiało, że nie chodzi o to, że rosyjskojęzyczny Krym był słabo związany z Ukrainą, która sama nie wykazała wystarczającej woli obrony półwyspu, lecz przede wszystkim o to, że wraz z aneksją Krymu w relacje międzynarodowe w Europie wkroczyła brutalna siła, która nawet nie musiała posługiwać się żołnierzami ubranymi w mundury. Smutne i niepokojące jest, jak łatwo pogodzono się z polityką faktów dokonanych, której

szkodliwość polega zasadniczo na tym, że prowadzi ona do całkowitego rozsypania się na naszym kontynencie wspólnego kodu metapolitycznego. Nie należy zapominać, że zniszczenie prawa na drodze przemocy czyni samą przemoc jeszcze bardziej nagą i jeszcze bardziej destrukcyjną. Pozbawiona bowiem hamulców prawnych i moralnych staje się zjawiskiem sprzecznym, prawdziwie irracjonalnym i groźnym, z jednej strony upaja swych sprawców sukcesem, z drugiej wyzwała w nich nienasyce.

Zestrzelenie przez ukraińskich separatystów, dysponujących rosyjskimi raketami, malezyjskiego samolotu z pasażerami na pokładzie uświadomiło, że przemoc stosowana w wojnie na pograniczu Rosji i Ukrainy nie ma granic. Jej zbrodnicza logika nie oszczędza nikogo. Niezależnie od tego, czy było to zaplanowane działanie, czy nieszczęśliwy przypadek, tragedia rejsowego samolotu pokazuje, że stosowanie przemocy, a nawet tylko przyzwolenie na jej stosowanie, jest działaniem szaleńczym i zamienia konflikt, niesłusznie dotychczas traktowany jako konflikt lokalny, w totalną wojnę wszystkich przeciwko wszystkim. Zestrzelenie samolotu stało się momentem zwrotnym w opinii świata, a zwłaszcza krajów europejskich, na temat charakteru rosyjskiej presji na Ukrainę, z przerażeniem konstатовano, że manifestacja imperialnej siły nie cofa się przed używaniem środków kryminalnych, nie znajdujących żadnego usprawiedliwienia. Jakże zanieczyszczona i zatruta musi być umysłowość ludzi, którzy dla zwrócenia uwagi na potęgę swego kraju strzelają z raket do cywilnego samolotu. Trafna wydaje się opinia, że Władimir Putin uformowany mentalnie przez sowieckie KGB kryminalne metody, stosowane nierzadko przez te służby w stosunku do obywateli własnego kraju, przeniósł w obszar relacji Rosji do innych narodów. Źródłem tak szkodliwego zaślepienia jest nacjonalizm doprowadzony do monstualnych rozmiarów.

Siłę Putina stanowi nie tylko rosyjska armia i ekonomiczne znaczenie Rosji, związane z jej zasobami surowców energetycznych, umacnia ją, a chyba także stymuluje do nieobliczalnych transgresji w relacjach międzynarodowych poparcie obywateli Rosji, przeżywających dumę z działań mających na celu obronę i powiększenie imperium. Putin umocnił swą władzę w sposób podobny do tego, jakim posługują się postmoderniści, rzekomo postpolityczni, przywódcy krajów demokratycznych; mówi on bowiem narodowi to, co naród lubi i co chciałby słyszeć od swego przywódcy. Zajęcie Krymu wywołało w Rosji euforię i natychmiastowy wzrost poparcia dla Putina. Jest to przypadek autorytaryzmu posługującego się środkami demokratycznymi; jest to możliwe wówczas, gdy demokracja jest jedynie grą sił, nie ograniczonych względem na wartości.

Przypomnijmy, że w okresie wojny czeczeńskiej w latach 90. ocena mocarstwowych działań Rosji była podzielona, jedni wraz z Aleksandrem Sołżenicynem, (który wtedy powrócił z emigracji), uważali, że nie wolno oddawać najmniejszej piędzi imperium carów, inni inspirowani głosem Sergieja Kowaliowa byli przekonani, że prowadzenie wojny przeciwko niepodległościowym aspiracjom Czeczenów klóci się z doktryną praw człowieka i praw narodów. Obecnie Rosjanie cofnęli się znacznie na polu refleksji nad moralnymi podstawami współzycia narodów, co sprawia, że Rosja oddziela się od wspólnoty międzynarodowej coraz szczelniejszym murem. Emocjonalizacja i solipsyzm w myśleniu o własnym

narodzie rodzi głęboką zapaść cywilizacyjną, która może okazać się dla Rosjan krokiem w stronę autodestrukcji, bardziej zresztą dotkliwym niż izolacja ekonomiczna. Teoria o samowystarczalności narodu dla własnego rozwoju nigdzie się nie sprawdziła, natomiast narody i ich państwa rozwijają się, gdy tworzą sieć powiązań kulturowych, ekonomicznych i politycznych w oparciu o zasadę wzajemnej współpracy. Oto miara wyzwania: jak przekonać Rosjan, że suwerenna i prosperująca Ukraina nie zagraża wielkości Rosji, ale jest koniecznym warunkiem odnalezienia przez Rosję swego własnego miejsca w świecie jako kraju, który wyzbywszy się aspiracji hegemonu staje się krajem zdolnym do partnerstwa? Niepokoi, że rosyjska cerkiew prawosławna uchyla się od zadania budzenia chrześcijańskiego sumienia swych wyznawców. Przesycenie postaw chrześcijańskich nacjonalizmem zawsze prowadzi do erozji samego chrześcijaństwa. Żal, że obecnie w Rosji nie słychać głosów tak głęboko naznaczonych chrześcijańskim uniwersalizmem, wcale nie obcym prawosławiu, jak w szlachetnej publicystyce o Aleksandra Mienia, Iriny Iłowajskiej Alberi i Anny Politkowskiej. Jaka to strata dla Rosji, że nie ma już w niej autorów piszących językiem Ewangelii, dumnych ze swej rosyjskości i życzliwie nastawionych do innych narodów.

Do pewnego stopnia Ukraina na początku XXI wieku znajduje się w podobnym położeniu, w jakim była Rzeczpospolita w drugiej połowie XVIII wieku, zanim została unicestwiona przez rozbiory, których główną inspiratorką była Katarzyna II, właściwa twórczyni imperialnej potęgi Rosji. Rzeczpospolita upadła, ponieważ została osamotniona. Polityczny cynizm, który skrycie zadomowił się w myśleniu wpływowej części elit ówczesnej oświeconej Europy, pograżył w niebycie Rzeczpospolitą wraz z jej wielowiekowym dorobkiem republikańskim i utorował drogę polityce opartej na egoizmach narodowych, szalejących w Europie XIX i XX wieku, które skazywały samą Europę niemal na śmierć. Z traumatycznych doświadczeń II wojny światowej narodziła się idea integracji europejskiej, odwołująca się do zasady solidarności narodów. Droga Ukrainy do politycznej i ekonomicznej wspólnoty narodów w strukturach Unii Europejskiej jest wyjątkowa, ponieważ pociąga ona groźny konflikt z potężnym sąsiadem na Wschodzie. Jeśli Ukraina przegra w samotnej walce, będzie to także przegrana europejskiego mitu politycznego. Jeśli natomiast wygra, jej polityczne i cywilizacyjne zwycięstwo kiedyś może otworzyć szansę również dla Rosji aktywnego i solidarnego uczestnictwa w tych samych strukturach. Nie należy się ludzić, że będzie to koniec historii, przeciwnie spełnienie się tej wizji oznaczałoby początek historii pokoju w Europie i rozumnego panowania nad pierwiastkiem przemocy, do jakiej zdolny jest każdy naród, gdy ślepo uwierzy w swoje ekskluzywne przeznaczenie. Przemiana wrogów w przyjaciół nie jest utopią, jest *raczej constansem metapolitycznym* w dziejach narodów, których istnienie jest częścią dramatu grzechu i łaski, krzywdy i przebaczenia.

Słowa kluczowe: tragedia, Ukraina, Rosja, konflikty, stosunki dwustronne

Streszczenie

Autor w sposób jasny, klarowny, nie uznający półsłów i półprawd ukazuje losy Ukrainy w aspekcie działania zaborczego Rosji i roli krajów europejskich w tym procesie, zwłaszcza w przyjmowaniu zasady faktów dokonanych.

THE DRAMA OF UKRAINE 2014

Key words: tragedy, Ukraine, Russia, conflicts, bilateral relations

Summary

The author clearly, lucidly, not recognizing half-words and half-truths shows the fate of Ukraine in the aspect of Russia's possessive actions and the role of European countries in this process, especially in adopting the principle of fait accompli.

ДРАМА УКРАЇНИ 2014

Ключові слова: трагедія, Україна, Росія, конфлікти, двосторонні відносини

Резюме

Автор чітко, проникливо, не визнаючи напівслів і напівправд, показує долю України в аспекті прихильних дій Росії та ролі європейських країн у цьому процесі, особливо у прийнятті принципу доконаного факту.

Krzysztof WIELECKI¹
ORCID 0000-0002-6532-8491

PROBLEM EUROPEJSKICH ASPIRACJI UKRAINY

Kilka lat temu, po tak zwanym majdanie, napisałem artykuł o wybranych barierach mentalnych, między Ukrainą i Unią Europejską. Pisałem wówczas, że perspektywa członkostwa Ukrainy w Unii Europejskiej budzi wiele obustronnych nadziei, lęków, fikcyjnych wyobrażeń, stereotypowych poglądów, obaw i zmitologizowanych obsesji. Chciałbym wrócić do tego tematu, który ciągle wydaje mi się ważny, a wiele już się zmieniło od tamtego czasu, w Europie, na samej Ukrainie, w Rosji i w zglobalizowanym świecie. Wówczas to, ci z obywateli Unii, którzy nie zdążyli jeszcze przestać się bać po ostatnich jej rozszerzeniach, gdy słyszeli o wizji członkostwa Ukrainy - cierpieli jeszcze mocniej. Tak jest do dzisiaj. Wiele się na to składa. Gruntowna nieznamość wschodu Europy powoduje, iż perspektywa ta wydaje się jeszcze groźniejsza niż w przypadku wcześniej przyjętych państw.

Najpierw trzeba zatem rozstrzygnąć kwestię czy istnieją jakieś powody aby Unię rozszerzać w jakąkolwiek stronę? Przeżyła ona istotny wstrząs podczas ostatnich rozszerzeń. Przeprowadzone wcześniej reformy nie były zdaje się dość głębokie i konsekwentne, aby stworzyć podstawy porządku społecznego, politycznego i ekonomicznego gwarantujące zachowanie dotychczasowych zdobyczy Unii i otwarcie bezpiecznej drogi rozwoju w tej nowej sytuacji. Ostatecznie zdecydowano się na „remont w biegu”, czyli najpierw wychyleno kielich, a potem zastanawiano się jak to przelknąć. Myślę, iż to jest istotny czynnik myślenia o perspektywie członkostwa Ukrainy w Unii: lęk przed pogłębianiem chaosu.

Dziś, po kilku latach, obawy te mogą być jeszcze silniejsze. „Nowi” Europejczycy, a zwłaszcza Polacy i Węgrzy spędzają sen z powiek wielu „starym”. Okazało się bowiem, zgodnie z „najgorszymi” przewidywaniami tych ostatnich, że ostatecznie, po wielu latach „podążania za”, jak w psychologii nazywa się instynkt kaczątka podążającego za matką, coś zaczyna zgrzytać. Wielu Polaków i Węgrów, a w jakiejś mierze także obywateli innych przyjętych wówczas państw, nie chce już „podążać za”. Nie wierzy, że starczy pojechać tymi samymi torami, aby dogonić pociąg, który odjechał wieledziesiąt lat temu. Po szesnastu latach tego „gonienia Zachodu”, jak mawiali Polacy, okazało się, że jest on jeszcze dalej. I, choć trzeba uczciwie powiedzieć, że w niemałym stopniu dzięki pomocy Unii, wszędzie

¹ **Krzysztof WIELECKI**, prof. dr hab., Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

w naszych krajach zasobność „nowych” państw i obywatele poprawiła się, to „stare” rozkwitły nieporównanie bardziej, również, w pewnej mierze, dzięki „nowym”. Stanowiliśmy i jest tak nadal, głodne wszystkiego, niezwykle chłonne rynki. Czerpaliśmy wielką pomoc z Unii, ale też bywaliśmy brutalnie wykorzystywani. Zawiniła tu naiwność, która kazała nam mitologizować Zachód i wierzyć, iż chce on naszego dobra, kieruje się szlachetnymi ideami i troska się o nas, gdyż my tak bohatersko cierpieliśmy, oddani przecież Związkowi Radzieckiemu bez naszej zgody. Tymczasem, w pewnym stopniu, stawaliśmy się skolonizowanymi rynkami oddającymi bardzo tanio i niewymagającą siłę roboczą, zalewani towarami, czasem gorszymi i po wyższych cenach. Nasz dość żalorny dorobek gospodarczy, nasze naiwne lub skorumpowane elity polityczne oddawały tanio, w wyniku dość barbarzyńskiej „prywatyzacji”, choć jakieś tam jednak cenne „srebra rodowe”, w postaci dobrze prosperujących i korzystnie eksportujących przedsiębiorstw, jednak mieliśmy.

Trochę ta sytuacja przypomina los lokatorów sutereny, którym, dzięki dotacjom sąsiadów z góry, poprawiło się do tego stopnia, że teraz jedzą kaszanekę i wstawili sobie kwiatki w oknach. Podczas, gdy słabo opłacani mieszkańcy sutereny montują im baseny na balkonach i zakładają fotele do masażu. Jest pewna przesada, w tym co napisałem, gdyż Zachód zawdzięcza swoje bogactwo przede wszystkim samemu sobie. Nasz wkład z pewnością ich wspomógł, ale w stopniu nie przesądzającym dramatycznie. Chodziło mi tylko o zobrazowanie relacji, do pewnego stopnia obustronnie pasożytniczej.

Ponad wątpliwość, znaczenie miał fakt, iż przejęliśmy z Zachodu jako świętość ich ówczesną (przynajmniej niektórych z państw Unii) neoliberalną doktrynę ekonomiczną. Piszę o świętości, gdyż stała się ona czymś w rodzaju „nowej, świeckiej religii”, za której krytykę groził stos śmierci cywilnej, jaki słusznie należy się heretykom. Ta właśnie doktryna wymuszała kryzys gospodarczy, który w Polsce sprawił, że uwielbiane przez lud elity „Solidarności” rychło straciły władzę na rzecz znienawidzonych jeszcze do niedawna polityków postkomunistycznych. Ci zresztą dalej trwali przy tej samej doktrynie, w wyniku czego także utracili władzę, podobnie jak ich następcy. Dzisiejsza ekipa rządząca opiera się na zupełnie innych założeniach ekonomicznych, i – co prawda - wprawia w osłupienie wielu rodaków oraz obywateli Unii z powodu swych poglądów obyczajowych i ideologicznych, ale uzyskuje całkiem pomyślne efekty gospodarcze. Nie jestem znawcą Węgier, ale - zdaje się - tam jest podobna sytuacja.

Obawiam się, że Ukraina zamierza podążać tą neoliberalną drogą. Na własną zgubę. W najlepszym razie wpakuje ona Ukraińców w tzw. pułapkę średniego dochodu, w jaką wpadła Polska. Ale sądzę, że na tej drodze Ukraina nie doczeka tego średniego dochodu. O ukraińskich inklinacjach do tej orientacji ekonomicznej świadczyć może szacunek, jakim darzy się tam Leszka Balcerowicza, głównego odpowiedzialnego za „terapię szokowa”, jak lubił on sam mawiać lub raczej za „szok bez terapii”, jak mawiał Grzegorz Kołodko, inny polski ekonomista, wybitny uczony i autor prawdziwego sukcesu gospodarczego Polski, z czasów, gdy był on wicepremierem do spraw gospodarczych. Uczynienie, za zdecydowanie nieudanym przykładem Polski, tej orientacji ekonomicznej punktem odniesienia, a jej rzeczników autorytetami, które mają uzdrowić gospodarkę ukraińską, wróży jak

najgorzej. Widomy przykład to krótka i wstydliva, ale wielka kariera na Ukrainie polskiego ministra infrastruktury, funkcjonariusza tej samej orientacji, który zdaje się zbyt dosłownie zrozumiał neoliberalną ideę wolnego rynku. Tak bardzo przesadził, iż bardzo możliwe, że on sam straci własną wolność.

Co do wspomnianych już „wartości europejskich”, to jest to osobna historia, którą warto wspomnieć ku orientacji naszych braci Ukraińców. Dotyczy ona tzw. Ojców Założycieli Unii, do których zaliczyć trzeba przede wszystkim Roberta Schumana, Konrada Adenauera, Alcide’a De Gasperiego, Jeana Moneta i Winstona Churchilla. Byli to w większości chadecy, którzy chcieli wspólną ufundować na założeniach chrześcijańskich. W stosunku do dwóch z nich (Roberta Schumana i Alcide’a De Gasperiego) toczy się obecnie w Watykanie postępowanie beatyfikacyjne. Początkowo duch owej integracji był zdecydowanie katolicki, ale – w dramatycznych okolicznościach historycznych - znajdujący wspólną platformę z ówczesnymi socjaldemokratami i liberałami, ukształtował w decydującej mierze historię Europy zachodniej. Natomiast od lat siedemdziesiątych procesy integracyjne mają już inne cele i formy. Ci, którzy tak chętnie powołują się na *ojców założycieli*, po cichu i powoli zmienili zasadniczo owego ducha, wpisując się w ten sposób w dzieje współczesnego kryzysu cywilizacyjnego. Nowa ideologia jest efektem i katalizatorem kryzysu. To w tym kontekście – jak sądzę - możemy zrozumieć niezdolność dzisiejszej Unii do rozwiązania niezwykle poważnych problemów współczesności. W tym również kryzysu gospodarczego.

Rezygnacja z kulturowych korzeni Europy, ma – moim zdaniem – jak najgorszy skutek, gdy chodzi o teraźniejszość integracji europejskiej. Kulturowe, światopoglądowe i ideologiczne orientacje polityków nowej Europy pogłębiają kryzys cywilizacyjny, odbierają szanse zapobiegania mu lub chociaż łagodzenia jego skutków. Wprost przeciwnie, neoliberalna oraz lewicowa orientacja elit politycznych potęguje ów kryzys i wszystkie jego wymiary, jak gospodarczy, kulturowy, demograficzny, polityczny i inne. Koncepcja „ojców założycieli”, polityki porozumienia, solidarności, poszanowania dla godności człowieka, wrażliwości społecznej, zastąpiona została polityką brutalnego modelu kapitalistycznego, ideologią zwycięzców globalnej gry gospodarczej, skrywanej za zasłoną biurokratycznej racjonalizacji i uwspółcześnionej wersji „rewolucji seksualnej” lat sześćdziesiątych dwudziestego wieku. Ten przewrót obyczajowy ma, zdaje się, odwrócić uwagę od istoty globalizacji i rzeczywistej demokracji oraz związanego z nimi kryzysu gospodarczego, humanitarnego i moralnego.

Biurokratyczny porządek nowej Europy, kolejna żałosna odmiana rozumu instrumentalnego, który przenika prawie wszystkie wymiary życia publicznego oraz sferę prywatności obywateli, to jakaś koszmarna forma neo-transcendencji. Przedstawia się ona, jako nowa quasi natura, obiektywna przestrzeń życia, kolejna fatalistyczna wersja determinizmu. Człowiek, któremu coś się nie podoba musi dziś wystąpić przeciwko bezosobowemu kosmosowi biurokracji. Nie ma nawet do kogo mieć pretensji.

W każdym razie Unia ma swoje podstawy prawne w Traktatach, których nikt nie zmienił. Współczesność Unii, to radykalnie odmienne wartości, od tych zawartych we wspomnianych Traktatach. Dziś Polsce, Węgrom, a w pewnej mierze i pozostałym „nowym” członkom Unii zarzuca się, iż nie szanują wartości

europijskich. Tyle, że gdyśmy do niej wstępowali nikt nam nie mówił, że rychło zamierza się je zmienić i będzie się wymagało, abyśmy się kategorycznie dostosowali. Dziś chce się nas karać nie na podstawie prawnej, bo właśnie bezprawna jest zmiana tych wartości, ale na tej, że elity polityczne Zachodu mają takie skłonności ideologiczne. Gdyśmy wstępowali do Unii, zapewniano nas, powołując się na Traktaty, że sfera kultury, wartości, obyczajów i edukacji są absolutnie wyłączone spod jurysdykcji wspólnotowej. Dziś zarzuca się nam kategoryczne trzymanie się tej zasady. Która – powtórzę – nigdy prawnie nie została odwołana.

W sprawie rezerwy, jaką Zachód ma w stosunku do Ukrainy znaczenie ma oczywiście wyobrażenie kraju znad Dniepru, Dniestru i Bugu Południowego, jako państwa biednego, skorumpowanego, zanarchizowanego, o niskim poziomie kultury politycznej, higieny i oświaty. Wyobrażenie to ma pewne podstawy w rzeczywistości, ale wcale nie tak oczywiste, jak by się mogło wydawać. Ukraina jest raczej krajem nierównym. Ma wspaniale wykształcone elity intelektualne i ludzi ciemnych, oazy bogactwa, kultury organizacyjnej i świadomego obywatelstwa, ale są też enklawy biedy, brudu i degrengolady. Z pewnością poziom gospodarki ukraińskiej jest niższy niż w państwach nowo przyjętych. Pamiętać też jednak trzeba, iż miliony Ukraińców, w ostatnich latach pracowało lub właśnie pracuje, w Europie Zachodniej lub w Stanach Zjednoczonych. Jest to ważny czynnik modernizujący mentalnie. Wielu naszych sąsiadów poznało tak nowoczesne technologie, jakich w Polsce nie ma lub są mało powszechne, zasmakowało wyższego standardu życia, oglądało nowoczesną demokrację i nabrało do niej smaku oraz wiedzy o jej zasadach. Był to jeden z bardzo ważnych czynników *Pomarańczowej Rewolucji*.

Europa z kolei, jest na Ukrainie silnie zmitologizowana. Ukraińcy robią *eruroremonty* w swoich domach, wprowadzają *eurostandardy*, w ogóle lubią mieć wszystko w *eurostylu*. To pragnienie jest bardzo ważnym czynnikiem dynamizującym chęć zmiany, nowoczesności, reform. Jest to wielka mentalna siła, która pomoże Ukraińcom modernizować siebie i swój kraj. Niestety jednak, jeśli uda się włączyć ten kraj do Unii, będzie to także źródłem silnego zawodu, gdyż Unia nie jest tak idealna, jak może się to naszym wschodnim sąsiadom wydawać.

Ale jeden z najpoważniejszych strachów związanych z ewentualnym członkostwem Ukrainy w Unii wynika z obawy przed Rosją. W Unii, nie bez pewnej, ale nie absolutnej racji, uważa się, że trzeba jak ognia unikać konfrontacji z tym wielkim i ciągle silnym jeszcze krajem. Chodzi zatem o to, iż Rosja uważa Ukrainę za swoją strefę wpływów i może się obrazić, gdy się zacznie manipulować koło jej „własności”. Idea dobrych relacji z Rosją jest oczywiście ze wszech miar trafna. Czy jednak członkostwo Ukrainy w NATO już nie jest wystarczającym kamieniem obrazy? Czy z Rosją w ogóle można utrzymywać przyjacielskie stosunki, jeśli ona tego nie zechce? A czy zechce? Czy bezpiecznie jest uzależniać się od rosyjskiego gazu, skoro widać, iż jej władze nie cofną się gdy uznają to za korzystne dla siebie, aby użyć gazu i ropy jako broni. W każdym razie doświadczyliśmy dowodnie, iż podpisana umowa nie musi być dla Rosji barierą. Broń Boże nie przemawiam za szukaniem konfliktu z Rosją lub z kimkolwiek

innym, jednak trzeba sobie chyba odpowiedzieć na pytanie, jakie ustępstwa i straty własne mogą cementować dobre stosunki z tym krajem, jakie nie.

Ten ostatni akapit został napisany kilka ładnych lat temu. A potem nastąpiła inwazja Rosji na Krym i wschodnie regiony Ukrainy. Niestety, miałem rację. Ale w postawie Zachodu niewiele się zmieniło. Wojna – jak wiadomo – trwa do dziś. I kolejny raz nie doprowadziła ludzi Zachodu do świadomości, iż „niedrażnienie niedźwiedzia” nic nie daje. Bo jak on zechce się zirytować, to zrobi co zechce. Ani cena Ukrainy, ani sojuszu naftowego i gazowego, ani żaden inny argument nie powstrzyma agresji Rosji, jeśli jej władcy uznają to za korzystne ze względu na interesy wewnętrzne lub zewnętrzne, albo gdy im tak podpowie swoista mieszanka mani wielkości i kompleks niższości.

Dochodzimy tu do kwestii zasadniczej, jak sądzę. Nie jest rozropne rozstrzyganie kwestii doraźnych i marginalnych bez wcześniejszego głębokiego namysłu nad współczesnością i wypracowania najbardziej ogólnej strategii Europy wobec najbardziej fundamentalnych wyzwań, szans, zagrożeń współczesności. Takiej właśnie głębokiej refleksji, moim zdaniem dramatycznie koniecznej, brakuje w ogóle, również po stronie Unii. Bez niej natomiast, rozprawianie o wielu problemach, w tym również o ewentualnym członkostwie Ukrainy w Unii, wydaje mi się kawiarnianym politykowaniem.

Zrozumieć współczesność

Światowa literatura socjologiczna, politologiczna oraz ta z zakresu filozofii społecznej i polityki dostarcza dość mocnego argumentu na rzecz tezy, iż żyjemy w czasach osobliwych. Istota tego czasu polega, jak przypuszczam, na wielkiej zmianie cywilizacyjnej, jaką świat przeżywa od około trzydziestu lat. U jej źródła znajdują się nowe odkrycia naukowe i techniczne, które pociągnęły za sobą tak rewolucyjne zmiany technologiczne, iż nie tylko następują bezprecedensowe w historii zmiany technologii wytwarzania, ale wszystkie wymiary życia człowieka i społeczeństw znajdują się w stanie głębokiej transformacji.

Tak gruntowne i dynamiczne przemiany trzeba określić jako stan kryzysu cywilizacyjnego. Stare instytucje, poglądy, strategie tracą coraz bardziej aktualność. Naturalnie w dorobku kulturowym są wartości, które zawsze będą ważne i potrzebne oraz takie, których znaczenie nie zanika tak szybko. Industrializm, który mija na naszych oczach, zabiera jednak ze sobą wiele, bardzo wiele, stwarza natomiast nowe sytuacje i wyzwania, które wymagają zrozumienia i nowej odpowiedzi.

Brak tu miejsca na szersze rozpisywanie się w tej sprawie. Jednak nawet niezbyt uważny obserwator współczesnego świata może się zorientować, iż dziś małżeństwo jest czymś innym niż jeszcze dwadzieścia lat temu, wojna nie przypomina znanych nam wcześniej konfliktów zbrojnych, terroryzm przybiera formy bez precedensu w przeszłości itd. itp. Głębsza analiza wykaże natomiast, że wielkie przemiany cywilizacyjne i technologiczne powodują głębokie zmiany na poziomie ładu społecznego poszczególnych państw. Co więcej, same państwa przechodzą tak istotne przeobrażenia, iż każdy już widzi, że zmienia się ich funkcja, znaczenie, możliwości i siła.

Ulrich Beck pisze o społeczeństwie ryzyka jako rezultacie wielkiej zmiany cywilizacyjnej naszych czasów. Immanuel Wallerstein zapowiada koniec kapitalizmu wskutek wyczerpywania się jego tradycyjnych rezerwowych zasobów niezbędnych do akumulacji kapitału, jak tania siła robocza ze wsi lub krajów trzeciego świata lub darmowe do tej pory zasoby środowiska naturalnego. Emanuel Castells rozwija wizję społeczeństwa sieciowego, a Jeremy Rifkin snuje opowieść o tym jak współcześnie praca traci znaczenie dla wytwarzania towarów, wielkie firmy wyprzedają majątek, gdyż własność budynków, maszyn i temu podobnych dóbr trwałych nie stanowi już o bogactwie. Negri i Hardt relacjonują bezprecedensowy rozpad świata kapitalistycznego, choć wierzą w optymistyczną perspektywę zwycięskiego ludu (rzeszy). Anthony Giddens, Jürgen Habermas, Alain Touraine piszą o rozdrożu świata, który musi znaleźć nową zasadę dystrybucji zasobów ekonomicznych, ale też wolności i podmiotowości w zmieniającym się dramatycznie świecie.

Nowe technologie z pewnością degradują znaczenie pracy ludzkiej. Maszyny nie tylko zastępują pracę fizyczną, ale także umysłową. Liczono na to, iż miejsca pracy zredukowane w tradycyjnych dziedzinach gospodarki będą zastępowane przez jej nowe dziedziny. Ale tak się nie dzieje. Efektem nie jest jedynie powiększające się bezrobocie i związana z tym alienacja oraz ubóstwo. Powstaje w ten sposób osobna quasi klasa społeczna zmarginalizowanych, która nie ma ochoty akceptować i podtrzymywać demokratyczno liberalnego ładu społecznego, który jest fundamentem (obok gospodarki kapitalistycznej) Świata Zachodniego. Sytuacja ta osłabia klasę pracobiorców, z którymi pracodawcy nie muszą się już tak liczyć. Podstawą systemu parlamentarnego był w demokracji liberalnej fakt, iż układ sił między posłami odzwierciedla układ sił społecznych. Tak teraz nie jest. Coraz większa liczba obywateli kwestionuje fundamenty porządku społecznego. W czasach owej równowagi państwo stało się bezstronnym mediatorem zgody społecznej, gwarantem tej równowagi, było państwem obywatelskim. Rzeczowe podstawy tych funkcji państwa zanikają wraz jego rolą opiekuńczą, tj. regulowania tzw. korekty redystrybucyjnej.

Procesy globalizacyjne, z kolei, osłabiają funkcje zewnętrzne państwa i powodują, iż również w tej mierze jego znaczenie staje się coraz bardziej marginalne. Państwa tworzą zatem związki, które mają rozszerzyć ich możliwości, stworzyć lepsze perspektywy gospodarcze, wspomóc w ich konkurencji z ponadnarodowymi korporacjami. W tym kontekście trzeba także odczytywać procesy integracji europejskiej.

W wielkiej grze globalizacyjnej, zwłaszcza gdy chodzi o państwa niezbyt duże, jedynie wielkie związki państw mogą skutecznie chronić interesy obywateli, włącznie z ich tradycjami, tożsamościami kulturowymi itp. Unia Europejska to dziś ok. pół miliarda klientów. To olbrzymi rynek, który stwarza ogromne możliwości ekonomiczne, wewnątrz i na zewnątrz rynku, decyduje o sile ekonomicznej i politycznej, stwarza szanse rozwoju technologicznego, modernizacji itd.

W tym świecie o sile ekonomicznej, politycznej, kulturowej, a nawet militarnej decyduje tzw. kapitał kulturowy. Składa się nań myśl naukowa i technologiczna, jaką dysponuje dany podmiot polityczny, poziom wykształcenia elit i reszty obywateli, zdolności systemu edukacyjnego. Ostatecznie chodzi o to czy dane

społeczeństwo jest wystarczająco wykształcone, mobilne, czy ma konieczne nawyki pracy, kultury osobistej, czy potrafi odpowiednio mobilizować obywateli, czy tworzy odpowiednio solidarne, elastyczne i mobilne wspólnoty

Jednym z ważnych czynników decydujących o równowadze wewnętrznej i konkurencyjności na zewnątrz jest umiejętność przeciwstawiania się przez społeczeństwa kulturze masowej. Jej łatwość, atrakcyjność, odwoływanie się do istniejących gustów i przekonań sprawia, iż rozwija się niczym komórki nowotworowe. Dodatkowym czynnikiem jej powszechnego, masowego właśnie upowszechniania się, jest łatwa dostępność i taniość, a równocześnie żerowanie na zbiorowych i indywidualnych marzeniach, lękach, snobizmach itp.

Kultura masowa nie jest tylko zjawiskiem, które warto rozpatrywać jedynie w kategoriach gustu i łatwej rozrywki. Jest ona równocześnie bowiem wielkim medium masowej, ponadnarodowej, globalnej pedagogii, która odwołuje się do zdolności myślenia konkretno - obrazowego, które ten właśnie pułap intelektualny rozwija i umacnia. Ale tym samym utrudnia lub nawet uniemożliwia rozwój wyższych form operacji intelektualnych, tj. myślenia abstrakcyjnego.

Niestety, ogromna większość problemów i wyzwań współczesnego kryzysu cywilizacyjnego wymaga najbardziej wyteżonej inteligencji abstrakcyjnej. I to nie tylko od elit intelektualnych, które powinny umieć zrozumieć szanse i zagrożenia współczesności, a także stworzyć strategie i sposoby ich rozwiązywania. Ważne są także kompetencje intelektualne większości społecznej. To staje się współcześnie niezwykle istotnym czynnikiem tzw. kapitału społecznego, od którego zależy czy, gdy powstaną nawet szczęśliwe rozwiązania dramatycznych problemów i wyzwań cywilizacyjnych, będą one przyjęte i z powodzeniem stosowane.

Z kulturą masową i jej nieszczęsną pedagogią wiąże się też kwestia poziomu rozwoju uczuć wyższych.. Od nich i od zdolności myślenia abstrakcyjnego zależy umiejętność i motywacja do tworzenia solidarnych wspólnot, opartych na zaufaniu społecznym, poszanowaniu wzajemnym, akceptacji różnorodności i odmienności, a nawet wręcz czerpania stąd siły i zdolności innowacyjnych społeczeństw. Otóż kultura masowa jest tu wielką przeszkodą. Ale umiejętności te są warunkiem przetrwania w tak trudnych czasach jak te, w których żyjemy oraz które nadchodzą.

Kultura masowa jest istotnym czynnikiem różnicowania się społeczeństw. Nierówny dostęp do kultury innej niż masowa sprawia, iż niektóre klasy i warstwy społeczne będą szybciej degradowały się mentalnie i moralnie, tym skuteczniej tracąc intelektualne kompetencje do zdobywania wykształcenia, majątku, prestiżu i znaczenia. Ten rodzaj kultury istotnie wykorzenia kulturowo, ale zaraz potem we wszelkich innych wymiarach życia społecznego z ekonomicznym i politycznym włącznie. Sprawia zatem, iż postępują procesy marginalizacji społecznej, poszerzając krąg ludzi kwestionujących fundamenty porządku demokratycznego i związanych ze współczesną demokracją liberalną wartości. Jest to zatem kwestia mas społecznych wyobcowanych z ładu społecznego, rezerwuaru nienawiści i niechęci, wrogości lub przynajmniej obojętności na to wszystko co buduje podstawy *cywilizowanego świata*. Stąd rekrutują się i będą się rozszerzać masy zmarginalizowanych cierpiących na resentymenty nacjonalistyczne i rasistowskie, autorytarne i wsteczne, fundamentalistyczne religijnie, kulturowe i pod każdym

innym względem. W ten sposób tworzą się zasoby społeczne takich zjawisk jak terroryzm, przestępczość i różne formy dewiacji społecznych.

Problem rozwoju, siły i panowania w XXI w.

Po tych wyjaśnieniach możemy zrozumieć, iż nic już obecnie nie będzie takie jak kiedyś. Z tej perspektywy trzeba myśleć o szansach rozwojowych, potencjale i sile Unii i jej państw członkowskich. W tych kategoriach należałoby także zastanawiać się nad problemami jakie ma do rozwiązania Rosja, nad jej ambicjami i fałszywymi wyobrażeniami. Z tego punktu widzenia analizować warto również lęki i obawy związane z członkostwem Ukrainy w Unii i w ogóle z perspektywą dalszego rozszerzania Unii.

Unia Europejska jest formułą organizacji podmiotu zdolnego przyjąć znaczący udział w grze globalizacyjnej. Formuła ta zawiera w sobie wiele szans i wiele zagrożeń. Trudno wyobrazić sobie liczne małe i średnie państwa Europy, które indywidualnie, tak jak to niegdyś zamierzył dla Francji Charles de Gaulle, stają do konfrontacji z globalnym światem. Globalizacja jest procesem cywilizacyjnym, którego już się nie odwróci, nie zablokuje. Można natomiast podejmować próby wpływania na nią, kształtowania procesu globalizacji i świata jaki staje się jego efektem. W ten sposób rozumiem ową grę globalizacyjną.

Jest jasne, że im podmiot tej gry jest większy i silniejszy tym większe ma możliwości skutecznego wpływania na globalizację i narzucania jej własnych warunków. Tylko, co to znaczy dzisiaj: siła i wielkość?

Jest to problem o niezwykle wielkim znaczeniu. Przekracza on jednak możliwości poważnego rozwinięcia i odpowiedzi, jakie mam w tym artykule. Zwrócę uwagę na niektóre jego aspekty. Te mianowicie, które bezpośrednio wiążą się z członkostwem Ukrainy w Unii.

Takim czynnikiem, który ma znaczenie dla siły podmiotu we współczesnym czasie jest wielkość rynku czyli między innymi liczebność konsumentów. Już dziś Unia jest wielkim rynkiem, wytwarza ogromny popyt, ale jej rozszerzenie da Unii i jej państwom członkowskim jeszcze większy atut. Wchodzenie do tego układu państw stosunkowo biednych, jest oczywiście obciążeniem dla bogatszych, ale przecież chodzi tu o jeden procent krajowych PKB – bo to jest źródło, funduszy europejskich. Równocześnie do Unii wchodzi także nowy, w przypadku Ukrainy duży, bardzo jeszcze chłonny i niewymagający rynek. To jest ważny czynnik ożywienia gospodarczego Unii i obniżenia bezrobocia. Społeczeństwa, które dzieli spory dystans do bogatszych i bardziej nowoczesnych sąsiadów, gdy otrzymają szansę są też zazwyczaj bardziej mobilne, elastyczne, pracowite, wnoszą zapał i spory zastrzyk energii.

Wydaje się, iż w interesie Unii leży stopniowe, krok po kroku, w miarę opanowywania dotychczasowych problemów i poszerzania oraz pogłębiania mechanizmów integracyjnych, rozszerzanie Unii, aby tworzyć wielki, możliwie największy, charakteryzujący się dynamiką, innowacyjnością i perspektywami rozwojowymi rynek.

Ale Unia nie jest tylko rodzajem spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Staje się potężnym podmiotem stosunków międzynarodowych, wielkim

uczestnikiem gry globalizacyjnej. Musi myśleć także o innych swych interesach, nie tylko ekonomicznych. Do najistotniejszych należy bezpieczeństwo. Jego znaczenie staje się coraz większe i jest ono coraz trudniejszą sprawą, wobec rozwoju globalnych konfliktów politycznych, gospodarczych, kulturowych i cywilizacyjnych, wobec wielkich dysproporcji narastających na świecie, wobec rozwijającego się w związku z tym terroryzmu, fundamentalizmu, nienawiści, ksenofobii. Tak wielki blok gospodarczy jak Unia, która jest też wspólnotą wartości i porządku społecznego oraz kulturowego musi myśleć o swoim centrum, buforach i flankach. W tym kontekście znaczenie Ukrainy jest nie do przecenienia.

Strategiczne znaczenie Ukrainy dla Unii wiąże się z dwoma kierunkami stosunków międzynarodowych: Rosja i Azja, przede wszystkim jej rejon najbliższy Ukrainie. Nie jest on mały. Tu wliczyć trzeba państwa poradzieckie. W tle trzeba także dostrzegać relacje Europy z Islamem, który wzmacnia się również z tej strony naszego kontynentu. Odsuwanie się Turcji od NATO i Unii Europejskiej, rozgrywanie przez nią gry mocarstwowej z Rosją, Stanami Zjednoczonymi i krajami arabskimi czyni potencjalnie z Ukrainy bardzo ważnego sojusznika.

Dziś, przy współczesnej technice, służącej również wojnie i terroryzmowi, być buforem, to nie koniecznie znaczy tkwić na granicy jako zaporę, czy też pierwszy odcinek frontu do oddania, za cenę ochrony centrum. Wszystkie te pojęcia zmieniają znaczenie w czasach wielkiej przemiany cywilizacyjnej i technologicznej. Bardziej niż walory siły uderzeniowej armii ukraińskiej cenilibym sobie z jednej strony przywiązanie Ukraińców do kultury europejskiej, ich głębokie, na poziomie tożsamości indywidualnych i zbiorowych poczucie przynależności do Europy, a z drugiej strony znajomość Rosji i poradzieckich państw Azjatyckich, umiejętność dogadania się z nimi, zrozumienia ich. Nie bez znaczenia, moim zdaniem, jest jednak dość głębokie przywiązanie do chrześcijaństwa (greko-katolicyzm, prawosławie, rzymski katolicyzm), a przynajmniej do wartości chrześcijańskich. Czyni to z Ukrainy bardziej zaufanego i przewidywalnego sojusznika.

Ten ważny czynnik mentalny wzmacnia tradycyjny, nabyty w trakcie uczenia się przez wielkie wydarzenia historyczne racjonalizm, spokój, szukanie kompromisu. Ukraińcy, nawet najbardziej prozachodni, wiedzą, że nikt ich nie przeniesie znad Dniepru, Dniestru i Bugu Południowego. I tam, w warunkach bardzo trudnych strategicznie, muszą sobie znaleźć miejsce do życia, a nie umierania (o czym Polacy czasem zapominają). Ukraińcy wiedzą także, że ich los na stałe wpisany jest w historię Rosji, z którą trzeba umieć żyć.

Możemy tutaj zatrzymać się przy kwestii stosunku Rosji do Unii, Ukrainy oraz ewentualnego członkostwa Ukrainy w Unii. Dziś, jak wiadomo Rosja to kłębek nerwów, kompleksów i fobii. Europejskie aspiracje Ukrainy traktuje zatem jak zazdrosną narzeczoną. Ale nie musi być tak zawsze. Rosja rządzona według dwudziestowiecznych pojęć o władzy, sile, kierująca się mitami potęgi z czasów, które właśnie odchodzą w przeszłość, szkodzi przede wszystkim sobie sama.

Przykładem może być fatalne i zupełnie w stylu z innej epoki rozegranie przez Rosję *Pomarańczowej Rewolucji*, no i oczywiście dzisiejsza, kompromitująca Rosję na długo wojna oraz okupacja Krymu i czasem wręcz bestialstwo w stosunku do przeciwników, a zwłaszcza do jeńców. Rosji myślącej nowocześnie rewolucja ta

nie powinna przeszkadzać. Przeciwnie, ona leży w jej interesie. Była wielka szansa zbliżyć Ukrainę do siebie, powiązać ją ze sobą więzami, które trzydzieści lat temu lub wtedy, gdy Stalin pytał ile dywizji ma Papież, były nieistotne, dziś jednak przesądzą o mapie politycznej świata. Trzeba było wesprzeć tę rewolucję, a nie tak dobitnie pokazać Ukraińcom swoją złą wolę, istotę swoich zamiarów wobec tego kraju i ... swoją nieskuteczność. Tak, Rosja, która chce być silna, tak jak sobie to wyobraża Putin i nacjonaliści rosyjscy, jest wstrząsająco słaba. Jest też ona niebezpieczna. Najpierw dla siebie, ale potem dla świata. W tym dla Europy. Światu konieczna jest silna Rosja. Cóż, kiedy żywiąc się mrzonkami, stwarzając pozory siły, staje się coraz bardziej słaba.

Rosja silna nowoczesną siłą jest potrzebna jako członek Unii Europejskiej, a Unia jest wielką szansą Rosji. Ale Rosja musi się nauczyć myśleć w kategoriach dziesięcioleci, a nie miesięcy, budowania podstaw pod siłę epoki informacyjnej, a nie niedokończonego industrializmu, w kategoriach racji uniwersalnych, interesów wspólnych świata i Europy, wartości budujących nowy porządek świata postindustrialnego.

Rosja nie będzie zawsze odwrócona tyłem do czasu i świata. Przyjdzie nowa generacja Rosjan, którzy będą rozumieli współczesność i to jak bardzo interesy ich kraju są związane ze zglobalizowaną wspólnotą. Wtedy się okaże, iż Ukraina, wtedy już członek Unii, będzie dla obu stron pomostem i dziś rozdarta między wschodem i zachodem, będzie mogła odegrać wielką historyczną rolę, dzięki temu, że będzie sobą: z istoty zachodnia, z kształtowanej przez swe graniczne położenie kulturowe wyobraźni i mentalności szanująca, rozumiejąca i potrafiąca współpracować ze wschodem.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, Ukraina, edukacja, dążenia, zagrożenia

Streszczenia

Problemy rozszerzenia Unii Europejskiej to problemy wszystkich krajów członkowskich i aspirujących do Unii. Panuje rozdziewiek wśród krajów członkowskich co do kwestii przyjęcia nowych krajów UE. Jednym z aspirujących do przyjęcia krajów jest Ukraina, Jej geopolityczne położenie stwarza kłopoty dla niej, szczególnie w aspekcie sąsiedztwa Rosji. Autor podjął próbę ukazania tych problemów i możliwości ich rozwiązania

THE PROBLEM OF THE EUROPEAN ASPIRATIONS OF UKRAINE

Keywords: The European Union, Ukraine, education, aspirations, threats

Summary

The problems of the enlargement of the European Union are the problems of all member states and those aspiring to join the Union. There is a disagreement among the member states regarding the admission of new EU countries. One of the countries aspiring to accept is Ukraine. Its geopolitical location causes problems for it, especially in the aspect of Russia's neighborhood. The author has made an attempt to show these problems and the possibility of solving them

ПРОБЛЕМА ЄВРОПЕЙСЬКИХ АСПІРАЦІЙ УКРАЇНИ

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, освіта, прагнення, загрози

Резюме

Проблеми розширення Європейського Союзу - це проблеми всіх держав-членів та тих, хто прагне вступити до Союзу. Серед країн-членів є розбіжності щодо прийому нових країн ЄС. Однією з країн, яка прагне прийняти, є Україна, геополітичне розташування якої створює для неї проблеми, особливо з точки зору сусідства Росії. Автор зробив спробу показати ці проблеми та можливості їх вирішення.

Світлана МАТВІЄНКІВ¹

ВПЛИВ НОВИХ МЕДІА НА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Характер і сутність певної епохи існування людства визначають способи функціонування інформації. Сучасний етапозвитку суспільства «пророк електронної ери» Г.М. Маклюен назвав «глобальним селом», оскільки відроджується природне аудіовізуальне, багатовимірне сприйняття світу і колективність, але на новій електронній основі. «Якщо історія починається з винайденням писемності, то вона закінчується з винайденням телебачення». В «епоху увімкненої свідомості» людина весь час перебуває під агресивним потоком зростаючої інформації, що призводить до втрати здатності до аналітичної діяльності. Віртуальність стає реальністю завдяки ЗМК. Телебачення паралізує свідомість, формує масову культуру і спрощує для зацікавлених політичних сил процес маніпуляції знеособленим суспільством. Наскільки правдивими виявилися передбачення Г.М. Маклюена можна спостерігати на прикладі сучасних українських суспільно-політичних реалій, де «телевізійні, справді віртуальні «слуги народу» перекочують з екранів у реальну політику, маючи шанс отримати парламентське представництво і навіть обійняти посаду президента»[1].

За останні роки глобальний медійний контекст суттєво змінився, зважаючи на поширення інтернет-ЗМІ та швидке зростання ролі соціальних мереж. Це технологічне й соціальне зміщення змінює вплив засобів масової інформації на весь демократичний процес прийняття рішень. В умовах інформаційного суспільства політична влада активно використовує засоби масової інформації, особливо в період виборчого процесу, оскільки невід'ємною його складовою є інформування громадян про перебіг кампанії (починаючи з реєстрації кандидатів і виборців та закінчуючи звітом про остаточні результати), процедури, кандидатів, партії, а також здійснення контролю як уповноваженими державними органами, так і громадськістю за дотриманням правил передвиборної агітації. Тому дослідження впливу сучасних медіа на результати президентської виборчої кампанії 2019 року в Україні є актуальним.

Теорію масової комунікації та її засобів у загальному аспекті розробляли такі зарубіжні дослідники, як: Т. Адорно, Р. Барт, З. Бауман, Д. Белл, П. Бурдье, Ю. Габермас, М. Горкгаймер, Б. Гунтер, П. Лазарфельд,

¹ **Світлана МАТВІЄНКІВ**, кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна

Г. Ласвелл, Д. Макквейл, М. Маклюен, Т. Петерсон, Ф. Сіберт, О. Тоффлер, В. Шрам та ін. Питанням взаємодії влади і засобів масової інформації присвячені праці українських вчених: В. Здоровеги, О. Копиленка, В. Лизанчука, В. Миронченка, А. Москаленка, Г. Почепцова, В. Різуна, А. Чічановського, В. Шкляра, В. Воробйова, В. Попова та ін. Вплив ЗМІ на виборчий процес у сучасній Україні досліджують О. Чекмишев, І. Бойчук, Л. Зінченко-Апостолова, Д. Дуцик, О. Бурмагін, Є. Кузьменко, О. Юркова, С. Остапа, В. Ткачук та ін.

Щодо висвітлення засобами масової інформації виборів в Україні та забезпечення ведення передвиборної агітації, для журналістів було видано спеціальні посібники: І. Куляс, Р. Головенко, І. Земляна «ЗМІ та вибори. Саморегуляція, безпека, закони»[2]; С. Остапа, Д. Дуцик, Є. Кузьменко, В. Володовська «Висвітлення виборів в Україні: Порадник для журналістів та редакцій»[3]; Р. Кужель, О. Бурмагін «Президентські і парламентські вибори 2019. Україна. Методологія Моніторингу ЗМІ» та ін. За результатами виборчої кампанії відбулися конференції (напр., National Media Talk), круглі столи (напр., «Президентська виборча кампанія в українських медіа»), прес-конференції, де медіа експерти та журналісти обговорювали якість контенту, журналістські стандарти, професійні виклики та засоби регулювання медіа, загалом, про вплив медіа на результати виборів в Україні. Моніторили процес висвітлення в медіа президентської передвиборчої кампанії громадські організації: «Комісія з журналістської етики», «Платформа прав людини», «Український інститут медіа та комунікації», «Stop Fake», «Детектор медіа», «Інститут масової інформації», «Громадянська мережа «Опора», «Інститут Медіа Права» та ін.

Одним із принципів, який покладений в основу ведення передвиборної агітації шляхом використання ЗМІ, є висвітлення виборчого процесу на засадах об'єктивності, неупередженості та збалансованості. Однак такий принцип часто порушується, і це може пояснюватися, по-перше, нерівними можливостями доступу до ЗМІ різних політичних сил; по-друге, сприянням окремими телевізійними каналами певним політичним силам; по-третє, відсутністю незалежних потужних ЗМІ, що унеможливує справедливе висвітлення виборчого процесу. У зв'язку з цим погоджуємось з думкою І. Бойчука, що вислів «перемагає той, хто володіє інформацією» трансформувався у «перемагає той, хто краще нав'язує інформацію» [4].

Адже, контролюючи засіб (-оби) масової інформації, політик нав'язує власну політичну рекламу та антирекламу, яка, як правило, не спрямована на висвітлення правдивої інформації. Напоказ виставляються лише ті «факти», які однобічно впливають на свідомість громадян та сприяють перемозі. Таке маніпулювання не тільки викривляє громадську думку, а й підриває довіру населення до прозорості та об'єктивності виборчого процесу. Соціологічні дослідження показують, що абсолютна більшість населення України пріоритетними джерелами політичної інформації називають телебачення і пресу. Інформація, яку безперервно транслюють ЗМІ, впливає не тільки на потреби та інтереси особистості, але й формує мотивацію до конкретної політичної поведінки, яка сприймається громадськістю як власна. Якщо

психологічний вплив на населення прийняти за 100%, то вплив ЗМІ на свідомість людей становитиме 20%, а на їхню підсвідомість – 80% [5].

В українській практиці медіа завжди довіряли більше, аніж владним структурам. Останні соціологічні опитування Центру Разумкова (березень 2019 р.) засвідчують, що ЗМІ довіряють 47% опитаних, Президенту – 31%, Уряду – 26%, Верховній Раді України – 18%, державному апарату (чиновникам) – 19%.

Достатньо високий рівень довіри мають громадські організації - 46%, волонтери - 68%, церква- 61% та Збройні Сили України - 61% [6].

Кредит довіри до сучасних ЗМІ покладає відповідальність щодо їх впливу на зміни ціннісних орієнтацій, зразків поведінки, соціокультурних ідентичностей, політичної свідомості. Наскільки повноцінно ЗМІ виконують роль соціального інституту, залежить від рівня демократичного розвитку суспільства. У демократичному суспільстві саме аудиторія ЗМІ є тим інструментом, який впливає на життєдіяльність ЗМІ. У суспільствах з недостатнім рівнем демократії ЗМІ піддаються прямому адміністративному чи економічному тиску, стають пропагандистами й агітаторами: у суспільну свідомість закладається інформація, вигідна певним політичним силам та їх інвесторам, яка підкріплюється багаторазовим відтворенням у ЗМІ. За твердженням дослідника мас-медіа І. Бойчука, «проблема полягає в тому, що в сучасній Україні ЗМІ розвиваються і як соціальний інститут, і як бізнес, бо змушені боротися за чисельність своєї аудиторії. До того ж, законодавство держави орієнтоване на забезпечення діяльності ЗМІ, журналістів, але при цьому нехтує забезпеченням безпеки свідомості населення від негативних медіа-впливів: не врегульовано питання застосування спеціальних механізмів та/або інструментів боротьби з пропагандою, поширенням навмисно створеної недостовірної інформації та іншими маніпуляціями в інформаційній сфері. Виборче законодавство також не регулює такі питання. Основною нормативною вимогою до змісту телевізійного продукту залишається тільки його адаптація – тобто, переклад та озвучування українською мовою» [7].

Вміння подати інформацію таким чином, щоб отримати від цього максимальну вигоду, стає вирішальним кроком до перемоги під час виборчих кампаній. Задля досягнення бажаного результату в період передвиборної кампанії також впроваджуються політичні технології, такі як PR, теледебати, стратагеми, сірий соціологічний піар, іміджмейкінг, які широко використовуються як самими політиками, так і підконтрольними їм ЗМІ. Цей процес має небезпеку, яка полягає у нав'язуванні приватних ідеалів всьому суспільству. Повідомлення мас-медіа спрямовані на такий ефект, коли, за словами Ю. Лотмана, вже готова інформація «складається» в голові й не потребує глибокого осмислення. Тому зростаючий потік повідомлень масової комунікації може відволікати енергію людей від активної участі в пізнанні й перетворенні дійсності й самих себе та привчати до пасивного знання [8].

Сучасні ЗМІ поряд з «наси́льством над психікою» (показ насильства, катастроф) тиражують «наси́льство над інтелектом», що ґрунтується на низькоякісних серіалах та шоу. Масова аудиторія споживає інформацію, але не осмислює її, що призводить до поверхового наслідування «героїв» чи

нівелювання людських відносин у «мільних» серіалах та слізних життєвих історіях[9]. А це, у свою чергу, формує таке саме сприйняття політичної інформації, що продукується телебаченням під час виборчих кампаній. Вибори також перетворюються на масове шоу, розвагу, і відчуття цього посилюється ще й тим, що часто не має значення, яка політична партія чи лідер отримає першість. Контролюючи ЗМІ, політик нав'язує власну політичну рекламу й антирекламу, яка ніколи не покаже його справжньої сутності, але тільки те, що потрібно виборцям, тільки ті «факти і коментарі», що сприяють перемозі. Небезпека подібних маніпулювань полягає не тільки у викривленні громадської думки, а й у тому, що підривається довіра громадян до інститутів демократії взагалі[10].

«Це були перші вибори за часи незалежної України, де важливими були технології, а дискусії були запеклими та жорсткими. Україна в цих виборах не залишилася поза світовими трендами. Традиційні формати політики відмирають і ми переживаємо ті ж самі тенденції, що і країни старої демократії», - зауважив О. Чекмишев, керівник моніторингового центру Фундації «Суспільність» та Асоціації «Спільний простір». Ці висновки експерта базувалися на проведених опитуваннях. Так, 70% медіа-експертів та журналістів вважають, що тема виборів президента України висвітлювалась у ЗМІ широко, але неякісно. Громадяни, щоб визначитися за кого голосувати на виборах, найбільше використовували інформацію з: телебачення - 70% (31% – з новин, 27% – з ток-шоу), Інтернет-сайтів - 20%, соціальних мереж - 10%. Крім того, 54% респондентів зауважили, що на висвітлення виборів вплинула російська пропаганда, а 25% вважали, що вона не визначала інформаційну політику. Найбільше піддавалися російській пропаганді соціальні мережі (44%), Інтернет-ЗМІ (26%), телевізійні ток-шоу (18%)[11].

Найбільшою особливістю президентської виборчої кампанії 2019 року можна назвати те, що передвиборна активність в основному була сконцентрована у медіа-просторі. Саме через розважальний контент і соціальні мережі та онлайн-ЗМІ вів свою агітаційну кампанію Володимир Зеленський. Кандидат, який за рейтингами займав перше місце, ігнорував журналістів, майже не був присутній у новинах та політичних дискусійних програмах українських телеканалів (окрім «1+1»). В Україні немає законодавчих норм, які би регулювали ведення піар-кампанії таким шляхом і забороняли показувати, наприклад, фільм «Слуга народу» під час виборчої кампанії. Тому соціальні мережі почали достатньо активно використовуватися як майданчики для агітації та поширення чорного піару, адже їх популярність та кількість серед користувачів постійно зростає. В інформаційному просторі велася боротьба за прихильність виборців і боротьба компроматів, що закономірно призводило до зростання градусу напруги. Ріст популярності соцмереж призвів до того, що вони стали невід'ємною складовою виборчого процесу. Проте використовується такий інструмент не лише для інформування виборців, але й для поширення маніпулятивної інформації, оскільки соцмережі дозволяють абсолютно вільно поширювати інформацію незалежно від її достовірності. Відсутність реальних санкцій за порушення виборчого законодавства в частині політичної реклами, його недосконалість,

неузгодженість дій різних державних органів створює плідний ґрунт для збільшення кількості джінси в медіа та порушень виборчого законодавства під час агітації. Таким чином, онлайн-видання, які не несуть жодної відповідальності за поширений контент, знижують довіру до ЗМІ[12].

Медіа експерт, заступник шеф-редактора ГО «Детектор медіа» Світлана Остапа зазначила, що причиною збільшення матеріалів з ознаками замовлення є відсутність реального українського медіаринку: «Ми маємо квазімедіаринок, у якому немає прозорості фінансування: практично кожне медіа виживає, як може, в тому числі завдяки джінсі». Також проблемою є надмірна конкуренція на ринку журналістської праці в Україні[13].

Так, згідно досліджень Інституту масової інформації у березні 2019 року, «джінси» та чорного піару було втричі більше, ніж на попередніх виборах. Лідером з розміщення політичної джінси на свою користь в онлайн-медіа був кандидат у президенти Ю. Бойко: зафіксовано 16% таких матеріалів, 14% - про Ю. Тимошенко, 9% матеріалів стосувалися діяльності В. Зеленського, 6% - П. Порошенка. Також було 83% матеріалів з ознаками контрагітації та чорного піару, спрямованих проти П. Порошенка. Загалом найбільше політичних замовних матеріалів було зафіксовано на сайті «Обозреватель», 112-го каналу та на сайті телеканалу Newsone. У другому турі (квітень) на користь кандидатів у Президенти В. Зеленського та П. Порошенка припало відповідно 27% та 10% матеріалів з ознаками замовлення, а з ознаками контрагітації 71% стосувалися П. Порошенка і 29% – В. Зеленського. У регіональних медіа за цей період 9,8% від усіх матеріалів про кандидатів у Президенти мали ознаки замовності, а 16% від загальної кількості джінси було контрагітацією проти кандидатів[14].

Інша громадська організація «Громадянська мережа «Опора» також досліджувала наявність друкованих іміджевих матеріалів потенційних кандидатів у президенти України та проводила масштабну кампанію спостереження за виборами президента, спрямовану на незаангажовану оцінку процесу підготовки та проведення виборів і попередження порушень.

Системний моніторинг висвітлення в медіа президентської передвиборчої кампанії в Україні проводила коаліція громадських організацій, що включає «Комісію журналістської етики», «Платформу прав людини», «Український інститут медіа та комунікації» та «Stop Fake» (Україна), за підтримки проектів Ради Європи: «Підтримка прозорості, інклюзивності та чесності виборчої практики в Україні» та «Зміцнення свободи слова, доступу до інформації та посилення системи Суспільного мовлення в Україні», що імплементуються у рамках Плану дій Ради Європи для України на 2018-2021 рр.

Метою моніторингу було надання професійної, комплексної та об'єктивної оцінки політичного різноманіття та балансу у висвітленні новин та поточних подій на телеканалах та у матеріалах інтернет-видань. Незалежні спеціалісти проводили кількісний і якісний аналіз медіависвітлення президентських виборів та інформували громадськість про висвітлення ЗМІ виборчої кампанії: про об'єктивність та якість їх роботи, дотримання міжнародних стандартів та кращих практик щодо свободи вираження поглядів та незалежності медіа. Основним завданням моніторингу було надавати

виборцям інформацію про те, чи інформація, висвітлена в ЗМІ, є достатньою для того, щоб виборці змогли зробити усвідомлений і добре поінформований вибір[15].

У зв'язку з цим голова «Комісії з журналістської етики» А. Куликов звернув увагу на важливість під час виборів дотримання журналістами професійних стандартів: «Те, як люди, що працюють у засобах масової комунікації, розповідають про вибори, прямо впливає на те, як поведуться під час виборів ті, хто голосує (чи не голосує), а отже визначає наше спільне подальше життя»[16].

Після виборів коаліція громадських організацій провела круглий стіл «Президентська виборча кампанія в українських медіа», де медіаексперти відзначили, що «українські виборці під час президентських виборів 2019 року опинилися у перенасиченому інформаційному полі через збільшення кількості та розмаїтості каналів комунікації, які не використовувалися в попередніх виборчих кампаніях. До традиційних медіа (телебачення, преса та онлайн-видання) додалися соцмережі (Facebook, Twitter, Instagram, YouTube), різні месенджери, зросла вага лідерів думок та блогерів, які використовували нові медіа для просування власної політичної позиції, а відповідно і підтримки того чи іншого кандидата. Незважаючи на позитив становлення різноманітного медіасередовища, це призвело до того, що виборцям було дуже складно орієнтуватися у великій кількості інформації. Приватні ЗМІ лишалися під потужним впливом своїх власників і відкрито усю кампанію демонстрували прихильність до конкретних кандидатів і політичних суб'єктів. Суспільне мовлення («UA:Перший») приділяло недостатньо уваги виборчій тематиці. Уперше в Україні у другому турі саме соціальні мережі вплинули на результат виборів, це було пов'язано зі стратегією комунікації кандидата В. Зеленського. Роль медіа звелася до висвітлення того, що відбувається у соцмережах, які у свою чергу акцентували увагу на шоу-складовій перегонів, за якою губилася змістовна частина»[17].

«Ці вибори проходили в умовах наявної олігархічної системи медіа, відсутності сильного Суспільного мовника та зростаючої ролі нових медіа. Ця кампанія характеризувалася і безпрецедентно великою кількістю політичних ток-шоу та виборчих марафонів», – підсумувала Діана Дуцик, медіаекспертка, виконавча директорка ГО «Український інститут медіа та комунікації»[18].

Про те, що сучасні традиційні ЗМІ в кризовому стані, як і традиційні інститути, медіа експерти зазначили також на підсумковій конференції «National Media Talk»: «Медіа мають бути високо професійними, точними і безсторонніми у висвітленні подій, бо інакше вони просто не зможуть виконувати свій обов'язок перед суспільством. Проте якісну журналістику під час виборчого процесу замінив розважальний контент, який став основним інструментом у боротьбі за аудиторію у президентській виборчій кампанії 2019 року. ЗМІ втратили роль монопольного посередника між виробниками контенту та його споживачами».

Думки експертів під час конференції базувалися на власних соціологічних опитуваннях: 73,3 % респондентів вважають, що на вибір громадян вплинули серіал «Слуга народу» та телевізійний розважальний

контент за участі «Кварталу 95», а 26,3 % - нові методи комунікації політиків через соціальні мережі; 60,5% заявили, що для них основним джерелом новин є онлайн медіа, для 34,2% - соцмережі, а решту користуються традиційними медіа; 76,3 % вважають, що соціальні мережі виконують роль ЗМІ, тому тільки 34,2% дивляться телевізор. Важливо, що 72,2% опитаних перестають довіряти медіа через негатив і дезінформацію, тому стільки ж вважають, що якісні новини мають бути оперативними і наповненими інформацією[19].

Загалом, експерти заявили, що «вибори виграла не медіа, а телевізор, тобто олігархічний канал «1+1» та сформований ним образ президента Голобородька в серіалі «Слуга народу». Переміг інтертеймент: люди дивилися телевізор і мали зовсім інші уявлення про кандидата». Директорка Фонду «Демократичної ініціативи» імені Ілька Кучеріва, соціолог І. Бекешкіна відзначила, що «вплив телебачення є закономірним, а вибір українців – цілком зрозумілим: люди обрали того, хто був найбільш розкрученим медіа»[20]. Таким чином, у президентській виборчій кампанії 2019 року важливу роль відіграла технологія формування та поширення образів осіб (іміджмейкінг), яка створила за допомогою ЗМІ привабливий для виборців імідж політика, що здебільшого не відповідає дійсності, і активно використовується для піару.

Іншу думку висловив відомий український соціолог, доктор філософських наук Є. Головаха: «Популярності В. Зеленського сприяв навіть не образ Голобородька, а його жорстка сатира і знущання над політичним світом. Багатьом українцям це сподобалось. Головне, що людей непокоїть – вони живуть у несправедливому суспільстві. У них дуже велика образа на існуючу політичну еліту. Це ознака того, що треба змінювати країну. Вважаю, що феномен В.Зеленського – своєрідний «електоральний Майдан», це така спроба громадян змінити систему і політичну еліту. В. Зеленського розглядали як альтернативу тій владі, яку громадяни вже не хочуть сприймати»[21].

Експерт з інформаційної політики та комунікаційних технологій, доктор філологічних наук Георгій Почепцов пояснює феномен обрання президентом В. Зеленського своєю теорією про «вільний час». В індустріальну епоху люди отримали, крім робочого часу, як це було раніше, ще й час на дозвілля, де важливими є емоції. Вільний час - це час щастя, оскільки під час дозвілля людина може займатися своєю улюбленою справою, а під час роботи завжди напружена і постійно думає. Саме екранні комунікації породили два місця, де людина відчуває себе максимально комфортно і щасливо: це телесеріали та соціальні медіа. Сьогодні телебачення і соцмережі заповнюють вільний час багатьох. Коли людина проводить багато часу у віртуальному світі, то бере звідти багато емоцій та інформації. Кожен хоче, щоб дозвілля було більше, тому і виникає бажання перенесення щастя з віртуальності в реальність. З віртуального світу можна навіть вплинути на політичні уподобання аудиторії. Таким чином світ дозвілля перенісся в політику. В. Зеленський - герой з вільного часу, часу розваг. Він з'явився саме тоді, коли в цьому виникла потреба. Такий герой ніколи не зайнятий працею - він нічого не робить: не будує мостів, будинків, заводів. Його основна зброя - це посмішка,

яка породжує посмішки. Герой вільного часу - рятувальник, а не будівельник, це людина з коміксу, у нього є надприродні здібності, тому він одразу «припинить війну і вирішить усі проблеми в державі». Але реальне життя і реальна політика – інші[22].

Висновки

Таким чином, дослідження громадських організацій показують: новинна журналістика під час виборчої кампанії була слабкою; ЗМІ не допомогли суспільству розібратися у передвиборчій ситуації, програмах кандидатів; аудиторія отримувала переважно позитивну або відкрити/приховану рекламу; медіа працювали в інтересах власників, а регіональні ЗМІ виступали статистами, уникаючи аналітики, експертних оцінок, досліджень тощо.

Сучасна суспільно-політична ситуація в Україні є такою, що конфігурація влади може залежати в тому числі і від інформаційних технологій і провокацій, що покладає на ЗМІ та журналістів відповідальність і ставить перед неурядовими організаціями серйозні виклики щодо виявлення і запобігання таким явищам.

Ефективним під час висвітлення виборчого процесу засобами масової інформації виявився контроль за їх діяльністю з боку громадських організацій, оскільки політична влада не має таких повноважень. Моніторинг ЗМІ – це ефективний інструмент для залучення до відповідальності тих, хто повинен бути контролером і спостерігачем.

Також ефективним способом впливу на кандидатів щодо фінансування та використання політичної реклами (в умовах недосконалості виборчого законодавства щодо політичної реклами), джинси та кишенькових ЗМІ може стати постійне інформування виборців про порушення законодавства кандидатами з боку громадських активістів та представників державних органів. Вони мають тісно взаємодіяти під час виборчої кампанії, адже виборці можуть ухвалювати рішення, за кого віддавати свій голос, навіть на основі того, наскільки прозоро і чесно кандидати ведуть політичну агітацію під час виборів.

Література

- I. Чиж, Теорія масових комунікацій Герберта Маршала Маклюена: Проекція на сучасні тенденції суспільного розвитку (2018) <<http://slovoprosvity.org/2018/11/07/teoriya-masovyh-komunikatsij-herberta-marshalla-maklyuena>> дата звернення 7 Травень 2020
- I. Куляс, Р Головенко, І Земляна, ЗМІ та вибори. Саморегуляція, безпека, закони. За заг. ред. Н.Лигачової-Чернолуцької, О. Романюк (Київ 2018) 100
- С. Остапа, Д Дуцик, Є Кузьменко, В Володовська, Висвітлення виборів в Україні: Порадник для журналістів та редакцій. Упоряд. О. Погорелов (Київ 2019) 32.

- I. Бойчук, Вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на участь громадян України у виборчих кампаніях. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 59. (Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України 2013) 549
- В. Ткачук, Інформаційний вплив на політичну свідомість в умовах глобалізації. Social-science: Український науковий журнал: Університет «Україна», Всеукраїнська асоціація політичних наук (ВАПН) 224
<http://www.social-science.com.ua/journal_content/411/political_psychology> дата звернення 10 Травень 2020
- Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України.
<<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy-2>> дата звернення 14 Травень 2019
- I. Бойчук, Форми, методи та способи впливу засобів масової інформації на політичну свідомість громадян України. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 54. (Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України 2011) 694-700
- М. Макаров, Массовая коммуникация в современном мире (Москва 2000) 144-145.
- А. Сіленко, Інфокомунікаційні технології та розвиток громадянського суспільства // Політичний менеджмент (2004) №5 (8) 40-55.
- I. Бойчук, Вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на участь громадян України у виборчих кампаніях. Держава і право. Юридичні і політичні науки (2013) Вип. 59, 546-553.
- Тема виборів в ЗМІ висвітлювалась широко, але неякісно – експерти та журналісти. <<http://uacrisis.org/ua/71655-ukrainian-elections-in-mass-media>> дата звернення 15 Травень 2020
- Івано-Франківщина напередодні виборів: тенденції виборчої кампанії та особливості дня голосування.
<<https://opora.ua.org/news/vybory/vybory-prezydenta/vybory-prezydenta-2019/17204>> дата звернення 21 Травень 2020
- Вибори близько. Експерти домовились спільно контролювати політичну рекламу кандидатів. <<https://www.chesno.org/post/1280/>> дата звернення 24 Травень 2020
- Хто найбільше джинсував в інтернет-ЗМІ? Моніторинговий звіт за 1–12 квітня 2019 року

- <<https://imi.org.ua/monitorings/khto-naybil-she-dzhynsuvav-v-internet-zmi-monitorynhovyy-zvit-za-1-12-kvitnia-2019-roku/>> дата звернення 25 Травень 2020
- Р. Кужель, О Бурмагін Президентські і парламентські вибори 2019. Україна. Методологія Моніторингу ЗМІ.
- <http://www.cje.org.ua/sites/default/files/library/FIN_UKR_Media%20Monitoring%20Methodology_Ukraine.pdf> дата звернення 14 Червень 2020
- Підсумки моніторингу висвітлення в медіа президентських перегонів в Україні <http://www.cje.org.ua/ua/novyny_monitoryngu/pidsumky-monitoryngu-vysvitlennya-v-media-prezydentskyh-peregoniv-v-ukrayini> дата звернення 19 Червень 2020
- О. Бурмагін, Д. Дуцик, Р. Кужель, Є. Кузьменко, О. Юркова, Підсумковий звіт за результатами незалежного моніторингу висвітлення в медіа президентської виборчої кампанії в Україні. (Київ 2019) 51.
- <<http://www.cje.org.ua/sites/default/files/Підсумковий%20звіт%20final.pdf>> дата звернення 20 Червень 2020
- Підсумки моніторингу висвітлення в медіа президентських перегонів в Україні <http://www.cje.org.ua/ua/novyny_monitoryngu/pidsumky-monitoryngu-vysvitlennya-v-media-prezydentskyh-peregoniv-v-ukrayini> дата звернення 24 Червень 2020.
- Ключова подія української медіа-спільноти. <<http://nationalmediatalk.com>> дата звернення 2 Червень 2020
- Л. Зінченко-Апостолова, «Віра в Голобородька та Інстаграм».
- <<https://detector.media/infospace/article/167747/2019-05-31-vira-v-goloborodka-ta-instagram/>> дата звернення 26 Червня 2020
- Є. Руденко, Є. Головаха: Феномен Зеленського – своєрідний «електоральний Майдан».
- <<https://www.pravda.com.ua/articles/2019/04/18/7212520/>> дата звернення 27 Червень 2020
- Г. Почепцов, Зеленский как человек пришедший из мира свободного времени в мир рабочего времени.
- <<https://detector.media/withoutsection/article/168532/2019-06-30>> дата звернення 24 Червень 2020

WPLYW NOWYCH MEDIÓW NA PROCES WYBORCZY WE WSPÓLCZESNEJ UKRAINIE

Słowa kluczowe: sieci społecznościowe, publikacje online, kampania wyborcza, monitoring, media publiczne, eksperci medialni, technologie informacyjne.

Streszczenie

Współczesna telewizja, radio i media internetowe to główne narzędzia, które wpływają na rzeczywistość polityczną i społeczną i kształtują ją. W tym artykule zauważono, że osobliwość kampanii wyborczej prezydenckiej na Ukrainie w 2019 r. Polegała na tym, że działalność wyborcza koncentrowała się głównie w przestrzeni medialnej: sieciach społecznościowych i mediach internetowych. Istotny wpływ na przebieg relacji z tej kampanii wyborczej w mediach wywarły media-organizacje pozarządowe, które przeprowadziły odpowiedni monitoring. Stwierdzono, że taka kontrola nad działalnością mediów okazała się skutecznym narzędziem zapobiegającym stosowaniu negatywnych technologii informacyjnych. Innym skutecznym sposobem wpływania na kandydatów pod względem finansowania i wykorzystania reklamy politycznej jest ciągle informowanie wyborców o naruszeniach prawa przez kandydatów z działaczy publicznych i urzędników państwowych.

THE INFLUENCE OF NEW MEDIA ON THE ELECTORAL PROCESS IN MODERN UKRAINE

Key words: social networks, online publications, election campaign, monitoring, public media organizations, media experts, information technology.

Summary

Modern broadcasting and the Online Media are the main instruments that influence and form political and social realities. In article it talks about the peculiarities of presidential election campaign in Ukraine 2019, mainly the pre-election activity was concentrated in media space: social media and the Online Media. Important influence on the process of coverage of this election campaign in the media was carried out by public media organizations, which conducted appropriate monitoring. The conclusion, that such control over the mass media proved to be an effective tool for preventing the use of negative information technologies. The effective means to influence the candidates as to the financing and use of political advertising can be the constant informing of voters about the violation of legislation by candidates from public activists and representatives of state authorities.

ВПЛИВ НОВИХ МЕДІА НА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Ключові слова: соціальні мережі, інтернет-видання, виборча кампанія, моніторинг, медійні громадські організації, медіа експерти, інформаційні технології.

Анотація

Сучасні телерадіомовні й онлайн-ЗМІ є основними інструментами, що здійснюють вплив і формують політичні та соціальні реалії. У даній статті зазначено, що особливістю президентської виборчої кампанії 2019 року в Україні було те, що передвиборна активність в основному сконцентрувалася у медіа-просторі: соціальних мережах та онлайн-ЗМІ. Важливий вплив на процес висвітлення даної виборчої кампанії у ЗМІ здійснили медійні громадські організації, які проводили відповідний моніторинг. Зроблено висновок про те, що такий контроль за діяльністю мас-медіа виявився ефективним інструментом для запобігання використанню негативних інформаційних технологій. Також ефективним способом впливу на кандидатів щодо фінансування та використання політичної реклами є постійне інформування виборців про порушення законодавства кандидатами з боку громадських активістів та представників державних органів.

Leszek PAWELSKI¹
ORCID: 0000-0001-8501-6295

ROLA NAUKI I EDUKACJI W PROCESIE INTEGRACJI UKRAIŃCÓW W POLSCE

Polska-Ukraina dziś

Współczesna Europa jest miejscem wielkiej wędrówki ludzi. W ramach Unii Europejskiej, obywatele zrzeszeni w UE mogą bez przeszkód przemieszczać się bez paszportów i wiz po całym „obszarze Schengen”². Ułatwia to w sposób znakomity poszukiwanie pracy poza granicami kraju ojczystego, jak też wybór miejsca studiów dla młodzieży posiadającej co najmniej maturę. Polska młodzież korzysta z tych udogodnień bez ograniczeń. Wyjątek stanowi Wielka Brytania, która nie należy do strefy Schengen, a po tzw. *brexit-cie* stwarza określone ograniczenia wjazdowe na swoje terytorium.

Skala emigracji Polaków jest duża. Wyniki badań wskazują, że rekordowo niskie bezrobocie w Polsce ograniczyło wyjazdy nowych emigrantów do głównych krajów emigracji z przeszłości, takich jak: Wielka Brytania i Niemcy, choć pojawiły się nowe, niszowe kierunki, takie jak Norwegia³. Wciąż najważniejszą motywacją wyjazdów i pozostawania na emigracji są wynagrodzenia netto, których mediany (średkowe wynagrodzenia) za granicą są nominalnie około dwukrotnie wyższe niż w Polsce, a dominanty (najczęstsze wynagrodzenia) są 2,0-3,6 razy

¹ **Leszek PAWELSKI**, prof. nadzw. dr, prezes Zarządu Krajowego Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych.

² D. Avramopoulos, *Europa bez granic. Strefa Schengen*, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/elibrary/docs/schengen_brochure/schengen_brochure_dr3111_126_pl.pdf. Początki strefy Schengen sięgają 1985 r., kiedy to pięć państw UE postanowiło znieść kontrole na granicach wewnętrznych. Na kontynencie, gdzie dawniej narody prowadziły krwawe walki w obronie swoich terytoriów, obecnie granice istnieją jedynie na mapach. Każdego roku Europejczycy odbywają 1,25 mln podróży w obrębie strefy Schengen. Europa bez granic wewnętrznych przynosi również duże korzyści gospodarce, co pokazuje, jak namacalna, popularna i udana jest inicjatywa z Schengen. Dowodzi też jej znaczenia w naszym codziennym życiu oraz znaczenia dla europejskiego społeczeństwa. Obecnie strefa Schengen obejmuje 26 krajów europejskich (z których 22 należy do UE): Austrię, Belgię, Danię, Estonię, Finlandię, Francję, Grecję, Hiszpanię, Holandię, Litwę, Luksemburg, Łotwę, Maltę, Niemcy, Polskę, Portugalie, Czechy, Słowację, Słowenię, Szwecję, Węgry i Włochy, jak również Islandię, Liechtenstein, Norwegię i Szwajcarię. Strefę Schengen wyznacza 42.673km granic morskich i 7.721km granic lądowych.

³ I. Chmielewska, A. Panuciak, P. Strzelecki, *Polacy pracujący za granicą w 2018r. Raport z badania*, Departament Statystyki, Warszawa 2019r., s. 4.

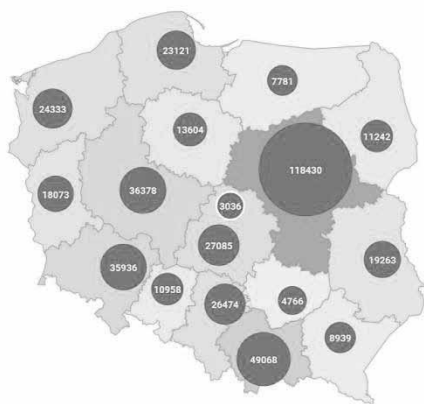
wyższe niż w Polsce⁴. Dobra sytuacja gospodarcza w Polsce wpłynęła również na istotne ograniczenie odsetka emigrantów, planujących pozostanie na emigracji na stałe na rzecz powrotu do Polski w dalszej przyszłości (za minimum 3 lata)⁵. Poniższe zestawienie (Tabela 1) uwzględnia osoby, które przed 2006 przebywał powyżej 2 miesięcy, od 2006 roku pobyt ich trwał powyżej 3 miesięcy.

Tabela 1. Liczba Polaków na emigracji w wybranych krajach (w tys. mieszkańców)

Obszar	2002	2004	2007	2010	2014	2015	2016	2018
Europa	461	770	1925	1685	2013	2098	2214	2241
w tym:								
Wielka Brytania	24	150	690	580	685	720	788	793
Niemcy	289	385	490	440	614	655	687	703
Holandia	10	23	98	92	109	112	116	120
Irlandia	2	15	200	133	113	111	112	112
Norwegia	-	-	36	50	79	84	85	85

Źródło: I. Chmielewska, A. Panuciak, P. Strzelecki, *Polacy pracujący za granicą w 2018r. Raport z badania*, Departament Statystyki, Warszawa 2019 r., s. 7.

Polska w ciągu ostatnich 20 lat stała się atrakcyjnym krajem wybieranym przez emigrantów, którzy planują podjęcie pracy i pobyt stały. W roku 2019 było ich,

Wykres 1. Liczba imigrantów w Polsce w 2020r.

według informacji Urzędu ds. Cudzoziemców do 1 stycznia 2020 r. ponad 423 tys. posiadających ważne dokumenty pobytowe; ponad połowę z nich stanowią obywatele Ukrainy, jednak nie brak w Polsce przyjezdnych z tak odległych krajów, jak Chiny, Indie czy Wietnam. Warto pamiętać, że przedstawione dane nie uwzględniają osób przebywających w Polsce tymczasowo w ramach ruchu bezwizowego lub na podstawie wiz (patrz wykres 1)⁶. Ich rozmieszczenie w kraju jest nierównomierne i zależy od możliwości regionu zapewnienia zatrudnienia przynajmniej jednej osobie dorosłej. Z oczywistych względów najwięcej

imigrantów jest w Warszawie i województwie Mazowieckim – ok. 120 tysięcy. Ponad 49 tys. znajduje się na terenie województwa Małopolskiego.

⁴ Tamże, s. 4.

⁵ Tamże.

⁶ M. Lesik, *Liczba imigrantów rośnie*, <https://www.pb.pl/liczba-imigrantow-rosnie-980077>, dostęp z dnia 17.04.2020r.

Najwięcej ważnych dokumentów pobytowych w Polsce posiadają obywatele: Ukrainy, Niemiec, Białorusi, Rosji, Wietnamu, Włoch, Chin, Francji, Wielkiej Brytanii i Bułgarii⁷.

Obywatele Ukrainy stanowią najliczniejszą grupę cudzoziemską w Polsce, przodując w statystykach wiz, wjazdów, osiedlania się, podejmujących w Polsce pracę czy studia. W ostatnim czasie obserwuje się jednak zatrzymanie trwającego od pięciu lat wzrostu udziału obywateli Ukrainy wśród pracujących na polskim rynku pracy. Pomimo to nadal ponad 90% cudzoziemskich pracowników wykonujących prace krótkoterminowe stanowią obywatele Ukrainy, a w przypadku prac wykonywanych na podstawie zezwoleń, pozwalających na wykonywanie pracy w dłuższym okresie – ponad 80%. Na przestrzeni ostatnich trzech lat widoczna jest tendencja wzrostowa w zakresie zawierania umów o pracę i umów zlecenie, a malejąca w odniesieniu do umów o dzieło. Wzrost zawieranych umów o pracę i umów zlecenie przekłada się na wzrost liczby obywateli Ukrainy w polskim systemie powszechnym ubezpieczeń społecznych, a tym samym zamieszkania i życia. Według danych ZUS dotyczących cudzoziemców zgłoszonych do ubezpieczenia emerytalno-rentowego na koniec II kwartału 2018r. obywatele Ukrainy stanowili 75% ubezpieczonych cudzoziemców z państw trzecich⁸.

Tak znacząca liczba obywateli Ukrainy w Polsce, do tego w większości żyjący wraz z rodzinami powoduje, że polski rząd podejmuje wiele prób, umożliwiających łatwiejszą i szybszą asymilację ze społecznością polską. Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej poinformował też, że w Polsce wdrażany jest obecnie Fundusz Azylu, Migracji i Integracji (FAMI), który przeznaczony jest między innymi na integrację cudzoziemców. Środki z funduszu FAMI zostały zakontraktowane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji wojewodom, którzy na swoim terenie realizują *projekty integracyjne*, skierowane także do obywateli Ukrainy legalnie przebywających na terenie Polski, polegające między innymi na:

- **nauce języka polskiego,**
- zapewnieniu doradztwa i pomocy w kwestiach legalizacji pobytu,
- zapewnieniu doradztwa i pomocy integracyjnej, opieki zdrowotnej, psychologicznej i socjalnej, opieki nad dziećmi oraz łączenia rodzin,
- działaniach zwiększających kontakt i integrację ze społeczeństwem polskim,
- **zapewnieniu kursów adaptacyjnych dla cudzoziemców dotyczących wartości i praw obowiązujących w Polsce,**
- zapewnieniu wsparcia dla szkół w zakresie pracy z dzieckiem cudzoziemskim,
- działania wspierające usamodzielnienie się i samowystarczalność cudzoziemców⁹.

⁷ <https://migracje.gov.pl/>, dostęp z dnia 17.04.2020r.

⁸ <https://ksiegowosc.infor.pl/zus-kadry/zatrudnianie-i-zwalnianie/2868387>, Ukraińcy-w-Polsce-zatrudnienie-integracja-edukacja.html, dostęp z dnia 6.04.2020r.

⁹ Tamże.

Ukraińcy uważają Polskę za najbardziej przyjazny im kraj. Takie są wyniki badań przeprowadzonych przez Centrum Badań Socjologicznych i Marketingowych „Socis”. Z sondażu wynika, że za najbardziej wrogo do nich nastawione państwo Ukraińcy uważają Rosję. 40,8% Ukraińców uważa, że Polska ma pozytywny stosunek do ich kraju, 5,2% jest przeciwnego zdania. Około 38% ankietowanych uznało, że pozytywny stosunek do Ukrainy mają też Stany Zjednoczone, ok. 37% – Niemcy, a ok. 32% – Białoruś. Ponad 70,5% badanych uważa, że Rosja ma wobec ich kraju wrogie nastawienie, przeciwnego zdania jest 6% uczestników sondażu kijowskiego Centrum Badań Socjologicznych Socis¹⁰. Stabilizuje się migracja z Ukrainy. [...] Rok 2018 to prawdopodobnie pierwszy rok, gdy napływ pracowników z Ukrainy ustabilizował¹¹.

Stosunek ludności ukraińskiej do Polaków jest bardzo pozytywny, choć, niestety, Polacy nie odwzajemniają się im tym samym. CBOS od 1993 r. prowadzi badanie Stosunku Polaków do innych narodów, sprawdzając, które z nich są w opiniach Polaków darzone sympatią, a które niechęcią. W 2019 r., w przypadku stosunku do Ukraińców niechęć deklaruje 41% Polaków (w 2018 było to 40% Polaków), a sympatię 31% (w 2018 były to 24%). Generalnie widzimy potwierdzenie trendu pokazującego na zwiększenie liczby osób deklarujących niechęć z około 30% Polaków w latach 2008–2017 do 40% niechętnych w latach 2018/2019. Liczba osób deklarujących sympatię od wielu lat oscyluje w okolicach 30% dorosłych Polaków¹². Dane te wskazują zatem, że w sprawach integracji i asymilacji jest bardzo dużo do zrobienia i to z obu stron. Najważniejszym narzędziem, służącym poprawie tego stanu rzeczy jest edukacja na każdym szczeblu i nauka.

Studenci i doktoranci z Ukrainy w Polsce

Polska stała się dla sąsiedniej Ukrainy, a dla młodzieży chcącej podjąć studia wyższe szczególnie bardzo dobrym partnerem. Sąsiadujemy ze sobą granicami lądowymi i rzecznyymi. Odległości do naszych stolic w dobie rozwiniętego ruchu lotniczego i szybkiej kolei też nie są nie do pokonania. Również bliskość i podobieństwo języków słowiańskich: polskiego i ukraińskiego sprzyja szybkiemu opanowaniu języka wykładowego i ułatwia zdobywanie wiedzy¹³. Jesteśmy w UE, a zatem dyplom tu zdobyty będzie liczył się w całej Europie (mam nadzieję, że Ukraina za kilka lat dołączy do „Złotych gwiazd” Unii). Ważną rolę odgrywają warunki finansowe studiowania. Są one znacząco mniejsze, niż w zachodniej Europie. Przykładowo: We Francji nie ma bezpłatnych studiów. Ich wysokość co

¹⁰ https://jagiellonia.org/ukraincy-uwazaja-polske-za-najprzyjazniejszy-im-kraj/?fbclid=IwAR28e4jSXok_njY3TebGp7vRarU4kwryMK9HjAghwLZewspX5FpelvCdU7g, dostęp z dnia 12.04.2020r.

¹¹ Komunikat PAP z 11 marca 2019, <http://biznes.pap.pl/en/news/pap/info/2690496,w--18-liczba-pracujacych-ukraincow--w-polsce-ustabilizowala-sie-na-poziomie-800-tys----dae-nbp>.

¹² P. Tyma (red.), *Raport 2. Mniejszość ukraińska i migranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu*, Praca zbiorowa, wyd. Związek Ukraińców w Polsce 2019, s. 49.

¹³ S. Rebisz, P. Grygiel, *Fears and Difficulties Experienced by Ukrainian Nationals During Their Period of Study In Poland*, „European Education” 2017, s.1-17.
DOI:10.1080/10564934.2017.1364134

roku ustala Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego i Nauki. Czesne na rok akademicki 2013/2014 we Francji wynosiło:

- Za rok nauki na studiach I stopnia (licencjackich): 183 euro.
- Za rok nauki na studiach drugiego stopnia (magisterskich): 254 euro¹⁴.

W Niemczech wygląda to nieco inaczej. Pierwszą część kosztów stanowi *czesne*. W Niemczech jest ono dość niskie w porównaniu z innymi krajami, a na niektórych uczelniach nie ma żadnych opłat. Większość uczelni niemieckich jest finansowanych przez państwo i ma wystarczająco dużo środków własnych aby znieść opłaty czesnego, czy należy zdecydować o częściowej odpłatności. Landy Bayern, Hamburg, Niedersachsen i Nordrhein – Westfalen nadal pobierają czesne. Są one obowiązkowe dla wszystkich studentów i wynoszą około 500 Euro na semestr. Inne landy nie pobierają opłat czesnego lub od studentów powtarzających rok lub studiujących drugi kierunek¹⁵. Oprócz czesnego w Niemczech opłaca się tzw. *opłatę semestralną*. Suma ta jest płacona przez każdego studenta na pokrycie kosztów administracyjnych, utrzymania kawiarni, obiektów sportowych czy akademików. Opłata ta obejmuje także semestralny bilet na komunikację miejską. W większości uniwersytetów legitymacja studencka jest używana zamiast biletu na autobus czy pociąg podmiejski. Opłata semestralna może być różna w zależności od uczelni lecz zazwyczaj jest to około 150 – 250 Euro¹⁶.

Czesne na wszystkich brytyjskich uczelniach publicznych wynosi maksymalnie 9 250£ rocznie (rok zerowy, czyli foundation year, może być nieco tańszy, ale nie jest to regułą). Przeciętnie studia trwają trzy lata, co oznacza łączną kwotę ponad 27.000£, a w przypadku kierunków czteroletnich kwota ta wzrasta do 37.000£. Na szczęście, tym wydatkiem nie musisz się martwić już teraz :) Jeżeli są to twoje pierwsze studia na tym poziomie, bez problemu uzyskasz pożyczkę od brytyjskiego rządu, którą będziesz spłacać dopiero wtedy, kiedy twoje zarobki po studiach przekroczą 21.000£ rocznie¹⁷.

Widać zatem wyraźnie, że studia w Polsce są o wiele tańsze. Przykładowo: na uczelni publicznej studia są bezpłatne. Student ponosi jedynie koszt utrzymania, który jest różny w zależności od miasta. Średni koszt utrzymania studenta w akademiku w Warszawie wynosi w pokoju:

- jednoosobowym – 600 zł,
- dwuosobowym – 400 zł,
- trzyosobowym – 300 zł¹⁸.

Do tych kosztów należy doliczyć wyżywienie.

Znacznie drożej kosztuje utrzymanie w w/w krajach, które trzeba doliczyć do wspomnianych opłat.

Na koniec roku 2017/2018 na uczelniach kształciło się ponad 1,2 mln osób – o 61,6 tys. mniej niż rok wcześniej – wynika z najnowszych danych GUS Jednak

¹⁴ J. Doe, *Ile kosztują studia we Francji?* <https://www.newsweek.pl/swiat/ile-kosztuja-studia-we-francji-newsweekpl/jgl4w59>, dostęp z dnia 17.04.2020r.

¹⁵ <https://www.studiawniemczech.org/ile-kosztuja-studia-w-niemczech/>, dostęp z dnia 17.04.2020r.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ *Ile kosztują studia w Anglii?* <https://studiujwanglii.pl/ile-kosztuja-studia-w-anglii/>, dostęp z dnia 17.04.2020r.

¹⁸ <https://www.zadluzenia.com/akademik-warszawa-cena/>, dostęp z dnia 18.04.2020r.

w roku akademickim 2018/2019 aż 78,3 tys. cudzoziemców planowało studiować w Polsce. To z kolei o 7,6 proc. więcej niż w poprzednim roku¹⁹. Większość cudzoziemców pochodziła z krajów europejskich, przy czym najliczniejszą grupę stanowiły osoby z Ukrainy (39,2 tys.). Kolejni pod względem liczebności to studenci z Białorusi (7,3 tys.) oraz z Indii (3,6 tys.).

Statystyki pokazują, że blisko jedna trzecia wszystkich cudzoziemców wybrała uczelnie w województwie mazowieckim. – Myślę, że duża część z nich może być zainteresowana studiowaniem w Warszawie, bo stolica daje większe możliwości – zarówno jeżeli chodzi o staże, jak i pracę w trakcie studiów lub po nich – wyjaśnia przedstawiciel ukraińskich studentów. Jako przykład mogą to obrazować dane Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W roku 2018 przyjęto prawie 700 obcokrajowców na studia w języku polskim (największą grupę stanowią obywatele Ukrainy, a następnie Białorusi), a także ponad 500 osób na studia prowadzone w językach obcych (na pierwszym miejscu są tu obywatele Norwegii, następnie Ukrainy i USA)²⁰.

Ścieżki prowadzące do podejmowania studiów w Polsce są zróżnicowane. Dla większości młodych Ukraińców studia na polskiej uczelni były pierwszym doświadczeniem edukacji wyższej. Nieraz też studia w Polsce były poprzedzone ukończeniem uczelni na Ukrainie. Część imigrantów to osoby polskiego pochodzenia. Niektórzy uczestniczyli w nauce w szkole polskiej na Ukrainie, co ułatwiało późniejszą adaptację językową. Podejmowano również studia w Polsce mimo braku polskich korzeni. Wskazywano unijną uznawalność polskich dyplomów. Ponadto częstym argumentem było odwołanie do korupcyjności ukraińskiego systemu szkolnictwa wyższego, doceniano brak konieczności płacenia łapówek na polskich uczelniach²¹.

Studiowanie w Polsce stało się bardzo atrakcyjne dla młodzieży ukraińskiej. Wybierając ten model studiowania liczą na lepszą przyszłość w kraju studiów, lub w krajach Europy Zachodnie, szczególnie w Niemczech, a nawet w USA²². Polskie uczelnie są również otwarte na studentów zagranicznych z innych, jakże przyziemnych przyczyn – po prostu brakuje studentów i wiele kierunków jest ograniczanych, lub zamykanych.

¹⁹ <https://serwisy.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/1419824,uczelnie-studenci-obcokrajowcy-ukraincy-studia-w-polsce.html>, dostęp z dnia 16.04.2020r.

²⁰ Tamże.

²¹ K. Andrejuk, A. Kornychuk, *Ukraińscy absolwenci polskich uczelni: przechodzenie ze studiów na rynek pracy w kontekście samo zatrudnienia*, (w:) „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, <http://problemypolitykispolecznej.pl/images/czasopisma/40/PPSiD-40-121-140.pdf>, s. 128.

²² Zob. A. Górny, *All circular but different: Variation in patterns of Ukraine-to-Poland migration*. Population, Space and Place, vol.23,iss. 8. DOI: 10.1002/psp.2074.

Warto utrzymywać te kierunki studiów, bo posiadają wielki potencjał naukowy. Przykładem może być Uniwersytet Śląski, Wydział Sztuki i Nauk o Edukacji w Cieszynie. Tak ważny kierunek studiów, jak Etnologia musiał zostać zawieszony, a kadra tam nauczająca to spore grono profesorów i doktorów habilitowanych. Szkoda utracić tak znaczący kapitał ludzki i dorobek naukowy. Raz zamknięty może już nie zostać reanimowany.

Podkreślić też trzeba, że spora liczba Ukraińców – absolwentów wyższych uczelni zakłada rodziny w Polsce i tym samym zasila kadry inteligenckie Polski. W ciągu 5 lat (1992-1997) zostało zawartych w Polsce 2203 małżeństw polsko-ukraińskich. Innymi słowy, co 10 małżeństwo (11,4%) mieszane zawarte w Polsce w latach 1992-1997 to małżeństwo obywatela Polski z obywatelem Ukrainy. Plasuje to Ukrainę pod względem liczby zawartych małżeństw na drugim miejscu, po Niemczech (około 27% ogółu małżeństw mieszanych)²³. W roku 2016 ich liczba wyniosła 4662²⁴. W przypadku małżeństw polsko-ukraińskich ewidentnie dominują te zawierane przez Polaków i Ukrainki – stanowią one ponad 80 proc. ogółu tych małżeństw, które są zawierane w Polsce. A to nie wszystkie małżeństwa polsko-ukraińskie, bo nic nie stoi na przeszkodzie, aby takie małżeństwo zostało zarejestrowane na Ukrainie, czy w jakimkolwiek innym kraju²⁵. Najczęściej owocem tych małżeństw są dzieci, które z woli rodziców uczą się od wieku dziecięcego 2 języków – matki i ojca. Dzieci te trafiają następnie do systemu szkół ukraińskich w Polsce, kontynuując rozpoczętą naukę. Ukraińskie żony urodziły w 2018 roku w Polsce ponad 2,1 tys. dzieci. To... 27 razy więcej niż 8 lat temu²⁶.

Szkolnictwo ukraińskie w Polsce

Dzieci z małżeństw polsko-ukraińskich, a także z małżeństw obywateli Ukrainy w Polsce mają obowiązek uczęszczać do szkół polskich, ale mają także możliwość ukończenia szkół z wykładowym językiem ukraińskim. Szkoły w Polsce są przygotowane na taką sytuację. Są więc klasy z językiem ukraiński, ale o wiele bardziej efektywnie przebiega praca w szkołach ukraińskich w Polsce. Poza nauką, doskonaleniem i krzewieniem języka ukraińskiego kultywowane są zwyczaje i obyczaje, kultura i sztuka Ukrainy. Jednocześnie młodzież i ich rodzice mają

²³ E. Kępińska, *Mechanizmy migracji osiedleńczych na przykładzie małżeństw polsko-ukraińskich*, wydawnictwo Instytutu Studiów Społecznych UW 2001, s. 22.

²⁴ P. Szukalski, *Małżeństwa polsko-ukraińskie*, „Demografia i Gerontologia Społeczna –Biuletyn Informacyjny” 2017 Nr 8, s. 1. Zob. *Державна Служба Статистики України, Населення України за 2016 рік*. „Демографічний щорічник”, Kiev 2017, http://ukrstat.org/en/druk/publicat/kat_e/publnasel_e.htm, dostęp z dnia 12.03.2020r.

²⁵ *W ostatnich latach 2,5-krotnie wzrosła liczba małżeństw polsko-ukraińskich*, „Wprost”, z dnia 31.01.2018.

²⁶ S. Bratuś, *Polacy żenią się z Ukrainkami. Polki wolą Brytyjczyków i Hiszpanów. Liczba związków z cudzoziemcami idzie w tysiące, przybywa w nich dzieci*, „Dziennik Polski 24” z dnia 08.07.2019, <https://dziennikpolski24.pl/polacy-zenia-sie-z-ukrainkami-polki-wola-brytyjczykow-i-hiszpanow-liczba-zwiazkow-z-cudzoziemcami-idzie-w-tysiace-przybywa-w/ar/c1-14258065>, dostęp z dnia 20.04.2020r.

prawo wyboru religii, której ich dzieci powinny się uczyć. Zapewnia im to Prawo Oświatowe²⁷.

Obecnie funkcjonuje w Polsce kilka szkół, w których nauczany jest język ukraiński. Są to:

1. Szkoła podstawowa w Białym Borze – województwo zachodniopomorskie
2. Szkoła podstawowa w Przemyśle – województwo podkarpackie
3. Szkoła podstawowa w Bartoszycach – województwo warmińsko-mazurskie
4. Gimnazjum w Białym Borze*
5. Gimnazjum w Bartoszycach*
6. Gimnazjum w Legnicy* – województwo dolnośląskie
7. Gimnazjum w Przemyśle*
8. Liceum ogólnokształcące w Białym Borze
9. Liceum ogólnokształcące w Legnicy
10. Liceum ogólnokształcące w Przemyśle
11. Liceum ogólnokształcące w Górowie Iławeckim – woj. warmińsko-mazurskie²⁸.

Ogółem w Polsce naukę w szkołach polskich pobierało 4539, przy czym 37 uczniów korzysta z nauki języka ukraińskiego²⁹. Łącznie, w roku szkolnym 2016/2017 w „ukraińskich” szkołach w Polsce uczyło się 256 uczniów z Ukrainy, z czego najwięcej w Zespole Szkół w Górowie Iławeckim. Aktualnie punkty nauczania funkcjonują w 95 miejscowościach w Polsce i skupiają większość dzieci i młodzieży ukraińskiej³⁰. Utrzymujący się dłużej konflikt na Ukrainie, niepewna sytuacja polityczna tego kraju oraz pogarszające się warunki ekonomiczne w przypadku braku bardziej zdecydowanych reform gospodarczych, będą powodowały dalszy wzrost liczby uczniów obywateli Ukrainy w polskich szkołach. Tym bardziej, że dzisiaj świadectwo ukończenia szkoły ponadgminazjalnej w Polsce (w perspektywie reformy oświatowej – świadectwa ukończenia szkoły ponadpodstawowej) daje ich absolwentom prawo wykonywania pracy w Polsce bez konieczności posiadania zezwolenia³¹. Umożliwia także kontynuację nauki zarówno w Polsce, jak i pozostałych krajach Unii Europejskiej³².

²⁷ Art. 165 i 166 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo Oświatowe (Dz. U. z 2017 r. poz. 59 z późn. zm.) oraz rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw (Dz. U. z 2017 r. poz. 1655)

(<http://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/1655/1>) wraz z późniejszymi zmianami (Dz. U. z 2019 r. poz. 685)

²⁸ http://www.interklasa.pl/portals/dokumenty/r_mowa/strony_pol02/metodyka/program_/03.html, dostęp z dnia 09.04.2020r. Znaczek „*” oznacza, że szkoły te funkcjonowały do roku 2017, czyli do momentu wprowadzenia reformy systemu oświaty w Polsce, w którym to systemie nie ma już miejsca dla gimnazjów. Reformę tę wprowadzała Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz. U. z 2017 r. poz. 60 i 949).

²⁹ M. Syrnyk, *Polityka oświatowa wobec migrantów – dzieci i uczniowie z Ukrainy w polskiej szkole*, „Acta Politica Polonica” nr 2/2017 (40), s. 55.

³⁰ G. Spodarek, *Ukraińskie szkoły czekają*, <https://pl.naszwybir.pl/ukrainskie-szkoly-czekaja/>

³¹ Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, Dz. U. z 30.12.2013, poz. 1650.

³² M. Syrnyk, *Polityka oświatowa wobec...*, op. cit. s. 70-71.

Oferta edukacyjno – wychowawczo – kulturalna tych szkół jest naprawdę bogata. Szkoły te oferują bardzo szeroko zakrojoną działalność dydaktyczną, wychowawczą, opiekuńczą, kulturalną i sportową. Obok bazy dydaktycznej i kadry nauczającej w szkołach działają zespoły pieśni i tańca (np. „Dumka”, chór „Szczedryk”, Szkolny Ośrodek Kariery, Klub Młodego Wolontariusza w Górowie II., zespół taneczny „Witrohon”, chór „Dzereło”, artystyczna grupa „Kalynowyj mist”, a także pierwszy w Polsce pomnik Tarasa Szewczenka w Białym Borze, Fundusz Stypendialny im. Jarosławy Popowskiej, przy Towarzystwie „Ukraiński Ludowy Dom” w Przemyślu, „Lisowa pisnia”, „Weselka”, „Soneczko”, „Dar Lubowii” w Bartoszycach)³³.

Na terenie województwa zachodniopomorskiego funkcjonuje bardzo prężnie ośrodek w Białym Borze. Jest tam bardzo mocne środowisko mieszkańców pochodzenia ukraińskiego, które po zasymilowaniu się do polskości krzewią i kultywują tradycje ukraińskości. Szkoła ukraińska powstała tam w roku 1958, której w roku 1961 nadano imię ukraińskiego poety Tarasa Szewczenki. Do białoborskiej szkoły mogły i nadal mogą uczęszczać dzieci z terenu całej Polski, ponieważ placówka posiada statut szkoły bezobwodowej³⁴. Starania obywateli narodowości ukraińskiej dają efekty. Przykładowo, dzięki ich aktywności, a także wspólnego działania z Poseł na Sejm RP Małgorzatą Golińską w 2019r. pozyskano dodatkowo 200 tys. zł³⁵.

Zespół Taneczny „Witrohon”

Godnym zauważenia jest działający przy szkole Zespół Taneczny „Witrohon”. Dziś nie tylko w regionie, ale w całej Polsce, a także za granicą znany i ceniony – chluba Liceum – którym kieruje dyrektor Andrzej Drozd. Na repertuar zespołu składają się ukraińskie tańce ludowe z różnych regionów Ukrainy m.in. Bukowiny, Huculszczyzny, Zakarpacia, Pokucia, Polesia, Ukrainy Centralnej. Członkowie „Witrohonu” brali udział w zdjęciach do filmu Jerzego Hoffmana „Ogniem i mieczem”, reprezentowali Szkołę na festiwalach kultury ukraińskiej w Sopocie, Gdańsku, Przemyślu, Wrocławiu, Warszawie, Koszalinie, Szczecinie, Węgorzewie, Młynarach, Białymstoku, Bielsku Podlaskim, Giżycku, Świdniku na Słowacji, we Lwowie i wielu innych miejscowościach. Zespół był ambasadorem ukraińskiej mniejszości narodowej mieszkającej w Polsce na IV Światowym Forum Ukraińców w Kijowie w 2006 roku, brał udział w Międzynarodowych Festiwalach Folklorystycznych: „Łużyca 2003” w Niemczech i „Wesele kurpiowskie” w Kadzidle w 2008 roku. Uświetnił także uroczysty koncert „Serce dla serca”

³³ G. Spodarek, *Ukraińskie szkoły czekają*, <https://pl.naszwybir.pl/ukrainskie-szkoly-czekaja/> dostęp z dnia 20.04.2020r.

³⁴ L. Pawelski, *Asymilacja mniejszości narodowych z ludnością Polski na przykładzie Romów i Ukraińców w powiecie szczecineckim*, (w:) Студії 3, *Вічність слова, україністики*, випуск XXVI, Науковий Збірник на пошану доктора філологічних наук, професора Миколи Ткачука, За редакцією проф. Ростислава Радішевського, проф. Миколи Зимомрі, Київ –Тернопіль - Дрогобич-Ужгород ТИМРАНИ 2019, s. 490-508.

³⁵ *Szkoła w Białym Borze dla Ukraińców. Gmina odzyska odprawę*, Portal internetowy <https://gk24.pl/szkola-w-bialym-borze-dla-ukraincow-gmina-odzyska-odprawy/ar/11500455> dostęp z dnia 04.01.2020

Fundacji Rozwoju Kardiologii w Zabrze w 2007 roku. Wielokrotnie członkowie „Witrohonu” uczestniczyli w polsko-niemieckich festiwalach młodzieży, które na przemian odbywały się w Niemczech i w Polsce, doskonalili swe umiejętności na warsztatach prowadzonych w Polsce i na Ukrainie w ramach projektu MEN „ŻyjMy z Pasją”. Witrohon” jest laureatem wielu konkursów, m.in. „Złotej Liry” w Koszalinie, Ogólnopolskiego Festiwalu Zespołów Folklorystycznych w Złotowie, a niedawno zespół wziął udział w biciu rekordu Guinnessa w tańczeniu hopaka na Zamku w Krasicy³⁶. Z udziałem zespołu odbywają się nie tylko wszystkie najważniejsze uroczystości w środowisku ukraińskim, ale i imprezy na szczeblu wojewódzkim, powiatowym i lokalnym organizowane przez władze województwa zachodniopomorskiego. Działalność artystyczna tancerzy staje się coraz bardziej popularna w środowisku polskim. „W przeszłości z „Witrohonem” pracowali choreografowie: Mychajło Witer, Stepan Rybak i muzycy: Stepan Kozak, Jurij Kowalow i Jewhen Bondarenko³⁷.

Zespół Taneczny „Witrohon” podczas występów.

Źródło: https://galeria.trojmiasto.pl/ukraiński-zespół-WITROHON-353558.html?id_imp=290261.

Grupa Żywego Słowa "Kałynowyj Mist"

Niezmiennie od powstania Liceum w życiu szkoły i środowiska ukraińskiego obecne jest koło żywego słowa „Kałynowyj Mist” pod kierownictwem nauczycielki języka ukraińskiego Marii Mandryk-Fil. Członkowie koła przygotowują wieczory literackie popularyzujące twórczość poetów ukraińskich, m.in. Ostapa Łapskiego, Tadeja Karabowicza, Liny Kostenko, Wasyla Stusa i innych. Programy artystyczne w oparciu o twórczość poetycką, epistolarną i malarską Tarasa Szewczenki w wykonaniu członków koła mają często wymiar swoistych spektakli. Z okazji 200-lecia urodzin wieszczą członkowie koła zainicjowali cykliczne „Czytania szewczenkowskie” w zaimprovizowanej kawiarni literackiej „Pod Kaliną”.

³⁶ Tamże.

³⁷ *Zespół Taneczny „Witrohon”*, portal internetowy Zespołu Szkół Ogólnokształcących im. T. Szewczenki http://www.liceum-bialybor.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=73&Itemid=247 dostęp z dnia 04.01.2020

Występ Grupy Żywego Słowa „Kalynowyj Mist”

Zródło:

https://www.google.pl/search?q=%22Kalynowyj+Mist%22+bia%C5%82y+b%C3%B3r&biw=1920&bih=916&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=3FL663PfK4t_7M%253A%252ChsfHxpMfjapetM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kR0nr36kglgzMiauYL5LsJjcEMc8Q&sa=X&ved=2ahUKewjT9uH26urmAhUBkMMKHejQBewQ9QEwB3oECAkQDA#imgrc=ojNrXEbjbePjbM:&vet=1 dostęp z dnia 04.01.2020

W scenariuszach programów artystycznych znajdują odzwierciedlenie najnowsze wydarzenia w dziejach Ukrainy, takie jak: pomarańczowa rewolucja, rewolucja godności na kijowskim Majdanie Niepodległości, walka z rosyjską agresją na wschodzie Ukrainy i inne. Od 25 lat, każdego roku, zespoły kołędnicze odwiedzają z „wertepem” (jasełkami) i kołędą wspólnoty ukraińskie w domach i cerkwiach greckokatolickich na całym Pomorzu³⁸.

Chór „Dżereło” (d. Prolisky)

Przez wiele lat wizytówką naszej szkoły był zespół instrumentalny „Prolisky” prowadzony przez śp. Bogdana Ficaka – kierownika internatu. Zespół odnosił sukcesy na prestiżowych festiwalach, m.in. Międzynarodowym Festiwalu Chórów we Lwowie i w Koszycach na Słowacji, został też laureatem konkursu „Interdydakta 2001”. Brał udział w wielu festiwalach organizowanych przez USKT i ZUP, m.in. w Sopocie, Sanoku, Przemyślu, Koszalinie, reprezentował Szkołę na ponad stu scenach w kraju i za granicą.

Obecnie popularyzowaniem ukraińskiego śpiewu zajmuje się chór „Dżereło” założony przez Irenę Boruszczak-Hubiak, a od 2010 kierowany przez Justynę Moskalik. Chórzyści uświetniają ważne uroczystości szkolne, tj. wieczór wigilijny, święta szewczenkowskie oraz reprezentują Szkołę w środowisku, np. podczas „Białoborskiego Kołędowania” czy koncertów w Zamku Książąt Pomorskich w Słupsku³⁹.

³⁸ Grupa Żywego Słowa „Kalynowyj Mist”, tamże.

³⁹ Chór „Dżereło”, tamże.

Towarzystwo Przyjaciół Ukrainy (TPU) istnieje od 2004 r. Organizacja powstała z inicjatywy grupy studentów ukrainistyki i z założenia skupia nie tylko Ukraińców, ale również Polaków oraz przedstawicieli innych narodowości zainteresowanych ukraińską tematyką - kulturą, turystyką, dobrosąsiedzkimi stosunkami. Funkcję Prezesa Zarządu TPU pełni obecnie Weronika Marczuk, wiceprezesa – Oles Yakymiv.

Misją TPU jest budowanie szeroko pojętej współpracy pomiędzy Polską a Ukrainą. Wspiera lub współorganizuje wydarzenia kulturalne i sportowe (mecze przyjaźni, koncerty artystów ukraińskich, festiwale, czy spotkania lub wydawnictwa tematyczne). TPU przyczyniło się do organizacji pierwszego w Polsce koncertu jednego z najbardziej znanych zespołów ukraińskich „Okean Elzy”, promocji ukraińskiej rock grupy „KOZAK SYSTEM”, organizacji tygodnia teatru ukraińskiego w Warszawie, festiwalu „Sąsiedzie przy stole”, meczu Obu Narodów na Stadionie Narodowym w Warszawie mnóstwa akcji, warsztatów oraz dni kultury Ukraińskiej.

Osiągnięciami Towarzystwa jest powstanie Ośrodka TPU na Mokotowie w Warszawie, organizacja Muzeum Pamiątek Majdanu, biblioteki, prowadzenie zajęć integracyjnych dla dzieci i dorosłych z różnych krajów. Do tej pory Towarzystwo wsparło finansowo wiele domów dziecka, gościliśmy dzieci z Ukrainy w Polsce, przekazujemy pomoc humanitarną oraz leczymy dzieci w ramach Akcji DZIECI MAJDANU - RATUNEK. Serdecznie zapraszamy do współpracy : placówki medyczne, lekarzy, wolontariuszy i ludzi dobrej woli⁴⁰.

Bardzo osobistym wątkiem współpracy naukowców polskich i ukraińskich są wieloletnie kontakty autora z Profesorami z Ukrainy. Profesor dr hab. dr h.c. Mykoła Zymomrya (Микола Зимомря) – Państwowy Uniwersytet im. Iwana Franki w Drohobyczu - jest autorem wielu tekstów w monografiach wydawanych przez Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych. Wraz z ni uczestniczą w tych projektach prof. dr hab. Ivan Zymomrya (Іван Зимомря)– Katedra Teorii Praktyki Tłumaczenia Uniwersytetu Narodowego w Użhorodzie, prof. dr hab. Ihor Dobryanskyj (Ігор Добрянський) – Instytut Gospodarki Regionalnej i Ekonomii w Kirowohradzie, prof. dr hab. Dmytro Pavkin (Дмитро Павкін) i prof. dr hab. Olena Vovk (Олена Вовк) – Katedra Filologii Angielskiej i Metod Nauczanie Języka Angielskiego, Uniwersytet Narodowy im B. Chmielnickiego w Czerkasach. Ich prace zamieszczone w wydawanych przez PSNT publikacjach uzyskały najwyższe oceny recenzentów i czytelników. Również ja miałem okazję opublikować kilka pozycji w książkach wydawanych na Ukrainie⁴¹.

⁴⁰ http://www.tpu.org.pl/pl/o_tpu.html

⁴¹ Jako przykład można podać takie pozycje, jak: L. Pawelski, *Периодическое обучение - проблемы профессионального совершенствования учителя*, (w:) *Наука и образование в современном мире. Международная научно-практическая конференция*, Ред. Н. В. Тамарская, А. И. Кибыш, И. Г. Лурье, Калининград, Россия 2012, s. 164-167; tenże: *Asymilacja mniejszości narodowych z ludnością Polski na przykładzie Romów i Ukraińców w powiecie szczecineckim*, (w:) Студії 3, *Вічність слова, україністики*, випуск XXVI, Науковий Збірник на пошану доктора філологічних наук, професора Миколи Ткачука, За редакцією проф. Ростислава Радишевського, проф.

Zakończenie

Polska i Ukraina od wieków graniczą ze sobą bezpośrednio. Są niejako skazane na siebie. Koniecznym więc wydaje się takie zorganizowanie współżycia społeczno – polityczno – kulturalno – naukowo – edukacyjnego, które pozwoli na spokojny, przyjazny charakter stosunków obustronnych. Przytoczone wyżej fakty wskazują jednoznacznie na konieczność rozwijania kooperacji na gruncie nauki i oświaty, gdyż są to obszary mające kapitalne znaczenie w kształtowaniu świadomości przyjaznego współżycia i wspólnego rozwoju. Rozpoczęte działania w tym zakresie – funkcjonowanie szkół ukraińskich, nauka języka ukraińskiego, kultywowanie tradycji i obyczajów narodowych, małżeństwa binacjonalne. Należy powielać i wspierać pozytywne przykłady działań polsko-ukraińskich, nie tylko z funduszy państwowych, ale również wspomagać się funduszami *non - government funds*. Mamy już pierwsze pozytywne doświadczenia w tym zakresie.

Edukacja i nauka mają przeogromne znaczenie w działalności wychowawczej, dydaktycznej i naukowej środowisk Polski i Ukrainy. To właśnie na tym etapie rozwoju w znacznej mierze kształtują się charaktery, nawyki postawy. Należy wykorzystywać to i wspierać podjęte inicjatywy. Przecież powszechnie wiadomo, że *czym skorupka za młodu....*

Bibliografia

- Andrejuk K., Korniychuk A., *Ukraińscy absolwenci polskich uczelni: przechodzenie ze studiów na rynek pracy w kontekście samo zatrudnienia*, (w:) „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, <http://problemypolitykispolecznej.pl/images/czasopisma/40/PPSiD-40-121-140.pdf>.
- Art. 165 i 166 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo Oświatowe (Dz. U. z 2017 r. poz. 59 z późn. zm.).
- Avramopoulos D. , *Europa bez granic. Strefa Schengen*, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/elibrary/docs/schengen_brochure/schengen_brochure_dr3111126_pl.pdf.
- Bratuś S., *Polacy żenią się z Ukrainkami. Polki wolą Brytyjczyków i Hiszpanów. Liczba związków z cudzoziemcami idzie w tysiące, przybywa w nich dzieci*, „Dziennik Polski 24” z dnia 08.07.2019.
- Chmielewska I., Panuciak A., Strzelecki P., *Polacy pracujący za granicą w 2018r. Raport z badania*, Departament Statystyki, Warszawa 2019r.

Миколи Зимомрі, Київ –Тернопіль - Дрогобич-Ужгород ТИМПАНИ 2019, s. 490-508: tenże: *Edukacja Romów... od nowa*, (w:) N. Lysenko (red.) *Wisnik prikarpatskogo uniwersitetu. Pedagogika. Wypusk XXXIX*. Iwano-Frankiwsk 2001, s. 155-158. (UDK 37-057.66 , BBK 74.(o).

Chór „Dżerelo”, portal internetowy Zespołu Szkół Ogólnokształcących im. T. Szewczeni <http://www.liceum-bialybor.eu/>.

Doe J., *Ile kosztują studia we Francji?* <https://www.newsweek.pl/swiat/ile-kosztuja-studia-we-francji-newsweekpl/jgl4w59>, dostęp z dnia 17.04.2020r.

Górny A., *All circular but different: Variation in patterns of Ukraine-to-Poland migration*. Population, Space and Place, vol.23,iss. 8. DOI: 10.1002/psp.2074.

Grupa Żywego Słowa „Kalynowyj Mist”, portal internetowy Zespołu Szkół Ogólnokształcących im. T. Szewczeni <http://www.liceum-bialybor.eu/>

<http://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/1655/1>).

http://www.interklasa.pl/porta1/dokumenty/r_mowa/strony_pol02/metodyka/program/03.html, dostęp z dnia 09.04.2020r.

http://ukrstat.org/en/druk/publicat/kat_e/publnasel_e.htm.

http://www.tpu.org.pl/pl/o_tpu.html

<https://dziennikpolski24.pl/polacy-zenia-sie-z-ukrainkami-polki-wola-brytyjczykow-i-hiszpanow-liczba-zwiazkow-z-cudzoziemcami-idzie-w-tysiace-przybywa-w/ar/c1-14258065>.

<https://gk24.pl/szkola-w-bialym-borze-dla-ukraincow-gmina-odzyska-odprawy/ar/11500455>.

<https://jagiellonia.org/ukraincy-uwazaja-polske-za-najprzyjazniejszy-imi-kraj/?fbclid>

=IwAR28e4jSXok_njY3TebGp7vRarU4kwryMK9HjAghwLZewsp5FpeIvCdU7g,

<https://ksiegowosc.infor.pl/zus-kadry/zatrudnianie-i-zwalnianie/2868387>, Ukraińcy w Polsce-zatrudnienie-integracja-edukacja.html, dostęp z dnia 6.04.2020r.

<https://migracje.gov.pl/>, dostęp z dnia 17.04.2020r.

<https://serwisy.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/1419824,uczelnie-studenci-obcokrajowcy-ukraincy-studia-w-polsce.html>.

<https://www.studiawniemczech.org/ile-kosztuja-studia-w-niemczech/>.

Ile kosztują studia w Anglii? <https://studiujwnglii.pl/ile-kosztuja-studia-w-anglii/>
<https://www.zadluzenia.com/akademik-warszawa-cena/>.

Kepińska E., *Mechanizmy migracji osiedleńczych na przykładzie małżeństw polsko-ukraińskich*, wydawnictwo Instytutu Studiów Społecznych UW 2001.

Komunikat PAP z 11 marca 2019,

<http://biznes.pap.pl/en/news/pap/info/2690496,w--18-liczba-pracujacych-ukraincow--w-polsce-ustabilizowala-sie-na-poziomie-800-tys-dae-nbp>.

- Lesik M., *Liczba imigrantów rośnie*, <https://www.pb.pl/liczba-imigrantow-rosnie-980077>, dostęp z dnia 17.04.2020r.
- Pawelski L., *Asymilacja mniejszości narodowych z ludnością Polski na przykładzie Romów i Ukraińców w powiecie szczecineckim*, (w:) Студії 3, *Вічність слова, україністики*, випуск XXVI, Науковий Збірник на пошану доктора філологічних наук, професора Миколи Ткачука, За редакцією проф. Ростислава Радишевського, проф. Миколи Зимомрі, Київ –Тернопіль - Дрогобич-Ужгород ТИМРАНИ 2019, s. 490-508.
- Pawelski L., *Edukacja Romów... od nowa*,(w:) N. Lysenko (red.) *Wisnik prikarpackiego uniwersitetu. Pedagogika*. Wypusk XXXIX. Iwano-Frankiwsck 2001.
- Pawelski L., *Периодическое обучение - проблемы профессионального совершенствования учителя*,(w:) *Наука и образование в современном мире. Международная научно-практическая конференция*, Ред. Н. В. Тамарская, А. И. Кибыш, И. Г. Лурье, Калининград, Россия 2012.
- Rębisz S., Grygiel P., *Fears and Difficulties Experienced by Ukrainian Nationals During Their Period of Study In Poland*, „European Education” 2017.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw (Dz. U. z 2017 r. poz. 1655).
- Spodarek G., *Ukraińskie szkoły czekają*, <https://pl.naszwybir.pl/ukrainskie-szkoly-czekaja/>.
- Syrnyk M., *Polityka oświatowa wobec migrantów – dzieci i uczniowie z Ukrainy w polskiej szkole*, „Acta Politica Polonica” nr 2/2017 (40).
- Szkola w Białym Borze dla Ukraińców. Gmina odzyska odprawy*, Portal internetowy
- Szukalski P., *Małżeństwa polsko-ukraińskie*, „Demografia i Gerontologia Społeczna –Biuletyn Informacyjny” 2017 Nr 8.
- Tyma P. (red.), *Raport 2. Mniejszość ukraińska i migranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu*, Praca zbiorowa, wyd. Związek Ukraińców w Polsce 2019, s. 49.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo Oświatowe (Dz. U. z 2017 r. poz. 60 i 949).
- Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, Dz. U. z 30.12.2013, poz. 1650.
- W ostatnich latach 2,5-krotnie wzrosła liczna małżeństw polsko-ukraińskich*, „Wprost”, z dnia 31.01.2018.
- Zespół Taneczny „Witrohon”*, portal internetowy Zespołu Szkół Ogólnokształcących im. T. Szewczenki <http://www.liceum->

Державна Служба Статистики України, Населення України за 2016 рік. „Демографічний щорічник”, Kiev 2017,

Słowa kluczowe: Ukraińcy, Polacy, nauka, edukacja, integracja, asymilacja

Streszczenie

Stosunki polsko-ukraińskie nigdy nie były łatwe. II wojna światowa bardzo mocno je zaostrzyła, ale po pół wieku możemy już powiedzieć, że funkcjonują normalnie, chociaż do doskonałości jeszcze potrzeba wykonać niemałego wysiłku z obu stron, zresztą. Jednym z podstawowych i najefektywniejszych działań jest aktywność w obszarze nauki i oświaty, Polski i Ukrainy. Autor próbuje dokonać analizy stanu aktualnego, pokazać ciekawe i atrakcyjne formy współdziałania, a także podjął próbę sformułowania wniosków na przyszłość, zdając sobie jednak sprawę w jak dynamicznym tempie zmieniają się uwarunkowania geo– i społeczno – polityczne.

THE ROLE OF SCIENCE AND EDUCATION IN THE PROCESS OF INTEGRATION OF UKRAINIANS IN POLAND

Keywords: Ukrainians, Poles, science, education, integration, assimilation

Summary

Polish-Ukrainian relations have never been easy. World War II sharpened them very much, but after half a century we can already say that they are functioning normally, although to perfection still need to make considerable effort from both sides, moreover. One of the basic and most effective activities is activity in the field of science and education, Poland and Ukraine. The author tries to analyze the current state, show interesting and attractive forms of cooperation, and also attempts to formulate conclusions for the future, however, realizing how rapidly the geo and socio-political conditions are changing.

РОЛЬ НАУКИ ТА ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ

Ключові слова: Українці, Поляки, наука, освіта, інтеграція, асиміляція

Резюме

Польсько-українські відносини ніколи не були простими. Друга світова війна дуже загострила їх, але через півстоліття вже можна сказати, що вони функціонують нормально, хоча для досконалості все-таки потрібно докласти чималих зусиль з обох сторін. Однією з основних та найефективніших видів діяльності є діяльність у галузі науки та освіти, Польщі та України. Автор намагається проаналізувати сучасний стан, показати цікаві та привабливі

форми співпраці, а також намагається сформулювати висновки на майбутнє, однак усвідомлюючи, наскільки швидко змінюються гео та соціально-політичні умови.

Bogdan URBANEK¹

WIELOKULTUROWOŚĆ W EDUKACYJNO- REGIONALNYM WYMIARZE

Wprowadzenie

Od zawsze uważałem i uważam, że kwestię wychowania dzieci i młodzieży powinno się podnieść do odpowiedniej rangi, nadając jej tym samym ważki wymiar ogólnonarodowy². Wychowanie, patriotyzm, kultura – to piękne słowa, a i wiele zobowiązujące wszystkich, w szczególności nauczycieli, których powinnością jest odsłanianie przed młodzieżą wartości, jakiej na imię Ojczyzna, przywrócenie znaczenia słowom związanym z Polską, naszym krajem, naszym domem rodzinnym. Niby oczywiste, ale wbrew pozorom – nie jest to łatwe zważywszy, że pośród źródeł pojawiającego się okresowo kryzysu w wychowaniu młodego pokolenia, należałoby upatrywać także a może przede wszystkim te, które umiejscowiły się w załamaniu etycznym postaw w życiu społecznym w ogóle.

Istotnym elementem wychowania patriotycznego w szkołach, bo do tej problematyki będę się nade wszystko odnosił w dalszych rozważaniach, powinna być edukacja w odniesieniu do regionu, a zatem – regionalna, uwzględniająca także wielokulturowość. Więcej, jestem co do tego absolutnie przekonany, choć zgoda – ojczyźniany patos bywa czasami niezbędny, a jeżeli nawet, to na gruncie jednoznacznie określanych i wyrażanych postaw obywatelskich, które swe korzenie tak czy inaczej muszą mieć we własnej małej Ojczyźnie. Dlaczego? Ponieważ mówiąc bardziej konkretnie czy wyraziście, pod pojęciem wychowanie patriotyczne w szkołach powinniśmy rozumieć – i to już od dawna – nauczanie dzieciaków obywatelskości, czyli bycia obywatelem, także w odniesieniu do europejskiej wspólnoty, wielokulturowości. Miłość do Ojczyzny jest z pewnością bardzo ważną, jak nie najpierwszą i najważniejszą wartością, gdyby przyszło zbilansować szkolne programy wychowawcze. I nie ma co do tego żadnych wątpliwości. To ona kształtuje osobowość młodych ludzi, a jednocześnie zmierzać powinna w kierunku odnalezienia przez naszych podopiecznych własnej tożsamości, narodowej, kulturowej, regionalnej, a nawet lokalnej, jej wspierania i zrozumienia, tak jak powszechnie znane i rozumiane są pojęcia – Naród, Ojczyzna, Państwo.

¹ **Bogdan URBANEK**, mgr, sekretarz Zarządu Krajowego i rzecznik prasowy PSNT, członek władz regionalnych Stowarzyszenia Autorów Polskich

² B. Urbanek, J.P. Sawiński, *Jak uczyć patriotyzmu w szkole XXI wieku?*, Koszalin 2007, s. 6.

Jak powinno się to odbywać w szkołach?

Edukację regionalną, kulturową, a nade wszystko uatrakcyjniające je metody aktywizujące, innowacje czy modernizacje programowe, trzeba wprowadzać już w przedszkolach, które powinny być – i zazwyczaj są – życzliwie otwarte na konsekwencje przemian edukacyjnych³. Oczywiście, dla wielu z nich tematyka małych Ojczyzn nie była i nie jest ani nowym wyzwaniem, ani niczym niespodziewanym. W procesie edukacyjnym zarówno przedszkola jak i pierwszego etapu edukacji szkolnej, nauczania zintegrowanego jest wręcz postawą edukacji regionalnej. Zwana też ojczyzną prywatną, ojcowizną – jest źródłem wiedzy o najbliższym środowisku społeczno-przyrodniczym, podstawą kształtowania dziecięcej tożsamości⁴.

Zmieniająca się i aspirująca do nowoczesności szkoła powinna być otwarta zarówno na regionalizm jak i jego wielokulturowość, powinna uczyć rozumienia świata, poznawania siebie i wszystkich wokół, powinna traktować uczniów jako aktywnych uczestników procesu kształcenia, a nauczycieli jako ich doradców, ekspertów i dyskretnych opiekunów⁵. Tak *otwarta* szkoła pozwoli stworzyć nieograniczone szanse wiedzy i wyobraźni, wszak uczeń zdolny, ciekawy świata, życzliwy i tolerancyjny, to uczeń, którego ambicje sięgają przodowania w środowisku, bycia przewodnikiem, mentorem i liderem wśród kolegów, przyjaciół, w grupie rówieśniczej, w rodzinie, a zatem pełnienia roli inspirującej, twórczej. Tacy uczniowie potrafią określić swój sukces, osiągnąć go poprzez rozwijanie umiejętności i kształtowanie charakteru oraz są w stanie podejmować zasadnicze działania w realizacji założonych efektów – nawet i niekoniecznie czekając aż inni im te cele określą⁶.

Jednak uczniowska kreatywność musi (powinna) napotykać na podobną w wydaniu nauczyciela, dopiero wówczas edukację z wyobraźnią będziemy postrzegać jako zamierzone i oczekiwane przekraczanie wszelkich schematów, ale i barier w szkolnym myśleniu i działaniu⁷. W tej sytuacji musi się zmieniać – i to dosyć radykalnie – rola nauczyciela we współczesnej szkole, ponieważ nie jest on już w procesie edukacyjnym postacią zdecydowanie centralną. Uważam, że nauczycielska aktywność bardziej powinna być utożsamiana z kreatywnością,

³ K. Wojciechowska, *Metody aktywizujące w twórczej pracy nauczycieli przedszkola*, (w:) K. Denek, L. Pawelski, B. Urbanek, A. Żukowska (red.), *Wokół małych Ojczyzn*, Szczecin 2013, s. 160, idem: *Przedszkole wobec przemian edukacyjnych*, (w:) L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *Twórczość – Kreatywność – Nauczyciel*, Szczecinek 2014, s. 353.

⁴ P. Prusak, *Mała Ojczyzna w edukacji regionalnej*, (w:) L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *Nauczyciel Kraju Ojczystego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Denkowi w 80. rocznicę urodzin i półwiecze pracy twórczej*, Szczecinek 2012, s. 327.

⁵ J. Szempruch, *Szkoła i nauczyciel wobec przemian społeczno-kulturowych*, (w:) J. Szempruch, M.J. Szymański (red.), *W trosce o nauki pedagogiczne i rozwój polskiej edukacji. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Czesławowi Banachowi*, Lublin-Kraków 2011, s. 32.

⁶ S. Szałach, *Edukacja zorientowana na trzecie rozwiązanie – jako efekt negocjacji*, (w:) L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *Twórczość – Kreatywność – Nauczyciel*, Szczecinek 2014, s. 463.

⁷ B. Urbanek, *Co może wyczarować nauczycielska wyobraźnia?*, (w:) K. Denek, A. Kamińska, E. Kraus, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja Jutra. Jakość kształcenia i niepowodzenia szkolne*. Sosnowiec 2015, s. 80, idem: *Nauczycielskie kompetencje w świetle oczekiwań społecznych*, „Zeszyty Naukowe” KWSNH, Koszalin 2015 nr 14, s. 129.

przebiegającą oczywiście w określonych warunkach, kontekście czy środowisku. Wydaje się to bezdyskusyjne, wszak podstawowym paradygmatem współczesnej edukacji jest fakt, że nauczyciel i uczeń są jednakowo ważnymi elementami w procesie nauczania. Obydwaj są podmiotami tego procesu, co oznacza, że mogą w sposób istotny na niego wpływać, że od ich osobowości oraz aktywności w znacznej mierze zależy skuteczność tego procesu⁸.

Co do mnie, jestem zwolennikiem bardziej uniwersalnego spojrzenia na tę kwestię, powiedziałbym nawet, interdyscyplinarnego. Edukacja regionalna w kontekście wielokulturowym, międzykulturowym, stwarza takie możliwości, a co za tym idzie, jest bardziej otwarta, *vide* – przyjazna dla uczniów. Nie są to li tylko życzenia, w dalszej części postaram się uzasadnić tę kwestię przykładami z wieloletniej praktyki nauczycielskiej. Wielokulturowości nie musiałem „poszukiwać”. W zespołach klasowych, których byłem wychowawcą i nauczycielem języka polskiego doskonałym wsparciem byli mi uczniowie z rodzin pochodzenia romskiego, ukraińskiego, białoruskiego, ormiańskiego, bardzo często moi asystenci przedmiotowi, choć niekoniecznie wzorowi uczniowie. Uważam, że było (jest) to ważne, ponieważ stwarzało doskonałą okazję, by ukazać możliwości nie tylko klasowych prymusów. Nauczanie bardziej było prezentacją, dyskusją, rozmową, będącą jednocześnie systemem świadomych działań komunikacyjnych, których treść była postrzegana i *de facto* określona głównie poprzez całokształt uświadomionych potrzeb i wynikających z nich różnorodnych form aktywności, a zatem – emocje, kompetencje, wartości⁹. Doskonale się to sprawdziło podczas realizacji wielu innowacyjnych programów choćby w ramach edukacji europejskiej.

Dialog ku integracji

Od lat optuję za tym, by tak rozumiana i realizowana edukacja regionalna, także w odniesieniu do jej wielokulturowości, nie była tylko okolicznościowym dodatkiem, by stała się równoprawnym szkolnym przedmiotem, by nie trzeba było się z nią dzielić choćby z językiem polskim czy historią, jak to się zazwyczaj dzieje¹⁰. Fakt, można oczekiwać na ministerialne przyzwolenie (ile to już lat – dop. mój), ale też można, nie oglądając się na kogokolwiek czy cokolwiek – samemu próbować zmierzyć się z tym wyzwaniem. Bywa, choć nader rzadko, że niektóre lokalne samorządy dostrzegając rangę problemu same decydują o jego rozwiązaniu, wprowadzając własną uchwałą obowiązkowe lekcje edukacji regionalnej w szkołach na podległym sobie terenie (m.in. od 2016 roku na terenie Górnego Śląska).

Wskazując czy może bardziej poprawnie, określając znaczenie tematyki związanej z regionem i miejscem zamieszkania, a zatem – edukacji regionalnej i analizując jej miejsce w obowiązującej dziś szkolnej podstawie programowej

⁸ K. Żegnałek, *Charakterystyczne cechy osobowości współczesnego nauczyciela*, (w:) K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja Jutra. Proces kształcenia i jego uczestnicy*, Sosnowiec 2010, s. 116.

⁹ W. Kojs, *O strukturze i funkcjach rozmowy w procesach kształcenia*, (w:) A. Karpińska, M. Zińczuk (red.), *Dydaktyczna refleksja o edukacyjnych priorytetach*, Warszawa 2014, s. 197.

¹⁰ B. Urbanek, *Zapisane bez retuszu*, Szczecinek 2020, s. 169.

w odniesieniu do szkolnictwa szczebla podstawowego warto przypomnieć, że edukacja regionalna umożliwiając poznanie historii, tradycji, tożsamości oraz dziedzictwa narodowego regionu, odgrywa bardzo istotną rolę w kształtowaniu miłości do małej Ojczyzny, także w rozumieniu wielokulturowym. To oczywiście, wszak warunkiem zachowania i trwania własnej kultury jest przekaz dziedzictwa kulturowego, rozumianego nade wszystko w kategoriach historii, legend, tradycji, obyczajów i zwyczajów, folkloru, języka.

Skoro tak, to warto także odnieść się do kwestii międzykulturowości w sensie odpowiedzialności za dialog edukacyjny ku integracji¹¹. To również wydaje się istotne, zważywszy, że właściwie wszyscy uczestnicy procesu edukacyjnego – a zatem nauczyciele, co oczywiście – powinni posiadać kompetencje międzykulturowe, czyli wiedzę, kwalifikacje i umiejętności umożliwiające osiągnięcie pełni rozwoju w społeczeństwie pluralistycznym, a zatem tylko dialog międzykulturowy może być w tym pomocny. Edukacja międzykulturowa promuje bowiem różnorodności kulturowe, prawa i obowiązki obywatelskie, wspiera twórczą aktywność i sprawiedliwość społeczną z pełnym poszanowaniem wspólnych wartości¹².

Każda szkoła – tworząc pewną zbiorowość wpisaną w region – ze względu na pełnione funkcje uczestniczy w życiu danej społeczności, wiążąc się z nią poprzez język, kulturę materialną i duchową, dziedzictwo historyczne, środowiskowe oraz mieszkańców. Oczywiście, pojęcie regionu można by rozpatrywać wielopłaszczyznowo, pamiętając, że jest to także terytorium powiązane wydarzeniami przeszłości, legitymizujące się co prawda jako określona całość, ale będące jednocześnie odrębnością geograficzną, gospodarczą czy kulturową¹³. W takim też rozumieniu regionalizm staje się pojęciem wieloznacznym, wiążącym się z krajowością, ojcowizną, wieloma elementami kultury regionalnej, z terytorium, językiem, zwyczajami, obyczajami, rytuałami, parafią, grupą wyznaniową, moralnością, a także świadomością swoistości czy nawet odmienności¹⁴. Skoro tak, to nadrzędnym celem edukacji regionalnej będącej spójnym, zintegrowanym procesem kształtującym postawy wobec dziedzictwa przeszłości i problematyki współczesnej własnego regionu, miasta, powinno być uczenie szacunku do własnego dziedzictwa kulturowego, tradycji i systemu wartości. Dopowiedzmy też, że tak rozumianą edukację regionalną, nazywa się także – edukacją środowiskową, wiedzą o lokalnej (małej) Ojczyźnie, Ojcowiznie¹⁵.

A zatem, odnosząc się do rozpatrywania tej kwestii w skali makro, bo tak powinna być postrzegana wielokulturowość, jako swoista kompilacja małych Ojczyzn – będzie ona także istotną częścią procesu wychowawczego, rozumianego

¹¹ zob. P. Grzybowski, *Edukacja europejska – od wielokulturowości ku międzykulturowości*, Kraków 2007.

¹² J. Nikitorowicz, *Twórczy nauczyciel w procesie kreowania kultury dialogu, współżycia i współdziałania w warunkach wielokulturowości współczesnego świata*, (w:) L. Pawelski, B. Urbanek (red.) *Twórczość – Kreatywność – Nauczyciel*, Szczecinek 2014, s. 121.

¹³ H. Samsonowicz, *O większej i małej Ojczyźnie*, (w:) A. Kociszewski, A.J. Omelaniuk, K. Orzechowski (red.), *Tożsamość narodowa a ruch regionalny w Polsce*, Ciechanów 1998, s. 217.

¹⁴ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009, s. 217.

¹⁵ zob. B. Urbanek, B. Siek, *NASZ WSPÓLNY ŚWIAT – przewodnik metodyczny do nauczania języka polskiego w gimnazjum*, Wrocław 2010.

jako ciąg oddziaływań czynników wewnętrznych i zewnętrznych, które regulują zachowania człowieka zarówno w stosunku do samego siebie, jak i do innych ludzi. Także do przyrody, kultury materialnej i niematerialnej, ujawni się w postaci wzbogacania osobowościowych cech kierunkowych i cech instrumentalnych oraz przygotowania się do odgrywania zróżnicowanych ról społecznych. Dopowiem, że elementy twórcze łączą nieprzypadkowo, wszak jest ona (twórczość) niejako wpisana w życie i całokształt dokonań, działalności człowieka, choć z zasadzie to od niego samego zależy, czy jest twórczy, czy nie. Sumując tę część rozważań, uważam, że edukacyjnemu dialogowi ku integracji w odniesieniu do wielokulturowości, powinniśmy przyporządkować niebagatelne miejsce. Łącząc bowiem regionalizm z wielokulturowością, patriotyzmem a także – europejskością, można mieć raczej pewność, że prędzej czy później osiągniemy dydaktyczną satysfakcję. To fakt i we współczesnej szkole nie da się już tego rozdzielić, zresztą i nie ma takiej potrzeby.

Wielokulturowa społeczność szkolna

Z pewnością zróżnicowane kulturowo społeczności szkolne nie budzą obecnie takich emocji, jakie budziły, zwłaszcza w tzw. Polsce powiatowej lat temu, powiedzmy, pięćdziesiąt, sześćdziesiąt. Pamiętam czasy gdy uczniowie, klasowi czy podwórkowi koledzy wyróżniający się wschodnim zaśpiewem czy zbyt ciemną karnacją skóry, byli po kątach „wyszeptywani” i nie tylko. Później, u progu *nowej Polski*, uczniowie, którzy nie chodzili na programowe już lekcje religii byli po prostu Żydami lub Jehowymi. To już przeszłość, powtarzam – na szczęście! Obecnie owo kulturowe zróżnicowanie cechuje, a w zasadzie wyróżnia spójność, złożoność relacji między wszystkimi jej członkami. Należy jednak pamiętać, że uczniowie wywodzący się z innych kręgów kulturowych reprezentują ją także swoimi postawami, postępowaniem, zachowaniem etc. i nie zawsze mają świadomość, iż ich zachowanie może być odmienne od ogólnie przyjętego. Ale także i to, że kultura, której są przedstawicielami i którą w większości znają już tylko z tradycji, przekazów rodzinnych oraz jej normy, zgodnie z którymi się zachowują i postępują, nie tyle są wyborem, ile – świadomością o przynależności do określonej wspólnoty.

Warto jednak pamiętać, że te świadome wzorce (postawy) kroczą czasami po zbyt wąskiej ścieżce i łatwo z niej zbiec, bo skoro o zachowaniu ma decydować nie wybór a świadomość, mogłoby dotyczyć to zarówno przedstawicieli kultury dominującej, jak i reprezentantów kultury odmiennej (obcej). Czy gdzieś tam na końcu drogi nie rodziłby się konflikt? W dobie wszechogarniającej globalizacji kulturowa przynależność do narodowej wspólnoty mogłaby być marginalizowana, zobojętniana a nawet – jak dowodzą niektórzy badacze – określana wręcz brakiem pewności kulturowej¹⁶. Zwłaszcza w takim kontekście czy rozumieniu, że ludzka codzienność ma wprawdzie charakter stricte lokalny lecz w coraz większym i powszechniejszym stopniu wpływają na nią zjawiska i problemy globalne. Może i tak.

¹⁶ zob. Zbyszko Melosik, *Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej*, Kraków 2007

I tu dochodzimy do bardzo ważnej kwestii – roli i zachowania w takich sytuacjach nauczycieli, zwłaszcza humanistów, choć oczywiście nie uogólniam. Nauczyciele dostrzegając odmienność kulturową swoich uczniów (o ile ona istotnie występuje w zespole klasowym – dop. mój), powinni wiedzieć jak się zachować już podczas pierwszego oficjalnego kontaktu wychowawczego czy przedmiotowego „nauczyciel – uczeń”. Czy zachowując się typowo (rutynowo) nie urażą przedstawiciela innej kultury, choćby przez komunikat słowny, który dla odbiorcy może być np. wieloznaczny. Zadaniem nauczyciela dostrzegającego kwestie wielokulturowości w zespole klasowym powinno być:

1. Uwrażliwienie uczniów na istnienie innych kultur i na wartości kultury rodzimej.
2. Stwarzanie okazji do osobistych kontaktów uczniów z innymi kulturami.
3. Posiadanie wiedzy z zakresu tradycji, kultury, historii zarówno swojej jak i wszystkich grup kulturowych w zespole uczącym.
4. Umiejętność łagodzenia ewentualnych konfliktów kultury, które mogą pojawić się na tle zespołu klasowego.
5. Przyjęcie założenia, że wszystkie kultury są w takim samym stopniu wartości.
6. Powinien mieć szacunek do odmienności i pamiętać, że wszystkim ludziom przysługują te same prawa.
7. Powinien stosować i wprowadzać metody aktywizujące w nauczaniu, stwarzając okazje do dyskusji i wyrażania własnych poglądów.
8. Zachowywać łączność między edukacją kulturową a edukacją europejską, światową, globalną¹⁷.

A zatem zachowanie czy postępowanie? Nie tylko, nauczyciel ma oczywiście – jak każdy człowiek – prawo do wyrażania (lansowania) własnych poglądów, wartości, ale nie ostentacyjnie, nie *pro publico*. Idąc do szkoły, trzeba je, *pardon*, pozostawić w domu. Wiadomo, na pewno nie jest to łatwe ale inaczej się nie da, niestety. Gdyby te *ostrożności* zbyt bagatelizować, uważam, że sprzyjałoby to i wręcz usprawiedliwiałoby, zwłaszcza w sytuacjach tak częstych ostatnio rozproszeń zachowawczo-świadomościowych, coraz częściej pojawiającym się w szkołach faktom czy praktykom „przerzucania zwrotnicy” z jednej do drugiej sfery swych zachowań i tożsamości¹⁸.

Ważny jest także kontakt z rodzicami, takie spotkania, rozmowy, zazwyczaj bywają dla nauczycieli rozwijające, motywujące, choć – nie ukrywam – czasami nawet zaskakujące. Pamiętam swoją dziesięcioletnią czwartoklasistkę pochodzenia ormiańskiego, urodzoną w Polsce i nie odbiegającą, a nawet przewyższającą poziomem poprawności językowej wiele pozostałych dzieci w trzydziestoosobowej klasie, która aktywnie na ogół uczestnicząc w lekcji języka polskiego nigdy nie podnosiła wzroku. Podobnie zachowywała się siedząc w ławce czy rozmawiając w czasie przerwy z koleżankami. Myślałem, że dziewczynka się krępuje, bo to

¹⁷ Zob. B. Śliwerski, *Pedagogika międzykulturowa*, (w:) Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.) *Pedagogika*, Warszawa 2019.

¹⁸ Zbyszko Melosik, *Pedagogika i tożsamość młodzieży w kulturze kontroli i rozproszenia*, (w:) Z. Melosik, M.J. Szymański (red.) *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej*, Warszawa 2016, s. 28.

nowa klasa, nowy nauczyciel, nowe środowisko, ale podczas rozmowy z jej ojcem dowiedziałem się, że w ich kulturze kobiety (dziewczynki) nie powinny raczej patrzeć w oczy swojemu rozmówcy. Oczywiście, po dwóch, trzech miesiącach było już zupełnie inaczej, ale dobrze, że mi o tym powiedział.

Miejmy świadomość, że nauczycielskie uwagi, opinie, komentarze mogą niekiedy przewrócić świat dziecięcych wartości, zarówno w sensie pozytywnym jak i negatywnym. W latach 90. gdy analizowałem z uczniami ósmej klasy twórczość Juliana Tuwima, w pewnym momencie usłyszałem – to był Żyd. Zatrzymałem swój tok wypowiedzi, powinienem jakoś zareagować zważywszy, że tu i ówdzie także spoglądano na mnie z zaciekawieniem, oczekując teź reakcji. Oczywiście potwierdziłem, że Julian Tuwim polski poeta żydowskiego pochodzenia, pisarz, autor wodewili, librett operetkowych i tekstów popularnych do dziś piosenek był jednym z najpopularniejszych poetów dwudziestolecia międzywojennego, współtwórcą znanej grupy poetyckiej „Skamander”. Powiedziałem im teź, że nikt tak pięknie nie napisał o Polsce jak Tuwim w poemacie dygresyjnym *Kwiaty polskie* i przeczytałem im ten oto fragment:

(...)
*Uderz nam w serca złotym dzwonem,
Otwórz nam Polskę jak piorunem
Otwierasz niebo zachmurzone.
Daj nam uprzątnąć dom ojczysty
Tak z naszych zgliszcz i ruin świętych,
Jak z grzechów naszych i win przeklętych.
Niech będzie biedny, ale czysty
Nasz dom z cmentarza podźwignięty*¹⁹ (...)

Po jakimś czasie podczas spotkania konsultacyjnego odwiedził mnie w szkole dziadek jednego z uczniów, mniej więcej mój równolatek. Powiedział z wyraźnym wzruszeniem, że tych pięknych słów o Tuwimie on i jego najbliżsi, w tym także jego wnuk a mój uczeń, ósmoklasista, nigdy nie zapomną i dziękuję mi za to. Byłem zaskoczony, może i nieco zmieszany tak okazaną szczerością, serdecznością. Powiedział mi wtedy (choć nie musiał) że jego rodzina po kądzieli jest pochodzenia żydowskiego. Nic dodać.

Edukacja wielokulturowa w szkole

Formalnie uporządkujemy, wielokulturowość – to zjawisko związane z występowaniem na jednym terenie kilku grup o różnych wyznaniach, językach, tradycjach i obyczajach oraz systemie organizacji społecznej. Natomiast międzykulturowość (interkulturowość) to pogląd, niosący przesłanie, że utrzymując kontakty z innymi kulturami wzbogacamy swoją osobowość i umiejętności

¹⁹ J. Tuwim, *Modlitwa*, zob. *Kwiaty polskie* (I/II/VIII fr.), CZYTELNIK, Warszawa 1993, s. 105.

współdziałania z przedstawicielami innych narodowości²⁰. Ważnym elementem międzykulturowości jest proces uczenia się, który można podzielić na cztery stadia:

- I. ***Studium poszerzanie wiedzy o obcej kulturze*** – na tym poziomie chodzi przede wszystkim o uchwycenie cech zewnętrznych obcej kultury.
- II. ***Studium rozpoznania struktur myślenia osoby z innej kultury*** – dotyczy umiejętności uchwycenia struktur orientacyjnych i gramatyki postępowania, czyli postaw wartości, norm, nawyków i zachowań, charakterystycznych dla danej kultury, jej mieszkańców czy określonej grupy społecznej.
- III. ***Studium nabywania kompetencji międzykulturowego działania*** – sprowadza się ono do osiągnięcia umiejętności współdziałania z przedstawicielami odmiennej kultury w zgodzie z ich systemem orientacyjnym.
- IV. ***Studium edukacji międzykulturowego uczenia się*** – to najwyższy poziom osiągnąć w procesie międzykulturowego uczenia się, obejmujący umiejętność opanowania ogólnych zasad i reguł, które umożliwiają jednostce zorientowanie się w bardzo zróżnicowanych uwarunkowaniach kulturowych i przyjęcie adekwatnych dla tej kultury zachowań²¹.

Jednak żeby te cele wdrożyć do edukacji, a następnie je osiągnąć, niezbędne jest przekształcenie całego systemu i środowiska edukacyjnego w zakresie strategii nauczania, zachowania uczniów i nauczycieli, oczekiwań wobec uczniów, ich rodzin, społeczności lokalnych. Niekiedy są to jednak pobożne życzenia, ponieważ w wielu placówkach oświatowych bez trudu można zauważyć, iż istnieje w nich tzw. *program ukryty*, który według opinii wielu nauczycieli jest określany jako szczegółowe, życiorysowe niemal informacje o uczniu. Oczywiście nieoficjalne, bowiem formalnie nie mające nic wspólnego z oficjalną polityką, *vide* – programem edukacyjno-wychowawczym szkoły. Przykładowo choćby oficjalne deklaracje szkół o równym traktowaniu uczniów, a w rzeczywistości – nieoficjalne czy nieformalne działania przyczyniające się do podtrzymywania czy odtwarzania podziału na zespoły uczniowskie wg własnych koncepcji. Stąd też medialnie nagłaśniane przykłady szkół, gdzie nadal występują różnego rodzaju formy dyskryminacji, podział na grupy społeczne, a nawet występujący tam rasizm.

Zgodnie z podstawą programowa kształcenia ogólnego, do nowego modelu oświaty wprowadzono wartości uniwersalne i ponadnarodowe, do których niewątpliwie zaliczymy prawa człowieka, demokratyczne zasady współżycia w społeczeństwie i poczucie odpowiedzialności. Właśnie, odpowiedzialność za to ponoszą dyrektorzy szkół, ale za ich realizację – odpowiadają bezpośrednio nauczyciele, którzy do własnych autorskich przedmiotowych programów nauczania zdecydowali się włączyć niniejsze treści. Oczywiście, nie chodzi o sam programowy formalizm, aczkolwiek postulat edukacyjnej międzyprzedmiotowej integracji regionalnej, decyzją MEN mógł być odtąd realizowany poprzez różnorodne formy

²⁰ B. Śliwerski, *Pedagogika podręcznik akademicki. Podstawy nauk o wychowaniu*, t. 1, Gdańsk 2006, s. 19.

²¹ B. Śliwerski, *Pedagogika...*, op. cit. s. 22.

i metody oraz wielostronnie i wieloprzedmiotowo wykorzystany w całokształcie procesu edukacyjnego szkoły. Bardziej wówczas chodziło o kwestię – jak przełożyć te założenia na szkolną rzeczywistość, edukacyjną praktykę. Czy polski nauczyciel jest do tego przygotowany, czy reformowana szkoła jest w stanie udźwignąć ten ciężar i czy ów ciężar, rzeczywiście nim jest.

Fakt, nie wystarczyła li tylko dyrektorska sugestia czy nawet decyzja i nie chodziło o pakiety edukacyjne, poradniki czy też materiały szkoleniowe dotyczące integracji programowych. Znam to z autopsji – żadne ścieżki, programy, pakiety, obietnice, a nawet finansowe gratyfikacje nie przybliżyły nas wtedy do nauczania regionalnego, jeżeli sami w sobie nie odnaleźliśmy entuzjazmu i chęci myślenia o takim właśnie wymiarze edukacji. Wówczas i teraz. Choć może warto w tym miejscu także i odejść od nieco sztampowego przypominania o istocie nauczycielskiego powołania czy misji. Nauczanie regionalne stawało się coraz bardziej uniwersalnym, wieloprzedmiotowym, budowaniem płaszczyzn dialogu społecznego wypełnionego myśleniem o samorządności, o wartościach takich jak szacunek do drugiego człowieka, otwartość na innych, tolerancja²².

Oczywistym jest, że do takiego nauczania koniecznym wręcz sojusznikiem wydają się być media, zwłaszcza tzw. media gorące, preferujące przesycony informacjami przekaz obrazowy ponad książkowy, choćby. Wiadomo bowiem, że młode pokolenie znacznie mniej czytające książki coraz silniej funkcjonuje w kulturze obrazu. A jaka jest rzeczywistość, czy może inaczej – w jakim kierunku te oczekiwania mogą zmierzać? Nietrudno skonstatować zważywszy, że jak powszechnie już wiadomo to obraz oddziałuje na emocje, zaś tekst (książka) *jedynie* na intelekt. Zdaniem Janusza Morbitzera współczesna dominacja mediów gorących doprowadza, a właściwie – doprowadziła już do powstania niezwykle *przegrzanego środowiska medialnego*, a zatem – „efektu cieplarnianego w edukacji”²³. Ciekawa konstatacja, bardzo. Pytanie tylko, czy tak „gorące” media, w tym nade wszystko Internet mogą być nam sojusznikiem? Wątpię, i to by było najkrócej, za komentarz.

W takim oto rozumieniu edukację regionalną w szkolnych programach należałoby realizować jako nauczanie dzieci i młodzieży obywatelskości, w wymiarze ale i w odniesieniu do regionu, do miejsca zamieszkania, do małej Ojczyzny, powracam, ale tego nigdy za wiele. Gdyby przyszło mi przywoływać ważne w tym względzie doświadczenia z edukacyjnej przeszłości, choćby dwóch ostatnich dekad, „postawiłem” na popularyzację czy ukazanie efektów partnerskich związków Szczecinka z zaprzyjaźnionymi miastami we Francji, Niemczech i Holandii i to był – jak myślę – dobry pomysł, bo zainteresował moich uczniów, czyniąc to skutecznie i efektywnie, latami²⁴. Zanim przejdę do meritum, prezentując choćby fragmenty scenariuszy lekcyjnych do ewentualnego wykorzystania, dopowiem, że projektując realizację międzyprzedmiotowej ścieżki edukacyjnej, nauczyciel mógł (i nadal może) wybrać następujące formy realizacji:

²² R. Parzęcki, *Nauczyciel jako lider zmian w edukacji*, (w:) J. Grzesiak (red.), *Ewaluacja i innowacje w edukacji nauczycieli*, Kalisz 2007, s. 47.

²³ zob. J. Morbitzer, *Sokrates odwrócony, czyli i internetowej głupocie*, (w:) J. Morbitzer, D. Morańska, E. Musiał (red.), *Człowiek–Media–Edukacja*, Dąbrowa Górnicza 2015.

²⁴ zob. L. Pawelski, B. Urbanek, *Wokół edukacji samorządowej*, Szczecinek 2010.

- ❖ treści edukacji regionalnej (także w kontekście międzykulturowym) można włączyć do rozkładu materiału nauczanego przedmiotu,
- ❖ ścieżka „edukacja regionalna” może być realizowana na wydodrębnionych lekcjach, np. koła przedmiotowego,
- ❖ realizacja treści odbywa się w czasie kilkunastogodzinnych zajęć w określonym module.

Poznajmy się – zajęcia warsztatowe

Realizując ze swoimi uczniami innowacyjny cykl programowy „Tu jest nasz dom” założyłem, że nauczenie dzieci obywatelskości, w sensie przygotowania do bycia pełnoprawnym obywatelem, będzie czy powinno być jego nadrzędnym celem. Międzykulturowość jaką miałem dosłownie na wyciągnięcie ręki doskonale mi (nam) w tym pomogła. Lata szkolne o jakich myślę²⁵, stworzyły bowiem taką sytuację. Jak już wcześniej wspominałem, byłem nauczycielem i wychowawcą klas, do których uczęszczali uczniowie pochodzenia romskiego, ukraińskiego, ormiańskiego, ponadto w pojedynczych przypadkach korzenie kilkorga uczniów sięgały Grecji i Włoch. Oczywiście, żadna to sensacja, w każdej innej sytuacji nawet nie przysłaby mi do głowy jakkolwiek w tej kwestii analogia, ale gdy chodzi o tematykę niniejszych rozważań „regionalizm – międzykulturowość” miało to istotne znaczenie, w sensie pozytywnych efektów.

Ale wprawdzie trzeba by uruchomić sferę wartościowania i dokonywania własnych przemyśleń, nade wszystko uczniowskich. To istotne, ponieważ rozbudzenie czy umocnienie miłości do Ojczyzny powinno dokonać się już w nich samych, wskutek tychże przemyśleń oraz na ich podłożu emocjonalnym. Ważne, bo poprzez edukację we wspólnocie rodzinnej, środowiska lokalnego, a następnie regionalnego i wreszcie narodowego, można kształtować postawę uniwersalizmu międzykulturowego, także europejskiego. Ważne, bo tylko pełna znajomość małych własnych Ojczyzn, korzeni dziedzictwa kulturowego regionów, pozwala na wykształcenie obywateli świadomych wartości swej dużej wspólnej Ojczyzny – Polski, umiejących współistnieć pośród narodów Europy i świata w duchu szacunku i tolerancji także dla swych odrębności²⁶.

Oto dwa wybrane scenariusze lekcji, a w zasadzie warsztatów programowych, bo tak je w programie innowacyjnym nazywaliśmy, co moim uczniom szalenie się podobało, więcej – każdorazowo z dumą te swoje warsztaty po szkole *obnosili*:

TEMAT – Nasz obraz w europejskiej rodzinie (zajęcia z udziałem rodziców)

Motto:

Aliena nobis, nostra plus aliis placent

²⁵ W latach 2000 – 2024 autor realizował autorski program innowacji programowej języka polskiego w zakresie edukacji regionalnej w Szkole Podstawowej nr 1 im. Adama Mickiewicza i Gimnazjum nr 1 im. Zjednoczonej Europy w Szczecinku w Koszalińskim.

²⁶ K. Denek, *Filozofia życia*, Poznań 2012, s. 123.

DYSKUSJA WPROWADZAJĄCA

1. Jakie korzyści (niebezpieczeństwa?) wynikają z zainteresowania kulturą innych narodów?
2. Co jest interesującego (intrygującego) w obcej nam kulturze?
3. Co może podobać się obcokrajowcom w naszej kulturze?

WNIOSEK

Jednym z głównych założeń edukacji regionalnej jest zachowanie różnorodności kulturowej wszystkich uczestników danej społeczności lokalnej.

ZADANIE

Sporządź „mapę wartości” dla pojęcia ogólnego (np. europejskiego) dziedzictwa kultury, uwzględniające wartości własne, narodowe poszczególnych państw:

PAŃSTWO	WARTOŚCI (DZIEDZICTWO)
Włochy	<i>łacina, kultura śródziemnomorska</i>
Francja	
Niemcy	
Polska	
Holandia	
Armenia	
Grecja	
Anglia	
Ukraina	

ZADANIE

Podaj przykłady polskich zabytków wpisanych na listę światowego dziedzictwa kultury (UNESCO)

Kopalnia soli w Wieliczce

.....
.....
.....
.....

ZADANIE

Uzupełnij brakujące zapisy w tabelce, dopisując nazwiska, rok bądź dziedziny twórczości polskich laureatów Nagrody Nobla, pamiętaj o chronologii tych wydarzeń:

IMIE i NAZWISKO	ROK NADANIA	DZIEDZINA
.....	<i>1903, 1911</i>
<i>Henryk Sienkiewicz</i>
.....	<i>literatura</i>
.....	<i>1980</i>
<i>Lech Wałęsa</i>
.....	<i>1996</i>
.....	<i>literatura</i>

ZADANIE

Dopisz charakterystyczny obiekt (miejsce) znane na całym świecie:

PAŃSTWO	OBIEKT
<i>Francja</i>	<i>Wieża Eiffla</i>
<i>Niemcy</i>
<i>Grecja</i>
<i>Włochy</i>
<i>Ukraina</i>

TEMAT – Tacy jesteśmy
(zabawa integracyjna)

CELE

1. Umiejętność rozpoznawania i nazywania uczuć doświadczanych w różnych sytuacjach.
2. Rozpoznawanie różnic i podobieństw międzykulturowych w doświadczaniu i okazywaniu uczuć.
3. Integracja zespołu klasowego.

PRZEBIEG ZAJĘĆ

ZADANIE 1 (wprowadzenie)

Nauczyciel dzieli klasę na kilka grup, objaśnia zadanie do wykonania, nadzoruje je, pomaga w wykonaniu pracy.

INSTRUKCJA – *Każda grupa otrzymuje duży arkusz papieru, na którym odrysowuje sylwetkę jednego wybranego ucznia. Zadanie wykonywane jest wspólnie, każdy ma prawo do wniesienia swoich uwag. Po odrysowaniu należy kontury postaci wyciąć, pokolorować i zawiesić na ścianie, następnie wszystkie grupy siadają w kręgu.*

ZADANIE 2 (nazywanie uczuć)

Nauczyciel pokazuje uczniom przygotowane wcześniej ilustracje przedstawiające różne uczucia (strach, radość, zakłopotanie itp.), uczniowie powinni nazwać te uczucia (emocje). Nauczyciel może wprowadzić pytania pomocnicze np. *Co przedstawia obrazek (fotografia)?, Co mogło doprowadzić do reakcji jaką zauważyliśmy na rysunku?*

ZADANIE 3 (zauważalne podobieństwo)

Nauczyciel w trakcie dyskusji podpowiada, zauważa podobieństwa międzykulturowe.

WNIOSEK – *Wszyscy dostrzegają, odczuwają, przeżywają podobnie, wszyscy mają takie same uczucia okazując smutek, zadowolenie, strach.*

ZADANIE 4 (zdania niedokończone)

Nauczyciel wypowiada początek zdania a uczniowie kończą je, na przykład:

- *Byłem zadowolony, ponieważ.....*
- *Teraz jestem zły, ale.....*
- *Obawiałem się tego, bo*
- *Nie przeczytałem, więc.....*

ZADANIE 5 (zakończenie zajęć)

Uczniowie rysują *buźki*, przedstawiające ich uczucia po zakończeniu lekcji i przyklejają je na twarze postaci wykonanych na początku zajęć.

Bibliografia:

Denek K., *Filozofia życia*, Wydawnictwo Naukowe WSPiA, Poznań 2012.

Grzybowski P., *Edukacja europejska – od wielokulturowości ku międzykulturowości*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2007.

Kojs W., *O strukturze i funkcjach rozmowy w procesach kształcenia*, (w:) A. Karpińska, M. Zińczuk (red.), *Dydaktyczna refleksja o edukacyjnych priorytetach*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2014.

Melosik Z., *Pedagogika i tożsamość młodzieży w kulturze kontroli i rozproszenia*, (w:) Z. Melosik, M.J. Szymański (red.), *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2016.

Melosik Z., *Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2007.

Morbitzer J., *Sokrates odwrócony, czyli o internetowej głupocie*, (w:) J. Morbitzer, D. Morańska, E. Musiał (red.), *Człowiek–Media–Edukacja*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2015.

Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.

- Nikitorowicz J., *Twórczy nauczyciel w procesie kreowania kultury dialogu, współzycia i współdziałania w warunkach wielokulturowości współczesnego świata*, (w:) L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *Twórczość – Kreatywność – Nauczyciel*, PSNT, Szczecinek 2014.
- Parzęcki R., *Nauczyciel jako lider zmian w edukacji*, (w:) J. Grzesiak (red.), *Ewaluacja i innowacje w edukacji nauczycieli*, UAM, Kalisz 2007.
- Pawelski L., Urbanek B., *Wokół edukacji samorządowe*, PSNT, Szczecinek 2010.
- Prusak P., *Mała Ojczyzna w edukacji regionalnej*, (w:) L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *Nauczyciel Kraju Ojczystego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Denkowi w 80. rocznicę urodzin i półwiecze pracy twórczej*, PSNT, Szczecinek 2012.
- Samsonowicz H., *O większej i malej Ojczyźnie*, (w:) A. Kociszewski, A.J. Omelaniuk, k. Orzechowski (red.), *Tożsamość narodowa a ruch regionalny w Polsce*, Ciechanów 1998.
- Szałach S., *Edukacja zorientowana na trzecie rozwiązanie – jako efekt negocjacji*, (w:) L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *Twórczość – Kreatywność – Nauczyciel*, PSNT, Szczecinek 2014.
- Szempruch J., *Szkoła i nauczyciel wobec przemian społeczno-kulturowych*, (w:) J. Szempruch, M.J. Szymański (red.), *W trosce o nauki pedagogiczne i rozwój polskiej edukacji. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Czesławowi Banachowi*, Wydawnictwo Naukowe WSEiI, Lublin-Kraków 2011.
- Śliwerski B., *Pedagogika międzykulturowa*, (w:) Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*, PWN, Warszawa 2019.
- Śliwerski B., *Pedagogika podręcznik akademicki. Podstawy nauk o wychowaniu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Urbanek B., *Co może wyczarować nauczycielska wyobraźnia?*, (w:) K. Denek, A. Kamińska, E. Kraus, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja Jutra. Jakość kształcenia i niepowodzenia szkolne*, HUMANITAS, Sosnowiec 2015.
- Urbanek B., *Nauczycielskie kompetencje w świetle oczekiwań społecznych*, „Zeszyty Naukowe” KWSNH, Koszalin 2015 nr 14.
- Urbanek B., Sawiński J. P., *Jak uczyć patriotyzmu w szkole XXI wieku?*, CEN, Koszalin 2007.
- Urbanek B., Siek B., *NASZ WSPÓLNY ŚWIAT – przewodnik metodyczny do nauczania języka polskiego w gimnazjum*, Wydawnictwo Edukacyjne WIKING, Wrocław 2010.
- Urbanek B., *Zapisane bez retuszu*, TEMPOPRINT, Szczecinek 2020.
- Wojciechowska K., *Metody aktywizujące w twórczej pracy nauczycieli przedszkola*, (w:) K. Denek, L. Pawelski, B. Urbanek, A. Żukrowska (red.), *Wokół małych Ojczyzn*, SSW COLLEGIUM BALTICUM, Szczecin 2013.

Wojciechowska K., *Przedszkole wobec przemian edukacyjnych*, (w:) L. Pawelski, B. Urbanek (red.), *Twórczość – Kreatywność – Nauczyciel*, PSNT, Szczecinek 2014.

Żegnałek K., *Charakterystyczne cechy osobowości współczesnego nauczyciela*, (w:) K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja Jutra. Proces kształcenia i jego uczestnicy*, HUMANITAS, Sosnowiec 2010.

Słowa kluczowe: społeczeństwo, kultura, dialog, wielokulturowość, współdziałanie, tolerancja

Streszczenie

Autor dokonał analizy komunikacji międzykulturowej w środowisku szkolnym, uczniowskim, zwracając uwagę na wzajemne działania mające na celu nawiązanie kontaktu pomiędzy nimi i wzajemne poznanie. Zwraca też uwagę, że brak tych kontaktów może prowadzić do nieznamości innych kultur i nieporozumień między nimi. Autor powołuje się także na własne doświadczenia nauczycielskie, rekomendując między innymi rozwiązania, oparte na innowacjach programowych dotyczących edukacji regionalnej w wymiarze międzykulturowym. Podaje też do ewentualnego wykorzystania konkretne rozwiązania scenariuszowe.

MULTICULTURALISM IN THE EDUCATIONAL AND REGIONAL DIMENSION

Keywords: society, cultura, dialogue, multiculturalism, cooperation, tolerance

Summary

The author has analyzed intercultural communication in the school and student environment, paying attention to all activities aimed at establishing contact between them and getting to know each other. The author also points out that the lack of these contacts can lead to ignorance of other cultures and misunderstandings between them. The author also refers to his own teaching experience, recommending, among others, solutions also provides specific scenario solutions for possible use.

Translated by Jakub Molczun

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ В ОСВІТНЬОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Ключові слова: суспільство, культура, діалог, полікультуралізм, співпраця, толерантність

Резюме

Автор проаналізував міжкультурне спілкування у шкільному та учнівському середовищі, звернувши увагу на взаємну діяльність, спрямовану на встановлення контакту між ними та пізнання один одного. Він також зазначає, що відсутність цих контактів може призвести до незнання інших культур та непорозуміння між ними. Автор також посилається на власний досвід викладання, рекомендуючи, серед іншого, рішення, засновані на програмних нововведеннях щодо регіональної освіти в міжкультурному вимірі. Він також надає конкретні сценарій рішення для можливого використання.

Krzysztof ZAJDEL¹

ZNACZENIE OCENIANIA DLA (INNEGO). JAK OCENIANIE WIDZĄ UKRAIŃCY MIESZKAJĄCY W POLSCE.

Ocenianie jest niezmiernie istotnym składnikiem poczynań nie tylko nauczycieli, choć to im zwykle się przypisywać wielokrotnie błędy i brak obiektywizmu w tym zakresie. Generalny zarzut stawiany nauczycielom brzmi następująco: nauczyciel przy ocenianiu nie traktuje ucznia podmiotowo. Dlatego niejednokrotnie oczekuje się od stawiających oceny, aby w swojej ocenie uwzględniali tzw. czynnik społeczny, czyli zaangażowanie, wysiłek. Ale tak sformułowane żądanie niesie za sobą wiele niedogodności, gdyż premiowanie w ocenie „chęci i wysiłku” zamiast faktycznej wiedzy, nie musi przekładać się na jakość tejże wiedzy i umiejętności. Stronę dydaktyczną pozostawia się niekiedy niejasnym przesłankom, gdyż nie ma odgórných zaleceń – jak ma oceniać dane zadanie konkretny nauczyciel w szkole A lub B. Zakres ocen może być różny. Uśrednione są jedynie testy zewnętrzne, obowiązujące dla wszystkich zdających i tak samo oceniane. Przy ocenianiu przez nauczyciela, zazwyczaj uczeń jest pobudzony do działania, gdy rozumie i aprobejuje jego cel. Z tego względu uzyskiwanie informacji o wynikach jest dla niego niezbędne. Stanowi to element wzmacniania motywacji w postaci ocen i budowania na tej podstawie samooceny. Dlatego też próby polegające na zniesieniu ocen szkolnych nie upowszechniły się (Kozłowska, Kożuh 1999, s.14).

Istotne w tym kontekście wydaje się być wsparcie rodziców, opiekunów dla dzieci, które idąc do szkoły, będą oceniane. Dla każdego dziecka rodzice stanowią główne środowisko społeczne, które zaspokaja jego potrzeby emocjonalne. Brak zaspokojenia tych potrzeb prowadzi do zaburzeń osobowości. Maslov precyzuje, iż kiedy jest wybór (u dziecka) między rezygnacją z bezpieczeństwa, a rezygnacją z rozwoju – bezpieczeństwo zazwyczaj zwycięża. Nie każdy rodzic zdaje sobie z tego sprawę, nie każdy rodzic jest gotów do tego, aby w pełni akceptować dziecko. Wielu rodziców skupia się na sobie, na zaspokajaniu swoich potrzeb, potrzeby dziecka są realizowane gdzieś przy okazji. Jedną z teorii, która próbuje określić różnice w osiągniętym wykształceniu osiąganę przez młodzież o różnym pochodzeniu społecznym, są różnice w systemach wartości, które nabywa się w dzieciństwie, a są one związane z pochodzeniem społecznym (Pohoski 1984, s. 162). Ta teoria głosi, iż dzieci z tak zwanych „nizin społecznych” mają niższy poziom aspiracji zawodowych, za to większą uwagę przykładają do sfery ekonomicznej. Kolejna teoria zakłada, iż wtórne oddziaływanie systemu uwarstwienia (działanie

¹ **Krzysztof ZAJDEL**, dr, Uniwersytet Zielonogórski, członek władz krajowych PSNT.

pochodzenia społecznego na aspiracje) jest silniejsze od oddziaływania pierwotnego, to jest różnic kulturalnych zależnych od pochodzenia społecznego.

Zjawisko „etykietowania” wpływa także na poziom oczekiwań nauczycieli. Przypisana uczniowi „etykieta” modyfikująca nauczycielskie oczekiwania wobec ucznia może dramatycznie wpływać na poziom jego osiągnięć i samooceny. Oszacowania tego efektu wahają się, ale można przyjąć, że przeciętnie prowadzi to do obniżenia stopni o około 15%. Oczywiście w poszczególnych przypadkach może wynosić o wiele więcej (Rimm 1994, s.114). Wielu autorów, w tym Brophy czy Seligman, Reivich, Jaycox, Gillham, uważają, że czynniki związane z porażką mają swoją przyczynę w rozwoju społecznym, kiedy dziecko doznawało niepowodzeń. Najczęściej w wychowaniu rodzinnym, niekiedy wczesnym instytucjonalnym. Nie pozwala się dziecku odnieść sukcesu, ponieważ droga do niego nie spotyka się z aprobatą opiekuna czy rodzica.

Chciałbym też poruszyć inny problem, a mianowicie szkody, jakie może wywołać między innymi karanie. Chodzi mi tutaj o czynnik NSSI (non-suicidal self-injury), czyli występowanie samookaleczeń bez intencji samobójczych. Ten aspekt był badany w wielu krajach zachodnich, w Polsce nie spotkałem się opracowanymi wynikami rodzimych badań. Strofowanie lub wzmacnianie to nie tylko element (atrybut) rodziców, otoczenia. Swoje sposoby motywowania uczniów do nauki istnieją również w placówkach przedszkolnych, szkolnych.

Nauka ukraińskich dzieci w polskiej szkole

Skoro tak istotne jest ocenianie, to jak je widzą osoby z innego kraju, stosunkowo mało poznanego, ale obecnego w naszej przestrzeni zamieszkania, to znaczy Ukraińcy?

Kiedy rozpadał się ZSRR i powstała Ukraina, wielu mieszkańców tego kraju mogło wyjechać poza granice państwa, co wcześniej nie było takie proste i łatwe. Według oficjalnych danych statystycznych, w Polsce mieszka oficjalnie 1,27 milionów Ukraińców. Nieoficjalnie na pewno jest ich dużo więcej. Większość z nich zamieszkuje większe miasta, 12 procent Ukrainek planuje wychowywać w Polsce dziecko. Jak podaje Belsat: "w Polsce mieszka więcej Ukraińców (56 proc.) niż Ukrainek (44 proc.). Mężczyzn jest więcej w małych miastach i na wsi, kobiety koncentrują się w wielkich ośrodkach miejskich. Badacze łączą ten fakt z tym, że w wielkich miastach jest większe zapotrzebowanie w sektorze usług, w których dominują kobiety – w restauracjach, sklepach, salonach urody i opiece zdrowotnej. Z kolei na prowincji brakuje rąk do pracy fizycznej – m.in. w budownictwie i gospodarstwach rolnych" (Belsat 2020). Te dane są najbardziej miarodajne, gdyż analizowano logowania telefonów do sieci w Polsce i na Ukrainie, a także system operacyjny z cyrylicą.

Charakter emigracji jest różny, jednakże większość, to model krótkoterminowy. Dlaczego taki model dominuje? Prawdopodobnie dlatego, że jest "bliskość geograficzna przekładająca się na stosunkowo niewielki koszt połączeń komunikacyjnych i krótki czas podróży między Polską a Ukrainą oraz istniejące uwarunkowania instytucjonalne: system oświadczeń promujący zatrudnienie tymczasowe wśród migrantów ze Wschodu, w tym Ukraińców; system wydawania

zezwoleń na pracę i reżim wizowy również sprzyjające migracji krótkoterminowej" (Brunarska, Grotte, Lesińska 2012, s. 16).

Cudzoziemcy, w tym pochodzący z Ukrainy mają prawo uczyć się w placówkach w Polsce, co jest zapisane w Ustawie o Systemie Oświaty. Jeżeli taka osoba nie mówi po polsku, to takim dzieciom (uczniom) trzeba zorganizować dodatkową naukę języka oraz zajęcia wyrównawcze przez okres jednego roku. Tylko w roku szkolnym kończącym się w 2017 roku, według danych MEN, było 4539 uczniów z Ukrainy w różnego rodzaju typach szkół (IOW 2020). W opinii Syrnyka, "W świetle obowiązującego w Polsce prawa, państwo nie ma obowiązku organizowania dla uczniów z Ukrainy nauki ich języka ojczystego. Należy zauważyć, że w przeszłości w trakcie organizowania czy zapisów uczniów do międzyszkolnych zespołów nauki języka ukraińskiego (formy przewidzianej dla obywateli Polski, należących do ukraińskiej mniejszości narodowej), na obywatelstwo nie zwracano szczególnej uwagi. Na przykład w 2006 roku zorganizowano Międzyszkolny Zespół Nauki Języka Ukraińskiego w Warszawie, który powstał głównie z myślą o dzieciach z Ukrainy i umożliwiał im naukę języka ojczystego aż do 2011/2012 roku" (Syrnyk 2017, s. 56). Jeżeli rodzic wyjeżdża na czas dłuższy poza granice, w tym z dzieckiem, to według prawa polskiego i przepisów UE, takie dziecko ma prawo realizować obowiązek szkolny w kraju, do którego wyjechali z nim rodzice. Przepisy o jakich wspominałem, dotyczą także osób, które zamieszkują teren Polski, a z Polski nie pochodzą, nie urodziły się tutaj. Mamy tutaj do czynienia z zasadą, która mówi: realizacja obowiązku szkolnego i nauki ma odbywać się zgodnie z prawodawstwem państwa, na którego terenie przebywa dziecko.

Rodzice dzieci ukraińskich mieli inne doświadczenia w tym doświadczenia edukacyjne, aniżeli rodzice polscy. Stąd też na styku różnych kultur, zwyczajów, tradycji, doświadczeń, mogą występować różne zderzenia, porównywanie. To wydało mi się interesujące, dlatego postanowiłem dokonać badań na Ukraińcach mieszkających w Polsce, niekiedy mających dzieci w polskich szkołach.

Badania

Badania były możliwe dzięki pomocy Pawła Zapeńskiego². Dzięki jego rozlicznym kontaktom, udało mi się pozyskać materiał badawczy od 11 osób, który będzie podlegał analizie ilościowej i jakościowej. Narzędziem badawczym był mój kwestionariusz wywiadu, przetłumaczony przez Pawła Zapeńskiego na język ukraiński. Główny cel badania dotyczył odpowiedzi na pytania:

- *Jakie zdanie badani mają na temat oceniania na Ukrainie?*

- *Na ile wsparcie rodziców jest znaczące w pokonywaniu problemów szkolnych?*

Badani pochodzą z różnych miejscowości na Ukrainie, mieszkają głównie w województwie lubuskim i wielkopolskim. Są to osoby w różnym wieku, o różnym doświadczeniu życiowym i zawodowym. Badani mogli (jeśli chcieli) się przedstawić, podać wiek, skąd pochodzą, jeśli nie mieli ochoty nie musieli podawać

² Radny jednej z gmin powiatu lubuskiego, doktorant Uniwersytetu Zielonogórskiego.

informacji o sobie. Na moje pytania odpowiedziały takie osoby: Шарпата Галина, 30 років, місто Чернігів, Дібрівна Л.М. 45 р., проживаю в Україні, народилась на Україні, Тетяна Сотник - корекційний педагог, Віталій Івасів. Долина, Україна, Микола Чебанов, Дячок Світлана. Україна, 39 років.

Większość z tych osób ma uczące się dzieci w polskich szkołach, niektóre z nich chodziły do szkoły na Ukrainie.

Sprawiedliwe ocenianie i wsparcie rodzicielskie

Oczywiście pojęcie „sprawiedliwości” jest bardzo względne, zwłaszcza w procesie oceniania. Co oznacza sprawiedliwość w ocenianiu u nauczyciela, u ucznia, u jego rodzica? Ile osób, tyle odpowiedzi. Ale każdy, kto doświadczył oceny ma różne odczucia dotyczące tej kwestii, a mianowicie: czy byłam/byłem oceniony sprawiedliwie lub nie. Jakież zatem są odczucia badanych w tym zakresie w odniesieniu do ich ocen w szkole na Ukrainie w najmłodszych klasach?

Tabela 1. Odczucia badanych odnośnie oceniania, dane procentowe

Odczucia badanych	Procent odpowiedzi
Byłem oceniany sprawiedliwie	72
Byłem oceniany niesprawiedliwie	18
Trudno jest mi to powiedzieć	10

W osobistych dopiskach można przeczytać takie opinie:

- *Я вважаю, що вчителі були справедливими в моєму оцінюванні/Myślę, że nauczyciele byli uczciwi w moim ocenianiu*
- *За час мого навчання в школі, не всі вчителі були справедливими до мене/Podczas mojego pobytu w szkole nie wszyscy nauczyciele byli wobec mnie uczciwi*
- *Вчителі були скоріше справедливі/Nauczyciele byli raczej sprawiedliwi*
- *Здебільшого так/В більшості так*

Należy się cieszyć, że większość respondentów pozytywnie wspomina swoje doświadczenia z nauczycielami i samo ocenianie. Jednak nie wszyscy mają takie odczucia. Część z nich, a jest to prawie 20 procent ma w związku ze szkołą i ocenianiem złe doświadczenia w tym zakresie. Odnosząc to do polskich uczniów i moich badań na próbie prawie 800 respondentów (Zajdel 2019), odsetek uczniów mających złe doświadczenie z ocenianiem wynosił:

- 12 procentach uznawały ocenianie w klasach I-III SP za sprawiedliwe,
- 76 procent za niesprawiedliwe,
- 4 procenty nie miały zdania na ten temat,
- a raczej za niesprawiedliwe 8 procent.

Oczywiście próba ukraińska jest niewielka, niemniej to zestawienie jest nieciekawe dla szkoły polskiej.

Jak zatem przedstawia się wsparcie rodziców?

Tabela 2. Opinie respondentów na temat wsparcia rodziców polskich i ukraińskich

	Rodzice ukraińscy	Rodzice polscy
Wspierają swoje dzieci	100	82
Nie wspierają swoich dzieci	0	0
Nie mam zdania	0	18

To pytanie spowodowało pewną rozbieżność w obrazie wspierania przez rodziców polskich i ukraińskich dzieci uczących się w szkole. W szczegółach kwestionariuszy ankiet można przeczytać że:

- *Підтримка з боку батьків дуже важлива для дитини. Батьки в Україні часто більш зосереджені на оцінках. Система освіти у Польщі, а відтак і орієнтація батьків, більше направлена на дитину, її особисті досягнення та інтереси, а не на високі оцінки за будь-яку ціну/Wsparcie rodzicielskie jest bardzo ważne dla dziecka. Rodzice na Ukrainie często bardziej koncentrują się na ocenach. System edukacji w Polsce, a zatem orientacja rodzicielska, bardziej koncentruje się na dziecku, jego osobistych osiągnięciach i zainteresowaniach niż na wysokich ocenach za wszelką cenę*
- *Дуже важливою! Проте не потрібно перегинати палку. Думаю, польські/Bardzo ważne! Myślę po polsku*
- *Матеріальне забезпечення навчального процесу в Польщі є незрівнянно краще і з боку батьків і з боку держави. Підтримка морально-психологічна з боку батьків є дуже важливою в житті кожної дитини. Вважаю недоречним порівняння батьківської підтримки в різних країнах, бо то дуже індивідуальна справа/Wsparcie finansowe procesu edukacyjnego w Polsce jest znacznie lepsze zarówno od rodziców, jak i od państwa. Wsparcie rodzicielskie jest bardzo ważne w życiu każdego dziecka. Uważam za niewłaściwe porównywanie wsparcia rodzicielskiego w różnych krajach, ponieważ jest to bardzo indywidualna sprawa*
- *Не можу сказати, котрі батьки краще підтримують своїх батьків - польські чи українські. Але можу з впевненістю сказати, що так, підтримка дитини зі сторони батьків повинна бути. Батьки повинні на власному досвіді демонструвати, що освіта є необхідна. Але не забуваймо про те, що дитина також має право вибору. А отже, батьки повинні приймати і розуміти ініціативу дитини/Nie mogę powiedzieć, którzy rodzice lepiej wspierają swoje dzieci - polscy czy ukraińscy. Ale mogę śmiało powiedzieć, że tak, powinna istnieć pomoc rodziców. Rodzice powinni wykazać w swoim doświadczeniu, że edukacja jest konieczna. Ale nie zapominajmy, że dziecko ma również prawo wyboru. Dlatego rodzice powinni zaakceptować i zrozumieć inicjatywę dziecka*
- *Підтримка дитини, яка ходить до школи від батьків дуже важлива.Нажаль не маю досвіду,щоб докладніше відповісти на це запитання/Wspieranie dziecka uczęszczającego do szkoły rodzicielskiej jest bardzo ważne, niestety nie mam doświadczenia, aby bardziej szczegółowo odpowiedzieć na to pytanie*

- Так, дитину завжди потрібно підтримувати. Я думаю, що батьки однаково підтримують дітей, як в Україні, так і в Польщі/Так, twoje dziecko powinno być zawsze wspierane. Myślę, że rodzice w równym stopniu wspierają dzieci, zarówno na Ukrainie, jak i w Polsce
- Вважаю, що надважливою. Підтримувати слід у всьому, навіть, якщо щось не виходить, незалежно хто ти за національністю/Myślę, że to bardzo ważne. Powinienesz wspierać wszystko, nawet jeśli coś pójdzie nie tak, bez względu na narodowość

Z tych prywatnych opinii wyłania się obraz osób, którym zależy na tym, aby dziecko wspierać zawsze, bo to jest oczywiste, iż rodzic wspiera swoje dziecko. Bardzo mnie ten pozytywny oddźwięk na moje pytanie ucieszył. Jak będzie w rzeczywistości, to inna kwestia, ale biorąc pod uwagę zaangażowanie udzielających odpowiedzi, nie miałbym o to obaw.

Lepsze oceny a szczęście? Jak badani widzą swoje oceny w późniejszym życiu, czy mają jakieś znaczenie w ich dalszej karierze?

Kolejne moje pytania dotyczyły odczuć badanych. To znaczy interesowało mnie to, czy w opiniach respondentów lepsze oceny dają więcej radości dziecku, uczniowi?

Tabela 3. Na ile lepsze oceny powodują, że uczeń jest szczęśliwszy w klasie, dane procentowe

Odczucia badanych	Procent odpowiedzi
Zdecydowanie tak	53
Raczej tak	18
Nie	29

Przyznam się, że ten wynik mnie zaskoczył. Wydawało mi się, że uczniowie pragną być dobrze oceniani, a dobra ocena daje im szczęście. I że podobnie myślą w tej kwestii rodzice tych dzieci. W polskich badaniach (Zajdel 2019) 12 procent uczniów kończących klasy I-III czuło się nieszczęśliwie z powodu oceniania. Jakże były motywacje badanych w tym zakresie:

- В шкільні роки оцінки були для мене важливими, тому так. Гарні оцінки робили мене щасливішою/W szkole oceny były dla mnie ważne, więc tak. Dobre oceny uszczęśliwiały mnie
- Гадаю, так/Tak mi się wydaje
- Не завжди/Nie zawsze
- Гарні оцінки = гарний настрій і навпаки. Однак, оцінки не є запорукою щастя загалом/Dobre oceny = dobry nastrój i odwrotnie. Jednak ocena nie jest ogólnie kluczem do szczęścia

Te odpowiedzi były dla mnie wyzwaniem. Stąd kolejne pytanie dotyczące sukcesów i porażek w późniejszym życiu, na ile oceny mają tu znaczenie.

Tabela 4. Sukcesy i porażki w późniejszym życiu, a otrzymywane oceny, dane procentowe

Znaczenie oceny na dalsze życie	Procent odpowiedzi
Zdecydowanie ma znaczenie	30
Raczej ma znaczenie	40
Nie ma znaczenia	30

Odpowiedzi są zróżnicowane. W polskich badaniach (Zajdel 2019) wskaźnik osób, które miały zdecydowane przekonanie o tym, iż otrzymywane oceny mają znaczenia w późniejszym życiu, było 52 procent. Jakich argumentów używali badani?

- *У деяких випадках погана підтримка з боку учителів і постійне недооцінювання можливостей учня можуть вплинути на занижену самооцінку людини у подальшому житті. В той же час завищені оцінки не допомагають досягнути успіху і самореалізуватися у майбутньому / W niektórych przypadkach słabe wsparcie ze strony nauczycieli i ciągle niedoceniające zdolności ucznia może wpłynąć na niskie poczucie własnej wartości w późniejszym życiu. Jednocześnie przeszacowania nie pomagają osiągnąć sukcesu i samorealizacji w przyszłości*
- *Це залежить від людини. Її психології, переконань та цінностей/То залеży od osoby. Jej psychiki, przekonań i wartości*
- *Знаю особисто кілька осіб які мали слабі оцінки в школі але мають успіх в житті дорослим. Але вважаю що оцінювання в школі має вплив на формування особистості/Зnam osobiście kilka osób, które miały słabe oceny w szkole, ale odnoszą sukcesy w życiu dorosłym. Myślę jednak, że ocena w szkole ma wpływ na kształtowanie osobowości*
- *Вважаю, що оцінка не є вагомим показником. Значення має те, як ми можемо акумулювати свої знання та застосувати їх на практиці. З власного досвіду знаю людей, які мали чудові успіхи в школі, університеті, але в житті практично нічого не досягли/Myślę, że ocena nie jest dobrym wskaźnikiem. Liczy się sposób, w jaki możemy zgromadzić naszą wiedzę i wprowadzić ją w życie. Z własnego doświadczenia znam ludzi, którzy odnieśli wielki sukces w szkole, na uniwersytecie, ale w życiu prawie nic nie osiągnęli*
- *Я гадаю ні як, по оцінкам отриманим в школі оцінюють процес та результати діяльності учня, однак це не стосуються його особистості/Не sądzę, jak szacunki otrzymane w szkole oceniają proces i wyniki ucznia, ale nie dotyczy to jego osobowości*
- *На мою думку, оцінювання показує на що слід звернути увагу і прикласти зусиль. В подальшому це мотивує на досягнення своїх цілей/Моim zdaniem ocena wskazuje, że należy zwrócić uwagę i podjąć wysiłek. W przyszłości motywuje do osiągnięcia swoich celów.*

Як відає, оdczucia badanych осіб з України і з Polski, różnią się nieznacznie.

Różnice między edukacją w Polsce i na Ukrainie

Osoby z Ukrainy mieszkające w Polsce spotykały się z polską edukacją. Często posyłają dzieci do polskich szkół, słyszały o naszej edukacji, mają do czynienia z uczniami (będąc np. opiekunką do dzieci). Jakże zatem jest odczucie badanych, czy edukacja w Polsce i na Ukrainie jest podobna, czy się różni?

Tabela 5. Różnice między edukacją w Polsce i na Ukrainie, dane procentowe

Różnice między edukacją w RP i UKR	Procent odpowiedzi
Różni się	60
Są drobne różnice	20
Nie różni się	20

Czym uzasadniają swoją opinię badani? Według nich chodzi głównie o:

- *думаю, що відмінності є/ale myślę, że istnieją różnice*
- *Українська освіта є багато в чому схожа до польської. Це пов'язано з тим, що в процесі реформування системи освіти, ми запозичували багато з польської системи освіти. Так освіта в Україні стала більш демократичною/Edukacja ukraińska jest w dużej mierze podobna do polskiej. Wynika to z faktu, że w trakcie reformy systemu edukacji wiele pożyczaliśmy od polskiego systemu edukacji. W ten sposób edukacja na Ukrainie stała się bardziej demokratyczna*
- *Школа вища відрізняється, бо має кращу матеріально-технічну базу і не має корупції/Szkoła jest inna, ponieważ ma lepszą bazę materialną i nie ma korupcji*
- *Так. Але система освіти українська мені імпонує більше/Tak, ale ukraiński system edukacji robi na mnie większe wrażenie*
- *Не надто гарно знаю тонкощі польської освіти, але вона здається схожою з системою НУШ. Фінансування польської освіти краще/Не znam zbyt dobrze szczegółów polskiej edukacji, ale wydaje się, że jest podobny do systemu NUSH. Finansowanie polskiej edukacji jest lepsze.*

Oczywiście kilka lat przebywania w Polsce, to nie zawsze jest odpowiednia ilość czasu, aby sobie wyrobić zdanie na temat polskiej edukacji. Ponadto ukraiński uczeń w polskiej szkole, zawsze będzie „obcy”, zanim nie nauczy się języka, proces wchodzenia w grupę nie zostanie pomyślnie zakończony. To wiązać się może ze złym samopoczuciem takiego ucznia, przez co pogląd na szkołę w Polsce i na edukację, nie zawsze będzie pozytywny.

Ostatnią kwestią, która mnie interesowała, było to, czy mając do wyboru (teoretycznie) ukraiński i polski system szkolnictwa, jaką placówkę wybraliby (wybrali) badani i dlaczego.

Tabela 6. Wybór szkoły przez respondentów: szkoła polska versus szkoła ukraińska. Dane procentowe

Jaką szkołę wolałabyś/wolałbyś dla swojego dziecka	Procent odpowiedzi
Ukraińską	32
Polską	50
Nie wiem	18

Wyniki były zaskakujące. Czym motywowali swój wybór badani?

- *Хотілось би спробувати польський варіант для порівняння/Chciałbym wupróbować polską do porównania*
- *Якби в мене був вибір, я б скоріше обрав навчання в польській школі. Це пов'язано з тим, що в українській школі існує багато недопрацювань в питанні доступності освіти та якості навчання/Gdybym miał wybór, wolałbym studiować w polskiej szkole. Wynika to z faktu, że w ukraińskiej szkole istnieje wiele niedociągnięć w zakresie dostępności i jakości edukacji*
- *В школі польській, бо в українській я вже вчився/В польской школе, бо по українінску już się uczylem*
- *Обрала б навчання в українській школі. Вважаю, що українська система освіти дає гарні знання для тих, хто має бажання навчатися. Але навчання у польській школі було б новим цікавим досвідом/Wybrałbym naukę w ukraińskiej szkole. Uważam, że ukraiński system edukacji zapewnia dobrą wiedzę tym, którzy chcą studiować. Ale nauka w polskiej szkole byłaby zabawnym nowym doświadczeniem.*

Próba podsumowania

Ocena to chyba najistotniejszy czynnik uczniowskiej kariery. Od niego zależy bardzo wiele, zarówno tu i teraz, kiedy uczeń się uczy, jak i ma to znaczenie w późniejszych latach edukacji, a zwłaszcza po jej ukończeniu, kiedy uczeń podejmuje decyzje – co dalej z sobą zrobić, jaki mieć wybór drogi kariery i zawodu.

Badani Ukraińcy spoglądając się wstecz uznają, iż byli oceniani sprawiedliwie przez nauczycieli, co jest cennym doświadczeniem w przeciwieństwie do polskich uczniów, jakich badałem wcześniej. Tam deklaracje były dużo niższe. Wszyscy badani z Ukrainy uważają, że dzieci należy wspierać w trakcie ich edukacji, bo to ma dla nich znaczenie. I dlatego ponad 50 procent z nich uważa, że dobre oceny, to lepsze samopoczucie ich dzieci. Osób z odmiennym zdaniem w tej kwestii jest prawie 30 procent. Ale spoglądając w dorosłość, też 30 procent uważa, że kariera, sukcesy w życiu nie odnoszą się do uzyskanych ocen. Ale 70 procent jest innego zdania, a to oznacza, iż jednak ocena determinuje przyszłe wybory zawodowe i osiągnany sukces. tak sądzą badani.

60 procent respondentów dostrzega różnice między edukacją w Polsce i na Ukrainie, tylko 20 procent nie widzi tych różnic. Jeśliby zatem mieli wybór, to połowa wybrałaby polskie szkolnictwo, 32 procent ukraińskie, a 18 procent nie ma zdania na ten temat.

Dlaczego tak deklarują? Prawdopodobnie poprzez porównanie. Sami byli uczestnikami ukraińskiej edukacji, więc polska szkoła ich ciekawi. Wskazują na jej transparentność, jakość edukacji. Czy to jedyne kryteria wyboru? Tego się do końca nie dowiemy, gdyż są to tylko deklaracje tu i teraz. Ale gdy będzie konieczność wyboru, to takiego wyboru w Polsce nie ma. Nie ma szkół ukraińskich, są polskie, więc dziecko ukraińskie musi realizować obowiązek szkolny w szkole polskiej.

Sądzę, że ten krótki artykuł da czytelnikowi pewien ogląd na problem edukacji i oceniania w Polsce i na Ukrainie. Jakie są podobieństwa, ale i różnice. Jest to

ogląd tylko ukraiński, ale dotyczy polskiej szkoły, więc jest to ciekawe doświadczenie.

Bibliografia

- Agencja Bielsat, <https://belsat.eu/pl/news/w-polsce-mieszka-1-27-miliona-ukraincow-co-mowia-dane-z-ich-smartfonow/> [dostęp kwiecień 2020]
- Brunarska Z., Grotte M., Lesińska M. (2012), *Migracja obywateli Ukrainy do Polski w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego: stan obecny, polityka, transfery pieniężne*, Ośrodek badań nad migracjami, http://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/WP60118_2-1.pdf [dostęp kwiecień 2020]
- Kozłowska A., Kożuh B. (1999), *Prognostyczna wartość osiągnięć szkolnych*, WSP, Częstochowa.
- Maslov A.H. (1990), *Motywacja i osobowość*, IW PAX, Warszawa.
- Pohoski M. (1984), *Kariery szkolne i kariery społeczno-zawodowe a pochodzenie społeczne*, Kultura i Społeczeństwo, Tom XXVIII, nr.2, s. 155-171.
- Rimm S. (1994), *Bariery szkolnej kariery. Dlaczego dzieci zdolne mają słabe stopnie?*, WSiP, Warszawa.
- Seligman M., Reivich K., Jaycox L., Gillham J. (1997), *Optymistyczne dziecko*, tł. A. Jankowski, Media Rodzina, Poznań.
- Syrnyk M. (2017), *Polityka oświatowa wobec imigrantów- dzieci i uczniowie z Ukrainy w polskiej szkole*, Acta Politica polonica, Nr 2/2017.
- System Informacji Oświatowej (IOW), <https://www.gov.pl/web/edukacja/system-informacji-oswiatowej> [dostęp kwiecień 2020]
- Zajdel K. (2019), *Społeczne i indywidualne wymiary oceny szkolnej*, Impuls, Kraków.

Słowa kluczowe: ocenianie, Ukraina i Polska, szkoła, nauczyciel

Streszczenie

Ten artykuł dotyczy opinii obywateli Ukrainy na temat oceniania i edukacji w Polsce i na Ukrainie. Respondenci odnoszą się do kwestii różnic i podobieństw między szkołą w naszym kraju i na Ukrainie. Rozpatrują wsparcie rodzicielskie i znaczenie oceny w dalszej karierze dziecka, czy ocena przekłada się na dalsze losy dziecka. Oprócz zestawień statystycznych podawałem dane jakościowe, czyli niektóre wypowiedzi badanych, ich opinie. To daje moim zdaniem lepszy obraz

edukacji w Polsce i na Ukrainie, pozwala inaczej spojrzeć na osoby z Ukrainy pracujące w Polsce.

THE IMPORTANCE OF GRADING FOR THE (OTHER). HOW UKRAINIANS LIVING IN POLAND PERCEIVE THE ASSESSMENT

Key words: assessment, Ukraine and Poland, school, teacher

Summary

This article is about the opinion of Ukrainian citizens about assessment and education in Poland and Ukraine. Respondents address the issue of differences and similarities between the school in our country and Ukraine. They consider parental support and the importance of assessing in the child's further career whether the assessment translates into the child's fate. In addition to statistical summaries, I provided qualitative data, i.e. some statements of the respondents, their opinions. In my opinion, this gives a better picture of education in Poland and Ukraine, allows a different perspective on people from Ukraine working in Poland.

ВАЖЛИВІСТЬ ОЦІНКИ ДЛЯ (ІНШОГО). ЯК СПРИЙМАЮТЬ ОЦІНКУ УКРАЇНЦІ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ У ПОЛЬЩІ

Ключові слова: оцінювання, Україна та Польща, школа, вчитель

Резюме

У цій статті розглядаються погляди українських громадян на оцінювання та освіти в Польщі та Україні. Респонденти посилаються на відмінності та подібності між школами в нашій країні та в Україні. Вони розглядають підтримку батьків та важливість оцінки того, чи впливає оцінка на майбутнє дитини у подальшій кар'єрі дитини. Окрім статистичних зведень, я надав якісні дані, тобто деякі висловлювання респондентів, їхні думки. На мою думку, це дає кращу картину освіти в Польщі та Україні, дозволяє по-іншому поглянути на людей з України, які працюють у Польщі.

Ярослав ГАРАСИМ¹
Ігор КУРУС²

ІВАН ФРАНКО – МІСТ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ НА ВІДСТАНІ СТОЛІТТЯ.

Українсько-польські відносини мають велику історію. За цей час, як у будь-якому сусідстві, були різні періоди і стосунки, але безумовним для нашого співжиття є одне – повага один до одного, до культури, традицій та релігійних вподобань. І це було найважливішим повідомленням Івана Франка по обидва боки Сяну. У 1897 р. в німецькомовній статті „Поляки і русини” в часописі «DieZeit» Іван Франко пояснював потребу польсько-українського союзу як вимогу стабілізації цілої Східної Європи для якісного геополітичного протистояння імперським інтересам Росії і критикував будь-які спроби нав’язування чужої культури, мови і релігії. «Invarietateconcordia» (Єдність у різноманітності), це офіційне гасло Європейського Союзу, яке у різний спосіб доносив до нас Іван Франко ще на початку ХХ століття.

На Галицькій Русі не було чоловіка, що мав би такий вплив на сучасну молодь, який мав свого часу Франко³, – свідчить відомий галицький громадський діяч Д-р Євген Олесницький. Іван Франко – підданий Австро-угорської імперії, який почав свій шлях з польської школи і увійшов до світової історії як видатний український вчений, поет, прозаїк і драматург, перекладач і літературний критик, публіцист, філософ, фольклорист, мовознавець, етнограф та економіст, громадський і політичний діяч. Франко був у числі діячів, що повернули колесо долі, змінивши при тому хід нашої історії. Його внесок у розвиток не лише української, а й світової культури насправді є неоціненним. Він автор майже шести тисяч літературних, публіцистичних і наукових творів; вільно писав українською, польською, німецькою та російською мовами, робив переклади з 14 мов, зокрема східних.

Іван Франко належить до пантеону особистостей, які є фундаторами України. Постає, яка стала цілою епохою в українській національній культурі. Його ім’ям названі вулиці та парки, навчальні заклади, бібліотеки та будинки культури. Пам’ятники на його честь стоять не лише в Україні, але і за її кордонами. Його дух став тим благодотворним світлом, яке не згасає вже майже півтори століття. А все через те, що його любов до Батьківщини була

¹ **Ярослав ГАРАСИМ**, професор Львівського національного університету ім. І.Франка, доктор філологічних наук.

² **Ігор КУРУС**, директор Міжнародного фонду Івана Франка.

³Е. Олесницький, *З перед четвертини століття*(Картка з історії руської молодіжнуніверситетської) (у:) ЛНВ, Львів, 1904, Кн.9 с.130.

справжня, без сентиментальності і фальшивості, без підступності та блюзнірства. Разом з тим його обізнаність із вершинними явищами світової культури та найвидатнішими досягненнями людства в царині художньої літератури гарантували вченому і письменникові інтелектуальну свободу та спричинилися до формування у його постаті одного з найяскравіших гуманістів кінця XIX – початку XX століття.

Упродовж майже всього життя І.Франкові доводилося відгукуватися на різноманітні проблеми польсько-українського співжиття та інтерпретувати їх. Скерувавши значну частину своєї історико-культурної та суспільно-політичної діяльності на розвиток українсько-польських стосунків кінці XIX століття, Іван Франко напрацював неабияку польськомовну творчу спадщину. У її бібліографічному переліку головно представлені історичні, літературознавчі та публіцистичні тексти. Важливими завданнями, які ставив перед собою дослідник, була популяризація авторитетних представників українського письменства (Тарас Шевченко, Юрій Федькович, Антін Могильницький) серед польськомовних читачів та висвітлення життєвого і творчого шляху талановитих польських авторів крізь призму антиімперської соціокультурної проблематики (Адам Міцкевич, Юліуш Словацький, Ян Каспрович, Северин Гошинський). Він друкувався у таких польськомовних виданнях, як: «Prasa», «Prawda», «Przegląd Społeczny», «Głos», «Przegląd Tygodniowy», «Ateneum», петербурзький «Kraj», «Kurier Lwowski», «Kurier Warszawski», «Wisła», «Lud», «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», «Kwartalnik Historyczny» та ін. На багатоаспектностиконтактології Франка з польською культурою наголошує Ростислав Радишевський, характеризує тематичний діапазон праць автора, у якому можна виділити твори писані чи друковані польською мовою, критичні студії в пресі про сучасні, історичні, культурні і літературні польсько-українські взаємини, історію і сучасний стан польської літератури, контакти із середовищем польських письменників, видавців і критиків, наукові дослідження в галузі етнографії і фольклору, польські переклади із західноєвропейських мов тощо⁴.

Вже на початку 80-х років XIX століття Іван Франко розпочав активну співпрацю з різними видавництвами і налагодження контактів із польською пресою. Зокрема, як свідчить епістолярна комунікація із Адамом Вісліцьким⁵, у радикальному часописі позитивістів «Przegląd Tygodniowy» було надруковано повість Івана Франка *Voacconstrictor* та рецензію на твір Б. Пруса *Форпост*. Низку оповідань автобіографічної прози вдалося опублікувати в часі чотирилітньої співпраці (1884–1888) з органом варшавських позитивістів, яким була «Prawda» Олександра Свентоховського.

Деякі фольклорно-етнографічні дослідження цього періоду та окремі суспільно-політичні студії українського села з'явилися друком у варшавському часописі «Głos», співпрацю з яким було призупинено, як тільки Іван Франко зауважив зміну ідеологічного напрямку в едиторській

⁴ R. Radyszewski, *Iwan Franko w polskiej prasie: literatura i kultura*, (w:) Iwan Franko. *Szkie o literaturze: kultura, literaturoznawstwo, publicystyka*, Warszawa; Drohobycz, 2016, s. 5.

⁵ S. Makowski, T. Szyszko, *Z nieopublikowanej korespondencji Iwana Franki z redaktorem «Przeglądu Tygodniowego» [Adamem Wiślickim]*, «Slavia Orientalis» 1958, nr 1, s. 121–129.

політиці цього тижневика⁶. Радше спорадичними, аніж регулярними, можна охарактеризувати творчі взаємини письменника з «Kurierem Warszawskim», на оголошений конкурс якого 1887 року він надіслав повість *Лелюм і Полелюм*, написану по-польськи. З усієї повісті за його життя було видано лише три фрагменти. Перший – «Один день з життя львівських вуличників») в 1889 р. Опубліковано в газеті «Kurier Lwowski», другий – «Герой мимо волі» побачив світ у календарі «Львів'янка» за 1890 рік і третій – "Цувакси" появився в 1894 році в літературно-науковому додатку до «Kuriera Lwowskiego» – «Tydzień». Перед тим у «Kurierze Warszawskim» було оприлюднено оповідання «Пирого з чорницями».

Набагато більше результативним видалося Франкове співробітництво зі світоглядно поміркованим польським тижневиком «Kraj», що виходив у Санкт-Петербурзі під редакцією відомого журналіста й політичного діяча Еразма Пільца. З огляду на широке коло читачів цього популярного видання Іван Франко публікував тут регулярні дописи про освітньо-культурні потреби українців, роблячи особливий акцент на роль інтелігенції у просвітницькому процесі. З нагоди тридцятилітніх роковин після смерті автора *Пана Тадеуша* саме тут було опубліковано цікаву розвідку «Адам Міцкевич у русинській літературі». Зауважимо, що ефективність творчих взаємин з усіма вище переліченими часописами здебільшого залежала від особистого листування автора з редакторами, які чітко усвідомлювали його високий авторитет як фахівця у різних царинах тогочасного слов'язознавства.

Актуальні погляди на поточне політичне життя в Галичині, аналіз характеру українсько-польських міжетнічних стосунків серед селянства та робітничого люду Іван Франко розміщував на сторінках більш радикальних видань, серед яких варто виокремити «Przegląd Społeczny» та «Przyjaciel Ludu», співпрацю з якими вдалося організувати в основному завдяки знайомству з освітніми діячами Марією та Болеславом Вислоухами.

«У наймах у сусідів» – саме так означив автор *Мойсея* власну десятирічну працю в редакції польського видання «Kurier Lwowski». За підрахунками дослідників, на шпальтах цієї щоденної газетиз'явилися сімсот сорок п'ять статей різної тематики, а також значне число прозових художніх творів. Саме зі сторінок «Kuriera Lwowskiego» він промовляв на різні теми, порушуючи цілий комплекс важливих соціокультурних проблем. Універсалізм світогляду, гостре відчуття нагальности питання, полемічний хист, оперативне реагування та глибинний зондаж суспільно-політичного аналізу притаманні журналістському доробкові Івана Франка. Увесь спектр проблематики його польськомовної публіцистики демонструє непростий шлях формування національного поступу в Галичині, скерованого на обстоювання соціальних прав та інтересів простого люду. Участь дослідника у цих виданнях стала важливим етапом у проєктуванні новітньої ідеології українського руху і була зорієнтована на зближення громадсько-політичних цілей сусідніх народів. Її зміст не втратив подекуди своєї актуальности для наших часів.

⁶ F. Nieuważny, *Wstęp* (w:) *Iwan Franko. Wybór poezji*, Wrocław; Warszawa; Kraków 2008, s. V–CXIV.

Для прикладу, у 2016 році побачила світ збірка праць Івана Франка під назвою *Іван Франко. Шкіци з літератури (Iwan Franko. Szkice z literatury)*. Це перший томз великої польськомовної спадщини Івана Франка, яка налічує близько 10 томів. Збірка була видана за підтримки Інституту книжки в Польщі – наукової інституції, що діє в рамках міністерства культури Польщі і містить, крім літературних оцінок з польської літератури, маловідомі статті, що стосуються української літератури, літературознавства, а також польсько-українських літературних зв'язків. Проте, Іван Франко збагачував не лише рідну літературу, але й працював для розвитку польської культури – був першим перекладачем творів Е. Золя та А. Доде польською мовою.

Іван Франко зіграв важливу роль у духовному й культурному поступі української нації, у формуванні в українців національної свідомості й почуття національної ідентичності та українського національно-культурного самоусвідомлення. Підсумовуючи свою діяльність Іван Франко писав: «В своїй оце вже близько 40-літній літературній діяльності я переходив різні ступні розвою, займався дуже різноманітною роботою, служив різним напрямом і націям, бо доводилося попрацювати немало, крім нашої української, також польською, німецькою та російською мовою. Та скрізь і завсіди у мене була одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не спроневірився досі, ніколи і не споневірюся, доки мого життя⁷».

Через століття після смерті вченого, у 2015 році, в Україні засновано Міжнародний фонд Івана Франка. І серед фундаторів Фонду є поляки. Тоді ж Фондом було створено Міжнародну премію імені Івана Франка, у 2016 році відкрито квартиру-музей родини Франка у Києві, у 2017 році Фондом засновано Всеукраїнський учнівський літературно-мистецький конкурс «Стежками Каменяра», а у 2020 році за підтримки Українського культурного фонду було презентовано віртуальний музей «Іван Франко у Києві⁸». Створені заходи плідно залучають творчу інтелігенцію, учених та молодь до свідомого й осмисленого занурення у спадщину Івана Франка, привертають увагу до значимості культурних локацій, а через наукову співпрацю шукають відповіді на складні історико - гуманітарні виклики і шляхи до мирного співжиття, яке пропагував Іван Франко.

За 5 років існування на Міжнародну премію імені Івана Франка претендували 70 науковців і 6 авторських колективів з України, Австрії, Італії, Канади, Великобританії, Німеччини, Фінляндії, Іспанії, Грузії, Ізраїлю, Польщі та Сербії. За її здобуття змагаються історики, мовознавці, літературознавці, правники, філологи із провідних університетів світу. У 2016 році першим лауреатом став Любомир Гузар, Верховний Архієпископ-емерит Української Греко-Католицької церкви, кардинал Католицької церкви; у 2017 році премію Франка отримав професор Інституту славістики Віденського

⁷ І. Франко, *Збірка віршів "Із літ моєї молодості"*, Збірка поезій Івана Франка з п'ятиліття 1874 – 1878. Львів, 1914.

⁸ www.frankovi.com.ua

університету Міхаель Мозер за працю “Нові причинки до історії української мови”. У 2018 році лауреатом Міжнародної премії імені Івана Франка став Йоганнес Ремі із Гельсінського університету за розвідку “Брати чи вороги: Український національний рух та Росія, з 1840-х до 1870-х років”. У 2019-му журі премії удостоїло перемоги докторку філології Міланського університету Марію Грацію Бартоліні за монографію “Пізнай самого себе. Неоплатонічні джерела у творчості Г. С. Сковороди”. А у 2020 році премію отримав доктор історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Ігор Сердюк за монографію «Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.».

Ідея Міжнародного фонду імені Івана Франка сподобалася й польським ученим. До участі у створенні фонду, поряд з професорами з України, Австрії, ФРН і Словаччини, були залучені кілька науковців з польських університетів. За 5 років, на здобуття Міжнародної премії імені Івана Франка подавалися 2 наукові праці з Польщі, а 7 наукових праць українських вчених були присвячені українсько-польським стосункам. Серед членів Міжнародного журі Премії польські науковці – Роман Мніх, (Roman Mnich) доктор філологічних наук, професор Варшавського університету та Лешек Корпорович (Leszek Korporowicz), доктор соціологічних наук, професор Ягеллонського університету. Багато сучасних українців прийшли в галузі через вивчення польської культури та історії. Лауреати Міжнародної премії Імені Івана Франка проф. Міхаель Мозер (Австрія) та доцент Йоганнес Ремі (Канада) цьому найкраще підтвердження.

Міжнародний фонд Івана Франка, розвиваючи однойменну Премію намагається залучити вчених-гуманітаріїв з різних країн світу до співпраці на принципах добросусідства і культурного взаємозбагачення, на чому наполягав наш патрон Іван Франко.

IVAN FRANKO - MIASTO WZAJEMNEGO ZROZUMIENIA WIEKU

IVAN FRANKO - A CITY OF MUTUAL UNDERSTANDINGS OF THE CENTURY

**CZEŚĆ V
HISTORYCZNE REKONESANSE
- PONAD PODZIAŁAMI**

**PART V
HISTORICAL RECONNESSES
- BEYOND DIVISIONS**

**ЧАСТИНА V
ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ-БЕЗ ПОДІЛІВ**

Jan ŻEBROWSKI¹

Z DZIEJÓW LICEUM KRZEMIENIECKIEGO - ATEN WOŁYŃSKICH (Z wędrówek po Kresach)

*"Bo tam, gdzie lkwę srebrne fale płyną,
Byłem ja niegdyś, jak Zośka dzieciną."
(J. Słowacki, W pamiętniku Zofii Bobrówny)*

Tradycje kresowe stanowią wielki rozdział w dziejach polskiego życia zbiorowego i w historii kultury polskiej. Dowodzą tego liczne dzieła literackie oraz innego rodzaju przekazy, ukazujące wielkość i tragizm polskiego kresowego losu. "Kresy – jak podkreśla Jacek Kolbuszewski – stanowią jedyny w swoim rodzaju równoważnik nazwy geograficznej, zakresem swym obejmujący kilka regionów, kilka krain, kilka nawet obszarów etnicznych, uznanych jednak za obszar polskiej swojskości (...), są słowem nieledwie magicznym, budzącym wzruszenie, nostalgię, refleksje historiozoficzne o dziejach naszego narodu i państwa a także naszej kultury." Kresy to pogranicze kultur i wyznań, prawdy i mitu, przypominają nam dni chwały i potęgi, ale także – akcentuje słusznie autor – "klęsk i męczeństwa". Chodzi tu głównie o te obszary, które niegdyś znajdowały się na wschodnim obrzeżu Rzeczypospolitej, gdyż trzeba mieć także na uwadze Kresy Zachodnie i Kresy Południowe. Ważną cechą tych obszarów była wielokulturowość,

¹ Jan ŻEBROWSKI, prof. dr hab., Elbląska Uczelnia Humanistyczno-Ekonomiczna

wielonarodowość i wielowyznaniowość – w ich pejzażu wyznaniowym unickie i prawosławne cerkwie i monasteria.

Krzemieniec to jedno z kresowych miast zlokalizowanych w województwie wołyńskim. To miasto symbol, wywołuje natychmiast w naszej świadomości określone skojarzenia – królowa Bona, Liceum Krzemienieckie, Juliusz Słowacki, a także wiąże się z dramatem i tragedią ludności polskiej podczas drugiej wojny światowej. Krzemieniec – jak podkreślała Aleksandra Sheybal – Królikowska – to "miasto symbol, miasto historia i legenda, miasto instytucja. Istniał jako element większej całości historycznej, dziejów Wołynia, Ukrainy i Polski. Istniał także jako ulotna jakość rozumiana w kategoriach metafizycznych, pozostająca czasem, osadzona w mitycznej przestrzeni legend, myśli, marzeń, wspomnień i ludzkich przeżyć." Krzemieniec to także - zdaniem autorki – jego fizyczność (domy, świątynie, ulice otoczone bujną wołyńską przyrodą) a także ludzie, którzy dawali miastu życie tworząc "wielką, różnorodną, pulsującą życiem społeczność złożoną z wielu organizmów wzajemnie na siebie wpływających i zależnych od siebie nawzajem. Krzemieniec konstituowali ludzie, ich rodziny, grupy społeczne, wyznaniowe i narodowościowe."

Wołyń składa się z dwóch części Polesia Wołyńskiego w części północnej i właściwego Wołynia z części południowej. Według statystyki z 1926 r. województwo wołyńskie posiadało 28 157 km² powierzchni. na której w tym okresie mieszkało 1 731 000 ludności. Polacy stanowili 17%, do narodowości ukraińskiej przyznawało się 68%, do żydowskiej – 11% zaś innych (przeważnie Czechów, Niemców oraz Rosjan) było powyżej 4%. Statystyka wyznaniowa wykazywała jednak cokolwiek inne cyfry. Na 1000 mieszkańców 115 było wyznania rzymskokatolickiego, 742 – prawosławnego, 115 mojżeszowego a 28 – innych wyznań, przeważnie ewangelików. Administracyjnie Wołyń podzielony był na 10 powiatów: łucki, dubieński, horochowski, kowelski, krzemieniecki, lubomierski, zdołbunowski, rówieński, kostopolski i włodzimierski.

Najpiękniejszym i najbardziej interesującym miastem Wołynia jest niewątpliwie wstawiony w poematach J. Słowackiego Krzemieniec. Powiat krzemieniecki zajmuje południowy cypel województwa i należy w większej części do tzw. Podola Krzemienieckiego. Miasto poety ma bogatą i burzliwą przeszłość sięgającą XI wieku, o czym przypominają dzisiaj ruiny zamku – baszta z ostrołukową bramą i fragmenty muru obronnego (XIII – XIV w.). Z licznych zabytków uwagę zwracają także: kościół i kolegium jezuitów (1731-43), kościół i klasztor Franciszkanów (XVII w.- w 1732 przebudowany na cerkiew, kościół i klasztor Trynitarzy (XVIII w.), kościół parafialny, dworek Słowackich, pomnik J. Słowackiego, cmentarze, kamienice i dworki (XVII – XIX w.). W pierwszej połowie XVI wieku często przebywała tu królowa Bona, żywo zainteresowana rozwojem gospodarczym i kulturalnym wschodnich rubieży państwa polskiego. Królowa fundowała klasztory i kościoły, sprowadzała zakonników i nadawała im ziemię i przywileje. W głębi pejzażu dostrzec można Ikwę, rzekę dzieciństwa Słowackiego. Miasto wprost tonęło w powodzi zieleni, jaką tworzyły liczne sady orzechów włoskich, których handlem zajmowali się mieszkańcy Krzemieńca od dawna. Okres dużego rozkwitu Wołynia – w tym także Krzemieńca – przypadł za panowania Witolda (1387 – 1430), kiedy przybyli tam liczni osadnicy

z Polski, Niemiec, Żydzi, Ormianie, Karaimi. Tereny wołyńskie w 1569 roku zostały przyłączone do Korony w wyniku podpisania Unii Lubelskiej. Jednakże częste najazdy tatarskie a także wojny kozackie doprowadziły do wielu zniszczeń oraz wyludnienia. Po rozbiorach (zwłaszcza drugim i trzecim) prawie całe województwo wołyńskie zostało włączone do Rosji. Przełom zasadniczy nastąpił (po wielu zniszczeniach I wojny światowej) w roku 1920, kiedy to władze polskie wróciły na Wołyń .

Ożywiła się działalność oświatowo – wychowawcza słynnego Liceum Krzemienieckiego założonego w roku 1805 przez Tadeusza Czackiego, wizytatora szkolnego guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej przy współudziale Hugona Kołłątaja, wybitnego działacza Komisji Edukacji Narodowej, autora koncepcji pedagogicznej i organizacyjnej szkoły. W dziejach szkolnictwa polskiego stawia się Liceum w rzędzie obok Akademii Zamoyskiej, Kolegium Nobilium i Zakładu Naukowo-Dydaktycznego w Chyrowie. Wzorowo zorganizowane Liceum Krzemienieckie (początkowo Gimnazjum a od 1819 roku Liceum Wołyńskie) korzystało z wielu gmachów pojezuickich – budynek dawnego klasztoru ojców Jezuitów wzniesiony w 1740 roku z funduszu księcia Michała Wiśniowieckiego przebudowano na Gimnazjum Czackiego. Po 1832 roku w gmachach tych mieściło się prawosławne seminarium duchowne a później szkoła żeńska. Od 1920 roku funkcjonowało tu znowu liceum. W zamyśle T. Czackiego i jego współpracowników tworzona "szkoła miała ewoluować stopniowo ku uczelni wyższej i stać się ośrodkiem polskiego życia kulturalnego ziem południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej." Akcentowano szczególnie wychowanie moralne i obywatelsko - patriotyczne. Szkoła była dobrze wyposażona w pomoce naukowe – miała własną drukarnię, dobrze wyposażoną bibliotekę, a także bogate zbiory numizmatyczne, muzealne, malarskie (dzieła wybitnych twórców), wielu też było gabinetów z pomocami naukowymi. W analizowanym liceum kształcenie obejmowało trzy stopnie – elementarny, średni oraz półwyższy. Do programu nauczania włączono również niektóre kierunki zawodowe. Nauka trwała 10 lat i obejmowała cztery roczne "klasy" oraz trzy dwuletnie "kursy" Gimnazjum. Tadeusz Czacki pragnął, aby szkoła krzemieniecka była kontynuatorką Komisji, "kształciła ludzi praktycznych, prawych i moralnych a także użytecznych dla społeczeństwa. Gimnazjum uzyskało prawo przyznawania patentów na chirurgów, akuszerki, konowałów i ogrodników. Szkoła wołyńska w krótkim czasie stała się centralnym punktem życia intelektualnego i kulturalnego guberni. Wyrazem uznania dla szkoły było przemianowanie w 1819 roku gimnazjum na liceum z prawem nadawania niższych stopni naukowych". W zamyśle organizatorów i realizatorów poszczególnych programów szkół było utworzenie załóżka przyszłego uniwersytetu. Przeciętne miasteczko kresowe było stopniowo przekształcane w "Ateny Wołyńskie".

W słynnym Liceum Krzemienieckim starannie dobierano nauczycieli. Zajęcia prowadzili w nim między innymi tacy znakomici profesorowie (sprowadzeni z Krakowa albo z zagranicy), jak: Euzebiusz Słowacki (ojciec Juliusza) – profesor wymowy, A. Feliński – autor hymnu "Boże coś Polskę", A. Osiański – poeta, J. Korzeniowski – powieściopisarz i pedagog, J. Leleweł, J.W. Besser, M. Wiszniewski, S. Worcell, H. Rzewuski, K. Kaczkowski, S. Witwicki,

T.A.Olizarowski, K. Drzewiecki, M. Gosławski, T. Zaborowski. Mimo trudności w urzeczywistnianie planów Tadeusza Czackiego szkoła krzemieniecka była niewątpliwie jedną z najlepszych i najbardziej postępowych pod względem pedagogicznym szkół średnich Europy. Starannie przygotowywała młodzież do szkół uniwersyteckich i wychowywała ją w duchu postępowym i patriotycznym, co znalazło swoje odbicie między innymi w ruchu filomackim i filareckim. Atenom Wołyńskim udawało się pozyskiwać do prowadzenia zajęć nawet profesorów uniwersytetów – jak podkreślali znakomici historycy wychowania – Łukasz Kurdybacha i Stefan Wałoszyn.

W trosce o rozwój zainteresowań uczniów i przygotowania ich do wyboru zawodu szkoła stwarzała możliwość dużego wyboru przedmiotów nauczania, kół zainteresowań (w ramach zajęć pozalekcyjnych) odpowiednio w pionie technicznym, artystycznym i sportowo-rekreacyjnym. Można też było dobierać sobie dodatkowe przedmioty nauczania a między innymi: greka, gramatyka słowiańska, angielska, mechanika, maszynoznawstwo, technologia, architektura, matematyka – wyższe, geometria wykreślna, astronomia, rysunki, gramatyka powszechna, języki, literatura angielska i grecka, prawo rzymskie i cywilne krajowe. Młodzież mogła też rozwijać swoje talenty (w ramach zajęć nadobowiązkowych) – tańca, śpiewu, jazdy konnej, fechtunku, gry na instrumentach muzycznych. Projektowano także uruchomienie szkoły położnych, chirurgów, seminarium nauczycieli i guwernantek. Starano się wytwarzać silne więzy uczniów ze szkołą poprzez wcielanie w życie zasady samorządności i odpowiedniej organizacji samorządu szkolnego. Wdrażano do pracy w zespole. Dominowała odpowiednia atmosfera wspólnoty utrzymująca się też wśród byłych wychowanków (ukazywały się czasopisma "Krzemieńczan", "Nasz Widnokrag", "Ćwiczenia Nauk", "Pamiętnik Nauk").

Liceum Krzemienieckie było nie tylko znakomitą placówką naukową, ale i wychowawczą. Jak to trafnie określiła A. Sheybal – Królikowska pisząc, iż "dla współczesnych szkół może być ona niedoścignionym wzorem. Liceum nie tylko bowiem kształciło i wychowywało, ale również wspianiale przygotowywało do dalszego życia. Zaskakujące jest to, jak bardzo zaangażowani w życie szkoły byli wszyscy, od uczniów począwszy na nauczycielach skończywszy. Taką szkołę kochało się i tam chciało się uczyć. Uczono się nie tylko obowiązkowych przedmiotów, ale jednocześnie pracowitości, przyjaźni, tolerancji, współczucia i co najważniejsze – pracy w zespole." Ważną rolę spełniało też harcerstwo i inne organizacje młodzieżowe: Towarzystwa Młodzianów Gimnazjum Krzemienieckiego (samokształceniowe) oraz Towarzystwo Dobroczynności Młodzianów Gimnazjum Wołyńskiego (samopomoc koleżeńska). Pod osobistym wpływem T. Czackiego kładziono duży nacisk na ścisłą współpracę z rodzicami. Szkoła w każdej chwili gotowa była informować ich o postępach synów, omawiać z nimi wszelkie trudności, szukać wspólnie metod najodpowiedniejszego w każdym przypadku postępowania. Wszystkie uroczystości szkolne, egzaminy, popisy roczne były również świętami rodziców oraz całej okolicy.

Szczególną rolę wychowawczą nacechowaną duchem obywatelskim i konstrukcyjną moralnością a także troską o rozwój samorządnego życia

młodzieży, stanowiło wprowadzenie w Gimnazjum Wołyńskim sądów koleżeńskich wybieranych przez wszystkich uczniów. Funkcjonowały one głównie wśród starszej młodzieży – rozpatrywano sprawy skierowane przez dyrekcję szkoły. Sądy te nakładały kary na kolegów "za ich złe postępy w nauce, za lenistwo, nieregularne uczęszczanie do szkoły, nieposłuszeństwo, kłębność itp." Kary były bezwzględnie egzekwowane. Sądy koleżeńskie ograniczały się do kar godzących w ambicję sądzonych oraz w ich honor." Zasadniczą linią postępowania sądu koleżeńkiego w sprawach zwad uczniowskich było dążenie do pogodzenia zwaśnionych. W trudnych sprawach proceduralnych sędziowie zasięgał pomocy profesora prawa.

W trosce o unowocześnienie procesu nauczania i wychowania zastosowano w latach 1927-1937 eksperymentalny system pracowniany – daltoński. Plan daltoński był to system organizacji nauczania wprowadzony do edukacji przez Helen Parkhurst w 1920 roku w szkołach amerykańskich. Polegał on głównie na dostosowaniu poziomu trudności zadań do możliwości intelektualnych dziecka oraz upowszechnianiu form pracy indywidualnej oraz grupowej. Dotyczył ponadto samodzielnego wypełniania przez uczniów zadań pod kierunkiem nauczycieli – konsultantów w odpowiednio wyposażonych laboratoriach. Upowszechnił się w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku w krajach europejskich i pozaeuropejskich. W Polsce był właśnie realizowany w dwudziestoleciu międzywojennym między innymi w Liceum Krzemienieckim w latach 1927-1937, gdy dyrektorem tej szkoły był Stanisław Dobrowolski.

Słynne Liceum Krzemienieckie usytuowane w tym znakomitym ośrodku intelektualnym Wołynia odegrało ogromną rolę w kulturalnym rozwoju i życiu nie tylko tego regionu, ale i Podola oraz całej Ukrainy. Szkołę zlikwidowano w 1832 roku za czasów osławionego kuratora Nowosilcowa – wkrótce po upadku powstania listopadowego. Jej zbiory a także kadra profesorska (około 20 osób) zasilily nowopowstający uniwersytet rosyjski pod nazwą Uniwersytet Kijowski im. św. Włodzimierza. W dotychczasowych budynkach umieszczono prawosławne seminarium duchowne. Według Włodzimierza Paźniewskiego do Kijowa w roku 1836 deportowano także ogród. Podobno długowieczne cisy przywiezione tak dawno z Krzemieńca rosną w kijowskim ogrodzie do dziś. Likwidacja tej tak bardzo zasłużonej szkoły (w ramach repatriacji po powstaniu listopadowym) stanowiła wielką stratę nie tylko dla samego Krzemieńca, ale i całego Wołynia oraz Podola i Ukrainy. Następowala stopniowo pauperyzacja miasta, które stawało się niedużym ośrodkiem prowincjonalnym.

Swego rodzaju przełomem był rok 1920, kiedy to 27 maja Naczelnny Wódz Wojska Polskiego Józef Piłsudski wydał rozkaz reaktywowania słynnego i wielce zasłużonego Liceum Krzemienieckiego ożywiając tym samym wieloletnią tradycję tej właściwie uczelni. Rewolucja bolszewicka doprowadziła do wielu spustoszeń nie tylko materialnych, ale i w psychice młodzieży. Trzeba było ją nakarmić, ubrać i dać dach nad głową a także zapewnić ochronę terenów licealnych przed grasującymi bandami dywersyjno – rabunkowymi. Władze państwowe zatroszczyły się o przywrócenie porządku w mieście powołując Korpus Ochrony Pogranicza. Ostateczny kształt organizacyjno - prawny został nadany Liceum na mocy dekretu

Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 1928 roku. Wówczas na mocy tego dekretu krzemieniecka placówka oświatowa "została uznana za samodzielne kuratorium wyłączone spod władzy kuratorium wołyńskiego i podległe bezpośrednio Ministrowi Oświaty". Uzyskała dużą swobodę programową w dziedzinie kształcenia. Do zespołu koedukacyjnych szkół przynależały: gimnazjum koedukacyjne o zróżnicowanym programie nauczania, dwa licea: matematyczno-fizyczne i humanistyczne oraz zespół kształcenia nauczycielskiego i szkoły ćwiczeń. Funkcjonowało seminarium a z czasem w jego miejsce powołano półwyższy zakład kształcenia nauczycieli – pedagogium, do którego przyjmowano kandydatów po maturze. W latach trzydziestych wzniesiono szereg budynków dla potrzeb szkolnictwa typowo zawodowego. Uruchomiono też liceum handlowe, szkołę rolniczą, rzemieślniczą w pobliskim Wiśniowcu, stolarską w Smydze, murarską w Białokrynicy i ogrodniczą w Ledóchowie. Były też dwa uniwersytety ludowe w Różynie i Michałowce. Rozbudowano bibliotekę, powołano do życia wiele instytucji naukowych i stowarzyszeń a między innymi Wołyńskie Towarzystwo Naukowe w Krzemieńcu a także Muzeum Ziemi Krzemienieckiej oraz Muzeum Juliusza Słowackiego. Uczniowie liceum mogli też korzystać z dużych sal: koncertowej, teatralnej, wystawowej a także z trzech sal sportowych. Do dziś zachował się dworek matki wieszczka i jej grób na cmentarzu unickim oraz pamiątkowa tablica w kościele parafialnym. W odtworzonym dworku rodziny Słowackich zgromadzono kopie oryginalnych mebli, dokumentów i przedmiotów domowych. Muzeum ma polsko - ukraińską radę programową, pracownikami są Ukraińcy, którzy podlegają tamtejszym władzom. Urodzony w Krzemieńcu J. Słowacki przeżył tu pierwsze lata życia, uczęszczając do omawianych szkół. Ostatni raz widział Krzemieniec gdy miał 21 lat. Później wciąż wracał do niego we wspomnieniach, listach i wierszach. Zwierzył się matce, że chce spocząć "pod czereszenką" koło babci. Potomni nie posłuchali – przenieśli prochy wieszczka z Paryża na Wawel.

Liceum Krzemienieckie w opisanej formie działało do 1939 roku podejmując nowatorskie inicjatywy pedagogiczne. Niestety, wybuch II wojny światowej przerwał ów wspaniały rozwój Aten Wołyńskich. Nastąpił wielki dramat ludności polskiej zamieszkałej na tym terenie. Od września 1939-1941 podczas okupacji sowieckiej miała miejsce deportacja ludności – głównie Polaków w głąb ZSRR – Sybir. Była też okupacja niemiecka obejmująca lata 1941-1944. Skomplikowana sytuacja tego okresu powodowała rozwój ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego podsycanego przez napastników. Czystki etniczne za każdym razem zmniejszały polski stan posiadania na Wschodzie. Przez wiele lat stosunki polsko - ukraińskie obfitowały w ponure karty zatruwając Europę Wschodnią – podkreślał Jerzy Giedroyc na łamach paryskiej "Kultury" widząc potrzebę zmian w tym zakresie. Nikt jak on nie przyczynił się do zbudowania mostów przyjaźni między obu narodami. Kultura uformowana na wielonarodowościowej Ukrainie jest niezwykle bogata. Jest to właściwie mieszanka wpływów polskich, ukraińskich i rosyjskich, które przeplatały się z perskim oraz tatarsko - tureckim orientalizmem. Kwestie te są nadal przedmiotem badań historyków. Jedynie obiektywna analiza przeszłości, bez jakichkolwiek uprzedzeń, może doprowadzić do ich właściwej oceny.

Czynnikiem decydującym o kresowym charakterze ziem wschodnich II Rzeczypospolitej nie była ani odległość od stolicy, ani skład etniczny ludności, ani fakt, iż trzeba było o nie walczyć a po zwycięstwie zbrojnym troszczyć się o utrwalenie polskości. W okresie międzywojennym w polskim postrzeganiu świata termin Kresy najlepiej opisał – przestrzeń rozciągająca się na wschód od Bugu i Sanu. Kresy – podkreśla Włodzimierz Mędrzecki – stanowiły wartość dodaną, “skarbem zdobytym za cenę krwi powstańców 1831 i 1863 r, Orląt i żołnierzy 1920r, świadectwem heroizmu Polaków i wielkości odrodzonego państwa ... bezpośrednim nawiązaniem do tradycji Rzeczypospolitej Obojga Narodów ...”

Dobrze się stało, iż w Gdańsku powołuje się obecnie instytucję kultywującą tradycje polskich kresów. Okazało się, że co trzeci mieszkaniec Trójmiasta ma korzenie na Kresach Wschodnich – ma się zajmować nie tylko przeszłością, odchodzą bowiem pokolenia repatriantów, ludzi z Wileńszczyzny, Lwowa i okolic, Podola Krzemieńskiego wnosząc bardzo wiele w tutejszy przemysł, naukę, kulturę. Ich dzieci często nie wykazują zainteresowania tymi stronami skąd przybyli ich rodzice. Może więc być tak, jak to wynika z praw socjologicznych, że już ich wnukowie będą poszukiwać swoich korzeni. Jednak coraz więcej młodych ludzi ma potrzebę tożsamości. Czynione są też starania obecnego Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, aby utworzyć w Lublinie Muzeum Ziemi Wschodnich Dawnej RP. Istnieją jednak pewne obawy, żeby placówka ta nie była wykorzystywana do celów politycznych. Autor niniejszego artykułu miał możliwość kontaktowania się z byłymi mieszkańcami wołyńskiego Krzemieńca i jego okolic – przesiedlonymi w wyniku repatriacji po drugiej wojnie światowej a obecnie zasiedlonymi między innymi w województwie opolskim – Brzegiem na Odrę i jego powiecie. Moi rozmówcy wciąż utożsamiali się ze społecznością przedwojennego Krzemieńca – pełni nostalgii i tęsknoty za rodzinnymi stronami. Przywoływane po latach wspomnienia i przeżycia stanowią istotną część tożsamości ludzi, pozwalają dokonać oceny tego, co było wartościowe. Kresowianie są przekonani, iż istnienie świadomości narodowej stanowi główny warunek istnienia narodu jako faktu historycznego. Druga wojna światowa zmieniła nie tylko granice Państwa, ale życiorysy poszczególnych osób. Pozostały wspomnienia i duch przeszłości – podkreśla A. Sheybal – Królikowska, z dużą dozą rozrzewnienia. Według Autorki "częścią Krzemieńca byli ludzie tworzący jego niepowtarzalną atmosferę. W tym niejednorodnym kulturowo i narodowościowo mieście, w atmosferze nauki i wśród bujnej wołyńskiej przyrody, w atmosferze akceptacji i patriotycznego obowiązku dorastały pokolenia Polaków, których silna osobowość miała wpływ na dalsze losy Polski. “Krzemieniec to dla mnie taka mała ojczyzna, to było miejsce gdzie chciało się żyć i do którego warto było wracać.” O tym oczywiście, w dużym stopniu, decydowała historia miasta, tradycja i szkoła – słynne Liceum Krzemienieckie, które nadawało ton wszystkim ludzkim przedsięwzięciom ..., ludzie byli dumni ze swojej szkoły, gdyż ona "dawała impuls, scalała społeczność, rozwijała ambicje i rozszerzała horyzonty."

Miałem też okazję i wielką przyjemność poznać bliżej znakomitego oraz bardzo zasłużonego, utytułowanego Profesora z zakresu nauk pedagogicznych i od lat związanego z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (a także

i z innymi uczelniami i stowarzyszeniami naukowymi oraz turystycznymi w kraju) – Kazimierza Denka (1932-2016), urodzonego w ukochanym Krzemieńcu. Profesor zw. dr hab. dr honoris causa AWF Wrocław i Kirowograd (Ukraina) to zasłużony Nauczyciel Nauczycieli, "Nauczyciel Kraju Ojczystego" cieszący się wielkim autorytetem nie tylko w kręgach pedagogów. Pełnił zaszczytną funkcję Prezesa Honorowego Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych. Jest także honorowym obywatelem miasta Tczewa. Od 1966 roku członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Krzemienieckiej im. Juliusza Słowackiego. Pisząc o małych ojczyznach podkreślał, iż "Ojczyzna wyraża to wszystko, co od najwcześniejszych lat noszę w sercu i umyśle oraz co wyrasta z krzemienieckiego dziedzictwa a równocześnie miejsca mojego urodzenia w dolinie mgłą zawianej wychowania w rodzinie. Łączy się ona także z edukacją w Ostrowcu Świętokrzyskim, Tczewie i Poznaniu. Dla mnie rodzinny Krzemieniec jest miastem stale obecnym w moim sercu i pamięci. Wiąże mnie z nim wiele wspomnień oraz przeżyć radosnych i smutnych. Kocham Go. Jest to miasto, które urzeka, przyciąga i fascynuje. Jego atmosferę nie sposób oddać słowami. Spróbuję to uczynić słowami narodowego wieszczka a zarazem najznamienitszego Krzemieńczanina.

"Tam – pod okiem pamięci – pomiędzy gór szczytem
Piękne rodzinne miasto wieżami wytryska
Z doliny, wąskim nieba ukrytej błękitem.
Czarowne, gdy w mgłę nocnej wieńcem okiem błyska;
Gdy w słońcu rzędem białe ukazuje domy,
Jak perły szmaragdami ogrodów przesnute.
Tam zimą lecą z lodów potoki rozkute
I z szumem w kręte ulice spadają załomy."

(Juliusz Słowacki – "Godzina myśli")

Ten znakomity i wybitny Profesor wciąż podkreślał, iż "przeszłość, teraźniejszość i przyszłość nie istnieje osobno. One powiązane są w jedną całość". Odnosił tę myśl św. Augusta do Liceum Krzemienieckiego (wcześniej Gimnazjum Wołyńskiego), w którym zogniskował się niemal cały dorobek Komisji Edukacji Narodowej" - minęła nie tak dawno dwusetna rocznica od powołania tej szkoły do życia. Nawiązując do tragicznych wydarzeń wołyńskich wciąż zadawał pytanie: czy można o nich zapomnieć i wybaczyć sprawcom? I tu znowu przywołuje K. Denek Juliusza Słowackiego, który pisał: "Ze wszystkich nędz – najstraszniejsze ludzkie zapomnienie" a Adam Mickiewicz dopowiada: "Jeżeli zapomnę o nich, Ty Boże na niebie, zapomnij o mnie."

Ten nieodżałowanej pamięci Profesor był nie tylko wybitnym pedagogiem-nauczycielem akademickim, "Wołyniakiem", ale i prawdziwym, niezwykłym patriotą. "Nie ma Profesora Kazimierza wśród nas, ale pozostał po nim niezatarty ślad w naszych sercach i umysłach. Zaszczepił w nas wartości, które pomagają nam z powodzeniem funkcjonować w nauce.

Requiescat in pace! " - podkreślił Prof. dr Leszek Pawelski – Prezes Zarządu Krajowego Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych w ostatnio wydanej publikacji “Ja, Belfer”.

Słowa kluczowe: Liceum Krzemienieckie, historia, związki z Rzeczpospolitą, znani profesorowie

Streszczenie

Liceum Krzemienieckie było jedną z wybitniejszych szkół średnich w Polsce przed II wojną światową. Losy uczniów, absolwentów tej szkoły mogłyby zapełnić niejedną monografię. W powojennej Polsce znalazło się wielu uczonych, których alme matris było Liceum w Krzemieńcu. Autor, znający osobiście wielu z nich bardzo subiektywnie, wręcz emocjonalnie odniósł się do Profesora Kazimierza Denka, Profesora Profesorów i Nauczyciela Nauczycieli.

FROM THE HISTORY OF THE KRZEMIENIEC SECONDARY SCHOOL - VOLYN ATHENS. (FROM WANDERING IN THE BORDERLANDS)

Keywords: Krzemieniec High School, history, ties with the Republic of Poland, famous professors

Summary

The Krzemieniec Secondary School was one of the most prominent secondary schools in Poland before World War II. The fate of students and graduates of this school could fill many monographs. In post-war Poland there were many scholars whose alme matris was the Lyceum in Krzemieniec. The author, who knows many of them personally, even emotionally, referred to Professor Kazimierz Denek, Professor of Professors and Teacher of Teachers.

З ІСТОРІЇ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ–ВОЛИНСЬКИХ АФІН. (З МАНДРИВОК ПРИКОРДОННЯМ)

Ключові слова: Кшеменецька середня школа, історія, зв'язки з Республікою Польща, відомі професори

Резюме

Кшеменецька середня школа була однією з найвидатніших загальноосвітніх шкіл Польщі до Другої світової війни. Доля учнів та випускників цієї школи могла заповнити багато монографій. У повоєнній Польщі було багато вчених, чийм альме матрісом був лицей у Кшеменці.

Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ¹

ТРЕТІЙ ЧИН МИРЯН У ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ ЯК ФЕНОМЕН ЕТНОКОНФЕСІЙНОГО ПОРУБІЖЖЯ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Історія Церкви та чернецтва в Україні останнім часом привертають підвищену увагу науковців. Свідченням цього є, для прикладу, ціла серія монографічних видань у рамках програми Українського католицького університету (м. Львів) під загальною назвою «Київське християнство», чи колективні проекти під керівництвом проф. Миколи Кугутяка, присвячені Манявській та Гошівській обителям, або низка дисертацій з цієї тематики, захищених буквально за останні декілька років.

З іншого боку, для східнохристиянської традиції українців хронотоп Східної Галичини рубежу ХІХ–ХХ ст., де вони становили дві третини населення, був простором «зустрічі» та інтенсивної комунікації з гебрійським світом («Атлантидою» ХХ ст.)² та понад мільйонним місцевим римо-католицьким населенням (переважно польським). Римо-католицька духовність була представлена, серед іншого, й численними осередками католицьких чернечих орденів – присутніми, за нашими підрахунками, у понад 130 населених пунктах регіону³. За висновками етнополітолога Івана Монолатія, саме релігія відігравала тут найвагомішу роль у функціонуванні дихотомії «свій» – «чужий», оскільки вона була важливим складником повсякденного життя основної частини населення міст і сіл. Однак, попри існування міжетнічної соціокультурної дистанції, взаємне сприйняття християнського населення (українців, поляків, німців та інших) не мало бар'єрного забарвлення, маркуючись назагал нейтральною констатацією «іншості»⁴.

Водночас, ситуація етнокультурного та етноконфесійного «порубіжжя», із притаманною йому амбівалентною ідентичністю, за характеристикою Ігоря Черновола, була зоною діалогу культур і традицій, де відбувалися відповідні запозичення, пристосування (аккультурація) та «одомашнення» однієї

¹Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ, професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

²Л. Соловка та С. Оришко, *150 із 150 тисяч...: Голокост євреїв Прикарпаття як складова етнодемографічної Катастрофи Східної Галичини* / наук. ред. Максим Гон (Фоліант 2019) 33.

³О. Zhernokleyev, *The Roman Catholic Monastic Orders in Eastern Galicia in the Early 20th Century*, 4 Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 38/2017.

⁴І. Монолатій, *Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.* (Лілея-НВ 2010) 614.

культури іншою⁵. Подальше вивчення та висвітлення її особливостей може сприяти взаємному розумінню й подоланню стереотипів минулого та проблемних моментів українсько-польських відносин.

Ще одним чинником нашого інтересу до обраної теми є та обставина, що наступного 2021 року Третій орден світських у Західній Церкві відзначатиме 800-ліття з часу свого заснування. Започаткований святим Франциском з Асичу, Третій орден отримав усне схвалення власної Регули Папою Гонорієм III у 1221 р. Із того часу впродовж століть він залишався помітним явищем в історії Церкви, хоч і практично «забутим» сучасною історіографією та назагал досі маловідомим в Україні – попри те, що відіграв значну роль у збереженні та функціонуванні структур підпільної Української греко-католицької церкви за часів СРСР⁶.

У силу комплексу об'єктивних і суб'єктивних причин і факторів апогей розвитку цього явища припав саме на кінець XIX – першу третину XX ст., чим серед іншого не в останню чергу завдячував діяльності Папи Лева XIII (роки понтифікату 1878–1903). На тлі тенденцій до секуляризації суспільства Римо-католицька церква прагнула сформулювати власні відповіді на виклики часу, передусім соціальне питання, а також усвідомлювала необхідність підвищення ролі мирян у житті Церкви. Лев XIII вважав поширення терціарства ліком на тодішні суспільні проблеми, про що писав уже в пастирському листі від 20 грудня 1871 р., ще будучи архієпископом Перуджі в Італії⁷.

Ту ж лінію він продовжив і як Папа. З нагоди 700-ї річниці від дня народження св. Франциска 17 вересня 1882 р. Лев XIII видав енцикліку «*Auspicatoconcessum*», у якій, підкресливши велич постаті св. Франциска, доручив продовження його місії Третьому ордену, закликав вірних численно вступати до лав терціарства⁸. Понтифік розглядав Третій орден як найкращий засіб моральної віднови суспільства, за умови розширення кола його членів та повернення до його первісних основ⁹.

Відродженню терціарства сприяли також нові, дещо спрощені й пом'якшені Правила францисканського Третього чину, запропоновані Левом XIII його Апостольською конституцією «*Misericors Dei Filius*» від 30 травня 1883 р.¹⁰. Зберігаючи незмінною суть, були полегшені рекомендації

⁵І. Чорновол, *Компаративні фронтири: світовий та вітчизняний вимір* (Критика 2015) 263, 266, 268.

⁶О. Zhernokleyev, *The Third Order in the Underground: Lay Organizations of the Ukrainian Greek Catholic Church in the Precarpathian Region in the 1970s-1980s*, Journal of VasylStefanykPrecarpathian National University 1/2014, 73-82.

⁷A. Pańczak, *Trzeci Zakon Franciszkański na ziemiach polskich, 1883–1939, Studium Franciscanum in caritate facere*, Wydawnictwo Uniwersytetu im Adama Mickiewicza, Poznań 2009, s. 158.

⁸Leo XIII, *AuspicatoConcessum. Encyclical of Pope Leo XIII on St. Francis of Assisi*, <http://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_17091882_auspicatoconcessum.html> accessed 1 May 2020.

⁹M. Daniluk, Ks. Leon Dehon, *założyciel Księży Najświętszego Serca Jezusowego (Sercanie) propagatorem odnowy Trzeciego Zakonu Franciszkańskiego*, (w:) R. Prejs (red.), *W kręgu dziejów Kościoła i rodziny franciszkańskiej.*, Wydawnictwo OFM Cap Bracia Mniejsi Kapucyni, 1999, s. 73-74.

¹⁰Leo XIII, *Misericors Dei Filius. Constitution on the Law of the Franciscan Third Order Secular*. May 30, 1883 A.D. <<http://www.franciscan-archive.org/bullarium/mdf-e.html>> accessed 27 April 2011.

щодо постів і щоденного молитовного правила, а давня норма щодо Сповіді та Причастя (тричі на рік) була замінена щомісячною. Важливо також, що братство терціаріїв могло засновуватися й керуватися будь-яким парафіяльним священиком.

Станом на початок ХХ ст. загальна кількість членів францисканського Третього чину оцінювалася приблизно 2,5 млн. осіб по всьому світу¹¹. Преса терціаріїв налічувала в 1860–1919 роках, за деякими підрахунками, 164 назви періодичних видань¹². У наступне десятиліття їхня кількість зростає. Численні щомісячні періодичні видання й навіть газети виходили в Німеччині, Франції, Італії та інших країнах. У Австрії, Франції видавалися й друковані органи, спеціально призначені для духівників Третього чину. Проводились національні та місцеві конгреси терціаріїв у різних країнах: Італії, Іспанії, Німеччині, Австрії, Бельгії, Канаді, Аргентині; тільки у Франції відбулося 7 таких конгресів за 1894–1908 роки¹³.

Англомовна «Католицька енциклопедія» у 14-ому томі (Нью-Йорк, 1912 р.) подає детальний і конкретний перелік відомих на момент видання конгрегацій регулярних та світських терціаріїв на різних континентах. Зокрема, у Великобританії світський Третій чин охоплював 96 конгрегацій і 12 тис. членів, серед яких єпархіальні єпископи, духівництво та миряни всіх суспільних прошарків (1898 р. в Ліверпулі відбулася Національна конференція британських терціаріїв); у США – 186 спільнот францисканських терціаріїв, понад 35 тис. осіб; у Канаді – близько 200 братств із понад 50 тис. членів, три щомісячні часописи¹⁴. Окрім духовного вдосконалення, спільноти займалися справами милосердя, шкільництвом, допомогою в лікарнях, притулках і домах перестарілих (дуже часто самі утримували відповідні заклади), апостольською та місіонерською діяльністю.

У тодішній Австро-Угорщині й зокрема Цислейтанії, тобто австрійській частині монархії Габсбургів, станом на 1910 р., за нашими підрахунками на основі даних австрійської статистики, налічувалося щонайменше 534 осередки регулярного Третього ордену з близько п'ятьма тисячами терціаріїв, абсолютну більшість з яких складали жінки. Окрім розмаїтих спільнот францисканок, що були найчисленнішими, це були також домініканки, кармелітки, сервітки, августинки, премонстратки¹⁵.

Водночас на польських землях на заклик Папи Лева ХІІІ поширювати терціарство відгукнулися як чернечі ордени, так і парафіяльне духівництво. Щомісячний часопис бернардинів «Dzwonek III Zakonu» згадує в 1885–1918 роках 56 спільнот терціаріїв, з них 25 постали в 1881–1890 рр. і 18 – у 1891–1900 рр., решта 12 – на початку ХХ століття. Об'єднання терціаріїв

¹¹В. Jarrett and others, *Third Orders*, (w:) *The Catholic Encyclopedia*, vol 14 (Robert Appleton Company 1912) <<http://www.newadvent.org/cathen/14637b.htm>> accessed 30 May 2009.

¹²А. Pańczak, *Świeccy w Rodzinie Franciszkańskiej, Tyskie Sympozjum Jubileuszowe* (ARA-GRAF 2009) 89.

¹³Jarrett and others (n11)

¹⁴Ibidem.

¹⁵А. Wandruszka and others (red.), *Die Habsburgermonarchie 1848 - 1918. Bd. 4: Die Konfessionen* (2., unveränd. Aufl, Verl der Österr Akad der Wiss 1995) 121.

виникали не тільки при парафіях, але й навколо відомих святинь і паломницьких центрів. Так, Третій чин у КальваріїЗєбжидовській у 1896 р. налічував 2900 членів з різних населених пунктів і регіонів¹⁶.

Вершини свого розвитку Третій чин, і зокрема францисканський, сягнув у міжвоєнний період. Станом на 1934 р. він об'єднував близько 24 тис. конгрегацій із майже 4 млн. членів у всьому світі¹⁷. У Польщі вже в 1921 р. існувало близько 800 конгрегацій із 107 тисячами терціаріїв, а станом на кінець 30-х років ХХ ст. налічувалося майже 200 тис. членів Третього чину, об'єднаних у понад 1,5 тис. конгрегацій. Наприклад, у Кросно в 1921 р. при монастирі конвентуальних францисканців було біля тисячі братів і сестер, а при монастирі капуцинів – 394. Того ж року в Кракові при монастирях усіх відгалужень ордену францисканців було 1763 терціаріїв¹⁸.

Найпершим завданням терціаріїв була активна участь у житті Церкви. Окрім духовного єднання через щоденне молитовне правило, вони становили значну частку тих вірних, які щоденно брали участь у месях, інших богослужіннях, Хресних Дорогах, адорації до Святих Тайн тощо. На культурові потреби призначалася частина регулярних грошових складок, що спрямовувалася на оздоблення храмів, закупівлю необхідної атрибутики. Конгрегації допомагали в будівництві й утриманні костелів і каплиць. Проте найхарактернішим проявом діяльності спільнот були справи милосердя. Насамперед це стосувалося бідніших та хворих членів самої спільноти, однак широка добродійна праця здійснювалася й поза її рамками: організація харчування для вбогих, утримання закладів опіки над дітьми, забезпечення роботи монастирських шкіл, турбота про в'язнів та їхні родини і т.п.

Кожна спільнота діяла автономно під керівництвом і духовною опікою братів-монахів. Спроби об'єднання конгрегацій на практиці не були успішними. Натомість регулярно проводилися загальні конгреси терціаріїв у межах тодішньої Польщі. Фактично перший такий з'їзд пройшов у вересні 1919 р. у Влоцлавку за участі 2 тис. делегатів з Варшави, Кракова, Познані, Львова. Однак офіційно «Перший загально польський терціарський конгрес» відбувся 2–4 серпня 1921 р. у Кракові за участі 30 тис. осіб, у тому числі 400 священників, з нагоди 700-ї річниці виникнення Третього чину. В подальшому проводилися як загальні, так і єпархіальні конгреси. Останній перед початком Другої світової війни, третій загальний конгрес був скликаний у Ченстохові 8–10 липня 1939 р. з нагоди 700-ліття терціарства на польських землях¹⁹.

Чимало відомих та впливових людей міжвоєнної Польщі належало до францисканського Третього чину. Його членами були єпископи: Люблінський – Мар'ян Фульман, Перемишльський – Юзеф Пельчар, Підляський – Чеслав Соколовський. У Познані головою чоловічої конгрегації в 1928–1932 рр. був генерал Юзеф Галлер. До тієї ж конгрегації належали генерал Юзеф Каліцький, полковник Сікорський, ректори й професори Познанського університету, депутат сейму Піотровський. Ще під час навчання в семінарії

¹⁶A. Pańczak, (n7) 159, 161.

¹⁷A. Pańczak, (n12) 89.

¹⁸A. Pańczak, (n7) 163-165.

¹⁹Ibidem, s. 169-170.

у Влоцлавку до Третього чину вступив Стефан Вишинський (1901–1981), майбутній кардинал і примас Польщі²⁰.

Проте незабаром почала переважати інша тенденція. Для більш масового залучення мирян до апостольської діяльності були запропоновані простіші й доступніші шляхи й форми на зразок «Католицької акції». У період гітлерівської окупації та сталінізму настав занепад апостольської діяльності терціарства в Польщі. Після Другої світової війни Третій чин не міг офіційно існувати впродовж тривалого часу. Його відродження розпочалося вже після Другого Ватиканського Собору, на основі нових правил (1978 р.) і конституцій (2000 р.).

Разом із тим, паралельно з розвитком мережі католицьких костелів і монастирів, на литовських, білоруських і українських землях, у структурі Римо-католицької церкви в XIX – на початку XX ст. набули поширення різноманітні *парафіяльні* братства, які також часто діяли при монастирях і костелах, що перебували під опікою чернечих орденів. Так, бернардинські монастирі організовували братства св. Архангела Михаїла та св. Анни, при всіх гілках францисканців (конвентуальних, капуцинів, бернардинів) зазвичай створювалися братства св. Антонія та пояса св. Франциска. Кармеліти створювали переважно «шкаплірні» (параманні) братства, домініканці – «ружанцові» (св. Розарію). При парафіяльних костелах діяли найрізноманітніші братства (Св. Трійці, Св. Духа, марійські, під патронатом святих). Головними напрямками їхньої діяльності були молитовна, добродійна й допоміжна (забезпечення функціонування костелу й парафії при ньому), менш поширеними були деякі інші об'єднання (поховальні, доброї смерті, пізніше – братства тверезості тощо). Братства приймали людей з різних станів, розпоряджались коштами (мали власну касу), їх члени повинні були носити відзнаку братства. Станом на 1860-ті роки в Мінській дієцезії діяло 30 братств (при 29 костелах), а у Віленській, Гродненській і Ковенській губерніях – разом близько 400 братств²¹.

Що ж до українських земель Східної Галичини, на сьогодні підтверджено історичними джерелами факт наявності у Львові домініканських терціарок уже з кінця XIV ст.²² та спільноти францисканських терціаріїв при монастирі бернардинів 1480 р.²³ Станом на 1905 р., у Східній Галичині, терени якої в основному охоплювала Львівська католицька архідієцезія, існувало принаймні 29 домів із 228 регулярними терціарками (францисканками,

²⁰Ibidem, s. 163-164.

²¹Р. Зянюк, *Рымска-католицька брацтва ў заходніх губернях Расійскай імперыі ў канцы XVIII – пачатку XX ст.*, *Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич*, vol 1 (Логос 2013) 355-356.

²²Т. Trajdos, *Tercjanki w Średniowiecznym Lwowie, Nihil superfluum esse*, „Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej”, Instytut Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza 2000, s. 510-512.

²³A. Szulc, *Homo religiosus późnego średniowiecza. Bernardyński model dewocji masowej*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem Prof. dr hab. Jadwigi Krzyżaniakowej, Uniwersytet im. A. Mickiewicza 2004, s. 260.

домініканками та ін.)²⁴. Основними сферами їхньої праці були шкільництво й виховання, догляд за хворими та інші види благочинної діяльності.

Розвиток світського францисканського терціарства досягнув своєї вершини в краї вже у складі Польщі в міжвоєнний період. У 1921 р. тільки при монастирі бернардинів у Львові було 1950 членів Третього чину²⁵. Серед них було чимало заможних людей та інтелігенції. Представники львівських терціаріїв брали участь у всепольських конгресах, проводилися й дієцезіальні з'їзди Третього чину у Львові²⁶. Проте Друга світова війна та політика сталінізму в галузі релігії унеможливили подальший розвиток ордену в радянській Україні. Втім, Римо-католицька церква усе ж не була цілковито заборонена, хоч і мала великі формальні та фактичні обмеження. Нечисленні францисканці до розпаду Радянського Союзу діяли підпільно. Не зважаючи на це, існують свідчення, що навіть в умовах УРСР римо-католики творили при кожній парафії Треті чини орденів, зокрема францисканські, де у групах іноді набиралося до 50 осіб²⁷.

Історичні витоки Третього ордену в Українській греко-католицькій церкві є ще недостатньо вивченим питанням. Вказівки в деяких першоджерелах на його існування з часу відновлення Василянського чину за Йосифа Вельямина Рутського (початок XVII ст.) залишаються на разі не обґрунтованими науково, а відомі дещо пізніші спроби заснування (кінець XVIII ст.) не були вдалим²⁸.

Справжній «прорив» у дослідженні цього питання був зроблений Марією Голомідовою (с. Християною, МЧСВВ) на основі опрацювання нею записників і щоденника Андрея Шептицького, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів. Вона переконливо показала, що документально підтвердженим є на сьогодні факт заснування братств мирян при Василянському чині ігуменом львівського монастиря св. Онуфрія А. Шептицьким, майбутнім митрополитом. При заснуванні чин отримав назву «Братство Святого Василя Великого 3-го Закону» (калька з польської, що означає братство «Третього ордену», в дещо пізнішій українській традиції – «Третього чину»). Перші з відомих на сьогодні таких братств виникли 30 травня 1897 р. в с. Дідушицях Великих та в дочірній церкві в с. Угольна (обидва населені пункти нині – Стрийського р-ну Львівської обл.)²⁹.

²⁴ *Catalogus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Archidiececisi Leopoliensis Rit. Lat. pro Anno Domini MCMV* (Typographia Catholica Jozephi Chęciński 1905) 233-236, 243, 254-256, 267-268.

²⁵ А. Pańczak (n7) 160.

²⁶ *Ibidem*, s. 169.

²⁷ О. Недавня, *Римо-католицькі чернечі ордени в сучасній Україні*, (2003) 6 Людина і світ 49-50.

²⁸ Х. –М. Голомідова, *Мирянський Чин Святого Василя Великого – динаміка розвитку*, (2017) 7–8 Карпати: людина, етнос, цивілізація 209.

²⁹ Х. Голомідова, *Заснування Мирянського Чину Св. Василя Великого в УГКЦ Митрополитом Андреем Шептицьким та віднова його діяльності в підпіллі в Галичині: на прикладі осередку МЧСВВ у Івано-Франківську*, (2016) 9 Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету ім. св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир» 196, s. 206.

У 1897–1898 рр. ігумен А. Шептицький особисто засновував осередки Братства в містах і селах Галичини. При василіанських монастирях братства св. Василя Великого були засновані ним у Львові й Кристинополі (пізніше, уже в часі його митрополичого служіння виникли також і при василіанських монастирях у Бучачі, Дрогобичі та, можливо, Станиславові). Деякі братства були засновані на світських парафіях, під час василіанської місії або після неї. Згодом такі ж братства існували на Закарпатті, а також у діаспорі – країнах Північної та Південної Америки, куди отці-василіани вирушали на місії. Упродовж 1897–1898 рр. ігумен о. Андрей Шептицький був одночасно й духовним провідником для членів заснованих ним братств, відвідував їх і виголошував їм духовні науки. Склавши ігуменські повноваження (серпень 1898 р.), тим паче ставши єпископом (1899 р.), а невдовзі й митрополитом (1900 р.), він передав цю справу іншим отцям-василіанам. Детальний перелік братств Третього чину василіан та їхніх духовних провідників за 1897–1941 рр. на основі архівних документів і василіанських публікацій досліджуваного періоду подано в працях М. Голомідової³⁰.

Цікаво, що після згадуваної василіанської місії в Дідушицях часопис «Місіонар» у червні 1897 р. наголошував: «багато молодих і старих при кінці місії зголосило охоту, щоби їх порадили, як би то вони могли жити по досконалому, так як колись давні християни, чи б не удалося їм заложити який закон монастирський. І ми їм обіцяли, а як нам pomoже ласка Божа, то не лише у нас, ... але скрізь, деінде будете могли жити по монашому – хоч не виходячи навіть зі свого села»³¹. Це свідчило, що народні місії оживлювали образ богопосвяченого, чернечого життя як ідеалу християнської досконалості, а така форма як Третій орден відкривала безпосередній доступ до цього ідеалу для широкого кола мирян – людей, що зберігали при цьому можливість залишатися у своєму світському стані.

Окрім того, А. Шептицьким були укладені для членів Братства «Правила св. отця нашого Василя Великого для людей світських». У третьому виданні (1932 року) їх публікація мала підзаголовок: «Уложив о. Андрей Шептицький, ЧСВВ, б. [бувший] ігумен Львівського монастиря св. Онуфрія». На цій підставі в одній з наших публікацій 2017 р. ми висловили припущення про те, що правила були вперше написані в період після складення ним ігуменського уряду, але до єпископських свячень³². Однак у світлі новіших студій, здійснених М. Голомідовою, наше припущення виявилось помилковим, оскільки в підзаголовку до другого видання цих Правил (1912 р.) відсутній прикметник «бувший». Це, на нашу думку, може свідчити про те, що вперше ці Правила укладені ним ще як ігуменом, тобто в 1897 – середині 1898 р. Оригінал першого видання поки що не знайдений.

На нашу думку, у тексті згаданих Правил, укладених А. Шептицьким, прослідковуються прямі паралелі з основними положеннями нової редакції Правил світських францисканців, затверджених папою Левом XIII у 1883 р.

³⁰Х. Голомідова (н28) 202-209.

³¹Ibidem, s.202.

³²О. Жерноклеєв, *Василіанська духовність у Третьому чині*, (2017) 7–8 Карпати: людина, етнос, цивілізація 190.

апостольською конституцією «*Misericors Dei Filius*»³³. Зокрема, розділи II – IV Правил були написані А. Шептицьким на основі I – III розділів Правил францисканського Третього чину.

Дещо пізніше, уже як Митрополит, Андрей Шептицький під час Великого посту 1905 р. написав два Пастирських послання з тотожною назвою – «О церковнім братстві», адресовані відповідно греко-католицькому духовенству та всім вірним-мирянам. Підкресливши зростання ролі та значення лаїкату в житті Вселенської Церкви, він також запропонував власне бачення проекту правил для створення парафіяльних церковних братств³⁴. За його задумом, ідеальна така організація мала б складатися з порівняно невеликого кола зразкових і авторитетних у громаді активних християн, які допомагали б священику в здійсненні ним свого пастирського служіння й апостольської діяльності та поширювали б свій, передусім моральний, вплив поза церквою на всю громаду, уникаючи при цьому прямого втручання в політичні справи. За слушною характеристикою Ярослава Грицака, не зважаючи на те, що на зламі XIX–XX ст. греко-католицьке духовенство все ще залишалося головним джерелом формування галицько-української інтелігенції, замість старої ролі національного провідника Церква починає виступати в новій іпостасі – як духовний і моральний авторитет українського суспільства. Це розв'язало суперечку з новонародженою світською інтелігенцією про керівництво національним рухом³⁵.

Тим часом василіанське Братство 3-го закону з 1906 р. вже коротко йменувалося як Третій чин, його головний осідок був при монастирі св. Онуфрія у Львові. У подальшому собори й капітули Чину св. Василя Великого розглядали питання діяльності братств і товариств, які діяли при василіанських монастирях. Наприклад, на V соборі у Жовкві (лютий 1926 р.) ухвалено оновити й оживити працю в братствах, при цьому пильнішу увагу звернути на пастораль серед інтелігенції³⁶. Отже, з моменту появи братства Третього чину стали факторами утвердження василіанської духовності в житті мирян. Важливі елементи василіанської духовності знайшли відображення й у статутах і правилах Третього чину.

При цьому помітний вплив католицької духовності та західних християнських традицій на А. Шептицького не викликає сумніву. Сам майбутній митрополит, ще на початках свого чернечого покликання, мав щонайменше три особисті зустрічі та докладні розмови з Папою Левом XIII під час своїх подорожей до Риму в 1886–1888 роках³⁷. Папа наголосив на своєму баченні особливої місії василіан на християнському Сході³⁸. Тоді

³³О. Жерноклеєв, *Третій чин. Миряни в католицьких чернечих спільнотах: нариси історії* (Фоліант 2015) 103.

³⁴А. Шептицький, *Пастирські послання 1899–1914 рр.*, vol 1 (Арнос 2007) 551-558, 567-585.

³⁵Я. Грицак, *Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття* (Yakaboo Publishing 2019) 147-148.

³⁶Х. Голомідова (н29) 200.

³⁷Я. Заборовський, *Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865–1944)* (1995) 10.

³⁸Є. Небесняк, *Митрополит Андрей* (Салвид - Вид-во оо. Салезіянсхідного обряду 2003) 59.

ж в Італії, особливо після відвідин МонтеКассіно, за його власним визнанням, А. Шептицький отримав пізнання «такої могутості й величавості латинської Церкви, її краси й духовних скарбів», що відчув неможливість «від неї відірватися» і поза нею служити Богові. Разом із тим, реалізацію свого покликання побачив у Василіанському чині³⁹. У подальшому поступово дедалі виразніше викристалізовувалося його розуміння місії очолюваної ним ГКЦ як посередниці між християнами Сходу й Заходу, що, урахувавши близькість галичан до обох світоглядів, могло б, на його переконання, «принести величезну користь для цих обидвох світових стародавніх культур, які перехреснюються та зливаються воедино саме тут на нашій землі, в наших навчальних закладах, у наших душах»⁴⁰.

Поряд із василіанським, Третій чин мирян в УГКЦ виник і діяв також у часи підпілля при Чині Найсвятішого Ізбавителя (редемптористів) та активно функціонує у складі Чернечої родини Воплоченого Словав наш час. Однак це вже тема для окремого висвітлення.

Підсумовуючи, зазначимо, що виникнення Третього ордену мирян у Греко-католицькій церкві кінця XIX – початку XX ст. стало одним із яскравих проявів культурних взаємовпливів християнського Заходу та Сходу в конкретних, сприятливих для цього умовах етноконфесійного «порубіжжя» тодішньої Східної Галичини. Це було наслідком сформованої впродовж кількох століть подвійної ідентичності галичан і греко-католицизму щодо східної та західної християнської традиції. Подальше вивчення та висвітлення цього явища може сприяти кращому взаємному розумінню між католиками й православними, поляками та українцями, у тому числі й співпраці в науковій, освітній та виховній сфері.

Бібліографія

- Catalogus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Archidiece-sis Leopoliensis Rit. Lat. pro Anno Domini MCMV* (Typographia Catholica Jozephi Chęciński 1905)
- Daniluk M, 'Ks. Leon Dehon, założyciel Księży Najśw. Serca Jezusowego (Sercanie) propagatorem odnowy Trzeciego Zakonu Franciszkańskiego', *W kręgu dziejów Kościoła i rodziny franciszkańskiej. Praca zbiorowa pod red. Rolanda Prejsa, OFMCap* (Bracia Mniejsi Kapucyni 1999)
- Jarrett B and others, 'Third Orders', *The Catholic Encyclopedia*, vol 14 (Robert Appleton Company 1912) <<http://www.newadvent.org/cathen/14637b.htm>> accessed 30 May 2009
- Leo XIII, 'Auspicato Concessum. Encyclical of Pope Leo XIII on St. Francis of Assisi' <http://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_17091882_auspicato-concessum.html> accessed 1 May 2020
- , 'Misericors Dei Filius. Constitution On the Law of the Franciscan Third Order Secular. May 30, 1883 A.D.' <<http://www.franciscan-archive.org/bullarium/mdf-e.html>> accessed 27 April 2011

³⁹С. з ФредривШептицька, *Молодість і покликання о. Романа Шептицького* (Свічадо 1994) 108.

⁴⁰Небесняк (н38) 180-181.

- Pańczak A, 'Świeccy w Rodzinie Franciszkańskiej', *Tyskie Sympozjum Jubileuszowe* (ARA-GRAF 2009)
- 'Trzeci Zakon Franciszkański na ziemiach polskich, 1883–1939', *Studium Franciscanum in caritate facere* (Uniwersytet im Adama Mickiewicza 2009)
- Szulc A, 'Homo Religiosus Późnego Średniowiecza. Bernardyński Model Dewocji Masowej. Praca Doktorska Napisana Pod Kierunkiem Prof. Dr Hab. Jadwigi Krzyżaniakowej' (Uniwersytet im A Mickiewicza 2004)
- Trajdos T, 'Tercjarki w Średniowiecznym Lwowie', *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej* (Instytut Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza 2000)
- Wandruszka A and others (eds), *Die Habsburgermonarchie 1848 - 1918. Bd. 4: Die Konfessionen* (2., unveränd. Aufl, Verl der Österr Akad der Wiss 1995)
- Zhernokleyev O, 'The Third Order in the Underground: Lay Organizations of the Ukrainian Greek Catholic Church in Precarpathian Region in the 1970s-1980s' (2014) 1 *Journal of VasylStefanykPrecarpathian National University* 73
- , 'The Roman Catholic Monastic Orders in Eastern Galicia in the Early 20th Century' (2017) 4 *Journal of VasylStefanykPrecarpathian National University* 34
- Голомідова Х, 'Заснування Мирянського Чину Св. Василя Великого в УГКЦ Митрополитом Андреем Шептицьким та віднова його діяльності в підпіллі в Галичині: На прикладі осередку МЧСВВ у Івано-Франківську' (2016) 9 *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету ім. св. Івана Золотоустого "Добрий Пастир"* 194
- , 'Мирянський Чин Святого Василя Великого – динаміка розвитку' (2017) 7–8 *Карпати: людина, етнос, цивілізація* 201
- Грицак Я, *Нарис історії України. Формування модерної нації XIX – XX століття* (YakabooPublishing 2019)
- Жерноклеєв О, *Третій чин. Миряни в католицьких чернечих спільнотах: нариси історії* (Фоліант 2015)
- , 'Василіанська духовність у Третьому чині' (2017) 7–8 *Карпати: людина, етнос, цивілізація* 189
- З ФредрівШептицька С, *Молодість і покликання о. Романа Шептицького* (Свічадо 1994)
- Заборовський Я, *Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865 - 1944)* (1995)
- Зянюк Р, 'Римська-каталіцкія брацтвы ў заходніх губернях Расійскай імперыі ў канцы XVIII – пачатку XX ст.', *Історія релігій в Україні: науковий щорічник / уряд. О.Киричук, М.Омельчук, І.Орлевич, vol 1* (Логос 2013)
- Монолатій І, *Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.* (Лілея-НВ 2010)
- Небесняк Є, *Митрополит Андрей* (Салвид - Вид-во ооСалезіянсхіднього обряду 2003)
- Недавня О, 'Римо-католицькі чернечі ордени vsучасній Україні' (2003) 6 *Людина і світ* 48

- Соловка Л та Оришко С, *150 із 150 тисяч...: Голокост євреїв Прикарпаття як складова етнодемографічної Катастрофи Східної Галичини / наук. ред. Максим Гон (Фоліант 2019)*
- Чорновол І, *Компаративні фронтири: світовий та вітчизняний вимір (Критика 2015)*
- Шептицький А, *Пастирські Послання 1899–1914 рр., vol 1 (Артос 2007)*

**TRZECI ZAKON ŚWIECKICH W KOŚCIELE
GRECKOKATOLICKIM JAKO FENOMEN ETNICZNEJ I
WYZNANIOWEJ „GRANICY” GALICJI NA PRZEŁOMIE XIX I XX
WIEKU.**

Słowa kluczowe: Kościół, Zakon, Galicja, tradycja, religia

Streszczenie

Artykuł dotyczy odbioru dotychczasowego czysto zachodniego, katolickiego fenomenu we wschodniej tradycji chrześcijańskiej, reprezentowanej przez greckokatolicyzm. Zainteresowanie tym tematem potęguje fakt, że w 2021 r. Trzeci Zakon w Kościele Zachodnim będzie obchodził 800 rocznicę założenia. Jego pojawienie się w Kościele greckokatolickim na przełomie XIX i XX wieku stał się jednym z najjaśniejszych przejawów interakcji kulturowych chrześcijańskiego Zachodu i Wschodu w specyficznych, sprzyjających warunkach etniczno-wyznaniowej „granicy” ówczesnej wschodniej Galicji. Było to wynikiem podwójnej tożsamości Galicjan i greckiego katolicyzmu wobec wschodnich i zachodnich tradycji chrześcijańskich, ukształtowanej przez kilka stuleci. Dalsze badania i omówienie tego zjawiska może przyczynić się do lepszego wzajemnego zrozumienia między Polakami i Ukraińcami, w tym i współpracy w dziedzinie nauki, edukacji i wychowania.

**THE THIRD ORDER OF THE LAITY IN THE GREEK CATHOLIC
CHURCH AS A PHENOMENON OF GALICIA ETHNO-CONFESSIONAL
“FRONTIER ZONE” IN THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY.**

Keywords: Church, Order, Galicia, tradition, religion

Summary

The article deals with the reception of the hitherto purely Western, Catholic phenomenon in the Eastern Christian tradition, represented by Greek Catholicism. Interest in the topic is strengthened by the fact that next 2021 the Third Order in the Western Church will celebrate the 800th anniversary of its founding. Its emergence in the Greek Catholic Church in the late 19th – early 20th century became one of the brightest manifestations of the cultural interactions of the Christian West and East

in the specific, favorable conditions of the ethno-confessional "border" of the Eastern Galicia at that time. This was the result of the dual identity of Galicians and Greek Catholicism concerning Eastern and Western Christian traditions that was formed over several centuries. Further study and coverage of this phenomenon can promote better mutual understanding between Poles and Ukrainians, including cooperation in science, education and upbringing.

ТРЕТІЙ ЧИН МИРЯН У ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ ЯК ФЕНОМЕН ЕТНОКОНФЕСІЙНОГО ПОРУБІЖЖЯ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ

Ключові слова: церква, орден, Галичина, традиція, релігія

Резюме

У статті йдеться про рецепцію до того часу суто західного, католицького явища у східнохристиянську традицію, представлену греко-католицизмом. Інтерес до теми підсилюється тією обставиною, що наступного 2021 р. Третій орден у Західній Церкві відзначатиме 800-ліття з часу свого заснування. Його виникнення в Греко-католицькій церкві кінця ХІХ – початку ХХ ст. стало одним із яскравих проявів культурних взаємовпливів християнського Заходу та Сходу в конкретних, сприятливих для цього умовах етноконфесійного «порубіжжя» тодішньої Східної Галичини. Це було наслідком сформованої впродовж кількох століть подвійної ідентичності галичан і греко-католицизму щодо східної та західної християнської традицій. Подальше вивчення та висвітлення цього явища може сприяти кращому взаємному розумінню між поляками та українцями, у тому числі й співпраці в науковій, освітній та виховній сфері.

Olena BUDNYK¹

METROPOLITA ANDRZEJ SZEPTYCKI O JEDNOŚCI KULTURY, SZTUKI I NAUKI

Wprowadzenie

Dziś w dziedzinie naukowej i politycznej napotykamy ostrą polemikę w wielu kwestiach dotyczących światopoglądu i działalności Andrzeja Szeptyckiego (właściwie *Roman Maria Aleksander Szeptycki*, 1865-1944) – jednej z największych postaci Kościoła katolickiego w pierwszej połowie XX wieku, doktora prawa, działacza religijnego, Biskupa ukraińskiego Kościoła grekokatolickiego. Działalność Metropolity Andrzeja Szeptyckiego jest niezwykle wielostronna. Czołowe miejsce zajmuje w niej twórcza praca, wychowanie młodego człowieka w duchu patriotyzmu i wartości chrześcijańskich rodziny.

Ród Szeptyckich to jeden z najstarszych szlacheckich rodów, który dał światu wiele wybitnych osobowości w rozwoju Kościoła grekokatolickiego i Kościoła rzymsko-katolickiego polskiego. Chociaż Andrzej Szeptycki pochodził z rodziny katolickiej, poświęcił swoje życie dla ukraińskiego Kościoła grekokatolickiego. Ówczesny mieszkający w Rosji Ukraińiec J. Stryżowski pisał o nim w ten sposób: *"Metropolita hrabia Andrzej Szeptycki – przekonany katolik, jednak jest wierny wschodniemu obrządkowi, jest uniatem w duchu, prawdziwy patriota swojego narodu i świadomy syn Ukrainy-Rusi"*².

Przejście Szeptyckiego do Kościoła grekokatolickiego w rzeczywistości nie było zdradą katolicyzmu, jak mu to zazwyczaj zarzucano. *"Kocham Polskę, polską literaturę. Jednak język ludzi, wśród których się wychowałem, stał się moim językiem. Pieśń jego stała się moją pieśnią. Podobno do świętego Pawła, który mówi, który mówi: stałem się Żydem dla Żydów i Grekiem dla Greków. Dla wszystkich stał się swoim, aby uratować wszystkich"* – mówił o sobie Andrzej Szeptycki. Papież Leon XIII błogosławił ten jego zamiar na osobistej audiencji 1886 roku, doskonale czując duch misyjny młodego człowieka. W roku 1900 Papież Leon XIII ogłosił Andrzeja Szeptyckiego Metropolitą Halickim. I cała działalność, kolejne 44 lata sprawowania przez Andrzeja Szeptyckiego władzy na Halickiej metropolii tylko potwierdziły, że wybór Papieża był natchniony Bogiem. Jednak, będąc jeszcze młodym, napisał: *„Wiem dokładnie, co mnie czeka. Polacy uznają mnie za Ukraińca, a Ukraińcy będą mnie traktować jako Polaka. Daremnie!*

¹ **Olena BUDNYK**, prof. dr hab., Przykarpacki Uniwersytet Narodowy imienia Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankiwnsk, Ukraina.

² Ю. Сtryжовский, *Украинское духовенство в Галиции*, (w:) *Украинская жизнь*, Moskwa 1913, No. 1, s. 81–91.

Bóg wola, muszę iść!"³ (Z listów do matki). Andrzej Szeptycki promuje ideę zjednoczenia wszystkich chrześcijan, natomiast Kościół greckokatolicki uważał za pomost pomiędzy Kościołem Wschodnim i Zachodnim. Szczególnie dążył do porozumienia narodów ukraińskiego i polskiego i głęboko przeżywał, jeśli tego nie było. Jednak sytuacja polityczna tego czasu nie dawała mu możliwości publicznego wyrażania swojej opinii w tej sprawie.

W roku 1907 metropolita halicki otrzymał od Papieża Piusa X uprawnienie i błogosławieństwo na działalność apostolską i misyjną wśród ludności prawosławnej na ziemiach, które zostały oddane pod rosyjskie panowanie oraz w samej Rosji. W latach 1907-1909 A. Szeptycki był przewodniczącym Pierwszego i Drugiego Kongresu Ekumenicznego w Velehradzie.

Podczas wybuchu zbrojnego konfliktu polsko-ukraińskiego w czerwcu 1919 r. metropolita Szeptycki zdecydował się na negocjacje z polskim przewodnikiem Józefem Piłsudskim, który przybył do Lwowa. Niestety, to spotkanie nie odbyło się, ponieważ na rozkaz generała Rozwadowskiego metropolita przebywał w areszcie domowym. Fakt ten miał charakter zamachu stanu i bardzo niekorzystnie wpłynął na przyszłość stosunków polsko-ukraińskich w Galicji. Te wydarzenia do tej pory naukowcy interpretują w różny sposób. Jednak warto podkreślić, że metropolita lwowski swoim autorytetem zawsze występował przeciwko bratobójczym walkom polsko-ukraińskim. Wzywał do pojednania w imię przestrzegania etyki i moralności cywilizacji chrześcijańskiej, sprawy i poczucia godności narodowej wszystkich chrześcijan. Był jednym z najważniejszych inspiratorów negocjacji ukraińsko-polskich w latach 1942-1944, jednak stał się świadkiem licznych nieporozumień między dwoma narodami. Oczywiście, nadszedł czas, aby zrozumieć tragiczne strony historii ukraińsko-polskiej, zastanowić się i zrozumieć sporne kwestie sytuacji politycznej tego czasu.

Jako zakonnik i człowiek duchowy, wiele uwagi poświęcał miłości i mecenatowi, pomagał sierotom i biednym. Andrzej Szeptycki finansowo wspierał liczne zarówno ukraińskie, jak i polskie organizacje charytatywne, opiekuńcze, instytucje i stowarzyszenia edukacyjno-naukowe, wśród których także Katolicki Uniwersytet Lubelski.

Strategia działalności kulturalno-edukacyjnej A. Szeptyckiego

Wielki metropolita był głęboko przekonany, że silne państwo można budować tylko na fundamencie uznania i poszanowania praw każdego człowieka-obywatela i rodziny. *"Musi być zapewniony szacunek i obrona praw każdej jednostki, nawet w tych przypadkach, gdy niesprawiedliwość wyrządzona jest w rodzinie, ale jednocześnie państwo nigdy nie może naciskać na kontrolowanie lub ingerencje w wewnętrzne urządzenie wspólnoty rodzinnej, która jest komórką społeczeństwa państwowego"*⁴. W trosce o dobro rodziny, władze wzmacniają siłę

³ Софія з Фредрів Шептицька. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*, wyd. Культ.-мист. фонд ім. Андрея Шептицького, Львів 2001, s. 85; Andrzej Szeptycki, *Pisma wybrane*, wybór: Maria H. Szeptycka, o. Marek Skórka OSBM, Kraków 2000, Wydawnictwo „Znak”.

⁴ Б. М. Тимчишин. *Митрополит Андрей Шептицький про роль сім'ї у державотворчому процесі*, (w:) *Наукові записки*, Серія "Історичне релігієзнавство", Вип. 3, s. 243–253.

własnego państwa, ale tam gdzie instytucja rodziny zaczyna się rozpadać, państwo jakby konsekwentnie prowadzi do jej samozniszczenia. Dlatego A. Szeptycki wzywa: *"Brońmy rodziny przed złem, pracujmy nad tym, aby uzdrowić te rodziny, które są zbudowane nieprawidłowo i źle się rozwijają. Rodzina chrześcijańska – to szkoła życia chrześcijańskiego, ale i szkoła społecznego, ludowego i ogólnonarodowego życia"*⁵.

Pomocnikiem rodziny w duchowo-moralnym wychowaniu dzieci, zdaniem Szeptyckiego, powinna być szkoła. O jej nieocenionym znaczeniu w wychowaniu dzieci i młodzieży świadczą takie myśli: *"Od tego, czy jest szkoła, czy jej nie ma, a także czy szkoła jest dobra, czy niedobra, zależy cała przyszłość młodego pokolenia. Gdzie szkoły nie ma, tam dzieci rosną, jak w lesie, dziko. Żadnej edukacji nie mają i nie mogą dać sobie rady w życiu"*⁶. Dlatego metropolita dołączył do powstania ukraińskiego gimnazjum, sierocińców, finansowo wspierał szkoły, które promowały najlepsze tradycje edukacyjne. W tym samym czasie nie można zredukować funkcji szkoły do uczenia się gramatyki. Odnosząc się do przyszłych nauczycieli, ab. Andrzej Szeptycki pisał: *"Wasze zadanie polega nie tylko na tym, aby nauczyć dzieci czytania, pisania, rachunków. Musicie te dzieci i wychowywać, kształtować ich charakter, uczyć Zakon Boży przestrzegać, krewnych słuchać i szanować, musicie założyć podstawy moralności dla ich przyszłego życia"*⁷.

W liście pasterskim do narodu ukraińskiego z 1909 roku wielki metropolita zachęca: *"Niech ukraińska młodzież w każdym pokoleniu daje ojczyźnie obywateli rzetelnej i głębokiej pracy, niech daje wielkich naukowców, prawdziwych artystów, znanych pisarzy, prawników, lekarzy, architektów, wielkich przemysłowców i zdolnych kupców. Niech każdy wyrasta na mieszczanina, którego praca przyniesie narodowi pożytek i chwałę"*⁸. W swoim przemówieniu w dniu 40-lecia pracy biskupiej (czerwiec 1939 r.) Kir Andrzej mówi: *"W każdą pracę trzeba wkładać całe swoje serce, całego siebie, i to we wszystkich tytułach, bo inaczej praca nie daje dobrych skutków"*⁹. Właśnie szczerą duszą i całym sercem oddał się metropolita sprawie służby ukraińskiemu Kościołowi grekokatolickiemu.

A. Szeptycki z wielką wiarą chrześcijańską i z miłością zwraca się do ukraińskiej młodzieży (1932 r.): *"Posługa miłości, moi drodzy, nie zna wieńców laurowych, jak długo ofiara jeszcze nie jest pełna, a ofiara jednej minuty nie zastąpi długoletniej mrówczej pracy. Nie zrywem jednej minuty, tylko ciągłym napięciem i nieustannymi ofiarami aż do krwi i śmierci wielu pokoleń porusza się naród"*. I dalej, w przemówieniu z okazji święta *"Ukraińska młodzież – Chrystusowi"* (1933 r.), wzywa: *"Stańcie się apostołami tej wierności Chrystusowi, którą uroczycie przyrzekaliście! Uczucie wzniosłości ducha, tej wartości duchowej i zdecydowanej*

⁵ А. Шептицький, *Побажання, поміщені у «Львівських Вістях»* (Львів, 21 квітня 1943), (w:) *Письма-послання митрополита Андрія Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації*, Wydawnictwo Głos Спасителя, Йорктон 1969, s. 377.

⁶ Тамże, s. 46.

⁷ Тамże, s. 9.

⁸ Видатні імена українського народу. Митрополит Андрій Шептицький, (w:) Митрополит Андрей Шептицький і українська молодь, <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=649>

⁹ Тамże.

woli w przyszłym życiu być wiernym Chrystusowi – przekażcie innym..."¹⁰. Młodzież trzeba wychowywać w szczerzej miłości do Kościoła Powszechnego i Ojczyzny. Nie jest godnym Chrystusa ten, kto patriotyczne obowiązki stawia wyżej od obowiązków religijnych (O wychowaniu młodzieży, 1942 r.).

Wraz z tym Kir Andrzej zauważa, że natura ludzka jest słaba i zawsze istnieje tendencja do własnego egoizmu, dlatego niemożliwe jest ściśle określenie moralnych ideałów. Przedstawiając swoje "ja", osoba będzie stawiać własne dobro na pierwszym miejscu, a moralność nie może zależeć od poszczególnej osoby, ale dla zbudowania dobrego ustroju społecznego "...musi być Zakonem Bożym..."¹¹. Głosząc wysokie wartości moralne i duchowe, oparte na religijnych pojęciach dobra i zła, jako kategoriach filozoficznych, metropolita Szeptycki był zaniepokojony reżimem totalitarnym, który w szybkim tempie rozprzestrzenił się nad światem na skutek działalności Hitlera i Stalina (ciągle rewizje postępowych działaczy ukraińskiej inteligencji, duchowieństwa, wyroki śmierci etc.).

Andrzej Szeptycki, który szczerze pragnął chrześcijańskiego wychowania dzieci i młodzieży, z ogromnym smutkiem zauważa: "*Od pierwszych dni wszystkie szkoły zostały ogłoszone szkołami państwowymi. Zakazano nauczania religii; zapanowała systematyczna tendencja demoralizacji młodzieży, przede wszystkim uwodzenie tańcem, muzyką, zabawami, a dalej propagandą fanatycznego ateizmu*"¹². I dalej: "*W kościołach jeszcze działa kilku kapłanów, którzy prowadzą posługę kościelną, duchową. Likwiduje się katolickie szkoły, internaty, instytuty, stowarzyszenia, majątek skonfiskuje się... Wszystko wykazuje niesamowitą wrogość, nienawiść do religii, duchowieństwa; można nawet powiedzieć – w ogóle wrogość do człowieka*"¹³. Od takich działań duchowy budowniczy zdecydowanie się odcina: niosąc ludziom szczerą miłość, widzi, jak "*wszyscy nienawidzą siebie, wszyscy nawzajem uważają siebie za wrogów*"¹⁴. Zamykanie, likwidowanie szkół Metropolita uważał za zagrożenie, ponieważ "*Gdy dziecko do szkoły nie chodzi, to trudno, by zaistniał w nim uczciwy, szlachetny charakter, a nie wiadomo jak i kiedy nauczy się wszelkich nieuczciwych spraw*"¹⁵.

I bodaj czy nie największą troską przewodnika narodu ukraińskiego była troska o los dzieci w szkole, gdzie odwołano katechezę, a kler nie miał tam dostępu. Ponadto, dzieci czasami same dzielnie broniły swojej wiary i śmiały się z ateistycznej nauki. Tak, było kilka procesów sądowych, w wyniku których na karę śmierci zostało skazanych 45 uczniów szkół średnich. Zdumiewająca odwaga 15-16-letnich dziewczyn, które otwarcie mówiły, że są wiernymi chrześcijankami i nie

¹⁰ Tamże.

¹¹ В. Чамарник, *Соціально-економічна концепція Митрополита Андрія Шептицького*, матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю від часу введення на митрополичий престіл у Львові Слуги Божого Андрія Шептицького, упор. І. Герета, wyd. Aston, Тернопіль 2002, s. 112.

¹² К. Королевський, Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944), пер. з фр. Я. Кравець, wyd. Свічадо, Львів 2014, s. 416.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ А. Шептицький, *Канадійським русинам*, (w:), wyd. Печатня оо. Василян, Жовква 1911, s. 47.

mogą przyjąć propagandy oficjalnego ateizmu¹⁶. Jednocześnie bolszewicy, kusząc wysokimi wynagrodzeniami inteligencję, w szczególności wykładowców uniwersyteckich, działaczy kultury, w sposób nieuczciwy używali ich podpisów i zmuszali przedstawiać artykuły z ideologią komunistyczną jako własne. I to wyrządzało nieodwracalną szkodę na dzieciach i młodzieży, które starały się naśladować swoich nauczycieli, często idealizując ich. Jednak cała inteligencja, która nie zgadzała się pracować na sowietów, była zazwyczaj niszczone przez komunistów lub wysłana na przymusowe roboty na Syberię¹⁷.

I tu Andrzej Szeptycki wyraża wzruszającą prośbę o gotowości do poświęcenia dla grekokatolickiej wiary i jedności Kościoła, w imię sprawiedliwości i miłości między chrześcijanami, dla wolności własnego ludu: *"Ja ponownie składam wniosek, który złożyłem Ojcu Świętemu za pośrednictwem Waszej Eminencji. Prosiłem i ponownie proszę, aby Jego Świątobliwość raczył swoim apostołskim i ojcowskim błogosławieństwem wyznaczyć mnie, uppełnomocnić i wysłać na śmierć za wiarę i jedność Kościoła... Ja pokornie proszę... Czy nie mam jakiegoś prawa na zbawienie tego biednego narodu, jako jego pasterz?"*¹⁸. W tym przejawia się wysoka duchowość, miłosierdzie, wewnętrzna walka metropolity o ideały dobra i sprawiedliwości, moralności.

Andrzej Szeptycki o kształtowaniu patriotyzmu

Świadectwem patriotycznych idei Andrzeja Szeptyckiego jest "List do duchowieństwa", w szczególności "Jak budować własną chatę?"¹⁹. Dokładnie tak ekscelencja nazywa własną wielonarodowościwą Ojczyznę – chatą. *"Zadanie, powinność narodu ukraińskiego polega na tym, aby stworzyć takie społeczno-chrześcijańskie okoliczności, które nadawałyby obywatelom prawdziwe i trwałe szczęście, by mieli dość wewnętrznej siły, aby zwalczyć odśrodkowe tendencje wewnętrznego rozpadu i skutecznie bronić granicy od zewnętrznych wrogów. Taką potężną i zapewniającą szczęście wszystkim obywatelom organizacją może zostać Ojczyzna tylko wtedy, gdy będzie nie zbiorem, złożonym sztucznie z różnych i odmiennych części, ale podobnym do monolitu organizmem, czyli ciałem, ożywionym przez jeden duch, który rozwija się z wewnętrznej siły życiowej, uzupełnia wewnętrzne braki i z natury jest zdrowy, silny, świadomy swoich celów, nie tylko materialnym, ale i moralnym ciałem".* I dalej: *"Oczywiście, to, czym musi być ogólnonarodowa Chata, to tylko ideał, który tylko częściowo naród może osiągnąć"*²⁰.

¹⁶ К. Королевський, Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944), пер. з фр. Я. Кравець, wyd. Свічачо, Львів 2014, s. 421-422.

¹⁷ Будник О. Митрополит Андрей Шептицький про християнське виховання дітей і молоді), (w:) Андрей Шептицький: наукові праці, ред. Д. Герцюк, П. Сікорський, wyd. SPOLOM, Lwiv 2016, s. 68–78.

¹⁸ Тамże, s. 418-419.

¹⁹ Як будувати рідну хату? (w:) Послання до духовенства (3 декретів Архієпископського Собору 1942 р.).

²⁰ Тамże.

Każdy chrześcijanin powinien być patriotą własnego państwa, i to nie tylko w słowach, ale i w rzeczywistości. *"Kochajcie wszyscy swoje, swojego trzymajcie się i dbajcie o swoje, ale wystrzegajmy się nienawiści, bo nienawiść to uczucie niechrześcijańskie"*²¹. Głównym celem patriotyzmu jest wskazać i prowadzić ludzi do zrozumienia, że w jedności jest ich siła. Prawdziwy patriota wierzy w rozwój własnego państwa przez zjednoczenie wszystkich obywateli wokół jednej idei i jednomyślnego do niej podejścia²².

Andrzej Szeptycki w swoich utworach zauważa, że łączyć ludzi powinny nie tylko wspólne przekonania duchowo-religijne, ale i wspólne wartości duchowe²³. Należą do nich: język, którym obywatele komunikują ze sobą, tradycje, które razem przechowują, ziemia, na terenach której mieszkają, wspólna historia, którą tworzą, ukraińska krew, która płynie w żyłach każdego. Do tego: wspólne dobro, które głoszą, wspólna przyszłość, do której wszyscy dążą, wspólne pragnienia i potrzeby, którymi dzielą się, jak i wspólne cierpienia i nieszczęścia, które muszą przeżyć²⁴.

*"Świętym obowiązkiem chrześcijanina jest bardziej kochać swoich bliskich niż obcych. Dlatego większą, bardziej szczerą powinna być miłość do rodziny i ojczyzny"*²⁵. Metropolita przekonuje gromadę, że pierwotną powinna być miłość do Boga, rodziny i ojczyzny. Tylko w takim połączeniu miłość będzie harmonijna, prawdziwa, święta. Na takich wartościach budowane są progresywne systemy państw rozwiniętych, o tym marzył i patriota A. Szeptycki. Najlepszą szkołą i najlepszym uniwersytetem dla wielkiego pasterza duchowego była twórcza atmosfera w jego rodzinie.

Andrzej Szeptycki o jedności kultury i nauki

Metropolita halicki i arcybiskup lwowski wypowiada się za jednością w oświatowo-wychowawczej dziedzinie kultury i nauki. *"Wiara i rozum nie tylko nie mogą być sobie sprzeczne, a wręcz przeciwnie – one nawzajem sobie pomagają: umysł udowadnia podstawy wiary i oświecony światłem wiary, rozwija naukę o Boże sprawy, a wiara uwalnia umysł od błędów i wzbogaca go wieloma poznaniami"*²⁶.

W tych rozważaniach widzimy ogromną mądrość Szeptyckiego jako działacza religijnego, jako Człowieka, jako Doktora prawa. Bo dziś, kiedy gdziekolwiek jeszcze są trwają w umysłach ideologiczne pojęcia komunistyczne, często

²¹ А. Шептицький, Перше слово пастиря (Станіславів: серпень 1, 1899), (w:) Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899-1944, Т. I. Пастирські послання 1899-1914, упор. О. Гайова та Р. Тереховський, wyd. Artos, Lwiv 2007, s. 16.

²² А. Шептицький, Найбільша Заповідь (Станіславів-Львів: січень 17, 1901), (w:) Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899-1944, Т. I. Пастирські послання 1899-1914, упор. О. Гайова та Р. Тереховський, wyd. Artos, Lwiv 2007, s. 138.

²³ O. Budnyk, P. Mazur, *The Hierarchy of Values Among Young People from Schools in the Mountainous Regions (Comparative study on the example of Poland and Ukraine)*, (in:) *The New Educational Review*, 2017, Vol. 47, No 1, p. 53-65. DOI: 10.15804/ner.2017.47.1.04.

²⁴ Тамże, s. 130.

²⁵ Тамże.

²⁶ Митрополит Андрей Шептицький. *Вибране: 365 днів з Великим Митрополитом. Роздуми щодень*, вид. друге, wyd. Місіонер, Жовква 2014, s. 215.

spotykamy twierdzenie o tym, że prawdziwy uczony, naukowiec, który posługuje się metodologią nauki, studiuje teorie filozoficzne, nie może być człowiekiem religijnym. A właśnie to wielki metropolita z powodzeniem łączył w swojej osobowości, realizował w ciągu całego życia w działalności społecznej. Ponadto, w jego dziełach czytamy: *"Kościół również nie zabrania naukowych dyscyplin, w każdej dziedzinie nakazuje stosować własne zasady i metody. On uznaje za słuszną wolność nauki, a tylko napomina przed tym, aby "nauka" nie uznawała kłamstwa za prawdę, przyjmując jakieś konsekwencje, skierowane przeciwko Bożej nauce, i aby nie przekraczała swoich granic i nie mieszała się do tego, co należy do wiary"* (1935 r., Z listu pasterskiego Metropolity do duchowieństwa)²⁷.

Strategia działalności kulturalno-edukacyjnej A. Szeptyckiego polegała na tym, aby zjednoczyć społeczeństwo rozdarte przez sprzeczki oraz ideologie i stworzyć silny duchem naród. A jest to możliwe tylko dzięki ogromnej pracy oświeceniowej, popularyzacji wiedzy naukowej i religijnej, rozwoju gospodarki i rolnictwa w kraju. Do tego wprowadzono tak zwane kształcenie w miejscu zamieszkania: grupa profesorów i specjalistów z danej dziedziny przyjeżdżała na ukraińskie wsie do młodzieży i przeprowadzała tam odpowiednie szkolenia. Opowiadali o nowych osiągnięciach nauki, w szczególności w rolnictwie. W ten sposób edukacja mogła być dopasowana do pracy praktycznej.

Ciekawe, naszym zdaniem, są myśli A. Szeptyckiego dotyczące duchowości, nauki i edukacji. Na przykład, w artykule "Nasz program", metropolita podkreślał: *"Boimy się bezbożnej nauki, – całkiem przeciwnej nauce Chrystusa... Tych, którzy podkopują podstawy chrześcijańskiej rodziny, – nie uznają własności prywatnej, a religię uważają prywatną sprawą każdego człowieka w szczególności"*. W tym samym czasie dawał praktyczne wskazówki pasterzom: *"Tak więc, nie wspominając ludziom nic (o partyjną przynależność – uwaga aut.)... należy wzmacniać ich w dogmatach nauki Jezusa Chrystusa... Powinniśmy zwrócić swoją uwagę na organizację rodziny chrześcijańskiej. A w dziedzinie gospodarczej trzeba wykazać konieczność i praktyczność nauki Jezusa Chrystusa! Bogatych trzeba nakłaniać do miłości i miłosierdzia wobec uboższych, – a biedniejszych należy ostrzegać przed żądzą cudzego dobra"*²⁸.

Tak więc, poglądy metropolity Andrzeja Szeptyckiego na edukację sformułowane są w tradycji neotomizmu. Działacz religijny stał na pozycjach obiektywistycznej interpretacji wartości moralnych, traktował je jako dar Boży, a więc – jako wieczne. Był głęboko przekonany o konieczności kształtowania u dzieci i młodzieży cnót chrześcijańskich, patriotycznych uczuć, miłości do swojej Ojczyzny, począwszy od rodziny i szkoły.

Wnioski

Horyzonty wielkiego metropolity wychodziły daleko poza jego prowincję kościelną. Jego imię do tej pory jest dobrze znany w Rzymie, w Polsce, Belgii,

²⁷ Там же, s. 215-216.

²⁸ Шептицький А. *Наша програма* (w:) *Твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького*. Пастирські листи, Т. I, Торонто 1965, s. 25–26.

Holandii, niezwykle popularne w diasporze USA, Kanady, Argentyny i Brazylii²⁹. "Metropolita Ukraińców jest jedną z najbardziej reprezentatywnych i najbardziej widocznych osobowości tego narodu, który od wieków znajduje się pod jarzmem"³⁰. Miło, że 16 lipca 2015 papież Franciszek w czasie audiencji, udzielonej prefektowi Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych kard. Angelo Amato zatwierdził dekret o heroicznosci cnot Sługi Bożego Andrzeja Szeptyckiego³¹.

Andrzej Szeptycki potępiał totalitaryzm oraz ideologię antyreligijną, był prawdziwym mocarzem chrześcijańskiego ducha, człowiekiem wielkiej uczciwości. Jego działalność społeczno-polityczna, religijna i kulturalno-oświatowa była tak wykształtowana i profesjonalna, że weszła w historię nie tylko narodu ukraińskiego. Jego dzieła są świadectwem głębokiego talentu metropolity, co skłania historyków, pedagogów, teologów świata do dokładnego ich zbadania i analizy.

Dziś i Polacy, i Ukraińcy razem podziwiają ofiarę duchową braci Szeptyckich, która właśnie duchowo dojrzała do tego, aby przetłumaczyć zakończenie symeonowskiego zdania w ten sposób: "...i ku chwale ludu Twego, Polsko!" (por. Łk 2, 32). Przecież i Błogosławiony Męczennik Kościoła katolickiego Klemens (Kazimierz Maria) Szeptycki, i nieuznany, póki co, świętym metropolita Kościoła grekokatolickiego Andrzej Szeptycki, muszą być naszą wspólną dumą – dumą narodów ukraińskiego i polskiego. Wszystkie terminy typu "renegat" i "zdrajca", "kolaborant" czy "nacionalista" – wszystko to etykiety z epoki, która była agresywna i wroga obu naszym krajom. Nie warto przenosić to w XXI wiek, należy przemyśleć i doskonalić ich duchowy sens oraz wspólnie tworzyć europejską przyszłość³².

Bibliografia

Будник О. *Митрополит Андрей Шептицький про християнське виховання дітей і молоді*, (w:) Андрей Шептицький: наукові праці, ред. Д. Герцюк, П. Сікорський, wyd. SPOLOM, Lwów 2016, s. 68–78.

Budnyk O., Mazur P. *The Hierarchy of Values Among Young People from Schools in the Mountainous Regions (Comparative study on the example of Poland and Ukraine)*, [in:] *The New Educational Review*, 2017, Vol. 47, No 1, p. 53-65. DOI: 10.15804/tner.2017.47.1.04.

John-Paul Himka. *Metropolita Andrzej Szeptycki wobec zagadnienia reformy wyborczej 1905-1914*, (w:) *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, pod red. Andrzeja A. Zięby, Kraków 1994, s. 143-154.

²⁹ К. Королевський, *Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)*, пер. з фр. Я. Кравець, wyd. Свічадо, Львів 2014, s. 19; John-Paul Himka. *Metropolita Andrzej Szeptycki wobec zagadnienia reformy wyborczej 1905-1914*, (w:) *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, pod red. Andrzeja A. Zięby, Kraków 1994, s. 143-154.

³⁰ Тамże, s. 97.

³¹ Papież uznał heroicznosc cnot abpa Szeptyckiego, <http://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/aktualnosci-papieskie/art,3256,papiez-uznal-heroicznosc-cnot-abpa-szeptyckiego.html>

³² A. Stępnik A., O. Budnyk, T. Blyznyuk, P. Mazur, *Regional and multicultural education in Poland and Ukraine*, (in:) *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 2017, Vol. 4, No. 1, p. 87-96. DOI: 10.15330/jpnu.4.1.87-96.

Королевський К., *Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)*, пер. з фр. Я. Кравець, wyd. Свічадо, Львів 2014.

Митрополит Андрей Шептицький. *Вибране: 365 днів з Великим Митрополитом. Роздуми щодень*, вид. друге, wyd. Місіонер, Жовква 2014.

Stepnik A., Budnyk O., Blyznyuk T., Mazur P. *Regional and multicultural education in Poland and Ukraine*, (in:) *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 2017, Vol. 4, No. 1, p. 87-96. DOI: 10.15330/jpnu.4.1.87-96.

Софія з Фредрів Шептицька. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*, wyd. Культ.-мист. фонд ім. Андрея Шептицького, Lwiv 2001.

Стрыжовский Ю., *Украинское духовенство в Галиции*, [w:] *Украинская жизнь*, Moskwa 1913, No. 1, s. 81–91.

Szeptycki A., *Pisma wybrane*, wybór: Maria H. Szeptycka, o. Marek Skórka OSBM, wyd. Znak, Kraków 2000.

Тимчишин Б. М., *Митрополит Андрей Шептицький про роль сім'ї у державотворчому процесі*, [w:] *Наукові записки*, Серія “Історичне релігієзнавство”, Вип. 3, s. 243–253.

Чамарник В., *Соціально-економічна концепція Митрополита Андрея Шептицького*, матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю від часу введення на митрополичий престіл у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького, упор. І. Герета, wyd. Aston, Тернопіль 2002.

Шептицький А., *Канадійським русинам*, [w:], wyd. Печатня оо. Василян, Жовква 1911.

Шептицький А., *Найбільша Заповідь* (Станіславів–Львів: січень 17, 1901), (w:) *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899–1944*, Т. І. Пастирські послання 1899-1914, упор. О. Гайова та Р. Тереховський, wyd. Artos, Lwiv 2007, s. 138.

Шептицький А. *Наша програма* (w:) *Твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького*. Пастирські листи, Т. І, Торонто 1965.

Шептицький А., *Перше слово пастиря* (Станіславів: серпень 1, 1899), (w:) *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899-1944*, Т. І. Пастирські послання 1899-1914, упор. О. Гайова та Р. Тереховський, wyd. Artos, Lwiv 2007.

Шептицький А., *Побажання, поміщені у «Львівських Вістях»* (Львів, 21 квітня 1943), (w:) *Письма-послання митрополита Андрея*

Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації, wyd. Голос Спасителя, Йорктон 1969.

Шептицький А., *Про четверту Божу Заповідь* (31 жовтня 1941), (w:) Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940–1944 рр., упор. А. Баб'як, wyd. Місіонер, Lwiv 2000.

Як будувати рідну хату? [w:] *Послання до духовенства* (3 декретів Архієпископського Собору 1942 р.).

Strony internetowe

Papież uznał heroiczną cnotę abpa Szeptyckiego,
<http://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/aktualnosci-papieskie/art.3256.papiez-uznal-heroicznosc-cnot-abpa-szeptyckiego.html>

Видатні імена українського народу. Митрополит Андрій Шептицький, [w:] Митрополит Андрей Шептицький і українська молодь,
<http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=649>

Słowa kluczowe:

Andrzej Szeptycki, nauka, edukacja, duszpasterstwo, wychowanie chrześcijańskie, wartości duchowe, dobroczynność.

Streszczenie

W artykule znajduje odzwierciedlenie różnokierunkowość społeczno-politycznej, religijnej i kulturalno-edukacyjnej działalności jednej z największych postaci Kościoła Katolickiego w pierwszej połowie XX wieku – metropolity Andrzeja Szeptyckiego, w szczególności poglądy na duchowe wychowanie dzieci i młodzieży; kształtowanie patriotyzmu; angażowanie ich do nauki i sztuki. Autor uważa, że duchowa i moralna misja metropolity A. Szeptyckiego – rozprzestrzenianie Ewangelii i poświęcenie nauce Kościoła Katolickiego, dobroczynność i mecenat, apostołat i działalność misyjna wśród ludności prawosławnej, duszpasterstwo i kaznodziejstwo.

METROPOLITAN ANDREY SHEPTYTSKY ON THE UNITY OF CULTURE, ART AND SCIENCE

Key words:

Andrey Sheptytsky, science, education, pastoral care, Christian upbringing, patriotism, spiritual values, Catholicism, charity.

Summary

The article highlights the versatility of one of the most prominent figures of the Greek Catholic Church Andrey Sheptytsky, the Metropolitan Archbishop of the first

half of the twentieth century: his views on the Christian family and the spiritual upbringing of children and youth; formation of patriotism; involving them in science and art. The author considers the spiritual and moral mission of Metropolitan Andrey Sheptytsky to be the spreading of the Gospel and devotion to the ideas of the Catholic Church, as well as charity and philanthropy.

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ ПРО ЄДНІСТЬ КУЛЬТУРИ, МИСТЕЦТВА І НАУКИ

Ключові слова:

Андрей Шептицький, наука, освіта, пастирство, християнське виховання, патріотизм, духовні цінності, католицизм, благодичність.

Анотація

У статті висвітлено багатогранність однієї з найвидатніших постатей Католицької Церкви першої половини ХХ століття митрополита Андрея Шептицького: погляди на християнську родину та духовне виховання дітей і молоді; формування патріотизму; залучення їх до науки і мистецтва. Автор вважає, що духовна та моральна місія митрополита Андрея Шептицького – поширення Євангелії та відданість науці Католицької церкви, а також добродичність і меценатство.

Лариса СЛИВКА¹

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛЬСЬКОГО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО РУХУ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Після поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795) між Габсбурзькою монархією, Королівством Пруссія і Російською імперією країна втратила державну незалежність, відтак, поляки позбулися державної підтримки у різних сферах суспільного життя. У нових реаліях польське суспільство неухильно дбало про захист свого народу від чужоземного впливу, збереження власної культурної ідентичності і зміни підходів до освіти та виховання як основи відродження Польщі. Неабияка місія у реалізації цих завдань покладалася на громадський рух. Його здоров'яорієнтований вектор вирізнявся у кожній «окупаційній зоні» своїми особливостями, оригінальними формами реалізації та непересічними постатями.

Висвітлення локальної «історії» польського здоров'язбережувального руху, який розгортався на «підросійських» теренах, варто розпочати з діяльності заснованої 1805 року на тернопільщині Вищої Волинської Гімназії у Кременці, пізніше (1819) переіменованої у Кременецький Ліцей (пол. *Liceum Krzemienieckie*; 1805–1831; 1922–1939). З-поміж прогресивних нововведень закладу – впровадження фізичного виховання і гігієнічної освіти як невід'ємних компонентів навчально-виховного процесу. Вперше у Польщі у штатний розпис освітнього закладу було введено посади вчителя гімнастики і шкільного лікаря². Найбільш відомим серед тих, хто проводив у Ліцеї публічні лекції гігієнічної тематики, був лікар, професор Варшавського університету (з 1829 року) Кароль Качковський (пол. *Karol Maciej Kaczkowski*; 1797–1867). 1827 року вчений зібрав свої виклади в окрему книгу³.

Тонус польській науці на литовських землях, більшість з яких Росія анексувала у Польщі після третього (1795) поділу, забезпечувався у Вільнюсі, за яким впродовж кількох десятиліть зберігався статус центру громадсько-політичного, культурного і наукового життя земель колишнього Великого

¹ Лариса СЛИВКА, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна.

² G. Doliński, *Jak u nas chowano dzieci? Zarys dziejów pedagogiki polskiej / Z przedmową Juliana Ochorowicza*, Drukarnia Granowskiego i Sikorskiego, Warszawa 1899. (Biblioteka dzieł wybranych. nr. 103), s. 114.

³ K. Kaczkowski, *Lekcje higieny czyli Nauki zachowania zdrowia, wykładane publicznie od roku 1823 w Liceum Wolyńskiem*, Drukarnia N. Glücksberga, Warszawa 1827. 2 t.

князівства Литовського. Зіркою „першої величини та блиску” на небі польського наукового письменництва, промотором гігієни та дієтики, реформатором фізичного виховання у Польщі називають лікаря-практика, біолога, філософа-педагога, публіциста-сатирика Єнджея Сьнядецького (пол. *Jędrzej Śniadecki*; 1768–1838). Вчений увійшов в історію педагогіки як автор наукового підходу до управління фізичним та психічним розвитком людини, зумівши об’єднати знання з медицини із потребами виховання⁴. Надрукована 1805 року у трьох випусках «Вільнюського Щоденника» розвідка Є. Сьнядецького «Примітки щодо фізичного виховання дітей»⁵ (в пізніших виданнях – «Про фізичне виховання дітей»⁶) стала однією з перших польських праць з теорії фізичного виховання. У її зміст науковець вклав плоди широких знань, великого досвіду і роздумів про польську націю, для якої писав і яку бажав просвітити. Апелюючи до „мудрих” стародавніх народів, правляча еліта яких значну частину державних законів присвячувала проблемі виховання дітей та молоді, Є. Сьнядецький озвучував потребу створення національної (польської) системи фізичного виховання, яка б формувала особистостей, здатних боротися за незалежну державу і розбудувати її.

У зв’язку із поступовою уніфікацією в «підросійській» зоні адміністративно-територіальних систем і посиленням абсолютистської влади Російської імперії, було скасовано польську конституцію, унеможливлено встановлення ліберальних традицій та інститутів, введено цензуру, заборонено польську мову в офіційному вжитку і в освіті. Та все ж, всупереч такій невтішній ситуації, польське суспільство плекало постатей, які брали лідерство з думками про наступні покоління і пропонували шляхи та механізми розв’язання проблем, пов’язаних із мовними, освітніми, культурними та науковими свободами.

Одним з тих, хто забезпечував практичний і теоретичний тонус польському здоров’язбережувальному руху, був лікар, гігієніст, суспільний діяч і публіцист Густав Доліньський (пол. *Gustaw Józef Stanisław Doliński*; 1846–1906). Восени 1873 року він оселився у Любліні⁷, де понад 25 років займався приватною лікарською (педіатричною і генікологічною) практикою та здійснював безкоштовне лікування хворих дітей в амбулаторії при шпиталю Святого Вінцента (пол. *Szpital Św. Wincentego*). Особливо натхненною і завзятою щодо пропаганди ідеології фізичного виховання та гігієни як необхідних засобів плекання здоров’я зростаючої особистості є розвідка «Як у нас виховують дітей? Нарис історії польської педагогіки»⁸ (1899). Однією з неодмінних умов „самопосилення” польської нації

⁴ Р. В. Гах, *Внесок польських педагогів у розвиток фізичного виховання (друга половина XIX – початок XX ст.)*. “Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова”. 2011. Вип. 13. С. 98–100.

⁵ J. Śniadecki, *Uwagi o fizycznym wychowaniu dzieci*. “Dziennik Wileński”. 1805. nr 5-7.

⁶ J. Śniadecki, *O fizycznym wychowaniu dzieci*. Warszawa: Nakładem Augusta E. Glücksberga; Drukarnia M. Frydlendera we Wrocławiu, 1840.

⁷ Люблін опинився у складі Росії після четвертого (1815) поділу польських земель.

⁸ G. Doliński, *Jak u nas chowano dzieci? Zarys dziejów pedagogiki polskiej / Z przedmową Juliana Ochorowicza*, Drukarnia Granowskiego i Sikorskiego, Warszawa 1899. (Biblioteka dzieł wyborowych. nr. 103).

і перемоги в національно-визвольних змаганнях Ґ. Доліньський вважав піднесення здоров'я дітей та молоді. Увиразнюючи актуальність цього тренду в умовах чужоземного пригноблення, вчений зазначав, що західна цивілізація ніколи не була особливо приязна до Польщі – „не йшла до неї з оливковим гіллям” – , натомість у важкій боротьбі за незалежність польське суспільство завжди „гартувало свої сили без жодної хвилини відпочинку”. Домінуючим лейтмотивом праці стали спонування читача до вивчення польського досвіду мистецтва виховання, заклики використовувати цей досвід у шкільній практиці і сподівання, що видання стане у нагоді усім тим, кому не байдуже майбутнє Польщі⁹. Не будемо докладно зупинятися на висвітленні усієї репрезентованої автором інформації про значення фізичного виховання для здоров'я, обмежимося кількома прикладами. Рефлексуючи про доцільні засоби здоров'язбережувального виховання, Ґ. Доліньський порівнює молодих людей із «квітами життя» і зауважує, що квітам необхідне повітря, світло і сонце, підкреслює, що привілеями молодості є щирий сміх, радість та невинні забави. Відтак, називає „крадіями” дитячого здоров'я і життя тих дорослих, які, дбаючи лише про навчальні досягнення дітей, обмежують тривалість часу для їхніх забав. Додає, що слова про становище у суспільстві, кар'єру, статки, гори золота і т.ін., які часто звучать з уст вихователів, батьків чи опікунів, нічого не вартують, якщо для здобуття цих речей втрачається здоров'я, що надмірна інтелектуальна праця, в якій немає місця для „широкого, срібного” дитячого сміху, руйнує розум та тіло дитини, вичерпує її енергію, запал і свіжі сили, залишаючи „в'яле тіло”, „серце без вогню”, „застиглу душу”, хворі відчуття, зіпсуті нерви, апатію і несмак до життя. Резюмуючи, Ґ. Доліньський є однозначним у висновках про те, що цивілізація, яка хоче називатися здоровою, повинна дбати про природовідповідне і орієнтоване на здоров'я зростаючої особистості виховання¹⁰.

З огляду на те, що російські владні структури не надто переймалися проблемами охорони здоров'я польського населення, не докладали жодних зусиль щодо просування серед нього ідей здорового способу життя, що загальноосвітні школи, з причини незадовільних санітарно-гігієнічних умов і відсутності здоров'яорієнтованого контенту у навчальних програмах, не могли стати першорядними осередками збереження, зміцнення і формування здоров'я дітей та молоді, дуже важливо було знайти альтернативні форми і засоби для реалізації здоров'язбережувальної діяльності.

1882 року Станіслав Маркевіч (пол. *Stanisław Nikodem Markiewicz*; 1839–1911) – «лікар Варшави» (саме так називали його мешканці міста) і громадський діяч¹¹ – розробив програму діяльності Товариства Літніх Колоній (пол. *Towarzystwo Kolonii Letnich dla Ubogiej i Słabowitej Działwy m. Warszawy*), яке повинно було стати «опікуном» літнього відпочинку дітей

⁹ G. Doliński, s. 8, 17, 21.

¹⁰ G. Doliński, s. 13–19.

¹¹ Ст. Маркевіч – піонер у багатьох галузях практичної гігієни, активний організатор санітарно-епідемічних станцій, дешевих чи безкоштовних публічних бань, будівництва «дешевого житла» для робітників, тричі очільник Варшавського Лікарського Товариства, ініціатор потреби створення гігієнічного товариства, ін.

з незаможних родин і з ослабленим здоров'ям. Цього ж року створено Комітет Літніх Колоній (пол. *Komitet Kolonii Letnich*), силами якого було організовано перші відпочинкові табори для дітей у віці від 8 до 13 років. Також Ст. Маркевіч був першим, хто у Польському Королівстві розпочав дослідження, пов'язані із шкільною гігієною, створив схеми лікарських оглядів для учнів початкових шкіл.

Важливим кроком до появи інституції, яка взяла б на себе місію координатора розмаїтих «зусиль» польського суспільства у ділянці здоров'язбережувальної праці, мало стати фахове періодичне видання. Цей задум тривало плекав лікар, суспільний діяч і палкий популяризатор гігієнічних знань Юзеф Поляк (пол. *Józef Polak*; 1857–1928). Можна уявити собі, на скільки глибоко вчений переймався проблемою гігієнічного невігластва мешканців краю і яким сильним було його бажання розгорнути широкий гігієнічний рух, що під час однієї з вечірніх піших прогулянок, він наважився підійти до перехожого, з яким не був знайомий особисто, але знав, що слово і думка цієї людини є авторитетними у суспільстві, та промовити: „Нехай пан напише, що треба у нас створити гігієнічний часопис. Тому що у нас і не живуть згідно засад гігієни, і загалом про неї ніхто не піклується”. Особою, до якої звернувся Ю. Поляк, був відомий письменник, новеліст, публіцист і журналіст Олександр Гловацький, більш відомий широкому загалу як Болеслав Прус (пол. *Bolesław Prus*; *Aleksander Głowacki*; 1847–1912). У результаті випадкової зустрічі арсенал статей і фейлетонів літератора наситився проблематикою, дотичною особистій, громадській та комунальній гігієні, сам Б. Прус перманентно став фінансово підтримувати пов'язані із промоцією здоров'я проекти і реалізовувати відповідну діяльність у низці товариств, що, своєю чергою прискорило появу варшавського часопису «Здоров'я» (пол. «*Zdrowie*»; 1885–1914). Перший номер періодика з'явився в листопаді 1885 року. Значення здоров'яорієнтованого просвітництва, яке пропагував журнал, увиразнено, до прикладу, в одному з дописів, а саме: „З бруду одиниць виникає бруд суспільний, із захворювань одиниць виникають епідемії. Недостатньо мати власну лазню, треба думати про купелі для бідних; недостатньо мати здорове помешкання, необхідно дбати про будівництво здорових помешкань для бідних; недостатньо розуміти значення гігієни і вміти зберігати власне здоров'я, необхідно вчити цьому інших”¹².

На одному з засідань редакційної ради журналу було прийнято рішення про організацію гігієнічної виставки. Завдяки волі і великому бажанню тих, хто прагнув втілити цей проект у життя, I Варшавська гігієнічна виставка відбулася 1887 року, і відбулася вона масштабно та успішно. Особливою популярністю користувалася «виховна» частина експозиції, в якій презентувалися зокрема кімната для занять у дитячих садочках Фребеля (пол. *ogródki Freblowskie*), початкова школа із моделями класної кімнати і спортивної зали, демонстраційні таблиці для навчання основ гігієни, ін.¹³.

¹² цитовано за: М. Januszek-Surdacka, *Towarzystwo Higieny Praktycznej im. B. Prusa*. URL: <http://www.muzeumzamoyskich.pl/towarzystwo-higieny-praktycznej-im-b-prusa>

¹³ Katalog I Wystawy Higienicznej w Warszawie w 1887 r. Warszawa, 1887.

Виховна локація стала родзинкою і на II-й Гігієнічній виставці, яку було організовано 1896 року також у Варшаві¹⁴.

Багаторічна кропітка праця Ю. Поляка і його однодумців увінчалася організацією і легалізацією 1898 року Варшавського Гігієнічного Товариства (далі – ВГТ) (пол. *Warszawskie Towarzystwo Higieniczne*). Відкриття у його структурі відділів – гігієни міст, гігієни лікарень, промислової гігієни, протиалкогольної гігієни, протитуберкульозної гігієни, виховної гігієни – сприяло тому, що товариство взяло під свою «опіку» розпорошені і фрагментарні гігієнічні ініціативи у цілому краї¹⁵. Одним із реалізованих ВГТ проєктів став відкритий 1903 року у Варшаві Інститут Дитячої Гігієни (далі – ІДГ), іменований на честь його мецената барона Леона Ленвала (пол. *Instytut Higieny Dziecięcej im. barona Leona de Lenwala*). Заклад був однією з модерних виховно-гігієнічних локацій Європи, де цілеспрямовано займалися охороною і пропагандою здоров'я дітей: у приміщенні інституту функціонували водний відділ, перукарні, кабінет щеплення віспи, стоматологічна поліклініка, окремі зали для масажу та гімнастики і, так звані, «порадні» для здорових та хворих дітей. Практикували тут безкоштовне роздавання ліків, гігієнічних засобів і білизни. Особливо успішною була піонерська акція «Крапля молока», організована 1904 року: за прикладом ІДГ, безкоштовне роздавання молока дітям з найбідніших родин почали проводити в усіх куточках Польщі¹⁶.

Учасниками ВГТ перманентно генерувалися ідеї і щодо створення у Варшаві спеціальних майданчиків для пропагування фізичного розвитку дітей та молоді. Клич про потребу створення відпочинково-релаксаційних осередків пролунав у травні 1899 року на засіданні ВГТ з уст інженера Тадеуша Баліцького (пол. *Tadeusz Balicki*; 1858–1921). В червні цього ж року задум отримав матеріальне підтримання від промисловця і банкіра Вільгельма Рая (нім. *Wilhelm Ellis Rau*; 1825–1899) та його спадкоємців, а у серпні місто уже мало два дитячих забавових майданчика на території існуючих парків, які отримали назву «Сади імені В.Е. Рая» (пол. «*Ogrody im. W. E. Raua*»)¹⁷. Впродовж першого року діяльності до участі в них було зголошено 3074 дитини¹⁸. Через певні формальні перешкоди розвиток проєкту було призупинено на два роки, але цей час члени ВГТ використали для детального ознайомлення з подібними нововведеннями у самій Польщі та за її межами – у Німеччині, Франції, Швейцарії, Швеції. Найбільший досвід було отримано

¹⁴ K. Dragański, *II Wystawa Higieniczna w Warszawie w 1896 r. (110 rocznica)*. “Problemy Higieny i Epidemiologii”. 2006. nr. 87(4). s. 248.

¹⁵ M. Florek-Luszczki, *Higienizacja polskiej wsi jako ruch socjomedyczny*. Rozprawa habilitacyjna. Lublin, 2015. s. 5.

¹⁶ M. Demel, *Nauczyciel zdrowia: życie i dzieło doktora Stanisława Kopczyńskiego. 1873 – 1933 – 1973*, Warszawa 1972. s. 72–73.

¹⁷ R. Gawkowski, *Futbol dawnej Warszawy*, Muzeum Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013. s. 11.

¹⁸ L. Slyvka L., *The problem of healthkeeping of children and youth in Polish educational thought at the XV – beginning of XX century*. “Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University” (<http://jpnpu.pu.if.ua>). 2016. No. 2-3. Vol. 3. p. 70.

після відвідин йорданівського парку у Кракові¹⁹. Відтак, кількість таких локацій у Варшаві почала збільшуватися з року в рік: 1901 року було офіційно відкрито ще три майданчика, а в 1914 році їх число зросло до 15²⁰. В «садах» щоденно вправлялося до 2000 молодих людей, більшість з яких походила з незаможних родин²¹.

Основну місію щодо формування теоретичних основ і практичного втілення власне просвітницько-оздоровчих та виховних заходів Товариства взяли на себе члени Секції Виховної Гігієни. У її лавах працювали відомі освітяни Станіслав Карпович (пол. *Stanisław Karpowicz*; 1864–1921), Хелена Радліньська (пол. *Helena Radlińska*; 1879–1954), Стефанія Семполовська (пол. *Stefania Sempołowska*; 1869–1944), Войцех Гурський (пол. *Wojciech Górski*), Анелія Шищувна (пол. *Anelia Szyćówna*; 1869–1921), лікарі Януш Корчак (пол. *Janusz Korczak (Henryk Goldszmit)*; 1878–1942), Станіслав Копчинський (пол. *Stanisław Kopczyński*; 1873–1933), ін. Члени Секції докладали зусилля до розширення мережі нових будинків для шкіл, здійснювали лікарський нагляд за освітніми закладами, дбали про те, щоб навчально-виховний процес відбувався в них згідно санітарних вимог, організовували публічні лекції гігієнічної тематики, видавали підручники з гігієни, ініціювали гігієнічно-просвітницькі акції, ін.²² На переломі XIX – XX ст. діяльність Секції Виховної Гігієни щодо питань шкільної гігієни розвивалася у двох напрямках. Перший стосувався державних шкіл і потребував надзвичайної енергії реалізаторів та багато часу, оскільки налагодити ефективний діалог із владними структурами було дуже важко. Тому ініціативи, пов'язані із урядовими школами, обмежувалися лише покращенням у цих закладах гігієнічної ситуації. Другий напрям спрямовувався на приватні школи і був більш «плідним» – в цих освітніх інституціях, завдяки спільним зусиллям лікарів та педагогів, вдалося запровадити посади шкільних лікарів і включити до навчальних програм уроки гігієни²³.

Особливої уваги щодо проблеми промоції шкільної гігієни у Польщі заслуговує творчий доробок Ст. Копчинського, методика роботи якого у якості шкільного лікаря була визнана більшістю членів ВГТ взірцевою та гідною наслідування. Феномен «шкільна гігієна» вчений розглядав значно ширше, ніж суто лікарсько-гігієнічна опіка учнів в школі і контроль за

¹⁹ J. Torowska, *Park im. dra Henryka Jordana w Krakowie*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2006. s. 9.

²⁰ R. Gawkowski, s. 11.

²¹ J. Muklanowicz, *Powstanie i stopniowy rozwój Ogrodów im. W. E. Rau'a w Warszawie: szkic historyczny* Warszawa, 1907.

²² Л. Сливка., *Культурно-просвітницька та науково-педагогічна діяльність громадських інституцій Польщі у контексті здоров'язбережувального виховання дітей та молоді*. “Вісник Львівського університету. Серія Педагогічна”. Випуск 31. 2016. с. 163–172; Л. Сливка., *Концепція здоров'язбережувального виховання Станіслава Копчинського*. (w:) *Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика», присвяченої 160-річчю від дня народження С. Русової (25 лютого 2016 р., м. Івано-Франківськ, Україна) / за заг. ред. Т.К. Завгородньої*. Івано-Франківськ, 2016. с. 82–88.

²³ M. Demel, s. 59–60.

санітарним станом шкільних приміщень, науковець намагався наситити структуру шкільної гігієни виховним складником – піднести учня до ролі свідомо співпрацюючого суб'єкта у розв'язанні проблеми власного здоров'язбереження.

Ст. Копчинський належав до тієї когорти гігієністів, які схилилися до так званої «позитивної» програми шкільної гігієни. На протигагу гігієністам-«негативістам», які усю провину за проблеми поганого здоров'я учнів покладали на школу, вважали її першопричиною, до прикладу, короткозорості, викривлення хребта, нервовості в учнів, і відводили шкільній гігієні виключно роль «критика» школи, гасло «позитивістів» звучало так: „Краще погана школа, ніж жодної”. Як медик, Ст. Копчинський розумів, що негаразди із здоров'ям учнів можуть бути спровоковані різноманітними чинниками, які часто-густо не пов'язані зі шкільними умовами, тому посаду шкільного лікаря трактував не у сенсі – «суддя» школи, а у сенсі – «просвітитель», «координатор» і «вчитель» здоров'я. Проект моделі шкільної гігієни вчений окреслив у праці «Становище і завдання шкільного лікаря», яку розмістив 1900 року у часописі «Педагогічний Огляд»²⁴ (пол. «*Przegląd Pedagogiczny*»). На тлі представлення історичних аспектів розвитку гігієни на польських землях і внеску попередників у розгортання теорії та практики гігієнічної опіки, автор озвучив власне бачення сутності шкільної гігієни. Інтегруючи парадигми, пропаговані європейськими вченими, Ст. Копчинський визначив низку вимірів шкільної гігієни, а саме: гігієну середовища (будинку і устаткування), гігієну навчання і виховання (створення сприятливого здоров'ю освітнього середовища) та індивідуальну гігієну, плекання якої здійснюється засобами фізичного і гігієнічного виховання. Вихідні позиції вченого щодо організації шкільної гігієни і ролі у ній шкільного лікаря можна виразити такими тезами: у кожній школі повинен бути свій лікар, який має медичну кваліфікацію і бажає працювати у цій сфері; статус шкільного лікаря повинен бути окреслений законодавчо; коло обов'язків шкільного лікаря охоплює санітарну ревізію і контроль шкільних приміщень та території, піклування про чистоту, здоров'я і розвиток учнів, контроль за гігієною навчання та виховання; лікування не належить до функцій шкільного лікаря; шкільний лікар є повноправним членом педагогічної ради і бере участь у її засіданнях; головною умовою налагодження ефективних стосунків шкільного лікаря із учительством у питаннях, дотичних збереженню, зміцненню і формуванню здоров'я учнів, є відповідна підготовка педагогів у закладах професійної освіти²⁵.

„Майстернеу” і „полігоном” практичного втілення накреслених Ст. Копчинським дороговказів стала семикласна Торгівельна Школа (пол. *Szkola Handlowa*), заснована 1900 року варшавським Купецьким Згромадженням (пол. *Zgromadzenie Kupców*). Перед спорудженням нового приміщення для установи, з метою ознайомлення із гігієнічними аспектами

²⁴ У часописі «Педагогічний Огляд» Ст. Копчинський вів розділ, присвячений проблемам шкільної гігієни.

²⁵ M. Demel, s. 34–42.

проектування і будівництва шкіл, Ст. Копчинського відрядили за кордон, де він зробив низку фахових спостережень. Згідно інтенцій гігієніста, в архітектурному проєкті будинку і прибудинкових територій для Торгівельної Школи були передбачені великі і світлі приміщення для проведення занять, широкі коридори, сучасні майстерні, дві гімнастичні зали, душові кабінки, їдальні, кабінет лікаря, сад, великий внутрішній дворик, ін.²⁶ У цьому освітньому закладі Ст. Копчинський дебютував як шкільний лікар. Щоденно, впродовж 2–3 годин, здійснював санітарну люстрацію середовища і освітньо-виховного процесу, потім реалізовував медичні огляди учнів – проводив ортопедичні (пов’язані із плоскостопістю і викривленням хребта), офтальмологічні (спрямовані на виявлення захворювань очей) і ларингологічні (дотичні вадам мовлення) дослідження²⁷. Прикметно, що науковець постійно озвучував потребу «наповнення» лікарських оглядів виховними порадами та напучуваннями²⁸. Методичні коментарі Ст. Копчинського щодо гігієнічного просвітництва школярів під час медичних обстежень уміщено у статті вченого «Гігієнічно-виховне значення лікарських оглядів»²⁹ (1910). Науковець радив пробувати входити з учнями «у ближчий контакт» – проводити принагідні бесіди, заохочувати вихованців до правильного стилю життя, відчувати від небажаної для здоров’я поведінки. Гігієніст ділився досвідом вимірювання ваги, зросту і ємності легень здобувачів освіти, під час якого учні „живо” співпрацювали у динамометричних (вимірювання сили рук) і спірометричних (вимірювання ємності легень) пробах, намагалися прийняти правильну поставу, а згодом – зацікавлено вивчали свою „історію” у картках здоров’я.

Крім принагідного спілкування з учнями, багато часу Ст. Копчинський відводив плановим виховним заходам із вихованцями школи, їхніми батьками і вчителями щодо профілактики шкідливих звичок, потреби розвитку тіла фізичними вправами, правильного розподілу часу між працею і відпочинком, раціонального харчування, особистої гігієни³⁰. Під час приватних бесід він намагався розв’язати також „великі проблеми малих людей”, пов’язані із надвагою, підвищеною пітливістю, лупою, прищами³¹.

Серцевиною педагогічної діяльності гігієніста стало систематичне формування здоров’язбережувальної компетентності школярів на уроках гігієни, яку викладав у Торгівельній Школі впродовж 1907–1912 рр. На ці уроки Ст. Копчинський покладав великі надії, сподівався, що, засвоївши знання у сфері гігієни, учні дотримуватимуться здорового способу життя і,

²⁶ St. Kopczyński, *Urządzenia higieniczne we wzorowych szkołach w Szwajcarii i w Niemczech. Sprawozdanie naukowe z wycieczki za granicę lekarza szkoły dr S.K.*, (w:) *Warszawska 7-Klasowa Szkoła Handlowa. Sprawozdania za pierwsze dwa lata jej działalności*. Warszawa. 1903. S. 259–273.

²⁷ M. Demel, s. 50.

²⁸ St. Kopczyński, *Higiena i szkoła (podług odczytu publicznego, wygłoszonego w dniu 7 kwietnia 1905 r. i w Warszawie w dniu 9 maja 1905 w Łodzi)*. Warszawa, 1905, s. 79–81.

²⁹ St. Kopczyński, *Znaczenie higieniczno-wychowawcze periodycznych ogłędzin lekarskich młodzieży szkolnej*. „Zdrowie”. 1910, s. 600–607.

³⁰ St. Kopczyński, *Stan zdrowia uczniów Warszawskiej 7-klasowej Szkoły Handlowej w świetle cyfr*. „Zdrowie”. 1901, s. 350, 443.

³¹ M. Demel, s. 51–53.

таким чином, стануть прикладом для наслідування вдома, у родинному колі, відтак – у суспільстві³².

Оскільки наприкінці XIX – на початку XX століття поляки не мали можливостей тотального впливу на навчально-виховний процес в державних школах, то предметом уваги Ст. Копчинського стала проблема потреби залучення інших суспільних структур до гігієнічного просвітництва. Роль громадського руху в здоров'язбережувальній освіті увиразнена зокрема у виданій 1902 року праці вченого «Участь деяких громадських інституцій у справі гігієнічного виховання»³³. В ній охарактеризовано стартові можливості деяких товариств щодо просвітницької діяльності, запропоновано орієнтири і намічено контури співпраці соціальних інститутів щодо формування здорового способу життя дітей та дорослих. Визначаючи нагальну потребу гігієнічного виховання суспільства і зазначаючи, що дотримання гігієнічних засад не потребує великих фінансових витрат, вчений наголошував, що середовище прямого чи опосередкованого виховного впливу не обмежується виключно медичними закладами, воно сягає, до прикладу, магазинів, лазень, літніх відпочинкових таборів, дошкільних закладів тощо, оскільки ці осередки є потенційно придатними майданчиками для проведення публічних лекцій і розповсюдження відповідної літератури. Завдяки такому підходу, на думку Ст. Копчинського, можна отримати „карту стратегічних пунктів” великої гігієнічної кампанії, в якій кожна соціальна структура, виконуючи свою основну функцію, може і повинна позитивно впливати на особистість у сенсі здоров'я³⁴.

Очевидно, що гігієнічно-пропагандистська і організаційна робота, яку Ст. Копчинський проводив у школі і у позашкільлі, потребувала наукового підґрунтя та підтримки однодумців. Відповідну атмосферу і потрібні контакти гігієніст знаходив у «гроні» діячів ВГТ³⁵. Але більш широкі і вільні можливості для реалізації освітньо-виховного вектора здоров'язбережувальної діяльності з'явилися після революційних подій 1905 року, коли, на основі нових правил про спілки й асоціації від 1906 року, було легалізовано громадську самоорганізацію поляків. Вихід «з підпілля» освітньої інституції «Польська Шкільна Матір» (далі – ПШМ) (пол. *Polska Macierz Szkolna*; 1905–1907; 1916–1939) прискорив кампанію з подолання анальфебетизму: в містах і містечках Польщі повстали різноманітні освітні курси, народні університети, бібліотеки, читальні, ін.³⁶ ПШМ трансформувала роль шкільної гігієни – із «суфлера» вона перетворилася на «режисера»³⁷.

³² 25-lecie Szkoły 7-klasowej Handlowej i 3-klasowej Kupieckiej Zgromadzenia Kupców m. st. Warszawy. Warszawa, 1925, s. 73.

³³ St. Kopczyński, *Udział niektórych instytucji publicznych w sprawie wychowania higienicznego*. „Czasopismo Lekarskie”. 1902. nr. 7, s. 68–74.

³⁴ M. Demel, s. 64–65.

³⁵ Ibidem, s. 56.

³⁶ H. Ceysingerówna, *Liga Narodowa i Związek Unarodowienia Szkół w walce o szkołę polską*. (w:) *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917: opracowania, wspomnienia, dokumenty* / Pod. red. Bogdana Nawroczyńskiego, tom II. Warszawa, 1934, s. 63; J. Stempler, *Polska Macierz Szkolna. Nasza walka o szkołę polską* / Pod. red. Bogdana Nawroczyńskiego, tom II. Warszawa, 1934, s. 170.

³⁷ цитовано за: M. Demel, s. 65.

У варшавському відділі цієї організації Ст. Копчинський очолив Гігієнічно-Технічну Секцію, члени якої контролювали умови праці «материнських» закладів. Гігієніст прагнув забезпечити усі установи ПШМ особистісно-персоніфікованою елементарною лікарсько-гігієнічною опікою. В значній мірі ці плани вдалося реалізувати власне у Варшаві, оскільки велика частина лікарів, які працювали у місті, належала до ПШМ або співпрацювала із нею. В межах своїх компетенцій, Ст. Кочинському вдалося розробити статут праці шкільного лікаря, видати низку таблиць гігієнічної тематики, порад для дітей і батьків, публікацій, дотичних фізичному і антиалкогольному вихованню³⁸. Безсумнівною заслугою «Польської Шкільної Матері» у поширенні ідей здоров'я через освіту було наповнення відповідним контентом навчальних програм: притримуючись традицій КНО, здоров'язбережувальна інформація була вкомпонована у цикл звичаєво-суспільних бесід для усіх класів, а також – у науку «Про речі і природу»³⁹ (пол. «*O rzeczach i przyrodę*»), яка забезпечувала систематичне формування в учнів знань про людину разом із засадами охорони її здоров'я⁴⁰.

Після заборони діяльності ПШМ, в 1908 році Ст. Копчинський очолив «Коло Шкільних Лікарів» (пол. «*Kolo Lekarzy Szkolnych*»), яке 1907 року утворилося в межах Товариства Польських Лікарів (пол. *Stowarzyszenie Lekarzy Polskich*). Предметом зацікавлень «Кола» стали польські приватні школи, які підпорядковувалися ПШМ до її закриття⁴¹. Коли, у зв'язку із столипінською реформою і під приводом актів щодо польської мови, «Коло Шкільних Лікарів» було ліквідовано (1910), Ст. Копчинський приклав багато зусиль, щоб виокремити «шкільну проблематику» у ВГТ: 1912 року у межах Секції Виховної Гігієни було засновано так звану «Постійну Делегацію Шкільних Лікарів» (пол. «*Stala Delegacja Lekarzy Szkolnych*»), яка, по суті, продовжила справу «Кола». Діяльність «Делегації» вчений тісно пов'язав із Інститутом Дитячої Гігієни, взяв на себе патронаж саме дидактично-виховної роботи у цьому закладі: в стінах ІДГ практикували навчання маленьких пацієнтів основ гігієни, призвичаювали їх до чистоти, демонструючи відповідні елементи особистого догляду, під пильним оком інструкторок матері навчалися прати, штопати, прасувати одяг, доглядати за власними дітьми, обробляти і перев'язувати рани, ін. В Інституті розповсюджували брошури та ультючки-порадники⁴².

«Реальні плоди» праця Ст. Копчинського у ділянці шкільної гігієни почала приносити після виходу росіян із Варшави, коли 1915 року було створено Відділ Освіти (пол. *Wydział Oświecenia*), а у ньому – секції фізичного виховання і шкільної гігієни. Фронт діяльності секції шкільної гігієни, яку очолив Ст. Копчинський, охопив забезпечення загальноосвітніх, професійних,

³⁸ M. Demel, s. 67–69.

³⁹ Навчальну дисципліну «Про речі і природу» у школах ПМШ вивчали з 3-го по 6-ий класи.

⁴⁰ S. Rottermund, *Higiena jako przedmiot wykładu w szkołach średnich i ludowych*. “Zdrowie”. 1907, s. 35–47.

⁴¹ W. Lisowski, *Stanisław Kopczyński (1873-1933). Twórca higieny szkolnej w Polsce*. “Skalpel”. 2009. nr 4–5, s. 12. <http://docplayer.pl/4480810-Nr-4-5-lipiec-pazdziernik-rok-xviii-2009.html>

⁴² M. Demel, s. 72–73.

спеціальних шкіл і закладів дошкільної освіти організованим харчуванням, проведення для вихованців цих установ масових купелей, організацію шкільних поліклінік, стоматологічних кабінетів, аптечних пунктів, кабінетів щеплень, т. ін. Під керівництвом Ст. Копчинського було запроваджено алгоритм статистичних досліджень стану здоров'я вихованців усіх закладів⁴³.

З усього можемо зробити висновок, що в «підросійській» окупаційній зоні польське суспільство змогло консолідувати свої зусилля у ділянці здоров'язбережувальної праці загалом і шкільної гігієни зокрема. Тривке підґрунтя для створення у майбутній незалежній Польщі національних систем охорони здоров'я і шкільної гігієни заклали лікарі, педагоги і громадські діячі. Незалежні громадські ініціативи, реалізовані Товариством Літніх Колоній, Варшавським Гігієнічним Товариством, «Польською Шкільною Матір'ю», «Колом Шкільних Лікарів», ін., сприяли піднесенню рівня культури здоров'я дорослих, молоді та дітей. Автором і промотором польської моделі шкільної гігієни став Ст. Копчинський.

Бібліографія

- Ceysingerówna H., *Liga Narodowa i Związek Unarodowienia Szkół w walce o szkołę polską*. (w:) *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917: opracowania, wspomnienia, dokumenty* / Pod. red. Bogdana Nawroczyńskiego. tom II. Warszawa, 1934, s. 3–75.
- Demel M., *Nauczyciel zdrowia: życie i dzieło doktora Stanisława Kopczyńskiego. 1873 – 1933 – 1973*. Warszawa, 1972.
- Doliński G., *Jak u nas chowano dzieci? Zarys dziejów pedagogiki polskiej / Z przedmową Juliana Ochorowicza*. Warszawa: Drukarnia Granowskiego i Sikorskiego, 1899. (Biblioteka dzieł wyborowych. nr. 103). URL: <https://kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=1144>
- Dragański K., *II Wystawa Higieniczna w Warszawie w 1896 r. (110 rocznica)*. “Problemy Higieny i Epidemiologii” 2006. nr. 87(4), s. 247–250.
- 25-lecie Szkoły 7-klasowej Handlowej i 3-klasowej Kupieckiej Zgromadzenia Kupców m. st. Warszawy. Warszawa, 1925, s. 73.
- Florek-Łuszczki M., *Higienizacja polskiej wsi jako ruch socjomedyczny. Rozprawa habilitacyjna*. Lublin, 2015.
- Gawkowski R., *Futbol dawnej Warszawy*. Warszawa: Muzeum Uniwersytetu Warszawskiego, 2013.
- Januszek-Surdacka M., *Towarzystwo Higieny Praktycznej im. B. Prusa*. URL: <http://www.muzeumzamoyskich.pl/towarzystwo-higieny-praktycznej-im-b-prusa>

⁴³ Ibidem, s. 75.

- Kaczkowski K., *Lekcje higieny czyli Nauki zachowania zdrowia, wykładane publicznie od roku 1823 w Liceum Wołyńskim*, Drukarnia N. Glücksberga, Warszawa 1827. 2 t.
- Katalog I Wystawy Higienicznej w Warszawie w 1887 r. Warszawa, 1887.
- Kopczyński St., *Higiena i szkoła (podług odczytu publicznego, wygłoszonego w dniu 7 kwietnia 1905 r. i w Warszawie w dniu 9 maja 1905 w Łodzi)*. Warszawa, 1905.
- Kopczyński St., *Stan zdrowia uczniów Warszawskiej 7-klasowej Szkoły Handlowej w świetle cyfr*. "Zdrowie". 1901, s. 350–362; 443–458.
- Kopczyński St., *Udział niektórych instytucji publicznych w sprawie wychowania higienicznego*. "Czasopismo Lekarskie". 1902. nr. 7, s. 68–74.
- Kopczyński St., *Urządzenia higieniczne we wzorowych szkołach w Szwajcarii i w Niemczech. Sprawozdanie naukowe z wycieczki za granicę lekarza szkoły dr S.K. (w:) Warszawska 7-Klasowa Szkoła Handlowa. Sprawozdania za pierwsze dwa lata jej działalności*. Warszawa. 1903, s. 259–273.
- Kopczyński St., *Znaczenie higieniczno-wychowawcze periodycznych ogłędzin lekarskich młodzieży szkolnej*. "Zdrowie". 1910, s. 600–607.
- Lisowski W., *Stanisław Kopczyński (1873-1933). Twórca higieny szkolnej w Polsce*. "Skalpel". 2009. 4-5., s. 12. URL: <http://docplayer.pl/4480810-Nr-4-5-lipiec-pazdziernik-rok-xviii-2009.html>
- Muklanowicz J., *Powstanie i stopniowy rozwój Ogrodów im. W. E. Rau'a w Warszawie: szkic historyczny*. Warszawa, 1907.
- Rottermund S., *Higiena jako przedmiot wykładu w szkołach średnich i ludowych*. "Zdrowie". 1907, s. 35–47.
- Slyvka L., *The problem of healthkeeping of children and youth in Polish educational thought at the XV – beginning of XX century*. "Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (<http://jpnu.pu.if.ua>). 2016. No. 2–3. Vol. 3, p. 68–72.
- Stempler J., *Polska Macierz Szkolna. Nasza walka o szkołę polską / Pod. red. Bogdana Nawroczyńskiego*. tom II. Warszawa, 1934.
- Śniadecki J., *O fizycznym wychowaniu dzieci*. Nakładem Augusta E. Glücksberga; Drukarnia M. Frydlendera we Wrocławiu, Warszawa 1840.
- Śniadecki J., *Uwagi o fizycznym wychowaniu dzieci*. "Dziennik Wileński". 1805. nr 5–7.
- Гах Р., *Внесок польських педагогів у розвиток фізичного виховання (друга половина XIX – початок XX ст.)*. "Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова". 2011. Вип. 13, с. 98–100.

Сливка Л., *Концепція здоров'язберезувального виховання Станіслава Копчинського.*(w:) *Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика», присвяченої 160-річчю від дня народження С. Русової (25 лютого 2016 р., м. Івано-Франківськ, Україна) / за заг. ред. Т.К. Завгородньої.* Івано-Франківськ, 2016, с. 82–88.

Сливка Л., *Культурно-просвітницька та науково-педагогічна діяльність громадських інституцій Польщі у контексті здоров'язберезувального виховання дітей та молоді.* “Вісник Львівського університету. Серія Педагогічна”. Випуск 31. 2016, с. 163–172.

PEDAGOGICZNE ASPEKTY POLSKIEGO RUCHU PROZDROWOTNEGO (XIX - POCZĄTEK XX WIEKU).

Słowa kluczowe: prozdrowotny, higiena szkolna, szkolny lekarz, Polska, XIX wiek, dzieci i młodzież, społeczne towarzystwa.

Streszczenie

W artykule zaprezentowano retrospekcję prozdrowotnych inicjatyw, które były realizowane poprzez polskie społeczeństwo na „prorosyjskim okupowanym terenie” w XIX – początku XX wieku. Potężne fundamenty do stworzenia w przyszłej, niezależnej, Polsce narodowych systemów ochrony zdrowia oraz higieny szkolnej założyli lekarze, pedagodzy i działacze społeczni (K. Kaczkowski, J. Śniadecki, G. Doliński, St. Markiewicz, J. Polak, B. Prus, St. Karpowicz, H. Radlińska, St. Sempołowska, W. Górski, A. Szycówna, L. Wiernic), którzy zostawili po sobie teoretyczne dokonania oraz wytwarzali idee, które wyprzedzały czas, i które dzisiaj, pod warunkiem głębokiej analizy oraz twórczego opracowania, mogą być wykorzystane we współczesnej nauce. Niezależne inicjatywy społeczne, które były realizowane poprzez Towarzystwo Kolonii Letnich dla Ubogiej i Słabowitej Działwy m. Warszawy, Warszawskie Towarzystwo Higieniczne, Polska Macierz Szkolna, Koło Lekarzy Szkolnych, przyczynili się do podniesienia poziomu kultury zdrowia dorosłych, młodzieży oraz dzieci.

Przedstawicielem nowego paradygmatu higieny szkolnej stał się St. Kopczyński. Dzięki jego tytanicznej pracy już początkiem XX wieku polska pedagogika prozdrowotna wchłonęła osiągnięcia w tej dziedzinie przedstawiciele bliskich i dalekich granic. Model higieny szkolnej, promowanej St. Kopczyńskim, ukazał się w: organizacji takiego szkolnego środowiska, które by wywoływało pozytywne (takie, co nie szkodzi zdrowiu) zachowanie ucznia; systematycznej i epizodycznej dydaktyce zdrowia; rzeczywistym doskonaleniu zdrowia uczniów za pośrednictwem opieki higieniczno-lekarskiej, rozbudowaniu systemu profilaktyki i wychowania fizycznego; harmonijnej współpracy lekarza szkolnego z nauczycielami oraz rodzicami uczniów.

PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE POLISH HEALTH MOVEMENT (XIX - EARLY XX CENTURY)

Key words: health care, school hygiene, school doctor, Poland, XIX–XX centuries, children and youth, public associations.

Summary

The article presents a retrospective of health initiatives implemented by Polish society in the “sub-Russian occupation zone” in the XIX – early XX centuries. Doctors, educators and public figures (K. Kachkovsky, J. Snyadecky, G. Dolinsky, St. Markyevich, J. Polak, B. Prus, St. Karpovich, H. Radlinska, St. Sempolovska, W. Gursky, A. Shycuvna, L. Vyernic) laid a strong foundation for the creation of national health care and school hygiene systems in the future, left behind theoretical achievements and produced ideas that, in our opinion, were ahead of time, and which today, for conditions of deep analysis and creative elaboration, can be used in modern science. Independent public initiatives implemented by the Society of Summer Colonies, the Warsaw Hygienic Society, the “Polish School of Polish Mother”, “School Doctors Circle”, etc. contributed to raising the level of health culture of adults, youth and children.

The representative of the new paradigm of school hygiene was St. Kopchynsky. Thanks to his titanic work, as early on the beginning of the twentieth century the Polish pedagogy of health care absorbed the achievements in this field of representatives of near and far abroad. The model of school hygiene, which was promoted by St. Kopchynsky, appeared in: the organization of such school environment which would promote positive (such that does not harm health) behavior of the student; systematic and episodic (appropriate) didactics of health; real improvement of students’ health by means of hygienic and medical care, developed system of prevention and physical education; harmonious cooperation of the school doctor with the teachers and parents of students.

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛЬСЬКОГО ЗДОРОВ’ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО РУХУ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Ключові слова: здоров’язбереження, шкільна гігієна, шкільний лікар, Польща, XIX ст., діти і молодь, громадські товариства.

Резюме

У статті репрезентовано ретроспективу здоров’язбережувальних ініціатив, які польське суспільство реалізувало у «підросійській окупаційній зоні» в XIX – на початку XX ст. Потужне підґрунтя для створення у майбутній, незалежній, Польщі національних систем охорони здоров’я та шкільної гігієни заклали лікарі, педагоги і громадські діячі (К. Качковський, Є. Сьнядецький, Г. Долінський, Ст. Маркевіч, Ю. Поляк, Б. Прус, Ст. Карповіч, Х. Радлінська, Ст. Семполовська, В. Гурський, А. Шицувна, Л. Верніц, ін), які залишили по собі теоретичні надбання та продукували ідеї, які, на нашу думку, випереджали час, і які сьогодні, за умов глибокого аналізу

та творчого опрацювання, можуть бути використані у сучасній науці. Незалежні громадські ініціативи, які реалізовувалися Товариством Літніх Колоній, Варшавським Гігієнічним Товариством, «Польською Шкільною Матір'ю», «Колом Шкільних Лікарів», ін., сприяли піднесенню рівня культури здоров'я дорослих, молоді та дітей.

Репрезентантом нової парадигми шкільної гігієни став Ст. Копчинський. Завдяки його титанічній праці уже на початку ХХ століття польська педагогіка здоров'язбереження увібрала досягнення у цій сфері представників ближнього і далекого зарубіжжя. Модель шкільної гігієни, яку просував Ст. Копчинський, виявилася в: організації такого середовища школи, яке сприяло б позитивній (такій, що не шкодить здоров'ю) поведінці учня; систематичній та епізодичній (принагідній) дидактиці здоров'я; реальному удосконаленні здоров'я учнів засобами гігієнічно-лікарської опіки, розбудованої системи профілактики та фізичного виховання; гармонійній співпраці шкільного лікаря з учительством і батьками учнів.

Marek MELNYK¹

JASNA GÓRA W POLSKO-UKRAIŃSKIEJ KOMUNIKACJI SPOŁECZNO-KULTUROWEJ. 10-11 WRZEŚNIA 1988 ROKU.

Wstęp

Na Jasnej Górze 10-11 września 1988 rok świętowano 1000 lecie chrztu Rusi-Ukrainy. Te uroczystości były pierwszą po II wojnie światowej tak wielką manifestacją ukraińskiej obecności w jeszcze komunistycznej Polsce². W jednym miejscu - jak szacowała Służba Bezpieczeństwa zgromadziło się tutaj – około 50 tys. wiernych (w tym około 30 tys. Ukraińców obrządku wschodniego)³. O wadze tego wydarzenia świadczy jeszcze to, że millenium chrztu św. Włodzimierza Ukraińcy świętowali razem z Polakami jako dwa pojednane narody. Był to świadomy zamiar organizatorów tych uroczystości, którzy dążyli by miały one charakter dialogowy i pojednawczy. Można zatem powiedzieć całkiem słusznie, że to z Jasnej Góry wyszło w świat pojednanie polsko-ukraińskie. Millenium chrztu Rusi Kijowskiej w 1988 roku obchodzone w Polsce miało fundamentalne znaczenie w długim procesie polsko-ukraińskiej komunikacji społecznej. W 1988 roku dzięki uroczystościom upamiętniającym chrztu Rusi Kijowskiej w 988 pierwszy raz po II wojnie światowej na masową skalę Polacy mogli się zetknąć się z społecznością ukraińską. Jubileusz przyczynił się do nawiązania często pierwszych relacji między Polakami i Ukraińcami⁴. Wydarzenia w Częstochowie w 1988 roku były możliwe

¹ Marek MELNYK, prof. UWM dr hab., Uniwersytet Warmińsko – Mazurski, Wydział Humanistyczny

² M. Melnyk, *Kościół greckokatolicki na Warmii i Mazurach wobec doświadczeń przeszłości i przemian społeczno-politycznych w Polsce*, Olsztyn 2006, s. 96.

³ <http://www.polska1918-89.pl/pdf/raport-departamentu-iv-msw-dotyczacy-katolickich-obchodow-milenium-chr.5011.pdf>

⁴ С. Дзюбина о. мітраг, *І стверди діло рук наших. Спогади*. Варшава 1995, s. 83; S. Stępień, *Kościół greckokatolicki na Śląsku po II wojnie światowej*, (w:) *Miejsce i rola kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska* [red. K. Matwijowski], Wrocław 2001, s. 152; *Календар "Благовіста" 1997*, Гурово Плавецьке 1997, s. 12. I. Hałagida, *Sytuacja wyznaniowa Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski w latach 1947 – 1957*, (w:) *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918 – 1989)*, red. R. Drozd, t. 1, Warszawa 2000, s. 161; J. Syrnok, *Kwestie wyznaniowe wśród ludności ukraińskiej na Dolnym Śląsku w latach 1945-1989*; M. Czech, *O tożsamość grekokatolików*, (w:) *O tożsamość grekokatolików. Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Grekokatolickiej w Polsce*, Warszawa 1992, s. 8-10; В. Гриник, *Церква в рідному краю і в Польщі*, (w:) *Україна і Польща між минулим і майбутнім*, red. А. Павлишин, Львів 1991, s. 79. I. Hałagida, *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947 – 1957*, Warszawa 2003, s. 93.

dzięki szeregu wcześniejszym działaniom, które miały na celu przygotowanie Polaków i Ukraińców do wspólnego świętowania aktu chrztu w Kijowie w 988 roku. Możemy wskazać szereg takich wydarzeń, które po trzydziestu latach układają się w swoistą drogę-pielgrzymkę pojednania obu narodów, której celem i sceną była Częstochowa. Owe przygotowania zatem już u swego zarania miały charakter dialogiczny. Ich istota polegała na nawiązaniu najpierw relacji z *sacrum* - Osobowym Bogiem. Później dzięki temu miał nastąpić proces pojednawczej komunikacji społecznej między mniejszością ukraińską w Polsce a Polakami. W praktyce było to szereg wydarzeń, inicjatyw, które z perspektywy czasu ukazują się jako nasz tytułowy proces komunikacji społecznej, dialog, który wyraźnie wydziela sferę *sacrum* (pojednanie, prawdę) i obszar *profanuj* (zło, grzech, obustronne winny).

Geneza

To, co musi uderzyć przede wszystkim - gdy pytamy dlaczego Częstochowa stała się miejsce największych ukraińskich uroczystości millenijnych - to analogia do schematu obchodów millenium chrztu Polski. Dotyczy to zarówno samej Polski jak i uroczystości millenijnych poza jej granicami a szczególnie tych zorganizowanych w Rzymie. Sadzę, iż nie jest to przypadek! Polskie uroczystości milenijne w Rzymie w latach 1965-1966 mogły stać się wzorem dla Ukraińców w 1988 roku. Tym co najbardziej łączy obie uroczystości to integrujący je kult Matki Boskiej Jasnogórskiej oraz podkreślenie 1000 lat obecności Kościoła katolickiego zarówno w Polsce jak i na Ukrainie⁵. Wyraźnie wyeksponował to profesor Oskar Halecki (1891 -1973) odpowiedzialny za przygotowanie historycznego wymiaru całego programu polskiego millenium⁶. W jego ujęciu dzieje katolicyzmu na ziemiach ukraińskich to ciągły proces rozpoczęty chrztem Rusi kijowskiej w 988 roku⁷. Głosił on, że powstanie Kościoła greckokatolickiego było możliwe dzięki kontynuacji unii florenckiej⁸.

Organizacja uroczystości milenijnych na Jasnej Górze w Częstochowie musiała być zaakceptowana i promowana przez Jana Pawła II⁹. Wskazywać na to może szereg dokumentów papieskich. Pierwszym z nich był list papieski z 19

⁵ Polskie uroczystości milenijne w Rzymie w latach 1965-1966 ze zbiorów papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie https://www.gdansk.ap.gov.pl/pl/top/galeria_38.htm

⁶ O. Halecki, *Tysiąclecie Polski katolickiej*, „Sacrum Poloniae Millennium. Rozprawy – Szkice – Materiały historyczne”, t. 13, Rzym 1966, s. 348; *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. M. Dąbrowska, t. 2, Warszawa–Łódź, 2014.

⁷ O. Halecki, *Isidore's Tradition*, „Analecta Ordinis S. Basilii Magni” 1963, nr 4, s. 27–43; tenże, *Jeszcze o nowych źródłach do Unii brzeskiej. Ostatni apel Zygmunta III do Konstantego Ostrogińskiego*, „Sacrum Poloniae Millennium. Rozprawy – Szkice – Materiały historyczne” 1957, t. 4, s. 117–141; tenże, *Unia brzeska w świetle współczesnych świadectw greckich*, „Sacrum Poloniae Millennium. Rozprawy – Szkice – Materiały historyczne” 1955, t. 1, s. 71–139.

⁸ O. Halecki, *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, tł. A. Niklewicz, t. 1–2, Lublin-Rzym 1997.

⁹ Zob. Przemówienie ks. kard. Karola Wojtyły podczas wizytacji parafii greckokatolickiej w kościele Św. Katarzyny w Krakowie, 1-5.XI.1972, (w:) *Благословен хто йде в ім'я Господнє*, red. S. Gładz, Roma 1985, s. 9-11.

marca 1979 r. akceptujący program przygotowań grekokatolików do milenium chrztu Rusi-Ukrainy nakreślony przez Ich zwierzchnika kardynała Josyfa Slipyja. 25 stycznia 1988 r. Ojciec Święty podpisuje List apostolski *Euntes in Mundum* z okazji Tysiąclecia Chrztu Rusi Kijowskiej, w którym podkreśla współczesne, ekumeniczne znaczenie obchodów milenijnych.¹⁰ Dwa tygodnie po tym, Jan Paweł II podpisuje posłanie *Magnum Baptisami Donum* do katolickiej wspólnoty ukraińskiej z okazji Tysiąclecia Chrztu Rusi, w którym zaznacza jedność Ukraińskiego Kościoła katolickiego z Rzymem¹¹. Posłanie to wyrażało również nadzieję, że unicy z Ukrainy będą mogli publicznie wyznawać swoją wiarę. Jan Paweł II zarazem przypominał grekokatolikom ukraińskim, że ich tożsamość musi być zbudowana w oparciu o tysiąclecie chrztu księcia Włodzimierza z 988 r., a nie wyłącznie na samej unii brzeskiej. Wychodząc z tego założenia dokonał wyraźniej ekumenicznej reinterpretacji unickiej tożsamości¹².

W dniach 9-10 lipca 1988 r. w Rzymie miały miejsce centralne uroczystości milenijne Ukraińskiego Kościoła katolickiego z udziałem Papieża Jana Pawła II. 10 lipca wygłoszone przez niego kazanie w bazylice św. Piotra było posumowaniem całego wcześniejszego nauczania papieskiego dotyczącego przyjęcia chrztu w Kijowie przez księcia Włodzimierza¹³. Co łączy te wszystkie dokumenty? Przede wszystkim papież nakazywał ukraińskim grekokatolikom przeżywać uroczystości milenijne w duchu ekumenicznym. Papież tak o tym mówił: „Szczególnie wy, synowie ukraińskiego narodu, jak moglibyście zapomnieć, że dziedzictwo waszych przodków jest wam wspólne z prawosławnymi braćmi waszego narodu? Jak moglibyście zaniedbać, oprócz tego, historyczne związki, które wiążą wasz naród z białoruski i rosyjskim?”¹⁴. Przypominał, że Rosjanie i Białorusini tak samo jak Ukraińcy uczestniczą w dziedzictwie chrztu św. Włodzimierza. Co więcej zaraz potem papież zarysował jeszcze jeden fundamentalny problem ekumeniczny-przyjęcia chrześcijaństwa na Rusi kijowskiej w czasie kiedy nie zostało ono jeszcze podzielone konfesyjnie mówiąc: „Chrzest uczynił was, jak również i ich, członkami tego samego Kościoła. Kiedy 1000 lat temu wasi przodkowie przyjęli Chrzest nie istniał podział między Kościołami. Święty Włodzimierz nakazał ochrzcić swój lud w błogosławionym czasie, w którym Kościół Chrystusa rozciągał się niepodzielony ze Wschodu na zachód”¹⁵. Dopełnieniem wydarzeń roku 1988 było wystąpienie papieża 11 października w Parlamencie Europejskim w Strasburgu. Po raz kolejny Jan Paweł II dał wyraz temu, iż Europa by osiągnąć swa prawdziwą, harmonijną tożsamość potrzebuje duchowej tradycji wschodniego chrześcijaństwa łącznie z prawosławiem rosyjskim. Papież tym samym nie chciał by unickie uroczystości milenijne nie były

¹⁰ J. Jarco, *Kalendarium Sacrum Russiae Millennium*, (w:) *Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraincom na Tysiąclecie ich Chrztu Świętego*. Pod red. K. Podlaskiego. Warszawa 1990, s. 87.

¹¹ Tamże.

¹² M. Melnyk, *Ekumeniczna interpretacja Unii Brzeskiej*, (w:) *O Ekumenizmie w Roku Wiary*, red. ks. Piotr Kantyka, Piotr Kopiec, ks. Marcin Składanowski, t. 15: *Teologia w Dialogu*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 381–390.

¹³ J. Jarco, *Kalendarium Sacrum...*, s. 87.

¹⁴ *Греко-католицький церковний календар*, Варшав 1989, s. 54.

¹⁵ Jak wyżej.

odczytane w Moskwie jako przeciwwaga dla uroczystości milenijnych zorganizowanych przez Rosyjski Kościół Prawosławny. Tym bardziej, że tego samego roku doszło do oficjalnych kard. Józefa Glempa w ZSRR (Mińsk, Kijów) związanych z prawosławnymi upamiętnieniami chrztu św. Włodzimierza. W tych samych roku w Moskwie odbyła się oficjalna wizyta sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej, kard. Agostino Casaroli, który wręczył M. Gorbaczowowi osobisty list Jana Pawła II i doprowadził do audiencji Gorbaczowa w Watykanie 1 grudnia 1989 r. Wszystko to razem przesądziło o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską a ZSRR¹⁶.

Przeprowadzenie uroczystości 1000-lecia chrztu Rusi w Częstochowie poprzedziło bardzo staranne przygotowanie. W Watykanie traktowano to jak swoistą misję, która nie może być obciążoną niedopracowaniem wynikającym z pośpiechu lub nierealizowaną na skutek politycznych nacisków. Temu celowi w dużej mierze służyły działania sekretarza Kongregacji Kościołów Wschodnich abp Myrosława Marusyna (1924-2009), który odbył pięć wizyt w Polsce. Głośnym echem odbiła się w jego wizyta w Polsce w 1984 r.¹⁷. Wówczas to nie tylko przeprowadził wizytację wielu grekokatolickich placówek duszpasterskich, wyświęcił też kilku księży, ale także konferował z polskimi hierarchami na temat dalszego funkcjonowania Kościoła grekokatolickiego. Dalsze wizyty abp Marusyna w Polsce łagodziły stosunek władz PRL do grekokatolików oskarżanych o ukraiński nacjonalizm.¹⁸ W trakcie tych wizyt krystalizowała się koncepcja pojednania polsko-ukraińskiego. Wydarzenie to miało ogromne znaczenie dla społeczności grekokatolickiej w Polsce. Wizyta arcybiskup M. Marusyna była początkiem jeszcze kilku wizytom. W czerwcu 1987 r. arcybiskup M. Marusyn, podczas swej kolejnej wizyty w Polsce wyświęcił 4 nowych księży grekokatolickich. Było to pierwsze po wojnie tego typu wydarzenie w Polsce (tj. fakt, że wyświęcenia dokonał biskup grekokatolicki). Wydaje się, że symbolicznym uwieńczeniem misji Marusyna w Polsce była nominacja biskupia w 1989 roku jednego z dwóch dotychczasowych wikariuszy generalnych, ks. J. Martyniaka. Uroczystość chirotonii miała miejsce 16 września 1989 r. w Częstochowie. Odnowienie istnienia diecezji przemyskiej nastąpiło 16 stycznia 1991 r.¹⁹.

W ciągu tych wydarzeń istotne znaczenie miała pierwsza z tych wizyt w dniach 22 czerwca – 6 lipca 1984 r. Arcybiskup Marusyn pierwszego dnia swego pobytu na polskiej ziemi udał się na Jasną Górę²⁰. Tym samym dał wyraźny sygnał, że jego wizyta ma przede wszystkim charakter religijny; że jest pielgrzymką. Swoją wędrówkę po ośrodkach pobytu grekokatolików w Polsce zaczął od symbolicznego centrum Polski. Przybył tutaj jednak do przestrzeni mu duchowo bliskiej. Do ikony Matki Boskiej, która jako to podkreślał sama - podobnie jak On - przybyła na Jasną Górę z trenów Ukrainy. Marusyn podkreślił w ten sposób sakralne macierzyństwo

¹⁶ J. Jarco, *Kalendarium Sacrum...*, s. 87.

¹⁷ *Благословен хто йде в ім'я Господнє...*, dz. cyt., s.5-7.

¹⁸ S. Stępień, *Kościół grekokatolicki w Polsce po II wojnie światowej i w czasach współczesnych, Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, t.4, red. S. Stępień, Przemysł 1998, s. 365.

¹⁹ *Ukraińcy w Polsce 1989 – 1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje.*, Warszawa 1993, s. 16, 35.

²⁰ *Пам'ятка архиерейських відвідин...*, s. 23-27.

stanowiące płaszczone jednoczącą oba narody. Jednoczył ich kult matki Boskiej. Oba narody wydawały się w pojednane jednoczącym je kultem Maryjnym, który był jednocześnie epifanią samego Boga. Jasna Góra jawiła się Marusynowi obszarem zjednoczenia ludzi z Bogiem poprzez kult ikony Matki wcielonego Boga obejmującym Polaków i Ukraińców. Przeanalizujemy zatem wszystkie wypowiedzi, które pojawiły się wówczas pod kątem idei pojednania obu narodów. Będziemy szukali głównie odpowiedzi na pytanie: czy tworzą one sekwencje spójnych wypowiedzi, które łączy idea Boga jako fundamentu jedności chrześcijańskiej i wynikającej z niej koncepcji pojednania- działań zmierzających do przywrócenia tej pierwotnej jedności?

Najpierw należy zwrócić uwagę na oficjalne powitanie Marusyna w kaplicy Ikony Matki Boskiej, którego dokonał w imieniu ojców paulinów Ojciec Leandra Pietrasa 23 czerwca 1984 roku²¹. Marusym tutaj został przedstawiony - zgromadzonym wiernym - jako dostojny gość z Rzymu pełniący ważną funkcję w kurii watykańskiej. O. Pietras podkreślił, że wizytację wschodnich katolików w Polsce Marusyn sprawuje na polecenie papieża i rozpoczyna ją od modlitwy na Jasnej Górze. Widział w tym wyjątkową możliwość wspólnej modlitwy oraz szczególną okazję by jak mówił: „ (...) okazać naszą miłość tym braciom, którzy używają innego języka i innym posługują się obrzędem”. W następnym zdaniu podkreślił jednoczącą rolę wspólnoty Kościelnej wobec tworzącej ją różnorodności narodowościowej. „Ten sam Kościół, ta sama wiara, ta sama jedność przez Piotra w Ojcu Świętym. Wspominamy ten pierwszy dzień Kościoła, kiedy Duch Święty zjednoczył wszystkich różniących się mową, aby wszyscy wyznawali wiarę w tego samego Boga”²². Następnie rozpoczął wzruszającą modlitwę błagalną w intencji grekokatolików w Polsce. „Prosimy więc: Duchu Święty Boże, zstąp na Kościół pracujący w takiej mniejszości w naszej Ojczyźnie. Umocnij duszpasterzy, wiernym daj siłę do przetrwania w niełatwych sytuacjach, w których się znajdują. Wszystkich ich zjednocz w miłości i wzajemnej jedności. (...) A nam katolikom rzymskim daj taka miłość i takie zrozumienie dla tych małych wspólnot, aby dla nich byli wsparciem, niekiedy pomocą, a zawsze żebyśmy pozostali w braterskim zjednoczeniu i jedności. Ufając Tobie Matko Najświętsza, polecamy naszych braci Grekokatolików, polecamy Osobę Księdza Arcybiskupa Mirosława Twojej macierzyńskiej opiece”²³. Jak widzimy O. Pietras zachęcał Polaków zgromadzonych w kaplicy Czarnej Madonny do empatii wobec grekokatolickiej mniejszości w Polsce. Wskazywał im trudności ich położenia i funkcjonowania. A przede wszystkim wskazywał to co fundamentalnie łączy katolików obu obrządków- tę samą wiarę. Tożsamość konfesyjną zatem widział jako remedium na trudności w relacjach etnicznych.

Zaraz potem nastąpiła liturgia eucharystii w Kaplicy Matki Boskiej w obrządku wschodnim po przewodnictwem Maruszyna. W kazanie wygłoszonym podczas liturgii Marusyn podobnie jak O. Pietras zwrócił się do Polaków i Ukraińców jednocześnie: „Bracia i Siostry! Sprawiliście mi dzisiaj wielką niespodziankę. Nie

²¹ *Пам'ятка архієрейських відвідин...*, s. 23-24.

²² *Пам'ятка архієрейських відвідин...*, s. 23-24.

²³ Jak wyżej, s. 24.

tylko dla mnie ale i dla Matki Bożej. Uczestniczyliście w Świętej Liturgii w obrządku greckim, w języku słowiańskim, którym kiedyś mówiły prawie wszystkie nasze narody. Modliliśmy się za Ojca Świętego, za jedność Kościołów, za Kościoły Wschodnie, które dziś na całym świecie znajdują się w bardzo ciężkim położeniu. Niech ta nasza modlitwa i nasza ofiara będzie przyjęta przez Chrystusa. Niech będzie zanesiona przez Matkę Najświętszą tutaj w tym Klasztorze Częstochowskim przed Oblicze Trójcy Przenajświętszej; ażeby Bóg był błogosławiony w Trójcy Świętej, ażeby cześć Maryi oddawana była na całym świecie, ażeby wszyscy byli jedno, jak to zapowiadał nam Chrystus w swoim Testamencie. Modlimy się, ażeby był pokój na całym Świecie, ażeby panowała miłość wszędzie, przede wszystkim tam gdzie jej brakuje. Przybywam do Was i do katolików wschodnich obrządków w Polsce.

Przybywam z Rzymu od Ojca Świętego aby spotkać tutaj, jak wczoraj w Warszawie, Braci Wschodnich rozproszonych w miastach, wsiach i miasteczkach szerokiej Polski. Będziemy się modlili w tej jednej intencji, ażeby te Kościoły Wschodnie, dzisiaj jeszcze cierpiące, cieszyły się pokojem, ażeby mogły się rozwijać jak życzy tego Sobór Watykański II. Was o te modlitwy proszę. A że Ojciec Święty na drogę dał mi swoje Błogosławieństwo i zobowiązał mnie to Błogosławieństwo Apostolskie udzielać wszędzie gdzie będę, to ja z całego serca to Błogosławieństwo udzielę dzisiaj wszystkim tu zebranych, a przede wszystkim Ojcom Paulinom i wszystkim, których macie w Waszych sercach. Udzielam Wam z całego serca to Apostolskie Błogosławieństwo, naszego tak ukochanego Ojca Świętego, który w swoim sercu ma osobliwe miejsce dla Wschodu, dla tych niegdyś tak kwitnących Kościołów. Dodaję także i moje błogosławieństwo, zapewniając Was że jestem wzruszony tym przyjazdem do Was, bo od 40-tu lat w tym kraju nie byłem. Po 40-tu latach przyjechałem, żeby odbyć tę pielgrzymkę do Matki Przenajświętszej. Zostały tylko wspomnienia z dawnych lat, jeszcze z młodości, kiedy tylko o m miejscu słyszałem, czytałem a gdy tutaj nie byłem, zwłaszcza, jak sami wiecie, ta Święta Ikona przebywa tutaj od 600 lat. Przyszła Ona ze Wschodu. Mówi się, że aż z samej Jerozolimy, przez Konstantynopol i później jeszcze przez dawną Ruś. Z całego serca wszystkich tu obecnych błogosławię”²⁴.

W kazaniu tym zawarł Marusyn istotę swej wizyty. Miał ona być głębokim doświadczeniem religijnym jedności z Bogiem, w którym Matka Boska miała pośredniczyć. Można odnieść wrażenie, że Marusym chciał zaznaczyć, że wszystko co powie później w następnych dniach podróżując po Polsce będzie rozwinięciem tego co wygłosił przed Ikoną Czarnej Madonny. Uczynił tak jakby chciał objawić światu właśnie z Jasnej Góry; w imieniu matki Boskiej cel swej misji-umocnienie wiary grekokatolików oraz doprowadzenie do pojednania polsko-ukraińskiego! Oczywiście przy tym był tutaj niezwykle ostrożny.

Uroczystości na Jasnej Górze w 1988 roku były możliwe dzięki formalnemu zaproszeniu kardynała Glempa, do którego doszło 17 października w Rzymie podczas spotkania biskupów polskich i ukraińskich w Kolegium św. Józefa w Rzymie. Prymas Polski uzasadnił to wspólnym dla tradycji chrześcijańskich Polski i Ukrainy kultem ikony z Jasnej Góry:

²⁴ Jak wyżej, s. 24-26.

„Niekórtzy uczeni twierdzą, że cudowna Ikona Jasnogórska mogła być namalowana we Włoszech, może w Pizie lub we Florencji, a póóniej przez Andegawenów dotarła na Węgry, skąd została przewieziona do Polski. Jednakże tradycja nieprzerwanie utrzymuje, że obraz był namalowany w Palestynie, potem przebywał w Bizancjum (tak jak Całun Turyński), a następnie został przywieziony na Ruś, by w roku 1382 znaleźć się na Jasnej Górze. Na Ruś wiara chrześcijańska przyszła także z Bizancjum. Święty Włodzimierz przejął stamtąd Ewangelię i obrządek, przyjął także cześć ku Matce Najświętszej, która głęboko zakorzeniła się w narodzie ruskim. Jeżeli Matka Boża Jasnogórska przyszła z Bliskiego Wschodu do Środkowej Europy — do Polski, a droga Maryi jest drogą wytyczoną przez Opatrzność Bożą, to dziś trzeba, aby ludy z pogranicza Wschodu i Zachodu przychodziły do Niej. Rzeczywiście wiele ludów przychodzi w pielgrzymkach do Jasnogórskiego Sanktuarium, zaś najbliżej położone ludy słowiańskie mają w dotarciu do Niej największe trudności. Maryja, w jakimkolwiek byłaby czczona obrazie, zawsze jest Matką Kościoła i naszą Matką.”²⁵. I dopiero po ukazaniu integrującej roli Częstochowy jako ośrodka kultu maryjnego łączącego chrześcijan dwóch kręgów kulturowych łacińskiego i bizantyńskiego w tym i Polaków i Ukraińców Prymas Polski nawiązując do fragmentu z Ewangelii Mateusza (5, 23-24) powiedział: „ Jesteśmy winowajcami wobec Boga, bo jesteśmy grzeszni, jesteśmy winowajcami wobec braci bo za mało w nas miłości. Jesteśmy winowajcami wobec Was, Bracia Ukraińcy, bo nie umieliśmy nauki wynikającej z Chrztu świętego wprowadzić w życie.(...) Mamy winy jedni wobec drugich. A gdzie są winy, tam trzeba mówić: Odpuść nam nasze winy, jako i my odpuszczamy”²⁶

Przebieg uroczystości na Jasnej Górze

Aby przybliżyć się do struktury komunikacji religijnej, która ukazała się w czasie millenium chrztu Ukrainy świętowanym w Częstochowie należy pokrótce przedstawić program tych uroczystości. Trwały one dwa dni. 10 i 11 września 1988 r. Pierwszego dnia miały miejsce następujące wydarzenia: liturgia Eucharystii w bazylice na Jasnej Górze pod przewodnictwem arcybiskupa Mirosława Marusyna; prezentacje w bazylice na Jasnej Górze odbyły zespołów dziecięcych z Polski, których tematem były historia chrześcijaństwa na ziemiach ukraińskich. W tych przedstawieniach wystąpiło ponad 400 dzieci. Po południu odbyła się uroczysta akademia na cześć Tysiąclecia Chrztu Ukrainy w Auli Papieskiej imienia Jana Pawła II. W jej trakcie odbył się koncert w ukraińskiej muzyki religijnej, który został poprzedzony wystąpieniem kardynała Glempa. Następnie w kaplicy Matki Boskiej odprawiono Mołebęń a zaraz potem liturgię Eucharystii dla dzieci w bazylice. O godzinie 19.30 z bazyliki wyruszyła procesja 20 tysięcy osób do sześciu stacji, ukazujących dzieje chrześcijaństwa na ziemiach ukraińskich. Jej zwieńczeniem było odnowienie przyrzeczeń chrztu świętego. O północy rozpoczęto

²⁵ Przemówienie Józefa kardynała Glempa w Ukraińskim Kolegium św. Jozafata podczas spotkania biskupów polskich i ukraińskich. Rzym, 17 października 1987 r., „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013-2014, nr 16/17, s. 155-158.

²⁶ Jak wyżej.

liturgię Eucharystii w bazylice pod przewodnictwem metropolity Maksyma Hermaniuka, która zakończyła się Panahydą - nabożeństwem za umarłych. Program 11 września rozpoczął się od godziny 8.00 - spotkaniem biskupów z dziećmi.

Zaraz potem o godzinie 9.00 rozpoczęto Molebeń do Matki Bożej na wałach jasnogórskich odprawiany przez metropolitę Stefana Sułyka. Kulminacją wszystkich tych sakralnych wydarzeń była uroczysta liturgia Eucharystii na wałach jasnogórskich o godzinie 10.00. Zgromadziła ona około 50 tysięcy uczestników. W tym grekokatolików było około 30 tysięcy. Podczas tej uroczystości pojawiły się dwa ważne przesłania istotne z punktu widzenia komunikacji społecznej a szczególnie dialogu prawdy w relacjach polsko-ukraińskich. Pierwsze z nich było powitanie uczestników liturgii przez O. Rufina Abramka a drugim kazanie Kardynał Lubaczewskiego.

Powitanie O. Rufina Abramka było pierwszym słowem skierowanym do zgromadzonych 30 tysięcy Ukraińców! Wydaje się, że przeor klasztoru jasnogórskiego dobrze to rozumiał. I zainicjował swoisty dialog między obu narodami. Ponieważ Ukraińcy pierwszy raz w PRL w tak wielkiej masie usłyszeli tak wiele dobra o sobie. Przeor mówił:

„W imieniu Jasnej Góry pragnę jeszcze raz wypowiedzieć krótkie słowo serdecznego braterskiego powitania i radości, że Jubileusz może odbywać się na Jasnej Górze, w domu wspólnej Matki. Jesteśmy szczęśliwi, że w te dni serce Ukrainy bije tutaj, gdzie bije serce Polski. Kiedy serca dwóch narodów uderzają rytmicznie jedna miłością i wiarą, to rodzą się z tego owoce dobra. Tak więc bez tego nie byłoby dzisiejszego uroczystego wspólnego święta. Są to cuda Jubileuszu, cuda, które leczą i wzmacniają miłość. Ona przechodziła próbę ognia, krwi, podejrzeń, przeżyła wiele smutnych dni, a dzisiaj jednoczy się przez wspólny skarb świętej wiary. Wczoraj w jasnogórskiej bazylice arcybiskup Mirosław Marusyn, kreśląc długą historię ikony Bogurodzicy, powiedział: <Sześćset lat czekałaś tutaj na dzieci Ukrainy pytając, czy przyjdą? I przyszły!> Dobrze, że przyszliście na Jasną Górę z takim bogactwem modlitwy, z takim głębokim programem, z ukraińską pieśnią, z ikonami. Na tym rozległym placu przywołaście wielkich świadków wiary i kultury, dawnych i współczesnych męczenników oraz wyznawców heroicznego chrześcijaństwa. Na każdej stacji procesyjnego pochodu przypominali Dziewicę Bogurodzicę, która nigdy nie zostawiła waszego narodu. Dziękuję za to świadectwo Ukraińskiego Kościoła Katolickiego, która bardzo donośnie zabrzmiało w tym miejscu, skąd każde świadectwo lepiej słychać i ono dalej się niesie. W tych wiekowych miejscach usłyszeliśmy waszą wiarę i wasze żale, wołanie dawnej krwi smak łez, zobaczyliśmy pożogę tulaczy, ogień i miecz. I słyszeliśmy – a dźwięk ten ponad wszystko się wznosił – chwałę wiary i nadziei, które trwają i mogliśmy razem z Wami wspólnie modlić się: Boże wielki jedyny, o szczęśliwy los dla Ukrainy Ciebie prosimy. Naród, który umiłował swą mowę, kulturę i Kościół, swoją liturgię i pieśń- nie zginie! Słuchając waszych pieśni, modlitw, wzdychań, biorąc udział w Liturgii, lepiej zrozumiałem to, że Ojciec Święty powiedział : <Kościół musi oddychać dwoma płucami>. Jakże dobrze, że nie przestało oddychać katolicką wiarą płuco Wschodu. Niechaj, więc płynie ten głos z Jasnej Góry, hen-hen daleko,

w Ukrainę, może usłyszą go, morze dojrzą was ci, którzy myślą, że was nie ma. Może usłyszą... Niechaj uczyni to Boża Matka w godzinę Tysiąclecia”²⁷.

W kazaniu Kardynał Lubaczewski złożył uroczyste podziękowanie stronie katolickiej za umożliwienie przeprowadzenia uroczystości upamiętnienia chrztu św. Włodzimierza na Jasnej Górze. Było to wyraźne nawiązanie do przytoczonych już wyżej słów Prymasa z 17 października 1987 roku. Kardynał Lubaczewski nie powiedział tego wprost i publicznie, ale Prymas Polski wiedział, że to do niego te słowa wdzięczności są specjalnie skierowane. Warto je przytoczyć jako przykład interesującego nas dialogu sakralnej prawdy: „Drodzy bracia w wierze. Jesteśmy niezmiernie wdzięczni Wam, że obecnie kiedy my Ukraińcy-katolicy nie mamy możliwości obchodzić uroczystości jubileuszu tysiąclecia naszego Chrześcijaństwa w Kijowie nad Dnieprem, gdzie ono się zaczęło, możemy to zrobić z naszymi wiernymi tutaj, na Jasnej Górze w Częstochowie. Przywiodła nas tutaj nasza wspólna Matka, której słynąca cudami ikona przywędrowała tutaj z Bełza, z ziem Kijowskiej Rusi, ażeby w tę smutną godzinę drogi Krzyżowej naszej Cerkwi pocieszyć nas, wzmocnić we wierze, podać nadzieję, rozpalić miłość. Cieszymy się niezmiernie, że cały polski Kościół i Ukraińcy-katolicy, którzy mieszkają obecnie w Polsce, razem zanoszą dziękczynną modlitwę w czasie uroczystości 1000 lecia chrztu Rusi Kijowskiej przez księcia Włodzimierza w 988 roku”²⁸.

Jak widzimy po raz kolejny pojawiła się idea „wędrowania ikony” Jasno Górskiej, która z ziem ruskich przybyła do Częstochowy by stać się znakiem świętym dla społeczności ukraińskiej w Polsce i poza jej granicami. Ikona Matki Boskiej stał się zatem pośredniczką w dialogu polsko-ukraińskim. Jej przekaz dialogowy to odrodzenie człowieczeństwa w jedności z Chrystusem. Wydaje się, że ta fundamentalna religijna prawda może być wykorzystana w dialogu polsko-ukraińskim, który ma na celu pojednanie. Gdyż jak pisze Stanisław Stępień w procesie tym „(...)”, sprawcy i ofiary muszą spotkać się na wspólnej płaszczyźnie człowieczeństwa. Polacy muszą wykazać gotowość do przyjęcia przeprosin, a nie ciągle stwierdzać, że to za mało. Należy umieć przebaczać wmyśl słów św. Piotra skierowanych do Chrystusa: Panie, ile razy mam przebaczyć, jeśli mój brat wykroczy przeciwko mnie? Czy aż siedem razy? Jezus mu odrzekł: Nie mówię ci, że aż siedem razy, lecz aż siedemdziesiąt siedem razy! [Ewangelia wg Mateusza 18, 21-35]. Ukraińcy zaś, powinni jednak zrozumieć, że same przeprosiny nie wystarczą. Niezbędne jest zdecydowane odcięcie się od ideologii gloryfikującej zbrodnie i potępienie sprawców, którzy do czynów tych doprowadzili, bo – jak przestrzegali wspomniany na początku metropolita Andrzej Szeptycki – każda zbrodnia, nawet ta popełniona w imię swoiście pojętego dobra narodowego, jest tylko zbrodnią, i „nie można świętej sprawie narodowej służyć zakrwawionymi rękami”. Ukraińcy mają wielu wspaniałych bohaterów narodowych, nie muszą i nie powinni sięgać do postaci kontrowersyjnych, którzy swymi czynami skompromitowali własne człowieczeństwo, a poprzez to także swój naród”²⁹.

²⁷ Zob. Przemówienie Ojca R. Abramka z 11 października 1988 roku, (w:) *Благословен хто йде в ім'я Господне...*, s. 65.

²⁸ *Благословен хто йде в ім'я Господне...*, s. 57-58.

²⁹ S. Stępień, *Czy zbrodnia dokonana w imię narodu jest „dziedziczona” przez potomnych?*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013-2014, nr 16/17, s. 9-45.

Nauczanie związane uroczystościami millenijnymi.

Uroczystości millenijne na Jasnej Górze nosły wyraźny przekaz żądania prawdy, która umożliwi proces komunikacji, dialogu i pojednania między Polakami i Ukraińcami. Chyba już nigdy tak Wyraźnie zostało eksponowane, że polsko-ukraińska prawda sakralna ma określoną komunikacyjną i dialogową strukturę. Były to podobne wątki w nauczaniu ukraińskich i polskich biskupów. Co więcej lektura ich kazań, okolicznościowych, wystąpień, wywiadów wykazuje zaskakującą spójność. Czasem można odnieść wrażenie, że jest to jeden wspólny przekaz rozpisany na dwa głosy. Szczególnie było to widoczne w wypowiedziach Glempa i Lubaczewskiego. Wskażmy zatem te wspólne dialogowe tematy.

Pierwszą prawdą wyraźnie eksponowana na Jasnej Górze podczas uroczystości millenijnych było przekonanie, że Kult Matki Boskiej – łączy Ukraińców i Polaków. O Jasnej Górze mówiono jako o domu wspólnej Matki. Maryja stała się wspólną matką Polków i Ukraińców. Polsko-ukraińskie millenijne uroczystości chrztu Św. Włodzimierza na Jasnej Górze były możliwe przy założeniu, że historia obu narodów i jej traumatyczne doświadczenia są możliwe do przezwyciężenia jeżeli popatrzy się na nie z perspektywy 1000 lat wspólnego dziedzictwa chrześcijańskiego. To ono umożliwiło porozumie się w sprawie uroczystości jego upamiętnienia w sanktuarium tak silnie związanym z polskim patriotyzmem. Oznaczało to, że rok 1988 został potwierdzony przez historię 1000 lat wspólnego dziedzictwa chrześcijańskiego³⁰. W 1988 roku okazało się, że Polacy i Ukraińcy posiadają wspólną bo chrześcijańską identyczność historyczną.

Na Jasnej Górze w dniach 10-11 IX 1988 formalnie odbyły się centralne dla Kościoła grekokatolickiego uroczystości Tysiąclecia Chrztu Rusi w Polsce, lecz w praktyce wykraczały poza granice Polski. W wielu oficjalnych wypowiedziach pojawiła się bowiem jednoznaczna wizja Ukrainy, Kijowa. Jansa Góra pełniła rolę zastępczą dla uroczystości millenijnych, które powinny się odbyć w Kijowie. Wyraźnie mówił o tym – wspomniany już wyżej - ojciec Rufin Abramek, ówczesny przeor Jasnej Góry 11 września witając 50 tysięcy uczestników liturgii Eucharystii odprawianej na wałach jasnogórskich³¹.

Braterstwa polsko-ukraińskie było następnym doświadczeniem uroczystości na Jasnej Górze. Biskupi manifestowali, że tysiąclecie Chrztu Rusi przygotowane i przeżywane na Jasnej Górze przez Ukraińców i Polaków ma uświadamiać szczególnie grekokatolikom, że są katolikami - od Chrztu św. Włodzimierza a nie od czasów unii brzeskiej. Mieli z Jasnej Góry wywieść poczucie, że są spadkobiercami Chrztu Włodzimierza. Dlatego tak akcentowano w Częstochowie, że w roku 988 Kościół, był jeden i nie podzielony, a Kościół ruski utrzymywał związki z Rzymem. Klasztor ojców paulinów stał się też sceną pojednania i braterstwa polsko-ukraińskiego. Częstochowa w dniach 10-11 września była znakiem i miejsce polsko-ukraińskiego pojednania.. W ten sposób akt pojednania

³⁰ Zob. J. Mieroszewski, *Rosyjski „kompleks polski” i obszar ULB*, (w:) *Nie jesteśmy ukrajinofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów*, red. P. Kowal, J. Ołdakowski, M. Zuchniak, Wrocław 2008, s. 318-319.

³¹ Zob. Przemówienie Ojca R. Abramka z 11 października 1988 roku, (w:) *Благословен хто йде в ім'я Господнє...*, s. 65.

z 1987 roku oparty na misterium chrztu został dopełniony jego uroczystym wspólnym świętowaniem na Jasnej Górze. Udało się wówczas coś jeszcze co zostało również zapowiedziane w 1987 roku. Otóż aktu polsko-ukraińskiego pojednania nie byłoby gdyby zbliżający się rok 1988 i tysiącletnia rocznica chrztu Rusi-Ukrainy.

Kontynuacja jasnogórskiego pojednania.

Patrząc z perspektywy 30 minionych lat widać wyraźnie, że greckokatolickie uroczystości w 1988 roku na Jasnej Górze miały swoją kontynuację dając początek szeregu wzajemnie ze sobą powiązanych wydarzeniom. Można odnieść wrażenie, że na Jasnej Górze zaczął działać mechanizm umożliwiający przygotowywanie następnych inicjatyw łagodzących napięcia i konflikty w relacjach polsko-ukraińskich. Greckokatolickie uroczystości millenijne na Jasnej Górze stały się wzorem szeregu późniejszych podobnych masowych polsko-ukraińskich aktów pojednawczych. Ich pomysłodawczy i wykonawczy rzadko jednak przypominali sobie ich pierwowzór. Na początku tego procesu Jasna Góra stała się miejsce (16 września 1989 r.) święceń biskupich ks. Jan Martyniak. W ten sposób rozpoczął się proces odnowy struktur Kościoła greckokatolickiego w Polsce. 16 stycznia 1991 roku bp. Martyniak uzyskał nominację na ordynariusza przemyskiego. I mimo trudności Jego uroczysty ingres odbył się 13 kwietnia 1991 r. w łacińskiej katedrze w Przemyślu. W ten oto sposób po 45 latach wakatu obsadzona została greckokatolicka diecezja przemyska. Dla Ukraińców Jasna Góra stał się ważna ponownie w 1991 roku. Tutaj bowiem przybyło tysiące Ukraińców na Światowy Dzień Młodzieży. W tym samym roku szczególną wagę uroczystości Tysiąclecia Chrztu Rusi na Jasnej Górze zaznaczył podczas swej wizyty w Przemyślu w 1991 roku Jan Paweł II:

(...) Uroczysta liturgia Tysiąclecia Chrztu Rusi, której dane mi było przewodniczyć w Bazylice św. Piotra w Rzymie, stała się jakby zapowiedzią tych przemian. A chociaż na waszej ziemi ojczystej Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-ukraińskiego nie mógł jeszcze publicznie dać wyrazu swej milenijnej radości- to jednak pozostanie w pamięci zarówno waszego obrządku, jak i obrządku łacińskiego, uroczystość, jaka we wrześniu 1988 r. miała miejsce na Jasnej Górze. W historii prześladowań Kościoła obrządku bizantyjsko-ukraińskiego na ziemiach rządzonych przez komunistów wasza sytuacja w Polsce była nieco odmienna. Wprawdzie wasz obrządek nie był oficjalnie uznawany przez władze państwowe, w skutek czego nie mógł mieć nawet własnego biskupa, mógł jednak istnieć jawnie, korzystając z gościnności, a nieraz i opieki Kościoła obrządku łacińskiego. Była to sytuacja daleka od pożądaney i sprawiedliwie mu należnej, jednak była ona lepsza niż na samej Ukrainie. To właśnie dlatego Kościół grecko-katolicki, który w r. 1988 nie mógł uroczystie świętować uroczystości Tysiąclecia Chrztu Rusi we własnej ojczyźnie, odprawił je na Jasnej Górze, w Polsce. (...) W najśmielszych nawet marzeniach trudno było przewidzieć, że jeszcze na końcu drugiego tysiąclecia Cerkiew ta odzyska swoją wolność oraz prawo do życia i rozwoju. Bogu Najwyższemu niech będą dzięki za ten cud jego potęgi Miłosierdzia. Jakże serdecznie bym pragnął, bracia i siostry, aby tamte jasnogórskie uroczystości

*Kościola greckokatolickiego okazały się pod jeszcze jednym względem prorocze: aby Bóg raczył przyjąć jako symboliczną pieczęć pojednania i prawdziwego braterstwa Polaków i Ukraińców.. Tyle goryczy i udręki przeszły oba nasze narody w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Niech to doświadczenie posłuży jako oczyszczenie, które ułatwi spojrzenie z dystansem na liczne spory, pretensje i wzajemne nieufności, a przede wszystkim ułatwi wzajemne przebaczenie dawnych krzywd. Dzisiaj dosłownie wszystko- a przede wszystkim wspólna wiara w Jezusa Chrystusa wzywa do pojednania, braterstwa i wzajemnego szacunku; do szukania tego, co łączy. Wzniesienie dawnych nacjonalizmów i niechęci byłoby również rażącym anachronizmem, niegodnym obu wielkich narodów. O jakże serdecznie pragnę, aby się wzajemnie miłowali katolicy obydwóch obrządków. (...)*³².

Papieskie wspomnienie o uroczystościach w Częstochowie w 1988 roku służyło jako przykład tego, że Polacy i Ukraińcy mogą się porozumieć mimo napięć i sporów, które wystąpiły w Przemyślu podczas wizyty Jana Pawła II i doprowadzały do niewpuszczenia papieża do świątyni katolickiej - dawnej katedry greckokatolickiej. W tej sytuacji Papież przekazał wspólnocie greckokatolickiej dotychczas współużytkowany przez nią kościół garnizonowy na „wieczną własność” i podniósł go do godności katedry tegoż obrządku. Uwieńczeniem wspomnianego powyżej aktu było wyłączenie diecezji przemyskiej z łacińskiej metropolii warszawskiej i podporządkowanie jej bezpośrednio Stolicy Apostolskiej dnia 19 czerwca 1993 r.

W okresie późniejszym jakby zapomniano Jasnej Górze i Częstochowie jako o miejscu dialogu i pojednania polsko-ukraińskiego. Co prawda kontynuowano pojednania dokonane podczas uroczystości milenium chrztu Rusi na Jasnej Górze 1988 roku ale już w innych miejscach. Stało się tak z kilku powodów. Otóż pojednania polsko-ukraińskie zdominowały kolejne rocznice upamiętniające zbrodnie, ból, cierpienie. Pojednania dokonywano na odnawianych cmentarzach (Orląt Lwowskich), miejscach kaźni, ludobójstwa (Pawliwka na Wołyniu). To były zupełnie nowe sakralne przestrzenie, kody komunikacyjne i rytuały pojednawcze, które jeszcze nie pojawiły się na uroczystościach na Jasnej Górze. Tutaj w 1988 roku upamiętniano coś innego – sakrament Chrztu - misterium zbawienia, zwycięstwo Boga nad złem,... Pamiętano wielką historię. Później mówiono jakby o tym samym, ale przy okazji czegoś innego. Zwracano uwagę głównie i wciąż na leczeniu niezagojonych ran, eksponowano obolałą zbiorową pamięć obu narodów z II wojny światowej niezdolną jeszcze do zapomnienia zła, przebaczenia³³. Na Jasnej Górze pojednanie było aktem jednorazowym, uniwersalny w czasie i przestrzeni. Później zaczęło się ono rozciąpać, wikać w czasie. Ciągłe szukano nowych szans i okazji do przebaczenia. Zaczęły się „dziesięcioletki”, „pięćdziesiątki” upamiętnień ludobójstwa wołyńskiego z 1943 roku: 2003-60 rocznica, 2013-70 rocznica,... Przy tych okazjach pojawiały się cyklicznie nowe deklaracje o pojednaniu. Powstawały jakby w pośpiechu bo w związku z następną rocznicą. Czytając je można odnieść wrażenie, że wciąż korygowano i poprawiano ten sam

³² Zob. „Перемиські Архиепархіальні Відомості” 2017, nr 8, s. 365.

³³ Wystąpienie abp. Światosława Szewczuka na X Zjeździe Gnieźnieńskim, Gniezno, 12 marca 2016 r., „Перемиські Архиепархіальні Відомості” 2017, nr 46, s. 376-403.

tekst, który miał być tym ostatnim słowem biskupów na temat przebaczenia i pojednania. I ostatecznie nigdy nie powstał. I możliwe, że już nie powstanie ponieważ istnieją obawy, że będzie to już „kościelna makulatura”, której nikt już nie będzie czytał.

Jednak w tym czasie dwa razy przypomniano sobie o tym co wydarzyło się na Jasnej Górze w 1988 roku. Pierwszy raz nastąpiło to w 2004 roku. Wówczas to na Jasną Górę 26 sierpnia przyjechała kilkuset osobowa pielgrzymka na czele z kardynałem Huzarem. Jej celem były modlitwy w intencji pojednania polsko-ukraińskiego. Była ona końcowym etapem szeregu podobnych inicjatyw zrealizowanych w tym roku zarówno w Polsce jak i na Ukrainie. Na przykład Prymas polski w dniach 7-8 sierpnia brał udział w spotkaniu modlitewnym w sanktuarium maryjnym w Zarwancyi na Ukrainie. Następca Huzara - abp Światosław Szewczuka odwiedził Jasną Górę 8 czerwca 2015 roku. Towarzyszyły temu dramatyczne okoliczności wojny rosyjsko-ukraińskiej. W Polsce przebywał w dniach w 8-9 czerwca 2015 roku z okazji upamiętnienia wydania w Warszawie i we Lwowie 19 i 25 czerwca 2005 roku deklaracji o pojednaniu polsko-ukraińskim oraz wręczenia nagrody pojednania polsko-ukraińskiego. Szewczuk przed ikoną Matki Boskiej odprawił Msze św. w intencji pokoju na Ukrainie. W wygłoszonej homilii wspomniął wydarzenia z 1988 roku. Swoją obecność na Jasnej Górze interpretował jako kontynuację tamtych wydarzeń mówiąc:

„Pragnę wyrazić moją radość z danej mi przez Opatrzność możliwości pielgrzymowania na Jasną Górę by nawiedzić Cudowną Ikonę Matki Bożej, która w sposób tajemniczy od wieków łączy i chroni od niebezpieczeństw dwa nasze bratnie narody. Podobnie jak moi poprzednicy kardynałowie Myroslaw Iwan Lubaczewskij i Lubomir Huzar, którzy przed laty stali w tym miejscu, pragnę wyrazić wdzięczność za wszystkie przejawy wsparcia duchowego i solidarności z narodem ukraińskim okazywane w ostatnim czasie ze strony hierarchów, duchowieństwa i wiernych Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce. Szczególnym wyrazem tej bliskości z nami, jest inicjatywa wspólnoty Ojców Paulinów, którzy tu w Jasnogórskim Sanktuarium, centrum duchowym Polski podjęli modlitwę błagalną o pokój w Ukrainie prosząc wstawiennictwa Matki Bożej. Ostatnie dramatyczne wydarzenia na Kijowskim Majdanie i w Donbasie nie tylko jeszcze mocniej złączyły Polaków i Ukraińców, ale również pokazały jak bardzo jesteśmy sobie wzajemnie potrzebni i także zachęcają nas do dalszych wspólnych działań”. Prosił by również by „(...) dobry Bóg za wstawiennictwem świętego Jana Pawła II i orędownictwem Matki Przenajświętszej w Jej cudownym Jasnogórskim Obrazie, pomógł polskiemu i ukraińskiemu narodowi umocnić pokój wzajemny i dobre sąsiedztwo, by zawsze chętnie i z radością dzieliły się między sobą swymi duchowymi darami na chwałę Bożą”³⁴.

³⁴ Homilia abp. Światosława Szewczuka podczas Mszy św. na Jasnej Górze w Częstochowie, 8 czerwca 2015 r., „Перемиські Архиепархіяльні Відомості” 2017, nr 23, s. 365.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza pozwala na pewne uogólnienia. Polsko-ukraiński proces komunikacyjny, którego miejscem była Jasna Góra w 1988 roku nastąpił ze względu na katolickie dążenia pojednawcze związanych z millenium chrztu Rusi. Zaistniał on też dzięki przekonaniu, że grekokatolicy w Polsce są pełnoprawnymi reprezentantami całego narodu ukraińskiego. Traktowano Kościół grekokatolicki jako instytucję o jednoznacznie narodowym profilu. Wręcz utożsamiano grekokatolicyzm z ukraińskością. Może dlatego w proces pojednawczy nie wciągnięto prawosławnych z Polskiego Autokefalicznego Kościoła prawosławnego. Nie wykonano w stosunku do prawosławnych żadnego symbolicznego gestu. Pamięć konfliktów między obu narodami nie stanowiła przeszkody w ich pojednaniu na gruncie religijnym. Nie wysuwano potrzeby historycznej sprawiedliwości. Nie bano się też trudnej prawdy z przeszłości. Nie rozważano dziedziczenia winy za zło przeszłości zarówno tej bliższej z 1 połowy XX wieku jak i dalszej sprzed wieków. Twierdzono, że z obu boków istnieje historyczna wina.

Dostrzeganie winy po jednej i po drugiej stronie sprawiło, że obie strony były gotowe do ich wzajemnego uznania. Wspominano, że konflikty te wynikały z wmieszania się czynników zewnętrznych. Przy czym nigdy ich dokładnie nie określono. Ale wszyscy wiedzieli, że chodzi o czynniki polityczne (Glemp). Pojednanie polsko-ukraińskie tego okresu wiązano z duchową jednością Europy, która miała tworzyć łącznie bizantyńska i łacińska tradycja kulturowa. Linia styku między nimi nie była rozpatrywana jako obszar konfliktu cywilizacyjnego. Wręcz odwrotnie akcentowano istnienia naturalnego dążenia do harmonii, wzajemnej afirmacji wartości oraz przewycięzania przeciwieństw wyznaniowych. Jedności kulturowej odpowiadał jedność religijna. W tekstach, które analizowano dążenie do porozumienia polsko-ukraińskiego łączono z ideą jedności chrześcijaństwa rozpatrywaną równocześnie na dwóch płaszczyznach. Jedną był ekumenizm XX wieku a drugą unia brzeska, kontynuowana przez grekokatolików. Szczególnie wyraźnie przyjęcie chrześcijaństwa przez Ukrainę w roku 988 rozpatrywano na tych dwóch płaszczyznach.

O millenium chrztu Rusi na Jasnej Górze warto pamiętać. Był to czas nadziei na przewycięzenie fatum historii i wiary, że oba narody mogą zbudować swe relacje na wartościach ewangelicznych, który nakazuje mówić „przebaczmy i prosimy o przebaczenie”, ale i działać: uparcie dążyć do dialogu, myśleć o przyszłości, troszczyć się o wszystko co łączy. Wymaga to jednak myślenia teologicznego. I to najpierw o Bogu jako o niewyczerpanym i nieustannym źródle przebaczenia, z którego wypływa łaska przebaczenia międzyludzkiego. Obecnie już chyba zaczyna brakować tego chrześcijańskiego realizmu. Niektórzy wręcz podważają pojednania polsko-ukraińskie zapoczątkowane przez katolickich biskupów. Dotyczy to tych, którzy kształtują politykę historyczną obu państw. Zapominają o wypracowanych już chrześcijańskich podstawach autentycznego pojednania.

Bibliografia

- Czech M, *O tożsamość grekokatolików*, (w:) *O tożsamość grekokatolików. Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Grekokatolickiej w Polsce*, Warszawa 1992.
- Dąbrowska M (red.), *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, t. 2, Warszawa–Łódź, 2014.
- Halecki O. *Unia brzeska w świetle współczesnych świadectw greckich*, „Sacrum Poloniae Millennium. Rozprawy – Szkice – Materiały historyczne” 1955, t. 1.
- Halecki O., *Isidore`s Tradition*, „Analecta Ordinis S. Basilii Magni” 1963, nr 4.
- Halecki O., *Jeszcze o nowych źródłach do Unii brzeskiej. Ostatni apel Zygmunta III do Konstantego Ostrogskiego*, „Sacrum Poloniae Millennium. Rozprawy – Szkice – Materiały historyczne” 1957, t. 4.
- Halecki O., *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, tł. A. Niklewicz, t. 1–2, Lublin-Rzym 1997.
- Halecki O., *Tysiąclecie Polski katolickiej*, „Sacrum Poloniae Millennium. Rozprawy – Szkice – Materiały historyczne”, t. 13, Rzym 1966.
- Hałagida I., *Sytuacja wyznaniowa Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski w latach 1947 – 1957*, (w:) *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918 – 1989)*, red. R. Drozd, t. 1, Warszawa 2000.
- Hałagida I., *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947 – 1957*, Warszawa 2003, s. 93.
- Homilia abp. Światosława Szewczuka podczas Mszy św. na Jasnej Górze w Częstochowie, 8 czerwca 2015 r.*, „Перемиські Архиепархіяльні Відомості” 2017, nr 23.
- <http://www.polska1918-89.pl/pdf/raport-departamentu-iv-msw-dotyczacy-katolickich-obchodow-milenium-chr,5011.pdf>
- Jarco J., *Kalendarium Sacrum Russiae Millennium*, (w:) *Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraińcom na Tysiąclecie ich Chrztu Świętego*. Pod red. K. Podlaskiego. Warszawa 1990s
- Melnyk M, *Kościół grekokatolicki na Warmii i Mazurach wobec doświadczeń przeszłości i przemian społeczno-politycznych w Polsce*, Olsztyn 2006.
- Melnyk M., *Ekumeniczna interpretacja Unii Brzeskiej*, (w:) *O Ekumenizmie w Roku Wiary*, red. ks. Piotr Kantyka, Piotr Kopiec, ks. Marcin Składanowski, t. 15: *Teologia w Dialogu*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- Mieroszewski J., *Rosyjski „kompleks polski” i obszar ULB*, (w:) *Nie jesteśmy ukraińofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów*, red. P. Kowal, J. Ołdakowski, M. Zuchniak, Wrocław 2008.

Polskie uroczystości milenijne w Rzymie w latach 1965-1966 ze zbiorów papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie, https://www.gdansk.ap.gov.pl/pl/top/galeria_38.htm

Przemówienie Józefa kardynała Glempa w Ukraińskim Kolegium św. Józefa podczas spotkania biskupów polskich i ukraińskich. Rzym, 17 października 1987 r., „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013-2014, nr 16/17, s. 155-158.

*Przemówienie ks. kard. Karola Wojtyły podczas wizytacji parafii greckokatolickiej w kościele Św. Katarzyny w Krakowie, 1-5.XI.1972, (w:) *Благослвен хто йде в ім'я Господне*, red. S. Gładź, Roma 1985.*

*Przemówienie Ojca R. Abramka z 11 października 1988 roku, (w:) *Благослвен хто йде в ім'я Господне...**

Stepień S., *Czy zbrodnia dokonana w imię narodu jest „dziedziczona” przez potomnych?*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2013-2014, nr 16/17.

Stepień S., *Kościół greckokatolicki na Śląsku po II wojnie światowej*, (w:) *Miejsce i rola kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska* [red. K. Matwijowski], Wrocław 2001.

Stepień S., *Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej i w czasach współczesnych, Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, t.4, red. S. Stepień, Przemyśl 1998.

Syrnyk J., *Kwestie wyznaniowe wśród ludności ukraińskiej na Dolnym Śląsku w latach 1945-1989*;

Ukraińcy w Polsce 1989 – 1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje., Warszawa 1993.

Wystąpienie abp. Światosława Szewczuka na X Zjeździe Gnieźnieńskim, Gniezno, 12 marca 2016 r., „Перемиські Архиепархіальні Відомості” 2017, nr 46.

Греко-католицький церковний каледар, Варшав 1989.

Гриник В., *Церква в рідному краю і в Польщі*, (w:) *Україна і Польща між минулим і майбутнім*, red. А. Павлишин, Львів 1991.

Дзюбина С. о. мітрат, *І стверди діло рук наших. Спогади*. Варшава 1995.

Календар “Благовіста” 1997, Гурово Ілавецьке 1997.

Słowa kluczowe: Komunikacja społeczno-kulturowa, współpraca polsko-ukraińska, religia.

Streszczenie

Na Jasnej Górze 10-11 września 1988 rok świętowano 1000 lecie chrztu Rusi-Ukrainy. Te uroczystości były pierwszą po II wojnie światowej tak wielką manifestacją ukraińskiej obecności w jeszcze komunistycznej Polsce. W jednym

miejscu - jak szacowała Służba Bezpieczeństwa zgromadziło się tutaj – około 50 tys. wiernych (w tym około 30 tys. Ukraińców obrządku wschodniego). Autor dokonuje próby analizy tego wydarzenia w historii obu krajów, a także wysuwa wnioski wynikające z tej analizy.

JASNA GÓRA IN POLISH-UKRAINIAN SOCIO-CULTURAL COMMUNICATION. 10-11 SEPTEMBER 1988.

Key words: Social and cultural communication, Polish-Ukrainian cooperation, religion.

Summary

At Jasna Góra, on September 10-11, 1988, the 1000th anniversary of the baptism of Rus-Ukraine was celebrated. These ceremonies were the first such great manifestation of the Ukrainian presence in still communist Poland after the Second World War. In one place - as estimated by the Security Service - about 50 thousand people gathered here. believers (including about 30,000 Ukrainians of the Eastern rite). The author attempts to analyze this event in the history of both countries, and also draws conclusions resulting from this analysis.

СВІТЛИЙ ВЕРХ В ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІО-КУЛЬТУРНОМУ СВЯЗІ. 10-11 ВЕРЕСНЯ 1988.

Ключові слова: Соціальне та культурне спілкування, польсько-українська співпраця, релігія.

Резюме

У Ясній Гурі 10-11 вересня 1988 року було відзначено 1000-річчя хрещення Русі-України. Ці урочистості стали першим таким великим проявом української присутності в ще комуністичній Польщі після Другої світової війни. В одному місці - за підрахунками Служби безпеки - тут зібралось близько 50 тисяч людей. віруючих (у тому числі близько 30 000 українців східного обряду). Автор намагається проаналізувати цю подію в історії обох країн, а також робить висновки, що впливають з цього аналізу.

Галина СТЕФАНЮК¹

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПРАВДА І НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Історієписання воєнної доби середини ХХ ст. було б неповноцінним без вивчення тогочасних українсько-польських відносин. Сутність і наслідки зазначеної події потребують історіософського осмислення як в контексті історії України, так і світової історії. Сучасна історіографія досліджуваної проблематики представлена численними аналітичними працями, підготовленими на нових методологічних засадах і з відображенням наукового дискурсу та постмодерністських викликів у вивченні українсько-польських відносин в роки Другої світової війни. Однак, трактувати, що вивчення вказаної проблематики не є актуальним, однозначно не можна, оскільки політика пам'яті є однією з функцій кожної сучасної держави.

Аналізуючи українсько-польські відносини в роки Другої світової війни, можна стверджувати, що на сьогодні він сформувався в окремий науково-дослідницький напрям. Це позначено гострою і складністю у вивченні подій 1939–1946 рр., що потребувало як комплексного дослідження, так і примирення та пошуку компромісу між ученими, політиками і представниками влади України і Польщі.

Процес порозуміння й неупередженого вивчення проблематики українсько-польських відносин в роки Другої світової війни на рівні інституцій було започатковано в 1996 р. Саме в цей час Світовий союз Воїнів Армії Крайової та Об'єднання українців у Польщі залучили до дискусії істориків двох країн з метою з'ясування важливих проблем та дослідження важливого для двох країн питання на науковому рівні. Координування цією роботою з польської сторони взяв на себе Військовий історичний інститут (Варшава), а з української – провідні фахівці Волинського державного університету імені Лесі Українки.

Зважаючи на заплановані пріоритети в дослідженні так званих «складних питань» відносин між Україною і Польщею, які містяться в підписаній президентами двох держав в 1997 р в Києві спільній заяві «До порозуміння і єднання», її актуальність важко переоцінити. Тому можна зробити аналіз досліджень, вже проведених як українськими, так і польськими науковцями,

¹ **Галина СТЕФАНЮК**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

а також висвітлити основні проблеми, які вимагають подальшої наукової розробки.

Впродовж 1996–2001 рр. почергово в Україні і Польщі було проведено низку наукових семінарів і зустрічей, головним питанням яких була проблематика українсько-польських конфліктів у ХХ столітті. В рамках проведення десяти таких зустрічей, в яких брали участь по 15–20 науковців з кожної сторони, було здійснено обмін науковою інформацією, в якій спостерігалася інтерпретація тогочасних подій, вивчена із залученням значної джерельної інформації, опрацьованованої на нових методологічних засадах. Здобутком вказаних наукових зустрічей є публікація 10 томів серії «Польща-Україна: важкі питання»², які вміщують наукове бачення проблематики, а також виражені на той час узгодження й розбіжності у поглядах дослідників двох країн. Видання 10 томів матеріалів зустрічей українських і польських колег заклали підвалини історіографічної інтерпретації тих подій.

Позитивним явищем також було формування унікального українсько-польського проекту «Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття», в ході роботи якого передбачалося провести опрацювання якомога більшої кількості джерельного матеріалу. Вказаний проект реалізувався за ініціативи міністерства внутрішніх справ Польщі та Служби безпеки України в листопаді 1995 р., перший із дев'яти томів археографічних видань, які були результатом спільної роботи науковців, і розкривали суперечливу і неоднозначну у висвітленні спільну історію двох народів, вже вийшов друком в 1998 р.³

В сучасній українській історіографії спостерігається велике бажання українського соціуму та учених подолати донедавна оборонний характер наукових публікацій, щоб таким чином ліквідувати диспропорцію між польським та українським висвітленням досліджуваної проблематики, з метою надати українському суспільству об'єктивну, науково-вивірену інформацію.

З цього приводу О. Марущенко зазначає: «Вітчизняні вчені, фахово досліджуючи проблеми українсько-польського протистояння, намагаються уникати однобічності, спекуляцій, прагнуть зрозуміти увесь комплекс соціально-економічних, політичних, етнічних, територіальних, історичних, мілітарних причин, які викликали загострення українсько-польських відносин в роки Другої світової війни»⁴.

У візіях сучасних українських і польських істориків щодо дослідження контроверсійного питання українсько-польських взаємин середини ХХ ст. Є ряд особливостей. Характеризуючи історіографію проблеми, український дослідник В. Ухач їх чітко виокремлює. Автор вказує, що у дослідженні

² Україна – Польща: важкі питання : Матеріали II міжнар. семінару істориків «Україно-польські відносини в 1918–1947». (1998. Т. 1–2); Україна – Польща: важкі питання: Матеріали міжнар. наук. семінару «Україно-польські відносини в роки Другої світової війни». (1998–2001. Т. 3–5).

³ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Нові документи з архівів спеціальних служб: Польське підпілля 1939–1941. Т. 1. (1998).

⁴ О. Марущенко, Українсько-польський конфлікт 1943 р. на Волині у вітчизняних історіографічних інтерпретаціях. *Вісник Черкаського університету* (2014, № 35 (328)), 10.

українсько-польських взаємин середини ХХ ст. «лідуючі позиції належать польським історикам, які значно раніше започаткували пошукову та аналітичну джерелознавчу працю»⁵, оскільки зацікавилися «волинськими подіями» періоду Другої світової війни ще в 1970-х рр. Також він відмічає, що на сучасному етапі наукового опрацювання помітно знизилася активність польських дослідників у вивченні досліджуваної проблеми і, як наслідок, «значно поменшало нових, опертих на нововіднайдені джерела, глибших наукових студій генези трагічних стосунків двох сусідніх народів»⁶.

Основоположником польських наукових студій з дослідження українсько-польських взаємин періоду Другої світової війни вважається Р. Тожецький. Науковець акцентував на тому, що головні причини протистояння між українцями і поляками були закладені національною політикою міжвоєнної Польщі. Водночас він наголошував на жорсткій політиці радянського НКВС і нацистів, оскільки саме вони використовували кривавий терор як метод боротьби з опонентами. Цим вони намагалися подати приклад українцям і полякам. Р. Тожецький висунув тезу: «Насправді керівництво ОУН хотіло позбутися польського населення, однак не планувало його фізичного винищення, акти терору були, скоріше за все, бунтами певних верств населення, взяти контроль над якими не було можливості, або бажання»⁷.

Дослідник вважав, що рішення про боротьбу з нацистами було виваженим і обґрунтованим. Його прийняли на Третій Конференції ОУН в лютому 1943 р. Однак в ньому не вказувалося про конкретні методи. І тому, вказує Р. Тожецький, «не можна стверджувати, що українці свідомо і в організованій спосіб ставили собі за мету фізичне винищення поляків»⁸.

З-поміж інших польських та українських дослідників Р. Тожецького вирізняє те, що при написанні своїх наукових публікацій він чи не найбільше нарівні з польськими використовував тогочасні німецькомовні джерела. Однак, відмітимо, українські джерельні матеріали, через незалежні від автора причини, не були належним чином використані в його працях.

З 1989 р., внаслідок політичних змін у Польщі, в дослідників відкрилися кращі можливості для вивчення проблематики українсько-польських відносин в роки Другої світової війни, яка стала кульмінаційною подією взаємних конфліктів у ХХ ст. Зокрема, Г. Мотика, провідний фахівець з цієї проблематики, запропонував поділити польських дослідників на чотири групи: «ревізіоністську», «традиційну», істориків українського походження та позанаукову⁹. Аналізуючи кожну із них, автор відзначає, що представники

⁵ В. Ухач, «Важкі» питання українсько-польських відносин у 1942–1944 роках: візії сучасних вітчизняних істориків. *Архіви України* (2017. № 5-6), 190.

⁶ В. Ухач, (н5), 191.

⁷ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993), s. 15.

⁸ R. Torzecki, (н7), 258.

⁹ G. Motyka, *Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1947 w polskiej historiografii po roku 1989*, (w:). *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku, pod redakcją Piotra Kosiewskiego i Grzegorza Motyki*. (Uniwersytatis, 2000), 168.

трьох перших груп, незважаючи на те, що їхні погляди часто відрізняються, прагнуть віднайти історичну правду, а четверта – не має наукової цінності і має пропагандистський характер.

«Традиціоналісти», до числа яких можна віднести В. і Є. Семашко¹⁰, В. Філяра¹¹ та інших дослідників, досить гостро реагують на замовчування трагічних подій на Волині та в Східній Галичині і вимагають засудження ОУН і УПА як «злочинних організацій». На їхню думку, це саме вони в роки Другої світової війни здійснили геноцид проти польського населення на Волині. Натомість, ревізіоністи, до яких належать Г. Мотика¹², Т. Ольшанський¹³, Р. Тожецький¹⁴, вважають, що ОУН і УПА мали на меті тільки усунути поляків з території етнічних українських земель. Польські історики українського походження, а саме М. Сивіцький¹⁵, Є. Місило¹⁶ та інші намагаються на джерельній основі довести дискримінаційну політику польського уряду щодо українців, щоб таким чином відстоювати право українців на самозахист. В той же час група позанауковців, а саме Е. Прус¹⁷, А. Корман¹⁸, В. Поліщук¹⁹ відома антиукраїнськими поглядами.

В контексті вивчення українсько-польських відносин можна виокремити наукові публікації тих дослідників, які зробили спробу висвітлити приклади взаємодопомоги та співпраці між українцями й поляками в середині ХХ ст. та намагалися відійти від сформованого в Польській народній республіці негативного стереотипу українця. На початку 1990-х рр. можливість опрацювання та інтерпретації вказаної проблематики викликала негативне відношення польських науковців. Про це написав у своїй праці «Брати з-за Бугу» Я. Турнау: «Якщо навіть тобі вдасться зібрати подібні свідчення про росіян чи білорусів, то не про українців; про них жодний поляк доброго свідчення не дасть»²⁰.

Водночас автор висловив неоднозначні для польської історіографії позиції щодо загального сприйняття українського підпілля, однак наголосив що вони не можуть виправдовувати масових вбивств польського цивільного населення: «Признаймо слушною думку біскупа Яна Мартиняка, церковного зверхника польських українців, що не можна зрівнювати УПА з гітлерівцями,

¹⁰ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*. Т. 2. (2000).

¹¹ W. Filar, *Wydarzenia wołyńskie 1939–1944*. (2008).

¹² G. Motyka, *Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji «Wisła»*. (2011).

¹³ Т. Ольшанський, *Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. Незалежний культурологічний часопис «І»*. (1997. Ч. 10).

¹⁴ R. Torzecki, (n7).

¹⁵ М. Сивіцький, *Історія польсько-українських конфліктів* /пер. з пол. Є. Петренка. (Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. Т. 1).

¹⁶ Є. Місило, *Акція «Вісла»: документи* (1997).

¹⁷ E. Prus, *UPA – armia powstańcza czy kurenie rizinów?* (1994).

¹⁸ A. Korman, *Stosunek UPA do Polaków na ziemiach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej* (2002).

¹⁹ В. Поліщук, *Гірка правда: злочинність ОУН-УПА (Сповідь українця)* (Донеччина, 1996).

²⁰ J. Tarnau. *Bracia zza Bugu*. (1999), 7.

признаймо ... що український тероризм був формою боротьби за незалежність і реакцією на багаторічне упокорення з нашої сторони»²¹.

Звинувачення польськими науковцями представників українського самостійницького руху мала наслідком проведення відповідних дослідницьких робіт і вихід у світ публікацій, які інакше інтерпретують причини конфлікту між поляками та українцями, звинувачуючи в ньому польську сторону. У цьому контексті цікавою є підготовлена О. Денищуком інформація, в якій наведені статистичні дані про «кількість українців, які загинули від рук польської поліції, загонів самооборони та Армії Крайової»²².

Про процеси допомоги полякам з боку українців написано в праці Р. Недзелька. Автор переконливо стверджує, що українців, які надавали допомогу полякам, слід порівнювати з людьми, які рятували євреїв від смерті і концтаборів, тобто з «праведниками народів світу»²³. Дослідник зауважує, що його публікація має вступний характер, і вказує на те, що вивчення проблематики надання допомоги полякам на Волині потрібно продовжувати й надалі. Тому, характеризуючи польську історіографію, можна говорити про те, що інформаційний тиск на польських науковців має наслідком факт прихильності істориків до концепції геноциду поляків в роки Другої світової війни. По іншому інтерпретували ті події лише історики, які були представниками української меншини в Польщі, а саме М. Сивіцький, Б. Гук, Є. Місило та інші.

Дослідження українсько-польських взаємин в роки Другої світової війни та формування української історіографії вказаної проблематики розпочалося дещо пізніше, ніж у польській, зі здобуттям Україною незалежності. Українські науковці, фахово досліджуючи проблеми українсько-польського протистояння, намагаються уникати односторонності та спекуляцій у вивченні комплексу причин, які призвели до загострення взаємин між українцями і поляками.

Активне опрацювання вказаної тематики значно активізувалося на межі 2000-х рр. у зв'язку з 60-ю річницею відзначення тих трагічних подій на Волині. Науково-дослідницька робота над проблематикою взаємин між східногалицьким соціумом і поляками періоду Другої світової війни була настільки плідною, що вже в 2003 р. з'явився бібліографічний покажчик О. Лисенка і О. Марущенко²⁴. Автори за хронологічним і тематичним принципами упорядкували 714 наукових праць з досліджуваної теми.

Український науковець О. Марущенко у своїй статті стверджує: «В сучасній вітчизняній науковій історіографії домінуючим, на наш погляд, стає підхід до оцінки трагічних подій на Волині як складової частини загального міжнародного українсько-польського конфлікту, що стався за часів Другої світової війни на території спільного проживання українців і поляків (Волинь,

²¹ J. Tarnau. (n20), 6.

²² О. Денищук, *Злочини польських шовіністів на Волині. Книга перша. Рівненська область*. (ППДМ, 2003).

²³ R. Niedzielko, *Kresowa księga sprawedliwych. 1939–1945*. (2007), 11.

²⁴ О. Лисенко, О. Марущенко, *Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Бібліографічний покажчик*. (2003).

Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Надсяння та Лемківщина) та який із наукової точки зору доречно розглядати комплексно і в контексті всієї попередньої історії українсько-польських відносин»²⁵.

На сучасному етапі вивчення проблематики українсько-польських взаємин українськими науковцями пріоритетними стають морально-етичні та загальнолюдські цінності, просопографічний підходи і критерії історичного дослідження. На їхній основі українські дослідники намагаються охарактеризувати людський вимір тієї трагічної епохи, а також пояснити мотивацію вчинків безпосередніх учасників українсько-польського збройного протистояння. З цього приводу, як стверджує О. Лисенко, з'явився «цілком інший методологічний дискурс у вивченні складної і суперечливої проблематики Волинських подій, пошук повного і об'ємного їх тлумачення і розуміння»²⁶.

Науковий дискурс в сучасній українській історіографії характеризується введенням до публікацій архівних матеріалів, які раніше були недоступними для опрацювання, удосконалення методики їх опрацювання, врахування специфіки інтерпретації документів. В даному контексті необхідно наголосити на науковому доробку В. В'ятровича, інформаційний потенціал якого побудований на близько півтисячі унікальних документів, зокрема з Галузевого державного архіву Служби безпеки України, які були вперше введені до наукового обігу. Про українсько-польський конфлікт дослідник зазначає: «В міжвоєнному періоді активна фаза збройного конфлікту припинилася, але антагонізми між українцями й поляками тільки наростали, що було спровоковано політикою польського уряду. Друга світова війна призвела до ескалації конфлікту за територіальну приналежність Волині»²⁷.

Подібної точки зору дотримується і Л. Зашкільняк²⁸, який про досліджувані події говорить, що це була неоголошена війна між українцями і поляками на Волині й Східній Галичині, яка мала риси міжнаціональної війни. На його думку, відповідальність за таке «вирішення» польського питання, несло керівництво ОУН(Б), але при цьому не можна знімати відповідальність й з керівництва польського підпілля.

Історик Ю. Сливка спростовує твердження польських авторів про те, що рішення про фізичне знищення польського населення могло бути прийняте найвищим керівництвом ОУН. Автор аналізує рішення Другої конференції ОУН (квітень 1942 р.) і зазначає, що українське підпілля «виступає за злагодження польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування

²⁵ О. Марушенко, *Українсько-польський конфлікт 1943 р. на Волині в сучасних вітчизняних інтерпретаціях*, (w:) *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. (2014. №35 (328)), 11.

²⁶ О. Лисенко, *Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті*, (w:) *Український історичний журнал*. (2004. № 5), 8.

²⁷ В. В'ятрович, *Друга польсько-українська війна 1942–1947*. (Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011), 24.

²⁸ Л. Зашкільняк, *Українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в 1939–1944 роках: міжнаціональний конфлікт чи неоголошена війна?* (w:) *Україна–Європа–Світ*, (2011. Вип. 5.Ч.2), 89.

права українського народу на західноукраїнських землях»²⁹. Автор наводить інформацію й про те, що з української сторони неодноразово митрополит А. Шептицький та Український Центральний Комітет просили припинити братовбивчу війну, а, натомість, поляки наголошували, що не відмовляться від східних земель³⁰.

Вивченням причин українсько-польського протистояння в середині ХХ ст. займається український дослідник В. Сергійчук. Аналізуючи тогочасні події, автор зазначає, що «польське підпілля часто проводило свої акції проти нацистів під виглядом українських націоналістів, тим самим провокуючи репресії німців проти мирного українського населення з одного боку і відплатні акції УПА з іншого»³¹.

Як і В. Сергійчук, так і В. Трофимович, вводячи до наукового обігу низку документів, доводять, що «до вбивств поляків під виглядом УПА причетні радянські партизани»³². З цього приводу справедливо акцентує увагу й О. Калакура, який в науковому дискурсі відзначає тезу, що «німецький і радянський режими були зацікавлені в розпалюванні ворожнечі між двома поневоленими народами, вбачаючи у взаємній кривавій боротьбі ефективний засіб боротьби з незалежницькими рухами»³³. Автор аналізує причини українсько-польського конфлікту і, при цьому, називає їх інспірацією, під якою розуміє навіювання взаємного недовір'я, ненависті, підштовхування до протистояння та помсти. Дослідник говорить про те, що «інспіративні дії були з обох боків, однак їй не вдалося подолати упереджених підходів. Польські історики схильні до перебільшення вини та ролі українського чинника в розв'язанні конфлікту, натомість більшість українських істориків розглядають дії української сторони як «відплатні» на насилля з боку поляків. При цьому на маргінесі часто залишаються відповідальність третьої сторони за інспірацію міжетнічного антагонізму і братовбивчого конфлікту. Берлін і Москва ще задовго до цієї трагедії прорахували вигоди від роздмухування ворожнечі між поляками й українцями»³⁴. Слід відзначити, що подібної точки зору дотримується низка як українських, так і польських істориків.

На думку В. В'ятровича, українсько-польська «мікровійна» ніколи не набула б таких масштабів, якби була лише двостороннім конфліктом між

²⁹ Ю. Сливка, *Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки*. (Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2003), 36.

³⁰ Ю. Сливка, (н29), 37.

³¹ В. Сергійчук, *Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни*. (Українська Видавнича Спілка, 2003), 18.

³² В. Трофимович, *Москва і українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни, (w::) Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць*. За ред. П. М. Чернеги. (НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002).

³³ О. Калакура, *Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті*. (Знання України, 2007), 305.

³⁴ О. Калакура, (н33), 308.

українцями і поляками³⁵. Дослідник В. Ухач стверджує, що «вітчизняні науковці (А. Войнаровський, В. В'ятрович, О. Калакура, В. Трофимович та ін.) акцентують увагу на провокативній ролі радянських спецорганів, які часто, діючи під виглядом УПА, або ж АК, переслідували єдину мету – зашкодити українцям і полякам зробити реальні кроки до порозуміння і припинення кровопролиття»³⁶. Водночас слід наголосити, що Я. Грицак, вважає, що «не варто перекладати ключову провину за українсько-польське збройне протистояння на зовнішні сили, бо все ж основна вина лежить на українському та польському політичних проводах»³⁷.

Вагомий внесок в українську історіографію українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни зроблено І. Ільюшиним. Він зробив хронологічний огляд «важких» питань конфлікту на Холмщині і Підляшші. Автор зазначив, що в інтерпретаціях причин конфлікту «не можна обмежуватись аналізом взаємин між обома народами в роки Другої світової війни, а доречно розглядати їх у ширшому геополітичному й історичному контексті»³⁸. Історик в науковому дискурсі відстоює позицію, що рішення ОУН(Б) про проведення терористичних акцій на Волині було викликане тим, що місцеві поляки проводили антиукраїнську діяльність. Подібної ж точки зору дотримується й І. Патриляк, який серед головних причин початку міжнародного конфлікту на Волині назвав «співпрацю польського населення з німецькою адміністрацією та радянськими партизанами»³⁹.

Історичній пам'яті про Волинську трагедію присвячена наукова стаття українського історика О. Удода, який, вивчаючи вказану проблематику в контексті українсько-польських відносин середини ХХ ст., дійшов до висновків: «Польське суспільство, як і українське, є розколотим у сприйнятті Волинської трагедії. З одного боку польські учасники тих подій та члени їхніх родин, репатріанти із Західної України, вважають події 1943 р. геноцидом, з іншого – українські націоналісти, які вважають, що конфлікт відбувся на українській етнічній території, а волинські події є справедливою відплатою за історичні кривди. Посередині між ними є польські та українські ліберальні середовища, які закликають до визнання того, що сталося, спільною трагедією, в якій відповідальність несуть обидві сторони»⁴⁰.

³⁵ В. В'ятрович, *Третя сторона в польсько-українській війні. Історія з грифом «Секретно»*. (w:) *Архіви КГБ розповідають. Центр досліджень визвольного руху*. (Часопис, 2012), 127.

³⁶ В. Ухач, (н5), 192.

³⁷ Я. Грицак, *Нарис історії України: формування модерної ХІХ–ХХ ст.: навч. посібник* (Генеза, 1996), 126.

³⁸ І. Ільюшин, *Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.)* (Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009), 225.

³⁹ І. Патриляк, *Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті*, (w:) *Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукр. наук. конф., м. Луцьк, 19–20 черв. 2013 р.* / уклад. А. Шваб. (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013), 71.

⁴⁰ О. Удод, *Трагічні події на Волині: суспільні рефлексії та історична пам'ять. Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукр. наук. конф., м. Луцьк, 19–20 черв. 2013р.* / уклад. А. Шваб. (Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013), 7.

Слід не забувати, що важливе значення у вивченні проблематики українсько-польських взаємин середини ХХ ст. є територіальна складова. Цей чинник є одним з пріоритетних, який став причиною конфлікту між східногалицьким соціумом і польським населенням. В опублікованих працях польських та українських авторів часто змішуються поняття «етнічна» та «державна» територія. З цього приводу абсолютно можна погодитися з думкою О. Калакури, який вважає, що «польсько-українське протистояння залишило не лише трагічний слід в історичній пам'яті, але й глибокий шрам у міжетнічних відносинах, який інколи заважає розвитку партнерства і співробітництва за сучасних умов, а тому потребує неупередженого дослідження в ім'я порозуміння та добросусідства»⁴¹.

Складним і неоднозначним аспектом досліджуваної проблематики на сьогодні залишається її демографічна складова, в основі якої лежать кількісні показники жертв українсько-польського протистояння. Остаточної інформації про кількість втрат конфлікту на Волині немає. Ті дані, які сьогодні наводять науковці України і Польщі, є значно відмінними. Тому «кількість жертв і досі залишається предметом запеклих наукових дискусій серед істориків, проте вони однозначно сходяться на тому, що йдеться про десятки тисяч загиблих з обох боків»⁴².

Станом на сьогодні тільки в Україні опубліковано близько тисячі статей, розвідок, монографій, збірників документів, спогадів, в яких охарактеризована польсько-українська проблематика періоду Другої світової війни. Потужними є напрацювання й польських колег. Це позначено тим, що з падінням комуністичних режимів як у Польщі, так і в Україні дослідження взаємин між обома сусідніми народами в роки Другої світової війни стало дуже актуальним. Заборонена в роки тоталітаризму проблематика зайняла провідне місце у відносинах між двома державами, а дискусії навколо досліджуваної проблеми охопили як наукове, так й суспільно-політичне життя двох держав.

Характеризуючи наукові студії з питання польсько-українського конфлікту середини ХХ ст. зауважимо, що, в основному, польські та українські дослідники звинувачують у конфлікті протилежну сторону. Трапляються випадки, коли науковцям бракує розуміння того, що відповідальність за тогочасне протистояння лежить, безумовно, на обох сторонах конфлікту, можливо нерівномірно, але все ж таки на обох. Також необхідно було б в науковому дискурсі дослідникам більше уваги приділити вивченню участі в конфлікті німецької і радянської сторін, оскільки їхні впливи на перебіг конфлікту не є зрозумілими до кінця.

З приводу того, які сторінки з проблематики українсько-польських відносин періоду Другої світової війни потребують подальшого опрацювання, вдало відзначає О. Марущенко: «До проблем, які потребують подальших

⁴¹ О. Калакура, (н33), 323.

⁴² В. В'ятрович, *Друга польсько-українська війна 1942–1947* (Вид. Дім «Києво- Могиллянська академія», 2011), 28.

ретельних наукових розвідок слід, зокрема, віднести порівняльні дослідження українського і польського рухів Опору та їх ідеологій, розбіжності й конфлікти в середовищі керівництва ОУН(б) і УПА, серед яких не було єдиної думки стосовно Волинських подій; роль і місце Української греко-католицької церкви у перебігу українсько-польських відносин та залагодженні конфлікту між українцями і поляками, демографічні аспекти Волинської трагедії й втрати українського і польського населення та низку інших»⁴³.

Можна стверджувати, що неупереджене опрацювання й об'єктивний аналіз конфлікту в контексті всієї історії взаємовідносин двох сусідніх народів, його наслідків як для поляків, так і українців, залишається на сьогодні актуальним завданням науковців двох країн. Історики зобов'язані і в подальшому досліджувати та вивчати проблему на міждержавному рівні. Це потрібно робити, щоб прояснити його справжні причини та реальні жертви з двох сторін і не задля взаємних звинувачень, а для прощення та порозуміння. Ще у 2003 р. у засобах масової інформації була оприлюднена заява парламентів України та Польщі з нагоди 60-річчя трагедії на Волині та в Галичині, в якій зазначалося: «Правда, хоч і найсумніша, є необхідною для побудови тривалого порозуміння. Болючий досвід повинен бути для нас також джерелом роздумів про те, що ненависть і конфлікти між нами використовували наші супротивники, а ми завжди на цьому втрачали»⁴⁴.

Отже, політизація та стереотипні уявлення мають певні впливи на науковців з обох сторін. Однак як в польській, так і в українській історіографії, спостерігається широкий спектр поглядів і підходів до інтерпретації «важких» питань в роки Другої світової війни, що стало інтелектуальним викликом для науковців з обох сторін. Безперечно, дослідники провели колосальну роботу у вивченні проблематики, тому можна констатувати, що сьогодні немає підстав говорити про «українське» та «польське» бачення проблеми, оскільки серед науковців двох країн виділяються кілька наукових напрямів, які по-різному інтерпретують тогочасні події. Наукові студії вчених вказують на необхідність формування виважених історичних, юридичних й політичних оцінок польсько-українських відносин, а також на переформування «образу чужого» та зближення польського й українського соціумів. Тому очевидним є розуміння як професійної, так й моральної відповідальності дослідників та їхні орієнтації на загальнолюдські цінності.

⁴³ О. Марущенко, (н25), 12.

⁴⁴ Заява з нагоди 60-ї річниці волинської трагедії. Схвалена Верховною Радою України 10 липня 2003 р. *Голос України* (2003. 8 серпня).

Бібліографія

- Korman A, Stosunek UPA do Polaków na ziemiach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej (2002).
- Motyka G, Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1947 w polskiej historiografii po roku 1989. *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / pod redakcją Piotra Kosiewskiego i Grzegorza Motyki* (Uniwersitatis, 2000).
- Motyka G, Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji «Wisła». (2011).
- Niedzielko R, Kresowa księga sprawedliwych. 1939–1945 (2007).
- Prus E, UPA – armia powstańcza czy kurenie rizinów? (1994).
- Siemaszko W, Siemaszko E, Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. T. 2. (2000).
- Tarnau J, Bracia zza Bugu (1999).
- Torzecki R, Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie SS Rzeczypospolitej (Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993).
- Filar W, Wydarzenia wołyńskie 1939–1944. (2008).
- В'ятрович В, Друга польсько-українська війна 1942–1947. (Вид. дім «Києво-Могилянська академія, 2011).
- В'ятрович В, Третя сторона в польсько-українській війні. Історія з грифом «Секретно». *Архіви КГБ розповідають. Центр досліджень визвольного руху*. (Часопис, 2012).
- Грицак Я, Нарис історії України: формування модерної XIX–XX ст.: навч. посібник (Генеза, 1996).
- Зашкільняк Л, Українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в 1939–1944 роках: міжнаціональний конфлікт чи неоголошена війна? *Україна–Європа–Світ*. (2011. Вип. 5.Ч.2).
- Заява з нагоди 60.ї річниці волинської трагедії. Схвалена Верховною Радою України 10 липня 2003 р. *Голос України* (2003. 8 серпня).
- Денищук, О, Злочини польських шовіністів на Волині. Книга перша. Рівненська область. (ППДМ, 2003).
- Льюшин І, Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). (Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2009).

- Калакура О, Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. (Знання України, 2007).
- Лисенко О та Марущенко О, Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Бібліографічний покажчик. (2003).
- Лисенко О, Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті. *Український історичний журнал*. (2004. № 5).
- Марущенко О, Українсько-польський конфлікт 1943 р. на Волині в сучасних вітчизняних інтерпретаціях. *Вісник Черкаського університету . Серія «Історичні науки»*. «2014. №35 (328)».
- Місило Є, Акція «Вісла»: документи (1997).
- Ольшанський Т, Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. (1997. Ч. 10).
- Патриляк І, Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті. *Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукр. наук. конф., м. Луцьк, 19–20 черв. 2013 р. / уклад. А. Шваб.* (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013).
- Поліщук В, Гірка правда: злочинність ОУН-УПА (Сповідь українця) (Донеччина, 1996).
- Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Нові документи з архівів спеціальних служб: Польське підпілля 1939–1941. Т.1. (1998).
- Сергійчук В, Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. (Українська Видавнича Спілка, 2003), 18.
- Сивіцький М, Історія польсько-українських конфліктів /пер. з пол. Є. Петренка. (Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. Т. 1)
- Сливка Ю, Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки. (Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2003).
- Трофимович В, Москва і українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни. *Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць*. За ред. П. М. Чернеги. (НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002).
- Удод О, Трагічні події на Волині: суспільні рефлексії та історична пам'ять. *Волинська трагедія: через історію до порозуміння : матеріали Всеукр. наук. конф., м. Луцьк, 19-20 черв. 2013р. / уклад. А. Шваб.* (Східноєвропейський. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013).

Україна – Польща: важкі питання : Матеріали II міжнар. семінару істориків Україно-польські відносини в 1918–1947. Варшава, 1998. Т. 1–2; Україна – Польща: важкі питання: Матеріали міжнар. наук. семінару «Україно-польські відносини в роки Другої світової війни» (1998–2001. Т. 3–5).

Ухач В, «Важкі» питання українсько-польських відносин у 1942–1944 роках: візії сучасних вітчизняних істориків. *Архіви України*. (2017. № 5-6).

STOSUNKI UKRAIŃSKO-POLSKIE W OKRESIE II WOJNY ŚWIATOWEJ: PRAWDA A Dyskurs naukowy

Słowa kluczowe: historiografia, stosunki ukraińsko-polskie, II wojna światowa, dyskryminacja, deportacja.

Streszczenie

Artykuł przedstawia problematykę stosunków ukraińsko-polskich w czasie II wojny światowej jako jeden z często dyskutowanych w historiografii ukraińskiej a polskiej. W artykule zwrócono również uwagę na ‘trudne’ problematyczne aspekty stosunków ukraińsko-polskich w połowie XX wieku oraz duże zainteresowanie naukowców tym tematem zarówno w przeszłości, jak i w perspektywie historycznej. Świadczy to o znaczeniu naukowym artykułu. Dziś historycy Ukrainy i Republiki Polskiej zauważają, że nie ma powodu, aby mówić o ‘ukraińskiej’ i ‘polskiej’ wizji problemu, ponieważ naukowcy z tych krajów identyfikują kilka dziedzin naukowych, które różnie interpretują wydarzenia tamtego czasu. Większość polskich historyków za konflikt obwinia OUN i UPA. Historycy zwracają uwagę, że to właśnie te organizacje zainicjowały wysiedlenia Polaków z Wołynia i Galicji. Większość badaczy ukraińskich i część polskich rozważa problem znacznie szerzej i jako jedną z głównych przyczyn konfrontacji ukraińsko-polskiej wymienia dyskryminacyjną politykę rządu polskiego wobec Ukraińców w latach przedwojennych. W artykule zwrócono uwagę na konieczność usunięcia z tego tematu warstw ideologicznych i politycznych oraz wskazano listę zagadnień, które wymagają dalszych badań przez naukowców.

UKRAINIAN-POLISH RELATIONS DURING THE SECOND WORLD WAR: TRUTH AND SCIENTIFIC DISCOURSE

Key words: historiography, Ukrainian-Polish relations, World War II, discrimination, deportation.

Summary

The article presents the problem of Ukrainian-Polish relations during the Second World War as one of the most discussed in both Ukrainian and Polish historiography. The 'difficult' problematic aspects of Ukrainian-Polish relations in the middle of the twentieth century and the increased interest of scholars in this topic both in the past and in the historical perspective are highlighted that proves its scientific relevance. It is pointed out that nowadays historians of Ukraine and the Republic of Poland noted that there is no reason to dispute the 'Ukrainian' and 'Polish' vision of the problem, as there are several scientific trends among the scientists of these countries that consider the events of that time differently. Most Polish historians blame the OUN and the UIA for the conflict. They note that those organizations were the initiators of the eviction of Poles from Volynia and Galicia. In turn, most Ukrainian and some Polish researchers look at the problem much more broadly and designate the discriminatory policy of the Polish government towards Ukrainians in the pre-war years among the main reasons for the Ukrainian-Polish confrontation. The need to remove ideological and political layers from this topic is pointed out. The list of questions that need further research work of scientists is singled out.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПРАВДА І НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Ключові слова: історіографія, українсько-польські відносини, Друга світова війна, дискримінація, депортація.

Резюме

У статті проблему українсько-польських відносин в період Другої світової війни подано як одну з найбільш дискутованих як в українській, так і в польській історіографії. Висвітлено «важкі» проблемні аспекти українсько-польських відносин середини ХХ століття та підвищений інтерес науковців до зазначеної теми як у минулому, так і в історичній перспективі, що засвідчує її наукову актуальність. Зазначено, що сьогодні істориками України та Республіки Польща відзначено, що немає підстав говорити про «українське» та «польське» бачення проблеми, оскільки серед науковців вказаних країн виділяються кілька наукових напрямів, які по-різному інтерпретують тогочасні події. Більшість польських істориків покладають відповідальність за конфлікт на ОУН і УПА. Вказують, що саме вони виступили ініціаторами виселення поляків з території Волині й Галичини. У свою чергу, більшість українських та окремі польські дослідники розглядають проблему значно ширше й називають серед головних причин українсько-польського протистояння дискримінаційну політику польської влади щодо українців у довоєнні роки. Вказано на необхідність зняття з цієї теми ідеологічних та політичних нашарувань. Виокремлено перелік питань, які потребують подальших дослідницьких напрацювань науковців.

PROF. BOHDAN HUD: „O WOŁYNIU I DROGACH, KTÓRE DO NIEGO DOPROWADZIŁY, ROZMAWIAJMY WYŁĄCZNIE NA PODSTAWIE DOKUMENTÓW”

Rozmowa z prof. Bohdanem Hudem, historykiem, profesorem Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki we Lwowie, autorem książki pt.: „Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku”. Rozmawiał dr Tomasz Lachowski.

Tomasz Lachowski: *Panie Profesorze, spotkaliśmy się dziś, aby porozmawiać o Pana książce pt.: „Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku”, która wydaje się być ukazaniem „drogi do Wołynia’43”. Zanim jednak przejdę do konkretnych wątków tematyki polsko-ukraińskich stosunków w ostatnich dwóch stuleciach, chciałbym zapytać o stan badań nad tą problematyką zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie. Czy rok 1989 dla Polski i 1991 dla Ukrainy coś zmienił w tej materii i spowodował jakościowy rozwój badań historyków polskich i ukraińskich nad kształtem naszych stosunków w porównaniu z czasami PRL czy radzieckiej Ukrainy?*

Prof. Bohdan Hud’: Sytuacja radzieckiej Ukrainy i Polski Ludowej była zasadniczo odmienna. Uważa się, że oba kraje były państwami socjalistycznymi, ale wskazać należy, że polski socjalizm mocno różnił się od tego istniejącego na radzieckiej Ukrainie (czy szerzej: w całym ZSRR). O ile w Polsce przed 1989 r. mówiono o Wołyniu, Józefie Piłsudskim i nawet Symonie Petlurze, o tyle w Ukrainie radzieckiej – nie. Prowadzenie tu badań, co do tych kwestii było po prostu niemożliwe. Ponadto, Polska posiadała potężną emigrację polityczną, w tym naukową, która tymi tematami się zajmowała. Z tego względu „Wołyn” istniał w polskiej świadomości społecznej. W ukraińskiej zaś nie! Dlatego też, do chwili obecnej, polska historiografia wyprzedza znacznie ukraińską, jeśli chodzi o stan badań nad problematyką polsko-ukraińskich stosunków, w tym ich najtragiczniejszych wymiarów. Na Ukrainie zaczęto zajmować się tym na poważnie dopiero na początku XXI w., a więc także nie w latach 90., kiedy państwo ukraińskie było już niepodległe.

Można powiedzieć, że to właśnie Pan Profesor należy do pionierów badań nad problematyką polsko-ukraińskich stosunków.

Rzeczywiście, byłem jednym z pierwszych naukowców, którzy zajęli się tematyką polsko-ukraińską w ujęciu historycznym. Zaczynaliśmy jednak od „Trudnego braterstwa”, czyli sojuszu Piłsudski-Petlura – tak nazwaliśmy film dokumentalny poświęcony temu tematowi. Później reżyser tego filmu, Jerzy Lubach,

zapropował mi napisanie „wprowadzenia” do tematu, żebyśmy zrozumieli, dlaczego ukraińscy chłopcy nie wsparli wyprawy Piłsudski-Petlura w 1920 r. Zaczęłam pisać to wprowadzenie – rozrosło się ono dość znacznie, czego dowodem jest książka, o której rozmawiamy.

I rzeczywiście, jak wspominał Pan w pierwszym swoim pytaniu, książkę należy czytać jako przedstawienie swoistej „drogi do Wołynia”, ponieważ obejmuje znaczny okres czasu, w którym przyglądam się konfliktom i animozjom polsko-ukraińskim. Warto też pamiętać, że te napięcia były wykorzystywane i podgrzewane przez trzecią stronę (Imperium Rosyjskie, Związek Radziecki), co widzimy i teraz na przykładzie współczesnych stosunków polsko-ukraińskich (Federacja Rosyjska).

Czy można powiedzieć, że dziś o Wołyniu, rozumianego jako pewien tragiczny symbol naszych relacji, wiemy już prawie wszystko? Czy można mówić obiektywnie o tych wydarzeniach?

Mocno wątpię w to. Do niedawna przyjmowało się, że dla strony polskiej „wszystko jest jasne”, jednak ja – opierając swoje badanie prawie wyłącznie o dokumenty, wspomnienia oraz opracowania polskie – znajduję takie szczegóły, które dotychczas nie były brane pod uwagę. A przecież powszechnie wiadomo, że diabeł tkwi w szczegółach. Dlatego też, z nieukrywaną satysfakcją przyjąłem odpowiedź kancelarii premiera Mateusza Morawieckiego, szefem której jest historyk z wykształcenia Michał Dworczyk, na otwarty list dr. Grzegorza Kuprianowicza. Można tu przeczytać, że relacje polsko-ukraińskie z czasów II wojny światowej wymagają jednak pogłębionych badań i pogłębionej refleksji. Mam nadzieję, że moja książka również wpłynie na rozpoczęcie tego procesu.

W książce Pana Profesora wybrzmiewa ważna teza, że przez większość analizowanego w publikacji czasookresu, napięcia mają zdecydowanie bardziej charakter etniczno-społeczny a nie narodowo-polityczny. Kiedy ten drugi wymiar zaczął dominować i co do tego doprowadziło?

Pamiętajmy, że w XIX w. naród ukraiński jako taki nie istniał, a narodem polskim w praktyce była tylko szlachta. Postawione przez Pana pytanie jest bardzo złożone – dość powiedzieć, że jeśli chodzi o analizę samego Wołynia⁴³, to osobiście przychyliam się do stanowiska polskiego pisarza historycznego, Sławomira Kopera, który napisał, że w tamtym czasie na Wołyniu mieliśmy do czynienia nie z konfliktem dwóch narodów, lecz z setkami małych wojen etnicznych – wojen chłopskich. Należy też zwrócić uwagę na to co pisał Anatol Kaminski, że zarówno Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), jak i Ukraińska Powstańcza Armia (UPA) były w zasadzie strukturami chłopskimi – i fizycznie, i mentalnie. I to właśnie interes chłopów był w ich centrum zainteresowania. Przykładem na potwierdzenie tej tezy może być sytuacja z 1943 r., kiedy dowódca UPA Północ Dmytro Klaczkiwski-„Kłym Sawur” (podobnie jak Władimir Lenin w roku 1917) podpisał dekret ziemski, na mocy którego cała ziemia obszarników i osadników

polskich przechodziła w ręce prawosławnej ludności wołyńskiej, czym nie tylko zaskarbił sobie sympatię chłopów, ale zachęcił ich również do udziału w antypolskiej akcji UPA.

W moim przekonaniu, w badanym przeze mnie okresie mniej więcej 150 lat, główną siłą napędową konfliktów polsko-ukraińskich było chłopstwo, co najbardziej widoczne było w poszczególnych szczytach napięć polsko-ukraińskich – powstania listopadowego, powstania styczniowego, rewolucji 1905 r., rewolucji ukraińskiej 1917 i 1918 r. oraz II wojny światowej.

Przechodząc do pytania o pierwsze dwa szczyty, o których wspomina Pan Profesor, czyli czas dwóch powstań z XIX w., chciałbym zapytać, dlaczego polska szlachta czy magnateria nie przekonała warstwy chłopów, żeby ta przyłączyła się do powstań? Chłopi w swojej masie stanęli przecież po stronie Caratu, nieraz bardzo brutalnie zwalczając działalność powstańczą.

Powstania na Ukrainie prawobrzeżnej miały oprzeć się o pewną grupę społeczną, tj. szlachtę. Ta jednak była bardzo zróżnicowana. Na czele tej grupy stała wielka magnateria, która władała wielkimi połaciami ziemi, była szlachta średnia, jak i „proletariat szlachecki” – i to właśnie ta najbiedniejsza część szlachty brała najbardziej aktywny udział w powstaniach. Magnateria przeważnie pozostawała bierna bądź nawet była wierna Caratowi.

Jeśli chodzi o relacje między chłopami a ziemianami, to należy powiedzieć, że ogromna większość ziemi w trzech guberniach, przyłączonych pod koniec XVIII w. do Cesarstwa (Wołyń, Kijowszczyzna i Podole), należała do szlachty polskiej posiadającej wyraźną tożsamość narodową. Chłopi natomiast prawie wyłącznie byli Rusinami bez jasno sprecyzowanej tożsamości narodowej, choć w większości chodzili do cerkwi prawosławnych lub greckokatolickich. Stosunki te były naprawdę oparte na strasznej przemocy ze strony panów/Lachow, więc kiedy zaczęło się powstanie listopadowe (a później styczniowe) dla chłopów było jasne, że powrót do Rzeczypospolitej oznacza wzmocnienie pozycji szlachty i jeszcze większe pogorszenie sytuacji chłopów. To w połączeniu z rosyjską propagandą nie pozostawiało złudzeń, po której stronie staną chłopi. Jest niezaprzeczalnym faktem, że powstanie styczniowe na prawobrzeżnej Ukrainie stłumili właśnie chłopi – na jednego powstańca przypadało pięćdziesięciu uzbrojonych w kosy, widły i kije chłopów zrzeszonych w tzw. karaulach wiejskich. 1863 rok na prawobrzeżnej Ukrainie można porównać z rabacją galicyjską 1846 r., w obu przypadkach chłopi w sposób wyjątkowo okrutny mordowali swoich panów. Walka o „naszą i waszą wolność” jest więc tylko pięknym mitem. Tak naprawdę w 1863 r. rząd carski wysyłał wojska nie po to, aby stłumić powstanie, ale żeby ratować powstańców (czy szerzej: „obywateli” Polaków) od zemsty ruskich chłopów. Rząd carski skutecznie wykorzystywał te napięcia i po 1863 r. znacznie polepszył swoją pozycję na prawobrzeżnej Ukrainie. Do tego czasu bowiem pełnia władzy należała do polskiej magnaterii. Powstania uświadomiły także Rosjanom, że to wcale nie

polscy posiadacze ziemscy są największym wrogiem, ale „ludność chłopska”, domagająca się całej ziemi ziemiańskiej.

Kolejnym opisywanym przez Pana Profesora szczytem polsko-ukraińskich napięć jest rewolucja 1905 r. – jak i czy te wydarzenia wpłynęły na relację chłopów i ziemiaństwa na prawobrzeżnej Ukrainie?

Na pewno większy wpływ na sytuację chłopów miała tzw. reforma rolna, czyli uwłaszczenie chłopów z 1861 r., a także wspomniane już stłumienie powstania styczniowego. Rewolucja 1905-1907 r. pokazała, że żywioł chłopski jest straszny i Polacy po raz kolejny przekonali się, że żyją wśród wrogów. Wielu zresztą wyjechało w tamtym czasie do Krakowa czy innych miast dzisiejszej Polski. A dlaczego agresję i niechęć chłopów odczuwali w pierwszej kolejności właśnie Polacy, a nie np. Rosjanie czy inne narodowości? Przyczyna była ewidentna – Polacy, w odróżnieniu od innych „obcych”, nie mieszkali w miastach, a w otoczeniu chłopów ruskich, w swoich przepięknych rezydencjach (których na prawobrzeżnej Ukrainie było przynajmniej kilka tysięcy). Ponadto, po rewolucji 1905 roku do początku I wojny światowej Polacy znów stali się gospodarzami tych terenów, posiadali bowiem ponad 50% całości ziem prywatnych i mocne pozycje zarówno gospodarcze, jak i społeczne.

Przychodzi wreszcie koniec I wojny światowej, od 1917 r. trwa tzw. rewolucja ukraińska, która doprowadza do powstania Ukraińskiej Republiki Ludowej, pod koniec 1918 r. odradza się państwo polskie, a chłopci ruscy wciąż myślą bardziej kategoriami społeczno-etnicznymi, w sposób okrutny niszcząc większość pięknych dworów i folwarków, o których wspominaliśmy.

Nie nazwałbym tego jeszcze okrucieństwem – raczej barbarzyństwem, ponieważ nie było aż tak wielu ofiar, jak zdarzyło się to w czasach II wojny światowej. To barbarzyństwo było jednak podsycane z dwóch stron – z jednej byli to szowiniści rosyjscy, z drugiej bolszewicy. Na Wołyniu przecież na początku XX wieku cała ludność chłopska była wpisana do „czarnej sotni”, rosyjskiego ruchu monarchistycznego i szowinistycznego, zajmującego się pogromami żydowskimi, rozkręcającego nienawiść między ludnością miejscowych a Polakami. Na czele „czarnej sotni” na Wołyniu (i nie tylko) stała zaś Rosyjska Cerkiew Prawosławna.

Dlaczego chłopci z Wołynia tak chętnie zapisywali się do „czarnej sotni”?

Przede wszystkim dlatego, że „czarna sotnia” głosiła hasła o odebraniu ziemi innowiercom, czyli Żydom i Polakom i przekazaniu jej rosyjskim (sic!) chłopom. Kiedy po 1919 r. ważyły się losy Wołynia, który miał wejść w skład II Rzeczypospolitej, meldowano stąd, że chłop prawosławny „tęskni do Cara”. Warto przywołać także sytuację z 1915 r., kiedy na Wołyn przyjechał Dmytro Witowski (późniejszy dowódca ukraiński w czasie walk o Lwów z 1918 r.), który przyjechał werbować miejscowych chłopów do oddziałów Strzelców Siczowych, to usłyszał, że lepiej byłoby, gdyby na te tereny wróciła Rosja, bo „ziemi byłoby więcej, no

i wódka potaniały” (sic!). Taka była „świadomość narodowa” mieszkańców Wołynia w czasie i tuż po I wojnie światowej. Pod wpływem agitacji politycznej chłopci poszli „po swoje” i rzeczywiście barbarzyństwo nie знаło granic. Na Ukrainie prawobrzeżnej zniszczono wówczas 85% majątków polskich – folwarków, gorzelni i cukrowni.

A jak ta zarysowana już mentalność chłopca wołyńskiego różniła się od chłopca z Galicji Wschodniej, czyli rozpadającego się w tamtym okresie Cesarstwa Austro-Węgierskiego?

Różniła się w sposób zasadniczy. W Galicji Wschodniej, kiedy powstała Zachodnioukraińska Republika Ludowa, nie zaobserwowano równie strasznych rozruchów na wsi, jak miało to miejsce na byłych terenach podrosyjskich. Chłop galicyjski przyzwyczajony był do pewnego porządku, który wkładało mu do głowy państwo austriackie, a od połowy XIX w. liczne organizacje ukraińskie. Między innymi w 1943 r. konspiracja polska w jednym ze swoich dokumentów wskazywała, że „nieprzeorany ukraińską pracą polityczną chłop wołyński zawsze był skłonny do anarchii”. W Galicji Wschodniej chłopci byli natomiast przeorani ukraińską pracą polityczną, sytuacja była więc inna.

Przejdźmy do czasów II Rzeczypospolitej i polityki Warszawy wobec Ukraińców czy Białorusinów, obywateli odradzającego się państwa polskiego. Z czego wynikała decyzja o systematycznym spychaniu mieszkańców wschodnich województw II RP do drugiej kategorii obywateli, czego ponurymi symbolami stały się takie wydarzenia jak pacyfikacja Galicji Wschodniej w 1930 r. czy kampania niszczenia cerkwi prawosławnych z lat 1937-1938 na wschodniej Lubelszczyźnie?

W 1920 r. marszałek Józef Piłsudski w Równem wznosił piękny toast – „wznoszę ten toast za to, aby nasza polityka kresowa była polityką uczciwą”. Założenia i chęć były dobre, jednak należy pamiętać, że ogromne zasługi w odbudowie państwa polskiego miała także Narodowa Demokracja. Endecka ideologia Romana Dmowskiego „hartowania Rusinów” była wcielana w życie. Hartowanie Rusinów różniło się jednak na Wołyniu i w Galicji Wschodniej. Na Wołyniu po 1920-1921 r. wpływy miała już nie „czarna sotnia”, tylko komuniści. Hasło „eksterminacji ludności polskiej”, które na początku lat 20. pojawiło się na Wołyniu, należy kojarzyć z komunistami, a nie nacjonalistami. Komuniści mieli w czasie międzywojennej Polski ogromne wpływy na Wołyniu, który oddzielony tzw. *kordonem sokalskim* od Galicji Wschodniej w praktyce uniknął poważnych wpływów ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego. Kiedy w 1923 r. na Wołyń pojechał Wincenty Witos, to wrócił zszokowany, mówiąc „jest źle, a będzie jeszcze gorzej, wszystko dyszy nienawiścią do Polski”. A nienawiść ta była podsycana przez Związek Radziecki. Mało kto wie, ale aż do 1932 r. na Wołyniu co jakiś czas wybuchały powstania chłopskie podsycane przez Sowietów.

Chłopom przede wszystkim chodziło o ziemię. A polityka II RP przyniosła falę kolonizacji i osadnictwa wojskowego, która przelała kolejną czarę niechęci wobec

„obcych”. Polityka II RP zmierzała do wzmocnienia polskości na Wołyniu. Zwiększono ilość Polaków z 60-70 tys. do 320-350 tys., jednak wciąż było to za mało, by mówić o zcaleniu Wołynia z pozostałą Polską. Podjęto więc decyzję o niszczeniu cerkwi prawosławnej, co było fatalnym krokiem, bo wzburzyło falę religijnego fanatyzmu wśród miejscowej ludności. Część polskiej inteligencji już wtedy przewidywało najgorsze – „Rusini nas kiedyś wyrzną, bez żalu wyrną, nigdy nam tego nie darują”, mówili. Co gorsza, postawa nienawiści do wszystkiego co ukraińskie, co nastąpiło na Wołyniu po 1937 roku, spotęgowała też ze strony ludności ukraińskiej poczucie nienawiści do wszystkiego co było polskie. I warto o tym pamiętać, mówiąc o okrucieństwie wydarzeń na Wołyniu w roku 1943.

Należy przywołać także postać Henryka Józewskiego, wojewody wołyńskiego, a wcześniej wiceministra w rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej. Józewski zrezygnował w 1938 r. ze swojej funkcji, w ramach protestu przeciwko akcji niszczenia cerkwi. Na czym miał polegać ten „eksperyment wołyński”, tj. zadanie, którego podjął się Henryk Józewski i dlaczego się on nie powiódł?

Mało kto mówi, że „proukraińska” polityka Józewskiego wzięła się z represji wobec wszystkiego co ukraińskie. W latach 30. XX w. można było działać tylko w ramach organizacji powołanych już za Józewskiego. Ta polityka była nakierowana przede wszystkim na ukraińskich emigrantów, którzy przybywali wówczas na Wołyń z Ukrainy naddnieprzańskiej, a sam Wołyń miał stać się centrum ukraińskiego życia politycznego i ewentualnie walki o niepodległość „tamtej” Ukrainy, ale nie „tej” w ramach II RP. W czasie międzywojnia na obszarze Wołynia zaaresztowano około 4000 komunistów i jedynie 700-800 nacjonalistów – to wpływy komunistyczne były dalej dominujące. Ponadto, w tzw. kołach rolniczych tworzonych przez Henryka Józewskiego na 1,5 miliona społeczeństwa wołyńskiego znalazło się nieco ponad 7 tysięcy członków, w tym 5 700 Ukraińców i 1 600 Polaków. W moim przekonaniu polityka ta nie przyniosła pozytywnych skutków, a po śmierci Piłsudskiego w 1935 r. sytuacja zbliżyła się do tej z Galicji Wschodniej – także na Wołyniu decydujący głos zdobyło wojsko i Narodowa Demokracja.

Chcąc zapytać o ocenę Pana Profesora o ocenę wydarzeń z 1943 r., widzimy, że różnice pojawiają się już w nazewnictwie tych wydarzeń, ponieważ w dyskursie na Ukrainie używa się często sformułowania „tragedia wołyńska”, kiedy w Polsce najdelikatniejsze określenie to „rzeź wołyńska”...

Przepraszam, że przerywam, ale określenie „tragedia wołyńska” pojawiło się po raz pierwszy w treści polskiej gazety podziemnej „Polska zwycięży” z 1943 roku, w której poświęcono tekst „roli Niemców i bolszewików w tragedii wołyńskiej”. To nie Ukraińcy wymyślili to określenie.

A czy według Pana Profesora któreś z pojęć używanych przez większość badaczy tego zjawiska w Polsce, jak „ludobójstwo”, „czystka etniczna”, ale i na Ukrainie,

przywołajmy choćby zakładającą pewną symetrię „wojnę (lub konflikt) polsko-ukraiński”, w istocie odpowiadają rzeczywistości?

Moim zdaniem sytuacja na Wołyniu była dużo bardziej skomplikowana niż przyjmuje się to powszechnie w nauce polskiej. Kiedy czołowy polski historyk, Grzegorz Motyka, opisuje w swojej książce „Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła” wydarzenia z 1943 r., praktycznie nie odnosi się do sytuacji w międzywojniu. A, jak mam nadzieję, wynika to z mojej książki, ale i naszej rozmowy, widzimy tu pewien ciąg zdarzeń, które doprowadziły do straszliwego przelewu krwi w 1943 r. Czym był Wołyń w tamtym okresie? Przede wszystkim, pamiętajmy o tym, że jego obszar znajdował się pod okupacją niemiecką. W pracach polskich historyków widzimy najczęściej obraz wszechmocnej UPA i bezbronnej ludności polskiej – faktycznie jednak sytuacja przypominała tę widoczną na Bałkanach. Nie było co prawda państwa satelickiego jakim była Chorwacja, ale, podobnie jak na Bałkanach, Niemcy na Wołyniu siedzieli głównie w miastach i na kolei, a na pozostałym terenie działały różne grupy: ukraińskie nacjonalistyczne, polskie narodowe, polskie prokomunistyczne, liczne bandy rabunkowe oraz – o czym rzadko się pisze w Polsce – skoczkiwie sowieccy, czyli jednostki NKWD. Działali oni głównie pomiędzy granicą polsko-sowiecką a rzeką Słucz – tam się aż roiło od partyzantów sowieckich. I to właśnie tam zaczęły się mordy – zdecydowanie najkrwawsze. Tak pisali (sic!) autorzy z konspiracji polskiej!

Przygotowując tę książkę, jak już wspominałem, opracowywałem dokumenty polskiego podziemia w Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego i zaskoczyło mnie to, że w tzw. metryczkach nie znalazłem nazwiska żadnego ze znanych mi polskich naukowców, zajmujących się tragedią wołyńską! Wyłącznie widniała wzmianka o pracy ojca i córki Siemaszków i ukraińskiego historyka, prof. Ihora Iljuszyna jeszcze w 1993 roku. A właśnie w tych dokumentach znaleźć można informacje o bardzo silnych wpływach sowieckich w opisywanych przez nas wydarzeniach. Przyjmuje się (G. Motyka, I. Iljuszyn), że rzezie zaczęły się po Bitwie o Stalingrad, ale jak świadczą dokumenty wszystko zaczęło się od konfliktu pomiędzy Kremlem a polskim rządem w Londynie pod koniec lutego 1943 roku. Polski rząd miał stwierdzić, że dialog z Sowietami będzie możliwy tylko wtedy, kiedy uznają oni granicę z 1 września 1939 r., na co Stalin odpowiedział oświadczeniem państwowej agencji TASS, iż Polska jest krajem imperialistycznym i nie pozwalają żyć Ukraińcom i Białorusinom w swoich państwach narodowych. I od tego czasu zaczynają się rzezie, które są na rękę Sowietom, ponieważ, jeśli na terenach Wołynia nie będzie ludności polskiej, to o żadnych granicach z 1 września 1939 r. nie ma co mówić. „*Jest’ czelowiek – jest’ problema, niet czelowieka – niet problemy*”, mawiał Józef Wissarionowicz. Są też dowody – dokumenty polskie oraz niemieckie – na tajne spotkania przedstawicieli UPA i NKWD, min. w Krzemieńcu i bardzo silną infiltrację OUN i UPA przez agentów NKWD. Wątki te trzeba jednak jeszcze dogłębniej zbadać.

Jak zatem można scharakteryzować działalność, ale i samą UPA na Wołyniu w omawianym czasie?

UPA na Wołyniu liczyła ok. 5-7 tysięcy osób – podobną liczbę miała prokomunistyczna partyzantka polska. Przyczyną ogromnej różnicy w ofiarach polskich i ukraińskich była chyba ogromna przewaga ludności prawosławnej (nie ukraińskiej, ale właśnie prawosławnej pod auspicjami Patriarchatu Moskiewskiego), która wspierała nacjonalistyczny ruch antypolski. W dokumentach polskiego podziemia 1943 roku nie spotkałem się z definicją – „UPA”, tylko „bandy chłopskie” i „policjanci”. A dlaczego policjanci? To przecież były osoby z milicji utworzonej przez Sowietów z mętów społecznych, znienawidzone przez całą ludność Wołynia, bez względu na narodowość, które znalazły się później w ukraińskiej policji, a potem poszły do lasu. Czym się zajmowały? Niszczeniem Polaków. Pytanie jednak: na czyj rozkaz?

Chciałbym jednocześnie podkreślić, że ja nie chcę przesądzać – staram się raczej stawiać pytania. Klucz do odpowiedzi na nie na pewno znajduje się w Moskwie, która prawdopodobnie nie ujawni tych dokumentów.

Na koniec naszej rozmowy chciałem zahaczyć o współczesność i zapytać o ocenę polityki historycznej prowadzonej przez Warszawę i Kijów. Czy jest jakaś możliwa płaszczyzna porozumienia co do wspólnej, ale niełatwej historii, czy jednak to kwestia na tyle delikatna, złożona, ale i upolityczniona, że trudno będzie wypracować jakiś wspólny pogląd na charakter polsko-ukraińskich napięć w ujęciu historycznym?

Nie zajmuję się polityką historyczną, lecz właśnie historią. Jeśli jednak pyta Pan o drogę do porozumienia, to pamiętajmy o słowach Jana Pawła II „tylko prawda was wyzwoli”. Ale prawda powinna być dla obu stron, nie zaś wybiórcza. Jedyną możliwą drogą jest zatem dialog. Oczywiście, ukraińska nauka historyczna wciąż odstaje od historiografii polskiej w kwestii „wołyńskiej”, ale – obrazowo rzecz ujmując – wyrosła już z krótkich spodenek. Tak więc dyskurs naukowy powinien toczyć się na równych prawach.

Natomiast kiedy mówimy o polityce historycznej obu krajów, to wystarczy tylko porównać roczne budżety naszych Instytutów Pamięci Narodowej – ukraińskiego wynosi 14 mln hrywien (ok. 2 mln złotych), a polskiego około 2 mld hrywien (ok. 240 mln zł). To też pokazuje skalę możliwości i realne działanie obu państw na płaszczyźnie polityki historycznej. Podsumowując, chcę stwierdzić, że na pewno wciąż mamy sporo do zrobienia i powinniśmy rozsądnie podchodzić do omawianego tematu: *sine ira et studio* (bez gniewu i uprzedzeń). Podejście inne – np. manipulowanie ilością ofiar – oddala nas od osiągnięcia porozumienia. Chciałbym jednak na koniec wyraźnie stwierdzić, że – podobnie jak ś.p. Jarosław Daszkiewicz, wybitny ukraiński uczony – uważam, że nawet jeśli brać pod uwagę prowokacje sowieckie czy niemieckie, to to co się stało na Wołyniu zasługuje na jednoznaczne i surowe potępienie. Pod tym stwierdzeniem podpisze się każdy

uczciwy historyk ukraiński. Życzyłbym sobie, żebyśmy temat ten badali jedynie drogą skrupulatnych i dogłębnych badań naukowych, a nie publicystyki pełnej emocji, niepopartej solidnymi dowodami naukowymi.

Dziękuję za rozmowę.

Artykuł został pierwotnie opublikowany 30 grudnia 2018 r. na portalu „Obserwator Międzynarodowy” pod adresem:

<http://obserwatormiędzynarodowy.pl/2018/12/30/prof-bohdan-hud-o-wolyniu-drogach-ktore-do-niego-doprowadzily-rozmawiajmy-wylacznie-na-podstawie-dokumentow-wywiad/>.

Sandra GLUBIAK¹
Marian KOPCZEWSKI²

ZAGROŻENIE DLA BEZPIECZEŃSTWA ZWIĄZANE Z EMIGRACJĄ OBYWATELI UKRAINY DO POLSKI

Wstęp

Wspólna historia, która łączy Polskę i Ukrainę bardzo mocno wpływa, a nawet determinuje relacje między polskim a ukraińskim narodem. Mimo burzliwej historii obu narodów, obywatele Ukrainy decydują się na przyjazd do Polski w celu poprawiania swojego statusu materialnego i poszukiwania lepszej przyszłości. Oba państwa mają zbliżoną kulturę, wyznawane wartości czy tradycje. Są to czynniki pomagające w asymilowaniu się diaspory ukraińskiej. Wydarzenia, które miały miejsce na Ukrainie – pomarańczowa rewolucja, kryzys polityczny, wojna hybrydowa prowadzona przez Rosję zmusiły obywateli Ukrainy do ucieczki z kraju. Wiele młodych Ukraińców nie widzi szansy na poprawienie sytuacji w kraju ojczystym, dlatego też decyduje się na emigrację z kraju. Sytuacja ta może być wykorzystywana nie tylko przez Ukraińców z krwi i kości, ale również przez obywateli Ukrainy narodowości rosyjskiej, białoruskiej czy żydowskiej. Może to zaburzać bezpieczeństwo Polski jak i całej Unii Europejskiej.

Warto zwrócić uwagę, że fala migracji z Ukrainy trwa od końca XX wieku, a zmiany zachodzące w tym państwie spowodowały nasilenie się tej fali od 2014 roku. Napływ tej ludności trwa do dziś, a przez wschodnią granicę przepływa ogromna liczba osób, której ciągła kontrola może być po prostu trudna. Zjawisko to może być przyczyną wzrostu przestępczości czy pojawiania się konfliktów między migrantami, a mieszkańcami państwa, do którego migrowali. Istotną kwestią jest fakt, że wschodnia granica Polski jest również zewnętrzną granicą Unii Europejskiej. Nieprawidłowa kontrola na polskiej granicy może być przyczyną zaburzenia bezpieczeństwa Polski jak i pozostałych państw UE. Podmiotem mającym bardzo duży wpływ na to bezpieczeństwo ma Federacja Rosyjska, która na terenie Ukrainy prowadzi wojnę hybrydową. Nieodpowiednia kontrola na granicy może doprowadzić do przekraczania jej przez szpiegów czy informatorów z innych państw, a nawet najemników opłacanych przez Rosję.

¹ **Sandra GLUBIAK**, lic., Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu, Wydział Nauk o Bezpieczeństwie.

² **Marian KOPCZEWSKI**, prof. zw. dr hab. inż., Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu, Wydział Nauk o Bezpieczeństwie, członek PSNT

W pracy skoncentrowano się w głównej mierze na analizie niebezpieczeństw dotyczących Polski i jej mieszkańców. Próba opisanie zarówno fali migracji z Ukrainy oraz jej skutków dla Polski opiera się głównie na analizie literatury przedmiotu badań oraz analizie badań przeprowadzanych przez Centrum Badań Opinii Społecznych, które w znacznym stopniu ułatwiły dokonanie oceny stosunków polsko-ukraińskich.

Migracja

Długotrwała, niestabilna sytuacja ekonomiczna, polityczna i społeczna panująca na Ukrainie – zmiany polityczne czy walka o niepodległość kraju, wymusiła na społeczeństwie ukraińskim poszukiwanie³ lepszej, a także bezpieczniejszej przyszłości w innych państwach. Wiąże się to z migracjami Ukraińców. Z języka łacińskiego słowo *migratio* oznacza przesiedlenie się. Jest to naturalny proces wśród ludzi spowodowany poszukiwaniem nowego miejsca zamieszkania, lepszej pracy czy możliwości kształcenia. Mogą się one odbywać zarówno w obrębie jednego państwa – z miasta do miasta, bądź poza granice ojczystego kraju do innego państwa, a nawet na inny kontynent. Migracje dzielą się na:

- emigrację – wyjazd do innego państwa,
- imigrację – przyjazd z innego państwa,
- reemigrację – wiąże się ona z ponowną emigracją bądź powrotem do kraju, z którego się wyjechało, a także
- repatriację – powrót do ojczystego kraju, po przymusowym oraz długotrwałym przebywaniu w innym państwie³.

Warto zwrócić również uwagę, że migracja oprócz tej legalnej wyróżnia również nielegalne przemieszczanie się ludzi, które może mieć wpływ na zakłócenie bezpieczeństwa zarówno imigranta jak i państwa, w którym się znajduje⁴. Migracja to proces naturalny, który zachodzi na całym świecie z różnorodnych powodów. W sytuacji ludności ukraińskiej powodem rozpoczęcia migracji była „rewolucja godności”, a także, agresja Rosji, której skutkiem była aneksja Krymu, a także wojna w Donbasie⁵. Sytuacja ekonomiczna i polityczna państwa również zmusza Ukraińców do poszukiwania miejsc, w których będą mogli spokojnie i godnie żyć. Po wybuchu wojny w Donbasie znacznie pogorszyła się sytuacja ekonomiczna Ukrainy. Wciążu czterech lat można było zauważyć dramatyczne wahania kursów walut, czego skutkiem okazało się ubożenie społeczeństwa. Ceny na podstawowe produkty, paliwo czy zwykłą wodę tylko się zwiększały. Dodatkowym problemem były często przeprowadzane mobilizacje, których ilość w ciągu jednego roku wyniosła aż sześć. Każdy, który został złapany,

³ T. Kaczmarczyk, *Migracja – charakterystyka zjawiska*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 2015, nr 3, s. 7-8.

⁴ P. Olbrycht, *Współczesna imigracja z Ukrainy do Polski*, (w:) *Imigranci z Ukrainy w Polsce; Potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.), Wrocław 2018, s. 98.

⁵ M. Lubicz Miszewski, *Nowi imigranci w Polsce 5 lat po „rewolucji godności” – wprowadzenie*, (w:) *Imigranci z Ukrainy w Polsce; Potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.), Wrocław 2018, s. 7.

w przeprowadzanych przez wojsko „łapankach”, był wysyłany na front, bez żadnego wcześniejszego przygotowania i bez uwzględnienia jego sytuacji prywatnej⁶. Jak pisze Yuliya Lesyk „o ile w początkowej fazie tej wojny hybrydowej w ukraińskim społeczeństwie można było zaobserwować gwałtowny wzrost patriotyzmu i chęci obrony ojczyzny, o tyle po pierwszych powrotach z frontu osób, którym udało się przeżyć, uczucia te bezpowrotnie zniknęły, ustępując miejsca chęci ucieczki”⁷. Prerażające wydarzenia, które miały miejsce na Ukrainie w tamtym czasie, odbiły swoje piętno na mieszkańcach tego kraju. Jasne są powody dlaczego ci ludzie zaczęli poszukiwać schronienia w Polsce. Poniższa tabela przedstawia wyraźny wzrost zarejestrowanych oświadczeń o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi na przestrzeni 2010-2016 roku. Pokazuje to zauważalne zwiększenie zainteresowania Ukraińców podejmowaniem pracy w Polsce.

Biorąc pod uwagę zagrożenia mogące naruszyć bezpieczeństwo Polski warto zwrócić uwagę na położenie geograficzne, w którym się ona znajduje. Ochrona wschodniej granicy jest kluczowa w zapewnieniu bezpieczeństwa ze względu na zagrożenia wiążące się z ruchem towarowym jak i osobowym. Zmieniająca się sytuacja na świecie niesie ze sobą zagrożenia związane z codziennymi procesami, a jednym z nich jest właśnie ruch transgraniczny, występujący zarówno w Polsce jak i na terenie całej Unii Europejskiej⁸. Migracje między państwami wiążą się z przemytem, fałszowaniem dokumentów, ale również z nielegalną migracją czy przymusową pracą imigrantów. Są to skutki uboczne naturalnego procesu – przemieszczania się ludności⁹.

Nielegalna imigracja

Zjawisko nielegalnej migracji łączy się z rozwojem państw, nie tylko Polski i innych krajów Unii Europejskiej, ale również państw na całym świecie. Poszukiwanie pracy czy lepszego życia zostaje bardzo często wykorzystywane przez grupy przestępcze. Potrafią one dopasowywać się do kreowanych na świecie trendów i potrzeb oraz wykorzystywać sytuację polityczną, gospodarczą, ucieczkę imigrantów przed wojną czy zwyczajne poszukiwanie przez nich lepszej pracy¹⁰.

Rok 2014 stał się wyzwaniem dla Unii Europejskiej w związku z wielką falą uchodźczą z dotkniętej wojną Syrii. Ta sytuacja była niekorzystna dla starających się o pobyt w krajach Unii Europejskiej Ukraińców. Migracja z Syrii wiązała się z niekorzystną oraz nieuregulowaną sytuacją polityczną, prawną, humanitarną władz państw Unii Europejskiej, która nie była dostosowana do tak ogromnej liczby przybywających migrantów. 2014 rok był również tym, w którym to właśnie Ukraińcy

⁶ Y. Lesyk, *Emigracja zarobkowa obywateli Ukrainy do Polski w latach 2014-2017. Aspekty prawne i ekonomiczne*, (w:) *Emigracja obywateli Ukrainy do Polski po 2013 roku i jej wpływ na bezpieczeństwo*, red. nauk. M. Lubicz Miszewski, Wrocław 2017, s. 31-32.

⁷ Tamże, s. 32.

⁸ Tamże, s. 87.

⁹ Tamże, s. 87.

¹⁰ *Nielegalna imigracja w aspekcie kryminalistycznym, kryminologicznym i bezpieczeństwa państwa*, P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Sofjański (red.), Warszawa 2018, s. 11.

znaleźli się na pierwszym miejscu jeśli chodzi o ilość wydawanych pozwoleń na pobyt na terenie Unii Europejskiej – 302 tys. zezwoleń, w tym najwięcej w Polsce – bo aż 80% wszystkich zezwoleń¹¹. W 2014 roku Polska stała się krajem, w którym znalazło się 450 tys. Ukraińców. Oczywiście była ona jednym z wielu kierunków, ponieważ konflikt, który wybuchł w Donbasie oraz pogarszająca się sytuacja gospodarcza na Ukrainie, zmusiły obywateli tego państwa do migracji do Rosji, Włoch, Stanów Zjednoczonych czy Hiszpanii¹². Według danych zebranych przez Komendę Główną Straży Granicznej od 2013 do 2015 roku granicę polsko-ukraińską przekroczyło łącznie prawie 25 milionów osób z Ukrainy. Należy jednak zwrócić uwagę, że ten proces był determinowany przez mały ruch graniczny¹³, który został wprowadzony 28 marca 2008 roku między Polską a Ukrainą w celu rozwijania stosunków partnerstwa strategicznego oraz wzmocnienia współpracy polsko-ukraińskiej¹⁴. Według późniejszych danych zebranych przez Komendę Główną Straży Granicznej od 2016 do 2018 roku polską granicę przekroczyło ponad 30 milionów cudzoziemców posiadających obywatelstwo ukraińskie. Są to ogromne liczby wskazujące na wielką falę migracji ze Wschodu, co wskazują dane, tabela 1.

Tabela 1. Dane Straży Granicznej z wyszczególnieniem obywateli Ukrainy.

Rok	Liczba cudzoziemców, którzy wjechali do RP		Cudzoziemcy zatrzymani/ujawnieni przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom	
	Obywatele Ukrainy	Ogólna liczba cudzoziemców	Obywatele Ukrainy	Ogólna liczba cudzoziemców
2018	9 963 604	18 049 118	2 730	5 524
2017	10 328 654	18 202 450	3 910	7 285
2016	10 136 634	16 942 100	3 978	7 573

¹¹ M. Jaroszewicz, *Migracje z Ukrainy do Unii Europejskiej z perspektywy ryzyka*, „Politeja: Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje, bezpieczeństwo”, 2016, nr 2, s. 21.

¹² T. Szyszlak, *Imigranci z Ukrainy – wyzwanie dla polskiego systemu bezpieczeństwa narodowego*, (w:) *Emigracja obywateli Ukrainy do Polski po 2013 roku i jej wpływ na bezpieczeństwo*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.) Wrocław 2017, s. 57.

¹³ Przez mały ruch graniczny należy rozumieć „regularne przekraczanie wspólnej granicy Państw Umawiających się Stron przez mieszkańców strefy przygranicznej Państwa Umawiającej się Strony w celu przebywania w strefie przygranicznej Państwa drugiej umawiającej się Strony ze względów społecznych, kulturalnych lub rodzinnych oraz z uzasadnionych powodów ekonomicznych, które według przepisów wewnętrznych Państwa drugiej Umawiającej się Strony nie są uznawane za działalność zarobkową, przez okres nieprzekraczający limitów czasu ustanowionych w Umowie”. Za strefę przygraniczną uważa się obszar sięgający do 30 km od wspólnej granicy. Zob.: Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku, https://luck.msz.gov.pl/pl/informacje_konsularne/maly_ruch_graniczny, dostęp 28.04.2019.

¹⁴ Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku, <https://luck.msz.gov.pl>, dostęp 28.04.2019.

Rok	Zatrzymani/ujawnieni przez Straż Graniczną za nielegalny pobyt		Cudzoziemcy wobec których stwierdzono nielegalne wykonywanie pracy	
	Obywatele Ukrainy	Ogólna liczba cudzoziemców	Obywatele Ukrainy	Ogólna liczba cudzoziemców
2018	19 664	26 547	10 613	12 088
2017	15 877	22 559	11 052	12 235
2016	14 305	18 493		

Źródło: Opracowanie własne.

Dane przedstawione w tabelach wskazują również, na dominujący procent udziału obywateli Ukrainy wśród ogólnej liczby cudzoziemców przekraczających polską granicę. Na przestrzeni trzech lat – 2016, 2017 i 2018, udział procentowy obywateli Ukrainy wyniósł ponad 57% wśród ogólnej liczby cudzoziemców. Te liczby przekładają się również na wysoki odsetek zatrzymanych za nielegalny pobyt. Od 2016 roku obywatele Ukrainy wśród całkowitej liczby cudzoziemców ujawnionych za nielegalny pobyt stanowili ponad 70%. Sytuacja dotycząca cudzoziemców, którym udowodniono nielegalne wykonywanie pracy również przedstawia się niekorzystnie. Obywatele Ukrainy spośród ogólnej liczby cudzoziemców stanowili w 2017 roku 90% natomiast w 2018 roku 88%. Są to niemałe liczby, które powinny zmobilizować polskie władze do działania.

Warto zwrócić uwagę, że pozwalając na imigrację należy pamiętać o braniu pełnej odpowiedzialności za bezpieczeństwo własnych obywateli. Prowadzenie polityki imigracyjnej często połączonej z polityką zewnętrzną – międzynarodową nie może negatywnie wpływać na bezpieczeństwo oraz politykę wewnętrzną kraju. Bezpieczeństwo jednostki nie może pod żadnym względem zakłócać jednostka imigracyjna. Ta sama sytuacja dotyczy struktur politycznych, ekonomicznych czy społecznych¹⁵.

Nielegalna migracja jest związana ze złymi warunkami politycznymi, ekonomicznymi czy społecznymi, które zmuszają migrantów do opuszczania ich kraju pochodzenia¹⁶. Ta sama sytuacja dotyczy Ukraińców, którzy szukają bezpiecznej przyszłości, ale czy na pewno określenie Ukrainiec jest trafne? Według Michała Siudaka, polską granicę przekraczają „obywatele Ukrainy”, a nie Ukraińcy „gdyż wśród nich znajdują się ukraińscy Rosjanie i ukraińscy Żydzi, Polacy, Białorusini, Mołdawianie oraz osoby mające mieszane korzenie narodowe”¹⁷. Jest to ciekawe spostrzeżenie biorąc pod uwagę bezpieczeństwo zarówno Polaków jak

¹⁵ L. Hyb, *Imigracja zagrożeniem bezpieczeństwa obywateli*, (w:) *Wyzwania, szanse, zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego RP w XXI wieku: bezpieczeństwo RP w wymiarze narodowym i międzynarodowym*, red. nauk. R. Niedźwiecki, A. Mróz-Jagiello, A. Zagórska, Warszawa 2016, s. 250-251.

¹⁶ I. Babets, *Nielegalna imigracja a bezpieczeństwo gospodarcze państw Unii Europejskiej*, (w:) *Nielegalna imigracja w aspekcie kryminalistycznym, kryminologicznym i bezpieczeństwa państwa*, P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański (red.), Warszawa 2018, s. 14.

¹⁷ M. Siudak, *Emigracja z Ukrainy a polskie bezpieczeństwo narodowe*, 13.02.2018, <http://bastiondialogu.pl>, dostęp: 29.02.2018.

i Polski. Warto zwrócić uwagę, że napływ ludności z Ukrainy może być związany z pojawieniem się osób ze sfabrykowaną tożsamością, przechodzących przez granicę nielegalnie bądź pojawianiem się osób będących szpiegami, które według Michała Siudaka mogą okazać się zwyczajnymi ludźmi poszukującymi pracy, a nie jak przedstawia to literatura tajnymi agentami w garniturach¹⁸. Niebezpieczeństwo wiąże się z napływem ludności z całego terenu Ukrainy, również wschodniej części, w której dominują nastroje prorosyjskie, czego skutkiem może być nawet utworzenie mniejszości rosyjskiej sterowanej i kontrolowanej przez Moskwę¹⁹.

Zwiększona fala migracji z Ukrainy zmusiła polskie władze do modyfikacji układu sił funkcjonariuszy Straży Granicznej. Prawie połowa z nich została przesunięta na granicę polsko-ukraińską, w związku z pogorszeniem się w 2014 roku sytuacji na Ukrainie, osłabiając pozostałą część polskich granic²⁰. Wspomniane wyżej zjawisko nielegalnej migracji jest ogromnym zagrożeniem dla Polski ponieważ wiąże się z przemytem ludzi oraz towarów, a także fałszowaniem dokumentów. W danych zebranych przez Straż Graniczną w latach 2016-2018 ujawniono ponad 7 tys. fałszerstw dokumentów w tym prawie 6 tys. zostało wykryte wśród obywateli Ukrainy. Najwięcej sfałszowano wiz oraz odcisków stempla²¹. Analizując dane Straży Granicznej można zauważyć bardzo znikomy odsetek nielegalnego przekraczania granicy przez obywateli Ukrainy, są to jednak przypadki zidentyfikowane, niewiadomo jakiej ilości osób faktycznie udało się przekroczyć tę granicę nielegalnie. Należy wziąć również pod uwagę, że przez Polskę przechodzą szlaki nielegalnej migracji. Powodem tego zjawiska jest dobra oraz stabilna sytuacja zarówno polityczna jak i gospodarcza Polski. Niestety wynikiem tego może być zakłócenie zbudowanego bezpieczeństwa zarówno przez Polskę jak i Unię Europejską, której zewnętrzna granica zbiega się z granicą wschodnią Polski²².

Przestępczość zorganizowana

Bez względu czy migracja obywateli Ukrainy jest legalna, czy nie, przyczynia się ona do zakłócenia bezpieczeństwa. Poza osobami poszukującymi lepszej pracy, szkoły czy bezpieczeństwa są osoby zamieszane w działalność przestępczą²³. Mimo, że od 2014 roku Polska odczuła rozpoczynającą się falę migracyjną z Ukrainy to początków wpływów migracji do Polski należy szukać pod koniec XX wieku, kiedy złagodzono politykę paszportową. Skutkiem tej decyzji było wydanie do 1991 roku około 4 mln paszportów zawierających odpowiednie wize²⁴. Zarówno lata 80. 90. XX wieku jak i przełomowy 2014 rok wpłynęły na znaczący odsetek

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ T. Szyszlak, *Imigranci z Ukrainy...*, op. cit., s. 63.

²¹ Biuletyn Statystyczny Straży Granicznej za 2017, 2018 rok, s. 24.

²² M. Perkowska, *Zagrożenie przestępczością na wschodniej granicy Polski – struktura i dynamika zjawiska*, „Politeja: Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje, bezpieczeństwo”, 2016, nr 2, s. 131.

²³ T. Szyszlak, *Imigranci z Ukrainy...*, op. cit., s. 63.

²⁴ Tamże, s. 55.

cudzoziemców w Polsce. Drugim aspektem, na który należy zwrócić uwagę jest asymilacja obywateli Ukrainy, która jest na bardzo niskim poziomie. Mimo, że Polacy jak i Ukraińcy nie różnią się pod względem kultury czy tradycji, to w rzeczywistości stronią od integrowania się z narodem polskim²⁵. Dla przykładu ukraińscy studenci, którzy przyjeżdżają do Polski bardzo często wynajmują mieszkania bądź akademiki wspólnie. Ograniczają kontakt z Polakami do na przykład zajęć na uczelni, a wolny czas spędzają czas ze swoimi rodakami²⁶. Brak dążenia przez Ukraińców do asymilacji, a także izolowanie się od Polaków sprzyja funkcjonowaniu grup przestępczych, które tworzone są właśnie przez Ukraińców, a w ich skład wchodzi ludność zza wschodniej granicy²⁷. Początek wzrostu przestępczości należy szukać w 2007 roku, kiedy strefa Schengen została rozszerzona o Polskę, Czechy, Słowację oraz Litwę. Przyczyniło się to do częstszego wykorzystywania „korytarza przestępczości” na granicy Polska-Litwa. Kolejnym aspektem jest podpisanie w 2008 roku wcześniej wspomnianego małego ruchu granicznego z Ukrainą oraz Rosją. Przyczyniło się to do wzrostu przestępczości, ale w głównej mierze przestępczości przemytniczej²⁸.

W Polsce od lat można spotkać się z określeniem „rosyjskojęzycznej przestępczości zorganizowanej” spowodowanym postrzeganiem Polski jako terytorium, na którym dominuje mafia rosyjska²⁹. Według danych Straży Granicznej wartość ujawnionych towarów pochodzących z przestępstw wzrósł o ponad 2,5 mln w 2018 roku w porównaniu do roku wcześniejszego. Dotyczy to papierosów, alkoholu, pojazdów oraz innych towarów. Na granicy ukraińskiej jest podobna sytuacja, jednakże wartość wzrostu wyniósł ponad 23 mln więcej³⁰.

Według danych Centralnego Biura Śledczego Policji członkami grup przestępczych były najczęściej osoby posiadające średnie wykształcenie, członkowie służb specjalnych, funkcjonariusze KGB, którzy zakończyli swoją pracę w tych strukturach, ale również weterani, którzy walczyli w Afganistanie oraz Czeczeni. Ich wiek wahał się między 31-40 lat oraz pochodzili z obszaru poradzieckiego³¹. Natomiast przestępstwa, które popełniali to zabójstwa, ciężkie pobicia, handel narkotykami, żywym towarem, bronią oraz amunicją, kradzieże pojazdów, prostytutka czy wyłudzenia³². Należy, więc wziąć pod uwagę, że przybywający obywatele Ukrainy, mogą wpływać bardzo negatywnie na poziom

²⁵ D. Izdebska-Długosz, *Definicje bezpieczeństwa, pokoju, sprawiedliwości i wolności u młodzieży ukraińskiej studiującej w Rzeszowie w kontekście problematyki emigracji Ukraińców do Polski*, (w:) *Emigracja obywateli Ukrainy do Polski po 2013 roku i jej wpływ na bezpieczeństwo*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.), Wrocław 2017, s. 111.

²⁶ P. Długosz, *Integracja ukraińskich studentów podejmujących naukę w Polsce*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2018, nr 2, s. 80.

²⁷ T. Szyszlak, *Imigranci z Ukrainy...*, op. cit., s. 63-64.

²⁸ M. Perkowska, *Zagrożenie przestępczością na wschodniej granicy Polski – struktura i dynamika zjawiska*, „Politeja: Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje, bezpieczeństwo”, Kraków 2016, nr 2, s. 132-133.

²⁹ T. Szyszlak, *Imigranci z Ukrainy...*, op. cit., s. 65.

³⁰ Komenda Główna Straży Granicznej, informacja statystyczna za 2018, s. 35.

³¹ T. Szyszlak, *Imigranci z Ukrainy...*, op. cit., s. 65.

³² Tamże, s. 65.

bezpieczeństwa, a także zaburzać struktury rządowe przez reprezentowanie obcych, wschodnich ośrodków wpływu³³.

Język ukraiński i kultura

Nieznajomość języka ukraińskiego oraz rosyjskiego przez funkcjonariuszy Straży Granicznej stanowi niebezpieczeństwo dla państwa polskiego oraz jego obywateli. Zaczynając od nieznajomości języka przez służby działające przy granicy zarówno Polski jak i Unii Europejskiej, przez pracowników w polskich urzędach, kończąc na przeciętnym obywatelu Polski, który coraz częściej ma kontakt z cudzoziemcami ze Wschodu. Utrudnia to współpracę, a także zwyczajną komunikację³⁴. Według Michała Siudaka problem jest znaczący. Biorąc pod uwagę trend fali migracji ze Wschodu, polskie służby nie są wystarczająco przygotowane na zaistniałą sytuację. Brak wcześniej wspomnianej znajomości języka, która powinna być na ten moment obligatoryjna, jest niedopuszczalna. Dotyczy to zarówno języka ukraińskiego jak i rosyjskiego, bowiem należy wziąć pod uwagę, że Polska jest postrzegana jako terytorium dominacji mafii rosyjskiej³⁵. Kolejną kwestią poruszaną jest brak znajomości kultury sąsiadów wschodnich w tym półświatka. Podstawowe służby bezpieczeństwa takie jak Policja, Straż Graniczna są pozbawione umiejętności, które mogłyby wspomagać ich pracę³⁶. Niekompletnego wykształcenia przez podstawowe służby bezpieczeństwa, a także niekontrolowanego przepływu osób przez granicę.

Istotną kwestią, którą należy poruszyć w związku z ukraińską migracją do Polski oraz jej wpływem na bezpieczeństwo jest Federacja Rosyjska. Biorąc pod uwagę trwający konflikt rosyjsko-ukraiński warto się zastanowić jakie konsekwencje wynikną z tego dla Polski. Działania hybrydowe, które prowadzone są przez Federację Rosyjską w stosunku do Ukrainy są wyraźnie zauważalne oraz stanowią znaczące wyzwanie dla bezpieczeństwa europejskiego³⁷. Sytuacja, którą w 2014 roku zapoczątkowała Rosja – zajęcie siłą Krymu, pogwałcenie prawa międzynarodowego oraz prowadzenie działań zbrojnych w Donbasie, doprowadziła do zaburzenia panującego poczucia bezpieczeństwa zarówno Polski jak i Unii Europejskiej³⁸. Drugą kwestią jest sposób traktowania Ukrainy jako terytorium zależnego od Federacji Rosyjskiej³⁹ a dodatkowo „rosyjscy politycy odrzucają możliwość usamodzielnienia się Ukrainy – prowadzenia przez nią polityki proeuropejskiej, ponieważ wiązałoby się to ze spadkiem znaczenia Rosji na arenie

³³ M. Siudak, *Emigracja z Ukrainy a polskie bezpieczeństwo narodowe*, 13.02.2018, <http://bastiondialogu.pl>, dostęp: 29.02.2018.

³⁴ T. Szyszlak, *Imigranci z Ukrainy...*, op. cit., s. 55.

³⁵ Tamże, s. 65.

³⁶ M. Siudak, *Emigracja z Ukrainy...*, op. cit.

³⁷ M. Lesińska, T. Stępniewski, *Specyfika wschodniej granicy Unii Europejskiej z perspektywy bezpieczeństwa i rozwoju*, „Politeja: Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje bezpieczeństwa”, Kraków 2016, nr 2, s. 8.

³⁸ Tamże, s. 9.

³⁹ M. Pokrzywińska, *Zjawisko najemnictwa w czasie wojny na Ukrainie*, (w:) „Kwartalni Bellona”, 2018, nr 2, s. 96.

międzynarodowej”⁴⁰. Warto zwrócić uwagę, że Rosja tak naprawdę prowadzi wojnę hybrydową z Ukrainą czyli łączy działania cybernetyczne oraz niekonwencjonalne, a do działań tych wykorzystuje dodatkowo podmioty niepaństwowe.

Ważnym punktem tej analizy jest fakt, że przez cały okres prowadzenia działań na terenie Ukrainy żołnierze rosyjscy nie ujawniali swojej tożsamości, a także nie przestrzegali prawa międzynarodowego⁴¹. Rosji również zarzuca się werbowanie najemników, a następnie przygotowanie ich do działań zbrojnych. Cechą charakterystyczną najemników jest praca dla zleceniodawcy, ten który zaoferuje wyższe wynagrodzenie ten zostanie pracodawcą, więc jest to dość ryzykowne posunięcie⁴². Analizując tę sytuację należy przypomnieć, że z migrującą ludnością ze Wschodu granice Polski może przekroczyć praktycznie każdy. Osoba ze sfałszowanymi dokumentami, Ukrainiec, Rosjanin, Czeczen czy Ukrainiec będący rosyjskim najemnikiem⁴³. Warto też zwrócić uwagę, że państwami należącymi do Partnerstwa Wschodniego⁴⁴ można manipulować i ich podatność na działania ze strony Federacji Rosyjskiej może skutkować zaburzeniem bezpieczeństwa dla Polski jak i Unii Europejskiej. Zamiast europejskiego porządku, region ten zamieniłby się w region autorytarny⁴⁵. Te tereny są istotne ze względu na wcześniej wspomnianą podatność tych państw na wpływy zewnętrzne oraz na sąsiedztwo z Unią Europejską, co łączy się z jej bezpieczeństwem. Istotnym działaniem mającym wpływ na utrzymanie tego bezpieczeństwa jest zarówno ochrona granic państw sąsiadujących, a także przemyślana polityka migracyjna dotycząca współpracy z państwami, z których pochodzą imigranci⁴⁶

Zagrożenia społeczne

Działania rządu mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa państwa jak i jego obywateli mają kluczowe znaczenie dla przetrwaniu państwa. Wprowadzona w 2014 roku ustawa o cudzoziemcach, pozwala na wykonywanie prac sezonowych przez obywateli państw członkowskich Partnerstwa Wschodniego. Wszelkie działania prowadzone przez organizacje rządowe i pozarządowe mają na celu stymulowanie, powstrzymywanie bądź regulowanie ruchów migracyjnych⁴⁷. Polski rząd koncentruje się w głównej mierze nad zapewnieniem bezpieczeństwa już na granicy Polski,

⁴⁰ Tamże, s. 96.

⁴¹ Tamże, s. 99.

⁴² Tamże, s. 99.

⁴³ M. Siudak, *Emigracja z Ukrainy...*, op. cit.

⁴⁴ Partnerstwo Wschodnie to polityka zagraniczna Unii Europejskiej realizowana w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa skierowana do sześciu państw: Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii i Ukrainy. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, <https://www.gov.pl>, dostęp: 28.04.2019.

⁴⁵ M. Lesińska, T. Stępniewski, *Specyfika wschodniej...*, op. cit., s. 7-8.

⁴⁶ M. Lesińska, T. Stępniewski, *Specyfika wschodniej granicy Unii Europejskiej z perspektywy bezpieczeństwa i rozwoju*, „Politeja: Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje bezpieczeństwo”, Kraków 2016, s. 11.

⁴⁷ M. Duszczyk, „Kryzys ukraiński” – czy konieczność redefinicji polskiej polityki migracyjnej?, „Politeja: Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje bezpieczeństwo”, Kraków 2016, nr 2, s. 38-39.

przeprowadza kontrolę posiadanych dokumentów przez osoby przekraczające granicę. Należy się jednak zastanowić nad bezpieczeństwem polskiego społeczeństwa, które ma styczność z „przefiltrowaną” falą migrantów z Ukrainy⁴⁸.

Polska od 2004 roku stała się bardzo popularnym kierunkiem dla obywateli Ukrainy. Głównym powodem jest bliskość ze względu na sąsiedztwo Ukrainy z Polską, ale również przynależność państwa polskiego do Unii Europejskiej. Daje to ogromne możliwości młodym ludziom, którzy przyjeżdżają kształcić się na uczelniach wyższych. Szkolnictwo wyższe na terytorium UE jest ujednolicone, w każdym państwie członkowskim studiuje się na tych samych zasadach, a dyplom jest bardziej prestiżowy niż ukraiński i daje możliwość pracy na terenie całej UE⁴⁹. Przekroczenie polskiej granicy umożliwia również przedostanie się do innych państw członkowskich UE⁵⁰. Ukraińcy przebywający na terenie Polski nie mają dużych oczekiwań ze względu na swoje przetrwanie. Pracują, uczą się, przebywają w swoim towarzystwie. Problemem są na pewno stereotypy historyczne. Wszelkie informacje, które docierają ze Wschodu opierają się na głosach gloryfikujących Stepana Bandere. Stojące na jego cześć pomniki i falujące na wietrze banderowskie flagi, mogą wzbudzać w Polakach bardzo negatywne emocje. Największym środowiskiem negatywnie nastawionym do Ukraińców jest środowisko kresowe, które wykorzystuje nacjonalistyczną i krwawą przeszłość Ukrainy w dzisiejszych opiniach na temat ukraińskich migracji⁵¹.

Kolejną kwestią jest to że, Ukraińcy pracujący w Polsce psują rynek poprzez zaniżanie przez pracodawców wynagrodzeń oraz warunków pracy – pracodawcy wolą zatrudnić Ukraińca ponieważ ma mniejsze wymagania w stosunku do pracy niż Polak. Sprawa zatrudnienia ukraińskich pracowników wiąże się również ze wzrostem nieuczciwości wśród ich polskich pracodawców. Ukraińcy często są dyskryminowani w swoich miejscach pracy, nie dostają na czas wynagrodzenia, a ich prawa są łamane. Niestety przyczyną takiego zjawiska jest nieznanostwo przez Ukraińców swoich praw, a także ufanie pośrednikom pracy, a nie Państwowej Inspekcji Pracy, która udziela bezpłatnej pomocy. Pracodawcy również nielegalnie zatrudniają ukraińskich pracowników, nie udzielają dni wolnych od pracy, nie ubezpieczają swoich pracowników, a nawet są w stanie odwieźć ich na dworzec by wracali na Ukrainę⁵².

Istotną kwestię jest też, przesyłanie przez obywateli Ukrainy części zarobionych pieniędzy na Ukrainę. Według danych z 2015 roku spośród 8 mld zł zarobionych przez Ukraińców 5 mld zł trafiło do ich ojczyzny. Według badań przeprowadzonych w 2017 roku przez Departament Statystyki Narodowego Banku Polskiego miesięczne wynagrodzenie migranta zatrudnionego w Lublinie wyniosło 1729 złotych, a w Warszawie 2105 złotych. Pieniądze, które wysyłane są przez nich na Ukrainę w głównej mierze nie przekraczają 1000 złotych, zdarzają się sytuacje,

⁴⁸ M. Siudak, *Emigracja z Ukrainy...*, op. cit.

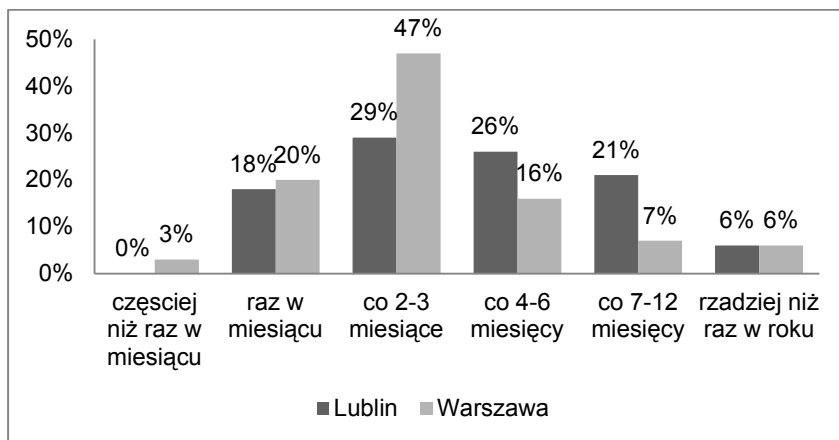
⁴⁹ P. Długosz, *Integracja ukraińskich...*, op. cit., s. 72-74.

⁵⁰ D. Izdebska-Długosz, *Definicje bezpieczeństwa, pokoju...*, op. cit., s. 107.

⁵¹ Tamże, s. 108-109.

⁵² Tamże.

w których młodzi Ukraińcy odkładają większą sumę pieniędzy i wysyłają ją co 2-3 miesiące⁵³.

Rys.1. Częstotliwość przekazywania środków na Ukrainę.

Źródło: I. Chmielewska, G. Dobroczek, A. Panuciak, *Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania*, Warszawa 2018, s. 21.

Transfery pieniężne są przekazywane do rodzin na Ukrainie w celu wspomaganie ich w codziennym życiu, na zakup nowych nieruchomości czy zwyczajny remont. Przeznacza się te środki również na cele zdrowotne albo tworzy z nich oszczędności⁵⁴.

Wracając do problemów społecznych należy również zwrócić uwagę na zagrożenie jakim jest według niego nie asymilowanie się Ukraińców z Polakami, a dodatkowo narastanie agresji, nacjonalistycznych nastrojów oraz wzajemne podsycanie tych emocji. Wynikiem tego może być ewidentne zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego Polski oraz społeczeństw polskiego⁵⁵. Można dojść do wniosków, że imigracja Ukraińców jest zagrożeniem w kilku aspektach. niesprawiedliwe wynagradzanie Ukraińców, którzy dostają mniejsze wynagrodzenie za tą samą pracę niż Polak, narusza bezpieczeństwo ekonomiczne – duża ilość pracowników ukraińskich bardzo mocno może oddziaływać zarówno na wysokość wynagrodzenia jak i warunki pracy. Izolacja obywateli Ukrainy w Polsce oraz ich brak chęci integracji, a także narastające nastroje nacjonalistyczne po obu stronach barykady mogą prowadzić do konfliktów społecznych oraz nienawiści. Warto również zwrócić uwagę, że nie wszyscy Polacy są nastawieni negatywnie do obywateli z Ukrainy, jednakże niektóre media jak na przykład „Sputnik Polska” mogą bardzo negatywnie oddziaływać na wspólne relacje⁵⁶.

⁵³ I. Chmielewska, G. Dobroczek, A. Panuciak, *Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania*, Warszawa 2018, s. 18-21.

⁵⁴ Tamże, s. 22.

⁵⁵ D. Izdebska-Długosz, *Definicje bezpieczeństwa, pokoju...*, op. cit., s. 110.

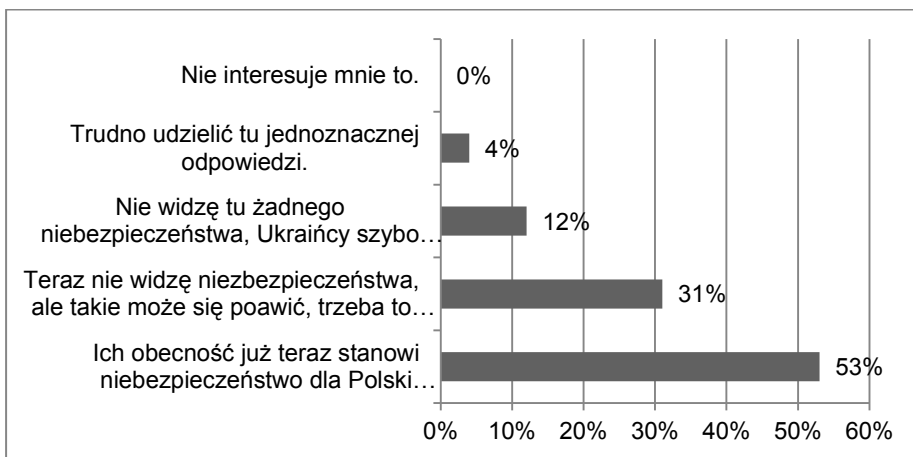
⁵⁶ Tamże, s. 110-111.

Oczywiście medal ma dwie strony. Można spotkać się ze zdaniem, że Ukraińcy tylko po części wpływają negatywnie na sytuację Polski oraz Polaków. Dzięki wspólnej kulturze oraz tradycji, a także dużej ilości Ukraińców w Polsce, asymilacja nie powinna sprawiać żadnego problemu, wręcz przeciwnie powinna następować bardzo szybko bez większych problemów. W rzeczywistości największy problem wynika z zaszłości historycznych. Według dostępnych wyników badań procent Polaków, którzy odczuwają niechęć do Ukraińców jest większy od tych, którzy darzą ich sympatią. Na konferencji Biura RPO, która odbyła się 28 marca 2018 roku przedstawiono raport sporządzony przez Związek Ukraińców w Polsce. Według niego rośnie przestępczość na tle etnicznym, która argumentowana jest uprzedzeniami wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce. Problem w tym wypadku stanowi dbanie przez rząd polski o dobre relacje dyplomatyczne z Ukrainą i nie reagowanie na negatywne zachowania społeczeństwa polskiego względem migrantów z Ukrainy. Polski rząd powinien reagować również na płaszczyźnie społecznej, a nie ograniczać się jedynie do relacji politycznych. Policja walczy jedynie w przypadku wystąpienia naruszenia nietykalności cielesnej, nikt natomiast nie walczy z „hejtem” i propagandą w internecie. Niechęć do mniejszości ukraińskiej, okazuje się tak silna, że społeczeństwo polskie nie zauważa możliwości ratowania sytuacji ekonomicznej Polski, pod względem rynku pracy. Polacy również pracują za granicą, aby polepszać swoją sytuację materialną. Ukraińcy nie są postrzegani w ten sposób, są postrzegani jako osoby zabierające Polakom miejsca pracy⁵⁷.

Zdania na temat pobytu Ukraińców w Polsce są podzielone. Badania przeprowadzone przez prawicowy portal www.wolność24.pl wykazały, że Polacy są negatywnie nastawieni do imigrantów z Ukrainy. 53% z nich uważa, że obecność Ukraińców stanowi jedynie niebezpieczeństwo i należy ich kontrolować, a nawet usunąć z terenu Polski. Dla 31% respondentów obecność wschodnich sąsiadów na chwilę obecną nie stanowi niebezpieczeństwa, ale trzeba ten proces kontrolować, aby nie wymknął się spod kontroli. W tej sytuacji nasuwa się kolejna kwestia – Czy preferencje prawicowe wpływają na budzenie niechęci do Ukraińców?⁵⁸ Poglądy polityczne i związane z nimi wartości, które wyznawane są przez ludzi mogą determinować nastawienie do danej sytuacji bądź zjawiska.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ D. Izdebska-Długosz, *Definicje bezpieczeństwa, pokoju...*, dz. cyt., s. 113.

Rys.2. Co sądzisz o imigrantach z Ukrainy w Polsce

Źródło: D. Izdebska-Długosz, *Definicje bezpieczeństwa, pokoju, sprawiedliwości i wolności u młodzieży ukraińskiej studiującej w Rzeszowie w kontekście problematyki emigracji Ukraińców do Polski*, [w:] *Emigracja obywateli Ukrainy do Polski po 2013 roku i jej wpływ na bezpieczeństwo*, M. Lubicz- Miszewski (red.), Wrocław 2017, s. 113.

Pomimo tak negatywnego podejścia społeczeństwa polskiego do mniejszości ukraińskiej Polska nadal jest wzorem dla Ukrainy pod względem rozwoju oraz otwartości i tolerancji wobec obywateli innych krajów Unii Europejskiej

Młodzi obywatele Ukrainy, którzy z chęcią przybywają na studia do Polski, podejmują taką decyzję w związku z własnymi wewnętrznymi odczuciami, takimi jak chęć poszukiwania lepszego miejsca do życia, czy uczucie strachu przed zbliżającą się przyszłością. Nie wierzą w zajście jakichkolwiek pozytywnych zmian na Ukrainie. Chcą się rozwijać i troszczyć o własne bezpieczeństwo. Również skłania ich do tego stabilizacja ekonomiczna i polityczna w Polsce, czego nie odnajdują na Ukrainie. Badania wskazują że ponad 74% z próby badanych Ukraińców nie ma zamiaru wracać do ojczyzny. Wbrew wcześniej przedstawionego negatywnego podejścia Polaków do Ukraińców studenci Uniwersytetu Opolskiego nie odczuwają zagrożenia ze strony polskich studentów⁵⁹. Według badań młodzi Ukraińcy wykazują cechy przypisywane kulturze Unii Europejskiej. Pragną wolności, spokoju, bezpieczeństwa. Dobrą stroną w przybywaniu ukraińskich studentów do Polski jest możliwość ich adaptacji do polskiej rzeczywistości. Daje to zarówno szansę Polakom jak i Ukraińcom na regulację burzliwych relacji⁶⁰.

⁵⁹ D. Wiśniewski, *Studenci z Ukrainy na Uniwersytecie Opolskim*, (w:) *Imigranci z Ukrainy w Polsce; Potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.), Wrocław 2018, s. 150.

⁶⁰ D. Izdebska-Długosz, *Definicje bezpieczeństwa, pokoju...*, op. cit., s. 130.

Zakończenie

Przeanalizowane informacje, zmuszają do zastanowienia się jak mocno fala migracji z Ukrainy wpłynęła oraz wpływa na bezpieczeństwo Polski. Tak ogromna fala migrantów z Ukrainy stwarza niebezpieczeństwo dla państwa jak i jego obywateli. Analiza materiału wskazuje, że znajomość zagrożeń oraz określenie czym są spowodowane i jakie skutki za sobą niosą, jest jednym z możliwości konfliktów między Polakami a Ukraińcami, które mogą być skutkiem bariery językowej lub brakiem asymilacji diaspory ukraińskiej w Polsce. Tak napięte relacje między narodami mają negatywny oraz długofalowy wpływ na poczucie bezpieczeństwa Polaków. Fala migracji obywateli Ukrainy umożliwia swobodne przekroczenie polskiej granicy osobom, których zadaniem jest zdobycie informacji tajnych bądź działanie na szkodę polskiego rządu. Takie działania mogą doprowadzić do powolnej destrukcji państwa. Wśród osób, które przekraczają granicę z obywatelstwem ukraińskim mogą pojawić się inne narodowości jak chociażby Rosjanie czego skutkiem może być utworzenie w przyszłości mniejszości rosyjskiej oraz próba manipulacji społeczeństwa polskiego. To zjawisko może negatywnie wpłynąć zarówno na bezpieczeństwo ekonomiczne, społeczne oraz polityczne kraju. Warto zwrócić uwagę, że Ukraina jest państwem, w którym korupcja jest zjawiskiem powszechnym zarówno wśród polityków jak i społeczeństwa. Działania o charakterze korupcyjnym, podejmowane przez obywateli Ukrainy w Polsce mogą mieć długofalowy oraz negatywny wpływ na jej gospodarkę, struktury polityczne i społeczne.

Warto jednak zwrócić uwagę, że polskie władze powinny zrobić wszystko, aby zapewnić bezpieczeństwo obywatelom Polski – zorganizować szkolenia dla pracowników służb bezpieczeństwa czy zaostrzyć kontrole graniczne. Istotną kwestią są skrajne emocje, które wzbudzają właśnie obywatele Ukrainy w Polsce. Według przeprowadzonej analizy wystarczy jedynie iskra, aby wybuchł konflikt między Polakiem a Ukraińcem. Należy zatem bardzo mocno zadbać o integrację obu narodów, zwłaszcza młodych ludzi, którzy w przyszłości będą mieć wpływ na wzajemne postrzeganie oraz relacje polityczne.

Bardzo interesującym zjawiskiem odkrytym podczas analizy literatury i badań, było zwrócenie uwagi na pojawianie się szpiegów, którzy mogą swobodnie przekroczyć polską granicę ze sfabrykowaną tożsamością i działać na zlecenie innego państwa na niekorzyść Polski. Znalezione informacje miały bardzo mocny związek z relacjami Rosja – Ukraina, które na przestrzeni lat nigdy nie były dobre. Możliwość przekraczania wschodniej granicy Polski ze sfabrykowaną tożsamością, umożliwia szpiegom nie tylko negatywne oddziaływanie w strukturach polskich, ale również europejskich. Jest to bardzo ciekawa kwestia, którą warto byłoby zbadać i wyciągnąć interesujące wnioski.

Przeprowadzona analiza materiałów źródłowych w sposób ograniczony pozwala na zbadanie niebezpieczeństw zagrażających Polsce. Warto jednakże obserwować proces migracji, który może powodować nasilanie się negatywnych zachowań jak konflikty na tle etnicznym czy spowodowane zaszłością historycznymi. Mimo sporadycznych nieporozumień między polskim a ukraińskim narodem należy kontrolować zmieniającą się sytuację w państwie.

Bibliografia

- Babets I., *Nielegalna imigracja a bezpieczeństwo gospodarcze państw Unii Europejskiej*, (w:) *Nielegalna imigracja w aspekcie kryminalistycznym, kryminologicznym i bezpieczeństwa państwa*, P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański, (red.), Warszawa 2018.
- Biuletyn Statystyczny Straży Granicznej za 2017, 2018 rok.
- Chmielewska I., Dobroczek G., Panuciak A., *Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania*, Warszawa 2018.
- Długosz P., *Integracja ukraińskich studentów podejmujących naukę w Polsce*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2018, nr 2.
- Duszczyk M., „Kryzys ukraiński” – czy konieczność redefinicji polskiej polityki migracyjnej?, „Politeja: Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje bezpieczeństwa”, Kraków 2016, nr 2.
- Hyb L., *Imigracja zagrożeniem bezpieczeństwa obywateli*, (w:) *Wyzwania, szanse, zagrożenia dla bezpieczeństwa RP w XXI wieku: bezpieczeństwo RP w wymiarze narodowym i międzynarodowym*, red. nauk. R. Niedźwiecki, A. Mróz-Jagiello, A. Zagórska, Warszawa 2016.
- Izdebska-Długosz D., *Definicje bezpieczeństwa, pokoju, sprawiedliwości i wolności u młodzieży ukraińskiej studiującej w Rzeszowie w kontekście problematyki emigracji Ukraińców do Polski*, (w:) *Emigracja obywateli Ukrainy do Polski po 2013 roku i jej wpływ na bezpieczeństwo*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.), Wrocław 2017.
- Jaroszewicz M., *Migracje z Ukrainy do Unii Europejskiej z perspektywy ryzyka*, „Politeja: Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje, bezpieczeństwo”, 2016, nr 2.
- Kaczmarczyk T., *Migracja – charakterystyka zjawiska*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 2015, nr 3.
- Klebeko B., *Zagrożenia związane z handlem ludźmi. Wykorzystanie obywateli Ukrainy do pracy przymusowej*, (w:) *Imigranci z Ukrainy w Polsce; Potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.), Wrocław 2018.
- Komenda Główna Straży Granicznej, informacja statystyczna za 2018.
- Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku, <https://luck.msz.gov.pl>, dostęp 28.04.2019.
- Lesińska M., Stępniewski T., *Specyfika wschodniej granicy Unii Europejskiej z perspektywy bezpieczeństwa i rozwoju*, „Politeja: Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje bezpieczeństwa”, Kraków 2016.

- Lesyk Y., *Emigracja zarobkowa obywateli Ukrainy do Polski w latach 2014-2017. Aspekty prawne i ekonomiczne*, (w:) *Emigracja obywateli Ukrainy do Polski po 2013 roku i jej wpływ na bezpieczeństwo*, M. Lubicz Miszewski, (red.nauk.), Wrocław 2017.
- Lubicz Miszewski M., *Nowi imigranci w Polsce 5 lat po „rewolucji godności” – wprowadzenie*, (w:) *Imigranci z Ukrainy w Polsce; Potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.), Wrocław 2018.
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych <https://www.gov.pl>, dostęp: 28.04.2019.
- Olbrycht P., *Współczesna imigracja z Ukrainy do Polski*, (w:) *Imigranci z Ukrainy w Polsce; Potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.), Wrocław 2018.
- Perkowska M., *Zagrożenie przestępczością na wschodniej granicy Polski – struktura i dynamika zjawiska*, „Politeja: Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje, bezpieczeństwo”, Kraków 2016, nr 2.
- Pokrzywińska M., *Zjawisko najemnictwa w czasie wojny na Ukrainie*, [w:] „Kwartalni Bellona”, 2018, nr 2.
- Siudak M., *Emigracja z Ukrainy a polskie bezpieczeństwo narodowe*, 13.02.2018, <http://bastiondialogu.pl>, dostęp: 29.02.2018.
- Szyszlak T., *Imigranci z Ukrainy – wyzwanie dla polskiego systemu bezpieczeństwa narodowego*, (w:) *Emigracja obywateli Ukrainy do Polski po 2013 roku i jej wpływ na bezpieczeństwo*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.) Wrocław 2017.
- Wiśniewski D., *Studenci z Ukrainy na Uniwersytecie Opolskim*, (w:) *Imigranci z Ukrainy w Polsce; Potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*, M. Lubicz Miszewski, (red. nauk.), Wrocław 2018.

Słowa kluczowe: migracja, jej rodzaje, zagrożenia, Ukraina, Polska

Streszczenie

Migracja ludności to nieodłączny element egzystencji społeczeństw. To dzięki temu zjawisku niemal w każdym zakątku świata żyją ludzie odróżniający się między sobą wyglądem, kulturą, wyznawanymi wartościami oraz religią. Ciągłość tego procesu związana zdążeniem indywidualności do poszukiwania nowych wyzwań czy warunków życia sprawia, że wielu ludzi żyje w innym miejscu niż kraj, w którym się urodziło. Przyczyny migracji są różne, zależą od kraju pochodzenia i założonego celu. Przede wszystkim jest to chęć poprawy warunków życia oraz zapewnienie własnego bezpieczeństwa, jednakże ważny jest powód decyzji o opuszczeniu rodzinnego państwa, dotyczy to również Ukraińców.

Analizując zjawisko migracji w XXI wieku, w tym na przełomie ostatnich dwóch lat można stwierdzić, że niestety głównym powodem opuszczania macierzystego kraju jest obawa o własne życie i zdrowie powodowane

prześladowaniami, wojnami domowymi oraz zbrojnymi interwencjami innych państw. Szczególного znaczenia nabiera tu działanie organizacji terrorystycznych, o międzynarodowym zasięgu i inne zagrożenia przedstawione w materiale.

A THREAT TO SECURITY RELATED TO THE EMIGRATION OF UKRAINE CITIZENS TO POLAND

Key words: migration, its types, threats, Ukraine, Poland

Summary

Migration of people is an inseparable element of the existence of societies. It is thanks to this phenomenon that in almost every corner of the world there are people who differ in appearance, culture, values and religion. The continuity of this process associated with the pursuit of individuality to seek new challenges or living conditions means that many people live in a different place from the country where they were born. The reasons for migration vary, depending on the country of origin and the intended purpose. First of all, it is a desire to improve living conditions and to ensure their own safety, however, the reason for leaving the home country is important, including Ukrainians.

Analyzing the phenomenon of migration in the 21st century, including the turn of the last two years, it can be concluded that, unfortunately, the main reason for leaving your home country is the fear of your own life and health caused by persecution, civil wars and armed intervention by other countries. The activities of terrorist organizations of international scope and other threats presented in the material acquire particular importance here.

ЗАГРОЗА БЕЗПЕКИ, ПОВ'ЯЗАНА З ЕМІГРАЦІЄЮ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В ПОЛЬЩУ

Ключові слова: міграція, її типи, загрози, Україна, Польща

Резюме

Міграція людей є невід'ємним елементом існування суспільств. Саме завдяки цьому явищу майже в усіх куточках світу є люди, які відрізняються зовнішнім виглядом, культурою, цінностями та релігією. Безперервність цього процесу, пов'язаного з прагненням до індивідуальності з метою пошуку нових викликів чи умов життя, означає, що багато людей живуть в іншому місці, ніж країна, де вони народилися. Причини міграції різняться залежно від країни походження та цільового призначення. Перш за все, це бажання поліпшити умови життя та забезпечити власну безпеку, однак причина виїзду з рідної країни є важливою, в тому числі і для українців.

Аналізуючи явище міграції у 21 столітті, включаючи рубеж останніх двох років, можна зробити висновок, що, на жаль, основною причиною виїзду з рідної країни є страх перед власним життям та здоров'ям, спричинений

переслідуваннями, громадянськими війнами та збройне втручання інших країн. Тут особливого значення набуває діяльність терористичних організацій міжнародного масштабу та інші загрози, представлені в матеріалі.

**CZEŚĆ VI
BIOGRAFICZNE I LITERACKIE
TROPY I SPLOTY TOŻSAMOŚCI**

**PART VI
BIOGRAPHICAL AND LITERARY
IDENTITY TRACKS AND WEAVINGS**

**ЧАСТИНА VI
БІОГРАФІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРНІСЛІДИ
ТА ПЛЕТИВА ІДЕНТИЧНОСТІ**

Микола ЗИМОМРЯ

ORCID: 0000-0002-7372-4929

Марія ЯКУБОВСЬКА

ORCID: 0000-0002-7774-955X

Іван ЗИМОМРЯ

СИСТЕМА ОСОБИСТІСНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДИСКУРСІ ТВОРЧОЇ КОМУНІКАЦІЇ ІВАНА ФРАНКА ТА ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Мета дослідження: вивчити систему творчої комунікації Дмитра Паличка та Івана Франка; проаналізувати глибинні пласти міжчасового діалогового культурологічного дійства; розглянути його багатофункціональний поліфонічний характер та роль у творенні аксіологічних націє-центричних парадигм.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Перехід від епохи технократичного суспільства до епохи гуманітаризації та гуманізації став основою творення нових інноваційних педагогічних технологій, які формують самоцінність знань, розвивають уміння самостійної праці, активної, креативної мисленнєвої діяльності, потреби у постійному саморозвиткові та самовдосконаленню. Імператив «навчання упродовж життя» як потреба людської індивідуальності змінено на потребу самовиховання та саморозвитку людської індивідуальності упродовж життя. Необхідність формування нового типу особистості наскрізною темою проходить практично в усіх Законах про розвиток сучасної освіти. Здійснення переходу від знаннєво-орієнтованої (традиційної) до інноваційно/особистісно орієнтованої (інноваційної) парадигми освіти обумовлений об'єктивними законами суспільного розвитку. Літературний текст, за системою квантового мислення, у світовій культурологічній системі, перестав бути культурологічним явищем. За новітньою імперативною парадигмою, він стає кодом людського буття, своєрідною фрескою доби, посилом із минулого у майбутнє.

Аналіз досліджень та публікацій. Про актуальність даної теми свідчить те, що на нинішній час існує цілий ряд досліджень даної наукової проблеми, серед яких виділяємо наступні напрямки: аксіологічний підхід у формуванні мовленнєвої компетентності (В. Андреев, С. Анісімов, В. Андрущенко, О. Асмолов, Г. Бал, І. Бех, Т. Бутківська, О. Вишневський, Б. Грушунський, В. Грехнева, В.Кремінь, Н. Ничкало, Ю. Пелех, В. Сластьонін, Е. Соколов та ін); особистісний напрямок (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Асмолов, П. Блонський, Л. Божович, Й. Боришевський, Л. Виготський, В. Давидов, У. Джеймс, П. Жане, Г. Костюк, М. Ланге, О. Леонтьєв, Ф. Лерш,

А. Маслоу, В. Мерлін, В. Моляко, Г. Олпорт, П. Пелех, К. Платонов, К. Роджерс, С. Рубінштейн, І. Сікорський, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Е. Шпрангер, В. Штерн, І. Якиманська) та ін. Система міжчасової діалогової комунікації на основі дослідження взаємодії художніх тестів ще не стала об'єктом наукових досліджень сучасності.

Методичною основою дослідження стали праці науковців, у яких розглядаються проблеми теорії творчості (О.Безкоровайна, І.Бех, Н. Бердяєв, Г.Васянович, Л. Виготський, Л. Коган, О.Комаровська, Н.Миропольська, Н. Ничкало, В. Розумний, С.Сисоєва; Я. Гжесяк, Л.), теорії розвитку пізнавальних інтересів особистості (А. Алексюк, Т. Головань, Л. Гордон, К.Журба, Л.Канішевська, С.Коновець В. Онищука, О. Савченко, О. Синиці), дослідження інноваційних форм і методів навчання (Н. Бібик, О. Баханова, А. Бородай, І.Дичківська, О. Дорошенко, Ю. Мальований, С. Ніколаєва, І. Підласий, О. Пометун, Т.Федорченко; Ян Гжесяк, Казиміж Денек, Лешек Павелскі (Польща); філософія часу Геракліта, Канта, Гегеля, Хайдеггера; Ейнштейна, Бергсона, Пригожина, Стенгерса, Тофлера; система комунікативної моделі тесту Михайла Бахтіна.

Виклад основного матеріалу. Світова культурологічна система на даний час зазнає великої трансформації у сторону утвердження моральних цінностей нашого часу. Література стає наріжним каменем творення новітньої парадигми смислу людського буття в епоху квантового мислення.

Епіцентром поступу людського духу стає хронотоп націєцентричних текстів, котрі дозволяють сучасній особистості проектувати себе у просторі і часі, витворюючи нові екзистенційні можливості для міждисциплінарних наукових досягнень.

Дискурс хронотопу літературного тексту дозволяє перейти на якісно вищий рівень осмислення літературного твору у системі творення духовних цінностей сучасності. Слово, уbrane у тканину високодуховного художнього тексту, є вічною духовною субстанцією; яка найбільшою мірою спричиняється до творення духовних цінностей особистості. Тому можемо говорити про вертикальний зріз людської комунікації на високодуховних регістрах: про вічний діалог часопростору, коли можемо розглядати творчість Івана Франка та Дмитра Павличка як єдиномоментний комунікативний сегмент.

За теорією відносності Ейнштейна, відбувається своєрідна «гра з часом», який або сконцентровується, або розтягається, або завмирає у вічній сентенції нетривання. Тому від часів Арістотеля до сучасних літературних одкровень Ігоря Римарука можемо намацувати вузлові енергетичні згустки вогняної енергії, втіленої у магнетично притягальній силі слова. Звідси і Біблійні одкровення про Слово як першопочаток світового тривання і, мабуть, засторога неоправданого несправедливого кінця людства, яке може наступити лише у тій мірі, якщо людство знехтує вогняною силою слова як духовно-екзистенційної субстанції мистецького одкровення. Тому що атомна, енергетична слова стає руйнівною в історії людства, якщо вбрану в одягу анти-тексту (тексту руйнівної сили). У даному випадку силу Слова можемо

порівняти із атомною енергією, яка може приносити людству і велике благо, і страшні катастрофи на рівні апокаліпсису.

За теорією стиснутого часу духовні регістри Івана Франка максимально наближені до творчого поступу Дмитра Павличка за своєю націє центричною державницькою природою, заснованою на високій енергетиці Слова. Більше того, на наш погляд, духовні випробування Івана Франка у період із 1908 і до кінця буття найбільше пов'язані не стільки із фізичними навантаженнями, як із великою духовною працею. Письменник намагався, кажучи словами Дмитра Павличка, «рвонути український віз» із застоюного болота, напружуючи усі сили. Іван Франко працював на випередження часу, вірив у велику «силу Духа», розбудову громадянського суспільства, про духовну інтеграцію українського соціуму у братньому колі комфортного сусідського буття. Образ Любові рідного народу, виведений у творчому доробку раннього Дмитра Павличка, – це місток від творчого одкровення Івана Франка до осяяних строф його наступника. У поетичних текстах відображено єдиночасся у мисленні великих титанів Слова і Духу. Знаково, що обоє послуговувалися використанням форми сонета для відображення сконцентрованих міфологем, для розшифрування яких потрібно підходити із системою розшифровки діалогічної моделі пластів тексту.

У сонеті «Пісня будущини» Іван Франко наголошує:

Знов прийде час, коли з погорди пилу

Ти отрясешся й ясною звздою

Засяєш людям, і підуть з тобою,

Серця твою почують давню силу (Франко І., 1969, с. 46).

Дмитро Павличко у сонеті «Не бійсь нічого, доки я з тобою» продовжує лінію творчих настанов Івана Франка: віра у непереможність людського поступу, неустанна потреба «працювати, працювати, працювати». Діалогічна модель співзвуччя вибудовує багатозначність і багатофункціональність діалогу як системи оновленого буття світу, як керівництва до дії, як вказівка самому собі найперше, як діалог самого із собою, коли немає на кого більше уповати у моменти найбільшого напруження фізичних і духовних сил.

Не бійсь нічого, доки я з тобою.

Иди і правду людям говори!

Не жди ніколи слушної пори –

Твоя мовчанка може стать ганьбою! (Павличко Д., 1989, с. 408).

Творчий діалог у системі художнього дискурсу є найбільш складним, полісемантичним і поліфункціональним явищем. У польському літературознавчому словнику звертається увага на те, що між учасниками комунікативного дійства відбувається обмін ролей в одного і того ж суб'єкта, який одночасно виступає і транслятором, і реципієнтом; тільки у поєднанні реплік створюється повна і самостійна цілісність. Виділяються три головні аспекти діалогу: драматичний «Я – Ти», ситуативний, семантичний. (Словник літературознавчих термінів, 1976). У «Лексиконі», виданому колективом Чернівецького університету діалог визначається як частина тексту, що перебуває у тісному взаємозв'язку із родом і жанром тексту. Окрім того,

діалог розглядається як окремих різновид тексту, який поділяється на дослідницький, дидактичний, сатиричний тощо.

На прикладі дискурсу творчої взаємодії Івана Франка та Дмитра Павличка можемо говорити про розширення тематичних жанрових різновидів діалогу, доповнюючи його духовно-екзистенційним дійством, коли немає межі людського спілкування, коли театр людського дійства залишає для вас вільне місце у партері людського буття, коли вічна присутність невмирущого Духу Франка є всюдисущою. Там, де поставив крапку Іван Франко, продовжив лінію духовного комунікативного дійства Дмитро Павличко, створюючи духовні скарби прийдешньої української доби.

Образ майбутнього часу Івана Франка, втілений у «Пісні Будущини», знаходить продовження у творчій палітрі художнього доробку Дмитра Павличка.

Знов час прийде, до найтяжчого бою,

Останнього, за правду й волю милу

Тим поведеш народи і прогнилу

Стару будову розвалиш собою (Павличко Д., 1989, с. 409).

У системі творчої комунікації Дмитра Павличка та Івана Франка активізуються глибинні пласти міжчасового діалогового дійства, який носить поліфонічний характер. В основі цього діалогу є одночасна присутність аналітика та інтерпретатора; можливість тісного співвіднесення ідеї – змісту – форми діалогу; актуалізація для вираження художньої мети діалогової енергії слова» і найголовніше – сформована система відкритого комунікативного простору, де є постійна потреба присутності інших, яких буде з часом ставати щораз більше і для яких вистачить праці: «обліг будущини орати» (Іван Франко – М.З., М.Я.)

Методологія діалогової моделі літературознавчого мислення, зокрема, на прикладі комунікативної взаємодії Івана Франка та Дмитра Павличка, дає можливість виокремити духовно-екзистенційну модель діалогового дійства, яка дозволяє актуалізувати модель літературного мислення, виокремити діалогову енергію дослідницької дії, яка закладена в окремому слові і в окремому тексті.

Очевидно, сила цієї діалогової моделі духовної екзистенції слова відображена у Нобелівській промові Тоні Моррісон 1993 року. «Мова не зможе спинити рабство, геноцид, війну. Вона і не повинна ніколи мати зухвалість це зробити. Її сила і щасливий дар – у русі до невимовного. Велична вона чи граційна, ристься вона в землі, робить вибух чи відмовляється очиститися від гріха; сміється вона чи плаче без слів, вибір слова, обране мовчання, мова у безпеці фонтанує до знання, а не до його знищення. Але хто не знає про літературу, заборонену через її запитання, дискредитовану через її критичність, знищену через її альтернативність? А скількох людей обурює думка про мову хаосу?» (Тоні Моррісон, 1993)

Найголовнішою ознакою міжчасової діалогової моделі Івана Франка та Дмитра Павличка є творення системи аксіологічних цінностей, який виявляються надактуальними у кожній часовій епосі: досконалість людського ества, яка силою своєї екзистенції здатна подолати систему зовнішнього

хаосу. Актуальною й відповідно слушною видається думка Л. Разбегасової, за якою «критерієм знання як феномена культури стає не стільки співвіднесення її із дійсністю, скільки погодження даної форми знання із загальними ціннісно-смысловими установками культури» (*Разбегасова, Л.П.2001*).

На підтвердження творення міжчасової комунікативної моделі, яка стає визначальною у парадигмі творення моделі духовних цінностей сучасності виступають слова Василя Стуса:

Як хочеться – вмерти!

Аби не мовчати...

І знов Господь мене не остеріг,

і знов дорога повилася,

Тож – до побачення – у просторі

і – до побачення у часі (*Стус В.,1990, с. 45*)

Зазначимо, що у цих словах відображено, що гуманітарне знання, на відміну від класичної науки, завжди враховувало фактор часу: ще з часів Геракліта, який стверджував, що «все тече, все змінюється». Єдино незмінними залишаються духовні цінності, збережені у Слові. Звідси і бере витоки знаменитий вислів «Все тече, все змінюється...»

Доречно підкреслити: А.Бергсон у праці «Творча еволюція» доводить через систему еволюційного осмислення часу, що зрозуміти зовнішній світ можна лише через внутрішній світ людини: «якщо час є не простим числом, а чимось іншим, якщо він має абсолютну цінність і реальність для свідомості, що перебуває в ньому, то це означає, що безперервно твориться щось нове і непередбачуване, звичайно, не в цій, штучно виокремленій системі (як от склянка цукрової води), а в певному цілому, яке охоплює всю систему. Така тривалість може не бути властивістю матерії, але вона є особливістю життя... Тривалість складає єдине ціле з широким розмахом творчості, яка може мати місце у Всесвіті...» (*Бергсон, А.,1998*).

На даний час в історії гуманітарних досліджень система дискурсу мовленнєвої комунікації людини і світу займає провідне місце. Пошуки нових методичних напрацювань співвіднесення літературного тексту як визначальної духовної субстанції людства у системі соціальної взаємодії людини і соціуму стають основою формування інноваційних педагогічних технологій сучасності, коли епіцентром сучасної боротьби стає боротьба за душу людини. І. Бех накреслив алгоритм формування духовно-екзистенційних основ особистості у системному відтворенні «від культури мислення до культури духовного переживання». У статті «Духовна особистість у контексті освітніх викликів» видатний учений наголошує: «Багатомірове відчуження людини від справжніх духовних цінностей призвело до кризових явищ, пов'язаних із занепадом духовно-моральних ідеалів, посиленням зла і насильства. Девальвація духовних цінностей суттєво вплинула на посилення тенденції зростання жорстокого індивідуалізму, прагматизму, зверхнього ставлення до інших людей та приниження їхньої гідності, зневаги до рідної культури та історико-культурних традицій» (*Бех,І.,2015, с.131*).

Загальні закони, яким підкоряється розвиток і людської індивідуальності, і суспільної системи, і міжкосмічних галактик перебувають у єдиному космічному ритмі. Тільки пізнаючи свою унікальну сутність, людина може збагнути загальні закони розвитку людства. Єдність одиничного і загального є неодмінною умовою якісної трансформації системи аксіологічних засад сучасності. Система ноотехнологій стосується найперше формування якісно нового світогляду і життєдіяльності сучасної людини і носить футуристичний характер, тобто орієнтована на систему прийдешнього дня.

Людство переживає епоху переходу від спрощених, вузькоспеціалізованих, герметично замкнених підходів до комплексних відкритих систем міждисциплінарного мислення. Історія розвитку наукового і художнього пізнання має спільні корені у системі людиноцентричного вияву. Художнє пізнання орієнтується на прогностичність і духовно-екзистенційну спрямованість, наукове пізнання раціонально осмислює знанняві процеси людства. Як наголошують К.Поппер і Т.Кун, «Жодна сукупність людських суджень не виступає повністю раціональною і тому раціональна реконструкція не може збігатися з реальною історією» (*Kuhn, T.S., 1962, c. 19*). Історію людської цивілізації орієнтується на систему духовних цінностей. Історія людського поступу – це утвердження скрижалей духовних цінностей. На прикладі аналізу художніх творів Івана Франка та Дмитра Павличка можемо стверджувати, що система комунікативного діалогу видатних майстрів слова, виявленого у художніх текстах, носить позачасовий характер.

З позиції лінійного мислення творчість Івана Франка та Дмитра Павличка знаходить у різних часових відрізках; з позиції квантового мислення можемо стверджувати, що письменники ведуть постійний діалог у просторі і часі. Їх об'єднує живодайне прагнення знайти найоптимальніші шляхи поступу людства. І лише система аксіологічних цінностей здатна стати основою розв'язання соціально-моральних завдань сучасності, так як «із введенням у виховний процес соціально-моральних завдань розв'язується засвоєння вихованцями зовнішніх вимог і моральних норм» (*Бех, 2015, c. 153*). На прикладі аналізу аксіологічних засад творчості Івана Франка та Дмитра Павличка можемо стверджувати, що людство перебуває у часі народження квантового мислення, коли можливості людського розуму здатні проникати у майбутнє силою своєї синергетичної думки. Переосмислення примітивного трактування мистецьких явищ є основою для формування нового системного мислення, нової людської індивідуальності та нових, якісних людських відносин.

Погоджуємося із думкою І.Беґа: «Розв'язання вихованцем соціально-морального завдання відбувається в процесі використання ним вищого рівня розгорнутої розумової діяльності: прийомів аналізу, синтезу, узагальнення. Відповідно й особистісні цінності, які формуються і розвиваються у цьому процесі, функціонуватимуть у свідомості об'єкта у формі відповідних загальнозначущих наукових понять. Адже вони є продуктом свідомо прийнятих соціально-моральних норм, що стали регуляторами свідомості й поведінки особистості» (*Бех І., 2015, c. 154*).

Духовний діалог Івана Франка та Дмитра Павличка постає своєрідним зразком, власне, як культурологічний симбіоз духовних цінностей їхнього позачасового творчого діалогу є базовою основою для формування аксіологічних світоглядних засад сучасної людини. Утвердження законів високої моралі, чесності, людяності утверджується як протипага егоїзму, скупості, черствості, байдужості.

Художні тексти видатних майстрів слова Івана Франка та Дмитра Павличка вносять у життєвий обіг якісно нові цінності: жертовність, прощення, розуміння світу іншої людини. Проблема «людина і соціум», «людина у контексті минулого і майбутнього» у творчому доробку Івана Франка та Дмитра Павличка трансформується у парадигмі «індивідуальність – індивідуальність та проблема творчої взаємодії». Найголовніші проблеми – формування загальних закономірностей духовних основ поступу людства.

Поезія Івана Франка та Дмитра Павличка – це відкритий діалог людини зі світом, в якому поетичне одкровення стає метафорою загального світорозуміння; водночас слово підноситься в ранг критерію філософської істини і ототожнюється з розумом. Віслава Шимборська переконливо стверджує: «Душа дуже примхлива, і шукає зручний для себе момент, щоб показати, що вона є ... А така відкритість відбувається вкрай рідко» (*Шимборська, В., 2012*). Але в своїх поетичних одкровеннях Івана Франка та Дмитра Павличка досягають тієї поетичної витонченості, коли, здається, людство зупиняється за півкроку до досягнення найвищої істини пізнання. Так, можемо стверджувати, що аналіз системи міжчасового комунікативного діалогу Івана Франка та Дмитра Павличка має важливе компаративістичне значення, доводить, що «творчість людини продовжує творчість природи» (*Пригожин І., Стенгерс І., 1986, с.16*), адже за допомогою розв'язання проблеми часу «ми можемо наблизити одну до іншої наукову культуру і культуру гуманітарних наук». Можемо говорити про вічність людського буття, закодованого у художньому тексті, про систему вічного діалогу, коли життя є вічним, тому що вічними є духовні цінності людства. Тобто комунікативний діалог видатних майстрів слова є постійно сущим, так як живе у живій субстанції часового виміру. Час, збережений у посудині слова, є безконечним; тому що у будь-який час людство може повернутися у систему думання до будь-якої заданої точки відліку.

На прикладі аналізу архетип них моделей творчого світобачення Івана Франка та Дмитра Павличка можемо стверджувати, що людство через систему екзистенції художнього твору знаходить вияви нових часових площин. Як відомо, у лінійній, ньютонівській моделі світу, час був відсутній. Як наголошують І.Пригожин та І.Стенгерс у праці «Порядок з хаосу», час був своєрідним придатком; «будь-який момент часу в теперішньому, минулому і майбутньому не відрізнявся від будь-якого іншого моменту часу» (*Пригожин І., Стенгерс І., 1986, с.22.*, У детерміністській моделі картини світу час є застиглою субстанцією, оскільки у ній не відведено ролі спостерігачеві (реципієнтові).

У ХІХ столітті Артур Еддінгтон запроваджує термін «стріла часу». Слово Івана Франка та Дмитра Павличка, як вогненний струмінь полум'я, що горить

через століття, від душі людини до душі народів, бере витoki від рідної землі і розливається космічним сяйвом у Всесвіті тривання людства вибудовує космологічний логотип часу, відбиваючи психологічну складову розвитку людини. У ХХ столітті А.Ейнштейн на основі аналізу динамічної структури часовияву довів, що час здатний стискатися і розширюватися. Відкриття А.Бергсона показують, що зрозуміти зовнішній світ людини можна лише через внутрішній світ, а «творення є ключовим елементом у розумінні будь-якої динаміки» (Бергсон, А., 1998). Поетичне одкровення, як бачимо на прикладі аналізу художніх текстів Івана Франка та Дмитра Павличка, це пізнання і за допомогою неспростовних доказів, і з певного роду екзистенції. Той, хто говорить мовою почуттів, сам стоїть перед питаннями світу і відповідає на всі питання часу, бо сам є певним у своїй унікальності для світу. Якщо проаналізувати систему інноваційних культурологічних цінностей нашого часу, то можна спостерегти, що якраз через культуру людство шукає інноваційних шляхів свого розвитку.

Духовний сенс культури, за спостереженнями Івана Франка та Дмитра Павличка, виникає і існує в діалозі між особами як нескінченний рух до трансцендентності, де формується орієнтація розуму на взаєморозуміння. Як показує аналіз творчості Івана Франка та Дмитра Павличка, найголовнішою пружиною, що відкриває кожній людській індивідуальності дорогу до світу культурних цінностей є мистецтво; яке перестає бути лишень феноменом окремих одиниць, а стає мірилом духовного світу цілих поколінь. Пізнання часу і освітніх технологій через призму мистецтва стає головним джерелом для педагогічних інновацій часо-просторової моделі епохи, яка прагне знайти індивідуальну співвіднесеність із світом людського «я». Йдеться про творення мистецького текстуального коду. Він можливий у сучасній літературі, проте він мусить бути підкріплений цілою низкою соціолінгвістичних, психолінгвістичних та соціокультурних аспектів. І це певною мірою пояснює, що творення високих з точки зору художності текстів є справою одиниць, «перших хоробрих».

Фундамент слова Івана Франка та Дмитра Павличка – це система, в якій живе вічна пам'ять людської душі, огранений любов'ю, адже тільки любов, за духовно-естетичним кодом, є творчість, яка крокує від серця до серця, і від слова і до слова. Визначаючи пріоритетні напрямки розвитку сучасної освіти, В. Кремень наголошує: «Суспільство стає все більш людиноцентристським. Індивідуальний розвиток особистості за таких умов стає, з одного боку, основним показником прогресу, а з другого – головною передумовою дальшого розвитку суспільства. Ось чому найпріоритетнішими сферами в ХХІ столітті стають наука як сфера, що продукує нові знання, та освіта, як сфера, що олюднює знання і насамперед забезпечує індивідуальний розвиток людини» (Кремень, В.Г., 2010, с. 34). Творчість Івана Франка та Дмитра Павличка належить, на наше переконання, до тих небагатьох художників, які є близькими до різних культур і є виявом майбутнього часу. На наш погляд, письменникам вдалося дістатися до тієї найдавнішої частини естетичного знакового коду, в якій пульсує ще найдавніший енергетичний нерв слова, де найтонші молекули, а то навіть і атоми слова належать вже не одному

племені, народу, а корені слова, вихоплені з надр людської підсвідомості, стають цим високим полум'ям, в якому існує людська душа. Що б не писали автори, вони творять історію загальнолюдської душі, овіяної світлом високого простору. Пишуть про нескінченність людської дороги, яка ніколи не закінчується. Про вічний діалог культур, який стає високим духом взаєморозуміння і між часом, і між народами. Діалог світу в творчості Івана Франка та Дмитра Павличка – це взаємопроникнення часових культур; це продовження і помноження духовних цінностей. Поняття толерантності краще передає моральну атмосферу взаємин учасників творчого діалогу Івана Франка та Дмитра Павличка. Бути толерантним значить бути відкритим по відношенню до іншого «Я», це формування системи «перетворення виховних впливів на внутрішню роботу особистості» (*Бех І., 2015, с. 151*). Примітне зізнання А. Ейнштейна: еволюцію часу не можна описати науковими знаннями. За даною теорією всередині досліджуваного світу присутній спостерігач. На наш погляд, цим спостерігачем виступає духовно-екзистенційне ядро комунікативного дійства людини і світу. Бо тільки так людство пізнає високу істину любові як вічне одкровення, яке веде до істини.

У множині людського поступу єдиночасність комунікативної моделі Івана Франка та Дмитра Павличка підтверджує результати відомої дискусії Ейнштейна та Бергсона, які своїми твердженнями кидали виклик статичній картині світу, у результаті якої обидва вчені прийшли до однаково дуалістичного висновку щодо природи людського буття у системі часової взаємодії: фізика описує часову послідовність подій, об'єктивізуючи час, а психологія вивчає ставлення людини до минулого, теперішнього і майбутнього, тобто переломлюючи відчуття часу через суб'єктивність людської індивідуальності, тим самим вийшовши на новий реєстр відчуття часу, розриваючи його окреслені рамки, прокладаючи шлях до безконечності.

Дискурс комунікативної моделі Івана Франка та Дмитра Павличка потверджує: сила художнього слова прокладає нові шляхи для дослідження не лише гуманітарних наук, а і цілої множини наукового знання природничого та навіть математичного циклів. Не випадково Оноре де Бальзак, зупиняючись на духовних екзистенціях людського буття, називав ти символи, які стають знаковими кодами людського пізнання: звук, слово, цифра.

Духовна взаємодія Івана Франка (1856-1916) та нашого сучасника Дмитра Павличка (1929) свідчить, що справжня любов, захована у моделі слова, – мовчазна, негаласлива, вічна. Вона прокладає нові шляхи для людського знання, утверджуючи непроминальність духовних цінностей. Накреслює безконечність межі, за якою починається слово. Адже перше слово було народжене з великої любові, і слово стало самою любов'ю, назавжди закодувавши в собі величезну пристрасть духовних цінностей. Бо любов – це фундамент, на якому базується міжчасовий комунікативний діалог Івана Франка та Дмитра Павличка.

Висновки та перспективи наступних досліджень. Дослідження дискурсу комунікативної моделі Івана Франка та Дмитра Павличка увиразнює факт: літературний текст є основою культурологічного знання сучасності, стає всеохоплюючим явищем, що наповнює усі напрямки

інтелектуальної діяльності людини. У його системних архетипах формуються знакові коди того чи іншого століття. Сукупність ідеалів та символів, норм та засад, надбань і цінностей впливають на організацію та способи людської життєдіяльності як у матеріальній, так і у духовній сферах. Культура як багатовимірність цих понять у їх причинному зв'язку та наслідковому вияві, як сукупність імперативів стає органічною потребою людини, визначається біологічними законами, волею людського духу, індивідуальною природою людини-творця і загальними факторами буття як окремою індивідуальністю, так і суспільної спільноти. Перспективою наступних досліджень стане вивчення діалектики комунікативного буття на основі моделей художніх текстів, так як його еволюція надають культурі здатності до саморозвитку, трансформації форм, методів та засобів. Адже культура є тим феноменом, який об'єднує цілі покоління в один безперервний потік людської діяльності. Кожне з поколінь додає до національних і світових культурних надбань свої здобутки.

ЛІТЕРАТУРА

- Бахтин М. (1975) *Вопросы литературы и эстетики. Исследование разных лет*. М.: Художественная литература.
- Бех, І. Д. (2012). *Особистість у просторі духовного розвитку*. (Навчальний посібник). Київ: Академвидав.
- Бех, І. Д. (2015). *Вибрані наукові праці. Особиста освіта. вип. 1*. Київ-Чернівці, Букрек.
- Бех І. Д. (2019) Духовна особистість у контексті освітніх викликів. *Рідна школа.* – 2019, №1.–С.3–7.
- Бергсон А. (1998) *Творча еволюція*. М.: КАНОН-пресс, Кучково поле.
- Кремень, В. Г. (2010). *Філософія людиноцентризму в освітньому просторі*. Київ: Товариство «Знання» України.
- Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. (2001). Чернівці: Золоті литаври.
- Моррісон Тоні (1993). *Промова на врученні Нобелівської премії*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [vision_dividerstyle=>»hr-dotted»](#)
- Павличко Д. (1989). *Твори у 3-ох томах*. Т. 1. – К.: Дніпро.
- Пригожин І., Стенгерс І. (1986). *Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой*. М.: Прогрес.
- Разбегасва, Л. П. (2001) *Ціннісні основи гуманітарної освіти*. Монографія. Волгоград: Перемена.
- Стус В. (1990) *Дорогою болю*. К.: Радянський письменник.
- Моррісон Тоні (1993). *Промова на врученні Нобелівської премії*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [vision_dividerstyle=>»hr-dotted»](#)
- Франко І. (1969) *Вічний революціонер*. Київ: Дніпро.

Шимборська В.(2012)Читання книжок – найпрекрасніша розвага, яку вигадало людство.*Країна*. 29 лютого 2012 р.

Kuhn, T.S.(1962). *The Structure of Scientific Revolutions*.Chicago: University of Chicago Press.

Słownik terminów terminów literackaich.(1976) Wrocław, Warszawa, Krakow, Gdansk.

SYSTEM WARTOŚCI OSOBISTYCH W Dyskursie Twórczej Komunikacji Iwana Franka i Dmytrego Pawlyczko

Słowa kluczowe: Słowa kluczowe: dyskurs interakcji komunikacyjnej, kompetencje kulturowe, kulturowy światopogląd, dyskurs, psychologiczne bezpieczeństwo społeczeństwa, świadomość kulturowa, sztuka komunikacji, środowisko kulturowe, psychologiczna ochrona osobowości.

Streszczenie

Opracowanie, oparte na badaniu systemu twórczej komunikacji międzyokresowej Dmytro Palyczki i Iwana Franki, analizuje głębokie warstwy międzyokresowego dialogicznego działania kulturologicznego. W oparciu o analizę tekstu Bachtina rozważa się jego wielofunkcyjny polifoniczny charakter twórczej interakcji między Dmytro Palyczką i Iwanem Franko. U podstaw tego dialogu leży jednoczesna obecność analityka i tłumacza; możliwość ścisłej korelacji idea - treść - forma dialogu; aktualizacja, aby wyrazić artystyczny cel dialogicznej energii słowa i utworzyła system otwartej przestrzeni komunikacyjnej. Analizowana jest duchowo-egzystencjalna synergetyka tekstu literackiego. Jest twórcą i stróżem duchowych wartości ludzkości, jednoczy ludzi zarówno w płaszczyźnie horyzontalnej, jak i międzyokresowej, wertykalnej, sięga do głębokich korzeni, źródeł, tradycji, staje się najważniejszym środkiem porozumienia między jednostkami, narodami i państwami. Stworzenie archetypu kulturowego jest zadaniem każdego pokolenia. Tradycje kultury danej epoki różnią się określonymi znaczeniami. Kod kulturowy to system znaków, który decyduje o poznaniu pewnej epoki, określeniu standardu jej świadomości. System bezpieczeństwa psychologicznego oparty jest na systemie narodowych archetypów i rozwija metodę psychologicznej ochrony człowieka i społeczeństwa w systemie wyzwań społecznych.

THE SYSTEM OF PERSONAL VALUES IN THE DISCOURSE OF CREATIVE COMMUNICATION OF IVAN FRANKO AND DMYTRO PAVLYCHKO

Key words: discourse of communicative interaction, culturological competence, culturological worldview, discourse, psychological security of society,

culturological consciousness, art of communication, culturological environment, psychological protection of personality.

Summary

The study, based on the study of the system of creative intertemporal communication of Dmytro Palychko and Ivan Franko, analyzes the deep layers of intertemporal dialogic culturological action. Based on Bakhtin's textual analysis, his multifunctional polyphonic nature of creative interaction between Dmytro Palychko and Ivan Franko is considered. At the heart of this dialogue is the simultaneous presence of an analyst and an interpreter; the possibility of a close correlation of idea - content - form of dialogue; actualization to express the artistic purpose of the dialogic energy of the word and formed a system of open communicative space.

The spiritual-existential synergetics of the literary text is analyzed. He is the creator and custodian of the spiritual values of mankind, unites people both horizontally and in the intertemporal, vertical section, reaches deep origins, sources, traditions, becomes the most important means of understanding between individuals, peoples and states. Creating a culturological archetype is the task of every generation. Traditions of culture of a certain epoch differ in certain special meanings. The culturological code is a sign system that is decisive in the cognition of a certain epoch, the definition of the standard of its consciousness. The system of psychological security is based on a system of national archetypes and develops a method of psychological protection of man and society in the system of social challenges.

СИСТЕМА ОСОБИСТІСНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДИСКУРСІ ТВОРЧОЇ КОМУНІКАЦІЇ ІВАНА ФРАНКА ТА ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Ключові слова: дискурс комунікативної взаємодії, культурологічна компетентність, культурологічний світогляд, дискурс, психологічна безпека суспільства, культурологічна свідомість, мистецтво спілкування, культурологічне середовище, психологічний захист особистості.

Резюме

Крізь призму системи творчої міжчасової комунікації Дмитра Паличка та Івана Франка аналізуються глибинні пласти міжчасового діалогового культурологічного дійства; розглядається багатofункціональний поліфонічний характер творчої взаємодії Дмитра Паличка та Івана Франка. В основі цього діалогу є одночасна присутність аналітика та інтерпретатора; можливість тісного співвіднесення ідеї – змісту – форми діалогу; актуалізація для вираження художньої мети діалогової енергії слова і сформована система відкритого комунікативного простору.

Аналізується духовно-екзистенційна синергетика літературного тексту. Він є творцем і хранителем духовних цінностей людства, об'єднує людей як у горизонтальному плані, так і у міжчасовому, вертикальному зрізі, сягає

глибинних першовитоків, джерел, традицій, стає найголовнішим засобом порозуміння між окремими людьми, народами та державами. Творення культурологічного архетипу – це завдання кожного покоління. Традиції культури певної епохи вирізняються певними особливими смислами. Культурологічний код – це знакова система, яка є визначальною у пізнанні певної епохи, визначення еталону її свідомості. Система психологічної безпеки ґрунтується на системі національних архетипів і виробляє методіку психологічного захисту людини і суспільства у системі суспільних викликів.

Ореста ЛОСИК¹
ORCID: 0000-0001-8245-3780

ЦІНА САМОВИЗНАЧЕННЯ І ПИТАННЯ ПОДВІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЯ І ДОЛІ ОЛЕКСАНДРА (ОЛЕКСИ) ГРАБОВСЬКОГО)

Вступ

Проблематика ідентичності налічує широку й розбудовану методологічну базу. До низки вже визнаних класичних концепцій не перестають додаватися свіжі та альтернативні пропозиції щодо трактування цієї фундаментальної – сутнісно та репрезентативно – опори людського буття в індивідуальному та колективному вимірах. Водночас цінність тотожності як такої залишається абсолютною, під впливом історичних, ментальних та соціальних „картин світу” змінюються лише її змістові наповнення.

Особливої ваги питання щодо (при)значення ідентичності набувають у призмі міжсусідських відносин, а у їх контексті – міжнаціональних та міжособистісних взаємин. Як свого часу вичерпно ствердив визнаний фахівець з цих питань Ришард Тожецький, у польсько-українському подоланні історично закорінених конфліктів, „з огляду на взаємний брак довіри та обмануті надії, стало розв’язуванням загальновідомої квадратури кола”, однак „взаємне закидання звинуваченнями провадить у нікуди. Метою досліджень, без яких не можна обійтися, є пізнання подій та зрозуміння їх тодішніх зумовлень. Щойно це дасть змогу засипати провалля, що розділяє обидві нації, та вибачити завдані собі навзаєм кривди, якщо не можна їх забути”².

Пропонована розвідка ставить за мету порушити кілька незмінно актуальних дилем стосовно: 1) синкретичності складників, які утримують

¹ Ореста ЛОСИК, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка.

² R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, PWN, Warszawa 1993, s. 9, 309. Варто зауважити, що в обігу гуманітарних і суспільствознавчих наук останніх десятиліть, а в їх межах також філософського дискурсу, побутує чимало гадано прогресивних (або ж, навпаки, заскорузлих у стереотипності) думок на цю тему, які розминаються з практичною верифікацією озвучених тез. Частина з них і справді не витримує перевірки фактами, але все ж деякі, припускаємо, завдяки подібному „заземленню” лише б здобули додаткове значення, підсиливши чи спростувавши деякі припущення реальними прикладами.

цілість індивідуального „Я”; 2) пов’язаності людського буття з національною ідентифікацією та значення тяглості/перерваності такої взаємодії; 3) співвідношення свобод та обов’язків у виборі і визнанні колективної культурної пам’яті; 4) ролі належності та наслідки після її з(а)міни для особистої етично-ціннісної світоглядної рівноваги, зокрема гідності, сумління, солідарності.

Предметом нашого дослідження стала життєва доля українського громадського й культурного діяча кінця XIX — початку XX ст., доктора медицини Олександра (Олекси) Грабовського (1874—1928).

Забуте ім’я

Побіжно згадки про О. Грабовського трапляються в літературі, присвяченій історії суспільно-молодіжних рухів у Галичині межі XIX—XX ст., а також розвитку української медицини³. Хоча відомості надто неповні й уривкові, навіть побіжні згадки безпомилково вказують, що у певний період свого життя О. Грабовський перебував у перших рядах національно свідомих представників молодого покоління української інтелігенції.

Однак згодом це ім’я назавжди зникає з когорти провідників національного відродження — і це помітно контрастує з діяльністю переважної більшості його друзів та однодумців, зокрема колег-медиків, як-от Григорія Гарматія, Ярослава Грушкевича, Тита-Євгена Бурачинського. Вони, здобувши кваліфікації та дипломи, роз’їхалися по різних місцевостях, проте й надалі залишалися організаторами громадсько-культурного, освітнього, дехто і політичного, життя українства, зберігаючи принципові національні переконання. А О. Грабовський натомість раптово відходить у тінь та припиняє донедавна таку жваву й всебічну публічну заангажованість.

Врешті, у некрологах читаємо: „*Покійний належав до тих нечисленних римокатоликів-інтелігентів, що все життя почували себе українцями*”⁴, „[...] знаний і цінений не тільки як першорядна сила лікарська, але як свідомий громадянин, котрий мимо несприятливих обставин, все чуввав і виявляв свою приналежність до того народу, з посеред котрого вийшов, серед котрого зріс і виховався”⁵. З наочних меморіальних слідів залишилася могила з польськокомовними написами на Микулинецькому цвинтарі в Тернополі та добре збережена і нещодавно відреставрована державним коштом репрезентативна будівля у Тернополі, власником якої був та у якій прожив з родиною другу половину життя (відома тепер як „вілла Грабовського”).

³ Див.: 25-ліття Українського лікарського товариства і Медичної громади, Друкарня НТШ, Львів 1935 (репринтні вид.: Чикаго 1975; Львів 2009); П. Пундій, *Українські лікарі: біобібліографічний довідник*, кн. 1, Львів; Чикаго 1994; Р. Ковалюк, *Український студентський рух на західних землях XIX—XX ст.*, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львів 2001; І. Гурак, „*Молода Україна*”: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX — початок XX ст.), Вид-во ПП Третяк І. Я., Івано-Франківськ 2007.

⁴ [Посмертні згадки], „Діло”, р. ХСІХ, 1928, 1 квіт., ч. 74, с. 5.

⁵ [Некролог], „Громадянин”, р. І, 1928, 30 берез., ч. 1, с. 3.

Залишаються відкритими питання: що ж відбувалося з ідентичністю Олександра (Олекси) Грабовського впродовж неповних п'ятдесяти п'яти років життя? Чи вдалося йому, перервавши успадковану і колективну національну ідентифікацію, віднайти у новій культурній пам'яті вже іншого, хай і сусіднього, народу? Чому згодом з'явилося прагнення відновити перервану тяглість генетичної належності? Як узгоджувалися між собою ціннісні пріоритети, якими керувався при життєвому виборі?

„Білі” і „темні” прогалини життєпису О. Грабовського лише останнім часом почали частково виповнювати поодинокі публікації⁶. Виявлений матеріал підтверджує пряму причетність і велику заслугу цієї особистості в розвитку громадсько-культурного життя Галицької України останньої третини ХІХ — початку ХХ ст. Водночас він засвідчує багато не пояснених і замовчуваних слідів, змісти яких варто реконструювати у ширшому контексті українсько-польських відносин згаданого періоду.

Нас, зокрема, цікавило: а) виокремити за допомогою біографічної конкретики ідейно-світоглядні орієнтири О. Грабовського у зіставності з викликами поточного „духу часу”; б) спробувати відтворити, до якої міри автентичним (або ні) могло залишатися буття носія подвійної тотожності на спірній території.

Львівський період: праця над національним самоствердженням

Олександр (Олекса) Грабовський народився 2 лютого 1874 р. в селі Скоморохи Тернопільського повіту в Галичині (нині — Тернопільського району Тернопільської області) в українській греко-католицькій родині рільників Івана і Теклі (з Дичковських). Закінчив місцеву філіальну початкову школу й на порозі юнацького віку попрощався з батьківською домівкою, вирушивши на навчання (впродовж 1887—1895 рр.) до вищої Тернопільській гімназії. Аж до матури включно вирізнявся щорічною високою успішністю, тож здібності хлопця до розумової праці окреслили подальші кроки: здобути вищу освіту на нововідкритому медичному факультеті Львівського університету.

⁶ П. Гуцал, *Грабовський Олександр*, в: *Західно-Українська Народна Республіка 1918—1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки*, т. 1: А—Ж, ред. М. Кругтяк, Манускрипт-Львів, Івано-Франківськ 2018, с. 407; О. Лосик, З. Служинська, *Грабовський Олександр*, в: *Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія*, відп. ред. О. Купчинський, т. 4: Глин—Даш, Простір-М, Київ; Львів; Тернопіль 2019, с. 225-228; О. Парубоча, *Про деякі забуті імена української культури Поділля: Олександр (Олекса) Грабовський (1874—1928)*, в: *Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник праць*, відп. ред. М. Андрейчин, т. 11: Краєзнавство Тернопільщини, Терно-граф, Тернопіль 2020 (у друці). Багатий джерельний матеріал до життєпису О. Грабовського зосереджений, головним чином, у Державних архівах Львівської (ф. 26, 296) та Тернопільської (ф. 485) областей, Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (ф. 349), відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (ф. 119), а також у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури Національної академії наук України (м. Київ) (ф. 3, 100).

Чимало викладачів, які читали для О. Грабовського лекції, вели практичні заняття і згодом екзаменували, у медичному середовищі були видатними вченими й дослідниками, серед яких: А. Бек, А. Беднарський, В. Вер, А. В. Глюзинський, Г. Кадий, А. І. Марс, Я. Махан, Б. Радзишевський, Л. А. Ридигер, Ю. Шпільман та ін. Їхня щоденна праця зобов'язувала студентів дотримуватися високих вимог освітнього процесу, які впродовж шести років навчання О. Грабовський сповняв беззаперечно.

Стала успішність допомагала юнакові переважно звільнитися від щосеместрових оплат за навчання, а також декілька разів отримати додаткові стипендії, які, вочевидь, крім невеликої батьківської допомоги, служили основним джерелом його утримання. У ширшому контексті виділення Краєвим віділом винагороди студентові-українцеві у ті часи належало до рідкісних винятків. І справді, 1900 р. серед 114 премійованих осіб таких виявилось аж сім, враховуючи й О. Грабовського⁷.

Отримавши свідоцтво про закінчення університету та склавши додаткові кваліфікаційні іспити (ригорози), О. Грабовський восени 1901 р. став щойно п'ятим випускником українського походження на медичному факультеті, який отримав звання доктора медицини⁸.

Львівський період біографії О. Грабовського тривав кілька років. Проте відносимо його до найяскравіших і найактивніших етапів в житті цієї особистості. Саме тоді юнак виразно почав проявляти індивідуальне національне самоусвідомлення та підтверджувати належність до української ідентичності.

Базовим осередком суспільно-громадської роботи О. Грабовського було молодіжне товариство „Академічна громада”, до членів якого (передовсім студентів Львівського університету) наприкінці 1900 р. належало понад 250 членів, тобто близько 70 % української студентської молоді.

Товариство органічно продовжило тяглість молодіжних рухів та об'єднань, поширену на українських землях з другої половини ХІХ ст. На початку 1860-х років вже учні старших класів гімназій з метою „*знайомитись з історією свого народу і його літературою [...] ставати в обороні рідного слова [...] говорити всюди рідною мовою*” організовували таємні товариства, за участь у яких ризикували віррачуванням з навчального закладу⁹. Такі гурти організовувались як на підросійських (Київ, Чернігів, Харків, Полтава, Одеса), так і на півавстрійських (Львів, Тернопіль, Бережани, Самбір, Дрогобич, Перемишль, Станіславів, Чернівці) територіях.

Студентська молодь у Львові також активно залучалася до створення своїх громадських осередків: діяли „Академічна бесіда” (1870—1871), „Академічний кружок” (1871—1895), „Дружній лихвар” (1870—1882), „Академічне братство” (1882—1896), „Ватра” (1892—1896), врешті,

⁷ *Стипендії*, „Діло”, р. XXI, 1900, 5 (17) січ., ч. 3, с. 3.

⁸ А. Bednarski, *Rzut oka na pierwsze ćwierćwiecze istnienia wydziału lekarskiego lwowskiego*, [Lwów] 1920, s. 10-11, 29 (Osobne odbicie z Pamiętnika jubileuszowego Wydziału lekarskiego lwowskiego).

⁹ О. Збожна, *Учнівські та студентські „Громади” — школа виховання української національної еліти*, вид. 2-ге, виправл. і доповн., Навчальна книга – Богдан, Тернопіль 2012, с. 77.

„Академічна громада” (1896—1901). Їх призначення виходило за межі матеріальної допомоги чи організації дозвілля. Ті, хто записувався до названих об’єднань, мали різні соціальне походження, нахили, характери, переконання, але єдналися у спільному усвідомленні потреби та важливості ідентифікації „на національному ґрунті” й водночас добровільному обов’язку допомагати у цьому рідній спільноті. З-поміж різних угруповань до окреслених завдань насамперед схилялися представники саме народовського напрямку — ті, які словом і ділом наближали ідеали самостійності своєї Батьківщини та боролися за повноцінне рівноправ’я рідного народу в гроні інших, також бездержавних, суб’єктів Австро-Угорської імперії¹⁰.

О. Грабовський став одним із 55 членів-засновників „Академічної громади” та брав участь у її інавгураційних загальних зборах. На них проголошено такі цілі Товариства: *„Повна толеранція думок, пошановане чужих переконань і безгранична любов до нашого зневоленого народу — отсе будуть ціхи нашої Громади”*¹¹. Присутність на цьому урочистому заході мусила запам’ятатися кожному, а особливого змісту йому додали виголошені промови, насамперед професора Михайла Грушевського, постійного мецената Товариства. Він у своєму виступі підкреслив, що відмінності поглядів *„мають служити до розширення світогляду, а не вести до виключності”* і повинні спонукати до солідарності як у межах студентської злуки, так і з цілим українським народом. Вчений закликав присутніх *„виробити собі міцні підвалини моральні, загартувати в собі волю, розвинути енергію, здобути якнайширшу освіту, аби з своїми ідеалами правди й добра в обставинах життя якнайліпше орієнтуватись”* і запастися впродовж студентських років *„духовним запалом”*, головною підставою якого повинна залишатися *„неустанна, невсипуца праця”*¹².

Невдовзі „Академічна громада” стала *„єдиним координаційним центром для усього українського студентства Східної Галичини”*¹³. Середовище „громадян” (так називали один одного члени Товариства) виступило діяльним учасником та нерідко ініціатором численних заходів, присвячених національному відродженню. Посилення таких намагань у XIX ст. характерне для усієї Східної Європи. Особливо після „Весни народів” 1848 р. історичний „дух часу” став сильним поштовхом для багатьох спільнот ще раз (або й вперше) домогтися колективних та індивідуальних свобод. На слов’янських землях дух емансипації проявився в інтенсивних прагненнях відродити та скріпити різні прояви колективної самосвідомості, а тим самим — цінність і гідність людського буття в контексті моральної та громадянської солідарності членів конкретної нації. Паралельно з політичною боротьбою

¹⁰ Н. Мисак, *Українські студентські товариства в суспільно-політичному житті Східної Галичини у 80—90-х роках XIX століття: народовецька, москвофільська та самостійницька течії*, в: *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, гол. ред. М. Литвин, Львів 2014, вип. 7, с. 5-19.

¹¹ Державний архів Львівської області (далі: ДАЛЮ), ф. 296, оп. 1, спр. 3, арк. 2 зв.

¹² Громадянин, *Злука нашої академіч[ної] молодези*, „Діло”, р. XVII, 1896, 17 (29 січ.), ч. 13, с. 2.

¹³ І. Гурак, *„Молода Україна”*..., с. 149.

у цьому напрямку велася й активна культурна. Для бездержавної нації, якою у XIX ст. були українці, це — конечний і корисний спосіб протистояти світоглядній асиміляції сусідів. Водночас праця над конструюванням модерної спільноти передбачала сформувати своє ставлення до далекого і ближчого минулого. Саме на ґрунті оцінювання його ідейної спадщини утверджувалися нові досвіди (у тому числі і моральні чесноти), що давали українській спільноті історичну легітимацію бути собою, а водночас зі середини змінювати саму себе.

Як член першого і майже всіх наступних виділів „Академічної громади”, О. Грабовський одразу розпочав активну діяльність, яка виходила за межі покладених на нього обов’язків (у різні роки він був бібліотекарем, контролером, архівістом і головою Товариства). Рідкістю було, аби пропуслав щотижневі засідання. Додатково став одним з ініціаторів заснування Наукового гуртка при Товаристві, сприяв його розширенню до чотирьох секцій (літературної, історично-правничої, соціально-економічної і природничої). До останньої належав сам, виступаючи з доповідями та рефератами на медичну тематику й заохочуючи до виступів інших. Не цурався й товариського життя „Академічної громади”: у вільний час користувався читальнею й бібліотекою Товариства, часто брав участь у художніх вечорах як декламатор, зокрема віршів Т. Шевченка та І. Франка, для гуртка шахістів уклав слова їх „гімну”-кантати, заснував співацький гурток, сам музикував*.

Оцінюючи внесок О. Грабовського у розвиток «Академічної громади», члени обрали його „заслуженим мужем” Товариства (всього так вшануванням відзначено лише чотирьох осіб).

„Громадянин” О. Грабовський не лише працює й зарадно упорядковував внутрішнє життя Товариства. Він від початку долучився до культуротворчих процесів для утвердження національної самосвідомості галицького українства.

Варто навести декілька прикладів. Так, від 1896 р. О. Грабовський допомагав Іванові Франку у видавничій роботі, зокрема при підготовці часопису „Жите і слово”** та видання антології вибраних творів найкращих

* Про непересічні музичні обдарування О. Грабовського свідчить і те, що відомий театральний діяч Іван Тобілевич, перебуваючи у Львові, просив його з метою поширення на Наддніпрянській Україні „положити на ноги” відомий тоді вірш Олександра Колесси „Шалійте, шалійте, скажені кати” (1889). Проте ця поезія вже мала музичний супровід на мотив „Хору норманів” авторства Анатолія Вахнянина з опери за мотивами трагедії „Ярополк” Корнила Устияновича. Саму ж пісню як символ протестної наснаги виконували під час маніфестацій і віч українських, зокрема львівських, студентів наприкінці 1890-х — на початку 1900-х років.

** „Жите і слово” — літературно-художній і громадсько-політичний журнал, що виходив за редакцією І. Франка від 1894 р. спершу як двомісячник, а впродовж 1896—1897 рр. щомісячно. До авторського колективу належали найкращі представники національного письменства, науки та публіцистики (Леся Українка, Олена Пчілка, Осип Маковей, Павло Грабовський, Михайло Коцюбинський, Володимир Гнатюк, Михайло Драгоманов, Остап Терлецький, Агатангел Кримський, Михайло Зубрицький, Василь Щурат та багато інших). Крім поетичних та прозових

українських поетів другої половини XIX ст.¹⁴ Ще більш інтенсивно він як член організаційного комітету (очолюваного Михайлом Грушевським, до складу якого входили Євген Озаркевич, Іван Франко, Герміна і Володимир Шухевичі, Кость Паньківський, Олександр Колесса, Ярослав Грушкевич та Роман Стефанович) долучився до широкої організації святкувань 100-літнього ювілею відродження української літератури, започатковане виходом „Енеїди” Івана Котляревського¹⁵. Також увійшов до виділу Товариства для будівництва русько-українського Театру ім. Івана Котляревського у Львові (задум не був реалізованим через перепони місцевої влади), згодом залишався його членом.

У львівському періоді життя О. Грабовського, необхідно відзначити ще одну грань його діяльності — контакти з Науковим товариством ім. Шевченка, першою неофіційною українською Академією наук (засноване як Товариство імені Шевченка 1873 і перейменоване в наукове у 1892 р.). Він брав участь у першому засіданні новоствореної першої професійної організації українських лікарів — Лікарської комісії НТШ (1898) і відвідував подальші засідання, а згодом, вже як член НТШ (з 1899 р.), виконував обов'язки її секретаря. Був залучений до „піонерської праці” над підготовкою української фахової медичної термінології, публікував у друкованому органі комісії „Лікарському збірнику” рецензії на найновіші наукові розвідки закордонних вчених із різних галузей медицини тощо¹⁶.

11 листопада 1900 р. О. Грабовський очолив „Академічну громаду” і, як виявилось, став її передостаннім керівником. Упродовж наступних місяців протистояння між українською молоддю та польським університетським (також і у Львівській політехніці) керівництвом набрали категоричного загострення. Причиною цього було принципове нехтування ректоратом та структурами влади неодноразових звернень і прохань молоді стосовно заснування окремого українського вишу чи хоча б утратквістичної рівноправності в освітньому процесі. Мали на той час і такі факти, як свавільні обмеження вже наявних небагатьох дрібних можливостей, що фіксували національну приналежність (наприклад, відхиленням будь-якої письмової документації українською мовою або можливості складати іспити національною мовою). Бурхлива вічева маніфестація під проводом „Академічної громади” (і вже нового голови Т.-Є. Бурачинського) пройшла у Львівському університеті у листопаді 1901 р. навіть після заборони її

творів, друкувалися літературно-критичні та фольклорні розвідки, епістолярії, рецензії та переклади на українську художньої спадщини світових класиків.

¹⁴ Згадана книга охопила взірці художньої творчості 88 авторів і вийшла друком щойно за кілька років у видавництві Наукового товариства ім. Шевченка. Див.: *Акорди: антологія української лірики від смерті Шевченка*, улож. І. Франко; з ілюстр. Юл. Панькевича, Українсько-руська видавнича спілка, Львів 1903, 316 с.

¹⁵ Опис перебігу урочистостей див.: Є. Нахлік, *Участь Івана Франка у львівських заходах до ювілеїв Івана Котляревського (1888, 1898)*, „Українське літературознавство”, 2019, вип. 84, с. 122-126.

¹⁶ *Бібліографія збірника Математично-природописно-лікарської секції НТШ. Томи I—XXXII, 1897—1938*, уклад. В. Майхер, ред. О. Купчинський, Друкарня НТШ, Львів 2013, с. 6, 9-10, 14, 39-40.

проведення у зголошений час. На зібранні відбулися сутички з ректором та шовіністично налаштованими польськими професорами, після чого тимчасово навіть було припинено навчальний процес, а п'ятьох студентів (серед них — чотирьох „громадівців”) відраховано на різні терміни або назавжди. За кілька днів після цього розпочалася відома сецесія, українська молодь Львівського університету у своїй більшості перевелася до інших європейських вищих шкіл (Відень, Краків, Прага) і „Академічна громада” „не з браку фондів, не з браку членів, але з браку справедливості” офіційно припинила своє існування.

Причина активізації і гуртування молодіжних ініціатив полягала не лише у потребі відкриття українського університету (Це питання, яке назріло в середовищі галицьких українців, мало вагому аргументацію на свою користь). Вони заохочували українських студентів, учнів середніх шкіл та небайдужу громадськість до об'єднання загальних зусиль: „[...] університетська справа явилася лише безпосереднім товчком організації молодіжи”¹⁷ і додатково підсилила інші невідкладні завдання культурного й політичного самоствердження української нації.

У світлі написаного на окрему увагу заслуговує політичний світогляд Олександра (Олекси) Грабовського. На той час про його прояви можемо лише опосередковано судити на основі змісту відозв, під якими ставив свій підпис або коментував й оцінював різні події, зокрема, у записях кореспонденційних книг та протоколів товариства „Академічна громада”¹⁸. Він однозначно не підтримував москвофільські заходи. Також постійно дистанціювався від будь-яких контактів із тими польськими студентськими товариствами, у яких, за його ж словами, „взяв верх національний шовінізм”¹⁹. Йшлося, між іншим, про спілку університетської молоді „Bratnia Pomoc”, керівництво якої відмовилося розглядати і навіть приймати від своїх членів звернення про матеріальну допомогу, написані українською мовою. Прикметно, що виділ такого ж об'єднання студентів Ягеллонського університету гостро осудив цей вчинок як неприпустимий, публічно висловивши підтримку „найсвятішим почуттям і правам руської молоді”²⁰.

Однозначним виявом ідейних, а також політичних поглядів О. Грабовського на той час вважаємо його діяльність упродовж 1899—1901

¹⁷ В. Темницький, *Часопись „Молода Україна”*, в: Головацький І. Володимир Темницький і його рід, Свічадо, Львів 2002, с. 130. Ширше про це див.: *Українсько-руський університет: Пам'яткова книжка першого віна студентів Українців-Русинів всіх вищих шкіл Австрії в справі основання українсько-руського університету*, збір. і вид. М. Крушельницький, Накл. вічевого комітету, Львів 1899; І. Франко, *Молода Україна*, ч. 1. Провідні ідеї та епізоди, Накл. Укр.-рус. вид. спілки, Львів 1910; В. Леник, *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)*, [Український Вільний Університет], Мюнхен; Львів 1994.

¹⁸ Пор.: ДАЛО, ф. 296, оп. 1, спр. 3, арк. 1-157; спр. 39, арк. 1—297. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі: ЛННБ України), відділ рукописів, ф. 119, спр. АГ-1—7.

¹⁹ О. Грабовський, Ю. Є. Олесницький, *Відозва*, „Молода Україна”, р. II, 1901, ч. 1, с. 33-35. Див. також: ДАЛО, ф. 296, оп. 1, спр. 3, арк. 133 зв., ЛННБ України, ф. 119, спр. АГ-6, арк. 172 зв., 176 зв., 178-179 та ін.

²⁰ *Виділ братної помочи*, „Діло”, р. XVII, 1896, 3 (15) лип., ч. 147, с. 3.

рр. в організації „Молода Україна” та редакції однойменного часопису. Тодішня поступова молодь вірила у своє покликання та обов’язок докінчити „*славно столітє нашого відродженя*”²¹. Тож після Першого віча у справі заснування українського університету (13 липня 1899 р.) в середовищі „громадівців” заснувалося нелегальне об’єднання національно свідомої молоді, яке невдовзі згуртувало близько тисячі членів із числа університетського та гімназійного юнацтва Галичини й Буковини. Воно тісно співпрацювало із українською молоддю Харкова, Одеси, Києва, Санкт-Петербурга, Відня, Кракова, Пшібраму тощо. На його чолі став т. зв. Комітет Десяти, провід у якому обійняв О. Грабовський.

Наприкінці 1899 р. в організації визріває і реалізується намір видавати названий друкований орган, і О. Грабовський входить до складу редакції. Впродовж наступного року він повністю ангажується у роботу об’єднання і підготовку щомісячника, фактично керує редакцією: збирає матеріали, веде кореспонденцію, координує надсилання книг (видавництво „Молодої України” видало брошуру Миколи Міхновського „Самостійна Україна” та друге видання праці Юліана Бачинського „Україна irredenta”), зустрічається з гімназистами тощо. Ідейні цілі часопису виразно озвучувалися у програмній редакційній статті першого числа „Молодої України”: „*Наша національна ідея, се не само питанє мови, не само питанє етнографічної відрубности, а питанє політичної независимости, питанє потреб поневолених верств нашого народу, повної соціальної справедливости [...]*”²². Над змістом кожного номера велися ґрунтовні дискусії, то ж члени редакційного комітету, як згадує один із них, проходили дуже якісний інтелектуальний вишкіл, з котрого „*винесли для себе багато хісна*”²³.

Відкриваючи 14 липня 1900 р. Друге віче української студентської молоді Австро-Угорщини, голова організаційного комітету О. Грабовський перед півтисячним згромадженням присутніх заявив про роль і значення молоді як „будучності” народу та її права „*явно і ясно висказувати свої гадки не лише в письмі, але також публично маніфестацією, щоби сим дати доказ, що цілий загал української молодіжи живо відчуває справу самостійної України*” й обов’язок втілити цей ідеал²⁴.

Тернопільський період: децентрована належність

Що ж далі? Із часу закінчення О. Грабовським навчання в університеті втрачається жива тяглість оцінки його діяльності. Відомо, що наступний етап його біографії пов’язаний з Тернополем, у якому з 1903 р. провадить приватну лікарську практику. Про її започаткування інформувала провідна

²¹ В. Старосольський, О. Грабовський. *Товариші!*, „Молода Україна”, р. I, 1900, ч. 7, с. 251-52.

²² Редакция, *Товариші і Товаришки*, „Молода Україна”, р. I, 1900, ч. 1, с. 2.

²³ В. Темницький, *Часопись „Молода Україна”*, с. 133.

²⁴ *Друге віче Української академічної молодіжи*, „Молода Україна”, р. I, 1900, ч. 8, с. 294-295.

українська газета „Діло”, закликаючи місцеве українство підтримати „нового лікаря-Русина, звісного зі свого патріотизму і народної діяльності”²⁵.

Невдовзі після цього настає тривала мовчазна пауза... Про життя і діяльність О. Грабовського з 1904 по 1918 рр. майже немає відомостей. Безперечно, питання потребує додаткових пошуків джерел і подальших досліджень, однак не лише емпіричних.

Припускаємо, що однією з причин, яка пояснює такий різкий і гострий поворот, є вчинок із промовистим символічним підтекстом: задля одруження з полькою Ядвігою Вояковською О. Грабовський змінює обряд. Випадки мішаних подруж у Галичині не були рідкістю й раніше, зокрема у середовищі інтелігенції, і кожна з пар писала свій сценарій приватного порозуміння та громадсько-суспільної заангажованості. Проте доволі часто саме розбіжність національних світоглядів (зокрема, у трактуванні історії, релігії, героїв, традицій, ідеалів, патріотизму) ставала непереборною перешкодою родинної злагоди й душевної рівноваги у багатьох сім'ях, отруювала побут та шкодила інтелектуальній або творчій самореалізації одного з партнерів. У ситуації з О. Грабовським даних про те, як складалося його родинне життя, не володіємо та й, врешті, не на це спрямована наша розвідка. Натомість не можна не врахувати, що у час політичного загострення у Галичині несприятливих для української більшості обставин, шлюб, взятий у костелі, публічно декларував зміну (навіть зречення) ідентичності того, чиє ім'я досі асоціювалося з діяльною громадською та культурною боротьбою нації за свободи. Молодий амбітний лікар, поглинутий професійними обов'язками, уникав поринати у згадки про мотиви здійсненого та, правдоподібно, усувався від виховання тотожності своїх нащадків-синів, і не лише. Зруйнувалися товариські відносини, обірвалася будь-яка помітна його залученість до просвітницьких, наукових та інших ініціатив української спільноти. Можливо, О. Грабовський і не припускав, яким непрямим остракізмом буде оточений, адже у наслідку його вчинок, безперечно, прирівнювався до зради...

Хоч Олекса Грабовський перетворився на доктора Aleksandra Grabowskiego із чудовою фаховою репутацією, матеріальним достатком тощо, все ж його первородна ідентичність, успадкована генами і розвинута самосвідомістю, не зникла, а лише на тривалий період затихла.

Згадки про О. Грабовського знову зустрічаємо аж під час визвольних змагань 1918—1921 рр. і Західно-Української Народної Республіки. Разом з іншими лікарями-тернополянами брав участь в адмініструванні медичної служби української армії та координації зусиль у нагляді за санітарно-епідеміологічною ситуацією в умовах військових подій, у тому числі із залученням допомоги міжнародного Червоного Хреста. Він очолив місцевий епідемічний шпиталь, у якому з добровольцями-медиками лікував вояків Української Галицької Армії. Також був санітарним інспектором Тернопільської округи, перевіряв медико-санітарні умови у військових

²⁵ Д[окто]р Олександр Грабовський отворив лікарську канцелярію в Тернополи, „Діло”, р. XXIV, 1903, 13 (26) серпня, ч. 181, с. 3.

підрозділах і роботу повітових лікарів, проводив консультації, забезпечував ліками. Потрібно відзначити, що умови праці, до якої зголосився добровільно, залишалися вкрай несприятливими й небезпечними для самих лікарів²⁶. У випадку О. Грабовського, вочевидь, спрацювала не лише вірність лікарській присязі, але також і національна свідомість, незважаючи, за словами сучасників, на тодішні „пекельні” обставини.

У 1920-х роках, в умовах усе нових утисків усього непольського, стає помітною діяльність О. Грабовського у колах української інтелігенції. Він бере участь у громадському житті української громади Тернополя, проте без прямого політичного підтексту. Входить до виділу Товариства „Українська бурса імені А[ндрія] Качали” і виконує безоплатно обов’язки лікаря для вихованців закладу, також належить до громадського товариства „Міщанське братство” і професійного „Українського лікарського товариства”. На запрошення українських культурно-просвітніх інституцій нерідко дає відкриті виклади з медицини, передусім гігієни, проводить курси для вчителів народних шкіл. Водночас жертвує кошти на українські установи і товариства в Галичині, Лемківщині та Холмщині.

Така активна залученість тривала, доки важке захворювання (запалення мозку) й передчасна смерть остаточно не підсумували всі його земні сподівання, розчарування, екзистенційні переосмислення й вибори.

Висновки

Олександр (Олекса) Грабовський репрезентував останнє покоління віку, кінець якого належить до „найгорячішого періода збірного життя української молодіжи, в котрім вона електризувала цілу суспільність, як ніколи перед тим, і в котрім [...] видала більшу масу енергії, чим в усіх попередніх періодах разом”²⁷. Його світобачення формувалося спершу в загальнонаціональному та греко-католицькому середовищі рідного села, а згодом в ідейно-духовній атмосфері Тернополя, де патріотична проукраїнська свідомість здавна мала міцне коріння в учнівських гімназійних колах. Коротка, але смілива діяльність О. Грабовського у львівській „Академічній громаді” та „Молодій Україні” разом з однодумцями знаходила живий відгук і широку публічну підтримку серед громадськості цілої Австро-Угорщини, сягала і Наддніпрянської України. Вона втілювала черговий етап народовської стратегічної програми, започаткованої на початках 1860-х років такою ж наполегливою у посвяті молоддю.

Очевидно, помилкою є трактувати студентський загал того часу „як цілість з ідейного погляду”, радше панувала „мода на культурний

²⁶ Пор.: В. Білозор, *Причинки до історії епідемії на шляху Української Галицької Армії липень 1919 р. — лютий 1920 р.*, „Лікарський Вістник”, р. I, 1920, 20 жовт., ч. 9-10, с. 64-66; 20 груд, ч. 11-12, с. 73-75; Л. Давибіда, *Боротьба з інфекційними захворюваннями в Західно-Українській Народній Республіці*, „Галичина”, 2014, ч. 25-26, с. 182-187.

²⁷ О. Назарук, О. Охримович, *Хроніка руху української академічної молоді у Львові від 1861 до 1908 рр.*, в: „Січ”. Альманах в пам’ять 40-их роковин основаня Товариства „Січ” у Відні, збір. і вид. З. Кузеля і М. Чайківський, Львів 1908, с. 423.

і політичний світогляд”, ентузіазм якого у багатьох після завершення навчання за щоденними турботами вивітрувався²⁸. Водночас заангажування багатьох, у тому числі й О. Грабовського, невиправдано вважати чимось тимчасовим і надумано-спекулятивним. Юнацький запал і сміливість ідентифікуватися українцем у О. Грабовського є переконливими й щирими. Вони показували приклади особистої залученості до розв’язання нагальних проблем загальносуспільної ваги, найчастіше з виразним національним підтекстом, а саме: вимогою політичного і культурного визнання українського народу повноцінним суб’єктом історії.

Неможливо відповісти однозначно, наскільки така ж правдивість супроводжувала рішення змінити тотожність. Зрозуміло, що цілісність одиничного буття Олександра (Олекси) Грабовського порушилася і в психологічному, і в онтологічному вимірах. Воно втратило свою центрованість, бо перервалася ціннісна значущість смислів, які досі конституювали його самодостатність. Залишається невідомим, чи усвідомлював усі наслідки такого вчинку й реакцію на нього найближчих родичів, університетських приятелів і ширшого українського загалу.

Проте „Я” Грабовського поновило зусилля автентичної самоідентифікації. І до цього, вочевидь, спонукала його власна пам’ять і національна належність, від котрої не міг остаточно ані відмовитися, ані втекти. Незалежно від того, як відбираються та поєднуються правдиві або фікційні спогади про власне минуле буття і чи взагалі можливою для тотожності є наративна єдність у часі, кожна мисляча, емоційно й етично сформована особистість (а Грабовський нею однозначно був) відчуває нагальну потребу шукати себе в екзистенційних досвідах, надавати сенсу фрагментам своїх вчинків і рішень й утримувати своє існування у т. зв. епістемному горизонті. Мінливе мнемонічне кружляння між пригадуванням й забуванням сповнене загрозливих суперечностей й суб’єктивних багатозначностей, проте воно таки належить до „найпевніших гарантій автентичності” людського існування і є вирішальним для процесів, які „зміцнюють ідентичність, а може, є й засадничими для її становлення”²⁹. Так, вірогідно, сталося й з О. Грабовським.

Постать О. Грабовського належить до численної когорти маловивчених і при цьому заслужених імен у культурному просторі Галичини кінця ХІХ — початку ХХ ст. та українській історіографії культури. Його доля промовисто ілюструє, наскільки потрібною і закоріненою у глибинах психіки та свідомості є сила культурної традиції та синергія національної належності. Їх нехтування чи зречення обов’язково відгукується порушенням світоглядної й етично-ціннісної рівноваги людського буття. Адже незалежно від того, який внутрішній компроміс О. Грабовський уклав зі собою, все ж до кінця життя носив у собі затаєну драматичну роздвоєність, яка у зіставленні з реаліями українсько-польських протистоянь не могла не ятрити і серце, і свідомість. Навіть якщо наша сучасність дає свої відповіді на інтерпретацію конфлікту

²⁸ В. Темницький, *Часопись „Молода Україна”*, с. 132.

²⁹ Б. Скарга, *Самоідентифікація та пам’ять*, „І”, 1997, ч. 10, с. 56.

ідентичності в індивідуальних і колективних засягах, описаний історичний приклад ціни самовизначення залишається актуальним та чекає подальших, не лише філософських, рефлексій та оцінок.

Бібліографія

- Акорди: антольоґія української лірики від смерти Шевченка*, улож. І. Франко; з ілюстр. Юл. Панькевича, Українсько-руська видавнича спілка, Львів 1903.
- Bednarski A., *Rzut oka na pierwsze ćwierćwiecze istnienia wydziału lekarskiego lwowskiego*, [Lwów] 1920 (Osobne odbicie z Pamiętnika jubileuszowego Wydziału lekarskiego lwowskiego).
- Бібліографія збірника Математично-природописно-лікарської секції НТШ. Томи I—XXXII, 1897—1938*, уклад. В. Майхер, ред. О. Купчинський, Друкарня НТШ, Львів 2013.
- Білозор В., *Причинки до історії епідемії на шляху Української Галицької Армії липень 1919 р. — лютий 1920 р.*, „Лікарський Вістник”, р. I, 1920, 20 жовт., ч. 9-10, с. 64-66; 20 груд., ч. 11-12, с. 73-75.
- Виділ братної помочи*, „Діло”, р. XVII, 1896, 3 (15) лип., ч. 147, с. 3.
- Грабовський О., Олесницький Ю. С., *Відозва*, „Молода Україна”, р. II, 1901, ч. 1, с. 33-35.
- Громадянин, *Злука нашої академіч[ної] молодіжи*, „Діло”, р. XVII, 1896, 17 (29 січ.), ч. 13.
- Гурак І., *„Молода Україна”: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX — початок XX ст.)*, Вид-во ПП Третяк І. Я., Івано-Франківськ 2007.
- Гуцал П., *Грабовський Олександр*, в: *Західно-Українська Народна Республіка 1918—1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки*, т. 1: А—Ж, ред. М. Кугутяк, Манускрипт-Львів, Івано-Франківськ 2018.
- Давибіда Л., *Боротьба з інфекційними захворюваннями в Західно-Українській Народній Республіці*, „Галичина”, 2014, ч. 25-26, с. 182-187.
- 25-ліття Українського лікарського товариства і Медичної громади*, Друкарня НТШ, Львів 1935 (репринтні вид.: Чикаго 1975; Львів 2009).
- Державний архів Львівської області, ф. 296, оп. 1, спр. 3, арк. 1—157; спр. 39, арк. 1—297.
- Д[окто]р Олександр Грабовський отворив лікарську канцелярію в Тернополи*, „Діло”, р. XXIV, 1903, 13 (26) серпня, ч. 181, с. 3.
- Друге віче Української академічної молодіжи*, „Молода Україна”, р. I, 1900, ч. 8, с. 294-295.

- Збожна О., *Учнівські та студентські „Громади” — школа виховання української національної еліти*, вид. 2-ге, виправл. і доповн., Навчальна книга – Богдан, Тернопіль 2012.
- Ковалюк Р., *Український студентський рух на західних землях ХІХ—ХХ ст.*, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів 2001.
- Леник В., *Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.)*, [Український Вільний Університет], Мюнхен; Львів 1994.
- Лосик О., Служинська З., *Грабовський Олександр*, в: *Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія*, відп. ред. О. Купчинський, т. 4: Глин—Даш, Простір-М, Київ; Львів; Тернопіль 2019.
- Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 119 (Товариство „Академічна громада”), спр. АГ-1-7.
- Мисак Н., *Українські студентські товариства в суспільно-політичному житті Східної Галичини у 80—90-х роках ХІХ століття: народовецька, москвофільська та самостійницька течії*, в: *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, гол. ред. М. Литвин, Львів 2014, вип. 7, с. 5-19.
- Назарук О., Охримович О., *Хроніка руху української академічної молоді у Львові від 1861 до 1908 рр.*, в: „Січ”. Альманах в пам'ять 40-их роковин основанія Товариства „Січ” у Відні, збр. і вид. З. Кузеля і М. Чайківський, Львів 1908, с. 387-435.
- Нахлік Є., *Участь Івана Франка у львівських заходах до ювілеїв Івана Котляревського (1888, 1898)*, „Українське літературознавство”, 2019, вип. 84, с. 115-130.
- [*Некролог*], „Громадянин”, р. І, 1928, 30 берез., ч. 1, с. 3.
- Парубоча О., *Про деякі забуті імена української культури Поділля: Олександр (Олекса) Грабовський (1874—1928)*, в: *Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник праць*, відп. ред. М. Андрейчин, т. 11: Краєзнавство Тернопільщини, Терно-граф, Тернопіль 2020 (у друці).
- [*Посмертні згадки*], „Діло”, р. ХСІХ, 1928, 1 квіт., ч. 74, с. 5.
- Пундій П., *Українські лікарі: біобібліографічний довідник*, кн. 1, Львів; Чикаго 1994.
- Редакция, *Товариші і Товаришки*, „Молода Україна”, р. І, 1900, ч. 1, с. 2.
- Скарга Б., *Самоідентифікація та пам'ять*, „І”, 1997, ч. 10, с. 56-73.
- Старосольський В., Грабовський О., *Товариші!*, „Молода Україна”, р. І, 1900, ч. 7, с. 251-252.
- Стипендії*, „Діло”, р. ХХІ, 1900, 5 (17) січ., ч. 3, с. 3.

Темницький В., *Часопись „Молода Україна”*, в: Головацький І. Володимир Темницький і його рід, Свічадо, Львів 2002, с. 130-135.

Torzecki R., *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, PWN, Warszawa 1993.

Українсько-руський університет: Пам'яткова книжка першого віча студентів Українців-Русинів всіх висших шкіл Австрії в справі основи українсько-руського університету, збір. і вид. М. Крушельницький, Накл. вічевого комітету, Львів 1899.

Франко І., *Молода Україна*, ч. 1. Провідні ідеї та епізоди, Накл. Укр.-рус. вид. спілки, Львів 1910.

Ключові слова: ідентичність, колективна пам'ять, належність, автентичність, національне відродження, „Академічна громада”, „Молода Україна”, Галичина

Резюме

Стаття присвячена ціннісно-етичним та онтологічним аспектам індивідуальної ідентифікації, від яких залежить рівень світоглядної повноти й екзистенційної рівноваги людського буття. На прикладі життєвої долі українського громадсько-культурного діяча і лікаря Олександра (Олекси) Грабовського (1874—1928) розглянуто формування його культурної та політичної самосвідомості й суспільну заангажованість як одного з рольових молодіжних провідників національного відродження рідного народу межі XIX—XX ст. Проаналізовано дилеми зовнішнього та внутрішнього конфліктів автентичності його „Я” як носія подвійної тотожності в контексті українсько-польських відносин у тогочасній Галичині. Стверджено, що переривання, нехтування або відмова від належності до культурної традиції й національної пам'яті руйнують самодостатність і центрованість особи та мають негативні наслідки для її гідності й сумління.

CENA SAMOIDENTYFIKACJI I KWESTIA PODWÓJNEJ TOŻSAMOŚCI (NA PRZYKŁADZIE ŻYCIA I LOSU OŁEKSANDRA (OLEKSY) GRABOWSKIEGO)

Słowa kluczowe: tożsamość, pamięć zbiorowa, przynależność, autentyczność, odrodzenie narodowe, „Akademiczna hromada”, „Mołoda Ukraina”, Galicja

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony aksjologiczno-etycznym i ontologicznym aspektom identyfikacji personalnej, od których zależy poziom światopoglądowego całokształtu i egzystencjalnej równowagi ludzkiego bycia. Na przykładzie życiowych losów ukraińskiego działacza społecznego, lekarza Ołeksandra (Ołeksy) Grabowskiego (1874–1928) zbadano kształtowanie jego kulturowej i politycznej samoświadomości i zaangażowanie społeczne jako jednego z czołowych

przywódców ruchu młodzieżowego w ukraińskim odrodzeniu narodowym na przełomie XIX–XX w. Przeanalizowano dylematy zewnętrznego i wewnętrznego konfliktu jego „Ja” jako nosiciela podwójnej tożsamości w kontekście ukraińsko-polskich relacji w ówczesnej Galicji. Stwierdzono, że zaprzestanie, negacja lub odrzucenie przynależności do tradycji kulturowych i pamięci narodowej burzą samowystarczalność i ześrodkowanie osoby oraz powodują negatywne skutki w stosunku do jej godności i sumienia.

THE PRICE OF SELF-IDENTIFICATION AND THE ISSUE OF DUAL IDENTITY (EXEMPLIFIED BY THE LIFE AND FATE OF OLEKSANDR (OLEKSA) HRABOVSKYI

Keywords: identity, collective memory, membership, authenticity, national revival, „Academichna hromada”, „Moloda Ukraina”, Halychyna

Summary

The article is devoted to the value-ethical and ontological aspects of individual identification, upon which the level of worldview completeness and existential balance of human existence depends. On the example of the life of the Ukrainian physician, public figure Oleksandr (Oleksi) Hrabovskyi (1874—1928) the formation of his cultural and political self-consciousness, as well as his social involvement as one of the main leaders for the youth in the national revival of the native people at the turn of the 19th and 20th centuries are considered herein. The dilemmas of external and internal conflicts of the authenticity of his Self-image as a bearer of dual identity in the context of Ukrainian-Polish relations in the then Halychyna are also analyzed. It has been argued that termination, neglecting, or renouncing one's belonging to a cultural tradition and national memory destroy self-sufficiency and centeredness of a person and have negative consequences for their dignity and conscience.

Тамара ТКАЧУК¹
УДК 882.09-03

МИКОЛА ГОГОЛЬ І СТАНІСЛАВ ПШИБИШЕВСЬКИЙ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

М. Гоголь (1809-1852) і С. Пшибишевський (1868-1927) – видатні митці, які, будучи вихідцями відповідно з українського та польського культурного середовища, за вироком долі творили у чужих для них культурах (відповідно російської й німецької) і стали віртуозами художнього мистецтва. Саме полікультурність письменників сприяла унікальності їхніх рефлексій, сформувала поліаспектне апперцептивне тло мислення творців у межах різнонаціональних літератур. Здавалося б, що спільного може бути між митцями, які творили в різні епохи, у межах історично віддалених, проте генетично споріднених ідейно-художніх систем: романтизму й модернізму?

Культура європейського романтизму, а згодом і модернізму, шукаючи філософські та історичні аналогії, по-новому прочитувала епоху середньовіччя, що впливало з історичних аналогій та циклічності означених літератур. Письменники сучасний розрив між зростаючим рівнем матеріальної цивілізації та станом морального розвитку людини вбачали у схожості із епохою Середньовіччя. Тут маємо підстави говорити не про тяглість, а про ретроспективну, „поворотну” спадкоємність, що за О. Бушміним є „зверненням сучасних художників через голову найближчих поколінь безпосередньо до традицій віддалених епох, відроджені традиції яких часом мали величезний вплив на розвиток культури пізнішого часу”².

Середньовіччя, у якому панували есхатологічний страх і апокаліптичні візії, що з’являлись внаслідок спостережень за дуалістично поділеним світом між Богом (Civitas Dei) та сатаною (Civitas Diaboli), роздвоюється між добром і злом та спокутує трагічні наслідки такого дуалізму. У цей час спостерігається активне зацікавлення чорною і білою магією, таємними сектами, великими релігійними психозами. Середньовічний демонізм був ніби одним із проявів святості. Містиків і сатаністів поєднувало прагнення в екстазі сягнути поза сфери людських відчуттів та зануритися у таємничу

¹ **Тамара ТКАЧУК** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури і порівняльного літературознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

² А. Бушмін, *О специфике прогресса в литературе. О прогрессе в литературе*, Ленинград, 1977. С. 15.

безодню, яка не належить до мозкової діяльності. На цьому акцентував С. Пшибишевський.

Глибоко переживаючи проблеми сучасності, як українські, російські так і польські письменники за допомогою символів і схем, створених ще епохою середньовіччя, вже в кінці XIX століття знаходили знаки та образи, що були аналогічними із їх власними переживаннями, творчою уявою, звідси, на наш погляд, походить містицизм у їх творчості. Я. Каспрович пише „Гімни...”, С. Пшибишевський „Поминальну месу”, (що, безперечно, перегукується із німецьким містицизмом, „Гімнами до ночі” Ф. фон Гарденберга) більше того, він намагається провести аналогії між середньовічним і сучасним генієм, щоб зрозуміти закономірності, які сприяють народженню талановитих особистостей. В українській літературі маємо так звані готичні оповідання та новели Г. Хоткевича, культ сатани у нараціях М. Яцкова, сповнених містицизму й символізму, танатологічні мотиви у мініатюрах В. Стефаника, містицизм у „Пітьмі ночі” А. Крушельницького, оргіастичні візії у фантазії „Портрет” Г. Хоткевича, боротьба двох начал у житті людини, білого та чорного ангелів стали центральними у творчості В. Винниченка. У Росії домінування окультизму спостерігається у творчості митців „Срібного віку”, Ф. Сологуба, А. Белого, та ін., які творчо рецепіювали ідеї М. Гоголя.

Кожен з них репрезентує не тільки унікальність власної творчості, але й дискурсивність тієї культурної спільності, до якої об'єктивно (і навіть підсвідомо) належить.

Маємо справу не тільки із зустрічними сюжетами, темами, а й спостерігаємо „зустріч різних культур”, так званий діалогізм, який, на думку М. Бахтіна передбачає розгляд важливого питання про пограниччя, що не роз'єднує, а об'єднує: „Внутрішньої території культурне середовище не має: воно все розміщене на помежів'ї, межі проходять всюди...Кожен культурний акт суттєво живе на межі: в цьому його серйозність і значимість; відділений від меж, він втрачає основу, стає пустим...вироджується та помирає”³. Визначаючи глобальну тезу сучасної компаративістики, І. Шайтанов слушно зауважив, що межі, „...в просторі культури наділені здатністю не тільки розділяти, але і пов'язувати, передбачаючи зустріч і діалог”⁴. Такий діалог став джерелом конструювання нової якості, якою є творчість різнонаціональних письменників.

Формулюючи контрверсійні судження стосовно своєї творчості, вони залишили коло нерозв'язаних запитань, на які й досі намагаються дати відповіді літературознавці. Про загадковість М. Гоголя почали говорити ще його сучасники і сам письменник був схильний огортати власне життя аурую тасмниць. Містикою позначене ім'я і С. Пшибишевського, який не спростовував існуючі плітки навколо свого імені, і навіть стимулював їх

³ М. Бахтин, *Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве* // М. Бахтин, *Вопросы литературы и эстетики*. М.: Художественная литература, 1975. С. 25.

⁴ І. Шайтанов, *Триада современной компаративистики: глобализация – интертекст – диалог культур* // *Вопросы литературы*. Ноябрь-Декабрь. 2005. № 6. С. 137.

поширення. Обговоренню фактів з біографії митця присвячено чимало наукових досліджень як от Б. Ципса⁵ та А. Маковецького⁶.

Письменники зверталися до містицизму, окультних наук, проте в останні роки свого життя М. Гоголь переходить до християнських віровчень і спалює власні рукописи. С. Пшибишевський заперечує все сказане ним про „голу душу”, відходить від окультизму, повертається до справ церкви, під впливом подій Першої Світової війни пропагує патріотичні ідеї, займається громадськими справами, допомагає польським школам.

М. Гоголь ніколи не забував, звідки він родом, надзвичайно любив свою Україну від Криму до Карпат, яку у власних творах підносив до рівня універсуму, центру, основи Всесвіту. Універсальні питання людського буття розглядає незалежно від національної приналежності. Таким чином загальнолюдське і національне органічно поєднані в його творчості. Він створив неповторний колорит життя української нації, возвеличивши його до рівня макрокосму, створивши неповторні картини карнавалізації. С. Пшибишевський був митцем-космополітом, який не менше любив Польщу, все ж у його творах не варто дошукуватися ознак захоплення національним колоритом. Засобами іронії та їдкою сарказму митець описує рідну землю, закликаючи поляків до змін.

О. Ніколенко зазначає, що „З української культури Гоголь приніс у російську (і ширше – у світову) літературу особливу задушевність, чутливість, ліризм, міфопоетичне бачення світу. „...Увійшовши у російський контекст, Гоголь сприймав російську дійсність з позиції того краю, де народився”⁷ Ю. Барабаш вказує на явище дихотомії „українського ґрунту” й „російської долі” в творчості М. Гоголя, яке переходило в антиномію, що призводила до роздвоєності письменника⁸. У випадку С. Пшибишевського можна теж вжити термін дихотомія, проте він усі новітні модерні погляди намагався перенести із німецько-скандинавського на польський літературний культуропростір, вказавши подальші шляхи розвитку польської літератури.

Якщо С. Пшибишевський цілком комфортно почувався в німецькому середовищі, то М. Гоголь важко переносив розлуку з Україною, що стало причиною його духовної драми: „Одна із причин глибокої духовної драми письменника – його відірваність від України. Гостре відчуття дисгармонії, роздвоєності, безпритульності ніколи його не полишало”⁹. О. Гончар стосовно постаті М. Гоголя відзначив, що „Втративши Україну, він опинився в духовному вакуумі. Він задихався від нестачі повітря. Звідси його містика,

⁵ А. Сьпс, *Stanislaw Przybyszewski. Od antynaturalisty do mistyka*, Spółka Wydawnicza, Łódź 1923, s. 24.

⁶ А. Маковієцькі, *Trzy legendy literackie: Przybyszewski – Witkacy – Galczyński*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1980, s. 29.

⁷ О. Ніколенко, *Роздуми напередодні ювілею. Тасмниці Гоголя // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2007. № 9. С. 3.

⁸ Ю. Барабаш, *Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко*, К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. С. 373.

⁹ О. Ніколенко, *Роздуми напередодні ювілею. Тасмниці Гоголя // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2007. № 9. С. 5.

муки, страждання, почуття найчорнішої безвиході...ніщо не могло замінити йому Україну, її сонце, поезію, сміх, її здорову народну кров і незламний дух...”¹⁰

За допомогою містичних елементів у своїй творчості автор об'єднує пошматовану на той час українську землю, рухаючи своїх персонажів найвіддаленішими теренами України. Після містичного зникнення Чаклуна у „Страшній помсті” присутнім відкрилася можливість бачення усіх кінців світу, де згадується і Галичина, що належала до Австро-Угорської імперії: „...Вдруг стало видимо далеко во все концы света. Вдали засинел Лиман, за Лиманом разливалось Черное море. Бывалые люди узнали и Крым, горою подымавшийся из моря, и болотный Сиваш. По левую руку видна была земля Галичская”¹¹. Причому Київ, Галичину і Карпати автор неодноразово згадує у власних творах, очевидно акцентуючи на цілісності України. Недаремно герой „Страшної помсти”, що прямував до Канева, збиваючись зі шляху, потрапляв то до Шумська, то до Галича.

Обидва митці вводять у свої твори карнавальне начало, яке має різну генетичну сутність. На М. Гоголя мало значний вплив карнавальне дійство, яке він спостерігав в Італії, С. Пшибишевський ідеї карнавалізації запозичує у Ф. Ніцше, проте вона у нього набуває іншого сенсу, далекого від народного. Її він екстраполює на внутрішні переживання людини, оточуючий буттєвий світ. М. Гоголь передбачив, відчув кризу людського світогляду, що насувалася, С. Пшибишевський стає сучасником подій епохи “зламу століть”, яка принесла розчарування і хаос. Крім того спільними є і витoki творчих інтенцій письменників: німецький романтизм, зокрема гротескно-фантастична течія, яку започаткував Е. Т. А. Гофман, а також Ф. фон Гарденберг (Новаліс). Звідси мотиви автоматизму, мертвотності (за Е. Фромом, некрофілії, причому в М. Гоголя вона домінує (увесь комплекс „мертвих душ”, „Страшна помста”, „Вій”), у творчості С. Пшибишевського це явище синтетично поєднано із біофілією („Поминальна меса”, „Святвечори” – сама назва скеровує реципієнта до аналогій із „Вечорами...” М. Гоголя). М. Гоголь зображує суспільство, де пануючою стала некрофілія, а люди власними вчинками уможливили прихід чорних сил, С. Пшибишевський у сатанинських образах зображує аналогічне нікрофільськи зорієнтоване суспільство. І це не є оспівуванням темних сил, як часто приписували письменникові патріотично та релігійно зорієнтовані польські літературознавці. Він прагнув, щоб люди побачили себе зі сторони, адже був великим людинолюбом. В одному з листів 1899 року читаємо: „Я прагнув виконати... велику патріотичну місію...виховати суспільство...”¹² Йому ж закинули намагання відчужитися від народу.

Однак, щоб бути більш переконливими і довести, що ми не просто, так би мовити, „підтягуємо факти”, звернемося до польського середовища та з'ясуємо, якою була валентність сприйняття творчості М. Гоголя у Польщі?

¹⁰ О. Гончар, *Щоденники*: В 3-х т. К.: Веселка. Т. 1. 2002. С. 273.

¹¹ Н. Гоголь, *Вечера на хуторі близ Диканьки: Повести изд. Пасичником Рудым Паньком* / [Худож. В. И. Жерибор]. Харьков: Прапор, 1982. 191 с., ил.

¹² H. Rogacki, *Żywot Przybyszewskiego*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987, s. 90.

На дане питання у власних дослідженнях дають відповіді Ю. Булаховська (розвідка „Гоголь и польская литература”)¹³, В. Полек¹⁴, типології творчості М. Гоголя і Ю. Крашевського присвячені студії В. Плохотнюка¹⁵.

Перший досвід перекладу творів М. Гоголя в Польщі датується 1843 роком, коли вийшов друком фрагмент „Театрального роз'їзду”. Саме Ю. Крашевський став ініціатором видання творів М. Гоголя в журналі „Атенеум”, редактором якого він був. Тут вийшли друком дві частини „Мертвих душ”, повість „Шинель” і „Записки божевільного” в перекладі польською мовою. Ю. Крашевський із захопленням відгукувався про роль М. Гоголя у світовому літературному процесі. „Хіба у Гоголя ми не бачимо вже нової епохи літератури, нової історичної епохи...”¹⁶. Він ставив автора „Мертвих душ” в один ряд із Ч. Діккенсом і О. де Бальзаком: „Діккенс в Англії, Бальзак у Франції, Гоголь в Росії відкрили нову епоху, нову школу роману...” Ю. Крашевський став куратором видання гоголівських творів у типографії Т. Глюксберга у м. Варшаві.

Без сумніву, С. Пшибишевський був ознайомлений із творчістю Миколи Васильовича. Відомо, що він користувався особливою популярністю в Росії, де вже в 1897 році з'явився перший переклад С. Пшибишевського. Саме в Москві видавництво „Скорпіон” упродовж 1904-1906 вперше видає його „Зібрання творів” у 4-х томах, а упродовж 1905-1911 років видавництво В. Сабліна друкує його зібрання творів у 10-ти томах, тоді як у Польщі твори письменника вийшли друком тільки в 1923 році. Кумиром польського письменника був Ф. Достоевський, який активно студіював творчість М. Гоголя та був спадкоємцем його школи. Екзистенційна людина автора „Злочину і кари” генерувала творчий розвиток багатьох митців „Срібного віку”, які захоплювалися С. Пшибишевським. Звісно, що студіюючи творчість й естетичні погляди власного кумира Ф. Достоевського, С. Пшибишевський не міг не чути прізвиська М. Гоголя та його творів, тим паче, що 1903 року він побував у Петербурзі, де на сценах місцевих театрів ставилися його драми „Золоте руно”, „Мати”, „Сніг”. Тут письменник здобув особливі овації, захоплення глядачів. У власних спогадах, що датуються 1899 роком, польський літератор, фіксує надзвичайно теплу зустріч його у Кракові, порівнюючи її із прийомом ревізора в однойменному творі М. Гоголя. Згодом польський модерніст дає високу оцінку його творчості.

С. Пшибишевський вказує, що сприйняття його польською громадськістю в Кракові нагадує казковий гумор М. Гоголя, та визначає найхарактерніші риси його творчості, такі як делікатна, скептична іронія. Відгуки поляка засвідчують глибоку обізнаність із творами українського письменника, знання їх ідейного змісту, проблематики концептуальних рис: „...Як сталося так, що раптово, цілком не очікуючи, в Кракові я став ревізором

¹³ Ю. Булаховская, *Гоголь и польская литература* // Відродження. 1994. № 10/11. С. 18-20.

¹⁴ В. Полек, *М. В. Гоголь і західні слов'яни* // Проблеми слов'язнавства: Респ. міжвід. наук. зб. Вип. 31. Львів, 1985. С. 28-34.

¹⁵ В. Плохотнюк, *Тема безумія в творчестві Н.В. Гоголя і Ю.И. Крашевського* // Вестник МГУ: Серия „Русская филология”. 2007. №3. С. 52-58.

¹⁶ J. I. Kraszewski, *Listy do redakcji*, „Gazeta Warszawska”, 1851. №307. С. 32.

з Петербурга? Є одна людина, яка цю загадку може розгадати...загадку казкового гумору того усього, що гідне пера якогось Гоголя з дуже високою культурою, що на гранітному колі послуговується гострим скальпелем, яким тільки великий таємничий митець, обдарований даром смертоносної, делікатної, скептичної, а водночас болісно віталістичної іронії може оперувати...: Бой-Желенський”¹⁷.

С. Пшибишевський вплив творів М. Гоголя на рецепієнта слушно порівнює із гострим лезом скальпеля, який діє точно, вирізаючи тільки зайве, з метою оздоровлення. Він також визначає важливі концептуальні антиномії художнього простору Гоголя: мертвотність та життєдайність, як дуальні риси діалектики буття. Зрозуміло, що польський письменник був обізнаний із творчістю М. Гоголя не поверхово і прийшов він до нього за посередництвом Ф. Достоевського та російських модерністів. Показовим є відомий афоризм „Всі ми вийшли із „Шинелі” Гоголя”, авторство якого згідно припущень науковців належить Ф. Достоевському. У ХХ ст. виник інший афоризм „Всі ми вийшли із „Носа” Гоголя”.

У польському літературознавстві проблема місця й ролі фантастики й містицизму М. Гоголя у творчості С. Пшибишевського не була предметом наукового дослідження. Містицизм, міфопоетичні мотиви у нараціях М. Гоголя студіюють чимало науковців (Т. Бовсунівська, М. Кудрявцев, Г. Логвин, Ю. Манн, О. Ніколенко), проте на компаративному рівні ця тема розглядалася в контексті творчості Ч. Діккенса, проблемі „Гоголь і Польща” присвячено розвідки Ю. Булаховської, В. Плохотнюка.

У працях названих учених недостатньо, на наш погляд, розкрито філософські принципи співвідношення понять містичне, фантастичне й реальне та місця і значення категорії містичного, їх взаємопереходи. Цю нішу частково заповнила О. Краснобаєва, проте дослідниця містицизм у творчості М. Гоголя часто ототожнює із фантастикою. На наш погляд тут є вагома різниця, на якій варто акцентувати. Містичне характеризує „проблеми надчуттєвого способу онтологічного пізнання...”, „воно відрізняється від фантастики, яка має доцільну вигадку”¹⁸. А тому роль містичного начала в архітектоніці ранніх Гоголівських повістей не слід розглядати тільки в контексті фантастики і не ототожнювати їх. Причому риси фантастичного науковець вбачає в демонічних, містичних істотах, які не є виключно наслідком вигадки. Адже герої переживають містичне як достеменно дійсність, що набуває непередбачуваності, химерності. У студіях простежується амбівалентність суджень про творчість М. Гоголя, як от

¹⁷ Н. Rogacki, *Żywot Przybyszewskiego*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987, s. 90.

¹⁸ Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Автор-укладач Ю. І. Ковалів. К. ВЦ „Академія”, 2007. С. 50.

„чарівливий романтизм” (Г. Логвин¹⁹), і водночас містичний реалізм, на який вказує М. Кудрявцев²⁰.

У польському літературознавстві містицизм у творчості С. Пшибишевського досліджували Г. Матушек, а такі науковці як С. Мразек [30], А. Галецький, виводять його містицизм із німецького романтизму (зосібна від „Еліксирів диявола” Е. Т. А. Гофмана, наводячи приклади текстуальних паралелей), на цій спадкоємності у творчості М. Гоголя наполягають Ю. Манн, М. Кудрявцев. Обидва письменники творчо реценціювали містицизм і фантастичні елементи німецького романтизму.

Г. Матушек відзначає фактор впливу на польського письменника окультистських організацій, які були звичним явищем в середовищі німецько-скандинавської богеми. Французькі дослідники студіюють демонічні мотиви у його творчості. Показовою в даному контексті є монографія М. Германа „Польський сатанист – Станіслав Пшибишевський” (1868-1900), видана в Парижі 1939 року²¹. Отже, постановка проблеми „М. Гоголь – С. Пшибишевський” має серйозні підстави.

С. Пшибишевський не зміг відшукати способів заповнення метафізичної пустки, яка з’явилася після ігнорування з боку науки і „філософії життя” трансцендентної сфери. Екзистенційне переживання власної алієнації – перебування в чужій для нього культурі (німецько-скандинавській) – відкрили перед молодим поляком перспективи пошуків у позараціональних сферах. У цей час у Німеччині набуває поширення окультистський і спиритуалістський рух, активізується діяльність теософських товариств, зачинателем яких була О. Блавацька, проводилися експерименти в галузі медіумізму, сомнамбулізму і гіпнозу, які й підтверджували віру С. Пшибишевського в існування в людині метапсихічного організму, який він пізніше назве „голою душею”. До окультистських кіл Берліна польський митець був упроваджений відомим німецьким поетом Р. Демлем, з яким його еднала дружба.

Письменник швидко познайомився із знавцями окультизму, що групувалися навколо В. Шлейдена та його альманаху „Сфінкс”, де друкувалися тексти індійської філософії, медіумізму, єврейської містики. Згодом С. Пшибишевський стає його редактором і працює тут від липня до вересня 1897 року. Це був час активних студій у сфері сатанізму, демонології й окультизму. В берлінській Королівській Бібліотеці (тут він познайомився із Т. Міцінським, відомим у польській літературі поетом-містиком) студіює праці середньовічних містиків, теологів, теософів, алхіміків як П. Абельяр, Б. вон Кліво, Я. Боден, Я. Баптист ван Гельмінт, Я. Спренглер, А. де Спіна, Й. Нідер вивчає протоколи шабашу відьом, написані П. Л’Анкреа, студії сучасних демонологів і окультистів: Л. Таксіла, К. Кесеветтера

¹⁹ Г. Логвин, *Чарівливий романтизм*. Матеріали до уроку за твором М. Гоголя „Вечори на хуторі біля Диканьки” з використанням опорних схем // Зарубіжна література. 2005. № 6. С. 25-28.

²⁰ М. Кудрявцев, *Містичний реалізм М. В. Гоголя: до проблеми філософсько-теологічної символіки* // Зарубіжна література в школах України. 2008. № 7-8. С. 10-14.

²¹ М. Herman, *Un sataniste Polonais. Stanislaw Przybyszewski (de 1868 à 1900)*, Paris, 1939.

У цей час польський письменник пише монографію з історії сатанізму „Вівтар Сатани” (1897) („Die Sinagoge des Satans”), яка викликала великий інтерес у Німеччині. Завдяки цьому дослідженню С.Пшибишевський набуває слави як відомий європейський сатанолог. Ця праця в Росії та Австрії була заборонена цензурою з огляду на її блюзнірський деморалізаторський характер.

У ній письменник намагається репрезентувати явище сатанізму не тільки як історичного явища, підпорядкованого середньовіччю, а й відзначає його реальну здатність відроджуватися на всіх етапах розвитку людства. Культ Сатани проіснував аж до сучасних письменникові часів, зосібна в сектах палладистів, чи кармелів, що походили від католицьких організацій, створених П. Вінтрасом.

С. Пшибишевський як і М. Гоголь, М. Булгаков в перипетіях історичного розвитку Польщі прагне дошукатися сфер влади Люципера. У ранніх творах М. Гоголя, повістях із збірника „Миргород” („Вій”), „Арабески” („Портрет”), повістях із „Вечорів” вагомим було використання містичних елементів. Потоїбчні сили втручаються в сюжет, формуючи долю персонажів і фінал колізій. Фантастика письменника пов’язана із фактором часу, кожній із часових форм – минулому і теперішньому – відповідала своя система поетики фантастичного. У минулому часовому плані відкрито виступали образи, наділені надприродними можливостями: чорти, відьми, а також люди, що мали контакт із ними. Історичний чинник є центральним і в творчості С. Пшибишевського. Обом митцям властиве прагнення показати химерність у звичних явищах, розкрити їхню внутрішню потворну сутність.

До типологічних схожостей у творчості письменників відносимо містицизм. Перш ніж перейти до типології містичних образів та мотивів у творчості обох письменників, слід розглянути поняття містики, містичного.

У філософському енциклопедичному словнику в статті О. Карагодіної містицизм трактується двояко: як визнання надприродної сутності явищ природи, та релігійно-філософська світоглядна концепція, яка виходить з того, що справжня реальність недосяжна для розуму і розкривається лише шляхом інтуїтивно-екстатичного (надчуттєвого) опанування у містиці – практиці безпосереднього єднання з надприродним, трансцендентним²². Літературознавча енциклопедія Ю. Коваліва трактує містичне як „загадкове, тасмичне, надприродне, не пояснюване... Воно характеризує також проблеми надчуттєвого способу онтологічного пізнання та його наслідків.

Надчуттєвими є картини образи, створювані письменниками у власних творах. („Страшна помста”, „Зачароване місце”, „Вій” М. Гоголя та „Поминальна меса”, „Святвечори” С. Пшибишевського). Митці конструюють образи, яких постійно називають „бісами”: Басаврюк і лісова нечисть, чорти; мачуха, яка верховодить у сім’ї героя (героїні); вдовий батько, якому притаманні демонічні риси, Голова у “Майській ночі”, “старий Корж”

²² Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. С. 386.

Бовсунівська Т. *Містична каузальність Гоголівських сюжетів* // Українська мова та література. 1999. Ч. 12 (124). С. 6.

у “Вечорі на Івана Купала”, а також персонажі, що зазнали “бісівського” впливу, – Солопій Черевик, Чуб та ін.; демони-помічники, які тісно зв’язані з чортом, але не ототожнюються з ним. У С. Пшибишевського це Фальк із повісті „Ното sariens”, Єва та Макрина – жінка-фантом у драмі „Сніг”, ліричний герой та героїня із „Поминальної меси” та „Святвечорів”. Ці персонажі прагнуть до деструкції, і, водночас, служать своєрідним знаряддям нечистої сили, яка бореться за людські душі, у процесі перевірки їх стійкості у вірі. Проте, якщо у М. Гоголя акцентується на загальнолюдських проблемах, національних якостях, то С. Пшибишевський соціуму протиставляє індивідуальні людські патології, які виникають як наслідок нерозділеного кохання чи то втрати коханої.

Сюжетна організація творів М. Гоголя підпорядкована загадковому, таємничому, надприродному. Це, безперечно, робить його твори алогічними, залежними від демонічного хаосу, який визначає подальший хід подій. У поемах прозою С. Пшибишевський прагне до фіксації вражень і почуттів, упроваджує апокаліптичні візії, які екстраполуються на внутрішні переживання героїв. Маємо підстави говорити про безсюжетність прози обох письменників. На цьому наполягає Б. Ейхенбаум: „Композиція у Гоголя не визначається сюжетом – сюжет у нього завжди бідний, швидше немає ніякого сюжету...”²³. Гоголівські сюжети, на думку Т. Бовсунівської, „не мають певної схеми...і вибудовуються на засадах архітектоніки демонічної містики”²⁴. Таким чином містичне є осердям нарацій письменника. У повістях “Про минуле” – “Вечір на Івана Купала”, “Ніч перед Різдом”, “Страшна помста”, “Зачароване місце”, “Зникла грамота”, “Вій” М. Гоголем варіюється тема вторгнення в життя людей демонічного начала та боротьба з ним, а також відверте втручання віщих сил (образів, у яких персоніфіковано ірреальність, зло) в сюжет повістей.

Категорія містичного в архітектоніці творів тісно переплетена із помстою нащадкам за вчинені гріхи їхніх батьків чи дідів. Приміром у драмі „Сніг” С. Пшибишевського Бронка страждає, а згодом чинить суїцид через якісь незрозумілі гріхи її предків. Вона тільки знає, що повинна страждати, внаслідок чого досягне катарсису. У „Страшній помсті” М. Гоголь мотивує помсту, накладену на рід Петра: він жорстоко, керуючись заздрістю, скидає у прірву свого побратима козака Івана із сином на руках, таким чином здійснює подвійне вбивство. Бог надає можливість Іванові помститися своєму кривднику, обравши спосіб покарання. Так Бог випробовує душу Івана. І виявилось, що вона була такою ж нищою, як і душа Петра. Оскільки покарання було обране вкрай жорстоке. За невміння прощати, Бог позбавляє Івана царства небесного, залишаючи вершником на коні, який буде спостерігати муки Петра. Безневинно гине Катерина, її чоловік Данило та син від рук батька-відьмаря, який змушував доньку до інцестуальних стосунків із

²³ Б. Эйхенбаум, *Как сделана „Шинель” Гоголя* // Б. Эйхенбаум, *О прозе. О поэзии*, Л., 1986. С. 45.

²⁴ Т. Бовсунівська, *Містична каузальність Гоголівських сюжетів* // Українська мова та література. 1999. Ч. 12 (124). С. 6.

собою. Він був приречений на роль великого грішника, якого не знав світ. М. Гоголь не пояснює читачеві, чому раптом батько стає відьмарем, що сприяє створенню атмосфери моторошності, емоційної напруги, яка підсилюється повторами, на кшталт „Волосы щетиною поднялись на его голове”²⁵.

У С. Пшибишевського теж відсутня логічна мотивація причин чи наслідків страждань героїв, які підпорядковані впливові містичних сил (Бронка із „Снігу”, героїня із „Поминальної меси”). ”Перед моїми очима з’являється візія страшної муки, яку я з тобою пережив”²⁶. Таким було покарання, визначене вищими силами. Проте у фіналі творів обидва митці розкодовують причини невимовних страждань героїв: жорстокість поведінки їхніх предків, гріховність та невміння прощати ближньому. Проте, якщо М. Гоголь устами бандуриста, який співає людям про „одну давню справу”, мотивує причини страждань молодого сім’ї, то С. Пшибишевський не подає жодних пояснень, підтверджуючи фатальність людської екзистенції.

М. Гоголь в межах романтичної естетики започатковує елементи експресіонізму, як і С. Пшибишевський, проте в кінці XIX століття у польській літературі. Детальні описи пекельних мук, жорстокі покарання за гріхи, що в Середньовіччі використовувалися з метою повчання, навернення грішників на праведний шлях, проявлялися і в поезії бароко, і в містичному романтизмі, і в експресіонізмі. Страшні візії відьмаря, сни Катерини зі „Страшної помсти”, чи таємничі, екстатичні стани, в яких перебувають герої есе С. Пшибишевського – це ірреальні епізоди, які підсилюють емоційну тональність нарацій.

М. Гоголь створює застиглий від жаху обличчя героїв (застиглий в екстазі рот був символом експресіоністів) порівняймо: „Но отчего же вдруг стал он недвижим, с *разинутым* ртом, не смея пошевелиться...”²⁷ [курсив Т. Т. - 150]. Аналогічні стани описує і С. Пшибишевський, але вони у його творах є наслідком пароксизму, психічних хвороб. „Уста мої набули дивної форми, я почав пирскати, знав, що наслідую трупа”²⁸. Чи, приміром, „На її обличчі було щось таке,... що прикувало мене до землі”²⁹. Герой „Поминальної меси” як і Відьмар одержимий суб’єктом власної закоханості. М. Гоголь іде ще далі в своїй парадоксальності, оскільки зображує закоханість батька у власну доньку. Вони вперто прямують до своєї мети, проте отримують вже мертве тіло: відьмар вбиває доньку через непокору, кохана героя в поемі прозою польського митця раптово помирає. Автор створює ефект непередбачуваності, що досягається шляхом нівелювання причинно-наслідкових зв’язків.

²⁵ Н. Гоголь, *Вечера на хуторі близ Диканьки: Повести изд. Пасичником Рудым Паньком* / [Худож. В. И. Жерибор]. Харьков: Прапор, 1982. 191 с., ил.

²⁶ S. Przybyszewski, *Requiem aeternam...* // S. Przybyszewski, *Wybór pism*. Opr. R. Taborski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1966, s. 37–84.

²⁷ Н. Гоголь, *Вечера на хуторі близ Диканьки: Повести изд. Пасичником Рудым Паньком* / [Худож. В. И. Жерибор]. Харьков: Прапор, 1982. 191 с., ил.

²⁸ S. Przybyszewski, *Requiem aeternam...* // S. Przybyszewski, *Wybór pism*. Opr. R. Taborski, Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1966. S. 37–84.

²⁹ Там само. С 64.

Внаслідок цього, герой у стані божевілья кидається на труп і шарпає, рве його, кусає груди (прояв орального садизму), вдаючись до некрофільської оргії. Після чого труп оживає і відштовхує блюзніра. Подібно як оживає Панночка в церкві у повісті „Вій” М. Гоголя..

Усі ці сцени, пронизані криком, який здригає нічну п'їтму та який ніхто не чує, що простежується у творчості експресіоністів. Такі крики автори вміщують в уста Відьмара та героя твору польського письменника: „Диким, не своїм голосом вскрикнул, опрокинул горшок...Все пропало...”, кричало дитя, віщуючи небезпеку, „Вдруг Катерина, вскрикнув, проснулась...”³⁰. У М. Гоголя крик підсилюється контрастним станом закам'янілості, який охоплює людей, що спостерігають щось жахливе: „Все обступили колыбель и окаменели от страха...”³¹. Злиття героя „Поминальної меси” С. Пшибишевського із трупом коханої жінки теж супроводжується криком, проте автор підсилює його епітетом „звірячий”. Таким чином крик в нараціях українського письменника виконує не тільки емоційно-експресивну функцію, а й роль вказівки на трагічний фінал, у польського – служить засобом передачі нестерпних страждань героя, його внутрішнього світу. Проте, якщо у М. Гоголя крик є невід'ємним у сюжетній канві твору, то у С. Пшибишевського слугує засобом особистісної характеристики героя.

Візуалізація трупів, мертвотність, повернення їх до земного світу створюють кошмарні видіння, підкреслюючи гріховність людства і обов'язковість розплати. Порівняймо: „А мертве обличчя говорило заплутаною мовою громового, неспокійного світла, і дивилося на мене ввічливими, примруженими очима”³² чи „То в безвыходной пропасти, которой не видал еще ни один человек, страшшийся проходит мимо, мертвецы грызут мертвеца”, „И все мертвецы вскочили в пропасть, подхватили мертвеца и вонзили в него свои зубы”, чи „Я цілував її обличчя (померлої – Т.Т.), кусав її, впився в тіло і раптово вгризся жахливими зубами, з кривавою піною на устах, в її груди. Я шарпав, гриз трупне тіло”. Проте якщо М. Гоголь труп персоніфікує, то С. Пшибишевський зображує героя, що імітує рухи трупа, в такий спосіб доводячи, що людина за життя може уподібнюватися мертвому тілу. М. Гоголю теж притаманна гра, взаємоперехід між живим і мертвотним, еросом і танатосом.

Жахливі стани героїв втілюються у дикому, божевільному сміхові, який виконує важливу функцію передачі внутрішньої напруги персонажів. Так Відьмар, усвідомивши власну гріховність і прихід смерті чує дикий сміх власного карателя, який розноситься горами та відлунує у його естві, тілесній оболонці. Аналогічну екстраполяцію сміху, що впливав на „нерв героя,

³⁰ Гоголь Н. Вечера на хуторе близ Диканьки: Повести изд. Пасичником Рудым Паньком / [Худож. В. И. Жерибор]. – Харьков: Прапор, 1982. – 191 с., ил.

³¹ Там само, С.151.

³² Przybyszewski S. Requiem aeternam... // Przybyszewski Stanisław. Wybór pism. Opr. R. Taborski. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1966, s. 67.

розпирав груди”, „...бив молотами по серці, по жилах...”³³ [31,70]) створює польський модерніст.

Моторошність та експресія досягається шляхом застосування означення „кривавий”, яке є полісемантичне і має громіздке конотативне навантаження, формує есхатологічні візії, віщує небезпеку У С. Пшибишевського спостерігаємо образ „кривавих променів сонця”, в М. Гоголя кривавий має додаткову семантику, а саме є атрибутом великої гріховності. При зустрічі відьмара із святим схимником „Святыє буквы в книге налились кровью”³⁴.

Саме у пошуках відповідних засобів вираження містичного, М. Гоголь і С. Пшибишевський звертаються до експресіоністських прийомів письма. Містика в обох письменників спрямована на розкриття внутрішніх якостей людини, онтологію буття та є невід’ємним композиційним засобом.

Компаративні студії дозволяють глибше пізнати своє, національне, повному розкрити творчі рефлексії М. Гоголя та С. Пшибишевського. Вирішуючи ідентичні проблеми кожен із письменників ішов цілком оригінальним шляхом, проте світи їх творів відображають найважливіші риси загальноєвропейського літературного процесу. Переступивши межі трансцендентних вимірів, М. Гоголь та С. Пшибишевський створили власну стильову манеру, яка розширила горизонти польської, української та російської літератур.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Барабаш Ю. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. К.: Вида-вничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2006.
- Бахтин М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. М.: Художественная литература, 1975. С. 25.
- Бовсунівська Т. Містична каузальність Гоголівських сюжетів // Українська мова та література. 1999. Ч. 12 (124). С. 6.
- Бовсунівська Т. Портретні міфологеми в петербурзьких повістях Миколи Гоголя // Українська мова та література. 2004. Ч. 20 (372). С. 35-37.
- Булаховская Ю. Гоголь и польская литература // Відродження. 1994. № 10/11. С. 18-20.
- Бушмин А. О специфике прогресса в литературе. // О прогрессе в литературе. Ленинград, 1977.
- Гоголь Н. Вечера на хуторе близ Диканьки: Повести изд. Пасичником Рудым Паньком / [Худож. В. И. Жерибор]. Харьков: Прапор, 1982. 191 с., ил.

³³ S. Przybyszewski, *Requiem aeternam...* // S. Przybyszewski, *Wybór pism*. Opr. R. Taborski Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1966, s. 70.

³⁴ Н. Гоголь, *Вечера на хуторе близ Диканьки: Повести изд. Пасичником Рудым Паньком* / [Худож. В. И. Жерибор]. – Харьков: Прапор, 1982. – 191 с., ил.

- Гончар Олесь. Щоденники: В 3-х т. К.: Веселка. Т. 1. 2002. 456 с.
- Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. К.: Основи, 1997. 604 с.
- Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму: Постмодерна інтерпретація / Тамара Гундорова. Львів: Літопис, 1997. 300 с.
- Эйхенбаум Б. Как сделана „Шинель” Гоголя // Эйхенбаум Б. О прозе. О поэзии. Л., 1986. С. 45-63.
- Краснобаєва О. *Фантастичне у “Вечорах на хуторі біля Диканьки” М. Гоголя* // Матеріали 40-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Волинського держуніверситету ім. Лесі Українки. Част. I. Луцьк: Вид-во “Вежа” ВДУ, 1995. С. 102.
- Кудрявцев М. *Містичний реалізм М. В. Гоголя: до проблеми філософсько-теологічної символіки* // Зарубіжна література в школах України. 2008. № 7-8. С. 10-14.
- Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Автор-укладач Ю. І. Ковалів. К. ВЦ „Академія”, 2007. 608 с
- Логвин Г. „*Чарівливий романтизм*”. Матеріали до уроку за твором М. Гоголя „*Вечори на хуторі біля Диканьки*” з використанням опорних схем // Зарубіжна література. 2005. № 6. С. 25-28.
- Манн Ю. Поэтика Гоголя. М.: „Художественная литература”, 1988. 413 с.
- Ніколенко О. Роздуми напередодні ювілею. Тасмниці Гоголя // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2007. № 9. С. 2–5.
- Плохотнюк В. *Тема безумия в творчестве Н.В. Гоголя и Ю.И. Крашевского* // Вестник МГУ: Серия „Русская филология”. 2007. №3. С. 52-58.
- Полек В. *М. В. Гоголь і західні слов'яни* // Проблеми слов'янознавства: Респ. міжвід. наук. зб. Вип. 31. Львів, 1985. С. 28-34.
- Скобельська О. *Міфотворець. Особливості осягнення світу і людини у ранній творчості Гоголя* // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2007. № 9. С. 57-60.
- Сенико І. *Перечитуючи „Страшну помсту” [М.В.Гоголь]* // Дзвін. 1990. № 7. С. 130-137.
- Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002.
- Шайтанов И. *Триада современной компаративистики: глобализация – интертекст – диалог культур* // Вопросы литературы. Ноябрь-Декабрь. 2005. № 6. С. 130-137.
- Сурс А. Stanisław Przybyszewski. *Od antynaturalisty do mistyka*. Łódź: Nakładem „Spółki wydawniczej. 1923. 53 s.

- Herman M. Un sataniste Polonais. Stanisław Przybyszewski (de 1868 à 1900). Paris, 1939.
26. Gałęcki T. Stefan Żeromski. Zygmunt Bytkowski. Stanisław Przybyszewski. Wyd. 2. Lwów, 1902. 101 s.
- Kraszewski J.I. Listy do redakcji // Gazeta Warszawska. 1851. №307.
- Kraszewski J.I. Listy do redakcji // Gazeta Warszawska. 1852. №168.]
- Makowiecki A. Trzy legendy literackie: Przybyszewski – Witkacy – Gałczyński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. 1980. 171 s.
- Mrazek S. Środki ekspresji pozasłownej w dramatach Staffa, Tetmajera, Przybyszewskiego. Wrocław – Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1980. 145 s.
- Przybyszewski S. Requiem aeternam... // Przybyszewski Stanisław. Wybór pism. Opr. R. Taborski. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1966. S. 37–84.
- Rogacki H. Żywoć Przybyszewskiego. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. 396 s.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: мотив, гіпнотичний сміх, крик, некрофілія, типологія, художнє мислення.

РЕЗЮМЕ

У дослідженні виокремлено типологічні схожості й диференційні ознаки у творчості М. Гоголя та С. Пшибишевського, здійснено типологію художнього мислення письменників, містичних образів і мотивів у їхній творчості. Містика у прозових текстах літераторів екстраполюється на внутрішній світ героїв, мотивує їхні вчинки, конструюючи моторошні картини, що досягається шляхом уведення гіпнотичного сміху, крику, видінь, некрофільських оргій, перевтілень, сомнамбулічних станів.

MYKOŁA GOGOL I STANISŁAW PRZYBYSZEWSKI: OSOBLOWOŚCI TYPOLOGII

Słowa kluczowe: motyw, śmiech hipnotyczny, krzyk, nikrofilia, typologia, myślenie artystyczne, mistycyzm.

Streszczenie

W artykule wyróżniono typologiczne podobieństwa i dyferencyjne cechy w twórczości M. Gogola i S. Przybyszewskiego, przeprowadzono typologię myślenia artystycznego pisarzy, postaci i motywów mistycznych w ich twórczości. Mistyka w utworach M. Gogola i S. Przybyszewskiego ekstrapoluje się na wewnętrzny świat bohaterów, motywuje ich działalność, konstruując pełne grozy obrazy, tworzone za pomocą hipnotycznego śmiechu, krzyku, wizji, nekrofilii, przeistoczeń, oniryczności.

MYKOLA GOGOL AND STANISLAV PSHYBYSHEVSKY: TYPOLOGICAL ASPECT

Key words: motive, hypnotic laughter, cry, necrophilia, typology, artistic thinking

Summary

The article deals with the typological similarities and differential features in the creative works by M. Gogol and S. Pshybyshesky, has been analyzed the typology of artistic thinking of these two writers, mystical images and motifs in their creative works. Mysticism in the prose texts is extrapolated to the inner world of their characters, motivates their actions, constructing horrible pictures, which is achieved by introducing hypnotic laughter, screaming, visions, necrophiliac orgies, reincarnations, somnambulistic states.

Olena KOLLIASA¹
ORCID:0000-0001-5301-480X

Myroslava ZYMOMRYA²
ORCID:0000-0003-3564-6103

Olena ZYMOMRYA³
ORCID:0000-0001-7206-0190

STRUCTURAL PECULIARITIES OF SENTENCES IN THE WORK OF ROALD DAHL “The BFG” (BIG FRIENDLY GIANT)

The end of the 19th century brought grammar of a higher type, a descriptive grammar intended to give scientific explanation to the grammatical phenomena.

Studies of the sentence-structure are actual to a number of questions, such as deep grammar analysis, problems of “text-linguistics” concerned primarily with relationships within a supra-phrasal unity, the actual division of the sentence, and problems of syntactic paradigms. The generalized character of the structure of a language finds its vivid expression in the fact that the sentence-structure itself is a most essential generalization.

The **aim** of the research is to investigate syntactic peculiarities of simple and composite sentences in a literary text.

In order to achieve the aim of our research the following tasks should be fulfilled:

- to study modern sentence theories,
- to provide different the sentence classification;
- to analyze definitions of the simple and composite sentences;
- to describe the simple sentence through the prism of the principle and secondary parts of the sentence;
- to carry out a syntactic analysis of a Roald Dahl’s novel “BFG” (“Big Friendly Giant”).

The **object** of the research is to define types of simple and composite sentences functioning in a literary text.

¹ **Olena KOLLIASA**, is an Associate Professor of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

² **Myroslava ZYMOMRYA**, is an Associate Professor of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

³ **Olena ZYMOMRYA**, is an Associate Professor of Uzhhorod National University

The **subject** of the research is to describe structural types of simple and composite sentences and their stylistic role in a literary text.

The choice of **methods** of the research is related to the specificity of its object and concrete tasks, conditioned by the research theme. For this purpose the method of syntactic analysis, the method of text interpretation, the method of literary analysis have been used.

Simple Sentence Structure in Roald Dahl’s novel “ The BFG

A simple sentence consists of a single independent clause. A composite sentence includes one or more clauses as its constituents. Composite sentences can be compound or complex. In a compound sentence the immediate constituents are two or more coordinate clauses. In a complex sentence one or more of its elements, such as direct object or adverbial, are realized by a subordinate clause.

Subject and verb are constituents of sentences and also of clauses within sentences. Complex sentence with one subordinate clause can be analyzed twice over: as a whole and included within the sentence:

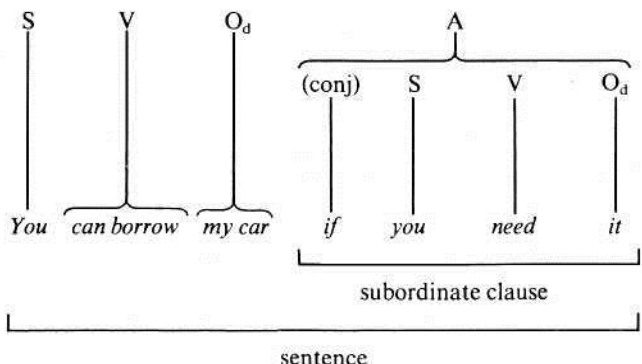

Table 1. Sentence and clause elements [40, 119]

The basic pattern of a simple sentence in English is one subject-predicate unit. It is the pattern of a *two-member sentence*. There are several variations of this basic pattern, depending on the kind of verb occupying the predicate position: SV: *John ran*; SVC: *John is clever/ a student*; SVO: *John teamed French*; SVOO: *John gives Mary his books*; SVGA: *John put the plate on the table*; SVA: *John lives in London/there* (S = subject; V = predicate verb; C = complement; O = object; A = adverbial modifier) [35, 8].

A simple sentence containing some words besides the predication is *extended*. An *un extended sentence* contains no other parts but the subject and the predicate (SV and SVC). The extending elements in the above patterns are obligatory, for example the sentence is incomplete if one of these elements is missing: *I put the book* (type SVGA) and *He resembled* (type SVO) are unacceptable. A sentence may be extended not only by obligatory elements but also by optional ones, including attributes, certain kinds of prepositional objects, and adverbial modifiers.

A two-member simple sentence may be either *complete* or *incomplete (elliptical)*. An elliptical sentence is a sentence in which one or more words in the principal (subject and predicate) positions are omitted. Those words can be missed, because they have only grammatical, structural relevance and do not carry any new relevant information. There are several types of elliptical sentences in English [35, 8].

1. Sentences without a word-form in the subject position.

Sentences without a word-form in the subject and part of the predicate position. The omitted part of the predicate may be an auxiliary verb and a link verb.

2. Sentences without a word-form in part of the predicate position which may be an auxiliary or a link verb.

3. Sentences without a word-form in the subject and the predicate position. Such ellipses occur in various responses.

4. Sentences without a word-form in the predicate position. Such ellipses occur only in replies to questions.

The subject can be ellipted the simple sentence but not in the subordinate clause [28, 92].

Ellipsis is common for spoken English. It is the most clear examples of speech economy. When a speaker combines a sentence with the previous sentence, he leaves out some redundant parts that are obvious from the foregoing sentence, otherwise speech would be bizarre. A sentence is often reduced to one word: *What have you got there? – Dynamite*[29, 255].

One-member sentences (established alongside of the two-member ones) are of two types: nominal and verbal.

Nominal sentences are those in which the principal part is expressed by a noun. They state the existence of the things expressed in them. They may be un extended or extended.

Nominal sentences are subdivided into:

- a) sentences naming an object of reality.
- b) sentences expressing command or request.
- c) sentences with modal meaning of appraisal and emotional colouring.
- d) wish-sentences.
- e) sentences of hypothetical modality.
- f) conditional sentences[39, 210].

Verbal sentences are those in which the principal part is expressed by a non-finite form of the verb (infinitive or gerund). They are mostly used to describe different emotional perceptions of reality.

One-member infinitival sentences fall into:

- a) sentences, always exclamatory, in which the to-infinitive stands at the beginning.
- b) interrogative sentences beginning with *why* followed by the bare infinitive.
- c) imperative sentences with no subject mentioned. [38, 256].

In the work of Roald Dahl's "The BFG" most sentences are simple, incomplete, that is characteristic feature of this fantasy novel. Sort, abrupt sentences create a special atmosphere of fantastic reality, extraordinarily and fear of a young girl who visited unknown world. For example:

The Blood bottler was a gruesome sight. His skin was reddish-brown. There was black hair sprouting on his chest and arms and on his stomach. The hair on his head was long and dark and tangled. His foul face was round and squashy-looking. The eyes tiny black holes. The nose was small and flat. But the mouth was huge. Graggy yellow teeth stuck out between the two purple frankfurter lips, and river spit ran down over the chin. (R. Dahl "The BFG")

As it is seen from the cited passage, where the author gives the description of one of the giants, most sentences are simple, complete, two-member:

The Bloodbottler was a gruesome sight. His skin was reddish-brown. There was black hair sprouting on his chest and arms and on his stomach. The hair on his head was long and dark and tangled. His foul face was round and squashy-looking. The eyes tiny black holes. The nose was small and flat. But the mouth was huge.(R. Dahl "The BFG")

The narrator uses mostly such types of sentences for the presentation of his story:

The other children in the dormitory had been asleep for hours. (R. Dahl "The BFG")

The house was absolutely silent.(R. Dahl "The BFG")

No voices came up from downstairs.(R. Dahl "The BFG")

She decided to get out of bed and close the gap in the curtain.(R. Dahl "The BFG")

When we start analyzing the speech of the BFG (Big Friendly Giant) we can observe that due to his poor knowledge of grammar he tries to use short sentences to make his speech more understandable:

I will bet you. (R. Dahl "The BFG")

All is my fault. (R. Dahl "The BFG")

I is hungry.(R. Dahl "The BFG")

You is trying to change the subject.(R. Dahl "The BFG")

Sophie, a young girl, who unwillingly became a guest of the BFG has a lot of questions about a strange country she appeared in. The BFG tries to explain her in short not very complicated sentences.

This is Giant Country. (R. Dahl "The BFG")

Do you ever go to England? - Often.(R. Dahl "The BFG")

Here is the dream-catcher.(R. Dahl "The BFG")

Thus, simple sentence structure prevails in the analyzed novel of R.Dahl "The BFG", though there are instances of usage of composite (compound and complex) sentences in this work as well. The analysis of composite sentences will be held in the following passage.

Structural peculiarities of the compound and complex sentences in Roald Dahl's novel "The BFG"

A **compound sentence** is a sentence which consists of two or more clauses coordinated with each other. A **clause** is part of a sentence which has a subject and a predicate of its own.

In a compound sentence the clauses may be connected:

- a) syndetically, i.e. by means of coordinating conjunctions (and, or, else, but, etc) or conjunctive adverbs (otherwise, however, nevertheless, yet, still, therefore, etc.);
- b) asyndetically, i.e. without a conjunction or connective adverb:

He was sitting very straight in his chair now, his hands clasped tightly together in front of him. (R. Dahl "The BFG")

His face was bright, his eyes round and bright as two stars. (R. Dahl "The BFG")

We can distinguish the following types of coordination:

1. Copulative coordination expressed by the conjunctions *and*, *nor*, *neither...nor*, *not only...but (also)*.

The giants were all naked except for a sort of short skirt around their waist, and their skins were burnt brown by the sun. (R. Dahl "The BFG")

One moment he is telling me my head is full of squashed flies and the next moment his heart is melting for me because Mrs Clonkers locks us in the cellar. (R. Dahl "The BFG")

2. Disjunctive coordination expressed by the conjunctions *or*, *else*, *or else*, *either...or*, and the conjunctive adverbs *otherwise*. By these a choice is offered between the statements expressed in two clauses.

3. Adversative coordination expressed by the conjunctions *but*, *while*, *whereas*, and the conjunctive adverbs *nevertheless*, *still*, *yet*. These are conjunctions and adverbs connecting two clauses contrasting in meaning.

But there was no one about now, Sophie was sure of that. (R. Dahl "The BFG")

4. Causative- consecutive coordination expressed by the conjunctions *for*, *so*, and the conjunctive adverbs *therefore*, *accordingly*, *consequently*, *hence*.

For introduces coordinate clauses explaining the preceding statement.

Therefore, *so*, *consequently*, *hence*, *accordingly* introduce coordinate clauses denoting cause, consequence and result.

Conclusions

Language is never static. Like all other forms of life it is in a constant state of evolution. There is a constant interaction between life and language. We always observe it in the growth and development of the vocabulary. As life is changing, language must change as well, accepting new words for expressing new ideas and objects which appear and leaving behind some words becoming obsolescent. Grammar changes as well. This is, of course, not so obvious as vocabulary layer, but during some 50-60 years the language can change its fundamental grammatical structure.

While analyzing sentence structures, we had to face a number of problems belonging to the science of language as a whole rather than to English philology. Among these are definition of a sentence, classification of sentences, structure, and many other problems of a similar character.

Any definition of the sentence must include several basic items:

- (1) it must state the relation of the sentence, to thought;
- (2) it must take into consideration the specific structure of the language in question;
- (3) it must leave room for as many possible varieties of sentence as can be reasonably expected to occur in the given language.

The main aim of the research was to investigate types of simple and composite sentences. In syntax the sentence is the central unit, since it is the ultimate product of language.

Thus, the central status of the sentence is accepted in language research. The sentence is a broad notion that covers various sentence constructions – from one-word to complex. Speaking about the central role of the sentence, we mean, first of all, simple sentences, for example constructions with one predication. The simple sentence is a structural and communicative unit. Meanwhile, it is a foundation for all other syntactic constructions of various complexities.

In the second chapter of our research we analyzed simple sentences/composite sentences used in R. Dahl's novel "The BFG". It should be noted, that there are different types of sentences that help us convey our feelings through them. These are very important from the writer's point of view. From the analysis we could see, that R. Dahl uses simple sentences in order to explain the different emotions. There is no room for voice modulation that will help express these emotions. For expressing conditions, causes, reasons author uses complex sentences. The number of simple sentences in R. Dahl's novel "The BFG" prevails over the use of complex and compound ones.

REFERENCES

- Бархударов, Л. С., 1976. *Структура простого предложения современного английского языка*. Москва. – 211 с.
- Виноградов, В. В., 1967. *Грамматическое учение о слове*. М., – 234 с.
- Виноградов, В. В., 1946. *Основные понятия русской фразеологии*, Труды юбилейной научной сессии ЛГУ. – Ленинград : ЛГУ, – 259 с.
- Пешковский, А. М., 1976. *Русский синтаксис в научно-педагогическом отношении*. М., 198с.
- Серебрянников, Б. А., 1970. *Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка*. – М., – 229 с.
- Смирницкий, А. И., 1977. *Синтаксис английского языка*. Москва, – 249 с.
- Шведова, Н. Ю., 1966. *Очерки по синтаксису русской разговорной речи*. Москва, – 218 с.
- Шмелев, Д. Н., 1960. *О связанных синтаксических конструкциях в русском языке*. – № 5. – 199 с.
- Alexeyeva, I., 2007. *Theoretical English Grammar Course*. Vinnytsya, – 328 p.
- Arnold, I., 1973. *The English Word*. М., – 303 p.
- Baker, N., 1999. *In Other Words. A Course on Translation*. London and New-York. – 234 p.
- Benveniste, E., 1976. *Problems de Linguistique Generale*. Paris, – 229 p.

- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., Finegan, E., 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow : Edinburgh Gate. – 399 p.
- Blokh, M., 1983. *A Course in Theoretical English Grammar*. Moscow : Foreign Language Publishing House. – 324 c.
- Bryant, M., 1985. *A Functional English Grammar*. Boston, – 247 p.
- Celce-Murcia, M., Larsen-Freeman, D., 1999. *The Grammar Book*. Boston : International Library, – 252 p.
- Close, R. A., 1979. *A Reference Grammar for Students of English*. Moscow : Prosveshcheniye, – 342 p.
- Crystal, D. A., 1999. *Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman, – 1779 p.
- Curme, G. A., 1981. *Grammar of the English Language*. London-New York. – 328 p.
- Fawcett, P., 1997. *Translation and Language*. Manchester, – 292 p.
- Fedorenko, O., Suchorolska, S., 2008. *English Grammar Theory*. Lviv, – 359 p.
- Dahl, R., 1998. *The BFG*. –USA: Puffin edition, – 142p.
- Ganshina, M., Vasilevskaya, N., 1958. *English Grammar*. Moscow. – 472 p.
- Goffman, E., *Forms of Talk*. – Oxford : Blackwell. – 167 p.
- Greenbaum, S., Quirk, R. A., 1990. *Students Grammar of the English Language*. – Longman, – 490 p.
- Halliday, M., 1994. *An Introduction to Functional Grammar* (2nd ed.). London. – 231 p.
- Halliday, L., Hasan, D., 1976. *Cohesion in English*. London and New York : Longman, – 205 p.
- Hoey, M., 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford University Press, – 231 p.
- Ilyish, B., 1965. *The Structure of Modern English*. Moscow. – 268 p.
- Irtentyeva, N. F., 1969. *The English Structure of the English Sentence*. – 234 p.
- Jespersen, O. A., 1949. *Modern English Grammar on Historical Principles*. London, – 645 p.
- Jespersen, O., 1965. *The Philosophy of Grammar*. London-New York, – 467 p.
- Kobrina, N. A., Oslovska, M. N., Korneyeva, E. A., 2001. *An English Grammar, Morphology and Syntax*. Sank-Petersburg. – 321 p.
- Kruisinga, E., 1962. *A Handbook of Present-Day English*. Groningen, – 217 p.
- Marckwardt, A. H., 1950. *Introduction to the English Language*. New York, – 246 p.
- Moskalskaya, O. I., 1971. *Grammatik der Deutschen Gegenwartssprache*. M. – 176 p.
- Onions, C. T., 1982. *An Advanced English Syntax*. London. – 266 p.
- Poutsma H., 1981. *A Grammar of Late Modern English*. Groningen, – 267 p.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J., 1985. *A Comprehensive Grammar of English Language*. London and New York. – 1779 p.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J., 1982. *A University Grammar of English*. London. – 356 p.
- Rayevska, N. M., 1976. *Modern English Grammar*. Kyiv: Higher School, – 304 p.
- Roberts, P., 1962. *English Sentences*. N. Y. – 189 p.
- Stokoe, H. R., 1997. *The Understanding of Syntax*. London, – 321 p.
- Sweet, H., 1995. *New English Grammar, Logical and Historical*. Oxford, – 255 p.

Sweet, H., 1995. *Words, Logic and Meaning. Transactions of the Philological Society*. London, – 218 p.

Trask, R. L., 2000. *The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics*. Edinburgh : Edinburgh University Press, – 297 p.

Ullman, S., 1998. *The Principles of Semantics*. London, –239 p.

СТРУКТУРАЛНЕ ЦЕХЫ СЕНТЕНЦЫ В ПРАЦЫ РОАЛДА ДАХЛА „BFG” (WIELKI PRZYJAZNY GIGANT)

Слова ключове: язык, граматыка, структура, транслация, словник.

Streszczenie

Koniec XIX wieku przyniósł gramatykę wyższego typu, gramatykę opisową mającą na celu naukowe wyjaśnienie zjawisk gramatycznych.

Studia nad strukturą zdań są aktualne dla wielu pytań, takich jak głęboka analiza gramatyczna, problemy „lingwistyki tekstu” dotyczące przede wszystkim relacji w ramach jedności ponadfrazowej, faktyczny podział zdania i problemy paradygmatów syntaktycznych. Uogólniony charakter struktury języka znajduje swój żywy wyraz w fakcie, że sama konstrukcja zdania jest najbardziej istotnym uogólnieniem

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У ТВОРІ РОАЛЬДА ДАЛА “ВДВ” (ВЕЛИКИЙ ДРУЖНИЙ ВЕЛЕТЕНЬ)

Ключові слова: мова, граматика, структура, переклад, словник.

Резюме

Кінець XIX століття приніс граматику вищого типу - описову граматику, спрямовану на наукове пояснення граматичних явищ.

Вивчення структури речень є актуальним для багатьох питань, таких як глибокий граматичний аналіз, проблеми "текстової лінгвістики", що стосуються переважно відносин у рамках надфразової єдності, фактичного поділу речення та проблем синтаксичних парадигм. Узагальнений характер будови мови знаходить своє яскраве вираження в тому, що сама конструкція речення є найважливішим узагальненням

CZEŚĆ VII
ŚWIADECTWO – W STRONĘ POJEDNANIA

PART VII
CERTIFICATE - TOWARDS RECONCILIATION

ЧАСТИНА VII
СВІДЧЕННЯ – НА ШЛЯХУ ДО ПРИМИРЕННЯ

Jacek SALIJ OP¹

**POJEDNANIE POLSKO-UKRAIŃSKIE
11 LIPCA 2019,
W 76. ROCZNICĘ ZBRODNI WOŁYŃSKIEJ**

Najpierw się przedstawię. Jestem synem ziemi wołyńskiej. Urodziłem się w sierpniu 1942 r. we wsi Budy (gmina Werba, pow. Dubno). Polacy mieszkający w tej wsi zostali napadnięci 15 kwietnia 1943 r., a więc na trzy miesiące przed straszliwą „krwawą niedzielą”. Chutor moich rodziców był szczęśliwie dość oddalony od wsi i to nas ocaliło. Mianowicie przybiegła do nas przerażona, a rodzicom znana tylko z widzenia Ukrainka, wołając, żebyśmy uciekali, bo na wsi mordują Polaków. W maju zostaliśmy wywiezieni do Niemiec i rodzice nie mieli już okazji podziękować swojej wybawicielce, ani nawet dowiedzieć się, jak się ona nazywa. Tak czy inaczej, wydaje się, że gdyby nie tamta anonimowa Ukrainka, prawdopodobnie zakończyłbym swoje życie jako ośmiomiesięczne niemowlę.

Ale przejdę od razu do tematu, któremu chciałbym poświęcić niniejszą medytację. Najpierw przypomnę wydarzenie, które miało miejsce 11 października 2017 roku w rzymskiej bazylice św. Piotra. W dniu tym, podczas nabożeństwa ku czci św. Jozafata, Światosław Szewczuk Arcybiskup większy kijowsko-halicki ogłosił św. Jana Pawła II „patronem świętej sprawy pojednania polsko-ukraińskiego”. Za chwilę podam kilka faktów świadczących o tym, że papież ten zasłużył sobie na to, żeby właśnie jego wybrać na patrona pojednania obu naszych Narodów.

Przedtem jednak wstępna uwaga na temat samej natury pojednania. Otóż jest czymś oczywistym, że pojednanie możliwe jest tylko na gruncie prawdy. Można powiedzieć, że pojednanie stoi na dwóch filarach. Te filary to, po pierwsze, rozliczenie, czyli rzetelne poznanie i uznanie prawdy, i po drugie, przebaczenie. Jedno i drugie jest niezbędne, żeby pojednanie mogło się dokonywać. Jednak nieustannie trzeba uważać, żeby któryś z tych filarów nie zdominował tego drugiego.

Bo jeśli będziemy mówili przede wszystkim o rozliczaniu, możemy jeszcze pogłębić nasze wzajemne wrogości (zamiast je zmniejszać) i zaprzepaścić samą sprawę pojednania. Jeżeli z kolei będziemy mówili przede wszystkim o tym, żeby sobie wzajemnie przebaczyć, ryzykujemy nieautentyczność takiego nazbyt pospiesznego pojednania. Powtarzam, konieczne jest jedno i drugie. Zło musi być rozliczone, ciałom niesprawiedliwie zamordowanych należy oddać szacunek i złożyć do grobów; cała prawda o dokonanych zbrodniach powinna być nazwana i uznana.

¹ **Jacek SALIJ OP**, profesor nauk teologicznych, doktor h. c. Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie, polski prezbiter rzymskokatolicki, dominikanin, pisarz, publicysta

Jednak cały ten proces niech się dokonuje z myślą o tym, żeby przyczyniać się w ten sposób do wzajemnego pojednania. Rozliczanie tak zawzięte, że pogłębiałoby tylko wzajemną wrogość, na pewno Bogu podobać się nie może. Jednak niedobre byłoby również pojednanie budowane na udawaniu, że nie było tego zła, które przecież było, albo na udawaniu, że to zło wcale nie było takie wielkie. Takie pseudo-pojednanie to byłoby tylko jak plaster położony na ropiejącą ranę.

Spróbuję podać argumenty, że wybór św. Jana Pawła II na patrona świętej sprawy pojednania obu naszych Narodów był decyzją ze wszech miar szczęśliwą. Zacznę od przypomnienia, że to za sprawą Jana Pawła II we wrześniu 1988 roku ukraiński Kościół tradycji wschodniej, przez władze sowieckie we własnej Ojczyźnie skazany na nieistnienie i prześladowany, mógł jawnie i uroczystie świętować w Polsce na Jasnej Górze tysiąclecie chrztu Rusi Kijowskiej. Jasna Góra, którą Polacy nazywają swoją duchową stolicą, cała rozbrzmiewała wtedy ukraińską mową. Potężny krok na rzecz ukraińsko-polskiego pojednania dokonał się wtedy dzięki tym uroczystościom.

Kiedy niespełna trzy lata później, 2 czerwca 1991 r. – a przypomnijmy, że Związek Sowiecki formalnie wtedy jeszcze istniał – Jan Paweł II spotkał się w Przemyślu z wiernymi Kościoła greckokatolickiego, wyraził wówczas życzenie, aby tamte milenijne uroczystości Kościoła na Jasnej Górze okazały się proroczą zapowiedzią pojednania Polaków z Ukraińcami. Słowa wypowiedziane przez Ojca Świętego zabrzmiały wówczas tak uroczyste, że pozwolę sobie teraz je zacytować:

Oby to, co wtedy stało się na Jasnej Górze, „Bóg raczył przyjąć jako symboliczną pieczęć pojednania i prawdziwego braterstwa Ukraińców i Polaków. Tyle goryczy i udręki przeszły oba nasze narody w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Niech to doświadczenie posłuży jako oczyszczenie, które ułatwi spojrzenie z dystansem na dawne spory, pretensje i wzajemne nieufności, a przede wszystkim ułatwi wzajemne przebaczenie dawnych krzywd. Dzisiaj dosłownie wszystko – a przede wszystkim wspólna wiara w Jezusa Chrystusa – wzywa do pojednania, braterstwa i wzajemnego szacunku; do szukania tego, co łączy. Wzniesienie dawnych nacjonalizmów i niechęci byłoby działaniem przeciwko chrześcijańskiej tożsamości; byłoby również rażącym anachronizmem, niegodnym obu wielkich narodów”.

Opatrzność Boża tak pokierowała losami naszej części Europy, że już za kilka miesięcy Ukraina odzyskała wolność. Kiedy nadszedł moment, że Jan Paweł II mógł przyjechać z pielgrzymką do wolnej już Ukrainy (było to w czerwcu 2001 r.), problem ukraińsko-polskiego pojednania podjął zwłaszcza we Lwowie. Ojciec Święty przypomniał wówczas, jak ważne jest oczyszczanie pamięci historycznej, zarazem jednak zwrócił uwagę na fałsz takich rozliczeń historycznych, które pogłębiają nienawiść i zamykają na pojednanie. „Niech dzięki oczyszczeniu pamięci historycznej – mówił wtedy święty papież – wszyscy będą gotowi stawiać to, co jednoczy, wyżej niż to, co dzieli, ażeby razem budować przyszłość opartą na wzajemnym szacunku, na braterskiej wspólności, współpracy i autentycznej solidarności”.

Dopiero za dwa lata – na początku lipca 2003 r., w liście napisanym z okazji 60. rocznicy tragicznych wydarzeń na Wołyniu, a skierowanym do Prymasa Polski oraz do obu kardynałów rezydujących we Lwowie – Jan Paweł II opublikuje swoje

zdecydowanie bardziej konkretne wezwanie do pracy na rzecz polsko-ukraińskiego pojednania. Temu listowi poświęcę jeszcze chwilę odrębnej uwagi. Przedtem jednak pragnę powiedzieć kilka zdań na temat niebezpieczeństwa zakłamania i hipokryzji, jakie mogą się kryć za zbyt łatwo rzucanymi wezwaniami do tego, żeby tam, gdzie w opisie i w ocenach tych samych wydarzeń historycznych różniły się może szczególnie głęboko, porozumienia szukać na podstawie całej prawdy, której wzajemnie przed sobą nie będziemy ukrywać, choćby ta prawda była dla którejś ze stron nie wiem jak bolesna i zawstydzająca.

Mianowicie wszyscy, nawet najuczciwsi spośród nas, ulegamy – chcemy czy nie chcemy, świadomie lub bezwiednie – różnym egocentrycznym skrzywieniom. Kiedy pojawia się problem krzywd – zarówno tych, które my zadaliśmy innym, jak tych, których od nich doznaliśmy – to egocentryczne skrzywienie daje o sobie znać w sposób wręcz nieunikniony. Owszem, jeśli prawdę na temat krzywdy chcemy poznać uczciwie, staramy się przekraczać nasze uleganie subiektywnym ocenom, jednak nawet przy najlepszej woli obraz tych samych wydarzeń będzie u obu stron naznaczony jakimś subiektywizmem.

Sens tego, co chcę teraz powiedzieć, znakomicie oddaje spopularyzowane przez Józefa Mackiewicza litewskie przysłowie: „Tylko własne łzy są gorzkie, łzy cudze są jedynie mokre”². Spróbujmy w perspektywie tego przysłowia skomentować twierdzenie zawarte w wydanym sześć lat temu, w 70. rocznicę Krwawej Niedzieli liście pasterskim Rzymskokatolickiego Episkopatu Ukrainy, że wobec zbrodni dokonywanych wówczas przez ukraińskich nacjonalistów „reakcją ze strony polskiej były podejmowane akcje obronne i sporadyczne akcje odwetowe, w których także zginęli niewinni Ukraińcy. Nie były to wszakże działania proporcjonalne ani pod względem liczby ofiar, ani barbarzyńskich metod”.

Owszem, patrząc od strony prawdy materialnej, faktycznie tak było. Jednak żadne to usprawiedliwienie dla zbrodni, jakich w tych akcjach dopuścili się Polacy przeciwko Ukraińcom. Zbrodniami żadnych rachunków się nie wyrównuje. Łzy, jakie wtedy wylewali skrzywdzeni Ukraińcy, też były gorzkie, a nie tylko mokre. My, Polacy, zdecydowanie więcej powinniśmy sobie tamte zbrodnie uświadamiać, obżalowywać je przed Bogiem i przepraszać za nie naszych Braci Ukraińców.

Patrząc z tej perspektywy należy wyrazić najwyższy podziw dla kardynała Lubomyra Huzara, który podczas wspomnianego spotkania narodu ukraińskiego z papieżem zdecydował się złożyć następującą deklarację:

„Uznajemy, że w ubiegłowiecznej historii naszego Kościoła były też chwile mroczne i duchowo tragiczne. Stało się tak, że niektórzy synowie i córki Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego wyrządzali zło – niestety świadomie i dobrowolnie – swoim bliźnim z własnego narodu i z innych narodów. W twojej obecności, Ojczy Święty, pragnę za nich wszystkich prosić o przebaczenie Boga, Stwórcę i Ojca nas wszystkich, oraz tych, których my, synowie i córki tego Kościoła, w jakikolwiek sposób skrzywdziliśmy. Aby nie ciążyła na nas straszliwa przeszłość i nie zatrzymała naszego życia, chętnie przebaczymy tym, którzy w jakikolwiek sposób skrzywdzili nas. Jesteśmy przekonani, że w duchu wzajemnego przebaczenia możemy spokojnie przystąpić do wspólnego z Tobą

² Na to przysłowie zwrócił mi uwagę Ksiądz Piotr Siwicki z Kościoła greckokatolickiego.

sprawowania tej Eucharystii, ze świadomością, że w ten sposób wступujemy ze szczerą i mocną nadzieją w nowe i lepsze stulecie".

Na trzy szczegóły tej deklaracji warto zwrócić uwagę. Po pierwsze, kardynał Huzar nie czuł się kompetentny – i chyba słusznie – żeby składać tę deklarację w imieniu całego ukraińskiego narodu; on ją składał w imieniu Kościoła, którego był pasterzem. Po drugie, o przebaczenie zwrócił się Kardynał najpierw do „Boga, Stwórcy i Ojca nas wszystkich” – cóż bowiem warte byłyby jakiegokolwiek tylko ludzkie prośby o przebaczenie, gdyby nie były przeniknięte nadzieją, że jeden tylko Bóg ma moc pojednać ze sobą tych, którzy się tak ciężko wzajemnie poranili. I wreszcie po trzecie, zgodnie z prawdą historyczną, Kardynał podkreśla, że krzywdy od nas, „niektórych synów i córek Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego”, doznali „bliźni z własnego narodu oraz z innych narodów”. Uderza czysty, wzorcowo ewangeliczny ton tej deklaracji. Jej Autorowi chodzi nie tylko o zasypywanie przepaści, jakie zostały wykopane między naszymi dwoma Narodami. On przypomina, że wiele zła wyrządzili również Ukraińcy innym Ukraińcom – i że również te wydarzenia domagają się od nas duchowego przepracowania.

Ten sam ton cechuje wspomniany list św. Jana Pawła II z 7 lipca 2003 r., wydany w 60. rocznicę tragicznych wydarzeń na Wołyniu, wzywający oba nasze Narody do pełnego pojednania. Za niecałe dwa lata Jan Paweł II miał zostać wezwany do Domu Ojca, zatem potraktujmy go jako jego testament dla obu naszych Narodów. Ze względu na wyjątkową wagę tego tekstu, pozwolę sobie przytoczyć teraz obszernie jego fragmenty:

„W zawierusze drugiej wojny światowej, gdy pilniejsza powinna być potrzeba solidarności i wzajemnej pomocy, mroczne działanie zła zatrulo serca, a oręż doprowadził do rozlewu niewinnej krwi. Teraz, w sześćdziesiąt lat od tamtych smutnych wydarzeń, w sercach większości Polaków i Ukraińców utwierdza się coraz bardziej potrzeba głębokiego rachunku sumienia”.

Czasy były takie – wypowiedzmy myśl świętego Papieża swoimi słowami – że domagały się od nas i od naszych narodów większego niż zwykle zaangażowania na rzecz dobra. Stało się coś przeciwnego: niektórzy z nas dopuścili się nawet straszliwych zbrodni. Czytajmy dalej świętego Papieża:

„Odczuwa się konieczność pojednania, które pozwoliłoby spojrzeć na terażniejszość i przyszłość w nowym duchu. To skłania mnie do wdzięczności wobec Boga razem z tymi, którzy w zadumie i w modlitwie wspominają wszystkie ofiary tamtych aktów przemocy.

Nowe tysiąclecie, w które niedawno wkroczyliśmy, wymaga, aby Ukraińcy i Polacy nie pozostawali zniewoleni swymi smutnymi wspomnieniami przeszłości. Rozważając minione wydarzenia w nowej perspektywie i podejmując się budowania lepszej przyszłości dla wszystkich, niech spojrzą na siebie nawzajem wzrokiem pojednania.

Skoro Bóg przebaczył nam w Chrystusie, trzeba, aby wierzący umieli przebaczać sobie nawzajem doznane krzywdy i prosić o przebaczenie własnych uchybień, i w ten sposób przyczyniać się do budowania świata, w którym respektuje się życie, sprawiedliwość, zgodę i pokój. Ponadto chrześcijaństwo, wiedząc, że Bóg "dla nas grzechem uczynił Tego, który nie znał grzechu" (2 Kor

5,21), wezwani są, by uznać błędy przeszłości, aby obudzić własne sumienia wobec obecnych kompromisów i otworzyć serca na autentyczne, trwałe nawrócenie”.

Słowa te naprawdę mają w sobie coś z testamentu. I tak też – jako poniekąd testament tak kochanego przez nas Ojca Świętego – próbujemy je przyjąć. A zatem:

1. W żalu i modlitwie polecamy Bogu ofiary tamtych zbrodni. Zwłaszcza módlmy się za ofiary zbrodni popełnionych przez rodaków. Ukraińcy niech modlą się za pomordowanych wtedy na Wołyniu Polaków, Polacy – za pomordowanych przez siebie Ukraińców. Jako Polacy chcemy uznać, że w fakcie, iż w polskich akcjach odwetowych zginęło bez porównania mniej niewinnych Ukraińców, niż niewinnych Polaków w trakcie rzezi wołyńskiej, w żadnym wypadku nie powinno się szukać usprawiedliwienia dla zabijania niewinnych ludzi.

2. Starajmy się patrzeć na siebie nawzajem wzrokiem pojednania. A mówiąc po prostu: Niech Polacy starają się lubić Ukraińców mniej więcej tak, jak lubią samych siebie. Podobnie Ukraińcy – Polaków. A przynajmniej starajmy się bez niechęci myśleć jedni o drugich. I cieszymy się nawzajem sukcesami i osiągnięciami tych drugich.

3. Od tego, czy potrafimy uznać błędy przeszłości i przebaczać sobie wzajemnie, istotnie zależy to, czy naprawdę chcemy uczestniczyć w budowaniu świata, w którym respektuje się życie, sprawiedliwość, zgodę i pokój.

Panie Jezu, pokój i pojednanie nasze – zmiłuj się nad nami. Amen.

Słowa kluczowe: pamięć, zbrodnia Wołyńska, stosunki polsko-ukraińskie

Streszczenie

Autor przedstawił treść homilii, wygłoszonej z okazji kolejnej rocznicy zbrodni Wołyńskiej odnosząc się do wydarzenia, które miało miejsce 11 października 2017 roku w rzymskiej bazylice św. Piotra. W dniu tym, podczas nabożeństwa ku czci św. Jozafata, Swiatosław Szewczuk Arcybiskup większy kijowsko-halicki ogłosił św. Jana Pawła II „patronem świętej sprawy pojednania polsko-ukraińskiego”.

POLISH-UKRAINIAN RECONCILIATION July 11, 2019, ON THE 76TH ANNIVERSARY OF THE WOLYŃSKA CRIME

Key words: memory, the Volhynian crime, Polish-Ukrainian relations

Summary

The author presented the content of the homily delivered on the occasion of the next anniversary of the Volyn massacre, referring to the event that took place on October 11, 2017 in the Roman Basilica of St. Peter. On that day, during the service in honor of St. Jozafat, Swiatosław Szewczuk The major archbishop of Kiev-Halych announced St. John Paul II "Patron of the sacred cause of Polish-Ukrainian reconciliation".

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРИМИРЕННЯ (ПРОПОВІДЬ, 11 ЛИПНЯ 2019 Р., ДО 76-Ї РІЧНИЦІ ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ)

Ключові слова: пам'ять, волинський злочин, польсько-українські відносини

Резюме

Автор представив зміст проповіді, виголошеної з нагоди чергової річниці Волинської різанини, маючи на увазі подію, яка відбулася 11 жовтня 2017 року в римській базиліці св. Петро. Того дня під час богослужіння на честь св. Йозафата, Святослав Шевчук Головний архієпископ Києво-Галицький оголосив св. Івана Павла II «покровитель святої справи польсько-українського примирення».

Ślawomir ŚLIWA¹

Opole

ORCID: 0000-0003-0465-0644

OBSZARY WSPÓŁPRACY POLSKO-UKRAIŃSKIEJ NA PRZYKŁADZIE WYŻSZEJ SZKOŁY ZARZĄDZANIA I ADMINISTRACJI W OPOLU

Wstęp

Jak każda uczelnia wyższa w Polsce, również Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu stara się rozwijać współpracę z sąsiadującymi krajami. Do tych krajów oczywiście zalicza się bliski sąsiad nasz jakim jest Ukraina. Pomimo tego, że Ukraina nie jest w Unii Europejskiej, to należy zaznaczyć, że współpraca z uczelniami ze Wschodu rozwija się bez problemu. Bardzo wiele uczelni wyższych, w szczególności ze wschodniej granicy ma zawarte porozumienia z ukraińskimi uczelniami związane z pracą dydaktyczną oraz naukową.

Od ostatniej dekady XX wieku na Ukrainie dokonały się całkiem naturalne procesy „umasowienia” i „popularyzacji” szkolnictwa wyższego. Jednak umasowienie to spowodowało, że wraz ze wzrostem liczby uczelni wyższych zmniejszyło się finansowanie ich przez państwo, a tym samym wzrosło czesne dla studentów². Problemy finansowania nauki w tym kontekście mogą być znaczące, a zmniejszenia alokacji finansowej w tym obszarze może skutkować osłabieniem reformy szkolnictwa wyższego³.

W roku akademickim 1990/1991 na Ukrainie, według publicznie dostępnych danych Państwowej Służby Statystycznej Ukrainy, było tylko 149 uczelni wyższych, w których studiowało 881 300 studentów. Dokładnie dziesięć lat później, w roku akademickim 2000/2001 było ich już 315, a uczyło się w nich 1 402 900 żaków. W roku akademickim 2013/2014 było wszystkich placówek łącznie – 325, gdzie studiowało ponad 2 miliony studentów. Spadek nastąpił po aneksja Półwyspu Krymskiego przez Rosję w roku akademickim 2014/2015, gdzie liczba wszystkich wyższych uczelni spadła do 277. Dane za rok akademicki 2018/2019 wskazują, że w tym roku akademickim działały na Ukrainie 282 uczelnie wyższe⁴.

¹ **Ślawomir ŚLIWA**, dr, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu.

² *Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік*, ред. Сергія Квіта, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Київ 2020, s. 11.

³ Ірина М. Вахович, Леся І. Ішук, Світлана О. Пиріг, *Стан і проблеми вищої освіти в Україні*, „Економіка та управління національним господарством”, 1(151), 2014, s. 66.

⁴ *Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік*, ред. Сергія Квіта, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Київ 2020, s. 11-13.

Z kolei dane z zasobów www.osvita.ua z listopada 2019 r. pokazują informacje o 476 uczelniach na Ukrainie, z czego 319 to uczelnie państwowe, a 157 – prywatne. Dane te również pokazują filie uczelni wyższych oraz instytucje tych uczelni jako twory odrębne, stąd tak wysoka liczba. Mimo wszystko w trendach w edukacji widać, że rozwój uczelni wyższych związany jest również z tym, że pojawiły się w szkolnictwie uczelnie niepubliczne⁵. Jednak procentowo o wiele większy jest udział uczelni państwowych w kształceniu na poziomie wyższym, gdzie w 2018 roku szacowało się, że liczba uczelni, akademii i instytutów państwowych wynosiła 74,4%⁶.

Międzynarodowy kontekst ustawodawstwa w dziedzinie edukacji na Ukrainie (w tym szkolnictwa wyższego) określają, po pierwsze, warunki Układu Stowarzyszeniowego między Ukrainą a Unią Europejską, oraz innymi krajami o współpracy w dziedzinie edukacji, które przewidują, że współpraca w zakresie szkolnictwa wyższego, ma na celu w szczególności: reformy i modernizację systemu szkolnictwa wyższego, promowanie konwergencji w szkolnictwie wyższym w ramach procesu bolońskiego, poprawę jakości i znaczenia szkolnictwa wyższego, pogłębianie współpracy między uczelniami, budowanie potencjału instytucji szkolnictwa wyższego, a także aktywizację mobilności uczniów i nauczycieli⁷.

W kierunku integracji Ukrainy z państwami Unii Europejskiej w 2015 r. wprowadzono nową listę specjalności, która ma promować mobilność akademicką studentów i uznawanie dyplomów ukraińskich. W celu dostosowania Krajowych Ram Kwalifikacji do Europejskich Ram Kwalifikacji opracowano projekt uchwały Rady Ministrów w sprawie zmian w uchwale Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 23.11.2011 r. Zatwierdzono 142 standardy szkolnictwa wyższego (97 standardów licencjackich, 45 - magisterskich), które są dostosowane do wymagań Procesu Bolońskiego⁸. To także procesy związane z optymalizacją modelu zarządzania i finansowania, z uwzględnieniem trendu decentralizacji, budowanie partnerstw publiczno-prywatnych, a także opracowywanie instrumentów do pomiaru oceny nabywania przez młodzież kompetencji kluczowych i przedmiotowych, które mają na celu zbliżyć edukację na potrzeby społeczeństwa, a kształcenie zawodowe na potrzeby rynku pracy⁹.

Niewątpliwie istotną rolę w procesie integracji Ukrainy z Unią Europejską na poziomie kształcenia wyższego ma międzynarodowa współpraca pomiędzy uczelniami. Jak podkreśla Jurii Shcherbiak współpraca międzynarodowa, nie tylko na uczelniach ukraińskich, przekształciła się z ubocznej działalności placówek edukacyjnych w integralną część ich strategii, stała się podstawą kształtowania konkurencyjnego w globalnym otoczeniu gospodarczego kapitału intelektualnego.

⁵Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік, ред. Сергія Квіта, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Київ 2020, s. 14-15.

⁶ Стратегія Розвитку Вищої Освіти в Україні на 2021–2031 роки, Київ, 2020, s. 9.

⁷ Стратегія Розвитку Вищої Освіти в Україні на 2021–2031 роки, Київ, 2020, s. 5.

⁸ Стратегія Розвитку Вищої Освіти в Україні на 2021–2031 роки, Київ, 2020, s. 6.

⁹ Є В РО П Е Й С Ь К А І С В І Т О В А І Н Т Е Г Р А Ц І Я В Г А Л У З І О С В І Т И — Ш Л Я Х Д О П І Д В И Щ Е Н Н Я Я К О С Т І О С В І Т И [w:] НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ, КИЇВ 2016, s. 172.

Jednak dostrzega On również problemy z jakim zmagają się szkolnictwo wyższe na Ukrainie tj. niewystarczające finansowanie, pogarszająca się jakość kształcenia, izolacja kształcenia od badań naukowych, powolne tempo integracji w europejską i światową przestrzeń intelektualną¹⁰.

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu od kilku lat ściśle współpracuje w szczególności z dwiema uczelniami wyższymi z Ukrainy. Jest to Zachodnioukraiński Uniwersytet Narodowy w Tarnopolu (dawniej Tarnopolski Narodowy Uniwersytet Ekonomiczny) oraz Państwowym Uniwersytetem Pedagogicznym w Berdiańsku. Współpraca ta dotyczy takich obszarów jak wspólne badania naukowe, organizację wspólnych konferencji, seminariów, wykładów, czy też związana jest z wydawaniem wspólnych publikacji naukowych.

Badania naukowe jako jeden z podstawowych obszarów współpracy

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu stara się współpracować z uczelniami zagranicznymi w zakresie badań naukowych. I tak w 2017 roku powołano zespół badawczy, w którym uczestniczyli pracownicy naukowcy z Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego w Berdiańsku oraz Uniwersytetu Preszowskiego w Preszowie na Słowacji. W ramach współpracy pomiędzy tymi uczelniami przeprowadzono badania dotyczące kompetencji profilaktycznych studentów kierunków nauczycielskich tych uczelni. Celem tych badań było zdiagnozowanie jaką wiedzę i umiejętności z zakresu oddziaływań profilaktycznych posiadają studenci, którzy w przyszłości będą nauczać dzieci.

Kolejne wspólne badania zostały podjęte w 2020 roku i były związane z diagnozą kształcenia zdalnego na uczelniach wyższych. W te badania, oprócz Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, zaangażował się Zachodnioukraiński Uniwersytet Narodowy w Tarnopolu, Uniwersytet Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy na Słowacji oraz Uniwersytet PRIGO w Hawirzowie w Czechach. Badania te miały na celu zdiagnozowanie jakie wady i zalety niesie za sobą kształcenie zdalne, a przede wszystkim jak postrzegane jest to wśród studentów sąsiadujących państw.

Obecnie planowane są badania dotyczące stylu i jakości życia oraz planów życiowych i tożsamości mieszkańców pogranicza, gdzie chęć do udziału w nich wyraził m.in. się Zachodnioukraiński Uniwersytet Narodowy w Tarnopolu, a badania te zostały już przeprowadzone na pograniczu polsko-czeskim we współpracy Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu oraz Uniwersytetu PRIGO w Hawirzowie.

Konferencje, seminaria oraz wykłady jako kolejny obszar współpracy

Jest to obszar, który jest najbardziej widoczny we współpracy z uczelniami ze wschodu. Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu corocznie stara się

¹⁰Щербяк Юрій, *Українська вища освіта в умовах глобалізації: експортний потенціал освітніх послуг*, „Globalizacja drogą ku przyszłości. 20 lat Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Stalowej Woli 1997-2017, Stalowa Wola 2017 r. s. 57-74.

współorganizować wiele konferencji międzynarodowych z Państwowym Uniwersytetem Pedagogicznym w Berdiańsku. I tak na przykład już w 2013 roku została zorganizowana konferencja pt. *Ekonomia, zdrowie i oświata we współczesnym świecie*, w której oprócz uczelni z Ukrainy brała udział także uczelnia ze Słowacji. Kontynuacją tej konferencji była następna konferencja w 2014 roku, która miała podobny tytuł: *Ekonomia, edukacja i ochrona zdrowia we współczesnym świecie*. I tu również oprócz uczelni z Polski i Ukrainy brały udział uczelnie ze Słowacji. W 2015 roku we współpracy z uczelniami z Ukrainy, Słowacji, Polski i uczelnią z Meksyku zorganizowano Międzynarodową Konferencję Naukową pt. *Praca naukowo-badawcza w systemie kształcenia nauczycieli w sferach przyrodniczych, technologicznych i ekonomicznych*. W tym roku również współpracujące uczelnie zorganizowały trzecią Międzynarodową Konferencję Naukową pt. *Współczesne problemy zarządzania, ekonomii, edukacji, zdrowia i farmacji*. W 2016 roku Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu włączyła się w świętowanie 95 rocznicy powstania Narodowego Uniwersytetu Technicznego w Doniecku. W tym roku również we współpracy z Państwowym Uniwersytetem Pedagogicznym w Berdiańsku zorganizowano konferencję pt. *Modern problems of improve living standards in a globalized world*. Również w tym roku zorganizowano 4-tą Międzynarodową Konferencję pt. *Współczesne problemy zarządzania, ekonomii, edukacji, zdrowia i farmacji*, w którą także, oprócz uczelni z Polski, Ukrainy i Słowacji włączyła się uczelnia z Kazachstanu – Kazachstański Narodowy Uniwersytet im. Al.-Farabi.

W 2017 roku zorganizowano pierwszą konferencję pod nazwą *Problemy i perspektywy rozwoju społeczno-gospodarczego terytoriów*. Była to pierwsza konferencja organizowana w formie okrągłego stołu, gdzie pracownicy naukowci z Polski i Ukrainy dyskutowali o lokalnych problemach społeczno-gospodarczych. Konferencja ta doczekała się kontynuacji w 2018 i 2019 roku, gdzie obok przedstawicieli z Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego w Berdiańsku udział wzięli również pracownicy naukowci z Narodowej Politechniki Rolniczej w Charkowie, Narodowej Politechniki w Dnieprze, Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego w Tarnopolu, a także Akademii Pedagogicznej Rady Regionalnej w Charkowie.

W tym roku również odbyła się pierwsza telekonferencja pt. *Mechanizmy stymulowania rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w warunkach transformacji*, która była organizowana we współpracy z nauczycielami akademickimi z Berdiańska. W tym miejscu trzeba podkreślić, że pomysł telekonferencji powstał jeszcze przed wybuchem pandemii *koronawirusa*, a ta forma spotkania cieszyła się bardzo dużym zainteresowaniem.

Rok 2020 był szczególnie, gdyż ze względu na pandemię *koronawirusa* konferencje odbywały się dalej, ale wyłącznie za pośrednictwem komunikatorów internetowych. I tak została zorganizowana Międzynarodowa konferencja *Współczesne problemy poprawy warunków życia w zglobalizowanym świecie*, w którą włączyły się dodatkowo Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Bohdana Chmielnickiego w Melitopolu, Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Donbasie, Narodowy Uniwersytet Obrony Cywilnej Ukrainy, Centralny Ukraiński Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny, Państwowy Uniwersytet

Pedagogiczny im. A. S. Makarenko oraz Wyższa Szkoła Ekonomii i Zarządzania w Administracji Publicznej w Bratysławie ze Słowacji. Dodatkowo Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu włączyła się w przebieg XX Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej Młodych Naukowców pt. *Nowoczesne problemy wychowania fizycznego i sportu różnych populacji*, organizowanej przez Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. A. S. Makarenko.

W tym roku również Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu wspólnie z Zachodnioukraińskim Uniwersytetem Narodowym w Tarnopolu zorganizowała trzy konferencje. Pierwsza z nich dotyczyła *Nauki na odległość w szkolnictwie wyższym*, gdzie naukowcy z obu uczelni mogli się wymienić swoimi poglądami związanymi z kształceniem zdalnym w okresie pandemii *koronawirusa*. Drugie wydarzenie było związane *Drugim Międzynarodowym Tygodniem* poświęconemu *Międzynarodowemu Dniu Pokoju* organizowanym przez Zachodnioukraiński Uniwersytet Narodowy w Tarnopolu, gdzie w ramach Sieci Uniwersytetów Pogranicza naukowcy z Polski i Ukrainy mogli zaprezentować wyniki swoich badań, projektów, czy też pochwalić się dokonaniem swojej pracy dydaktycznej. Trzecia konferencja organizowana przez Zachodnioukraiński Uniwersytet Narodowy w Tarnopolu w partnerstwie z Uniwersytetem Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, Katolickim Uniwersytetem w Ružomberoku na Słowacji, Uniwersytetem Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy na Słowacji dotyczyła zagadnień związanych z socjo-humanistycznymi badaniami i innowacjami w dziedzinie edukacji w czasie globalnej transformacji.

Przedstawiciel Zachodnioukraińskiego Uniwersytetu Narodowego w Tarnopolu wziął także udział w *II Opolskim Forum Edukacyjnym* pt. *Funkcjonowanie szkoły w czasie trudnym*, konferencji on-line, gdzie zaprezentował wyniki badań przeprowadzonych wśród nauczycieli z całej Ukrainy, dotyczącym nauczania zdalnego w szkołach na Ukrainie.

Dodatkowo pracownicy naukowcy Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu brali udział w webinarze zorganizowanym przez Zachodnioukraiński Uniwersytet Narodowy w Tarnopolu gdzie mogli się podzielić swoimi doświadczeniami związanymi z nauczaniem zdalnym studentów.

Wspólne publikacje doniesień naukowych jako jedne z elementów współpracy

Współpraca związana z tym obszarem działalności naukowej zaczęła się już w 2013 roku. Wtedy to Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu razem z Państwowym Uniwersytetem Pedagogicznym w Berdiańsku oraz Wyższą Szkołą Ekonomii i Zarządzania w Administracji Publicznej w Bratysławie wydali pierwszą wspólną monografię pt. *Economics, healthcare and education in the modern world*(red. M. Duczmał, V. Zarva i in.). Na publikację składały się artykuły pracowników naukowych z Polski, Ukrainy oraz Słowacji, które dotyczyły szeroko rozumianej problematyki związanej z ekonomią, zdrowiem i edukacją.

W 2014 roku została wydana kolejna publikacja z tego cyklu pt. *Modern problems of management: economics, education, healthcare and pharmacy*(red. E. Bekmukhambetov, V. Boiko i in.). W tym roku wydano również materiały

pokonferencyjne w publikacji *Problems and prospects of territories' socio-economic development* (red. E. Beňová, V. Boiko in.).

W kolejnych latach dalej pracownicy z Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu oraz z Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego w Berdiańsku kontynuowali współpracę w tym obszarze wydając następujące publikacje:

2015: *Problemy rozwoju przestrzennego systemów społeczno-gospodarczych: gospodarka, edukacja, medycyna* (red. M. Azhazha, N. Dubrovina i in.), *Соціально-економічні проблеми просторового розвитку* (red. M. Duczmal, T. Nestorenko) ; *Problems and prospects of territories' socio-economic development* (red. E. Bekmukhambetov, V. Boiko i in.);

2016: *Modern problems of management: economics, education, healthcare and pharmacy* (red. I. Bogdanov, V. Boiko i in.), *Person, family, and society: interdisciplinary approach to the harmonization of interests* (red. O. Bilychenko, M. Duczmal, I. Ostopolets), *Modern problems of improve living standarda in a globalized word* (red. I. Bogdanov, M. Duczmal, S. Omelchenko), *Podstawowe tendencje w sektorze publicznym* (red. W. Duczmal, T. Nestorenko), *Problems and prospects of territories' socio-economic development* (red. Valeriy Boiko, Viera Cibákova i in.), *Sustainable development: social and economic changes* (red. W. Duczmal, T. Pokusa, L. Stepanenko), *Technologies of shaping and enhancing health of human and socjety* (red. T. Nestorenko, S. Śliwa, L. Tsybulko), *Współczesne trendy w gospodarce i sektorze publicznym* (red. O. Nestorenko, T. Pokusa);

2017: *Economy and education: modern tendencies* (red. I. Bogdanov, V. Cibákova i in.), *Konwersje społeczno-ekonomiczne współczesnego społeczeństwa* (red. T. Nestorenko, T. Pokusa), *Modern problems of management: economics, education, healthcare and pharmacy* (red. I. Bogdanov, V. Cibákova I in.), *Problems and prospects of territories' socio-economic development* (red. I. Bogdanov, V. Cibákova i in.), *Przemiany w nowoczesnym społeczeństwie: aspekty humanitarne* (red. W. Duczmal, I. Ostopolets), *Przemiany w nowoczesnym społeczeństwie: aspekty społeczne* (red. T. Nestorenko, S. Śliwa), *Przemiany w nowoczesnym społeczeństwie: aspekty ekonomiczne* (red. O. Nestorenko, T. Pokusa), S. O. Vambol, V. V.Vambol, Y. O.Suchikova, I. V.Mishchenko, O. M.Kondratenko, *Scientific and practical problems of application of ecological safety management systems in technics and technologies*, *Contemporary problems of improve living standards in a globalized world*, (red. W. Duczmal, T. Nestorenko i in.), *Nowoczesne zarządzanie: ekonomia i administracja*, (red. T. Pokusa, T. Nestorenko), *Nowoczesne zarządzanie: logistyka i edukacja*, (red. M. Piałucha, O. Nestorenko);

2018: *Problems and prospects of territories' socio-economic development* (red. I. Bohdanov, V. Cibákova);

2019: *Improving the life quality: view of scientists* (red. O.Chukurna, W. Duczmal), *Konceptualne podstawy i tendencje w zakresie rozwoju procesów społeczno-ekonomicznych* (red. A. Ohiienko, T. Pokusa), *Mechanizmy stymulacji rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w warunkach transformacji* (red.

A. Ohiienko, T. Pokusa), *Modern technologies of society development* (red. M. Duczmal, T. Nestorenko), *Modern technologies in education* (red. W. Duczmal, I. Ostopolets), *Modern technologies in economy and management* (red. O. Nestorenko, T. Pokusa), *Rozwój terytorialny: kwestie społeczne, gospodarcze i humanitarne* (red. T. Nestorenko, S. Śliwa), *Spoleczne i ekonomiczne aspekty zrównoważonego rozwoju regionów, część I* (red. W. Duczmal, A. Ohiienko i in.), *Spoleczne i ekonomiczne aspekty zrównoważonego rozwoju regionów, część II* (red. A. Ohiienko, T. Pokusa), *Współczesne zagadnienia zrównoważonego rozwoju* (red. T. Pokusa, O. Nestorenko);

2020: V. Loveikin, Y. Romasevych, L. Shymko, M. Ohiienko, W. Duczmal, W. Potwora, L. Titova, I. Rogovskii, *Agrotronics and optimalcontrol of cranes and hoistingmachines*, *Edukacja w czasie kryzysu pandemicznego: problemy i perspektywy* (red. T. Nestorenko, T. Pokusa), *Education pedagogy: problems and prospects for development in the context of reform* (red. S. Śliwa, O. Tsybulko), I. Rogovskii, I. Mstowska, J. Kaczmarek, L. Titova, M. Ohiienko, O. Nadochiy, *Engineering management of agrotronics of grain production by agricultural enterprises*, *Organization and management in the services' sphere on selected examples* (red. T. Nestorenko, T. Pokusa), *Problems and prospects of physical culture and sports development and health life style formation of different population groups* (red. I. Ostopolets, O. Shevchenko, T. Pokusa), *Psychological resources of the individuals under the conditions of modern challenges* (red. J. Kaczmarek, H. Varina), *Rozwój społeczno-gospodarczy regionów w warunkach transformacji* (red. M. Ohiienko T. Pokusa), *The psychological health of the personality and society: the challenges of today* (red. M. Turbiarz, H. Varina), *International tourism in the current context of globalization* (red. J. Ratajczak, V. Tsytko), *Освіта і суспільство в Міжнародній збірник наукових праць* (red. T. Nestorenko, R. Bernatova), *Nowoczesne podejścia społeczno-gospodarcze rozwój regionów: teoria i praktyka* (red. M. Ohiienko T. Pokusa).

Podsumowanie

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu od kilku lat współpracuje z uczelniami z Ukrainy. Pracownicy naukowcy w ten sposób mogą wymieniać się swoimi doświadczeniami, pokazywać przykłady dobrych praktyk, a także wspierać się wzajemnie. Dodatkowo można zauważyć, że ze względu na pandemię koronawirusa, niezamierzenie współpraca z uczelniami ze Wschodu stała się bardziej dostępna. Okazało się, że wraz z wprowadzaniem kształcenia zdalnego na uczelniach, współpraca została również przeniesiona do sieci. Skutek jest taki, że paradoksalnie efektem pandemii jest również to, że każdy zdał sobie sprawę, że o wiele łatwiej jest nawiązać współpracę poprzez komunikatory internetowe, nie ruszając się z domu. Wcześniej podejmowano już tego typu działania, lecz nikt nie wyobrażał sobie tego, że taka forma komunikacji może stać się standardem, a nawet ułatwić kontakty między uczelniami, zarówno w sferze konferencji naukowych, jak i badań.

Bibliografia

- Вахович Ірина М., Іщук Леся І., Пиріг Світлана О., *Стан і проблеми вищої освіти в Україні, „економіка та управління національним господарством”, 1(151), 2014, s. 63-69.*
- Стратегія Розвитку Вищої Освіти в Україні на 2021–2031 роки*, Київ, 2020.
- Європейська і світова інтеграція в галузі освіти — шлях до підвищення якості освіти [w:] Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*, КИЇВ 2016, s. 164-172.
- ЩербякЮрій Українська вища освіта в умовах глобалізації: експортний потенціал освітніх послуг, *Globalizacja drogą ku przyszłości. 20 lat Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Stalowej Woli 1997-2017*, Stalowa Wola, 2017, s. 57-74.
- Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік*, ред. Сергія Квіта, *Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти*, Київ 2020.

Słowa kluczowe: współpraca, uczelnie wyższe, konferencje, badania naukowe

Streszczenie

Autor podjął próbę krótkiego podsumowania współpracy polsko-ukraińskiej, uwzględniając model współpracy preferowany przez Wyższą Szkołę Zarządzania i Administracji

AREAS OF POLISH-UKRAINIAN COOPERATION ON THE EXAMPLE OF THE HIGHER SCHOOL OF MANAGEMENT AND ADMINISTRATION IN OPOLE

Keywords: cooperation, universities, conferences, research

Summary

The author has made an attempt to briefly summarize Polish-Ukrainian cooperation, taking into account the cooperation model preferred by the University of Management and Administration

СФЕРИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА ПРИКЛАДІ УНІВЕРСИТЕТУ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРАЦІЇ В ОПОЛЕ

Ключові слова: співпраця, університети, конференції, дослідження

Резюме

Автор зробив спробу коротко узагальнити польсько-українську співпрацю, беручи до уваги модель співпраці, яку надає перевагу Університет управління та адміністрування

PRZESTRZEŃ EDUKACYJNO-NAUKOWA: MIEJSCE CZY SYMULACJA SPOTKANIA Z „INNĄ”?

„Koncepcja „Innego” zaproponowana przez przedstawicieli symbolicznego interakcjonizmu, moim zdaniem, najlepiej nadaje się do zrozumienia „tajemnicy” interakcji, która zachodzi gdy wychodzimy poza nasze własne „Ja”, poza własny świat życia. Zaczynamy to odczuwać szczególnie, kiedy „dotykamy”, „spotykamy”, „zapoznajemy się” z inną kulturą. „Spotkanie” to, pomimo swojej dynamiki, jest rodzajem zatrzymania się, koncentracji, oddechu. Jak więc powinno wyglądać spotkanie z „Inną” osobą, społecznością lub kulturą, aby miało dla nas znaczenie? Nie tylko pod względem formowania, ale także pod względem wzbogacania naszych wartości.

Spotkanie z tego punktu widzenia staje się potencjalną przestrzenią przyszłości. Sama koncepcja „Spotkania” „odsyla” nas do koncepcji dialogu M. Bubera, który wskazał, że „życie może się wydarzyć” nie tylko w znaczącej więzi z Tobą... „Całe życie jest spotkaniem”. Oznacza to, że prawdziwego życia nie można rozumieć jako izolowanego doświadczenia istniejącego w sferze uosobionej Jaźni, ponieważ opiera się ono na relacji dwóch zasadniczo równych i jednocześnie silnych rzeczywistości, a mianowicie - Ja i Ty, i jest to z konieczności proces wzajemnie powiązany; kiedy Ja spotykam Ciebie, to spotykam Cię jako pewnego Siebie. Według Bubera to właśnie w tym wzajemnie połączonym spotkaniu leży życie. Spotkanie z tego punktu widzenia staje się potencjalną przestrzenią przyszłości, w której przyszłość ma wszelkie powody, by przyjąć taką czy inną formę. Na spotkaniu musimy skupić się tylko na tych ludziach, którzy są nam przyjaźni, bo wśród nich jest źródło jego możliwości ”.

Spotkanie odbywa się w ramach różnych praktyk kulturowych, które dość ogólnie można uznać za rutynowe, powtarzalne. Oczywiście możemy też rozróżniać praktyki o specyficznych funkcjach: praktyki jako esencje i praktyki jako „performanse”. Ale możemy też odnotować ich naruszenia rutynowe, gdy stwierdzimy, że Spotkanie miało miejsce. Jest to moment „zerwania” życia codziennego. Coś, a raczej Ktoś pojawia się w świecie zewnętrznym, co porusza lub wdziera się do naszego świata wewnętrznego jako fragment innej kultury, znaczącej, podobnie jak znacząca jest inna Osoba, która odmienia i wpływa na nasz świat duchowny.

¹ Irena CHUDOVSKA, dr hab. Wydziału Socjologii, Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Kijów.

Kto to jest „Inny”? Proponuję przyjrzeć się pojęciu „Innego” poprzez jego interpretację, której dokonali przedstawiciele symbolicznego interakcjonizmu. „Inny” to nie tylko odrębna persona, ale także grupa będąca nosicielem właściwej jej kultury. Zgodnie z koncepcją przedstawiciele symbolicznego interakcjonizmu, osobiste zachowania społeczne będą rozważane poprzez odkrycie i świadomość innych ról, uczuć, wartości. Jaki jest współczesny obraz „Innego”, z którym mamy do czynienia we współczesnych relacjach międzykulturowych moderowanych zarówno przez procesy globalne, ale także przez dwustronne spotkania kultur ze sobą sąsiadujących? Jak współcześnie jawi się nam obraz Ukraińców i Polaków, gdzie każda grupa jest w istocie „Inną”. W niektórych przypadkach pozwala nam to lepiej zrozumieć własne role i praktyki społeczne. Z drugiej jest to szansa na zmianę, zarówno samego wizerunku, jak i samych siebie. Czym są abstrakcyjne obrazy „Innego”, którego „widzimy”, lub „nie widzimy” w projekcjach zachodzących w naszej świadomości, w realiach konkretnych interakcji? Jak uczynić „Innego” bardziej zrozumiałym, jak zachować, ale i wykorzystać „magiczne” znaczenie Spotkania dwóch kultur słowiańskich, dwóch opowieści, dwóch dyskursów, z których chcielibyśmy się wyzwolić, ale także, które chcielibyśmy uczynić przedmiotem wspólnej dumy. Spotkanie to wydarzenie, które samo w sobie nie ma wyraźnego wymiaru czasowego. Jednak może to być owocne przez długi czas, na przykład miłość i przyjaźń, lub jako relacja nauczyciel-uczeń. Nienawiść może być również powodem głębokich relacji. Spotkanie może w pierwszej chwili zmusić osobę do przechwycenia jej ducha, ale w równiej mierze może wyrosnąć na nim szczęśliwa postawa otwarcia, fascynacji, którą Buber nazywał zyczliwością.

Jacy są dwaj gracze w europejskiej przestrzeni teraz Ukraina i Polska? Jakie orientacje i wartości wyrażają Ukraińcy i Polacy w odniesieniu do swoich praktyk życiowych? Jak dość trafnie zauważył polski socjolog Andrzej Tyszka, kultura jest kultem wartości, ale kult ten możemy wyrażać na wiele sposobów. Możemy go odnajdywać w woli przyjaznej współpracy. Jeśli spojrzymy na wyniki globalnego badania wartości, otrzymamy następujące wyniki. Na pytanie „Czy uważasz, że większości ludzi należy ufać?” badania socjologiczne z 2020 roku stwierdzają że 30,1% Ukraińców wybrało opcję „większości ludzi można ufać”. Taką samą opcję wybrało 24,1% Polaków. Warto zauważyć, że w roku 2011 tylko 23,1% Ukraińców wybrało tę odpowiedź. W rzeczywistości w ciągu 10 lat Ukraińcy stali się bardziej ufni wobec innych ludzi. Trudno wytłumaczyć taki wzrost z jednego powodu, ale z pewnością wewnętrzną wolność w ciągu ostatnich 10 lat i stan świadomości Ukraińców uległy zmianie. W tym czasie Ukraińcy przeżyli rewolucję godności, od kilku lat znajdują się w stanie agresji militarnej, wzrosła aktywność stowarzyszeń społecznych, zwłaszcza ochotniczych, a wszystko to w pewnym sensie ukształtowało zmianę zaufania do Innych. Oznacza to, że następuje skupienie się na zaufaniu do Innego i odpowiadająca mu zmiana postaw społecznych. Chociaż poziom szczęścia wśród Ukraińców utrzymuje się, pozostaje niski. Na pytanie o szczęście, a mianowicie: „Czy generalnie możesz powiedzieć, że jesteś szczęśliwy?” 60,3% odpowiedziało twierdząco i jest to 18. pozycja wśród krajów europejskich, natomiast wśród Polaków 90,9% to ci (którzy wybrali pozycje „bardzo szczęśliwy” i „całkiem szczęśliwy”) i jest to trzecia pozycja w Europie.

Czyli w tym wymiarze Polacy i Ukraińcy różnią się w subiektywnym odczuwaniu szczęścia i od razu możemy założyć, że wskaźniki ekonomiczne i polityczne w tym kontekście odgrywają bardzo istotną rolę.

Czym jest abstrakcyjny „Inny”, które w jakiś sposób zostaje wyraźnie przedstawione w relacji do zjawisk i procesów wpływających na jego społeczne zachowania. Stosunek do procesów wychowawczych, do religii jest też swoistym wyznacznikiem stopnia otwartości na świat, jego interpretacji i zgodności z „Innym”, co przejawia się w różnorodnych postawach tolerancji. Niezwykle istotną rolę w rozwoju zarówno tolerancji, otwartości, gotowości do współpracy i kompetencji międzykulturowej odgrywają praktyki edukacyjne. W tym artykule chcę się skupić na opisie edukacji jako przestrzeni społecznej w kontekście podejścia P. Bourdieu, w której spotykają się nauczyciel i uczeń, ludzie nauki i studenci z coraz bardziej odmiennych kultur, religii, o odmiennym typie tożsamości i wizji swojej kariery. Jest to przestrzeń interakcji, komunikacji i spotkań. Zwiększa ona szanse na osiągnięcie wzajemnego zrozumienia. Jaka powinna być przestrzeń edukacyjna i naukowa, aby stwarzała warunki do możliwie twórczego Spotkania? Obecność wspólnych wartości pomiędzy uczestnikami procesu ułatwia, ale nie jest konieczna aby stało się ono rozwojowym dynamizmem współpracy. Wzajemne zaufanie może niewątpliwie wspierać orientację na poszukiwanie konsensusu, oparte na Habermasowskim rozumieniu działania komunikacyjnego. Oczywiście są to w pewnym sensie konstrukcje idealne, ale to wzajemnie atrakcyjny format działania komunikacyjnego jest najbardziej skuteczny z punktu widzenia komunikacji w stanie niepewności.

Dyskurs naukowy zawiera dokładnie ten istotny element twórczy, niepewny i nieprzewidywany, który ma początek w przeszłości lub teraźniejszości, ale może stymulować pozytywne wizje przyszłości. Jak to się może stać, pokazują konkretne przykłady współpracy. Znana polska postać publiczna, nauczyciel Janusz Korczak. Jedno z jego najbardziej znanych dzieł, „Jak kochać dzieci?”, pisał jako lekarz wojskowy na Ukrainie. Wydaje się, że wojna i miłość to rzeczy, które nie są ze sobą zgodne, ale w tym kontraście pojawiło się jedno z najciekawszych i najbardziej znaczących dzieł humanistyki.

Moje osobiste spotkanie z dziełem i dziedzictwem Janusza Korczaka to spotkanie sto lat później, które zaowocowało powstaniem szkoły i określiło moje dzisiejsze działania zarówno w roli animatora „spotkań edukacyjnych”, ale także pracy naukowej. Spotkanie postaci historycznej lub prawdziwej może nas zmienić w sposób trudny do przewidzenia. Dopiero później dowiedziałem się, że istnieje cały ruch Korczakowski, a nawet Międzynarodowe Stowarzyszenie Korczaka i jego przedstawicielstwo na Ukrainie. Uczestnictwo w wielu konferencjach, dyskusjach, seminariach i międzynarodowych projektach edukacyjnych poświęconych uczestniczyło w odpowiednich konferencjach, które odbywały się na Ukrainie i za granicą było dla mnie odkryciem niezwykle interesującej, bardzo współczesnej pedagogiki humanistycznej Janusza Korczaka. W pełni potwierdziły się jej uniwersalne niemal wartości jakie wybrzmiały w czasie III Międzynarodowego Kongresu Praw Dziecka w dniach 13-16 września 2017 r., który odbył się w Warszawie. To, oraz inne wydarzenia o charakterze naukowym, ale i kulturotwórczym ukazują swoją motywującą, inspirującą rolę, w wyniku

której podjęłam decyzję organizacji własnej szkoły i środowiska animującego idee Janusza Korczaka na współczesnej Ukrainie. To wszystko nie mogłoby się wydarzyć, gdyby nie Spotkanie z „liderami” polskiej kultury: edukatorami i uczonymi.

Stworzenie warunków do Spotkania z postaciami istniejącymi nie tylko w przeszłości i terażniejszości to w istocie tworzenie warunków, w których pojawia się twórczy początek, inspirujący do tworzenia nowych pomysłów i umacniania wartości humanistycznych. Szkoły realizujące idee Janusza Korczaka tak na Ukrainie, jak i w Polsce to już setki spotkań, to tysiące ludzi, którzy poznają pedagogikę Korczaka, to kształtowanie wartości humanizmu w postawach młodzieży, to udział we wspólnych przedstawieniach, to wydarzenia charytatywne i kulturalne, udział we wspólnych obchodach, to „zmniejszanie” granic poprzez współpracę i zwiększanie możliwości interakcji.

Spotkanie kultur, ludzi i idei to oddech „świeżego powietrza” w przestrzeni interakcji kultur i ludzi. Moje osobiste spotkanie z polską edukacją i nauką odbyło się poprzez stypendium Polskiego Rządu. Był to odległy rok 29 listopada 1999. Wiele doświadczeń i oczekiwań nieznanego. To była moja pierwsza znajomość i nie zaczęła się od pociągu, ale od ludzi, których spotkałem. Tworzyli pomysły w codziennych praktykach społecznych, ale największe doświadczenia związane były z działalnością zawodową. *Polonicum*, do którego od razu się zapisałem, aby pogłębić znajomość języka polskiego i móc uczestniczyć w zajęciach, które faktycznie były związane z moją pracą naukową, która dotyczyła praktyk komunikacyjnych. Uniwersytet Warszawski, Instytut Filozofii i Socjologii, Katedra Socjologii Kultury i Komunikacji: prof. Leszek Korporowicz jako mój promotor stał się w pełnym tego słowa znaczeniu „ambasadorem” kultury polskiej.

Co to miało znaczyć? Przyjechałem do Polski jako doktorant, po czym obroniłam doktorat, obecnie habilitację. To był początek otwierających się perspektyw współpracy. W tamtym czasie nie przypuszczałam, że w przyszłości będę wielokrotnie wracać do Polski jako uczestnik programów badawczych, konferencji. Obecnie także i ja także organizuję i zapraszam moich polskich kolegów na nasz Uniwersytet im. Tarasa Szewczenki. Profesor Leszek Korporowicz prowadził wykłady i spotkania na Uniwersytecie Tarasa Szewczenki, a także pomagał w organizacji spotkań z innymi polskimi uczonymi. W lata 2010-2020, to w ramach współpracy odbywały się spotkania profesorów z kierownictwem uczelni, a Leszek Korporowicz został de facto ambasadorem idei - ewaluacji na Ukrainie. Wykłady otwarte dla uczelni i dla biznesu. W lipcu 2019 roku odbyło się Międzynarodowe Seminarium Ewaluacji, na którym wspólnie z prof. Sylwią Jaskułą prezentowaliśmy i dyskutowaliśmy problemy współpracy środowisk naukowych ze społecznościami lokalnymi popularyzując rozwijaną przez nią ideę i funkcje ewaluacji społecznej w edukacji. Lista współpracy od spotkań formalnych i nieformalnych, międzynarodowych seminariów, wycieczek o kierunku tematyczno-historyczno-naukowym, po realizację wspólnych projektów i oczywiście klasyczne konferencje jako platformy do realizacji prezentacji własnych badań jest już dzisiaj długa. W ciągu ostatnich 10 lat miałam okazję włączać się do różnych praktyk naukowych w procesie współpracy.

Spotkania naukowe to format, który daje twórcze możliwości współpracy międzykulturowej, jej koncentracją na argumentacji, badaniach, które nadają dyskursowi

naukowemu wyjątkowość, niepowtarzalność oraz szansę na przekształcanie, a nawet projektowanie świadomości. Takim wydarzeniem był w mojej przestrzeni współdziałania maj roku 2015, w którym uczestniczyłam w warszawskiej konferencji poświęconej rozwojowo pojętej ewaluacji (Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Ewaluacja w edukacji: Doświadczenia i perspektywy”) na której przedstawiłam raport „Ocena rozwoju ewaluacji na Ukrainie” uzupełniony udziałem w panelu dyskusyjnym: „Zastosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w ewaluacji”. Co istotne spotkania te miały swoją kontynuację pogłębiając strategiczne formy współpracy poprzez Międzynarodową Konferencja Naukowa „Człowiek i organizacja w świecie hybrydalnym” zorganizowaną przez prof. Sylwię Jaskułę w Państwowej Wyższej Szkole Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży (18-20 czerwca, 2018 r.). Konferencja ukazała nowy, hybrydalny charakter współczesnych spotkań międzykulturowych wraz z ich perspektywami ale także zagrożeniami, które wpłynąć będą na realne doświadczenia zarówno w przestrzeni edukacyjnej, komunikacyjnej i międzyludzkiej, łącząc komunikację w rzeczywistości realnej i wirtualnej, bezpośredniej i zdalnej. Konferencję tę można nazwać „zwiastunem” przemian, jakie zaszły na świecie w 2019 - 2020 r. Stawiając w centrum uwagi pedagogikę on-line, nauczyciela on-line, zajęcia on-line i Spotkanie on-line, co nie było w historii kultury współczesnej czymś nowym, ale w zupełnie innej i pozbawionej wymuszenia skali. Warto z tej perspektywy powrócić do problemu jaki Florian Znaniecki postawił w swojej klasycznej już dzisiaj pracy „Społecznej roli naukowców”. Jest on ważny także w obecnej dobie spotkań w dystansie, ale także spotkań w sieci, które stwarzają wiele możliwości, ale które pełne są działań na symulakrach, o których pisał kiedyś J. Baudrillard.

Dziś egzystencjalnie możemy zadać pytanie: czy spotkanie on-line jest nadal kompletne w tym sensie, że istnieje interakcja na poziomie światów duchowych zaangażowanych w nie podmiotów? A może jednak przy wszystkich aspiracjach jego uczestników prawdziwe Spotkanie coś traci? Oczywiście odpowiedź nie może być jednoznaczna, ale stratę odczuwamy poprzez doświadczenia osobiste i kulturowe. Redukcja czynnika ludzkiego wydaje się być nieunikniona i to w wielu jego wymiarach. Nasze ciało jest praktycznie niewidoczne, nie wystawiamy go na „pokaz”, jak to się działo w zwykłej komunikacji, ale jednocześnie nie oddziałuje ono w pełni. Wszelka komunikacja niewerbalna z całą towarzyszącą jej energią zostaje prawie zablokowana. Komunikacja niewerbalna, energetyczno-emocjonalna, która zwykle zwiększa siłę oddziaływania przekazu zostaje sprowadzona do obrazkowej reprezentacji. Dlatego należy znaleźć mechanizmy kompensujące tę stratę, a organizm jako całość potrzebuje nowego zrozumienia swojego udziału w całokształcie procesów komunikacji.

Redukcje obejmują także przestrzeń dyskursu naukowego. „Komunikacja nieformalna”, prowadzona zwykle w luźnej atmosferze, stwarza warunki do twórczej współpracy, ponieważ daje uczestnikom większą swobodę wewnętrzną, a tym samym pełne ujawnienie komponentu twórczego, ujawniającego się w osobowości naukowca, co pozwala na bardziej holistyczne postrzeganie znaczenia tego, co jest prezentowane.

Czym powinno być Nowoczesne Spotkanie z efektywnym i twórczym echem „współpracy”? Spotkanie, w którym jest przestrzeń, aby odpowiedzieć na wyzwania czasu. Współpraca Ukrainy i Polski, także w obszarze nauki i edukacji to temat

niezwykle aktualny i nie tylko na poziomie zainteresowań jednostek, ale grup i instytucji badawczych o różnych doświadczeniach kulturowych, które mogą wzbogacić każdego uczestnika i społeczność. Wymaga zaangażowania dużych międzynarodowych zespołów, ale przede wszystkim otwarcia na Korczakowski szacunek do Innego, wiary w sens wspólnoty budowanej na wzajemnej odpowiedzialności i godności i tylko od ukształtowania sprzyjającej przestrzeni komunikowania, nawet w obecnych warunkach, zależeć będzie, na ile zachowamy potencjał, który tkwi w Spotkaniu.

Literatura

Znanięcki F., Społeczne role uczonych, Warszawa 1984, str. 617.

Ситниченко Л., Першоджерела комунікативної філософії, Либідь, 1996.

Результати сьомої хвилі Світового дослідження цінностей в Україні.
Електронний ресурс: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=140>

EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC SPACE: A PLACE OR A SIMULATION OF AN ENCOUNTER WITH AN „OTHER”?

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ПРОСТІР: МІСЦЕ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ЗБІРКИ З „ІНШИМ”?

1
CZEŚĆ VIII
SYLWETKI

PART VIII
SILHOUETTES

ЧАСТИНА VIII
ПОРТРЕТИ

Daniel KADŁUBIEC¹

REFLEKSJE O ŻYCIU I DZIELE PROFESORA JANA SZCZEPAŃSKIEGO, PATRONA WOLNEJ SZKOŁY NAUK FILOZOFICZNYCH I SPOŁECZNYCH

Przygotowując „Dzienniki” Profesora Jana Szczepańskiego do druku, natrafiłem pod datą 8 stycznia 1940 na taki oto wpis: *A może uda nam się zrealizować kiedyś jeszcze jedno marzenie: wolną szkołę nauk filozoficznych i społecznych w Ustroniu.* I pomyślałem wtedy, że warto to marzenie Profesora urzeczywistnić. Natrafiło ono na podatny grunt zarówno w Ustroniu, jak i w cieszyńskim powiecie, toteż Rady obu tych subiektów postanowiły powołać w roku 2013 Wolną Szkołę Nauk Filozoficznych i Społecznych (WSNFiS) imienia Profesora Jana Szczepańskiego, by Jego wielka spuścizna intelektualna i społeczna nie utonęły w zapomnieniu, ale była upowszechniana i rozwijana, są w niej bowiem wartości uniwersalne, ponadczasowe, wartości, które czynią życie lepsze, wartościowsze.

Profesor Jan Szczepański (1913 – 2004) to jeden z największych synów ziemi cieszyńskiej, toteż trzeba zrobić wszystko, by zwłaszcza młodsze generacje Cieszyniaków nabyły tej świadomości, że ziemia nasza, choć mała geograficznie, jest wielka duchowo także dzięki Profesorowi Szczepańskiemu. Bywa bowiem często tak, że cudze chwalimy, a swego nie znamy. WSNFiS ma się również przyczynić do tego, by odwrócić te proporcje.

Tegoroczna, szósta już jej edycja została odwołana z wiadomych powodów. Trzeba jednak zachować jej ciągłość, stąd namiastką Szkoły jest zarówno złożenie kwiatów pod pomnikiem Profesora, jak i niniejszy artykuł, przypominający fragmentarycznie Jego życiowe dzieje.

Z ojczyzny ojcowizny w świat

O karierze naukowo – społeczno - politycznej Profesora napisano już dostatecznie wiele, ale na ogół skromna jest nasza wiedza o tym, jak czasy dziecięco-młodzieńcze, przeżyte w ustronńskiej Brzezynie na Zawodziu, wywodzącej swoją nazwę od smukło bielejących brzoź, rosnących tu dawniej całymi kępami, wśród których rozciągało się kilkuhektarowe gospodarstwo Szczepańskich, i w księżącym Cieszynie zaważyły na jego życiu.

¹ **Daniel KADŁUBIEC**, prof. zw. dr hab., Uniwersytet w Ostrawie, Czechy, Ambasador Polszczyzny poza Granicami Kraju.

Zacznijmy zatem od tego, że na stole domu rodzinnego, w *świątynicy*, a więc izbie jasnej, świetlistej, mieszkało wzniosłe słowo, wypełniające *kancynol*, Biblię, Dąbrówkę, powieści polskie przynieszone przez *ujca* Wantułę z Gojów, a nade wszystko pobrzmiwało staropolszczyzną rodem z Rejowej Postylli, czy Kochanowskiego Psalterza Dawidowego. Uwrażliwiła na to słowo szczególnie matka, choć ojciec był gorliwym czytelnikiem, gdyż mawiała, iż jest pochodzenia Boskiego dlatego, że w nim Bóg objawił swoje Pismo. Nie można więc tych słów ani lekceważyć, ani nadużywać, ani tym bardziej poniewierać złym uczynkiem. Pamiętał te nauki, gdy przekraczał, prowadzony przez matkę Ewę z Cholewów, których dom stał na niedalekich Pustkach, próg tutejszej ewangelickiej szkoły ludowej, a więc również przybytku słowa, i kojarzył je szybko z wierszem wypisanym na korytarzu: *Z myślą o tym, że tu szkoła, wstępuj jakby do kościoła. Skromnością i statkiem uszanuj te mury, bo Bóg wszechmogący patrzy na Cię z góry.*

Bystry nauczyciel, Paweł Lipowczan, i mądry *ujec* Jan Wantuła, ojciec biskupa ewangelickiego, Andrzeja, hutnik, sadownik, miłośnik książek i wieki samorodny badacz cieszyńskiej przeszłości, dostrzegli w nim zarodki wyraźnej indywidualności intelektualnej i przekonali rodziców, że Jan powinien iść do szkół. Ci z kolei się nie sprzeciwiali, gdyż sami cenili książki i wiedzę. Przecież często śpiewali z kancjonału, że *nauka klejnot, nauka skarb drogi, tego nie wydrze nieprzyjaciel srogi*, a w dalszej zwrotce, że *przecież tylko uczony człowiek z książęty zasiada, a kto nic nie umie, temu wszędy biada*. Był to więc dom uczony, jakich pełno było wśród cieszyńskiej społeczności chłopskiej. Dla kogoś z zewnątrz wydawał się jednak niezwykły. Kiedy przyszła żona Profesora, Eleonora z Poczobutów - Odlanickich, pierwszy raz przekroczyła jego próg, a było to pod koniec roku 1938, mocno się zdziwiła. Nigdy nie przypuszczała, że pod chłopską strzechą zobaczy tak cenną bibliotekę, a na ścianach reprodukcje światowych malarzy. W takim domu nie mogło więc być sprzeciwu, gdy chodziło o doskonalenie duchowe.

Janek wybiera cieszyńskie Gimnazjum Matematyczno-Przyrodnicze, gdyż chce być leśnikiem. Kto by nie chciał, gdy się żyło, tak jak on, wśród nieskażonych łąk, wód i lasów? Sam sadił z ojcem brzoźki, dęby, *łyski*, czyli leszczyny, smreki, czyli świerki, a gdy przychodziła wiosna, radował się, widząc, jak się rozwijają. W swoich młodzieńczych notatkach kiedyś napisał: *Zawsze mnie boli wycinanie drzew*. Ale jak to się stało, że zmienił swoje postanowienie? We wspomnianym Gimnazjum pracowali świetni pedagodzy i wychowawcy, którzy nie tylko uczyli, ale też dyskutowali, rozbudzali zainteresowania – dyrektor Karol Grycz, Stanisław Udziela, Jan Zębaty, nade wszystko zaś polonista i poeta Julian Przyboś, wykładający też propedeutykę filozofii i opiekujący się przez cztery lata klasą Jana z Brzeziny. Ciekawym polecił książkę Wilhelma Jerusalema „Wstęp do filozofii” z rozdziałem o socjologii. Lektury i rozmowy z Przybosiem pogłębiały w młodym Janku wyczulenie na wartość słowa (w „Kamenie” i „Zaraniu Śląskim” drukował swoje wiersze, w których pobrzmiwają echa mistrza Przybosia, ale też Zegadłowicza i Staffa, a długą inwokację do tomu Przybosia „Śruby” cytował bez zająknięcia) i one wraz ze wzmiankowanym „Wstępem do filozofii” skierowały jego myśli w stronę nauki o społeczeństwie i filozofii. Los zatem zrządził, że

zamiast niewątpliwie wybitnego leśnika otrzymaliśmy światowej sławy uczonego i myśliciela. Dobra zamiana. Kiedy opuszczał Brzezinę, udając się do Poznania, gdzie wówczas działali wybitni uczeni, m. in. Florian Znaniecki i Józef Chalasiński, co także miało swoje konsekwencje w poczynaniach przyszłego Profesora, ojciec Paweł powiedział mu tak: *Janek, jak przeczytasz ty wszystkie książki, tóż dej pozór, abyś nie zgupnył*. Pamiętał do końca swych dni, że trzeba być sobą. Pewnego razu powiedział mi, iż żył po to, by napisać traktat „O indywidualności” (1988). Do końca życia marzył o jego drugiej części, gdyż jedyność i niepowtarzalność osobowości ludzkiej uważał za cechę najważniejszą dla oryginalnej twórczości, o którą zawsze mu chodziło. Napomnienia ojca nie były więc daremne.

Po studiach asystentura i doktorat tuż przed wojną u Znanieckiego na temat, jakże inaczej, *Pojęcia środowiska społecznego w socjologii wsi* (co wiązało się także z jego pracą w warszawskim Państwowym Instytucie Kultury Wsi, skąd w r. 1939 niezadowolony wraca do Poznania, do Znanieckiego, bowiem: *Co wynoszę z Warszawy? Czy mam powody być zadowolony? Raczej nie. Za mało zrobiłem rzeczy ważnych i liczących się. Artykułów napisałem dużo. Ale jakich? Ani jednej poważnej pracy. Za mało czytałem*, a potem mobilizacja i wojna, i rozgoryczenie graniczące z rozpaczą nad tym, co widział i przeżył zaraz na jej początku. Zbulwersowany tym, że polska armia przestała się liczyć po pierwszych dwu tygodniach działań, stara się odsłonić przyczyny tej narodowej nieudolności i tragedii. Były nimi niekompetencja dowódców, słabe wyszkolenie i zaopatrzenie wojska, absolutny chaos organizacyjny – oto surowa ocena wrześnieowej Polski. Naród, choć waleczny, nie był w stanie zapobiec klęsce Po kilkutygodniowej bezsensownej tułaczce w okolicach Kowla, Horodła, Wojśławic, Zamościa, Krasnegostawu, Tarnawki wraca przez Garwolin do stolicy, a stąd do Kościana, gdzie czeka na niego żona i teściowa. Kiedy i tu zaczyna się robić niebezpiecznie, pozostaje już tylko ustronński ojcowski dom. Tutaj czuje pewność swojej ziemi, swoich korzeni, wtapia się w rytm gospodarskiego życia, jest szczęśliwy wśród swoich, ale czegoś mu jednak brakuje. Czego? Wielkiej biblioteki i systematycznej pracy ducha. *Najpiękniejsza jest niedziela – notuje. Dzień wolny od wszelkiej pracy. Cały dzień mogę siedzieć w książkach. Tak to przyjemnie. Mogę czytać, pisać. (...) Chcę pisać, pisać. Opisywać, co się widzi, opisywać swój Beskid, swoje życie, swoje wrażenia, spisywać myśli. Pisać codziennie. Pracować, co dzień dorzucać słowa* (luty 1940). Pisanie było sensem jego życia, a każdy dzień bez uwiecznionej myśli uważał za stracony.

Zostańmy jeszcze przez chwilę w Ustroniu, gdyż był on, jak się rzekło, jego siłą Anteuszową, tutaj uświadamiał sobie najżywiej swoją chłopskość, swoje zespolenie z całymi generacjami przodków, dla których ciężka praca na roli i w oborze była wyrazem przymierza z Panem. Sprawdzianem religijności był więc nie tylko udział w nabożeństwach i praktykach religijnych, ale przede wszystkim wykonywanie obowiązków w codziennym życiu, którym człowiek zasługiwał sobie na zbawienie. Niejeden intelektualista, choć nie tylko on, z niedowierzaniem będzie kręcił głową nad taką oto relacją wielkiego uczonego z Ustronia: *Wstałem o 5.40. Ubieram kombinezon roboczy i idę do starzyków (dziadków – D.K.). Sprzątam chlew, myję krowy. Daję Łani siano. Napelniam żbery (drewniane naczynia – D.K.) liściami. Przynoszę słomę na ściółkę. Daję Łani wodę. Daję jeść królikom.*

Wyrzucam gnój z obory. Wylewam żarcie dla świń i krów i napełniam garnce na nowo. Przynoszę wodę. Zamiatam sień. Jem śniadanie. Trwa to do ósmej. Myję się. Zazwyczaj mam godzinę wolną, czytam czy rozmawiam. Potem pasę krowy. Jem podwieczorek. Pluczę ziemniaki. Przychodzę do domu i piszę. O 20.15 pójdę jeszcze pomóc we wieczornych robotach w oborze i o 21 wrócę. Umyję się, położę, poczytam. Co czyta również wtedy, kiedy jest na pastwisku z krowami? Między innymi, a często w oryginale, Conrada, Mac Ivera, Malinowskiego, Goldschmidta, Rimbauda, Boya, Kanta, Hulkę-Laskowskiego, Schopenhauera, Russela, Maupassanta, Poppera, dla przyszłych studentów tłumaczy rozprawy Mac Ivera, Sorokina, Rice'a. W jego bibliotece ustronńskiej uzbierało się 128 dzieł. I to w czasie wojny. Uważał to za swoje największe osiągnięcie i szczęście.

Parę słów o dziele Profesora

Większość jego prac ma charakter pionierski, toteż stały się fundamentem wielu działów socjologii empirycznej, gdyż Profesor nigdy nie był uczonym gabinetowym. Na Śląsku Cieszyńskim mniej się mówiło, a więcej robiło. Liczyła się pragmatyka, toteż Profesor wyznawał zasadę, że socjologia powinna służyć szeroko rozumianej praktyce społecznej. Jego działalność miała zawsze charakter konstruktywny i opiniotwórczy, bowiem umiał godzić trzeźwość myślenia z odwagą, niezależnością, tudzież indywidualnością. Dlatego bez partyjnej przynależności zdobył wielki szacunek i był pierwszym uczonym z Europy Wschodniej, którego wybrano na przewodniczącego Międzynarodowego Stowarzyszenia Socjologicznego (1966-1970).

Ważne miejsce w Jego dorobku stanowi pisarstwo eseistyczne, dzięki któremu spopularyzował tak jak nikt przed nim i nikt po nim szeroko rozumianą humanistykę, w tym zwłaszcza socjologię. Uderza w tym pisarstwie konsekwencja, językowe piękno, ciągłość narracji filozoficzno-humanistycznej, dalekiej od jakiegokolwiek akademizmu. Na próżno szukalibyśmy tam przypisów, choć porusza się z niebywałą łatwością po ogromnych obszarach wiedzy, powołując się czy cytując z pamięci potrzebne fragmenty cudzych dokonań. Miał bowiem pamięć fotograficzną i dar pisania. Nie bawił się w notatki, tylko od razu siadał do maszyny i tworzył, a co napisał, rzadko poprawiał, bo szkoda czasu. Niech redakcja zajmuje się interpunkcją. Małżonka Profesora, Pani Nora, opowiadała mi, jak nieraz czytał długi ustęp, potem oddał go żonie z prośbą, by sprawdziła, ile z niego zapamiętała. Nie pomylił się nawet w przecinku. Można było mieć wrażenie, że w pamięci niczym na ekranie miał utrwalony tekst, który następnie tylko przenosił na papier. To była wielka zaleta i pomoc w pisarstwie, które uprawiał prawie codziennie od godz. 5 do 8 rano. Potem uczył i urzędował.

W roku 1989 wydaje dzieło „Polska wobec wyzwań przyszłości”, w którym w sposób niezwykle połączył diagnozę z prognozą, polskie dzieje ze współczesnością i z tym, co dopiero przed nami. Kwestionuje w nim polskie mity narodowe jako rozmijające się z historyczną prawdą (za przykład niechaj służy gloryfikowanie Piłsudskiego jako wielkiego demokracji czy marszałka Rydza-Śmigłego jako bohatera wojennego, choć jako dowódca opuścił swoich żołnierzy i uciekł do Rumunii, więc był dezterem), walczy z megalomanią,

z uprzedzeniami, stereotypami (których przejawem jest m. in. zatracanie jednych narodów, a idealizowanie innych). Przeciwwstawia się romantycznej metafizyce, nie liczącej się z rzeczywistością, burzy wielopokoleniowe schematy myślowe – co, oczywiście, miało licznych przeciwników, tylko rzadko walczących na argumenty.

Podobne zagadnienia, podobny styl dyskursu odnajdujemy w „Czasie narodu” (1999), w „Polskich losach”(1993), w „Najważniejsze i najtrudniejsze” (1999), gdzie czytamy dużo przenikliwych uwag na temat tożsamości we współczesnych procesach cywilizacyjnych, będącej przecież podstawą egzystencji, siły i rozwoju narodów; indywidualności jako niepowtarzalnej części osobowości, którą należy wyzwalać dla podniesienia wartości narodu.

Istotę, zasady, motywy działalności i naukowej, i społecznej Profesora odsłania nam mała, ale jakże wielka książeczka, nazwana „Korzeniami wrosłem w ziemię”(1984, potem parę razy wznawiana). Tego typu pisarstwo „kronikarskie” było znamienne dla Śląska Cieszyńskiego, nacechowanego zaraźliwością pisania, gdyż pojawia się już pod koniec XVII wieku u Jakuba Galacza, później u Jury Gajdzicy, Andrzeja Cinciały, Jana Wantuły, Józefa Pilcha, Jana Szczepańskiego. Oczywiście, różnice między nimi wynikają z czasu pisania, z wykształcenia, talentu piszących, czyli z ich indywidualności, ale jedno mają wspólne – pokazują Śląsk Cieszyński jako fenomen kulturowy, duchowy, religijny, gdzie głowa była zawsze ważniejsza od żołądka, a sprawy publiczne od prywatnych, i to nie przez pryzmat pobożnych życzeń, ale konkretnych życiowych przejawów. Zapytajmy także, dlaczego Profesor Szczepański dał się namówić Wilhelmowi Szewczykowi, sąsiadowi z ławy poselskiej, do spisania tych genialnie prostych, a zarazem mądrych, głębokich refleksji? Otóż dlatego, że *chciał przywołać świat, którego już nie ma i nie wróci. Chciał go przywołać, by zrozumieć siebie, by sprawdzić korzenie tkwiące tam ciągle w kamienistym gruncie na Zawodziu, chociaż większość tego gruntu nie żyje już własnym życiem, ani nie jest pobudzana własną pracą, gdyż została zabita wielkimi gmachami i asfaltem dróg, by zrozumieć własne przemijanie i zabląkanie w świat nauki, polityki, organizacji międzynarodowych, które to światy chciałem współtworzyć sposobami wyniesionymi z Brzeziny na Zawodziu.* Oto odpowiedź na pytanie o rolę domu rodzinnego, własnej ziemi i korzeni w życiu człowieka, w kształtowaniu jego indywidualności.

Dodajmy do tego fenomen czasu, obejmujący wszystko i wszystkich, rozważany w „Fantazjach na temat czasu”(1999) zgodnie z etosem Profesora i Jego środowiska: *Czas był dobrem udzielanym przez Opatrzność szanującą ludzką pracowitość. Każdy człowiek otrzymuje od Stwórcy pewien zasób czasu i od niego zależy, jak go wykorzystuje. Czas staje się wartością moralną. Marnowanie jest grzechem, jest marnowaniem dobra danego przez Pana nie dla próżnowania, ale dla tworzenia rzeczy wartościowych, miłych Mu, a użytecznych ludziom.* I dalej: *Człowiek przemija, by spełnić zadanie wyznaczone przez Boga, przemijając odkrywa sens istnienia i spełnia go swoim działaniem, i wreszcie przemijając spełnia swoje społeczne powołanie, lecz pod jednym warunkiem, że stara się odkryć swoje indywidualne możliwości i wypełnić swoje życie sensownym działaniem.*

Oto kredo Profesora, wyniesione z rodzinnego domu, i wyjaśnienie zarazem istoty jego niezwykłego życia. Jego długi czas wykorzystał godnie, żyjąc nad wyraz pracowicie, uczciwie, skromnie, przyjaźnie i niezależnie, tworząc dzieła

wartościowe i użyteczne. Sądzę, że bez cieszyńskich korzeni byłoby to niemożliwe. I warto o tym pamiętać.

Słowa kluczowe: Filozofia, szkoła, działanie, Jan Szczepański

Streszczenie

Autor przygotowując do druku *Dzienniki* Jana Szczepańskiego pochyła się nad Jego stwierdzeniem: „A może uda nam się zrealizować kiedyś jeszcze jedno marzenie: wolną szkołę nauk filozoficznych i społecznych w Ustroniu“. I właśnie problemom organizacji i działania tej szkoły poświęcił swój tekst. Dodał również świetnie opracowany, choć krótki życiorys naukowy Profesora Jana Szczepańskiego. Ta skondensowana informacja przybliży czytelnikowi osobę i dzieło Człowieka, który zasłużył się tak bardzo Ziemi Cieszyńskiej.

REFLECTIONS ABOUT THE PROFESSOR'S LIFE AND WORK JANA SZCZEPAŃSKI, PATRON OF A FREE SCHOOL PHILOSOPHICAL AND SOCIAL SCIENCES

Key words: Philosophy, school, action, Jan Szczepański

Summary

Preparing Jan Szczepański's Journals for publication, the author reflects on his statement: "Maybe one day we will manage to make another dream come true: a free school of philosophical and social sciences in Ustron". And it is to the problems of the organization and operation of this school that he devoted his text. He also added a well-prepared, though short, scientific biography of Professor Jan Szczepański. This condensed information brings the reader closer to the person and work of the Man who contributed so much to the Těšín Region.

РОЗДУМИ ПРО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА ЯНА ЩЕПАНЬСЬКОГО, ПАТРОНА ВІЛЬНОЇ ШКОЛИ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ НАУК

Ключові слова: Філософія, школа, дія, Ян Щепанський

Резюме

Готуючи до друку «Журнали Яна Щепанського», автор розмірковує над своїм твердженням: «Можливо, одного дня нам вдасться здійснити ще одну мрію: безкоштовну школу філософії та соціальних наук в Устроні». І саме проблемам організації та діяльності цієї школи він присвятив свій текст. Він також додав добре підготовлену, хоча і коротку, наукову біографію професора Яна Щепанського. Ця стисла інформація наближає читача до особи та праці Людини, яка так багато внесла у Тешинський край.

Leszek PAWELSKI¹
Ihor DOBRANSKYJ²

MYKOŁA ZYMOMRYA (МИКОЛА ІВАНОВИЧ ЗИМОМРЯ) WYBITNY UCZONY I WYPRÓBOWANY PRZYJACIEL POLSKI

Był piękny czerwcowy dzień 2007r. W Zakopanem rozpoczynały się obrady Tatrzańskiego Sympozjum Naukowego. Prowadził je tradycyjnie, z wielką swadą, zaangażowaniem i wspaniałym, naukowym refleksem Profesor zw. dr hab. dr h. c. Kazimierz Denek. Wśród występujących naukowców był Profesor Mykoła Zymomrya. Przedstawiono Go jako uczonego z Ukrainy, ale już w pierwszych wypowiedzianych zdaniach usłyszeliśmy wspaniały język polski, zabarwiony miękkim, miłym dla ucha akcentem. Mówił swobodnie, jak na wieloletniego wykładowcę akademickiego przystało, pewnie uzasadniając przedstawiane tezy. Na zakończenie wystąpienia otrzymał

gromkie, całkowicie zasłużone brawa.

Jednym z miłszych obyczajów Tatrzańskich Sympozjów Naukowych były i są nadal uroczyste kolacje, podczas których w nastroju rozluźnienia i wzajemnej sympatii prowadzone są naukowe – i nie tylko – dyskursy. Usiadł przy nas przemiły, sympatyczny, skromny, niewysoki naukowiec i przedstawił się od razu imieniem, czym zdecydowanie uprościł nasze kolacyjne rozmowy. Młódzież mówi w takich sytuacjach, że „*chemia między nami*” zaistniała natychmiast i rozchodząc się do swoich pokojów hotelowych zegnali się serdeczni przyjaciele.

Rzadko zwraca się uwagę na istotny aspekt przekazu wiedzy w kierunku systemu komunikacyjnego. Jak zauważył Prof. Kazimierz Denek, „*we współczesnej Europie musimy zwracać uwagę na czynności i sposób ich wykonania. (...)Wiedza urasta do najwyższego czynnika rozwoju współczesnej cywilizacji...*”³. W tym znaczeniu należy stwierdzić, iż życie każdego człowieka można charakteryzować

¹ Leszek PAWELSKI, prof. nadzw. dr n. hum., prezes Zarządu Krajowego Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych.

² Ihor DOBRYANSKYJ, prof. dr hab., Instytut Gospodarki Regionalnej i Ekonomii w Kirowohradzie (Ukraina)

³ J. Ziółkowski, *Drogi do sukcesu*, Tczew 1997, s. 43.

z różnych punktów widzenia. Bowiem jego naturalną potrzebą jest poszerzanie własnego świata myśli, wyobraźni, uczuć. Stąd rodzi się oczywista dążność do poznawania świata duchowego innych ludzi oraz narodów. Może dlatego Karol Brzozowski (1821–1904), znany polski poeta i uczyony, pozostawił motto: „*Zrób więcej, niż wydaje ci się, że możesz*”. To łączy się z podstawowymi wyzwaniem, przez pryzmat których poszukujemy w życiu innego coś najbardziej wyraźne i oczywiste. Podkreślić jednak wypada, że wymienione wartości nie są wtórne w stosunku do tego, co określa się pojęciem konkretnego działania.

Wszystko zaczęło się 30 listopada 1946 r.⁴, trzy tygodnie przed świętem św. Mikołaja. W tym dniu w rodzinie Hafiji i Iwana Zymomryi urodziło się piąte dziecko. Gazda Iwan Zymomrya (1913-1949), malarz samouk, był pracowitym człowiekiem, który nie bał się żadnej pracy. Matkę, Hafiję Zymomrya z domu Zubanych (1919-1995) Bóg obdarzył duszą poetycką i zamiłowaniem do pieśni.

Syn odziedziczył po ojcu zamiłowanie do pracy oraz wytrwałość, a od matki przejął rozsądek i zamiłowanie do śpiewu. Ojcu profesora nie dane było długie życie - zmarł, mając 36 lat, zostawił wdowę i piątkę dzieci. Cały swój synowski szacunek i miłość nasz przyjaciel przeniósł na matkę. To była jakaś delikatna więź i harmonia - matki i syna. Syn przejął od niej cały smutek piosenek, które zamieścił w książkach „*Oj tam hori, na werszczuku*” (1991), „*Werchowyniński spiwanky*” (2002), „*Bojkowskie naspiewy*” (2008). Cudem zachował się zapis głosu matki. Rodzinną miejscowością Mykoły Zymomryi jest wieś Holatyn leżąca w wąskiej dolince potoku Holatynka, który wpada do rzeki Rika. Jest to miejscowość dobrze znana w Zakarpaciu. W 1815 roku tutaj urodził się znany historyk Zakarpacia Iwan Dułyszkowy (1815-1883). Sławy również dodał czeski pisarz Ivan Olbracht (1882–1952).

Choć Mykoła Zymomrya nie dostał się do szkoły artystycznej ani za pierwszym razem, ani nawet za trzecim, zamiłowania do malarstwa nie stracił. Kształty i kolory przemawiają do niego swoimi głosami, ale prawdziwe szczęście - tworzenia i odkrywania czekało go na innej drodze - na drodze słowa. Przy tej drodze, jako wieczny symbol dobra, stała nauczycielka języka i literatury ukraińskiej Mizhirskiej szkoły, Maria Opałenyk, która wykryła zdolności filologiczne w młodzieńcu i wspierała jego próby pióra w poezji i dziennikarstwie. Mykoła Zymomrya ze szczególnym szacunkiem wspomina wykładowcę języka niemieckiego na uniwersytecie w Użhorodzie, Irenę Monczak (1916–1974). To ona dostrzegła te zdolności filologiczne, które pozwoliły mu zostać germanistą. Trzeba przyznać, że miał szczęście do mądrych i życzliwych ludzi. Od nich otrzymywał

⁴ https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=20328&_k=w92d6y, dostęp z dnia 20.04.2020r.

mocne impulsy dobra, którymi szczerze dzielił się z innymi, wiedząc, że dobro niezawodnie owocuje.

Ważną rolę w życiu młodego Mykoły odegrał lwowianin Mychajło Pawłyk (1906-1972), imiennik przyjaciela Iwana Franki, osoba wykształcona, która dała impuls Mykole Zymomryi do badania ukraińskiej literatury na tle niemiecko-języcznego świata. Podarował mu unikalną niemiecką bibliotekę z domowego księgozbioru. Potem były studia na Wydziale Filologii Języków Obcych w uniwersytecie w Użhorodzie, następnie w roku 1972 doktorat w Berlińskim Uniwersytecie im. Braci Humboldtów. Kolejnym ważnym etapem w karierze naukowej był następny doktorat w Instytucie Literatury Światowej im. Maksyma Gorkiego w Moskwie (1980-1982) oraz habilitacja na temat „Związki międzyliterackie i rola przekładu w procesie artystycznym”, która miała miejsce w 1984 r. w ramach badań prowadzonych wspólnie przez naukowców z Uniwersytetu Humboldta oraz naukowców Instytutu im. Maksyma Gorkiego.

Po zakończeniu wymienionych etapów kształcenia Mykoła rozpoczął swoją życiową przygodę z nauką. Stał się jej najwierniejszym wyznawcą, najwytrwalszym krzewicielem i jednym z najznamienitszych specjalistów w swojej dziedzinie. Przebieg kariery zawodowej to pasmo wspaniałych osiągnięć naukowych. W kolejności były to stanowiska pracy i zarządzania instytucjami naukowymi:

- 1967–1974 – wykładowca języka niemieckiego oraz literatury niemieckiej, Katedra Filologii Germańskiej, Wydział Języków Obcych Uniwersytetu Państwowego w Użhorodzie;
- 1969–1972 – doktorant Uniwersytetu im. Humboldta w Berlinie (przyznanie tytułu dr phil. – Berlin, 1972; Moskwa, 1973);
- 1974–1979 – Kierownik Katedry Filologii Germańskiej Uniwersytetu Państwowego w Użhorodzie (przyznanie tytułu docenta – 1976);
- 1980–1982 – pracownik naukowy Instytutu Literatury Światowej im. Gorkiego w Moskwie (przyznanie tytułu dr phil. hab.– Berlin, 1984; Moskwa, 1985);
- 1986–1993 – Kierownik Katedry Języków Obcych Uniwersytetu Państwowego w Użhorodzie (przyznanie tytułu profesora – 1987);
- 1993–1995 – profesor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku (obecnie Akademia Pedagogiczna Słupsk)PAP);
- 1997–2009 – profesor Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej w Koszalinie;
- 2000–2003 – profesor Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobyczu;
- 2003–2009 – Kierownik Katedry Teorii i Praktyki Tłumaczenia Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobyczu;
- od 2000 roku – profesor Akademii Polonijnej w Częstochowie;
- 2011-2013 – Dyrektor Instytutu Nauk Humanistycznych Akademii Polonijnej w Częstochowie;
- od 2009 roku – Kierownik Katedry Języków Germańskich i Translatoryki Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobyczu.

Mykoła Zymomrya należy do znawców archiwów i zasobów bibliotekarskich. Jako najszczęśliwsze dni wspomina pracę w różnych księgozbiorach i archiwach. Większa ilość zebranych przy tym materiałów do obecnej chwili nie została do końca zbadana. Jednak to, co zostało przez niego zbadane i wydane, zdumiewa głębią i zasięgiem. Na przykład odnalazł on życiorys Tarasa Szewczenki w przekładzie na język niemiecki, wydrukowany w Lipsku w 1860 r., to znaczy jeszcze za życia poety. Badacz odkrył, że stało się to za sprawą niestrudzonego popularyzatora ukraińskiej twórczości Pantelejmona Kulisza. Los sprzyjał mu także przy odnalezieniu dwóch utworów Łesi Ukrainki, nieznanych dotychczas w ojczyźnie poetki. Chodzi tu o wiersz *Być albo nie być (To be or not to be)* i etiudę prozy *List w przyszłość (Ein Brief ins Weite)*. Odnalazł On również nieznanie niemieckojęzyczne tłumaczenia znanych białoruskich pisarzy Janki Kupały i Maksyma Bohdanowycza, niemieckie przekłady gruzińskich autorów, tłumaczone przez Artura Lajsta. Podobnych zdarzeń jest sporo w dorobku naukowca.

W wyniku jego badań w nowym świetle widzimy twórczość ukraińskich pisarzy w kontekście światowej, a zwłaszcza niemieckiej i polskiej literatury. Zaslugą Mykoły Zymomryi jest również odkrycie nieznanych faktów i aspektów twórczości wielu wybitnych twórców i badaczy niemieckiej kultury. Zdolność dostrzegania tych, którzy budowali duchowe pomosty między Ukrainą i światem oznacza szanowanie własnej narodowej godności – tak czyni profesor Zymomrya – niestrudzenie i z profesjonalizmem. Jego prace, w liczbie około tysiąca, są chętnie drukowane przez prestiżowe i szanowane czasopisma oraz wydawnictwa naukowe. Dzięki Jego entuzjazzmowi i uporowi do czytelnika mogły dotrzeć wydania, które poszerzają horyzonty ukraińskiego słowa i działalność Ukraińców na całym świecie.

Rozgłos w naukowych kręgach Polski i Ukrainy wywołała utworzona seria zbiorów naukowych prac połączonych dialogiem polskiej i ukraińskiej kultur. W ciągu 1999–2006 ukazało się pięć tomów w sześciu książkach (*Ukraina-Polska. Kultura, wartości, zmagania duchowe*, Koszalin, 1999, 311 ss.; *Tożsamość i partnerstwo. Studia z dziejów najbliższego sąsiedztwa*, Koszalin – Kirowohrad, 2000, 366 ss.; *Ukraina-Polska. Studia naukowe sąsiadów-partnerów*, Kirowohrad – Koszalin, 2004, 370 ss.; *Ukraina-Polska. Monolog-dialog kultur. Studia z dziejów najbliższego sąsiedztwa*, Kirowohrad – Drohobycz – Koszalin, 2004, t. 1, 467 ss.; t. 2, 447 ss.; *Ukraina – Polska: nowe wyzwania epoki*, Koszalin – Gdańsk – Drohobycz – Kirowohrad, 2006, 458 s.).

Drogi przyjaźni między dwoma narodami układały się w sposób rozmaity, tym razem mamy wspólne naukowe studia, sąsiadów – partnerów. Praca naukowa ukraińskiego profesora na polskich uczelniach w Słupsku, Koszalinie

i Częstochowie odbywała się w różnych okresach. Tych działań i osiągnięć nie można nie zauważyć. Rzeczywiście dzięki różnorodnej pracy świat zbliża się do Ukrainy, a ten kraj staje się bliższy światu. Sylwetka uczonego nie będzie w pełni omówiona, jeśli nie zostaną przypomniane bogate w treść książki monograficzne Mykoły Zymomryi:

- ✓ „Augustyn Wołoszyn”, Użhorod, 1994; 1995;
- ✓ „Źródła wiecznego piękna”, Użhorod, 1996;
- ✓ „Niemcy i Ukraina: W zarysie współdziałania kultur”, Lwów, 1999;
- ✓ „Żywotwórczy postęp oświaty”, Użhorod, 2000;
- ✓ „Człowiek i wymiar jego obrazu: od głowy do nieba”, Drohobycz, 2002;
- ✓ „W obliczu zmian”, Koszalin 2005,
- ✓ „Wymiary zmagania duchowych”, Koszalin 2006:
- ✓ „Tęcza oświeconej pamięci”, Drohobycz 2010;
- ✓ „Tekst. System. Poetyka gatunku”, Drohobycz 2011).

Jest również autorem wielu prac z zagadnień pedagogiki szkoły wyższej w językach bułgarskim, rosyjskim, polskim i niemieckim.

Jego badawcze oko dostrzegło w przeszłości i wyłowiło z potoku współczesności imiona znanych działaczy w różnych dziedzinach: pedagoga i działacza narodowego, bohatera Ukrainy A. Wołoszyna, uczonych I. Orłaja, P. Łodija, pisarza O. Duchnowycza, niemieckiego slawistę E. Wintera, religijnego i kulturowo-oświatowego działacza i męczennika biskupa I. Marhitycza (1921-2003), niesprawiedliwie skazanego na 25 lat katorgi na Sybirze.

Zasługuje na uwagę dorobek mistrza słowa w sztuce przekładu. Spod pióra Mykoły Zymomryi wyszły przekłady poezji Dmytra Pawłyczka w języku niemieckim („Kijów w maju”, Koszalin 2001; „Księżna Europy”(Europas Fürstin), Dresden, 2010), polskiej autorki Aleksandry Szewełło w języku ukraińskim („Harmonia psalmu”, Drohobycz 2003) oraz utwór Jana Pawła II („Wstańcie, chodźmy!”), Drohobycz 2005), niemieckojęzyczne teksty z „Historii karpaccich Rusinów” Mychajła Łuczka (Użhorod, 2004) i cały szereg krajoznawczych wydań. Godnymi uwagi w dorobku Mykoły Zymomryi są liczne szkice, z których można by stworzyć niejeden zbiorek. Przykładowo:

- ❖ „Losy w ludziach”, (Drohobycz 2006),
- ❖ „Czas i życie” (2012),
- ❖ „Dzwon dla aniołów” (2014),
- ❖ „Promienie zimnego słońca” (2015),
- ❖ „Obrazki Srebrnej Ziemi” (2016),
- ❖ „Niebeska tęcza” (2017),
- ❖ „Lot marzenia życiowego” (2018),
- ❖ „Wizerunek życiowych dróg” (2018).

Autor zarysował w nich doskonale artystycznie różne losy ludzi. Ten wspomniany styl współdźwięczy z jego mistrzowskim słowem odziedziczonym od mamy, która na zawsze stała się dla niego ideałem ludzkiej godności. Kiedy rozpoczął prowadzenie zajęć z teorii przekładu ze studentami wyższych szkół Ukrainy, Rosji, Polski, Bułgarii, Słowacji, Niemiec i Węgier, jego słowo od początku niosło nie tylko prawdziwą informację, ale było i jest świadectwem głębokiej i oryginalnej osobowości tego wybitnego badacza i dydaktyka.

Prof. zw. dr hab. dr h. c. Mykoła Zymomyra jako wybitny naukowiec dąży nie tylko do własnego rozwoju naukowego, ale przede wszystkim do rozwoju międzynarodowej współpracy na polu nauki i kultury. Jego dorobek naukowy stanowi znaczący wkład w rozwój nauk humanistycznych. Jest człowiekiem o niezwykłej pokorze i skromności. Swoją inteligencją i bogatym dorobkiem naukowym wpisał się w międzynarodowe środowisko akademickie.

W latach 1970–2019 opublikował ponad 900 artykułów naukowych o charakterze literaturoznawczym na łamach dzienników, periodyków, zbiorów tematycznych, zbiorowych wydawnictw monograficznych oraz cały szereg rozpraw w języku polskim, opublikowane w następujących pracach zbiorowych i czasopismach: „Ruch Pedagogiczny”, „Głos Nauczyciela”, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, „Studia Koszalińsko – Kołobrzeszkie”, „Stosunki kulturowo – literackie polsko-wschodniosłowiańskie”, „Oświata na Wirażu”, „Edukacja Jutra”, „Pogranicze. Polska – Ukraina”, „Ukraiński Zaulek Literacki” i in.

Znaczące miejsce w dorobku posiada monoproblem dotyczący tematu Polska-Ukraina – Ukraina-Polska. Do najważniejszych prac zaliczyć można:

- „Elementy kolorytu ukraińskiego w literaturze polskiej (epoka romantyzmu)” (1998);
- „Ukraina-Polska. Kultura, wartości, zmagania duchowe” (1999);
- „Tożsamość i partnerstwo. Studia z dziejów najbliższego sąsiedztwa” (2000);
- „Ukraina-Polska. Studia naukowe sąsiadów-partnerów” (2004);
- „Ukraina-Polska. Monolog-dialog kultur. Studia z dziejów najbliższego sąsiedztwa” (2004);
- „Pojęcie „małej ojczyzny” w kontekście sąsiedztwa polsko-ukraińskiego” (2004);
- „Ukraina-Polska: nowe wyzwania epoki” (2006).
- „Recepcja twórczości Tarasa Szewczenki w Niemczech” (1976),
- „Niemcy i Ukraina: w kontekście wzajemnego oddziaływania kultur” (1999),
- „Losy w ludziach” (2006).

Ważną dziedziną pracy naukowej Profesora Mykoły jest znaczący wkład w rozwój młodej kadry naukowej. Ta działalność nabiera szczególnego znaczenia w procesie podnoszenia na wyższy poziom naukowy instytucji i pracowników nauki. Toteż nic dziwnego, że wychował sporą grupę swoich następców i naśladowców. Jest wśród nich 12 wypromowanych przez niego młodych pracowników nauki w stopniu doktora: Wasyl Tkacziwsyjkyj, Oleksij Chymynecj, Jarosław Łopuszansyjkyj, Bohdan

Czułowsyjkyj, Orest Doroftej, Wołodymyr Wyszynsjkyj, Petro Łetnianszyn, Oksana Brodsjka, Chrystyna Hawryljuk, Sypa Lilija, Zoriana Dubrawska, Hałyna Stupnycjka.

Obok działalności naukowej Profesor Mykoła Zymomrya pełnił wiele funkcji w instytucjach zajmujących się organizacją placówek naukowo-dydaktycznych,

opracowaniem programów społecznych, ekspertyz i projektów. Trudno wymienić wszystkie funkcje w tej przestrzeni, ale warto wskazać te najważniejsze, które przyniosły wielki dorobek naukowy, organizacyjny, społeczny:

- ❖ Członek Rady Naukowej ds. obrony prac doktorskich habilitowanych Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki w Kijowie⁵.
- ❖ Członek Państwowej Komisji Akredytacyjnej Ukrainy.
- ❖ Członek kolegium redakcyjnych wydawnictw: „Ziarna” (Zwickau, Niemcy); „Sobornistj” (Monachium, Niemcy), „Karpacki kraj” (Użhorod, Ukraina), „Latopis Bojkowszczyzny” (Drohobycz, Ukraina), „Belz” (Lwów, Ukraina), „Edukacja Zakarpacia” (Użhorod, Ukraina), „Zeszyty Naukowe Akademii Polonijnej” (Częstochowa, Polska), „Okno na Świat” (Kijów, Ukraina), „Kalendarz Szkolny” (Drohobycz, Ukraina).
- ❖ Członek Związku Dziennikarzy Ukrainy (1980).
- ❖ Członek Związku Literatów Ukrainy (2008).
- ❖ Członek Akademii Szkoły Wyższej Ukrainy (2008).

Tak aktywna działalność w wielu dziedzinach życia naukowego i społecznego nie uszła uwadze przełożonych i sprawujących władzę. Uzyskane rezultaty ciężkiej, twórczej pracy stawiają Profesora Mykołę Zymomryę w szeregu najbardziej zasłużonych uczonych Ukrainy. Za te dokonania Profesor Mykoła został uhonorowany wieloma nagrodami, tytułami i odznaczeniami:

- ❖ Doctor Honoris Causa Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Włodzimierza Wynnyczenki w Kirowohradzie (1999).
- ❖ Doctor Honoris Causa Uniwersytetu Narodowego w Użhorodzie (2009).

⁵ http://esu.com.ua/search_articles.php?id=16126

- ❖ Profesor Honorowy Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej w Koszalinie (2000).
- ❖ Zasłużony dla nauki i techniki Ukrainy⁶
- ❖ Certyfikat Uniwersytetu Saarskiego w Saarbrücken z zakresu germanistyki (1990).
- ❖ Certyfikat „Deutsche Welle” (Niemcy) z zakresu dziennikarstwa (1991).
- ❖ Certyfikat „U źródeł polskiego dziedzictwa narodowego” (2005).
- ❖ Nagroda Ministerstwa Edukacji i Nauki Ukrainy „Za wybitne osiągnięcia w nauce” (2009).
- ❖ Nagroda Państwowa – „Prymus Edukacji Ukrainy” (1996).
- ❖ Nagroda Państwowa Ukrainy – „Petro Mohyla” (2006).
- ❖ Laureat Międzynarodowej Nagrody Literackiej im. Iwana Koszeliwca (2001).
- ❖ Laureat Międzynarodowej Nagrody Literackiej im. Bogdana Łepkiego (2005).
- ❖ Medal Uniwersytetu im. Humboldta w Berlinie za osiągnięcia naukowe (1973).
- ❖ Medal „80 lat niepodległości Polski” Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej w Koszalinie (1998).
- ❖ Odznaczenie Honorowe Rady Miejskiej miasta Bełz (2005).
- ❖ Medal „150 lat urodzin Iwana Franki” (2006).
- ❖ Medal Akademii Polonijnej w Częstochowie w uznaniu zasług dla Uczelni (2007).
- ❖ Medal „Za Zasługi dla PSNT (Polska 2015).
- ❖ Medal Uniwersytetu Narodowego w Użhorodzie (2009).
- ❖ Medal „Za zasługi dla Koszalina” Rady Miejskiej w Koszalinie (2009).
- ❖ Odznaka Honorowa „Zasłużony dla województwa koszalińskiego” (1998).
- ❖ Dyplom Zasłużony Działacz Nauki i Techniki Ukrainy (2017).
- ❖ Dyplom Uniwersytetu Narodowego w Użhorodzie w uznaniu zasług dla Uczelni (2006).
- ❖ Visiting Professor Akademii Polonijnej w Częstochowie (2004).
- ❖ Visiting Professor Akademii im. Długosza w Częstochowie (2016-2018).
- ❖ Honorowy Obywatel wsi Holatyn (Ukraina) (2008).

Cieszy się Profesor niezmiennie opinią wspaniałego człowieka, patrioty, społecznika, promotora, wykładowcy. Nic też dziwnego, że w chwilach jubileuszy, rozstań, wyróżnień i podziękowań wielu dostojników w swoich wystąpieniach podkreślało te cechy.

Według Stendhala Mykoła Zymomrya od dawna zasłużył na nieśmiertelność, a Jego ukończona praca to potężne „lustro energii” (...). Utalentowany naukowiec i tłumacz w pełnej mocy, Jego prace mają niezwykłą wartość koncepcyjną, są głęboko analityczne, doprawione żywymi wzmiankami i skojarzeniami⁷.

Nie do pomyślenia, Niesamowite Czapki z głów! Uśmiecha się? Rozpoznany? – Tak. To jest Mykoła Zymomrya. Stoi przed Tobą a niespożyta energia alpinisty,

⁶ <https://mon.gov.ua/storage/app/media/kadry/nagorodzhennya/nagorodzhennya.pdf>

⁷ О. Астаф'єв, *Енергетичне дзеркало*, Київські Полоністичні Студії, Том XXIX, с. 710.

*naszego rodaka z Mizhirji wpada do Twojego serca (...) Naukowiec Ukraińskiej Akademii Nauk, a co najważniejsze – człowiek szalenie zakochany w życiu*⁸.

Kiedy Mykoła Zymomrya został doktorem honoris causa Narodowego Uniwersytetu w Użgorodzie, który to doktorat wręczał Rektor, prof. Nikołaj Vegesh, usłyszał z Jego ust: *Drogi Mikołaju Iwanowiczu! Od pracowników Wydziału Filologii Niemieckiej Wydziału Filologii Zagranicznej Użgorodskiego Uniwersytetu Narodowego, do którego wniósł Pan znaczący wkład jako kierownik Wydziału Filologii Niemieckiej (1974–1979), przyjmij moje szczerze gratulacje*⁹.

Olena Bielej na forum czytelników „Zakarpattia on Line” szczerze wyznaje, że *Nikołaj Iwanowicz - osoba niesamowita, osoba godna szacunku, honoru. Miałam szczęście być jego uczniem 21 lat temu*¹⁰.

*Mykołę Zymomryę znałem osobiście, podobnie jak Jego wszystkich braci, od czterech dekad. Jest osobą zaangażowaną i aktywną, energiczną i niekontrolowanie kreatywną, szczerą i wrażliwą, towarzyską i tajemniczą. Jak wszystkie kreatywne osobowości*¹¹. Sam Profesor Mykoła filozoficznie dopowiada:

*Gdybyś tylko wiedział, jak ważne jest słowo
Jedno szczerze, ciepłe słowo
Głębokie rany serca są cudownie
Leczone...*¹².

**MYKOŁA ZYMOMRYA (MYKOŁA IVANOVYCH ZYMOMRYA)
EXCELLENT SCIENTIST AND FAITHFUL FRIEND OF POLAND**

**МИКОЛА ЗИМОМРЯ (МИКОЛА ІВАНОВИЧ ЗИМОМРЯ) ВИДАТНИЙ
ВЧЕНИЙ І ВІРНИЙ ПРИЯТЕЛЬ ПОЛЬЩІ**

⁸ О. Тимофеева, *Матеріалізація українськості на теренах Закарпаття - Микола Зимомря* <https://trubyna.org.ua/novyny/materializatsiya-ukrajinskosti-na-terenah-zakarpattya/> dostęp z dnia 06.05.2020r.

⁹ <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/yuvilej-mikoli-Ivanovicha-zimomri.htm>, dostęp z dnia 06.05.2020r.

¹⁰ <https://zakarpattya.net.ua/News/52445-Mykola-Zymomria-stav-Pochesnym-Doktorom-UzhNU>, dostęp z dnia 06.05.2020r.

¹¹ *Микола Зимомря: "Тільки в праці життя і краса"*, <https://karpatnews.in.ua/news/33672-mykola-zymomria-tilky-v-pratsi-zhyttia-i-krasa-foto.htm>, dostęp z dnia 06.05.2020r.

¹² Тамże.

1
CZĘŚĆ IX
SPRAWOZDANIA

PART IX
REPORTS

ЧАСТИНА ІХ
ЗВІТИ

Teresa CHRUSZCZ¹

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA „FILOZOFIA ROMANA INGARDENA A WSPÓŁCZESNOŚĆ”

8 października 2020 roku na Uniwersytecie Narodowym Akademii Ostrogskiej naukowcy z Polski i Ukrainy dyskutowali o filozofii Romana Ingardena i jej wpływie na współczesność. Międzynarodowa konferencja została zorganizowana wspólnie przez Konsulat Generalny RP w Łucku, Uniwersytet Narodowy „Akademia Ostrogska” oraz Instytut Filozofii. G. Skoworody z Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Uczestników przywitał Konsul Generalny RP w Łucku – Sławomir Misiak i rektor uczelni – Ihor Pasicznyk.

„Zachęcam polskich i ukraińskich naukowców do zjednoczenia się wokół idei stworzenia potężnego projektu wspólnej tysiącletniej historii Ukraińców i Polaków. Mam nadzieję, że dziś uzyskamy poparcie wszystkich obecnych, a obecna konferencja będzie jednym z elementów tego projektu”- powiedział Ihor Pasicznyk. W swoim wystąpieniu Konsul Generalny RP w Łucku zaznaczył, że rok 2020 został ogłoszony przez Sejm RP rokiem Romana Ingardena i podkreślił, że ważnym rezultatem tej konferencji będzie przygotowanie i opublikowanie monografii poświęconej polskiemu filozofowi, która umożliwi zapoznanie się szerokiemu gronu ukraińskich naukowców z jego ideami.

Następnie polscy i ukraińscy naukowcy przedstawili referaty ukazujące różne aspekty życia i twórczości Romana Ingardena. Kateryna Szewczuk, profesor Rówieńskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego, zwróciła uwagę na filozoficzną postać Romana Ingardena i jego idee estetyczne; Jan Woleński profesor i członek Polskiej Akademii Nauk, uczeń profesora Romana Ingardena, przedstawił związki Ingardena ze szkołą lwowsko-warszawską; Andrij Dahnij, profesor nadzwyczajny Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im I. Franko, określił miejsce Romana Ingardena w ruchu fenomenologicznym XX wieku; Oksana Darmoriz, profesor nadzwyczajna Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego. I. Franko, przedstawiła związki Ingardena ze Lwowem, a także wyjaśniła wpływ myśli filozofa na semiotyczne badania nad kulturą; Mykoła Zajcew, profesor Uniwersytetu Narodowego «Akademia Ostrogska», omówił ontologię Romana Ingardena; Maksym Karpowets dziekan Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Narodowego «Akademia Ostrogska», w swoich referatach poruszył antropologiczną koncepcję Ingardena; Marek Rembierz, profesor Uniwersytetu Śląskiego, przeanalizował możliwość wykorzystania pomysłów Romana Ingardena

¹ **Teresa CHRUSZCZ**, Wicekonsul, Kierownik Wydziału Polonii, Spraw Prawnych, Pomocy Konsularnej, Komunikacji i Dyplomacji Publicznej, Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku.

dla zrozumienia współczesnej pandemii; Dmytro Szewczuk, profesor filozofii Uniwersytetu Narodowego «Akademia Ostrogska» przeanalizował pojęcie odpowiedzialności w koncepcji filozofii Romana Ingardena; Oleksandra Wisycz, profesor Uniwersytetu Narodowego «Akademia Ostrogska», skupiła się na Ingardenowskiej koncepcji konkretyzacji w kontekście analizy tekstu dzieła sztuki. Wszyscy chętni mogli dołączyć do dyskusji online za pomocą Google Meet.

W ramach konferencji otwarto wystawę poświęconą Romanowi Ingardenowi, przygotowaną przez Muzeum Historii Akademii Ostrogskiej. Na wystawie prezentowane są archiwalne fotografie udostępnione dzięki uprzejmości wnuka filozofa - Krzysztofa Ingardena, a także informacje o najważniejszych wydarzeniach w życiu i twórczości myśliciela. Uczestnicy mogli też obejrzeć film zapraszający do zapoznania się z publikacją towarzyszącą wystawie w Muzeum Sztuki Współczesnej MOCAK w Krakowie prezentująca blisko 150 fotografii wykonanych przez Romana Ingardena; film przygotowała kurator tej wystawy pani Marlena Nikody.

Wynikiem konferencji będzie zbiorowa monografia poświęcona Ingardenowi w języku ukraińskim. Znajdą się w nim teksty znanych filozofów ukraińskich i polskich, którzy badali różne aspekty twórczości tego filozofa, co przyczyni się do wzbudzenia większego zainteresowania na terenie Ukrainy tym wybitnym polskim filozofem.

W 2020 roku przypadła 50. rocznica śmierci Romana Ingardena.

Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku

**INTERNATIONAL CONFERENCE "PHILOSOPHY OF ROMAN
INGARDEN AND THE PRESENT" (OCTOBER 8, 2020, NATIONAL
UNIVERSITY "OSTROH ACADEMY")**

**МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ "ФІЛОСОФІЯ РОМАНА ІНГАРДЕНА
І СУЧАСНІСТЬ" (8 ЖОВТНЯ 2020 Р., НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ "ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ")**

1
RECENZJE

REVIEWS

РЕЦЕНЗІЇ

Róża GRYCZEWSKA¹
Leszek PAWELSKI²

**Recenzja książki Bogusława Śliwerskiego pt.:
„(Kontr-)rewolucja oświatowa. Studium z polityki prawicowych
reform edukacyjnych”, Wydawnictwo Uniwersytetu
Łódzkiego, Łódź 2020, ss. 301.**

W ostatnich 30 latach polska edukacja przechodziła wiele zmian, przekształceń, reform. Wprowadzały je rządy różnych odcieni politycznych, ale najczęściej i najbardziej dogłębne były reformy prowadzone przez rządy polskiej prawicy. Reformy te zmieniały obraz polskiej szkoły, ale co dziwniejsze, za każdym razem wizerunek tej oświaty tracił na wartości, a nawet swojego rodzaju pięknie.

Profesor zw. dr hab. Bogusław Śliwerski dr h.c. multi jest tym uczonym, który bardzo rzeczowo, a jednocześnie w sposób nie pozbawiony swoistego uroku zabiera głos w wielu debatach, dyskusjach, artykułach, książkach. Jego głos jest słuchany i słyszalny, aczkolwiek nie przez wszystkich odbierany ze zrozumieniem. Szkoda wielka, że tego zrozumienia nie ma i chyba nigdy nie było ze strony resortu edukacji, niezależnie jakiej barwy była rządząca większość. Ta niemoc sprowokowała Profesora Bogusława Śliwerskiego do wydania najnowszej swojej książki pt.: *(Kontr-)rewolucja oświatowa. Studium z polityki prawicowych reform edukacyjnych*.

Polityka oświatowa, a w jej składzie również kadry zarządzające tą edukacją nigdy nie była silną stroną sprawujących władzę. „*Nie prowadzimy w Polsce badań naukowych, które dotyczyłyby jawnych i ukrytych funkcji władz oświatowych, sprawowanych przez kadry urzędników Ministerstwa Edukacji Narodowej...*” (s. 12.). Dodaje zaraz Profesor, że „*należy poszerzać i pogłębiać studia krytyczne dotyczące czynników makropolitycznych edukacji szkolnej...*” (s.14). Tylko takie pogłębione i poszerzone studia są w stanie określić punkt wyjścia, stan aktualny oraz wady i zalety systemu, aby móc planować, realizować i ewaluować (przecież do tego potrzebne są naukowe narzędzia) proces zmian, reform edukacyjnych. Dotychczas, niestety, nie spotkaliśmy (R.G. i L.P.) dobrze przygotowanej, ba, w ogóle przygotowanej reformy. Przestańmy udawać, że zmiana tablicy informacyjnej na szkole mówiącej, że jest to teraz gimnazjum sama w sobie była reformą.

¹ Róża GRYCZEWSKA, Szczecińska Szkoła Wyższa Collegium Balticum

² Leszek PAWELSKI, prof. dr, prezes Zarządu Krajowego Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych.

Niewątpliwie, w każdej przeprowadzonej w krajowym systemie edukacji reformie dawało się odczuć bardzo silny nacisk polityków i polityki przez nich realizowanej. Profesor Śliwerski podjął jakże udaną próbę rozliczenia tego typu działań, prowadzonych przez ugrupowania prawicowe. Pojęcie prawicy jest tutaj nader niedoskonałe, gdyż wchodzące w skład koalicji prawicowych partie i stronnictwa stawały się bardzo szybko opozycyjne wobec rządów, które same tworzyły. Najlepszym tego osobowym przykładem jest pan minister Roman Giertych, który w latach 2005-2007 pełnił funkcję szefa resortu edukacji w rządzie Jarosława Kaczyńskiego, żeby wkrótce „wskoczyć” na Platformę Obywatelską i być jej gorącym orędownikiem. W roku 2020 prowadził już otwartą wojnę z ugrupowaniem PiS i ich koalicjantami, popierany przez lewicujące, a nawet skrajnie lewicujące grupy polityczne.

Edukacja, oświata, kształcenie, szkolnictwo ... Kluczowe słowo SZKOŁA, mające wiele synonimów. Kiedy zapytamy przypadkowe osoby w różnym wieku, z różnych środowisk, o różnym statusie, jakie jest ich pierwsze skojarzenie ze „szkołą” co usłyszymy? Z pewnością zróżnicowane profile respondentów udzielą nam różnych odpowiedzi. Na przełomie wieków każde państwo mające na celu sprawne funkcjonowanie, oraz nadrzędne dobro obywateli, za pomocą aparatu administracyjnego dążyło do reform, które zrewolucjonizują podległe resorty. Środowisko oświatowe nie było tutaj wyjątkiem. W historii można zaobserwować cykliczne zmiany w dążeniu do osiągnięcia obecnego stanu upodmiotowienia dziecka (ucznia). Gdybyśmy więc przed wiekami spotkali się z takim założeniem, można by dziś z czystym sumieniem stwierdzić, że cel został osiągnięty. Jednak, czy na pewno?

Prawicową kierowniczką MEN była pani minister Anna Zalewska. To Ona podjęła się zadania likwidacji w systemie polskiej oświaty poziomu gimnazjum i powrót do przestarzałej struktury ośmioklasowej szkoły podstawowej. Zdecydowana większość krajów dzieli edukację na szkołę podstawową, gimnazjum i szkołę średnią. Gimnazja nie funkcjonują m.in. w Danii, Szwecji i w Finlandii, choć w części tych krajów podstawówka jest podzielona na dwie części w ramach jednej placówki. W Europie, spośród 30 krajów gimnazjów nie ma w zaledwie 7 krajach. Ten poziom kształcenia w Polsce ugruntował się po 2010r. i przynosił znaczące efekty kształcenia, choćby w testach PISA.

Gdy dogłębnie zbadamy owe reformy z łatwością daje się zauważyć ogromny wpływ polityczny w każdej fazie reform. Konflikty zbrojne, profile rządzących partii, czasami nawet położenie geograficzne miały wpływ na to co się dzieje w oświacie. Niestety podobnie jest dziś, mimo iż jesteśmy obywatelami wolnego kraju, w miarę wypracowanej stabilnej pozycji politycznej na świecie, resortem edukacji wciąż huśta polityczna burza, a środowisko pedagogów dryfuje niczym szalupa bez sternika.

W trakcie wprowadzania w życie swoich reform „*sprawujący władzę mieli świadomość niskiego poziomu potencjalnego oporu w społeczeństwie przeciwko zapowiadanej rewolucji oświatowej. Nie musieli się liczyć z nimi w Sejmie, gdzie we wszystkich jego organach politycy (prawicy – dopisek R.G. i L.P.)*” (s. 71). Zatem środowisko nauczycielskie nie miało realnego wpływu na przebieg zmian. Więcej, nauczycielskie związki zawodowe, miast reprezentować interes ogółu środowiska

zostały zantagonizowane, reprezentowały interesy niektórych grup, a raczej interesy partyjne. Cała więc reforma odbywała się bez tych, którzy mieli ją realizować. Nic więc dziwnego, że strajk nauczycieli w 2019r. zakończył się fiaskiem, a podpisanie przez nauczycielską Solidarność ugody z rządem było jaskrawym naruszeniem zasad rozwiązywania sporów i po prostu zwykłej, ludzkiej uczciwości w stosunku do tych, którzy te związki, ze swoich składek, utrzymują.

Kolejnym elementem, na który zwraca uwagę Profesor Bogusław Śliwerski jest biurokracja. Podkreśla z całą mocą fakt, że *„biura są potrzebne, jak w każdym zakładzie pracy, by jego kadra kierownicza mogła realizować założone cele. Natomiast funkcjonujące w resorcie departamenty, to już kuriozum centralizmu państwowego, które przetrwało od socjalizmu i ma się całkiem dobrze”* (s. 75). Faktem jest, że ilość dokumentów, bezwartościowej makulatury, która przytłacza polską szkołę jest przeogromna. Wygląda na to, że pomysły na sprawozdawczość w oświacie wypływają od jej decydentów tylko po to, by cała armia urzędników miała iluzję wykonywania zadań.

Deprecjacja nauczycieli przez urzędników resortu jest faktem. Nauczyciele są w zasadzie całkowicie uzależnieni materialnie od subwencji oświatowej. Więcej, *„rządzący podejmują atak na nauczycieli, którego celem jest obniżenie ich autorytetu”* (s. 76). Stąd też mają miejsce szeroko reklamowane przez środki przekazu podwyżki dla nauczycieli w kwocie kilkudziesięciu, lub kilkuset złotych, które wzbudzają ogół społeczeństwa, niestety, niezbyt przychylnie nastawionego do pedagogów, gdzie tymczasem kilkutyśne podwyżki posłów, senatorów ministrów i kilkunastotysięczne podwyżki w spółkach skarbu państwa przechodzą bez wielkiego echa.

Trzeba też dodać, że obserwuje się dalsze ograniczenie nauczycielskich innowacji. Zniknęły np. zasady realizacji zadań dydaktycznych metodą projektu. Zaprzestano egzekwować od uczniów kreatywności, pomysłowości, odpowiedzialności. Nie brakuje oczywiście heroicznej walki grona doświadczonych pedagogów o lepsze jutro młodego pokolenia. Przejawia się ono w obieraniu nowego stanowiska wobec nauczania, wychowania i szeroko pojętej aksjologii. Niestety, większość pomysłów oraz innowacji pozostaje zapisanymi na kartkach słowami. Chciałoby się powiedzieć zbyt dużo teorii, za mało działania. Czy można wyeliminować czynniki które zaciągają ręczny hamulec t. j. biurokracja, deprecjacja nauczycieli przez środowiska polityczne, czy też sztucznie kreowanej przez media aury postępu w rozwiązywaniu nurtujących środowisko problemów? Cywilizację charakteryzuje nie tylko samo precyzowanie problemów, lecz także skuteczne działanie w ich rozwiązywaniu. Niestety resort edukacji pozostaje nadal w strefie teoretyzowania, a bolączką zarówno dla uczniów, jak nauczycieli i rodziców staje się brak konkretnych działań.

Nadal niestety zarówno poziom nauczania, jak bezpieczeństwo m.in. monitoring jest *stricte* związany z dofinansowaniem placówek, ich wyposażeniem. Problem stanowi także przeciążony program edukacyjny, który mimo wielopłaszczyznowego nauczania, nie przygotowuje młodych ludzi do efektywnego funkcjonowania w społeczeństwie.

W II części książki, Profesor Bogusław Śliwerski zajmuje się wieloma działaniami, które podjęła strona rządząca, a które mają zaciemniać obraz

rzeczywistości i opóźnić proces rewitalizacji polskiej szkoły. Poddaje krytyce socjotechniczne zabiegi pozorowania zmian, a nade wszystko uwypukla zjawisko wykorzystywania naukowców do ideowo-politycznej rewolucji. Stosunkowo częste stosuje się wybieg polegający na tym, że dziennikarze proszą o komentarz do aktualnych wydarzeń politycznych osoby „niby z ulicy”, a najlepiej takie, które mają długi tytuł naukowy przed nazwiskiem. Przytacza tu *casus* jednego z profesorów, który w okresie tzw. dobrej zmiany prawie codziennie odnosi się na wizji do konkretnych problemów, tłumacząc je, oczywiście, po myśli rządzącej partii. Uczony, głoszący swoje niezależne poglądy, ale niezgodne z aktualną narracją rządzących jest przez nich postrzegany jak wróg.

To tylko niektóre zagadnienia poruszane przez Autora, Jest ich znacznie więcej, ale wszystkie są bardzo ważne. Cóż, życie pokazuje, że partyjni funkcjonariusze w oświacie nie mieli i nie mają zamiaru słuchać głosu uczonych pedagogów, którzy np. w ramach Komitetu Nauk Pedagogicznych kierowali do resortu swoje uwagi i niepokoje. Realizuje się twardo założenia polityczne przyjęte na konwencjach politycznych, a nie na kongresach naukowych.

Książka Profesora Bogusława Śliwerskiego trafiła do rąk czytelników zaledwie kilka tygodni temu, a już odbiła się szerokim echem w społeczności oświatowej i akademickiej. Organizowane są debaty z udziałem Autora (np. debata prowadzona przez prof. Romana Lepperta, czy rozmowa moderowana przez Piotra Szweda), które skupiają przed komputerami setki słuchaczy i widzów, zainteresowanych problemami zmian w polskiej edukacji. Były to spotkania *on-line* prowadzone przez Uniwersytet Łódzki, czy UMK w Toruniu. Ilość zadawanych pytań, opinii i refleksji na bieżąco formułowanych w kierunku Profesora, świadczą o ważkości poruszanej w książce Bogusława Śliwerskiego tematyki.

Biorąc pod uwagę powyższe, jakie byłoby pierwsze skojarzenie słowa „szkoła” statystycznego ucznia, nauczyciela, rodzica? Przy wprowadzaniu reform warto byłoby najpierw przeprowadzić sondaż, porozmawiać z ludźmi jak robił to Sokrates, zamiast pozorować dynamiczne zmiany afirmacją medialnych spotów. Być może problem tkwi w sarmackich tradycjach naszego narodu, jak tylko znajdzie się ktoś, kto chce coś zmienić, zamiast poparcia zawsze znajdzie opozycjonistę, który krzyknie: *liberum veto!*

Trafia zatem do rąk czytelnika dzieło bardzo dynamicznie odbierane w środowiskach, pobudzające do reakcji: tych aprobujących i tych nie zgadzających się z tezami Autora. Zamierzenie Profesora Śliwerskiego zostało zrealizowane. Od nas samych zależy, czy jesteśmy w stanie wykorzystać ten impuls, którym Bogusław Śliwerski pobudził nas do refleksji nad polską edukacją.

Leszek PAWELSKI¹

**Recenzja książki Marka KAZIMIEROWICZA pt.:
*Zarządzanie współczesną szkołą. Wybrane aspekty teoretyczno-
praktyczne*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły
Zawodowej im Witelona w Legnicy, Legnica 2020, ss. 250.**

Zarządzanie placówką oświatową w polskim systemie edukacji stanowi nie lada wyzwanie dla już powołanych i piastujących swe funkcje dyrektorów, jak też dla rzeszy młodych adeptów administrowania szkołą, przygotowującą się do startu w konkursach na dyrektora placówki edukacyjnej. Swoimi spostrzeżeniami i doświadczeniami dzieli się z czytelnikiem nie kto inny, tylko dr Marek Kazimierowicz, pracownik naukowy PWSZ im. Witelona w Legnicy, wieloletni wicekurator, dyrektor delegatury kuratorium, wicedyrektor gimnazjum. Któż więc, jak nie On mógł podjąć się dzieła przygotowania książki, mającej w swym założeniu ukazanie aspektów teoretycznych i praktycznych jakże trudnego procesu efektywnego zarządzania placówką szkolną.

W pracy zawodowej Autora był to okres intensywnej działalności pedagogicznej, naukowej, organizacyjnej i społecznej. W czasie sprawowania swych kierowniczych funkcji zawsze stawiał na nowoczesność, fachowość, profesjonalizm i przejrzystość decyzyjną. Był zwolennikiem innowacyjności i nowoczesności rozwiązań edukacyjnych w swoich placówkach. Przykładem mogą być *Euroklasy*, które wspomagały nauczanie języków obcych, szczególnie efektywne w okresie przedakcesyjnym, jak i po wstąpieniu do Unii Europejskiej. W napisanych w wielkiej ilości artykułach, recenzjach, rozdziałach w książkach jak, też i w książkach autorskich upowszechniał swoje doświadczenia, ale również polemizował ze złymi rozwiązaniami pedagogicznymi organizacji szkół i przedstawiał swoje propozycje. Robił to w ramach Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych, będąc w jego Zarządzie Krajowym i pełniąc zaszczytną funkcję wiceprezesa Zarządu Krajowego.

Recenzowana książka to swego rodzaju *compendium* niezbędnej dla dyrektora wiedzy i koniecznych kompetencji. Składa się z siedmiu autonomicznych, ale jednocześnie ściśle ze sobą kompatybilnych części. W części pierwszej Autor dokonuje zebrania najnowszych i aktualnych aktów prawnych, jakże ważnych w codziennej pracy zarządzającego placówką oświatową. Już jako motto Marek Kazimierowicz stwierdza, że: *Nieznajomość prawa szkodzi, nie jest*

¹ Leszek PAWELSKI, prof. nadzw. dr, prezes Zarządu Krajowego Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych, członek Zespołu Pedeutologii, pod patronatem Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk.

usprawiedliwieniem, najczęściej drogo kosztuje, nie zwalnia z obowiązku jego przestrzegania i brania odpowiedzialności za jego naruszenie. Już te hasła ukazują, jak pojmuje, z jaką atencją dla przepisów kieruje się i kierował Autor w sprawowaniu funkcji kierowniczych.

Rozdział II poświęcił Autor podstawom prawnym procesu zarządzania. Przytoczone stwierdzenia Michaela Warda, że *zarządzanie może przyprawiać o ból głowy, a może być świetną zabawą*, oraz Katarzyny Czaińskiej, iż *nie każdy człowiek może być przywódcą*, oddaje charakter stosunku M. Kazimierowicza do pełnionych i opisywanych formach sprawowania funkcji kierowniczych. Ukazane aspekty teoretyczne tego zagadnienia potwierdzają profesjonalizm Autora i znajomość prawa szkolnego.

Za bardzo ważną sprawę uważa Autor problemy i znaczenie komunikacji w zarządzaniu. W okresie bycia *tutorem, mentorem, animatorem i monitorem* przez dyrektora szkoły, wzajemne relacje interpersonalne, a także fachowy przekaz *w dół* poleceń i wizji szkoły nabiera pierwszoplanowego znaczenia. Wskazane, nawet graficznie, przykłady ułatwią czytelnikowi stosowanie różnych form procesu komunikacji pomiędzy dyrektorem, a uczestnikami interakcji. Zjawisko komunikacji ściśle wiąże się z problemami zarządzania zasobami ludzkimi w szkole, którym poświęcił Autor kolejny, czwarty rozdział. Znajdujemy w nim praktyczne i skuteczne porady: jak pozyskać najlepszych nauczycieli, jak stworzyć z nich efektywne zespoły nauczycieli przedmiotowych i interdyscyplinarnych, oraz jak wspomagać ich działanie i tworzenie nowych form pracy dydaktycznej i wychowawczo-opiekuńczej.

W każdym działaniu ludzkim niezbędny jest nadzór. W szkole funkcjonuje nadzór pedagogiczny, któremu poświęcony został rozdział piąty, a który często postrzegany bywa tylko jako kontrola działalności. Nic bardziej błędnego! Oczywiście występują formy kontroli, ale ważniejsza jest ewaluacja i jej sens poprzez podejmowanie decyzji mających na celu realizację programu naprawczego, albo doskonalącego. Wykorzystuje tu Marek Kazimierowicz swą wiedzę i doświadczenie z kierowania kuratorium i delegatury kuratorium w swoim województwie.

Nowoczesność w kierowaniu szkołą wymaga dziś dobrej znajomości narzędzi ekonomicznych w działaniu. Są nimi na przykład PR (*public relations*) oraz marketing w zarządzaniu. Temu ostatniemu poświęca Autor rozdział VI. Wskazuje w nim na wykorzystywanie takich narzędzi, jak targi edukacyjne, promocję szkoły, reklamę, promocję osobistą, wizerunek placówki i jej dyrektora. Opisane przykłady wykorzystania tych narzędzi z pewnością ułatwi obecnemu i przyszłemu dyrektorowi sprawniejsze kierowanie szkołą.

Bardzo cennym akcentem każdego rozdziału jest część *Warto wiedzieć!*. To już po prostu prawie instruktaż. Mam świadomość, że ten element każdej części będzie czytany bardzo uważnie i czytelnicy często będą doń powracać.

W refleksji końcowej Marek Kazimierowicz podkreśla znaczenie pedagogicznego nastawienia wszystkich nauczycieli do dzieci, stopień współpracy nauczycieli między sobą, wewnątrzszkolne doskonalenie, jakość zajęć, cechy, umiejętności i funkcje dyrektora jako decydenta i odpowiedzialnego za całość pracy placówki.

Jako wieloletni dyrektor szkół podstawowych, gimnazjum, zakładu doskonalenia nauczycieli, szef oświaty miasta i pracownik naukowy uważam, że książka Marka Kazimierowicza wypełni powiększającą się lukę w literaturze dotyczącej zarządzania oświatą. Jej aspekt praktyczny jest nie do przecenienia. Ukazane rozwiązania z pewnością dadzą dyrektorom wiedzę i narzędzia do efektywniejszego kierowania społecznością szkolną we wszystkich jej składnikach: uczniów, nauczycieli, rodziców, pracowników obsługi, organów prowadzących i nadzorujących pedagogicznie. Życzeniem recenzenta jest, aby książka stała się lekturą obowiązkową słuchaczy studiów podyplomowych w zakresie zarządzania oświatą, początkujących i doświadczonych dyrektorów, którzy mogą wykorzystać wiele dla nich obcych doświadczeń i rozwiązań.

1
WSPOMNIENIA I POŻEGNANIA

MEMORIES AND FAREWELLS

СПОГАДИ І СЛОВА ПРОЩАННЯ

Jolanta SZEMPRUCH¹

ŻEGNAJ PRZYJACIELU – WSPOMNIENIE O PROFESORZE CZESŁAWIE BANACHU

Czas rysuje swoje piętno, które odciska się w naszych umysłach wieloma doświadczeniami. Mają one różne odcienie i różne znaczenia. Jednak te najważniejsze związane są z ludźmi, z którymi zetknął nas los. Wśród tych ludzi są również ci, których spotykamy na płaszczyźnie zawodowej. Bywają takie spotkania, które z biegiem czasu przeradzają się w głębokie przyjaźnie podejmowane spontanicznie, gdy dostrzegamy w nich wspólnotę celów w naturalny sposób zakorzenionych w naszych umysłach. Nasze cele wzajemnie się przenikając stają się inspiracją dla wspólnych działań oraz tworzenia dobra i podejmowania nieustannej intelektualnej refleksji. Kiedy Przyjaciele na zawsze odchodzą pozostaje ogromny smutek, pustka i żal. Czas rozstania wzbudza refleksję nad ich dokonaniem, a szczególnie nad wspólnymi relacjami, dzięki czemu przyjaciele pozostają nadal blisko, ogrzewają nas wspomnieniami, powrotami do wspólnych rozmów, przeżytych radości i trosk, co pozwala pokonać cierpienie i zapełnić pustkę, jaką po sobie pozostawiają. Przyjaciel jest wielką wartością. Miałam to szczęście w życiu, że mogłam doświadczyć głębokiej przyjaźni wielkiego Uczonego, Mistrza, Człowieka, zawsze życzliwego ludziom, oddanego sprawom kształcenia i wychowania młodego pokolenia. Był nim prof. dr hab. Czesław Banach. Z ogromnym smutkiem przyjął wiadomość o Jego śmierci, którą otrzymałam 11 listopada 2020 r. Profesor był mi szczególnie bliski i na zawsze pozostanie w mojej pamięci oraz w pamięci mojej Rodziny.

Profesor Czesław Banach był znakomitym naukowcem, wybitnym pedagogiem, nauczycielem nauczycieli, wychowawcą wielu pokoleń, a także mistrzem wielu uczonych realizujących z Jego inspiracji i pod Jego kierunkiem stopnie i tytuły naukowe. Z żartem podchodził do zaszczytów oraz okazywanych

¹ **Jolanta SZEMPRUCH**, prof. zw. dr hab., Uniwersytet Rzeszowski, przewodnicząca Zespołu Pedeutologii pod patronatem Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk.

Mu dowodów szacunku i uznania. Ujmował entuzjazmem, bezpośredniością, siłą wewnętrzną, ale przede wszystkim uśmiechem i bezgranicznym optymizmem. Profesor był po prostu wspaniałym, dobrym, uczciwym i niezwykle życzliwym Człowiekiem. Jego cechy osobowości i postawa społeczna oraz wytrwałość i konsekwencja w dążeniu do celu ugruntowały Mu bardzo wysoką pozycję wśród czołowych znawców problematyki pedagogicznej i oświatowej.

Zdobywanie stopni naukowych sprawnie łączył z pracą zawodową. Po ukończeniu studiów w krakowskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej został w niej zatrudniony na stanowisku asystenta. Jego aktywność, godna podziwu pracowitość, pasja i zaangażowanie społeczne szybko zostały dostrzeżone i przyniosły awans na kolejne stanowiska. W latach 1963 – 1971 pełnił funkcję kuratora Okręgu Szkolnego dla województwa i miasta Krakowa, ciesząc się opinią jednego z najbardziej nowatorskich kuratorów w kraju i najbardziej cenionych kuratorów krakowskich. W tym czasie opublikował wiele artykułów związanych z realizacją reformy szkolnej i polityki oświatowej, był organizatorem i współorganizatorem wielu konferencji krajowych i międzynarodowych w Krakowie, których rezultatem były publikacje zbiorowe.

W kolejnych latach pełnił bardzo ważne funkcje kierownicze w organach centralnych w oświacie, nauce, działalności politycznej i związkowej. Od roku 1972 do 1985 pracował w Warszawie, kolejno jako zastępca kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR, wiceprezes Zarządu Głównego ZNP, wiceminister Ministerstwa Oświaty i Wychowania. W MOiW zajmował się przygotowaniem programów nauczania i podręczników szkolnych w ścisłej współpracy z Instytutem Programów Szkolnych i Wydawnictwami Szkolnymi i Pedagogicznymi, badaniami pedagogicznymi prowadzonymi przez 5 instytutów naukowych MOiW, czasopismami pedagogicznymi, a także kształceniem i doskonaleniem nauczycieli oraz współpracą resortu oświaty z zagranicą. Mimo pełnienia wielu funkcji zawsze był życzliwy i przyjazny, oddany sprawom kształcenia i wychowania. Kierował również zespołami badawczymi w Uniwersytecie Warszawskim.

Profesor nie ograniczał swych zainteresowań do bieżących problemów polityki i praktyki oświatowej. Działal w wielu komisjach naukowych i oświatowych oraz w najważniejszych w skali ogólnokrajowej zespołach eksperckich. Zaangażowany był w opracowanie raportu Komitetu Ekspertów *Edukacja narodowym priorytetem*, a także w przygotowanie wraz z prof. Czesławem Kupisiewiczem *Strategii rozwoju edukacji do roku 2020*, będącej częścią studiów eksperckich, pt. *Strategia rozwoju Polski do roku 2020*. Przez wiele lat był członkiem Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, był też członkiem Komitetu Prognoz „Polska w XXI wieku” i „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN. Pod auspicjami tego Komitetu wspólnie z profesorem Ireną Wojnar współorganizował coroczne konferencje naukowe poświęcone aktualnym i perspektywicznym problemom edukacji i kultury w Polsce i w świecie.

Badania naukowe Profesora ściśle wiązały się ze szkołą, kształceniem i doskonaleniem nauczycieli, wychowywaniem młodzieży oraz strategią reform edukacyjnych. Jako znawca systemów edukacyjnych Europy prezentował na wielu konferencjach międzynarodowych w tym UNESCO stanowisko Polski i polskie

doświadczenia w polityce edukacyjnej. Jego praca zawodowa i naukowa wzajemnie się przenikały i były komplementarne.

W pracy naukowej Profesora można wyróżnić następujące kręgi tematyczne:

- kształtowanie się planów edukacyjnych i życiowych młodzieży i dorosłych oraz ich modyfikacja i realizacja,
- polityka edukacyjna i reformowanie szkolnictwa w Polsce oraz tendencje rozwojowe pedagogiki ówczesnych krajów socjalistycznych, a także innowacje pedagogiczne,
- problematyka kształcenia i doskonalenia nauczycieli oraz ich funkcjonowanie w zawodzie,
- problematyka wychowania młodzieży, jej świat wartości, rodzina i organizacje młodzieżowe w społeczeństwie wychowującym,
- wyzwania edukacyjne w krajach rozwiniętych i w Polsce.

Opiniował i recenzował wiele koncepcji i rezultatów badań oświatowych, tzw. problemów węzłowych i resortowych.

Wyrazem aktywności twórczej Profesora jest też Jego znaczący dorobek naukowy. Warto przypomnieć najważniejsze publikacje: *Kształtowanie się planu życiowego i losu absolwentów liceów ogólnokształcących* (1974); *Modyfikacja i rekonstrukcja planów życiowych. Na podstawie badań uczniów dla pracujących* (1979); *Oświata polska w latach osiemdziesiątych* (1984); *Problemy rozwoju szkolnictwa i oświaty dorosłych* (1987); *Kultura pedagogiczna nauczyciela na tle ewolucji jego zadań i funkcji* (1987); *Pedagodzy o oświacie i wychowaniu* (1989); *Nauczyciel – kształcenie, dokształcanie i funkcjonowanie w zawodzie* (1990), red. C. Banach i H. Kwiatkowska; *Polska szkoła i system edukacji – przemiany i perspektywy* (1995, 1997); *Orientacje – koncepcje edukacji nauczycielskiej (wybór cytatów)*, (1998); *Z polską edukacją w XXI wiek* (2000); *Edukacja – wartość – szansa*, (2000); *Bibliografia wydawnictw zwartych 1985-2005 o Współczesnej Szkole* (2005); *Szkoła Naszych Oczekiwań i Marzeń, Potrzeb Projektacji i Działań od A do Ż* (2005); *Bibliografia strategii Rozwoju i Reformy Systemu Edukacji w Polsce* (Wydawnictwa Zwarte 1989 – 2006), (2006); *Nauczyciel naszych oczekiwań i potrzeb od A do Ż* (2009). Dopełniają ten dorobek liczne artykuły i opracowania krytyczne.

Obok prac naukowych Profesor Czesław Banach jest także autorem cenionych przez czytelników myśli i aforyzmów: *Myśli rozmaite* (1985); *O człowieku* (1995); *Czym jesteś? Myśli o życiu* (1997); *My i nasze sprawy*, (2000); *O człowieku ... aforyzmy • myśli* (2003); *O człowieku ...* (2009).

Należne miejsce wypada poświęcić również osiągnięciom dydaktycznym i wychowawczym Profesora. Cechowała go niebywała pracowitość. Jako znakomity wykładowca zatrudniony był w WSP w Krakowie, następnie w Uniwersytecie Warszawskim, a po powrocie do Krakowa w Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie. Zapraszany był również na wykłady w innych polskich uczelniach wyższych i placówkach doskonalenia nauczycieli. Po przejściu na emeryturę pracował Wyższej Szkole Zarządzania i Administracji w Opolu, a następnie w Wyższej Szkole Ekonomii i Innowacji w Lublinie. Przez cały okres pracy naukowej życzliwie opiekował się młodą kadrą pedagogiczną,

służąc cennymi radami i materiałami naukowymi. Sam będąc aktywny, pracowity i skromny wspierał młodych zgodnie z myślami, które zawarł w tomiku *O człowieku*: „*Szczęśliwy człowiek ogrzewa się sukcesami bliskich*”; „*Aby coś uczynić trzeba wolę, wiedzę i działanie skupić w jedno*”.

Był niepoprawnym optymistą i miał duże poczucie humoru. Nieustannie rozwijał szerokie zainteresowania kulturalne. Zawsze był miłośnikiem teatrów i zespołów satyry, od STS-u, poprzez Jamę Michalika, Kabaret pod Egidą, Teatr Syrena, do współczesnych grup oraz indywidualnych artystów.

W uznaniu zasług został odznaczony Krzyżem Oficerskim OOP, tytułem honorowym „Zasłużony Nauczyciel PRL”, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, Zasłużony dla m. Krakowa, Zasłużony dla woj. krakowskiego oraz Złotą Odznaką ZNP.

Z Profesorem łączyły nas przez blisko 25 lat serdeczne więzy przyjaźni. Była to przyjaźń wypróbowana w różnych sytuacjach. Razem z żoną Marią dawali mi wsparcie w trudnych sytuacjach życiowych, a także w rozstrzyganiu dylematów naukowych. Zawsze można było do nich pójść, zasięgnąć opinii, szukać wspólnych rozwiązań. Razem też cieszyliśmy się z naszych sukcesów. Podczas rozmów Czesław wielokrotnie przywoływał myśl M. Bubera „*Wszelkie prawdziwe życie jest spotkaniem*”. W autorskim tomiku aforyzmów napisał: „*Trudna jest droga do nauki i profesury w wyższej uczelni, ale wcale nie łatwiejsza, aby pozostać mimo tytułów człowiekiem*”. I żył zgodnie z tymi myślami – mimo tytułów pozostał Człowiekiem. Urzekła mnie życzliwość Profesora do innych ludzi, chęć zrozumienia ich poglądów, postawa humanisty wobec różnych problemów współczesności. Był przykładem człowieczej godności i uczył szacunku do drugiego człowieka. Rzadko można spotkać osobę tak taktowną, szarmancką, ciepłą i pamiętającą o innych. Regularnie otrzymywałam od Profesora kartki z życzeniami świątecznymi i imieninowymi oraz wycinki prasowe i publikacje na interesujące mnie tematy. Podczas spotkań towarzyskich wykazywał się subtelnym poczuciem humoru i korzystając ze zbioru dowcipów zawsze wprowadzał wszystkich w dobry nastrój. Nasze spotkania i Jego życzliwy uśmiech podczas prowadzonych długich dyskusji na zawsze pozostaną w mej pamięci.

Wieloletnia przyjaźń z Profesorem przysporzyła mi wiele pięknych wspomnień. Będzie mi Go bardzo brakowało. Będzie brakowało Jego odwagi, dobroci, optymizmu, humoru, czytanych osobiście aforyzmów, które spoczywają na półkach w mojej bibliotece i do których będę powracać z wielkim sentymentem.

Drogi Przyjacielu, żegnam Ciebie tymi słowami, bo byłeś i pozostaniesz dla mnie Wyjątkowym Człowiekiem. Mimo upływu czasu, dzięki wspomnieniom i towarzyszącym im emocjom układającym się w piękne kompozycje dokonań Twojego życia, nigdy nie zostaniesz zapomniany.

Wspomnienie i pożegnanie

Doc. dr Piotr KOWOLIK

[1946–2020]

nauczyciel, kolega i współpracownik, profesjolog

Gdy w trakcie pierwszego, wstępnego składu 21. monografii PSNT dotarła do nas smutna wiadomość, że 7 września 2020 roku odszedł od nas Piotr Kowolik, trudno było wprost w nią uwierzyć. W czerwcu, jak zawsze i od lat terminowo nadesłał

swój tekst, miesiąc później telefonicznie rozmawialiśmy o edytorskich szczegółach. Doprawdy, przyjęliśmy ją z niedowierzaniem, a jednocześnie ze smutkiem, żalem, choć z poczuciem nieuchronności wobec wyborów i wskazań Opatrzności.

Doc. dr Piotr Kowolik, przeszedł kolejno niemal wszystkie stopnie i szczeble nauczycielskiej kariery – był nauczycielem, dyrektorem szkoły, wizytatorem, metodykiem i konsultantem, pracownikiem naukowym Uniwersytetu Śląskiego, Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej imienia Kardynała Augusta Hlonda w Mysłowicach i Akademii IGNATIANUM w Krakowie Wydziału Zamiejscowego Nauk Humanistycznych i Społecznych w Mysłowicach. Był współorganizatorem i dyrektorem Instytutu Pedagogiki Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP w Warszawie z siedzibą w Katowicach. Przez wiele lat pracował w Zespole Edukacji Elementarnej Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN z siedzibą w Opolu, był długoletnim naczelnym redaktorem znanego i cenionego ogólnopolskiego czasopisma oświatowego „Nauczyciel i Szkoła”. Piotr był związany z naszym PSNT-owskim wydawnictwem niemal od początku jego funkcjonowania na krajowym rynku edukacyjnym. Jego pierwsze teksty – *Wychowanie istotnym elementem wszechstronnego rozwoju ucznia* i *Wielcy twórcy podstaw wychowania* ukazały się już w drugim numerze Monografii PSNT (2007) i odtąd na stałe zagościły i ubogacały kolejne wydania naszego cyklu. Był niezawodny, zawsze mogliśmy na nim polegać. Piotr był członkiem naszego Stowarzyszenia od początku jego powstania, profesjonalistą. Jego dorobek to ponad 500 pozycji zwartych autorskich i współautorskich, artykułów, recenzji, rozpraw, raportów i prac redakcyjnych. Ich problematyka najczęściej oscylowała wokół kwestii czytelnictwa dzieci, młodzieży, studentów i nauczycieli, pedagogiki wczesnoszkolnej oraz teorii organizacji i kierowania oświatą

Piotrze, pamięć o Twoich dokonaniach, o Tobie pozostanie w nas na długo. Żegnamy Cię w imieniu zespołu redagującego nasze PSNT-owskie monografie, tak bliskie także i Tobie, w imieniu liczego grona autorów redagujących je w latach 2006–2020, w imieniu członków i sympatyków Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych. Żegnaj Przyjacielu.

Leszek Pawelski, Bogdan Urbanek

NASI AUTORZY

- Vil S. BAKIROV – profesor, socjolog, rektor VN Karazin Charkiv National University, doktor nauk socjologicznych. Akademiem Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (2012) i członek korespondent Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy (2006). Pracownik Akademii Nauk w Wyższej Szkole Ukrainy (2008). Honorowy profesor Uniwersytetu Karazin.
- Ołena BUDNYK – prof. dr hab., Prykarpacki Uniwersytet Narodowy imienia Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankiwska, Ukraina.
- Teresa CHRUSZCZ – Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku
- Irena CHUDOVSKA - dr hab. Wydziału Socjologii, Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Kijów.
- Ihor DOBRYANSKYJ – prof. dr hab. Instytut Gospodarki Regionalnej i Ekonomii w Kirowohradzie (Ukraina)
- Sandra GLUBIAK – Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu wydział Nauk o Bezpieczeństwie
- Róża GRYZEWSKA – Szczecińska Szkoła Wyższa Collegium Balticum
- Jaroslav HARASYM – profesor Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franko, doktor habilitowany nauk filologicznych.
- Anastasia HELENIUK – dr nauk historycznych, dyrektor Muzeum Historycznego Akademii Ostrogska, Ukraina.
- Bohdan HUD – profesor, Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki we Lwowie, historyk, autor książki pt.: „Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku”.
- Maria JAKUBOWSKA – Profesor nadzwyczajny informacji, bibliotek i działalności książkowej Ukrainiejskiej Akademii Drukarstwa, Kandydat nauk filologicznych, Lwów, Ukraina
- Lilia JARMOŁ – Profesor nadzwyczajny na Wydziale Teorii Historii i Filozofia Prawa Politechnika Lwowska, doktor nauk prawnych, adiunkt Politechniki Lwów, Ukraina
- Sylwia JASKÓŁA – prof. dr hab., Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży
- Daniel KADŁUBIEC – prof. zw. dr hab., Uniwersytet w Ostrawie, Czechy, Ambasador Polscyzyzny poza Granicami Kraju.
- Wojciech KOJS – prof. zw. dr hab. Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej
- Ołena KOLYASA – profesor nadzwyczajny w Państwowym Uniwersytecie Pedagogicznym im. Iwana Franko w Drohobyczu

- Stefan KONSTAŃCZAK – prof. UZ dr hab. Uniwersytet Zielonogórski
- Marian KOPCZEWSKI, – prof. zw. dr hab. inż., Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu Wydział Nauk o Bezpieczeństwie, członek PSNT.
- Leszek KORPOROWICZ – prof. UJ dr hab., dr h. c., Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
- Serhiy M. KUDELKO – prof. Narodowy Uniwersytet w Charkowie im. VN Karazina, kandydat nauk historycznych, dyrektor Centrum Wiedzy Lokalnej VN Karazin KhNU, członek korespondent Petersburskiej Akademii Nauk i Sztuki.
- Igor KURUS – Ukraiński dziennikarz. Koordynator kampanii społecznej „Za Odpowiedzialny Rząd”. Dyrektor Międzynarodowej Fundacji im. Iwana Franki.
- Tomasz LACHOWSKI – dr, Katedra Prawa Międzynarodowego i Stosunków Międzynarodowych, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego
- Tadeusz LEWOWICKI – prof. zw. dr hab. dr h. c. multi, Honorowy Przewodniczący KNP PAN, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Śląski.
- Oresta ŁOSYK – kandydat nauk filozoficznych, profesor nadzwyczajny Wydziału Filozofii, Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki.
- Janusz MARIAŃSKI – ks. prof. zw. dr hab. dr h.c., Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie.
- Svitlana MATVIENKIV – Profesor nadzwyczajny, dr nauk politycznych Wydziału Instytucji i Procesów Politycznych, Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankowsk, Ukraina
- Marek MELNYK – prof. UWM dr hab., Uniwersytet Warmińsko – Mazurski, Wydział Humanistyczny
- Jerzy NIKITOROWICZ – prof. zw. dr hab., Katedra Edukacji Międzykulturowej Wydział Nauk o Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku
- Beata OELSZLAEGER – profesor UŚ, dr hab., Uniwersytet Śląski w Katowicach
- Ewa OGRODZKA – MAZUR – prof. zw. dr hab., Uniwersytet Śląski w Katowicach
- Leszek PAWELSKI – profesor nadzwyczajny dr, prezes Zarządu Krajowego Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych
- Natalia POBIRCHENKO – prof. dr hab. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy, członek korespondent Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy.
- Marek REMBIERZ – prof. UŚ dr hab., Uniwersytet Śląski Katowice
- Jacek SALIJ OP – profesor nauk teologicznych, doktor h. c. Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie, polski prezbiter rzymskokatolicki, dominikanin, pisarz, publicysta

- Petro SAUKH – profesor, filozof, sekretarz Wydziału Szkolnictwa Wyższego Akademii Narodowej Nauk Pedagogicznych Ukrainy, członek rzeczywisty (akademik) Narodowa Akademia Nauk Pedagogicznych Ukrainy, Doktor filozofii, profesor, wiceprezes Ukraińskiej Akademii Akmeologii. rektor ZhSU im. Ivan Franko,
- Dmytro SHEVCHUK – profesor, doktor nauk humanistycznych, prorektor Narodowy Uniwersytet “Akademia Ostrogska” Ostrog, Ukraina.
- Larysa SLYVKA – Kandydat Nauk Pedagogicznych, Docent w Katedrze Pedagogiki Szkolnictwa Podstawowego, Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka
- Galina STEFANYUK – Profesor nadzwyczajny historiografii i badań źródłowych w Przedkarpackim Narodowym Uniwersytecie im. Wasyla Stefanyka w Iwano Frankowsku (Ukraina)
- Olga SUCHOMLIŃSKA – prof. dr hab. członek rzeczywisty Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy
- Jolanta SZEMPRUCH – prof. zw. dr hab. Uniwersytet Rzeszowski, członek Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk
- Bogusław ŚLIWERSKI – prof. zw. dr hab. dr h. c. multi, były przewodniczący Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk, Prezes Honorowy Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych,
- Sławomir ŚLIWA – dr, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu.
- Tamara TKACZUK – profesor nadzwyczajny, kandydat nauk filologicznych w Katedrze Literatury Światowej i Porównawczych Studiów Literackich, Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka.
- Bogdan URBANEK – mgr, członek Zarządu Krajowego Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych
- Krzysztof WIELECKI – prof. UKSW dr hab. Krzysztof Wielecki, Papieska Akademia Nauk Społecznych, Członek Rady Międzynarodowego Stowarzyszenia Realizmu Krytycznego, Wydział Społeczno-Ekonomiczny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
- Alfred Marek WIERZBICKI – ks. prof. KUL dr hab., filozof, poeta, publicysta. W latach 2006–2014 dyrektor Instytutu Jana Pawła II KUL i redaktor naczelny kwartalnika „Ethos”. W latach 2011–2019 kierownik Katedry Etyki KUL. Główne obszary badań: etyka, antropologia, filozofia polityki, myśl Jana Pawła II, nowożytna i współczesna filozofia włoska, związki literatury z filozofią. Opublikował 11 tomików wierszy.
- Krzysztof ZAJDEL – dr, adiunkt, Zakład Pedagogiki Opiekuńczej i Rodziny Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Zielonogórskiego, pisarz, poeta.

Ivan ZYMOMRYA – prof. dr hab., *Katedra Teorii Praktyki Tłumaczenia
Uniwersytetu Narodowego w Użhorodzie (Ukraina)*

Mykoła ZYMOMRYA – profesor, członek Akademii Nauk Wyższej Szkoły Ukrainy,
kierownik katedry Języków germańskich i przekładoznawstwo Państwowego
Ośrodka Pedagogicznego w Drohobyczu, Uniwersytet Ivan Franko, Droho-
bycz, Ukraina

Myroslava ZYMOMRYA – profesor nadzwyczajny w Państwowym Uniwersytecie
Pedagogicznym im. Iwana Franko w Drohobyczu

Olena ZYMOMRYA – profesor nadzwyczajny w Państwowym Uniwersytecie w Użho-
rodzie, Ukraina

Jan ŻEBROWSKI – prof. dr hab. Elbląska Uczelnia Humanistyczno -Ekonomiczna

Oleg ŻERNOKLEJEW – prof. dr hab., Kierownik Katedry Historii Świata na Przy-
karpackim Uniwersytecie Narodowym im. Wasyla Stefanyka.

THE AUTHORS

- Vil S. BAKIROV – professor, sociologist, rector of VN Karazin Charkiv National University, Doctor of Sociological Sciences. Dormitory National Academy of Sciences of Ukraine (2012) and member correspondent of the National Academy of Pedagogical Sciences Ukraine (2006). Employee of the Academy of Sciences at the University of Higher Education School of Ukraine (2008). Honorary Professor of the Karazin University.
- Olena BUDNYK – professor, Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
- Teresa CHRUSZCZ – Consulate General of the Republic of Poland in Łuck
- Irena CHUDOVSKA - Habilitated Doctor at the Faculty of Sociology, Kiev National University Taras Shevchenko, Kiev
- Ihor DOBRYANSKIY – professor, Institute of Regional Economy and Economics in Kirovohrad (Ukraine)
- Sandra GLUBIAK – General Tadeusz Land Forces Academy Kościuszko in Wrocław, Faculty of Sciences about security
- Róża GRYZEWSKA – Szczecin High School of Collegium Balticum
- Yaroslav HARASYM – professor of the Lviv National University Ivan Franko, habilitated doctor of philological sciences.
- Anastasia HELENIUK – PhD in history, director of the Historical Museum Ostroh Academy, Ukraine.
- Bohdan HUD – professor, the National University of Ivan Franko in Lviv, historian, author of the book: „Ukrainians and Poles in Transnistria, Volhynia and Galicia Wschodnia in the 19th and first half of the 20th century ”.
- Maria JAKUBOWSKA – Associate Professor of Information, Libraries and book activities of the Ukrainian Academy Printing, Candidate of philological sciences, Lviv, Ukraine
- Lilia YARMOL – Associate Professor at the Department of Theory, History And Philosophy of Law Lviv Polytechnic National University, Doctor of Science of Law, Docent Polytechnic National University Lviv, Ukraine
- Sylwia JASKÓŁA – professor, habilitated doctor, State University of Information Technology and Entrepreneurship in Łomża
- Daniel KADŁUBIEC – full professor, habilitated doctor, University of Ostrava, Czech Republic, Ambassador of the Polish Language Outside the Country.
- Wojciech KOJS – full professor, habilitated doctor, WSB Academy in Dąbrowa Górnicza
- Olena KOLYASA – associate professor at the State University Pedagogical Ivan Franko in Drohobycz

- Stefan KONSTAŃCZAK – professor, habilitated doctor, University of Zielona Góra
- Marian KOPCZEWSKI – full professor, habilitated doctor, Military University of Land Forces in the name of General Tadeusz Kościuszko in Wrocław Faculty of Safety Sciences, member of PSNT.
- Leszek KORPOROWICZ – professor habilitated doctor at the Jagiellonian University, dr h. c.
- Serhiy M. KUDELKO – professor National Kharkiv University named after VN Karazin, candidate of historical sciences, director of the VN Karazin Local Knowledge Center KhNU, correspondent member of the St. Petersburg Academy Sciences and Arts.
- Ihor KURUS – Ukrainian journalist, public figure. Coordinator of the Public Campaign «For Responsible Government». Director of the Ivan Franko International Foundation.
- Tomasz LACHOWSKI – PhD, Department of International Law and Relations International, Faculty of Law and Administration University of Lodz
- Tadeusz LEWOWICKI – full professor, habilitated doctor, dr h. c. multi, Honorary Chairman of the Pedagogical Sciences Committee of the Polish Academy of Sciences, University of Warsaw, University of Silesia.
- Oresta LOSYK – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, Ivan Franko National University of Lviv.
- Janusz MARIAŃSKI – priest, full professor, habilitated doctor, dr h.c., University of Social Sciences in Lublin.
- Svitlana MATVIENKIV – Associate Professor of the Department of Political Institutions and Processes, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
- Marek MELNYK – professor, habilitated doctor, University of Warmia - Mazury, Faculty of Humanities
- Jerzy NIKITOROWICZ – full professor, habilitated doctor, Department of Intercultural Education Faculty of Educational Sciences, University of Białystok
- Beata OELSZLAEGER – professor at the University of Silesia, Ph.D., University of Silesia in Katowice
- Ewa OGRODZKA - MAZUR – full professor, habilitated doctor, University of Silesia in Katowice
- Leszek PAWELSKI – associate professor, PhD, president of the National Board of the Polish Association of Creative Teachers
- Natalia POBIRCHENKO – professor, State Higher Vocational School Witelon in Legnica, correspondent member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

- Marek REMBIERZ – profesor at the University of Silesia habilitated doctor at the Faculty of Arts and Educational Sciences in Cieszyn
- Jacek SALIJ OP – professor of theological sciences, doctor of the Pope Faculty of Theology in Warsaw, Polish presbyter Roman Catholic, Dominican, writer, columnist
- Petro SAUKH – profesor, rector of ZhSU named after Ivan Franko ukrainian scientist, philosopher, academician- Secretary Department of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, full ember (academician) National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Philosophy, Vice President Ukrainian Academy of Acmeology., Zhytomyr State University named after Ivan Franko
- Dmytro SHEVCHUK – profesor, doctor of philosophy, Vice-Rector on scientific and pedagogical work of the National University „Ostroh Academy” Ostrog, Ukraine.
- Larysa SLYVKA – Associate profesor, candidate of Pedagogical Sciences, of the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
- Galina STEFANYUK – Associate Professor of Historiography and source research at the Precarpatian National University of Vasyl Stefanyk in Ivano-Frankivsk (Ukraine)
- Olga SUCHOMLINSKA – profesor, actual member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
- Jolanta SZEMPRUCH – full professor, habilitated doctor, University of Rzeszow, member of the Committee of Pedagogical Sciences of the Polish Academy of Sciences
- Bogusław ŚLIWERSKI – full professor, habilitated doctor, dr h. c. multi, former chairman of the Committee of Pedagogical Sciences of the Polish Academy of Sciences, Honorary President of the Polish Association of Creative Teachers
- Sławomir ŚLIWA – PhD, Higher School of Management and Administration in Opole
- Tamara TKACHUK – Associate Professor of the Department of World Literature and Comparative Literary Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Candidate of Philological Sciences
- Krzysztof WIELECKI – Professor, Ordinary Member of Pontifical Academy of Social Science, Member of Council of International Association for Critical Realism Faculty of Social and Economics Sciences of Cardinal Stefan Wyszyński University Head of Social Thought's Department Head of Doctoral Studies

- Alfred Marek WIERZBICKI – priest, professor KUL, philosopher, poet, journalist. In 2006–2014 he was the director of the John Paul II Institute KUL and editor-in-chief of the quarterly „Ethos”. In years 2011–2019 head of the Department of Ethics at the Catholic University of Lublin. Main research areas: ethics, anthropology, political philosophy, thought of John Paul II, modern and contemporary philosophy Italian, relations between literature and philosophy. He published 11 volumes of poems.
- Krzysztof ZAJDEL – PhD, Department of Care and Family Pedagogy Institute of Pedagogy of the University of Zielona Góra,
- Ivan ZYMOMRYA – professor, Department of Theory of Translation Practice Uzhgorod National University (Ukraine)
- Mykoła ZYMOMRYA – full professor, habilitated doctor, Ph.D., Honorary Doctor, State University of Ivan Franko in Drohobych, Ukraine
- Myroslava ZYMOMRYA – Associate Professor of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Now is currently working on problems of Cognitive Linguistics and Text Interpretation.
- Olena ZYMOMRYA – Associate Professor of Uzhhorod National University. Now is currently working on problems of Text Interpretation and Intercultural Communication.
- Jan ŻEBROWSKI – full professor, habilitated doctor, Elbląg University of Humanities -Economic
- Oleh ZHERNOKLEIEV – professor doctor of Historical Sciences, Head of the Department of World History Vasyl Stefanyk Precarpathian National University Ivano-Frankivsk, Ukraine.

НАШІ АВТОРИ

- Віль Савбанович БАКІРОВ – професор, соціолог, ректор Харківського Національного Університету імені В. Н. Каразіна, доктор соціологічних наук, Академік НАН України (2012) та член-кореспондент НАПН України (2006). Академік АН ВШ України (2008).
- Олена БУДНИК – професор, Пшикарпацький національний університет Ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна.
- Тереза ХРУЩ – Генеральне консульство Республіки Польща у Луці
- Ігор ДОБРЯНСЬКИЙ – професор, Інститут регіональної економіки та економіка в Кіровограді (Україна)
- Сандра ГЛУБЯК – Академія сухопутних військ імені Тадеуша Костюшка у Вроцлаві, факультет наук про безпеку
- Ружа ГРИЧЕВСКА – Щецинський Університет Collegium Balticum
- Ярослав ГАРАСИМ – професор Львівського національного університету ім. І. Франка, доктор філологічних наук.
- Анастасія ХЕЛЕНЮК – кандидат історичних наук, директор Історичного Музею Острозька академія, Україна.
- Богдан ХУД – професор, Національний університет ім Івана Франка у Львові, історик, автор книги: «Українці поляки в Придністров'ї, Волині та Галичині Східний у XIX та першій половині XX ст.
- Марія С. ЯКУБОВСЬКА – доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української Академії Друкарства, кандидат філологічних наук, Львів, Україна
- Лілія ЯРМОЛ – доцент кафедри теорії, історії та філософії права Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, доцент
- Сільвія ЯСКУЛА – професор, Державний університет інформаційних технологій та підприємництва в Ломжі
- Даніел КАДЛУБЄЦ – професор, Остравський університет, Чеська Республіка, Посол Польської Мови за Межами Країни.
- Войтех КОЙС – професор, Академія WSB в Дамброва-Гурнич
- Олена КОЛЯСА – доцент Дрогобицького Івана Франка, Державний педагогічний університет
- Стефан КОНСТАНЬЧАК – професор Університету Зелена-Гура
- Маріан КОПЧЕВСЬКИЙ – професор, Військовий Університет Сухопутних Військ від імені генерала Тадеуша Костюшка у Вроцлаві Факультет наук про безпеку, член Польська Асоціація Викладачів Творчості PSNT.

- Лешек КОРПОРОВІЧ – професор Ягеллонського університету,
- Сергій М. КУДІЛКО – кандидат історичних наук, професор Харківського Національного Університету імені В. Н. Каразіна, директор Центру Краєзнавства ХНУ імені В. Н. Каразіна, член-кореспондент Санкт-Петербурзької Академії наук та мистецтв.
- Ігор КУРУС – український журналіст. Координатор соціальної Кампанії „За відповідальний уряд”. Міжнародний Директор Фонд Івана Франка.
- Томаш ЛАХОВСЬКИЙ – кандидат наук, кафедра міжнародного права та Відносин Міжнародний, факультет права та Управління Лодзький університет
- Тадеуш ЛЕВОВІЦЬКИЙ – професор пов’язані доктор хаб. д-р ч. с. мульти, почесний Голова Комітету педагогічних наук Польської академії наук Варшавського університету, Сілезький університет.
- Ореста ЛОСИК, – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Януш МАРІАНСЬКИЙ – о. професор пов’язані доктор наук, доктор h.c., Університет наук Соціальна з головним офісом у Любліні.
- Світлана МАТВИЄНКІВ – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Івано-Франківськ Україна
- Марек МЕЛЬНИК – Професор UWM, хабілітований доктор, Університет Вармії - Мазурський, гуманітарний факультет
- Єжи НІКІТОРОВИЧ – професор, кафедра міжкультурної освіти Факультет освітніх наук Білостоцького університету
- Беата ОЕЛШЛАЕГЕР – професор університету Сілезії, доктор філософії, Університет Сілезії в Катовіце
- Ева ОГРОДЗЬКА - МАЗУР – професор, Сілезький університет у Катовіце
- Лешек ПАВЕЛЬСЬКИЙ – професор доктор, президент Національної ради Польської Асоціації Творчих Вчителів
- Наталія ПОБІРЧЕНКО – професор, Державне Вище Професійне Училище Вітелон у Легниці, член-кореспондент Національної Академія Педагогічних Наук України.
- Марек РЕМБ’ЄЖ – професор, Сілезький університет у Катовіце Факультет мистецтв та освіти в Цешині
- Яцек САЛІЙ ОП – професор богословських наук, доктор Папи Римського Богословський факультет у Варшаві, польський пресвітер Римо-католик, домініканець, письменник, оглядач

- Петро САУХ – український вчений, філософ, академік-секретар Відділення вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, дійсний член (академік) Національної академії педагогічних наук України, доктор філософських наук, професор, віце-президент Української академії акмеології. ректор ЖДУ імені Івана Франка, Житомирський Державний Університет ім. Івана Франка
- Дмитро ШЕВЧУК – доктор філософських наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Національного університету «Острозька Академія» Острог, Україна.
- Галина СТЕФАНЮК – доцент кафедри історіографії і жерелознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
- Ольга СУХОМЛИНСЬКА – професор дійсний член Національної академії педагогічних наук України
- Йоланта Шемпрук – професор, Жешувський університет, член Комітету Педагогічних Наук Польської Академії Наук
- Богуслав СЛІВЕРСЬКИЙ – професор, д-р ч. с. мульти, колишній голова Комітет педагогічних наук Польської академії Наук, почесний президент Польської асоціації Творчі вчителі,
- Славомір СЛІВА – кандидат педагогічних наук Університет Управління та Адміністрування в Ополі.
- Лариса СЛИВКА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
- Тамара ТКАЧУК – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури і порівняльного літературознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Богдан УРБАНЕК – магістр, член Національної ради Польської асоціації викладачів творчості
- Кшиштоф ВЄЛЕЦКІ – професор, Папська академія соціальних наук, член Ради Міжнародної асоціації реалізму Критичний, соціально-економічний факультет Університет кардинала Стефана Вишинського
- Альфред М. ВЕРЖБИЦКІ – священник, професор КУЛ, філософ, поет, журналіст. У 2006–2014 рр. - директор Інституту Івана Павла II KUL та головний редактор щоквартального „Етосу”. Через роки 2011–2019 рр. Завідувач кафедри етики Люблінського католицького університету. Головна напрямки досліджень: етика, антропологія, політична філософія, думка про Івана Павла II, сучасна та сучасна філософія Італійська, відносини між літературою та філософією. Він опублікував 11 томи віршів.

- Ірена ЧУДОВСЬКА - габілітований доктор факультету соціології Київського національного університету Тараса Шевченка, Київ
- Кшиштоф ЗАЙДЕЛ – доктор педагогіки, доцент кафедри догляду та сімейної педагогіки Інститут педагогіки Університету Зелена-Гура, письменник, поет.
- Іван ЗИМОМРЯ – професор, кафедра теорії перекладацької практики Ужгородський національний університет (Україна)
- Микола І. ЗИМОМРЯ – академік АН вищої школи України, професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Дрогобич, Україна
- Мирослава ЗИМОМРЯ – доцент м. Дрогобича Іван Франко Державний педагогічний університет
- Олена ЗМОМРЯ – доцент Ужгородського національного університету
- Ян ЖЕБРОВСКИ – професор, Ельблонзький гуманітарно-економічний університет
- Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ – професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

**Шановна Пані Професор!
Шановний Пане Професоре!**

Щороку Польське Товариство Творчих Вчителів (ПТТВ) організовує та публікує монографію на окреслену проблематику. Цьогорічне видання стане 19-м. Пропонуємо таку його робочу назву: **«ПОНАД ПОДІЛАМИ. Спільні перспективи та устремління польсько-української наукової співпраці»**.

Наукові редактори книги – Лешек Павельські та Марек Рембеж. Книжка буде мати характер рецензованої публікації.

Тематика пропонованого видання постає результатом вагомих передумов приміщень. Авторами багатьох публікацій ПТТВ, які вже побачили світ, є представники української науки – прихильники та співробітники нашого товариства. Заслуговує на увагу також той факт, що низка польських вчених, які беруть участь у проєктах ПТТВ, отримала почесне звання *doctor honoris causa* українських закладів вищої освіти, а також членство в українських академіях наук. У свою чергу, деякі наші українські друзі пишаються тим, що їх вшанували польські вищі школи. Проводиться спільна робота, в тому числі в галузі міжкультурної педагогіки та спільних роздумів про освіту, культуру та історію. Ми прагнемо використати наявний потенціал та ініціюємо видання спільної польсько-української книги.

Маємо за честь запросити Вас взяти участь у цьому починанні та щиро запрошуємо підготувати статтю зі сфери власних дослідницьких інтересів, що охоплювала б контекст польсько-українських відносин або ж увиразнювала б власний досвід у рамках польсько-української наукової співпраці.

Публікації ПТТВ мають добру репутацію в польському академічному середовищі, а також відомі в певних наукових колах України. Як завжди, гарантуємо добірне творче товариство, до якого входять видатні польські та зарубіжні вчені.

Якщо Ви приймаєте наше запрошення, то просимо надіслати відповідну інформацію зі заголовком статті, а відтак – до 1 липня 2020 року підготувати статтю польською чи українською мовами, яка повинна містити:

Зі сподіваннями на Вашу участь в ініційованому починанні,
з повагою –

Лешек Павельські, Марек Рембеж

(Fragment tekstu zaproszenia wysyланego w języku ukraińskim)

ISBN 978-83-936269-7-7

ISBN 978-83-66794-00-9

PROVIDING AN ENVIRONMENT 2021